

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ”
U RIJECI

GODINA 10

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJEČI

YU ISSN 0351-2290

ZBORNIK
PRAVNOG
FAKULTETA
SVEUČILIŠTA
„VLADIMIR BAKARIĆ“
U RIJEKI

GODINA 10

RIJEKA, 1989.

**ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI**

**COLLECTED PAPERS OF THE LAW FACULTY OF THE UNIVERSITY
»VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA**

**RECUEIL DES TRAVAUX DE LA FACULTÉ DE DROIT DE L'UNIVERSITÉ
»VLADIMIR BAKARIĆ« DE RIJEKA**

**RACCOLTA DI SCRITTI DELLA FACOLTA DI GIURISPRUDENZA
DELL'UNIVERSITA »VLADIMIR BAKARIĆ« DI RIJEKA**

**GESAMMELTE SCHRIFTEN DER RECHTSWISSENSCHAFTLICHEN
FAKULTÄT DER UNIVERSITÄT »VLADIMIR BAKARIĆ« IN RIJEKA**

**СБОРНИК НАУЧНЫХ РАБОТ ЮРИДИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА
УНИВЕРСИТЕТА »ВЛАДИМИР БАКАРИЧ« В РЕКЕ**

izdaje

PRAVNI FAKULTET SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ« U RIJECI

uredništvo

mr. Miomir MATULOVIC, dr. Ivan PADJEN, mr. Anamari PETRANOVIĆ,
Stevo PREDOJEVIĆ, tajnik uredništva, dr. Petar ŠARČEVIĆ,
dr. Marinko Đ. UČUR — svi s Pravnog fakulteta u Rijeci

glavni i odgovorni urednik

prof. dr. Marinko Đ. UČUR

lektor i korektor

Gordana OŽBOLT

Prevodilac sažetaka:

doc. dr. Susan ŠARČEVIĆ, osim za rad dr. Ivana Padjena koji je preveo sam autor

Adresa uredništva: Rijeka, Ulica Hahlić 6

Časopis izlazi jedanput godišnje

Tisak: RO »Tipograf« Rijeka

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI, GOD. 10, RIJEKA 1989.

SADRŽAJ

Uvodna riječ glavnog i odgovornog urednika	1
Boris BUKLIJAŠ, Ogled o razvoju sindikata u Sjedinjenim Američkim Državama (pregledni znanstveni članak)	3—14
Nado GRUBIĆ, Argumenti protiv suverenosti (Léon Duguit)	15—22
Nenad HLAČA, Oglеди o pravnom statusu maloljetnika (pregledni znanstveni članak)	23—36
Boris KANDARE, Pobijanje arbitražne odluke po pravu ČSSR, Mađarske, Poljske i Rumunjske (izvorni znanstveni članak)	37—56
Miomir MATULOVIC, Jedan esej iz povijesti pravne analize: W. N. Hohfeld (izvorni znanstveni članak)	57—78
Ivan PADJEN, Društvo, pravo i moral: Problemi i nedostaci metodologije pravnih i društvenih istraživanja u Jugoslaviji (izvorni znanstveni članak)	79—110
Krešimir PIRŠL, Ekstrateritorijalna primjena prisilnih propisa u međunarodnim trgovačkim odnosima (pregledni znanstveni članak)	111—132
Marinko Đ. UČUR, Odlučivanje o međusobnim odnosima radnika koji se uspostavljaju u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima (izvorni znanstveni članak)	133—162
Vinko HLAČA, Svrha i cilj istraživanja na projektom zadatku »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova — pravni aspekti« (izvorni znanstveni članak)	163—170
Vojislav BORČIĆ, Odgovornost pri zagađenju mora (izvorni znanstveni članak)	171—190
Vinko HLAČA, Zagađivanje mora s brodova u posebnim lukama Riječkog zaljeva (izvorni znanstveni članak)	191—204
Boris KANDARE, Postupak ograničenja brodarove odgovornosti za štete od zagađivanja mora na Sjevernom Jadranu (izvorni znanstveni članak)	205—231
Đorđe MILOVIĆ, Problemi zagađivanja mora i okoline u svjetlu starih statuta kvarnerskog priobalja i šire (izvorni znanstveni članak)	233—250

VI

Berislav PAVIŠIĆ, Krivična sudbenost (jurisdikcija) za delikt zagađivanja morskog okoliša prema Konvenciji Ujedinjenih naroda o pravu mora iz 1982. godine (izvorni znanstveni članak)	251—280
Pavle SIMIĆ, Brod kao uzročnik zagađivanja mora i njegov položaj s carinskopravnog gledišta (izvorni znanstveni članak)	281—304
Gordan STANKOVIĆ, Izvori prava na području zagađivanja mora s brodova (pregledni znanstveni članak)	305—314
Predrag STANKOVIĆ, Sadržaj i značenje Konvencije »MARPOL« 1973/78, obveze SFRJ na osnovi njene ratifikacije i što bismo morali učiniti da im u cijelosti udovoljimo (izvorni znanstveni članak)	315—328
Vesna TOMLJENOVIĆ, Međunarodno privatnopravna problematika izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom s brodova (izvorni znanstveni članak)	329—350
Marinko Đ. UČUR, Radnici — nezaobilazan subjekt u sprečavanju zagađivanja mora od strane brodova (izvorni znanstveni članak)	351—364
ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA	367—372

ZBORNİK PRAVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA »VLADIMIR BAKARIĆ«
U RIJECI, GOD. 10, RIJEKA 1989.

S U M M A R I E S

Boris BUKLIJAŠ, Reflections on the Development of Unions in the United States	14
Nado GRUBIĆ, Arguments against Sovereignty (Léon Duguit)	22
Nenad HLAČA, Reflections on the Legal Status of Minors	36
Boris KANDARE, Challenging Arbitral Awards under Czechoslovak, Hungarian, Polish and Rumanian Law (original scientific paper)	56
Miomir MATULOVIĆ, Essay on the History of Legal Analysis: W. N. Hohfeld (original scientific paper)	78
Ivan PADJEN, Society, Law and Morality: Problems and Defects of the Methodology of Legal and Social Research in Yugoslavia (original scientific paper)	110
Krešimir PIRŠL, Extraterritorial Application of Mandatory Rules in International Commercial Relations	132
Marinko Đ. UČUR, Decision-Making on Mutual Relations of Workers Established in Realization of the Right to Work with Socially-Owned Resources (original scientific paper)	162
Vinko HLAČA, Goal of Research Project: Legal Aspects of the Prevention of Marine Pollution from Ships (original scientific paper)	170
Vojislav BORČIĆ, Liability for Marine Pollution (original scientific paper)	190
Vinko HLAČA, Marine Pollution from Ships in Certain Ports in the Bay of Rijeka (original scientific paper)	204
Boris KANDARE, Proceedings on Limitation of the Operator's Liability for Marine Pollution Damage in the Northern Adriatic (original scientific paper)	231
Đorđe MILOVIĆ, Problems Relating to Marine Pollution in the Light of Old Statutes of the Kvarner Coastline and Others (original scientific paper)	250

VIII

Berislav PAVIŠIĆ, Criminal Jurisdiction Over the Delict of Marine Pollution under the UN Convention on the Law of the Sea of 1982 (original scientific paper)	280
Pavle SIMIĆ, Ships as the Cause of Marine Pollution and Their Position from the Viewpoint of Customs Law (original scientific paper)	304
Gordan STANKOVIĆ, Sources of Law Relating to Marine Pollution from Ships	314
Predrag STANKOVIĆ, Content and Meaning of the MARPOL Convention 1973/78, Obligations of the SFRY on the Basis of Her Ratification and What Should Be Done to Fulfill Them in Full (original scientific paper)	328
Vensa TOMLJENOVIĆ, Tortious Liability for Marine Pollution Damage Caused by Oil from Ships: Choice-of-Law Problems (original scientific paper)	350
Marinko Đ. UČUR, Workers — An Inevitable Subject in the Prevention of Marine Pollution from Ships (original scientific paper)	364

UVODNA RIJEČ GLAVNOG UREDNIKA

U našim rukama i pred našim očima su znanstveni i stručni radovi objavljeni u Zborniku Pravnog fakulteta u Rijeci, godina 10, 1989.

Nakon ogromnog, nesebičnog, znanstvenog i stručnog rada u prethodnim godinama, ovim Zbornikom obilježava se mali jubilej, zahvaljujući brojnim suradnicima, službama i organima, a posebno prof. dr. Đorđu Miloviću, prvom glavnom i odgovornom uredniku (od 1. do 3. godine), prof. dr. Luji Margetiću, glavnom i odgovornom uredniku od 4. do 9. godine, te članovima uredništva i dekanima Fakulteta. Zabilježen je trud lektora, prevodilaca, tiskara i brojnih drugih.

Ovaj broj Zbornika dio je naših uspjeha i pokušaj da se urednička aktivnost nastavi uz pomoć prvenstveno nastavnika našeg Fakulteta.

Svima hvala.

Glavni i odgovorni urednik
prof. dr. Marinko Đ. UČUR

OGLED O RAZVOJU SINDIKATA U SJEDINJENIM AMERIČKIM DRŽAVAMA

Dr. BORIS BUKLIJAŠ, docent
Pravni fakultet u Splitu

UDK 331.105.44(73)
Pregledni znanstveni članak
Ur.: 15. 5. 1989.

Realnosti stvarnog položaja radničke klase i općenito svijeta rada u kapitalizmu SAD potkraj osamnaestog stoljeća, na povijesno uvjetovanom stupnju njegova razvoja, dovode do snažnih zahtjeva za zaštitom njihovih interesa. Već se potkraj stoljeća stvaraju prve radničke organizacije. Postupno pokret jača i prolazi kroz faze u kojima se pokušavaju okupiti svi sindikati na nacionalnom planu. Kao najsnažnija, 1886. godine se konstituira Američka federacija rada (AFL) koja u sebi uključuje različite strukovne sindikate. Ova federacija, organizirana na tredjunionističkim principima, usvaja ubrzo samo ekonomsko-zaštitnu funkciju, zanemarujući posve i pomisao na klasnu borbu. Ustanovljavaju se osnovne postavke tzv. poslovnog sindikalizma. U međuvremenu se donose zakonski propisi kojima država intervenira u područje rada i sindikalne slobode.

Nova vremena u kojima dolazi do snažnog razvoja čitavih industrijskih grana ukazivala su da je sada primjereniji industrijski način organiziranja, tj. jedno poduzeće jedan sindikat. Tako se iz AFL izdvaja jedna frakcija i 1938. godine se formira nova federacija pod nazivom Kongres industrijskih organizacija (CIO). Država i dalje značajno intervenira u ovu sferu i detaljno se razrađuju mnogi instituti vezani uz sindikalnu aktivnost, naročito pitanje kolektivnog pregovaranja, prava na štrajk i njegovih ograničenja, unutarnja organizacija i odnosi u sindikatima. Sindikati uporno ističu svoju nepolitičnost, smatrajući istovremeno komunizam najveći neprijateljem radničke klase i čovječanstva uopće. Mnogobrojni razlozi doveli su do toga da je u najnovije vrijeme došlo do pada članstva u sindikatima na manje od 20 % populacije posloprimaca te je oslabila njihova moć i utjecaj. Bogato postindustrijsko društvo očito traži i odgovarajuće prilagođavanje sindikata realnoj situaciji.

I. Uvod

Sjevernoameričke kolonije tijekom borbe za oslobođenje od engleske dominacije izglasavaju 4. 7. 1776. godine čuvenu Deklaraciju o nezavisnosti.

Ovim su SAD oformljene kao samostalna i nezavisna država.¹ Definitivnim okončanjem rata za nezavisnost dolazi do brzog društvenog i ekonomskog razvoja na bazi kapitalističkih produkcionih odnosa,² a proklamirana prirodna i neotuđiva prava na život, slobodu i težnju za srećom u takvim okolnostima postaju izglednija.

Međutim, realnost stvarnog položaja radničke klase i općenito svijeta rada u kapitalizmu toga vremena, na povijesno uvjetovanom stupnju njegova razvoja, obilježena je posvemašnjom eksploatacijom. Tako radni dan traje i do 14 sati,³ masovno se koristi slabo plaćena ženska i dječja radna snaga, lihvari su nemilosrdni, a donosi se i Zakon o kažnjavanju zatvorom zbog duga.⁴ Koliko je zaista bila izražena socijalna bijeda može se razabrati, između ostalog, iz toga što je u Rhode Islandu 1831. godine od ukupno 8500 tekstilnih radnika 3472 djece mlađe od 12 godina starosti,⁵ a 75.000 ljudi je u zatvorima zbog duga koji ne mogu podmiriti, i to uglavnom radnika,⁶ dok je više od polovice njih kažnjeno zbog duga manjeg od dvadeset dolara. Žene su činile 58,1 % zaposlenih u industriji šest država Nove Engleske, uz nadnice koje su iznosile samo 60 % od nadnice muškaraca.⁷ Sve je to rezultiralo velikim brojem štrajkova, a samo u nekoliko godina poslije 1833. bilo ih je više od 170, koji se po broju štrajkača mogu okarakterizirati kao masovni.⁸ Ovo je neminovno upućivalo svijet rada da stvara vlastite organizacije kojima će moći jedinstvenije istupati prema svijetu kapitala i zaštititi svoje interese.

II. Stvaranje sindikalnih organizacija

Među prvima, radnici u proizvodnji obuće već 1792. godine u Filadelfiji stvaraju radničku organizaciju. Ubrzo ih slijede grafičari, a početkom devetnaestog stoljeća naglo raste broj organiziranih radnika,⁹ da bi u njegovoj drugoj polovini sindikati već obuhvatili mnoge struke. No stvarna mogućnost efikasnog istupanja u zaštiti vlastitih interesa pretpostavljala je neophodnost organiziranja saveza strukovnih sindikata i njihovih federacija. Slijedom toga

¹ Gordon S. WOOD, *The Creation of the American Republic 1776—1787*, The University of North Carolina Press, 1969, str. 335.

² U Parizu su 1883. godine predstavnici Engleske i Sjedinjenih Američkih Država potpisali sporazum o miru čime je oružana borba za nezavisnost završena.

³ Edward C. KIRKLAND, *A History of American Economic Life*, New York, 1946, str. 347.

⁴ J. R. COMMONS and Associates, *History of Labor in the United States*, New York, 1958, vol. 1, str. 173.

⁵ *Ibid.*, str. 334. Vidi: *Growth of Labor Law in the United States*, U. S. Department of Labor, Washington, 1962, str. 1—18.

⁶ J. R. COMMONS and Associates, *op. cit.* str. 356.

⁷ *Ibid.*, str. 174.

⁸ Charles A. BEARD and Mary R. BEARD, *A Basic History of the United States*, Philadelphia, 1944, str. 202.

⁹ Edward C. KIRKLAND, *op. cit.*, str. 343.

1866. godine organizira se Nacionalni radnički sindikat,¹⁰ ali već nakon nekoliko godina, točnije 1872, *National Labor Union* prestaje djelovati. Osim ovog pokušaja, 1869. godine stvara se organizacija *The Noble of the Knights of Labor* — Plemeniti red vitezova rada,¹¹ koja poslije donekle neobičnih početaka,¹² u namjeri da bude snažna jedinstvena organizacija radnika, ima u tome i uspjeha budući da u drugoj polovini stoljeća broji čak 700.000 članova, uz mnogo veći broj podržavalaca, tj. simpatizera.¹³ Pa iako im je želja bila stvaranje velikog sindikata svih radnika — *one big union*, kako bi im predočili sve proturječnosti i loše strane kapitalizma i založili se za stvaranje svojevrsnih asocijacija proizvođača — nisu imali osmišljenu i koherentnu koncepciju vođenja organizacije. Posebno nisu u dovoljnoj mjeri uvažavali postojeće društvene realnosti te su potkraj stoljeća izgubili utjecaj.

Tada naročito jača Američka federacija rada (AFL) — *American Federation of Labor* osnovana 1886. godine koja u sebi uključuje različite strukovne sindikate. Nastala je zapravo na poticaj Sindikata radnika prerade duhana, Sindikata drvodjeljskih radnika, Sindikata grafičara i Sindikata radnika čeličana i ljevaonica. Ovi su sindikati ustvari napustili organizaciju Plemeniti red vitezova rada jer su bili nezadovoljni njenim radom, a pristupa im odmah aktivna i poznata Federacija strukovnih saveza organiziranih radnika koja se naročito istakla u predvođenju radnika u zahtjevima za osmosatnim radnim danom.¹⁴

Inače, to su vremena velikih tenzija između rada i kapitala koji stvara monopole i ogromne trustove u svojoj nezajažljivoj trci za profitom. Jezgrovita konstatacija date situacije sadržana je u Statutu AFL (njegovoj preambuli) gdje se priznaje nepomirljivost suprotstavljenih interesa i pozicija radnika i kapitalista,¹⁵ uz napomenu da je između njih na djelu zapravo klasna borba. Ali u praksi i kasnijim izričitim stavovima i ova sindikalna federacija

¹⁰ J. R. COMMONS and Associates, op. cit. vol. II, str. 86.

¹¹ Ibid., str. 197.

¹² The Noble Order of the Knights of Labor je u počecima svoga djelovanja bio prožet misticizmom, a čak su deset godina djelovali kao tajna organizacija.

¹³ Friedrich ENGELS, *Conditions of the British Working Class in 1844*, London, 1887, preface. Cit. prema Philips S. FONER, *History of the Labor Movement in the United States*, New York, 1955, vol. II, str. 55.

¹⁴ Povodom ovih zahtjeva 4. svibnja 1866. godine policija je otvorila vatru na radnike u Čikagu ubivši nekoliko njih i ranivši više od dvije stotine. Da bi trajno obilježila ovaj sukob između svijeta rada i kapitala Druga internacionala je na svome prvom kongresu održanom u Parizu 1869. godine proglasila prvi svibanj kao međunarodni praznik rada. Otada se on neprekidno slavi, u mnogim zemljama kao službeni praznik, a i tamo gdje se ne slavi prešutno su ga priznali oni koji ga inače sami ne uvažavaju, tj. poslodavci, budući da radnike koji toga dana ne dođu na posao obično oficijelno ne smatraju štrajkašima.

¹⁵ »Kod svih naroda svijeta, u svim zemljama vodi se borba između ugnjetaja i ugnjetenih, između kapitalista i radničke klase koja iz godine u godinu postaje sve snažnija (...).« Philip S. FONER, *History of the Labor Movement in the United States*, New York, 1955, str. 142.

usvaja samo ekonomsko-zaštitnu ulogu, zanemarujući posve i pomisao na klasnu borbu. Nastoje se samo postići što prihvatljiviji opći uvjeti rada, a posebno se težište polaže na porast nadnica, zaštitu na radu, skraćivanje radnog vremena, sigurnost za slučaj nezaposlenosti i drugim sličnim pitanjima.¹⁶ Time su zapravo uspostavljeni principi tzv. poslovnog sindikalizma.¹⁷

Osim toga, zbog tredjunionističkog načina organiziranja, AFL federaciju čine uglavnom kvalificirani proizvodni radnici pojedinih struka, dok je masa nekvalificirane i priučene radne snage ostajala izvan njenih redova. Također u svoje redove gotovo da i nije prihvaćala pripadnike inteligencije, izjašnjavajući se izričito protiv njihova sudjelovanja u sindikalnim aktivnostima, budući da su smatrali da inteligencija već po svome društvenom habitusu ima više sklonosti ka globalnim društvenim promjenama, a sindikati se trebaju boriti prije svega na svome radnom mjestu, vjerni koncepciji poslovnog sindikalizma. Istovremeno, vodeći funkcionari ne dozvoljavaju nikakve političke aktivnosti koje bi se mogle okvalificirati kao bliskost stavovima pojedinih političkih partija, pa ni onih čiji su programi inače išli u prilog radništvu. Sprečavali su zapravo svaku pa i najmanju ideologizaciju sindikata. Shodno tom izbjegavanju političkog angažmana i nevjerici u mogućnosti poboljšanja položaja političkim akcijama, štrajk se prihvaća (osim dakako političkih štrajkova) kao temeljni modus kojim se može postići napredak u sferi uvjeta rada i materijalnog statusa radništva, koristeći ujedno formu pregovaranja s poslodavcima.

Međutim, i takvim maksimalno apolitičnim sindikatima poslodavci nisu bili zadovoljni pa je u mnogim štrajkovima toga doba korištena gruba sila protiv štrajkaša. Radi potreba regulacije, praćenja i usmjeravanja tokova u oblasti rada osnivaju se tada i posebni upravni organi s odgovarajućim kompetencijama. Istodobno ni svi sindikati nisu prihvaćali oportunistički koncept vođenja organizacije unutar AFL, pa je 1905. godine osnovana federacija pod nazivom Industrijski radnici svijeta — *Industrial Workers of the World*. Ova organizacija odbacuje poslovni sindikalizam i usvaja principe revolucionarnog sindikalizma (anarhosindiklizma) primjenjujući sve vrste štrajkova, fizičke obračune, pasivnu rezistenciju, bojkot, sabotaze, blokade, opstrukciju i slične mjere protiv kapitalista zbog ostvarenja krajnjeg cilja — rušenja kapitalizma. Izričito su se protivili ratu pa je država tijekom prvog svjetskog rata donijela propise protiv tzv. kriminalnog sindikalizma, temeljem kojih je faktično izvršena likvidacija ove organizacije.

Kriza koja je 1929. godine zahvatila kapitalistički svijet imala je izrazito negativne konzekvencije i u SAD. Gotovo četvrtina zaposlenih ostala je bez posla i sredstava za život,¹⁹ a sam kapitalistički sistem bio je na velikoj

¹⁶ Ibid., str. 176.

¹⁷ J. HERLING, *Labor unions in America*, D. C. 1964, str. 9—16.

¹⁸ *Growth of Labor Law in the United States*, op. cit. str. 299—303.

¹⁹ Harry A. MILLIS and Royal E. MONTGOMERY, *Organized Labor*, New York, 1945, str. 187—189.

kušniji.²⁰ Radi njegova očuvanja dolazi do poznatog snažnog miješanja državnih vlasti u područje privrednih aktivnosti, a u vezi s tim i u radnopravne odnose. Predsjednik Roosevelt obećava *New Deal* (Novu podjelu) što je ujedno glavna ideja cijelog tog koncepta. Tada, znači tek tridesetih godina ovog stoljeća, počinje zapravo razvoj jedne nove grane zakonodavstva kojom se obuhvaća radno i socijalno pravo, a time i bitno unapređuje ova grana prava.²¹ Naime, ranije je radnopravna materija bila sadržana u precedentnom pravu, što je išlo u prilog poslodavcima budući da su putem suda imali mogućnost zabrane gotovo svake za njih nepovoljne aktivnosti radničkih organizacija. Među prvima iz ovog korpusa 1932. godine donosi se Zakon kojim se bitno sužava pravo federalnih sudova da donose zabrane organiziranih radničkih aktivnosti ako je riječ o tzv. mirnoj aktivnosti radnika.²²

Među ostalim mnogobrojnim propisima donosi se 1933. godine Zakon o nacionalnom industrijskom oporavljanju²³ — *National Industrial Recovery Act* koji je, bez obzira na intervencije Vrhovnog suda, odigrao značajnu i dugoročnu ulogu,²⁴ jer su njegove osnovne ideje razrađene u čitavom nizu drugih zakonskih i podzakonskih akata. Potom slijedi 1935. godine veoma važan Nacionalni zakon o radnim odnosima²⁵ — *National Labor Relations Act (Wagner Act)*. Njegov prvenstveni cilj i svrha išli su u pravcu nastojanja da se poboljša kolektivno pregovaranje, posebno o uvjetima rada i nadnicama, na relaciji odnosa radnički sindikati — poslodavci, a prvi put poslodavci su dužni priznati radničke sindikate kao neizbježne subjekte pregovarače. Osim toga priznaje se izriječkom pravo na štrajk²⁶ te se definira

²⁰ Tako je novoizabrani predsjednik u svome nastupnom govoru u Kongresu istakao da je prvenstvena obaveza javne vlasti da osigura zaposlenje nezaposlenima. Foster R. DULLES, *Twentieth Century America*, n. p. str. 365.

²¹ Neophodna pretpostavka tome bili su odgovarajući društveni uvjeti. Sličan proces tekao je i u ostalim kapitalističkim zemljama, negdje nešto brže ili pak sporije.

²² U pitanju je tzv. Norris-Lagvardijin zakon.

²³ Ovaj Zakon, iako se to po njegovu nazivu na prvi pogled ne bi dalo zaključiti, izuzetno je doprinio zaštiti i unapređenju prava radnika. On priznaje sadržajno veoma široko pravo koalicije (udruživanja u sindikate) te kogentnim normama propisuje nužnost kolektivnog pregovaranja poslodavaca i radničkih predstavnika (sindikata), što je sve pod kontrolom posebnog tijela National Labor Relations Board — Nacionalnog odbora za radne odnose. Također se njime propisuje najduže dozvoljeno radno vrijeme, nedopuštenim se proglašava rad djece te utvrđuje najniža nadnica za rad radnika u industriji.

²⁴ Povodom akcije za ocjenu njegove ustavnosti u slučaju *Schechter Poultry Corp.*; v. *United States* (295 U. S. 495/1935); — Vrhovni sud ga je jednoglasno oglašava protuustavnim.

²⁵ K. KLARE, *Judicial deradicalization of the Wagner Act and the origins of modern legal consciousness, 1937—1941*, *Minnesota Law Review* br. 62/1978, str. 265—359.

²⁶ Obično se smatra da je ustavnopravno uporište za propisivanje prava na štrajk sadržano u tri amandmana Ustava i to: petog, trinaestog i četrnaestog. Vidi: W. B. GOULD, *A Primer on American Labor Law*, Massachusetts, 1982, str. 101.

pojam nelojalne radne prakse.²⁷ Iste, 1935. godine usvaja se Zakon o socijalnoj sigurnosti,²⁸ i da bi njegove odredbe stvarno u praksi zaživjele brine se poseban državni organ.²⁹ Potom slijedi Zakon o pravednim radnim standardima iz 1938. godine kojim se i zaokružuje ova normativna faza razvoja,³⁰ tj. uobličava kao cjelovit sistem.

Nova vremena u kojima dolazi do snažnog razvoja čitavih industrijskih grana (automobilska, čelična i sl.) uz istovremeno neophodno osposobljavanje velike mase nekvalificirane i priučene radne snage (ovi su najčešće bez ikakve stvarne struke), doveli su do spoznaje da je u takvoj situaciji primjereniji industrijski princip organizacije sindikata. To znači da svi zaposleni u nekoj industrijskoj grani ili pak poduzeću pripadaju jednom sindikatu bez obzira na profesiju. Poželjnim se dakle ukazao princip jedno poduzeće — jedan sindikat. Shodno tome pojedini funkcionari predlažu industrijski princip organiziranja, ali ostaju u manjini na Kongresu federacije AFL, održanom 1935. godine. Međutim manjina od deset skoro pojedinačno najbrojnijih sindikata stvara unutar AFL posebnu frakciju nazvanu Komitetom za industrijsku organizaciju — *Committee for Industrial Organization* (CIO). Sve ovo dovodi do izrazitih tenzija unutar organizacije i već 1936. godine CIO napušta Američku federaciju rada, da bi uskoro, tj. 1938. godine, održao svoj Kongres na kome se konstituira u organizaciju sindikata pod nazivom Kongres industrijskih organizacija kao federacije različitih sindikata organiziranih na industrijskom (granskom) principu.

Ovakvim načinom u sindikate je privučena masa industrijskih radnika što je općenito dalo novi tonus u neprekidnom isticanju zahtjeva za pobolj-

²⁷ Wagnerov je zakon imao bolju sreću od Zakona o nacionalnom industrijskom oporavljanju budući da je u slučaju National Labor Relations Board; v. Jones und Loughlin Steel Corp; 301 U. S. 1/1937, potvrđena njegova ustavnost.

Prvenstveni cilj i svrha ovoga Zakona išli su u pravcu da se poboljša kolektivno pregovaranje na relaciji radnički sindikati — poslodavci, priznanja prava na štrajk i definiranja tzv. nelojalne radne prakse.

Iste, 1935. godine, radi provođenja u život odredbi Zakona, osniva se spomenuti National Labor Relations Board. On broji pet članova koje imenuje predsjednik SAD uz potrebnu suglasnost Senata. Odbor ima zadatak da omogući prevladavanje mogućih sporova između predstavnika radnika i poslodavaca u vezi s ostvarenjem prava koalicije i kolektivnog pregovaranja. Međutim, ima i ovlaštenja da sprečava predstavnike radnika (sindikate) u tzv. protupravnim akcijama prema poslodavcima. Ubrzo nakon osnivanja odbor je imao više od 200 službenika i potvrdio se uspješnom aktivnošću.

²⁸ Njime su obuhvaćeni određeni najevidentniji socijalni slučajevi i to: osiguranje za slučaj starosti i porodično osiguranje; osiguranje za slučaj nezaposlenosti i davanje pomoći nezbrinutoj djeci; davanje pomoći slijepcima i starim osobama.

²⁹ To je Federal Security Agency — Federalna agencija socijalne sigurnosti koja je osim socijalne zaštite i socijalnog osiguranja u tom vremenu obuhvaćala i aktivnosti prosvjete i zdravstva.

³⁰ Sadrži norme o minimalnim nadnicama, maksimalnom radnom vremenu preko koga se rad koji se obavlja tretira kao prekovremeni i posebno plaća, te propise o zabrani rada djece.

šanje uvjeta rada.³¹ Ali ne samo to, jer je pojava nove federacije (CIO) uni-
jela određene novine u shvaćanje mjesta i uloge svijeta rada u ukupnim
društvenim događanjima. Sve su češći njihovi zahtjevi za posvemašnjom
zaštitom interesa radnika, pa se od zakonodavca traže intervencije u oblasti
socijalnog osiguranja, zdravstvenog osiguranja, zaštite u slučaju nezaposle-
nosti, rješavanju stambenih problema i dr. Iako oni kao i AFL nisu prihva-
ćali mogućnost osnivanja posebne radničke partije u SAD, ipak su 1936. go-
dine organizirali tzv. Izvanstranačku ligu čiji je osnovni cilj bio pružanje
sindikalne potpore ponovnom izboru Roosevelta za predsjednika Sjedinjenih
Američkih Država — u čemu su imali evidentnog uspjeha,³² budući da on
dobiva izbore do tada nezapamćenom većinom glasova.³³ Naime, svijet kapi-
tala se protivio intervencijama države u privredi i programu *New Deal* pa
iskazuje i nepovjerenje prema glavnom nosiocu ideje, Rooseveltu. Posebno
pak iskazuju averziju spram radnog i socijalnog zakonodavstva, sindikalnog
aktivizma te Nacionalnog odbora za radne odnose koji podupire pravo koali-
cije i nastoji zaštititi kolektivne pregovore pred opstrukcijom kapitalista.

Uza sve ove mnogobrojne aktivnosti, ono najvažnije pitanje za radnike,
pitanje nezaposlenosti, definitivno je riješeno tek za vrijeme drugog svjet-
skog rata. Ogromna ratna produkcija zahtijevala je veliku masu radne snage.
Ne samo da su se zaposlili svi nezaposleni već je nedostajalo radnika, pa se
izlaz tražio upošljavanjem penzionera, omladine i žena.³⁴ Za ratne potrebe u
području rada stvoreno je nekoliko posebnih ureda. Tako se pitanjem radnih
odnosa bavio *National Defense Mediation Board* — Nacionalni obrambeni
odbor za posredovanje, nadnice su u nadležnosti *National War Boarda* —
Nacionalnog ratnog odbora rada, dok se poslovima okupljanja i angažiranja
potrebne radne snage bavi *War Manpower Commission* — Ratna komisija za
radnu snagu.

Postupno je poduzeto više mjera primjerenih ratnoj situaciji. Ograničava
se seoba radnika iz jedne grupacije u drugu, priznaje se porast nadnica pre-
ma rastu troškova života i to 15 % prema početku 1941. godine. Ako ne bi
uspjelo mirenje u kolektivnom radnom sporu, država je mogla staviti pod
svoju kontrolu i upravu takvu tvrtku, a propagiranje štrajka u tvrtkama
pod kontrolom kvalificira se kao krivično djelo. Obavezna dužina radnog
tjedna mogla je iznositi do četrdeset osam sati.

Fantastični nivo ratne produkcije i porast nacionalnog dohotka za tri
puta u samo pet godina omogućio je svijetu kapitala ogromne profite koje

³¹ Također CIO ne sektaši spram intelektualaca kao AFL. Naime, polazi se
od toga da i oni mogu naći svoje odgovarajuće mjesto unutar organizacije.

³² Koliko su sindikati podržavali programe i politiku *New Deal* može se raz-
abrati, naprimjer, iz toga što je u ovom kratkom vremenu u Sindikat rudara (Ujedi-
njeni rudarski savez) učlanjeno 300.000 tisuća novih članova i to pod geslom:
»Predsjednik Roosevelt vas poziva da pristupite sindikatu.« E. C. KIRKLAND, op.
cit., str. 729.

³³ Frances PERKINS, *The Roosevelt I Knew*, New York, 1946, str. 17 passim.

³⁴ T. R. CARSKADON i R. MODLEY, *USA Measure of Nation*, New York, 1949,
str. 7.

su željeli zadržati i nakon završetka rata,³⁵ pa su se žestoko opirali da se u nacionalnom dohotku poveća udio nadnica, tj. da one porastu, jer bi to direktno utjecalo na smanjivanje njihovih profita, a izražavali su i bojazan da bi to usporilo daljnji zamah proizvodnje. Radnici, ne mogavši ostvariti svoje zahtjeve, odgovaraju štrajkovima u mnogim proizvodnim granama. Međutim, nepopustljivi svijet kapitala, unatoč predsjedničkom vetu, uspio je inaugurirati poznati Taft-Hartliev zakon — *Labor Management Relations Act* (LMRA) — Zakon o odnosima radnika i poslodavaca. U njemu je, uz ostalo, utvrđena mogućnost neobjektivne radne prakse koju bi navodno mogli upražnjavati radnički sindikati,³⁶ pod čime se podrazumijeva, naprimjer, vršenje pritiska na one segmente radništva koji nisu neposredno zainteresirani za dati radni spor da se i oni u njemu angažiraju. Ne prihvaćaju se ni sporazumi radnika i poslodavaca ako se u njima traži od zaposlenih da se učlane u sindikat ili se propagira da se učlane, a također se ne priznaje štrajk solidarnosti. Za priznanje štrajka uspostavlja se posebna procedura tako detaljno normirana da pred potencijalne štrajkače postavlja gotovo nesavladive prepreke. Usto je ustanovljen poseban, različit i stroži pravni režim za štrajkove u djelatnostima od naročitog javnog interesa, te za one štrajkove koji bi mogli ugroziti blagostanje, zdravlje i sigurnost nacije.³⁷

Osim ovih uvedena su i druga ograničenja uz otvaranje mogućnosti federalnim jedinicama da, prema svojim uvjetima, na vlastitom teritoriju postupaju na isti način kroz autonomnu normativnu regulaciju, što su mnoge od njih praktično i učinile.³⁸ Razumljivo je da suočeni s čvrstim normativnim okvirom koji je jasno ukazivao na odnose društvene moći, sindikati moraju tražiti puteve prilagođavanja realnoj situaciji.

III. Ujedinjenje federacija AFL i CIO

U sindikalnim federacijama sve više sazrijeva uvjerenje o neophodnosti ujedinjenja na nacionalnom planu ako i dalje žele biti djelatni subjekt u okvirima poslovnog sindikalizma. To je i učinjeno 1955. godine na Kongresu ujedinjenja povezivanjem ALT i CIO u Američku federaciju rada i Kongres industrijskih organizacija — *American Federation of Labor — Congress of Industrial Organizations*. Iako je svaka federacija u novoj centrali zadržala svoj naziv te u ponečemu i svoje ranije specifičnosti, usvaja se jedinstven

³⁵ Iza cijelog gigantskog posla u organizacijskom i dobrim dijelom u provedbenom smislu stajala je zapravo država sa svojim organima. Time se na najbolji način pokazalo kako jedan stručan, dobro vođen i organiziran, na racionalnim načelima utemeljen i prema produktivnim ciljevima usmjeren državni aparat može polučiti hvalevrijedne rezultate.

³⁶ Growth of Labor Law in the United States, op. cit., str. 240.

³⁷ Osim u djelatnostima od naročitog društvenog interesa — National Emergencies, posebni stroži uvjeti za vođenje štrajkaških akcija uspostavljeni su u industriji koja utječe na trgovinu.

³⁸ Growth of Labor Law in the United States, op. cit., str. 241.

Statut u čijoj se preambuli prilično vehementno ističe da je stvaranje ove sindikalne federacije odraz nadanja i težnji radnih ljudi Sjedinjenih Američkih Država. Također se može uočiti tendencija koja je ujedno išla u pravcu da se državi i poslodavcima pokaže moć jedinstvenog ali krajnje lojalnog i temeljnim društvenim vrijednostima više nego privrženog sindikalnog partnera.³⁹

Iako nastoje u javnosti ostaviti dojam skrupulozno nezavisnog sindikata u odnosima prema političkim partijama, ipak nastavljaju tradicionalno davati podršku, kako to ističu, svojim prijateljima, češće demokratima nego republikancima. Partijama se prilikom izbora legitimiraju vlastitim viđenjem i poželjnim pravcima rješavanja unutrašnjih i vanjskih pitanja. Na unutrašnjem planu to su obično zahtjevi u najboljim manirima poslovnog sindikalizma, dok na vanjskopolitičkom planu izrazito tendiraju klasičnim postavkama i vrijednostima tzv. slobodnog svijeta.

No i uz ovako jasna očitovanja sindikata u pogledu temeljnih pitanja iz kruga njihovih interesa, svojevrsna »zabrinutost« države za sindikate time nije prestala pa je potvrđena i Landrum-Griffinovim zakonom — *Labor-Management Reporting and Disclosure Act* (LMRDA) — Zakonom o radničkom rukovodstvu, koji je donesen 1959. godine, dakle nekoliko godina nakon stvaranja jedinstvene sindikalne centrale. Njime se, zapravo, pretpostavlja se zbog valjanih razloga, sa strane javnopravnog tijela uređuju unutrašnji odnosi u sindikatima radi učvršćenja poštenja, te nepristranosti prema pojedinim članovima sindikata.⁴⁰ On istovremeno ograničava pravo na štrajk ako bi predstavljao opasnost za javno zdravlje ili pak nacionalnu sigurnost i to na rok od osamdeset dana, o čemu se donosi i sudska odluka. Nakon protoka roka može se početi sa štrajkom. Jasno je da se u međuvremenu poduzimaju raznovrsne aktivnosti kako bi se spor okončao bez štrajka,⁴¹ ako je to ikako moguće, iako sistem obavezne arbitraže nije šire zaživio kao pravna institucija.⁴²

³⁹ »Mi tražimo da se ova nadanja i težnje ostvaruju putem demokratskog razvitka u okviru naše ustavne vlade i sukladno našim institucijama i tradicijama.« Proceedings of the AFL-CIO Constitutional Convention 1957, American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations, Washington, 1958, vol. I, str. 594.

⁴⁰ Landrum Griffin Act predstavlja dobru ilustraciju o tome da se država ne libi od intervencija (uz različita opravdanja — koja mogu biti i privlačna) u samu suštinu sindikalne autonomije. Tako su sindikati, shodno zakonu, dužni redovito davati izvještaje o svom financijskom poslovanju, obavezni održati izbore nakon određenog roka, uzastopno u određenim intervalima organizirati kongrese, prihvatiti kontrolu državnih organa u pogledu zloupotreba u poslovanju sindikata itd. Istovremeno ovako radikalne intervencije javne vlasti znače svojevrsno prokazivanje sindikata kao organizacije, i dvojbene su s aspekta jednog od temeljnih principa prava koalicije a koje pretpostavlja da se struktura i unutrašnji odnosi u organizaciji utvrđuju autonomnim pravilima usvojenim od članova.

⁴¹ J. GETMAN, Labor arbitration and dispute resolution, Yale Law Journal 88/1979, str. 936—949.

⁴² H. D. NORTHROP, Experience with compulsory arbitration, Readings in Labor economics and Labor Relations, R. D. Irwin inc, 1968, str. 395.

IV. Opadanje moći i utjecaja sindikata

Sve ove intervencije u sindikalnu sferu,⁴³ kao i nesumnjivo poboljšanje općeg položaja radničke klase u jednom već stvarno bogatom društvu, supermoderna tehnologija, ogromna ekonomska moć nacionalnih i transnacionalnih kompanija — koja lako apsorbira akcije sindikata; sporo prilagođavanje sindikata nastalim društvenim promjenama (i u novim uvjetima sindikati uglavnom zadržavaju fizionomiju organizacije manuelnih radnika) — stavljaju sindikate u inferioran položaj.

Kolektivni ugovori kao institut radnog prava, čije produktivno djelovanje pretpostavlja pravo na štrajk i *lock-out*,⁴⁴ također su praktično postali onaj konačno pronađeni i usavršeni instrument koji radnici, sindikati, poslodavci i pravni poredak smatraju najrealnijim i najprihvatljivijim modusom rješavanja svih glavnih pitanja i odnosa iz sfere rada.⁴⁵ Tako sindikati kao jedna od ugovornih strana, iako nisu potpuno vezani, ali svakako moraju biti i jesu vezani datim utanačenjima do isteka odgovarajućeg roka, što, iako globalno ide u prilog članstvu, donekle ograničava slobodu akcije (samoograničenje) — posebno i sve više one neposredne u smislu štrajka (ako se ugovori klauzula mira za vrijeme trajanja ugovora). Osim toga i legalizacija *lock-out*a na strani poslodavaca, kao svojevrsnog odgovora na štrajk putem zatvaranja poduzeća kroz određeno vrijeme, predstavlja metodu pritiska na sindikate,⁴⁶ iako se može tumačiti i kao minimum neophodne ravnopravnosti strana u radnopravnoj borbi.

Uz te i mnoge druge činioce, danas je prisutno shvaćanje, koje se nastoji javno dokazivati i promovirati, o navodnoj preživjelosti i nesvršishodnosti sindikata,⁴⁷ njihovoj posvemašnjoj birokratizaciji i korupciji, pri čemu im se kao alibi ne priznaje ni njihov izraziti antikomunizam (američki sindikati smatraju komunizam najvećim neprijateljem radničke klase i čovječanstva uopće). Smatra se da su sindikati jedna konzervativna organizacija nesposobna da se prilagodi tehnološkim promjenama, promjenama u strukturi

⁴³ Poznat je slučaj iz 1981. godine kada je otpušteno s posla i zamijenjeno drugim osobama nekoliko tisuća kontrolora leta u SAD upravo zbog proglašenja štrajka. Svi oni koji se u roku od 24 sata nisu vratili na posao bili su otpušteni. Predsjednik Reagan nije imao razumijevanja za postupak štrajkaša, ostao je dosljedan unatoč mnogim protestima i pritiscima, izrazima solidarnosti međunarodnih kontrolora letenja, avioprijevoznika i sl. Istina, postupljeno je legalno budući da za štrajkove u djelatnostima od naročito javnog interesa ne vrijede ona uobičajena pravila već je prevedena posebna procedura, i to i u metodologiji pripreme i u izvođenju štrajka.

⁴⁴ R. A. GORMAN, *Basic text on Labor Law, Unionization and Collective Bargaining*, St. Paul, 1976, str. 27 etc.

⁴⁵ Benjamin AARON, *Ibid.*, str. 213—214.

⁴⁶ SMITH, MERRIFIELD et. al., *Collective Bargaining and Labor Arbitration*, Indianapolis, 1979, str. 37 *passim*.

⁴⁷ James J. WHITE, *The insolvent solution*, *Law Quadrangle Notes*, The University of Michigan Law School, vol. 28/1984, str. *passim*.

radne snage; mehanizam koji ne prihvaća moderne radnopravne norme, naročito zatvoren i neprivlačan za mladu populaciju radnika i sl.

Možda stvarnu poziciju i perspektivu najbolje ilustrira konstantan trend opadanja sindikalnog članstva. U odnosu na pedesete godine postupno je broj članstva prepolovljen pa se danas kreće ispod 20 % od ukupnog broja posloprimaca.⁴⁸

Koliko danas mogu biti izazovni sindikati koji svoju ulogu svode uglavnom na tradicionalnu zaštitnu radnopravnu funkciju u smislu poboljšanja ekonomskog položaja radnika (iako AFL-CIO u pojedinim momentima pokušavaju istupiti aktivno čak i u pitanjima izbora predsjednika SAD)⁴⁹ u jednoj tehnološki superrazvijenoj sredini. U okolnostima kada se obuhvat članova počinje približavati zanemarivim 10 %, sindikati sve više od organizacije svijeta rada (koji je i unutar sebe doživio duboke transformacije) postupno evoluiraju u sustav organa i institucija, koji djeluju svojom vlastitom autonomnom logikom aparata angažiranog u ekonomskim tokovima kroz sustav pravnih normi, crpeći autoritet iz prijašnje uloge legitimnog predstavnika svijeta rada. Zato se valja upitati zahtijeva li, dakle, postindustrijska privreda utemeljena na znanju, visokim tehnologijama i uslugama, egzistirajuća u odgovarajućem društvenom i političkom ambijentu — adekvatne sindikate.

⁴⁸ Benjamin AARON, *Labor Law Research in North America, Labor Law Research in Twelve Countries*, Editor: Sten Edlund, Stockholm, 1986, str. 215.

⁴⁹ *Ibid.*, str. 217.

Summary

REFLECTIONS ON THE DEVELOPMENT OF UNIONS
IN THE UNITED STATES

The reality of its actual position and that of the working world in general in capitalistic USA toward the end of the eighteenth century drove the working class to make strong demands to have its interests protected. At this point of historical inevitability in their development, the first worker organizations were founded by the end of the century. The movement gradually gained power and went through phases in which attempts were made to organize all the unions at the national level. Having consolidated several splinter unions, the American Federation of Labor (AFL) emerged as the strongest union in 1886. Organized on trade-union principles, this federation soon assumed the exclusive function of extending economic protection, thus neglecting the notion of class struggle and establishing the basis of so-called trade unionism. In the meantime, statutes were enacted by virtue of which the state interfered in the affairs and freedom of the unions.

During the subsequent period characterized by the vigorous growth of all industrial branches, the industrial manner of organization served as a model for the unions as well, i. e., one enterprise, one union. As a result, a faction separated from the AFL in 1938 and founded a new federation, the Congress of Industrial Organizations (CIO). The state continued its interference and elaborated numerous institutions bound to union activities, especially in regard to questions of collective bargaining, the right to strike and limitations thereof, the internal organization and relations in the unions. Although the unions stubbornly insisted on their political neutrality, they regarded communism as enemy number one of the workers and humanity itself. There are numerous reasons for the recent reduction in union membership to less than 20 % of the employed population, as a result of which union power and influence has also declined. It appears that the prosperous postindustrial society has demanded that the unions make corresponding adjustments to conform to the present situation.

ARGUMENTI PROTIV SUVERENOSTI (LÉON DUGUIT)

Mr. NADO GRUBIĆ, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 342.31
Ur.: 28. 4. 1989.

Do potrebe »protjerivanja« ideje suvereniteta iz političke i pravne misli, Duguit dopire kroz motrenje koncepcije nacionalne suverenosti. Ova koncepcija, prema Duguitu, počiva na pogrešnoj konstrukciji identiteta »nacije« i »države« te na odatle izvedenoj pogrešnoj tezi o naciji kao jedinom legitimnom ovlašteniku javne vlasti (suverenosti). Tri su osnovna Duguitova prigovora ideji identiteta »nacije« i »države«: 1) mogućnost vršenja vlasti »istog upravljača« nad više različitih nacija; 2) mogućnost vršenja vlasti »države — metropole« nad stanovnicima svojih kolonija. Dva su fundamentalna Duguitova prigovora ideji nacije, kao jedinog legitimnog ovlaštenika javne vlasti (suverenosti): 1) mogućnost vršenja »izvjesnih prerogativa suverenosti« i od strane lokalnih političkih zajednica (općine, npr.); 2) razdjeljenost suverenosti — u državama s federativnim državnim uređenjem — između »savezne države« i »federalnih jedinica«. Time se, po Duguitu, negira »nedjeljivost« kao jedno od esencijalnih označja (nacionalne) suverenosti te, stoga, i cijeli koncept (ove) suverenosti (»dogma«, »čista fikcija«).

Dakle, Duguit ne samo da odbacuje ideju nacionalne suverenosti, već i suverenosti uopće a time i pojam »subjektivno javno pravo«. Umjesto pojma »suverenosti«, Duguit u pravnu i političku misao inaugurira pojam »javne službe«.

Gotovo svi suvremeni ustavni dokumenti sadrže i odredbe o (ishodištu, nosiocu i modalitetima vršenja) »suverenosti«. Već ova činjenica (i ne samo ova!) ukazuje na relevantnost ovog fenomena. Usprkos tome, jugoslavenska politička i pravna misao mu nije poklonila dužnu pozornost; domaća literatura je pogotovo insuficijentna kad su u pitanju razmatranja o autorima koji »protjeruju« fenomen suverenost. Ovaj rad je skroman prilog popunjavanja ove praznine.

1. Suverenitet, kao jedno od bitnih označja državne vlasti, fenomen je koji već dugo predstavlja »uredno motrište« mnogih pravnih i političkih pisaca. Ideja suvereniteta dijeli »sudbinu« ideje o državi: upravo stoga što je suverenitet bitno prlježan fenomenu države.

Začeci ideje suvereniteta najčešće se lociraju u djelo *Six livres de la République* (1576), francuskog pravnog i političkog pisca Jeana Bodina (1530—1596). Bliža je istini, međutim, postavka da je začetke ove ideje — istina, ne u onom stupnju očitosti kakav nam pruža Bodinov primjer — njeđrila još grčka misao, posebno Platonov i Aristotelov »napor države«. Već ovdje se, naime, ova ideja — iako osujećena za očitost Bodinove verzije — pokazuje u dvije forme: ideje suvereniteta vladara-filozofa i suvereniteta zakona.

Ideja »vladara-filozofa«, koji ujedinjuju apsolutno znanje i apsolutnu (tj. suverenu) vlast, Platonova je kreacija. »Ako ili filozofi ne postanu u državama kraljevi, ili ako sadašnji kraljevi i vladari ne postanu filozofi istinski i potpuno, i ako se to oboje ne složi u jedno, naime državna vlast i filozofija, te ako od onih koji sada odjelito slijede bilo jedno bilo drugo svi ne budu prisilno udaljeni od vlasti, onda neće, mili Glaukone, prestati zlo u državama, a, mislim, ni u rodu ljudskome. To državno uređenje, koje smo sada raspravili neće se zaista nikada moći prije ostvariti ni ugledati sunčano svjetlo. Nego, to je ono što me odavno plaši i ne da govoriti videći da ću nešto vrlo neobično reći; teško je naime uvidjeti da nema drugog puta do sreće ni za koga, ni za pojedinca ni za državu.«¹

Osvijestivši, međutim, nemogućnost realizacije ovog koncepta² — jer ljudi nisu savršeni: priroda ih, naime, nije obdarila sposobnošću prozrijevanja onoga što je za njih najkorisnije niti, pak, voljom da to »najkorisnije« (ako ga se, kojim čudom, i domognu!) i zažive — Platon nudi alternativu: vladavinu zakona. I to ne iz želje »da gradi nove nazive«, već iz dubokog uvida da je državni, »u kojoj je zakon podvrgnut vlasti«, zajamčena propast. Onoj, pak, »gdje je zakon gospodar upravljača, a oni njegove sluge«, ne samo da je osigurana egzistencija, već »i sve blagodati koje bogovi dadoše državama«.³

Na ove ideje nastavio je Aristotel. I po njemu »vrhovna (tj. suverena — N. G.) vlast treba da pripada mudro sastavljenim zakonima«.⁴ Čovjek je, naime, opterećen strašću, a ona — drži Aristotel — »kvari« i »najbolje ljude kada su na vlasti«.

Ideja suvereniteta, potom, oblači ruho — ideje suvereniteta monarha. Stoici, naime — rezimirajući realitet Aleksandrove imperije — fundiraju ideju o vladaru božanskih atribucija (»božji sin«, »bog-čovjek«, »vladar-bog«) pa, razumljivo, i začetke ideje monarhijskog suvereniteta. Ova će ideja biti na specifičan način zaživljena i u ranokršćanskoj misli, posebno Augustinovoju, da bi je do njena konačnog oblikovanja u doktrinu — mislili, još i I. Pariški (Johannes Parisiensis), W. Ockham, J. Wycliffe, J. Hus, M. Luther, U. Zwingli, J. Calvin, N. Machiavelli.

¹ PLATON, *Država*, Zagreb 1983, str. 167.

² U djelu *Zakoni*.

³ PLATON, *Zakoni*, Zagreb 1957, str. 120.

⁴ »(...) a nosioci vlasti, bilo da ih ima jedan ili više, treba da raspolažu tom vlašću samo utoliko, ukoliko zakoni nisu precizni, jer nije lako opštim odredbama obuhvatiti sve pojedinačne slučajeve!« ARISTOTEL, *Politika*, Beograd 1960, str. 93.

Bodin poimlje suverenitet kao najvišu, apsolutnu, neograničenu, trajnu, originarnu i, od zakona, slobodnu vlast. Pojam suvereniteta involvira, još, i neotuđivost i nedjeljivost. »Majestas (suverenitet) je vrhovna vlast nad građanima i podanicima iznad kojeg nema višeg zakona (...) Majestas (suverenitet) ne ograničava ni neka viša vlast, niti ikakvi zakoni, niti ikakav rok (...) Jer majestas poseduje onaj ko osim večnoga boga nema nikog višeg iznad sebe (...) A vladalac ili narod, koji drže vrhovnu vlast, dužni su da polože račun jedino večnome bogu (...)»⁵ Sadržaj suvereniteta, po Bodinu, manifestira se ponajprije u mogućnosti »potpuno slobodnog« donošenja zakona, a potom i u mogućnosti odlučivanja o ratu i miru, imenovanju državnih funkcionara te davanju pomilovanja i raspisivanju poreza.

Usporedo s idejom monarhijskog suvereniteta i, kao reakcija na nju, izgrađuje se i ideja suvereniteta naroda. Korijene ove ideje njedri, još, znamenito djelo Marsilia Padovanskog *Defensor pacis*, iz 1324. godine. Ishodište zakonodavne (tj. suverene) vlasti, Marsilie, naime, vidi u narodu. Dok je narod, dakle, nosilac zakonodavne, vladar je nosilac izvršne vlasti. Izvršna vlast, po Marsiliu, proizlazi iz zakonodavne i njoj je odgovorna. Ideju suvereniteta naroda možemo, nadalje, slijediti i u djelima N. Kuzanskog, J. Calvina, kao i u čuvenom govoru Ph. Pota, održanom na Skupštini triju staleža u Toursu 1484. godine.

S monarhomasima, a pogotovo s J. Althusiusom i njegovim djelom *Politica methodice digesta* (1603), ideja suvereniteta naroda — generirana, *in ultima linea*, stvarnim interesima građanske klase, izraženim u postulatu veće slobode, tj. liberalizacije ekonomskih odnosa, kojima je monarhijska, apsolutistička vlast postajala zaprekom — zadobiva onaj stupanj potrebitosti i očitosti koji će je, s vremenom, učiniti ishodištem svih drugih revolucionarnih načela građanske klase pa, razumljivo, i konstantom njene političke i pravne misli.

Ako se imaju u vidu ove činjenice, onda svakako ne iznenađuje prisustvo ove ideje i u djelu J. Lockea. Po Lockeu, bez obzira na to tko vrši vlast, njen je nosilac uvijek narod, kojemu stoga pripada i suverenitet. Naime, ugovorom, kojim narod prenosi vršenje vlasti na pojedinca, nekolicinu ljudi ili svoje predstavnike, prenosi se samo njen posjed, ne i vlasništvo. Ovo je, naime, svojevrsan oblik mandata. Bjelodano je, dakle, da je Locke protagomist ideje suvereniteta naroda, a ne parlamenta⁶, kako ga mnogi interpreti njegove misli hoće vidjeti. J. J. Rousseau je otišao korak dalje od Lockea i svih onih ranijih pisaca koji su zastupali tezu o narodu kao nosiocu suvereniteta (M. Padovanski, monarhomasi, J. Althusius i dr.). On je, naime, vidio narod ne samo kao nosioca već i kao onu snagu koja će taj isti suverenitet

⁵ BODIN, Jehan, *Šest knjiga o republici*, Paris 1576; citirano prema KREŠIĆ, A. — VUJICIC, R., *Država i politika*, Beograd 1968, str. 138.

⁶ Konceptija suvereniteta parlamenta, *specificum* je engleskih prilika, nakon revolucije iz 1688. godine. Ona je, postulirajući koncentraciju najviše (suverene) vlasti u parlamentu, protivna, i konceptiji monarhijskog, i konceptiji narodnog suvereniteta.

i vršiti. Tako se Rousseau pojavljuje kao pisac koji je prvi oblikovao načelo o suverenitetu naroda te mu, stoga, pripada istaknuto mjesto u mišljenju ideje suvereniteta.

Rousseauova misao o suverenitetu naroda je kasnije — u francuskoj pravnoj i političkoj doktrini — dvojako interpretirana. Po jednom, tj. shvaćanju pučkog ili podijeljenog suvereniteta (*souveraineté populaire*), suverenitet je podijeljen između svih pojedinaca koji čine narod, tako da je svaki od njih nosilac jednog dijela suvereniteta. Po drugom, tj. shvaćanju nedjeljivog ili nacionalnog suvereniteta (*souveraineté nationale*), suverenitet pripada narodu kao nedjeljivoj cjelini. Pod narodom se, pritom, razumijeva neprekinuti niz prošlih, sadašnjih i budućih generacija. Najznačajniji protagonisti ove koncepcije su A. Esmein i Carré de Malberg.

Krajem prošlog i početkom ovoga stoljeća, njemački pravni pisac G. Jellinek formulirao je tzv. klasičnu teoriju državnog suvereniteta. Država, po njemu, posjeduje suverenu moć; vladati ne znači ništa drugo nego biti sposoban, bezuvjetno nametati svoju volju drugima. »Samo država uživa tako neograničenu moć da izvrši sopstvenu volju nasuprot stranim voljama. To je jedina suverena zajednica koja vlada zahvaljujući moći koju izvorno izvodi iz sebe same i koju ne drži; pravno govoreći, od kakve druge moći.«⁷

Usporedo s ovom, afirmira se i teorija o suverenitetu prava. Osnovne postavke ove teorije razradio je nizozemski pravni pisac H. Krabbe, a najpotpuniji oblik dao joj je H. Kelsen. Kelsen ponajprije odbacuje dualizam između prava (»sistema normi«) i države (»društvene realnosti«), držeći da je on nepotrebno udvostručavanje predmeta naše spoznaje, odnosno »rezultat naše tendencije da personificiramo, pa da onda hipostaziramo svoje personifikacije.«⁸

Državu ne možemo pojmiti kao silu »koja je izvan, ili iza pravnog poretka« — ona je pravni fenomen. Ne postoji, onda, nikakav razlog držati da egzistiraju dva različita »normativna« poretka: »poredak države i njen pravni poredak«, stoga moramo, neopozivo, usvojiti činjenicu da »zajednica koju zovemo država jeste ustvari 'njen' pravni poredak.«⁹ Budući da je država svedena na pravni poredak, ni suverenitet ne može biti ništa drugo do svojstvo pravnog poretka. Sve one osobine, koje se inače pripisuju državi, sada se shvaćaju kao svojstva pravnog poretka. »Stoga je vlast u prvom redu karakteristika normativnog poretka. Samo normativni poredak može biti 'suveren', što će reći vrhovna vlast, krajnji razlog za važenje normi za koje je ovlašćen jedan pojedinac da izdaje kao 'zapovesti' a ostali pojedinci su obavezni da slušaju.«¹⁰

⁷ JELLINEK, Georg, *Allgemeine Staatslehre*, Berlin 1914; citirano prema RADOVANOVIĆ, Svetislav, *O suverenitetu države u savremenim uslovima sa posebnim osvrtom na SFRJ*, Novi Sad 1979, str. 100.

⁸ KELSEN, Hans, *Opšta teorija prava i države*, Beograd 1951, str. 188.

⁹ *Ibid.*, str. 180.

¹⁰ *Ibid.*, str. 362.

Ideja suvereniteta je, tijekom vremena, dobila i svoje protivnike. Jedan od najznačajnijih među njima bio je i nekadašnji profesor Pravnog fakulteta u Bordeauxu — Léon Duguit.

2. Léon Duguit (1859—1928) jedan je od najodlučnijih protivnika ideje suvereniteta. Kritiku ove ideje izložio je u djelu *Preobražaji javnog prava* (1913).

Osnova Duguitove kritike i odbacivanja ideje nacionalne suverenosti, odnosno suverenosti uopće, jest njegovo specifično poimanje države kao grupe pojedinaca, koji raspolazu silom, s ciljem organiziranja i upravljanja javnim službama.¹¹ Predložak Duguitove destrukcije teorije nacionalne suverenosti jest njegova interpretacija ove teorije. A ona ukratko izgleda ovako: Narod je pojmljen kao »ličnost«, zajednica individua, čija je volja superponirana pojedinačnim voljama. »Ova nadmoćnost jeste suverenost¹² ili javna vlast.«¹³ Izborom vlade koja, u njegovo ime, vrši suverenost, narod (nacija) se organizira u državu. Iz ovoga pak slijedi da je država »suveren narod sa organizovanom vladom, nastanjen na jednom određenom zemljištu.«¹⁴

Vršenje javne vlasti, odnosno suverenosti, subjektivno je pravo države i, shodno tome, determinirajući faktor položaja pojedinca u njoj. Položaj pojedinca u državnoj zajednici omeđen je, zapravo, ambivalentnim »batrganjem« između »građanina« (tj. pripadnika narodnog, odnosno suverenog tijela) i »podanika« (podanika vlade, kojoj je delegirano vršenje suvereniteta).

Pozivom na prirodna (»subjektivna«, »neotuđiva«, »nezastariva« prava, tj. prava »koja prethode državi« i koja su čak »viša od same države« — pa ih, shodno tome, država mora i štiti¹⁵ — »podanik«, uvijek iznova, zadobiva »građanina«, opredjeljujući istovremeno pravac i granice javne vlasti.

Time je zadobivena i definicija »javnog prava«: kao skupa pravila koja se primjenjuju na državnu organizaciju i na odnose države prema pojedincima.

Predmetom Duguitove kritike je, dakle, konstrukcija naroda kao ličnosti, nosioca subjektivnog prava na javnu vlast, prava zapovijedanja ili suvereniteta, države kao organiziranog naroda pa stoga i nosioca suvereniteta te javnog prava kao državnog prava.¹⁶ Duguit, naime, kvalificira ovaj »sistem« kao: »subjektivistički« (jer je zasnovan na antinomiji »subjektivno pravo države« — »subjektivno pravo pojedinca«), »metafizički« (jer je zasnovan na metafizičkom pojmu »subjektivnog prava«), »imperijalistički« (jer »upravljači«, tj. narod organiziran u državu uvijek vrši vlast zapovijedanja — »imperium«). Duguit prokazuje dva elementarna uporišta načela nacionalne suverenosti:

¹¹ S obzirom na to da njegov koncept države kanimo izložiti na drugom, prikladnijem mjestu, ostat ćemo, zasada, samo na ovoj konstataciji.

¹² Vidi o tome i DUGUIT, Léon, *Souveraineté et liberté*, Paris 1922, str. 67—68, 74—79.

¹³ DUGUIT, Léon, *Preobražaji javnog prava*, Beograd 1929, str. 13.

¹⁴ *Ibid.*, str. 13—14.

¹⁵ Vidi o tome i DUGUIT, Léon, *Souveraineté et Liberté*, Paris 1922, str. 131—132.

¹⁶ Usp. RADOVANOVIC, Svetislav, nav. djelo, str. 125.

ideju o »savršenoj podudarnosti« države i naroda te ideju o naciji kao jedinom legitimnom — shodno predstavi o »jednom« i »nedjeljivom« suverenitetu — ovlašteniku javne vlasti pa tako i njena svojstva suverenosti. Tri su osnovna Duguitova prigovora ideji identiteta »nacije« i »države«: a) isti upravljači mogu vršiti vlast nad više različitih naroda (primjer Austrijskog Carstva i Ujedinjene Kraljevine Velike Britanije); b) upravljači mogu vršiti vlast i nad strancima, tj. pojedincima, koji nisu pripadnici niti jednog naroda njihove države; c) država — metropola može vršiti vlast nad stanovnicima svojih kolonija, iako oni nisu njeni građani. Ideji o naciji kao jedinom legitimnom ovlašteniku javne vlasti (suverenosti) mogu se, po Duguitu, staviti dva fundamentalna prigovora: a) u državama s manjim ili većim stupnjem decentralizacije, »lokalnim zajednicama« pripadaju određeni prerogativi suverenosti (općini, npr.); b) u federativnim državama, pak, suverenitet je podijeljen između savezne države i federalnih jedinica. Time se, po Duguitu, u potpunosti negira »nedjeljivost« kao jedno od esencijalnih označja nacionalne suverenosti¹⁷ te stoga i cijeli koncept ove suverenosti (»dogma«, »čista fikcija«).

Duguit ne samo da odbacuje ideju nacionalne suverenosti, već i suverenosti uopće a time i pojam »subjektivno javno pravo«. Pojam »javne službe«, smatra Duguit, odmjenjuje pojam suverenosti. On postaje centralni pojam javnog prava. »Država nije više suverena vlast koja zapoveda; ona je grupa pojedinaca koji raspolažu silom i koji su dužni ovu silu upotrebiti na stvaranje i upravljanje javnim službama.«¹⁸ Predmet javnih službi su one djelatnosti »čija ma i najkraća obustava dovodi do društvenog nereda« (javni promet, školstvo, socijalna skrb itd.). Javna služba je zapravo »svaka ona delatnost čije vršenje upravljači treba da regulišu, obezbede i kontrolišu, pošto je ona neophodna za ostvarenje i razvitak društvene međuzavisnosti i takve prirode, da može biti potpuno obezbeđena samo posredovanjem slike kojom raspolažu upravljači.«¹⁹ Država je dužna organizirati takve službe. »Ono što je glavno to nije više pravo zapovedanja, već obaveza da se praktično radi (. . .)«²⁰ Vlastodršci dakle nemaju više subjektivno pravo na javnu vlast, već samo dužnost da upotrijebe svoju vlast na organiziranje javnih službi. Njihovi su akti obvezni samo ako teže tome cilju. Nema više »viših« i »nižih« volja pa, prema tome, ni obaveze »niže« da se pokorava »višoj«. Sve su volje, ustvari, pojedinačne; sve su jednake. Nema hijerarhije volja. Vrijednost pojedinačnih volja sada se promatra s obzirom na cilj kojem teže. Volja upravljača je izgubila moć po sebi; ona je vrijedna i obavezuje samo utoliko ukoliko »doprinosi organizaciji i vršenju kakve javne službe«.

Za upravljače (*les gouvernants*) — tj. grupu ljudi koja stvarno raspolaže sredstvima prinude — moć prinude nije nikakvo pravo, već samo f a k t i č-

¹⁷ Vidi o tome i DUGUIT, Léon, nav. djelo, str. 80—81.

¹⁸ DUGUIT, Léon, nav. djelo, str. XX.

¹⁹ Ibid., str. 51.

²⁰ Ibid.

na mogućnost. Oni mogu tražiti »legitimno pokoravanje« od ostalih članova zajednice samo ako im čine određene usluge. Te se pak usluge svode na organiziranje i vršenje najrazličitijih javnih službi.

Postoji, kako kaže Duguit, »jedna intimna veza« između funkcije vlasti i obaveze organiziranja i vršenja određene službe. »Pošto se ova veza uvek oseća, moderno društvo jasno je razume i želi. To je dovoljno da se zasnue pravna obaveza upravljača. (...) svi oni koji drže vlast (...) drže je ne radi svoje koristi, već zbog onih nad kojima se upravlja.«²¹

Ukoliko oni nad kojima se upravlja (*les gouvernés*) više vjeruju da im upravljači čine usluge, utoliko su upravljači sigurniji za svoju vladavinu. Intenzitet te »vjere« najbolji je indikator sigurnosti njihove vladavine. Irelevantno je, pritom, »(...) da li delatnost upravljača stvarno koristi onima kojima se upravlja, ili im tako izgleda zbog njihovog neznanja ili sujeverja.«²²

U skladu s takvim poimanjem javne službe Duguit iznosi i »činjenicu« transformacije javnog prava. Javno pravo »nije više skup pravila koja se primenjuju na jednu suverenu ličnost, tj. ličnost kojoj pripada subjektivno pravo zapovedanja. Moderno javno pravo postaje skup pravila koja propisuju organizaciju javnih službi i koja obezbeđuju njihovo pravilno i neprekidno vršenje.«²³ Istovremeno »iščezava« i pojam subjektivnog prava zapovijedanja. Ono, dakle, nije više osnova javnog prava; sada je to pravilo o uređenju i upravljanju javnim službama. Umjesto subjektivnog prava države, Duguit uvodi pojam »društvene funkcije«; predmet joj je uređenje i vršenje javnih službi.

Budući da »intervencijama« upravljača odriče karakter vršenja vlasti, Duguit to isto čini i za njihove akte; *specificum* tih akata, prvenstveno, provenira iz cilja koji se njima želi postići: organiziranje i vršenje javne službe. Upravljači su pravno obvezni organizirati i vršiti javne službe; radi toga propisuju i opća pravila, zakone.

Duguit, dakle, drži da »upravljači i službenici nisu više gospodari koji podanicima nameću suverenu vlast, imperium. Oni nisu više organi kolektivne ličnosti koja zapoveda. Oni samo upravljavaju poslovima zajednice.«²⁴

3. Interesantan je Duguitov pokušaj da se na originalan način suprotstavi koncepciji (nacionalne) suverenosti.

Uporište njegova negiranja »suverenosti« jest — vidjeli smo — misao o nepostojanju hijerarhije volje (»više« i »niže«) »iz čega izlazi da se opravdanje državne vlasti ne može tražiti uz pomoć 'više volje', odnosno da je suverenost prazna riječ.«²⁵ Umjesto pojmova »javna vlast« (*autorité publique*) i »suverenitet« (kao subjektivno pravo države), koje kvalificira kao »subjektivističke« i »metafizičke«, Duguit podastire pojam »javne službe«, tj. pojam »socijalne funkcije«.

²¹ Ibid., str. 47.

²² Ibid., str. 46.

²³ Ibid., str. 52—53.

²⁴ Ibid., str. 55.

²⁵ PERIĆ, Berislav, *Struktura prava*, Zagreb 1972, str. 238.

U pogledu posljedica »protjerivanja« suverenosti iz pojma »države«, interpreti Duguitove misli nisu suglasni: dok jedni — M. Haurioa, npr. — misle da ovo nužno vodi u anarhiju, »pošto je svaki autoritet uništen«, drugi — A. Esmein, npr. — smatraju da to legitimira »vladu sile«, odnosno da »čini državnu vlast bezgraničnom«.

Dvojbe oko posljedica izostavljanja »suverenosti« (i »pravne osobe«) iz pojma »države«, stalni su pratilac pokušaja dohvaćanja Duguitove pravne i političke misli.

Summary

ARGUMENTS AGAINST SOVEREIGNTY (LÉON DUGUIT)

In his analysis of the conception of national sovereignty, Duguit came to the conclusion that the idea of sovereignty should be »expelled« from political and legal thought. According to Duguit, the concept of national sovereignty is based on the erroneous construction of the identity of »nation« and »state«, from which the misconception is derived that the nation is the only legitimate power of public authority (sovereignty). Duguit's two main objections to the idea of the identity of »nation« and »state« were: 1) the possibility that the »same governing body« would extend its rule over various other nations, and 2) the possibility that the »state—metropolis« would rule the inhabitants of its colonies. Duguit also had two objections to the idea that the nation is the only legitimate power of public authority (sovereignty): 1) the possibility that »certain sovereign prerogatives« would be exercised by local political bodies (e.g., the community), and 2) the division of sovereignty — in states with a federative state apparatus — into a »federal state« and »federal territories«. In Duguit's opinion, this negated »indivisibility« as one of the essential characteristics of (national) sovereignty and, consequently, the whole concept of sovereignty (»dogma«, »pure fiction«).

Thus it can be said that Duguit rejected not only the ideal of national sovereignty but also sovereignty itself. This, in turn, meant that he also disapproved of the concept »subjective public law«. As a replacement for the concept »sovereignty«, Duguit introduced the concept »public service« into legal and political thought.

OGLEDI O PRAVNOM STATUSU MALOLJETNIKA*

UDK 340.5:347.63/.64

Mr. NENAD HLAČA, asistent
Pravni fakultet u Rijeci

Pregledni znanstveni članak
Ur.: 14. 2. 1989.

Ovaj rad sadrži povijesnokomparativne oglede o razvoju pravnog statusa maloljetnika s aspekta porodičnog prava. Priznavanje mogućnosti autodeterminacije maloljetnim osobama dokaz je evolucije pravnih kategorija i prijelaz sa statičkog na dinamički model zaštite. U domeni Porodičnog prava pravni subjektivitet djeteta nije više moguće izraziti klasičnom dihotomijom pravna — poslovna sposobnost. Kategorija pravnog statusa maloljetnika čini okvir koji omogućava individualizaciju različitih interesa djeteta do osamnaeste godine života. Interese maloljetnih osoba, čija zaštita ne ovisi o izričitoj normom propisanoj volji maloljetnika, štite roditelji preko instituta roditeljsko pravo. Status maloljetnika kao generalna kategorija osigurava zaštitu interesa djeteta. Prihvata se stajalište da u pristupu pravnom statusu maloljetnika treba razmatrati mogućnosti razborita odmjeravanja vrijednosti djeteta kao razumnog i moralnog bića.

1.

»Obujam i nervna složenost mozga doveli su do dvije poznate posljedice. Glava je postala dovoljno velika da poveća teškoće porođaja, a zatim, što je još značajnije, zahtijevala je posebnu brigu sve dok ne srastu kosti lubanje. Iz toga je slijedilo još veće iskazivanje nježnosti koja je inače normalna u sisavaca. A budući da je trebalo nanovo naučiti mnogo od čovjekovog ponašanja koje se oslobodilo čisto automatske unutrašnje kontrole, razdoblje infantilne zavisnosti se produžilo. Sporo sazrijevanje djeteta zahtijevalo je trajnu roditeljsku brigu i aktivno zajedništvo što nije primijećeno kod drugih, manje duševnih vrsta, čija se mladunčad može brinuti za sebe mnogo ranije. Ljubav leži u pozadini svakog efikasnog učenja: ona je zaista temelj svakog

* *Posvećeno Nini Gračan.*

kulturnog predanja i razmjene. Produžena faza aktivne materinske brige i pažnje bila je sudbonosna za razvoj kulture.«¹

Ovaj rad sadrži povijesnokomparativne ogledе o razvoju pravnog statusa s aspekta porodičnih odnosa. Pošlo se od pretpostavke neophodnosti relativizacije dogmatskih shvaćanja danas korištenih pravnih kategorija koje određuju pravni status maloljetnika. Pritome nije zanemarena biološka nužnost koja je bila, danas je i bit će konstantom ljudskog društva, odnos roditelji — dijete. U ovom se radu razvoj pravnog statusa maloljetnika prati preko kategorija rimskog prava, germanskog instituta mundiuma i recepcije instituta rimskog prava u srednjem vijeku. Poseban značaj dan je stajalištima pristalica škole prirodnog prava. Ukazano je na civilistička shvaćanja prema kojima je, radi sigurnosti pravnog prometa, strogo determiniran pravni subjektivitet osoba pravnom i poslovnom sposobnošću. Ti instituti i danas zamjetno utječu na kategorije porodičnog prava. Suvremeni dinamični razvoj, koji ukazuje na sve šire prihvaćanje autodeterminacije maloljetnih osoba u granicama pravnog poretka, dokaz je prijelaza sa statičkog na dinamički model zaštite. Pravni status maloljetnika, osim dobnom granicom za stjecanje punoljetnosti, određen je i uvažavanjem volje maloljetnih osoba na dostignutom stupnju razvoja civilizacije i pravnog poretka.

2.

Na sadržaje odnosa u obitelji tijekom povijesti, pa i na one između roditelja i djece, utjecao je religiozni pogled na svijet. Budući da nije bio svjestan biološke uzročno-posljedične veze začeca i rađanja djeteta, čovjek je pribjegavao religioznim objašnjenjima. Norme porodičnog prava zadržavaju i kasnije, nastankom države, određenu osobitost koju karakterizira prevlast normi kojih se subjekti pridržavaju zato što su ih usvojili pod utjecajem morala ili običaja, a ne zato što su im one nametnute autoritetom prinude. Gortinski epigraf izvanredan je izvor za razumijevanje strukture obiteljskog života grčkog društva. Po tom izvoru postojale su tri etape statusa djeteta: nedoraslost, maloljetnost i punoljetnost. Svakoj etapi slijedio je različit pravni status osoba do 18. godine života. Izjave volja nedoraslih osoba do 14. godine života nisu imale pravnih učinaka. Maloljetnik je nakon navršene 14. godine života mogao pristati na zaključenje braka i zasnivanje usvojenja. Nakon 18. godine stjecao je moć raspolaganja dobrima. Svečana forma zaključenja pravnih poslova bila je relikat religioznih utjecaja. Onemogućavala je zloupotrebu prava maloljetnih osoba i davala javno pravno osnaženje očitovanjima volje. Aristotel osnovu porodice nalazi u uređenju bitnih međuljudskih odnosa osoba različitog spola. Tvrdio je da je prokreacija nužnost postojanja veze između muškarca i žene koji ne mogu egzistirati jedno bez drugoga. U toj vezi postoji onaj koji je predodređen da vodi podređenoga

¹ MUMFORD, Lewis, *Mit o mašini tehnika i razvoj čovjeka*, Zagreb 1986, knjiga 1, str. 43.

radi zaštite života.² Aristotel je ukazao na dvojnu prirodu porodice uvjetovanu prokreacijom i zaštitom preko autoriteta — vlasti. »Prema Aristotelu konstitutivni je uvjet obitelji zajednički osjećaj biti ljudskim bićem koje ju čini poštujući etičke principe.«³

Kohezioni faktor u obitelji je ljubav (*philia*). Ljubav je smatrana kohezivnim faktorom obiteljskih odnosa. Taj povezujući faktor u društvenim odnosima pronalazio se u prinudi aparata javne vlasti. Po prirodnom tijeku stvari otac je taj koji naređuje djeci temeljem osjećaja ljubavi kojim su počašćeni roditelji. Povratni odnos dijete—roditelj nema identičan karakter.

Nerazvijenost proizvodnih snaga u ranim počecima rimske države utjecala je na nastanak podložnosti, vlasti unutar grupa koje nisu obuhvaćale samo srodnike. Kasnije se i u germanskih naroda na tom stupnju razvoja prepoznaju slične kohezivne snage. Ta vlast, moć, dobro znana *patria potestas*, bila je slična vlasti magistrata u državi.⁴ Čini se da se u teoriji isuviše ističe apsolutni karakter očinske vlasti, a da se pritom zaboravlja utjecaj religijskih faktora koji su, kao i u Grčkoj, zasigurno djelovali na ublažavanje tog instituta.

Društvenim napretkom nastaju pretpostavke za popuštanje te vlasti tako da se u carsko doba *patria potestas* svodi na pravo odgajanja djece i kažnjavanja u okviru prava odgajanja.⁵ Pretpostavlja se da u društvima nerazvijene materijalne baze nije niti postojala potreba za uvažavanjem pravne samostalnosti maloljetnika budući da je prirodna porodična ekonomija ostavljala malo za razmjenu s trećima. Za Rimljane presudan je bio status osobe kao odraz položaja u obitelji i društvu. Prema izvorima postojao je čitav niz stupnjeva koji su određivali položaj čovjeka u društvu. »Moderan, dogmatski koncept pravnog subjektiviteta fizičkih osoba bio je nepoznat Rimljanima.«⁶ Status osoba, prema izvorima rimskog prava, sadržajno bi odgovarao danas prihvaćenoj kategoriji pravnog subjektiviteta. Rimski pravnici nisu poznavali kategoriju pravne i poslovne sposobnosti; to je djelo tek pandektističke teorije. Preživljavanje je bilo moguće samo uz dobro organiziran rad svih članova pod vlašću glave obitelji. Iz današnjeg kuta gledanja proizlazi da je pravnu i poslovnu sposobnost u dugom periodu nerazvijenih proizvodnih snaga imao samo otac, *pater familias*.⁷ S vremenom doraslo i i duševno zdravo muško dijete postaje sposobno za poduzimanje pravnih poslova, a kći

² DESPOTOPOULOS, Constantin, Sur la famille d'après Aristote, Archives de philosophie du droit, tome 20, Réformes du droit de la famille, Paris 1975, str. 73.

³ Ibid., str. 75.

⁴ EISNER, Bertold, HORVAT, Marijan, Rimsko pravo, Zagreb 1948, str. 139.

⁵ Ibid., str. 170.

⁶ DE MARTINO, Francesco, Persona fisica (diritto romano), Nuovo digesto italiano, Torino 1939, str. 929.

⁷ STOJČEVIĆ, Dragomir, Rimsko privatno pravo, Beograd 1966, str. 65.

samo uz suglasnost tutora. Justinijanove reforme značile su konačno umanjnje apsolutnog karaktera *patriae potestas*.⁸

I porodični odnosi barbarskih naroda obuhvaćali su srodnike i nesrodnike povezane vlašću. Zamjetan je značaj religijskih faktora kao kohezionih elemenata u tim zajednicama. Upravo je ta vlast, moć, *mundium*, pretpostavka nastanka porodice kao embrionalnog stadija kasnije političke vlasti u društvu. Surovi uvjeti života, borba za preživljavanje, nagoni u začecima znače protutežu toj vlasti kao nametnutoj kategoriji. Unutar grupe nužno dolazi do solidarizacije. *Mundium* se smatra i začetkom roditeljske vlasti kod germanskih naroda, u početku neograničena karaktera, osim bioloških krajnosti života i smrti. Isključiva osnova nastanka *mundiuma* bilo je zasnivanje nove obitelji. Čini se da je vojnički karakter tih kolektiviteta s nužnim centrom moći bio primaran. *Mundium* možemo stoga označiti kao društveni odnos različitih sadržaja, političke i porodične ovisnosti i predstavljanja. Društveni status osobe u germanskih naroda ovisio je o sposobnosti nošenja oružja. Hendikepirane osobe, slijepi, gluhi, prema langobardskom pravu, držani su mrtvima, tek pod kasnijim utjecajima rimskog prava dolazi do promjena.

U ovim povijesnokomparativnim razmatranjima položaja djeteta treba spomenuti kanonsko pravo koje je utjecalo na oživljavanje već gotovo izgubljenih instituta rimskoga prava. Doktrina kanonskoga prava u porodične je odnose uvela kategoriju morala. Bologna je bila centar tih novih promišljanja prava. Osjećao se utjecaj langobardskih instituta i prožimanje s tumačenjima rimskih izvora. Do šireg utjecaja ideja rimskog prava dolazi jačanjem francuske škole. Posebno je važno uvođenje principa pravednosti. U 14. st. Bartolus a Saxo Ferato postavlja doktrinu personalnog statuta koja se odnosi na pravo vezano uz osobu preko statusa i sposobnosti. Osnivač škole prirodnog prava Hugo Grotius (1583—1645) branio je stajalište da osobe kao pojedinci žive u prirodnom stanju, te da je slijed tog prirodnog stanja obavezan za sve države. Poseban je značaj dan voljnim dispozicijama koje se moraju uvažavati. Prava slobode, jednakosti, bratstva, priznata su kao prirodna prava čovjeka. Njemački pravnik i historičar, pristalica škole prirodnog prava, Samuel Pufendorf (1632—1694) zalagao se u teorijskim raspravama za prevlast države nad crkvom. Pufendorf je izgradio sistem prirodnog prava zajedničkog svim ljudima kao protutežu dogmatskom karakteru normi kanonskog prava. Škola prirodnog prava 17. i 18. st. nastojala je oboriti teološke tradicije i istražiti nove moralne i pravne kategorije zajedničke svim ljudima, te riješiti problem da li primat dati volji u pravu ili prirodnoj hijerarhiji.⁹

Prema Grotiusu božanska volja je osnova muževu autoritetu u obitelji. U djelu *De Jure Belli ac Pacis* objasnio je način stjecanja prava na osobama

⁸ EISNER, HORVAT, op. cit., str. 176. »Premda se *patriae potestas* Justinijanova prava sadržajno skoro ni ukoliko ne razlikuje od očinske, odnosno roditeljske vlasti današnjeg prava, postoji između njih bitna razlika u tome, što je rimska *patriae potestas* bila samo vlast i pravo, a ne i dužnost.«

⁹ DUFOUR, Alfred, *Autorité martiale et autorité paternelle dans l'école du droit naturel moderne*, Archives du philosophie du droit, tome 20, Réformes du droit de la famille, Paris 1975, str. 90.

kao prava na vlastitim proizvodima¹⁰ U Hobbsa nalazimo začetke novog pristupa po kojem se roditeljska vlast zasniva prešutnim pristankom roditelja. Zamjetan je pomak budući da se naglašava da roditeljsku vlast nije moguće steći akvizicijom, već je osnova nastanka volja roditelja i prešutna suglasnost djeteta. Pufendorf je djetetu priznao status ličnosti. Očinska vlast posljedica je nužnosti zaštite djeteta i pristanka djeteta.¹¹ U teoriji se raspravljalo o osnovama roditeljske vlasti. Tezom funkcionalnih utilitarista roditeljska vlast postavljena je kao funkcija edukacije.¹² John Locke 1690. god. kategoriju očinske vlasti zamjenjuje roditeljskom vlašću. Tu ideju podržali su i ostali pobornici škole prirodnog prava, tako naprimjer prvi profesor modernog prirodnog prava u Leipzigu Rechenberg 1714. godine piše: »Prava oca i majke da naređuju su istovjetna.«¹³ U teoriji prirodnog prava dugo se zadržala teza po kojoj osnovu roditeljske vlasti treba tražiti u delegiranju vlasti suverena na oca i majku uz zadržavanje mogućnosti kontrole načina izvršenja.¹⁴ Kada se prije dvije stotine godina roditeljska vlast udomila u kodifikacijama, ona je na strani djeteta označena kao pravo omogućivši priznavanje njihova dostojanstva kao ličnosti.¹⁵ Pobornici škole prirodnog prava protive se trendu liberalizacije statusa djeteta koji je počeo potresati temelje discipline porodičnog prava, a na koji ćemo ukazati u nastavku rada.

3.

Rimski je sistem statusa osoba prilagođen potrebama primijenjen u francuskom *Code Civilu* iz 1804. god. Građanski status osobe određen je institutima građanskog prava, ali utječe i na porodične odnose budući da odražava osobnost subjekata. Planiol razjašnjava status osobe preko sposobnosti predviđenih zakonom koje su neophodne za postizavanje određenih pravnih učinaka.¹⁶ Statusom se označavaju kvalitete nerazdvojne od osobe. Postoji nekoliko statusa osoba, a posebno je važan osobni status koji ovisi o psihičkim kvalitetama osobe, a na njega utječu dob, psihička razvijenost, spol, ludilo.¹⁷ U teoriji je istaknuta važnost statusâ budući da su njima određeni broj i priroda pravnih odnosa, te determinirane osobne sposobnosti za vršenje prava i stjecanje obaveza. Tek kada posjeduje ta svojstva, fizička osoba može poduzimati pravne radnje. Planiol citira Capitanta u dijelu kojim on upozorava na različitost tih kategorija u njemačkom pravnom sistemu

¹⁰ Ibid., str. 112.

¹¹ Ibid., str. 114.

¹² Ibid., str. 115.

¹³ Ibid., str. 121.

¹⁴ Ibid., str. 123.

¹⁵ Ibid., str. 125.

¹⁶ PLANIOL, Marcel, *Traité élémentaire de droit civil*, Paris, 7 1915, knjiga 1, str. 154. Navodi i primjer političkog statusa.

KLAIC, Bratoljub, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb 1986, Status 2. pravni položaj slobodnog građanina sa svim njegovim građanskim i političkim pravima. Statusna prava koja sačinjavaju pravni položaj punopravnog građanina.

¹⁷ PLANIOL, op. cit., str. 157.

koji počiva na dvjema temeljnim kategorijama što određuju pravni subjektivitet osoba, pravnoj i poslovnoj sposobnosti.¹⁸ U francuskom *Code Civilu* nalazimo stilizaciju: Sve osobe mogu sklapati pravne poslove ako nisu zakonom proglašene nesposobnima. U kontekstu te odredbe ne govori se o razlozima, jer se smatralo da saznavanje razloga koji uzrokuju nesposobnost nije djeljivo od postupka pružanja zaštite. Sposobnost, kao moć osobe da samostalno izvršava prava, smatrana je u francuskoj teoriji samo podvrstom statusa. I u suvremenoj talijanskoj teoriji građanskog prava zamjetni su utjecaji teorije statusa. Trabucchi statusom označava položaj subjekta prema pripadnosti određenim društvenim grupama, što odgovara pravnom razlikovanju svake osobe od svih ostalih osoba. »Status je subjektivan položaj u odnosima osobne naravi, po prirodi je izvanvremenska osnova prava, dužnosti i moći.«¹⁹

U pozitivnom pravu Francuske status maloljetnika određen je *Code Civilom*. Prema članu 388 CC, u skladu s promjenama izvršenim zakonom od 5. 6. 1974. god., maloljetnik je osoba koja nije navršila 18 godina života, bez obzira na spol. Punoljetnost se stječe navršenom 18. godinom života.²⁰ Nesposobnost maloljetnika do 18. godine života postavljena je kao generalno pravilo, zastupaju ga roditelji, zakonski upravitelj ili staratelj.²¹ Međutim, nesposobnost maloljetnika u modernim pravnim sistemima treba relativizirati. Taj proces može se podvesti pod trend uvažavanja autodeterminacije. Osobi, iako maloljetnoj, priznaju se mogućnosti disponiranja voljom. U okviru statusa maloljetnika francuski pravni sistem uvažava izjavu volje djeteta starijeg od 13 godina pri zasnivanju usvojenja, pri zaključenju braka i poduzimanju imovinskih raspoložbi u vezi s brakom, pri priznanju vanbračnog očinstva. Dijete starije od 16 godina slobodno se izjašnjava o državljanstvu i može se zaposliti.²² Pravne radnje koje je maloljetnik poduzeo u granicama dozvoljenim statusom mogu se pobijati kada je njima povrijeđen interes maloljetnika, a mogu se odnositi na apsolutnu ili relativnu ništavost pravnog posla, te na umanjenje djelovanja pravnih učinaka radnje.²³ Bez obzira na priznate mogućnosti disponiranja, roditeljska je vlast kategorija koja generalno determinira položaj djeteta. Roditeljsko pravo objašnjava se stajalištem: »(...) po prirodi stvari maloljetna djeca trebaju biti vođena od strane njihovih roditelja do punoljetnosti.«²⁴

¹⁸ Ibid., str. 496. »Postoje dvije vrste sposobnosti, ili bolje dva stupnja sposobnosti: la capacité jouissance i la capacité d'exercice, Capitant iznosi stajalište prema kojem su primjerenije kategorije njemačke doktrine Rechtsfähigkeit, za sposobnost biti nosiocem prava i Handlungsfähigkeit sposobnost djelovanja koje rezultima pravnim učincima.«

¹⁹ TRABUCCHI, Alberto, Istituzioni di diritto civile, Padova, 27 1985, str. 66.

²⁰ RAISON, André, Le statut de mineurs et des majeurs proteges, Paris, 3 1978, str. 7.

²¹ HLAČA, Nenad, Starateljstvo u Francuskoj — razvoj instituta, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 7, 1986, str. 37—38.

²² RAISON, op. cit., str. 12.

²³ Ibid., str. 19.

²⁴ Ibid., str. 30.

4.

Za razliku od Francuske, njemačka pandektistička teorija udaljila se od kategorije statusa kao instituta rimskog prava. Pandektisti su u teorijskim razmatranjima dali primat građanskopravnim odnosima. Radi pravne sigurnosti i izvjesnosti pogodovalo je uvođenje kategorije sposobnosti kao baze tih odnosa. Jellinek je 1892. god. s jusnaturalističkog polazišta branio stajalište da pravni poredak »ustupa« sposobnost subjektu koju je on već prirodno posjedovao. U razmatranjima sposobnosti pravnih subjekata prepoznaju se različiti pristupi: strukturalni — sposobnost je određena pozitivnim pravnim poretkom, sociološki — sposobnost se procjenjuje s obzirom na volju i namjeru, ne generalno već prema određenoj situaciji.²⁵ U našoj teoriji građanskog prava pravni subjektivitet osoba pod utjecajem pandektista determiniran je pravnom i poslovnom sposobnošću. »Svaki imovinsko-pravni odnos u prvom je redu društveni odnos. To znači da je pravni odnos samo odnos između ljudi. Kroz pojam pravnog subjekta pravo je izrazilo činjenicu da se u imovinskopravnom odnosu mogu pojaviti samo ljudi (...) i to pomoću pojma pravnog subjekta (...) pravni subjekt mora imati dva osnovna svojstva, pravnu i poslovnu sposobnost. Živ čovjek kao subjekt prava naziva se fizičkom osobom, povijest pokazuje da pravna sposobnost nije njegovo prirodno svojstvo, čovjek postaje pravni subjekt samo ako mu to pravni poredak prizna. Poslovna sposobnost ima osnovnu funkciju u zaštiti pravnih subjekata. Pravo mora voditi računa o razlici koja postoji među ljudima s obzirom na čisto fiziološki momenat kao što je dob. Institutom stupnjevanja pravo zaštićuje svoje subjekte.«²⁶ Porodično pravo započelo se razvijati kao dio sistema građanskog prava i bilo je kodificirano građanskim kodifikacijama. Nije čudno stoga što je preuzet sav instrumentarij određivanja pravnog subjektiviteta preko pravne i poslovne sposobnosti. Razvoj discipline zahtijeva preispitivanje, razjašnjenje problematike pravnog subjektiviteta maloljetnika. Pravna i poslovna sposobnost kao instrumenti imovinskog prava ukazuju se neprimjerenim i kočće ostvarivanje prava ličnosti koja su neimovinskog karaktera, nisu prometna, a imaju primat u okvirima discipline Porodično pravo. I u našoj teoriji postoje stajališta prema kojima »(...) roditelji zastupaju maloljetno dijete jer je ono u pravilu poslovno nesposobno (...) što znači da ga zastupaju nezavisno od toga koliko je godina njihovom maloljetnom djetetu.«²⁷ Temeljem usvojenih građanskopravnih kategorija moguć je ovaj slijed razmišljanja: pravni subjektivitet priznaje se u određenoj mjeri i u začetku. Začetak se smatra već rođenim ako se radi o njegovoj koristi. Rođenjem čovjek stječe pravnu sposobnost, mogućnost da postane nosilac svih prava i obveza. Poslovna sposobnost je moć vlastitim dispozicijama volje stjecati prava i obveze. Pravna i poslovna sposobnost

²⁵ DOGLIOTTI, Massimo, *Eclissi della capacità, Il diritto di famiglia e delle persone*, 15, 1986, 1, str. 142—143.

²⁶ VEDRIŠ, Martin, *Osnove imovinskog prava*, Zagreb, 3 1977, str. 23—26.

²⁷ PROKOP, Ana, *Porodično pravo — odnosi roditelja i djece*, Zagreb 1966, str. 216—217.

temeljne su kategorije kojima se određuje pravni subjektivitet čovjeka. Pitanje je što još osim dobne granice za stjecanje punoljetnosti determinira pravni status maloljetnika.

Suvremeni, dinamičan razvoj društva ukazuje da i pravni instituti također podliježu promjenama. Postaje očito da se tako skromnim inventarom ne može izraziti kompleksnost i brojnost sadržaja koji čovjeka čine subjektom pravom reguliranih odnosa. Pravna sposobnost apstraktno, generalno izjednačuje u polaznim osnovama sve pravne subjekte. Poslovna je sposobnost svojstvo subjekta da samostalno, temeljem osobnih iskaza volje stječe određena prava i obveze. Stjecanju pune poslovne sposobnosti prethodi određena životna dob. Pravni poredak djetetu, iako maloljetnom, postupno priznaje određenu pravnu samostalnost kada, s obzirom na životnu dob, uvažava djetetove izjave volje. Ti stupnjevi unutar granice maloljetnosti posljedica su razvoja intelektualnih, spoznajnih, voljnih kategorija za koje se pretpostavlja da se stječu razvojem čovjeka. Puna poslovna sposobnost vezuje se uz punoljetnost koja je s pravom priznati rezultat stjecanja samostalnosti i punog pravnog djelatnog subjektiviteta. Na temeljnoj kategoriji pravne sposobnosti čovjek se odgojem, obrazovanjem, intelektualnim razvojem svoga ja, uobličavanjem volje približava punoljetnosti uz koju se tradicionalno vezivala poslovna sposobnost. Uvažavanje volje djeteta u pojedinim odnosima s usko usmjerenim djelokrugom dokaz je priznavanja samostalnosti subjekata kroz etape osamostaljivanja. Očito se pretpostavlja da su voljni, intelektualni potencijali toliko razvijeni, naravno u kontekstu važnosti pravnog posla ili promjene statusnih stanja koje nastaju očitovanjima volje, da su subjektima priznate mogućnosti disponiranja.

U našem se pravu poslovna sposobnost stječe punoljetstvom, navršenom osamnaestom godinom života i sklapanjem braka prije punoljetnosti uz dozvolu suda. Različita rješenja pri određivanju granice punoljetnosti posljedica su ekonomskih, kulturnih, povijesnih, geografskih i drugih faktora. Poslovna sposobnost vezuje se uz sposobnost za rasuđivanje, pa se ističe: »Sposobnost za rasuđivanje predstavlja sposobnost pojedinca da ispravno shvati društveno-ekonomke odnose u kojima učestvuje, te da na osnovi znanja o njima poduzima pravne radnje kojima će ostvariti određene pravne posljedice. Ona je izraz psiholoških kvaliteta ljudske ličnosti i zavisi od ukupnih psiho-fizičkih osobina pojedinca.«²⁸ Pravo ipak vodi računa o činjenici da ta sposobnost za rasuđivanje, koja je subjektivno data, ne može biti jednaka za sve sudionike pravnog prometa, jer su objektivne pretpostavke koje tu sposobnost određuju nejednako uvjetovane.²⁹ Prilagođavanjem poslovne sposobnosti dolazi do izražaja svijest o neprimjerenosti strogih granica pravne konstrukcije poslovne sposobnosti. To se posebno osjeća pri poduzimanju

²⁸ AČANSKI, Todor, Načini sticanja poslovne sposobnosti pojedinaca, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu, 15, 1981, 1, str. 149.

²⁹ MITIĆ, Mihajlo, Društveni i filozofski osnov opšte poslovne sposobnosti, Pravni život, 10, 1979, str. 35.

pravnih radnji strogo osobne, lične naravi, pri kojima dolazi do izražaja potreba zaštite osnovnih prava ličnosti. Posebni slučajevi osamostaljivanja subjekata u tim odnosima potvrda su prihvaćanja autodeterminacije. Te se kategorije nazivaju »posebnim poslovnim sposobnostima«. Sputanost teorije klasičnom građanskopravnom koncepcijom pravnog subjektiviteta ogleda se upotrebom kategorije »posebne poslovne sposobnosti«. Tu kategoriju držimo neprimjerenom za određivanje pravnog statusa djeteta te ju stoga, iako se koristi u teoriji, stavljamo pod navodnike. Kao osnova razlikovanja između opće i »posebnih poslovnih sposobnosti« navodi se da je kod opće poslovne sposobnosti objektivna pretpostavka punoljetnosti jedini uvjet stjecanja, dok kod »posebnih poslovnih sposobnosti« te objektivizacije nema, budući da se svojstva subjekta procjenjuju u zavisnosti od karaktera i složenosti svake pravne situacije.³⁰ Ilustrativni su neki od primjera iz našeg pozitivnog zakonodavstva koji ukazuju na prihvaćanje autodeterminacije maloljetnika. Tako naprimjer; osobe sposobne za rasuđivanje imaju pravo da slobodno odlučuju o rađanju djece, osobe koje su navršile šesnaest godina života mogu zaključiti brak uz dozvolu suda, očinstvo može priznati osoba starija od šesnaest godina ako je sposobna shvatiti značenje i prirodu te izjave, dijete starije od šesnaest godina daje izjavu o suglasnosti s priznanjem očinstva, suglasnost djeteta starijeg od deset godina potrebna je i kod zasnivanja usvojenja.³¹ To su samo neka od rješenja koja ukazuju na prilagodbu pravnog sistema koji pravno relevantnim drži izjave volja osoba koje su mlađe od osamnaest godina i koje poslovnu sposobnost još nisu stekle. U tim pravnim odnosima, budući da postoje izričita uporišta u zakonu, nije moguće, nije poželjno a nije ni dopušteno da roditelji zastupaju djecu.

Roditeljsko pravo čine dužnosti i prava prema maloljetnoj djeci. Još uvijek prevladava shvaćanje da roditeljsko pravo u pravnom sistemu karakterizira odnos maksimalnog povjerenja. Iako je zadržan termin roditeljsko pravo, naglasak se sve više stavlja na dužnosti. Dužnost je roditelja da zastupa maloljetno dijete. Zastupanje djeteta podvodi se pod tradicionalni model »ovlaštenog predstavljanja« uz prihvaćanje stajališta da pristanak roditelja nije ujedno i pristanak subjekta.³² Ukazano je da odnose u kojima se svojstva subjekata procjenjuju zavisno od složenosti i karaktera pojedine pravne situacije, što potvrđuje da klasična kategorija poslovne sposobnosti postaje nedovoljna te da maloljetnik samostalno poduzima neke pravne radnje, posebno one koje se tiču ostvarivanja njegovih ličnih prava. »Učešće djeteta u odlukama koje se tiču njegovih prava određeno je merom njegove sposobnosti da shvati značaj svojih postupaka.«³³ To umanjenoje apsolutnog karaktera poslovne sposobnosti ukazuje na prihvaćanja sposobnosti za rasuđivanje kao izraza psihofizičkih osobina i psiholoških kvaliteta maloljetnih osoba.

³⁰ Ibid., str. 36.

³¹ Zakon o braku i porodičnim odnosima SR Hrvatske, Narodne novine SRH, 11, 1978.

³² HUBBARD, Lisa, *The Baby Fae Case*, *Medicine and Lay*, 6, 1987, 5, str. 393.

³³ JANJIĆ-KOMAR, Marina, *Pravo deteta na život i zdravlje*, doktorska disertacija, Pravni fakultet u Beogradu, 1981, str. 12.

Na primjeru pobačaja, koji je osnova priznavanja autonomnosti djeteta u angloameričkoj judikaturi, moguće je usporediti stajalište naše teorije i zakonodavstva. Titular prava na donošenje odluke o pobačaju je maloljetna osoba sposobna za reprodukciju. Klasična kategorija poslovne sposobnosti ukazuje se neprimjerenom. Budući da Ustav SFRJ u čl. 191 sadrži stilizaciju o pravu čovjeka na slobodno odlučivanje o rađanju djece, nameće se zaključak da roditelji ne mogu zastupati maloljetno dijete.³⁴ Samo u slučaju kada se zahtjev za prekid trudnoće podnosi za osobe koje nisu sposobne za rasuđivanje, tada roditelji traže poduzimanje zahvata, ali ne kao zastupnici djeteta već u svoje ime kao oblik realizacije roditeljskog prava.³⁵ Prema slovenskom Zakonu o zdravstvenim mjerama, radi ostvarivanja prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece³⁶, za realizaciju pobačaja uvjet je sposobnost za rasuđivanje maloljetne osobe i nije predviđeno odobrenje roditelja. Zakon SR Hrvatske³⁷ predviđa da je uz zahtjev za prekid trudnoće koji podnosi maloljetna osoba mlađa od šesnaest godina potreban i pristanak roditelja.

Naše je stajalište da nije primjereno korištenje kategorije »posebna poslovna sposobnost«. Smatramo da se već temeljem postojanja navedenih odstupanja može govoriti o granicama uvažavanja volje maloljetnih osoba koje određuju pravni status maloljetnika. Sva ta odstupanja od klasičnog koncepta poslovne sposobnosti dokaz su da pravni poredak vodi računa o procjeni razvijenosti maloljetnika za samostalno poduzimanje određenih pravnih radnji.

5.

Prije nekoliko godina skrenuli smo pažnju na institut produženja roditeljskog prava.³⁸ Ukazali smo na teorijsku nedorečenost te mjere upućivanjem na primjenu normi koje reguliraju lišenje poslovne sposobnosti. To je posljedica pristupa da se pravni subjektivitet djeteta i u porodičnopравnim odnosima određuje isključivo građanskopravnim instrumentarijem, preko poslovne sposobnosti. »Produženjem roditeljskog prava ostvaruje se zaštita punoljetnih osoba zadržavanjem u onom pravnom statusu u kojem su zatečene kao maloljetne osobe. Sadržaji roditeljskog prava ostaju nepromije-

³⁴ ZUPANČIĆ, Karel, Sposobnost za uresničavanje pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok s pomočjo zdravstvenih načinov in sredstev, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 28, 1978, 1—2, str. 144. »U njemačkoj teoriji i praksi prevladalo je stajalište da za poduzimanje medicinskih zahvata nad maloljetnom osobom nije bitna poslovna sposobnost, već duševna i moralna zrelost za procjenu zahvata i posljedica.«

³⁵ Loc. cit.

³⁶ Zakon o zdravstvenih ukrepah pri uresničevanju pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otrok, Uradni list SR Solvenije, 11, 1977.

³⁷ Zakon o zdravstvenim mjerama radi ostvarivanja prava na slobodno odlučivanje o rađanju djece, Narodne novine SR Hrvatske, 18, 1978.

³⁸ HLAČA, Nenad, Produženje roditeljskog prava, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, 6, 1985, str. 31—43.

njeni: čuvanje, odgoj, uzdržavanje, upravljanje imovinom, zastupanje. Produženje roditeljskog prava ukazuje se kao izuzetak od pravila da se punoljetnošću stječe poslovna sposobnost. Prihvaćanjem izloženog stajališta odnosa produženja roditeljskog prava i stjecanja poslovne sposobnosti nameće se zaključak prema kojem je mjera produženja roditeljskog prava institut jače pravne snage koji sprečava stjecanje poslovne sposobnosti.³⁹ Nedostajalo je međutim uporište za te tvrdnje. Novim poimanjem pravnog subjektiviteta djeteta preko statusa maloljetnosti čini se da je moguće u porodičnim odnosima otkloniti utjecaj teorije građanskog prava koja je radi pravne sigurnosti i izvjesnosti pravnog prometa temeljena na pravnoj i poslovnoj sposobnosti. Produženje roditeljskog prava primjer je zadržavanja statusa maloljetnika i nakon navršene 18. godine života. Punoljetna osoba zadržana je u pravnom statusu maloljetnika koji determinira kategoriju roditeljskog prava. Pravne sigurnosti i izvjesnosti radi, odluka o produženju roditeljskog prava donosi se u okviru nadležnosti pravosudnih organa. Zavisno od uzroka koji su uvjetovali donošenje odluke o produženju roditeljskog prava čini se da treba voditi računa o autodeterminaciji tih osoba i omogućiti im poduzimanje pravnih radnji u granicama očuvane i/ili stečene sposobnosti za rješavanje.

6.

Pravni položaj djece u engleskom i američkom pravnom sistem obilježava doktrina *Parens Patriae* iz 13. i 14. st. kojom je država (Kruna) štitila interese djece.⁴⁰ Uloga porodice bila je primarna; tek kada porodica nije izvršavala funkcije djelovala je doktrina *Parens Patriae*. Doktrinu *Parens Patriae* mogli bismo kvalificirati kao javno ovlaštenje koje je postojalo radi zaštite fizičkog i psihičkog integriteta djeteta.⁴¹ Za američki pravni sistem poznato je da se prilagođava izmijenjenoj društvenoj stvarnosti preko judikata. Intervencija pravosudnih organa bila je neophodna u slučajevima suprotstavljenih interesa djeteta i roditelja. Pravosudni su organi temeljem doktrine *Parens Patriae* pružali zaštitu pravima djece. Često se citiraju presude donesene u

³⁹ Ibid., str. 34. U fazi donošenja talijanskog Građanskog zakonika (Codice civile 1942) postojao je prijedlog da se u pravni sistem uvede mjera zaštite maloljetnika produženjem tog statusa i nakon punoljetnosti. Odluku je trebao donijeti tarateljski sudac, a proizvodila bi učinke do 25. godine života. Produženje maloljetničkog statusa, kao pravna mjera, poduzimalo bi se kada roditelji ili srodnici isu željeli pogoršavati status djeteta, nesposobnog da se brine o svojim pravima interesima, mjerom interdikcije (»lišenja poslovne sposobnosti«). »Ali nedostatak uporišta u teoriji, u ranijem zakonodavstvu i iskustva u vezi s primjenom te mjere činio ju je problematičnom, tako da prijedlog nije prihvaćen i ona nije bila vedena u pravni sistem.« DE MARTINO, Francesco, *Persona fisica (diritto civile)*, *nuovo digesto italiano*, Torino 1939, str. 930.

⁴⁰ GELFAND, M. David, *Authority and Autonomy: the State, the Individual and the Family*, *University of Miami Law Review*, 33, 1978, 1, str. 144.

⁴¹ Ibid., str. 145.

vezi s pobačajima maloljetnica.⁴² Američka je sudska praksa 1980. god. (Grođin v. Grođin) priznala pravo djetetu da traži naknadu štete zbog hendikepa nastalih »nemarnim ponašanjem« majke za vrijeme trudnoće. Time je radikalno umanjen značaj doktrine *Parental Immunity* — nepovredivosti roditelja. Takav pristup dovodi žene u situaciju da, posebno u fazi trudnoće, vode računa o dobrobiti djeteta.⁴³ Čini se da se radi o novoj kvaliteti zaštite prava ličnosti, ali ipak smatramo da je osjećaj majčinstva, kao prirodni faktor zaštite djeteta, primaran. U judikaturi SAD u novije vrijeme često se razmatra problematika sukoba tradicionalnih shvaćanja roditeljske kontrole i odgovornosti i novih principa osobne autonomije djeteta.⁴⁴ Analizom i tumačenjem judikata u američkoj teoriji dograđuje se doktrina o pravnom statusu djeteta. Osnova sudskih odluka iznalazi se u ustavnom pravu na zaštitu privatnosti koje se u slučaju djece odražava na povećanje osobne autonomije. Temeljnim judikatom tog novog pomaka u priznavanju prava maloljetne djece smatra se slučaj *Belotti v. Belotti* iz 1979. god. U tom je slučaju zauzeto stajalište da suglasnost roditelja na pobačaj maloljetne osobe, predviđena pravom države Massachusetts, znači protuustavno ograničenje prava na pobačaj maloljetne osobe.⁴⁵ Doktrina *Parens Patriae* omogućava državi da i danas zažire u autonomiju roditeljskog odnosa kada je potrebna zaštita prava djece.⁴⁶ Finska je 1983. god. donijela zakon čiji je jedan od temeljnih principa postupno povećanje autonomije djeteta. Prije donošenja odluka koje utječu na položaj djeteta, djetetu se mora pojasniti situacija, treba mu omogućiti izražavanje volje, osjećaja i želja.⁴⁷ Važno je napomenuti da zakon ne precizira dobnu granicu za izražavanje stajališta djeteta, tako da dijete može izraziti želje i osjećaje s obzirom na dostignutu razvijenost.⁴⁸

U Engleskoj je jedan od judikata iz 1986. god. također odraz novog poimanja statusa maloljetnih osoba. Lord Scarman koji je donio tu odluku, radilo se o uvažavanju volje djeteta za pobačaj bez suglasnosti roditelja, obrazlaže pomak u pristupima: »Roditeljska prava proizlaze iz dužnosti i postoje samo dok su nužna za zaštitu ličnosti ili imovine (...) pogrešan je pristup određivanja statusa djeteta dobnim granicama (...) pravo mora reagirati na razvoj ljudske prirode i društvene promjene. Slijedi da roditeljska prava moraju prerasti u prava djece da samostalno donose odluke kada su dovoljno razumna i inteligentna. Čini se da će pitanje pravne valjanosti odlu-

⁴² Ibid., str. 167.

⁴³ BEAL, Ron, »Can I Sue Mommy?« An Analysis of a Woman's Tort Liability for Prenatal Injuries to her Child Born Alive, *San Diego Law Review*, 21, 1984, 2, str. 370.

⁴⁴ KEITER, B. Robert, *Privacy, Children and Their Parents: Reflections On and Beyond the Supreme Court's Approach*, *Minnesota Law Review*, 66, 1982, 3, str. 493.

⁴⁵ Ibid., str. 472.

⁴⁶ Ibid., str. 498.

⁴⁷ SAVOLAINEN, Matti, *Finland: More Rights for Children*, *University of Louisville School of Law, Journal of Family Law*, 25, 1986, 1, str. 119.

⁴⁸ Ibid., str. 120.

ke djeteta trebati procjenjivati od slučaja do slučaja.⁴⁹ Otvara se problem pravne nesigurnosti, ali čini se da je to nužan ustupak većem ostvarivanju prava djece.

7.

Iskustva SAD, Engleske, Finske, tradicija Francuske temeljena na kategoriji statusa, pa i neki pomaci u našem pravnom sistemu, upućuju na trend uvažavanja autodeterminacije maloljetnih osoba. Prihvatanje tih promjena ukazuje na evoluciju i prijelaz sa statičkog na dinamički model zaštite koji se u maloljetnika približava kriteriju fiziološke razvijenosti i zrelosti. »Tako upravo u materiji porodičnog prava tradicionalna dihotomija pravna — poslovna sposobnost dokazuje svoju neprimjerenost i krutost.⁵⁰ Stajališta iz teorije i primjeri navedeni u radu ukazuju na neophodnost većeg uvažavanja kategorije statusa maloljetnika koji omogućava individualizaciju različitih interesa djeteta. Status kao »zaboravljena« pretpostavka sposobnosti, posebno kada se radi o dispozicijama osobne naravi, čini se da će opet postati primaran. Pravni subjektivitet djeteta nije moguće izraziti samo kategorijama pravne i poslovne sposobnosti. Novi pristup karakterizira zamjetan humanizam: »Dijete je osoba. To podrazumijeva da se ono ne smatra imovinom roditelja, države ili bilo kojeg društvenog tijela (...) njegova prava moraju se poštivati i ono držati za vrijednog člana društvene zajednice. Također treba uključivati razborito odmjeravanje vrijednosti djeteta kao razumnog i moralnog bića.«⁵¹

Nakon ovih povijesnokomparativnih oglada o pravnom statusu maloljetnika, s aspekta normi porodičnog prava, možemo zaključiti:

1. Pravni status maloljetnika određen je uvažavanjem volje maloljetnih osoba i tradicionalnom dobnom granicom stjecanja punoljetnosti;

2. Pravni status maloljetnika definiramo kao granicu uvažavanja volje maloljetnih osoba koja je dostignuta pravnim poretkom na određenom stupnju razvoja;

3. U preostalim pravnim odnosima za koje nisu predviđene mogućnosti uvažavanja volje maloljetnih osoba djeluje institut roditeljsko pravo, budući da po prirodi stvari djeca trebaju biti vođena od roditelja do punoljetnosti.

⁴⁹ FREEMAN, Michael, England: The Trumping of Parental Rights, University of Louisville School of Law, *Journal of Family Law*, 25, 1986, 1, str. 92.

⁵⁰ DOGLIOTTI, op. cit., str. 250.

⁵¹ President's Commission for the Study of Ethical Problems in Medicine and Biomedical and Behavioral Research. Making Health Care Decisions. US Govt Printing Office, Wash. DC, October 1982, str. 57.

Summary

REFLECTIONS ON THE LEGAL STATUS OF MINORS

This article presents reflections (historical and comparative in nature) on the development of the legal status of minors from the perspective of family law. Recognition of the fact that minors are capable of self-determination is proof of the evolution of legal categories and the transition from a static to a dynamic model of protection. In the field of family law the legal status of children can no longer be expressed by the classical dichotomy of legal and contractual capacity. The legal status of minors constitutes a category within a framework which enables individualization of the interests of children up to 18 years old. The interests of minors are protected not by a specific norm governing their acts of volition but rather by their parents as an expression of parenteral rights and duties.

POBIJANJE ARBITRAŽNE ODLUKE PO PRAVU ČSSR, MAĐARSKE, POLJSKE I RUMUNJSKE

Dr. BORIS KANDARE, docent
Pravni fakultet u Splitu

UDK 347.918
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 15. 3. 1989.

U uvodu autor iznosi opće napomene i argumente za postojanje mogućnosti pobijanja arbitražnih odluka.

Nakon toga su abecednim redom naziva država poredani nacionalni sustavi za pobijanje arbitražnih odluka.

U centralnim nacionalnim prikazima opisane su mogućnosti za ispravljanje i tumačenje arbitražnih odluka. Nakon toga se iscrpno opisuje mogućnost pobijanja domaće arbitražne odluke pred državnim sudovima. U okviru ovog dijela izneseni su i problemi izvršenja domaće arbitražne odluke.

Kontrola inozemne arbitražne odluke obavlja se u postupku njena priznanja i izvršenja koji je određen međunarodnim konvencijama. U nedostatku odredaba međunarodnih konvencija izvršenje inozemne arbitražne odluke provest će se kao i izvršenje domaće arbitražne odluke.

Nakraju je autor prikazao rješenja navedenih pravnih sustava o pravnoj sudbini ugovora o arbitraži nakon poništenja arbitražne odluke.

Uvod

Iako stranke u pravilu očekuju od arbitraže da u cijelosti i konačno riješi njihov spor, ipak su u velikom broju nacionalnih pravnih sustava određene mogućnosti za podvrgavanje arbitražnih odluka kontroli državnih sudova. Suđenje koje provode državni sudovi o valjanosti arbitražnih odluka trože je od njihova odlučivanja o zakonitosti prvostepenih sudskih judikata. Izlog ovom rigoroznijem stavu prema arbitražnim odlukama vjerojatno leži u činjenici što arbitri za suđenje nemaju mandat države, nego samo ovlaštenje stranaka.

Arbitražna prava ČSSR, Mađarske, Poljske i Rumunjske su prilično slična, jer sve ove države pripadaju krugu zemalja tzv. realnog socijalizma. Na

rješenja ovih pravnih sustava utjecala su rješenja sovjetskog prava, ali i rješenja bliska nacionalnoj pravnoj tradiciji.

Mogućnost za pobijanje arbitražnih odluka po pravima ČSSR, Mađarske, Poljske i Rumunjske prikazali smo tako što smo najprije utvrdili pravna vrela koja u ovim državama reguliraju arbitražnu materiju. Nakon toga smo prikazali pravna sredstva koja pojedine od ovih država određuju za pobijanje domaćih arbitražnih odluka. U četvrtom dijelu svakog prikaza iznijeli smo pravna sredstva koja se po pravima navedenih država mogu koristiti za borbu protiv inozemnih arbitražnih odluka. Peti dio svakog nacionalnog prikaza rezerviran je za utvrđivanje pravne sudbine ugovora o arbitraži nakon poništenja arbitražne odluke.

U prikazu problema pobijanja arbitražnih odluka nacionalni pravni sustavi poredani su abecednim redom naziva njihovih država.

ČSSR

I. PRAVNA VRELA

A) Arbitraža *ad hoc*

Postupak pred domaćim *ad hoc* arbitražama reguliran je Zakonom broj 98 o arbitražnom postupku u međunarodnom trgovačkom prometu i o izvršenju arbitražnih odluka od 1963 (Č ZAP 1963).¹

1. 4. 1964. stupio je na snagu novi čehoslovački Zakon o građanskom sudskom postupku (Č ZGP 1963), ali on uopće nema odredaba koje bi regulirale arbitražu.²

B) *Stalna Vanjskotrgovačka arbitraža pri Trgovačkoj komori u Pragu (ATKČ)*

Naredbom Ministarstva vanjske trgovine broj 140 od 10. 12. 1965. određena su nova Pravila postupka pred Arbitražom čehoslovačke Trgovačke komore u Pragu (PrAČTK).³ Ako PrAČTK ne određuje drukčije i ako stranke nisu drugo ugovorile, vrijede u odnosu na arbitražni postupak odredbe Č ZAP 1963, koje predstavljaju sastavni dio PrAČTK.⁴

II. POBIJANJE DOMAĆE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) *Ispravljanje i tumačenje*

Očigledne pogreške i tiskarske i računске greške u tekstu arbitražne odluke mogu ispraviti sami arbitri na zahtjev stranaka ili na vlastitu inicijativu. Arbitri ne mogu tumačiti svoju odluku.⁵

¹ Sb. Zak. br. 55 od 18. 12. 1963, s. 377—381, stupio na snagu 1. 4. 1964.

² DONNER, II, s. 30 (I/1).

³ Sb. Zak. od 22. 12. 1965.

⁴ Par. 34. PrATKČ.

⁵ DONNER, II, s. 36 (VI/6).

B) Žalba

Po čehoslovačkom se pravu arbitražna odluka ne može pobijati žalbom.⁶

C) Poništaj domaće arbitražne odluke

Tužbom pred nadležnim sudom u ČSSR može se zahtijevati poništaj domaće arbitražne odluke.

Prema odredbama Č ZAP 1963 nadležni državni sud će na zahtjev stranke poništiti arbitražnu odluku

- 1) ako je njome odlučeno o predmetu koji se ne može podnijeti arbitraži na suđenje;
- 2) ako je ugovor o arbitraži bio ništav, ako je prestao postojati ili ako se nije odnosio na predmet spora koji je presuđen arbitražnom odlukom;
- 3) ako je u arbitražnom postupku sudjelovao arbitar koji ni prema ugovoru o arbitraži, a niti na drugi način, nije imao ovlaštenje da odlučuje u postupku ili ako nije imao sposobnost da bude imenovan arbitrom;
- 4) ako arbitražnu odluku nije donijela većina arbitara;
- 5) ako jednoj od stranaka nije bilo omogućeno da sudjeluje u arbitražnom postupku;
- 6) ako arbitražna odluka nalaže jednoj stranci obvezu čije izvršenje druga stranka nije zahtijevala ili obvezu koja je po čehoslovačkom pravu nemoguća ili nedozvoljena;
- 7) ako je pri donošenju arbitražne odluke počinjeno krivično djelo.⁷

Tužbu radi poništaja arbitražne odluke treba podnijeti u roku od tri mjeseca, računajući da taj rok počinje teći u slučajevima gore navedenim pod 1) do 6) od dana dostave arbitražne odluke stranci, a u slučaju navedenom pod 7) od dana kada je krivična presuda postala pravomoćnom.⁸ O tužbi radi poništaja arbitražne odluke odlučuje okružni sud mjesta u kojem je arbitraža imala sjedište. Stranke ne mogu ugovorom isključiti mogućnost podnošenja tužbe radi poništaja arbitražne odluke.⁹ Tužba radi poništaja arbitražne odluke je nedopuštena ako je podnesena nakon isteka roka za njeno podnošenje, ili ako u roku od tri godine od dana kada je arbitražna odluka bila dostavljena strankama nije pokrenut postupak u slučaju navedenom gore pod 7), ili ako stranke nisu iznijele razloge navedene pod 2) i 3) prije početka raspravljanja, iako su to mogle učiniti.¹⁰

I kada je arbitraža donijela odluku iako uopće nije postojao ugovor o arbitraži, i tada se protiv arbitražne odluke može boriti jedino tužbom radi poništaja arbitražne odluke. Nenadležnost arbitara u slučaju nepostojanja

⁶ DONNER, II, s. 37 (VI/1).

⁷ Par. 20. Č ZAP 1963.

⁸ Par. 21. Č ZAP 1963.

⁹ DONNER, II, s. 38 (VI/3/B).

¹⁰ Par. 22 Č ZAP 1963.

ugovora o arbitraži mogu stranke sanirati na način da izraze svoju volju o podvrgavanju jurisdikciji arbitražnog suda; one to mogu učiniti i prešutno time što se upuste u meritorno raspravljanje a da ne izjave prigovor nenadležnosti arbitražnog suda.¹¹

D) Izvršenje domaće arbitražne odluke

Stranka koja je podnijela tužbu radi poništaja arbitražne odluke može zahtijevati obustavu izvršenja te arbitražne odluke.

Stranka može, i u slučaju kada nije podnijela tužbu radi poništaja arbitražne odluke, zatražiti obustavu izvršenja arbitražne odluke nezavisno od razloga za obustavu izvršenja odluke koji su navedeni u čl. 268 Č ZGP 1963,¹² ako se ispune ovi razlozi:

- a) ako arbitražna odluka trpi od bilo kojeg od nedostataka zbog kojih se može zahtijevati poništaj arbitražne odluke iz razloga gore navedenih pod 1) do 4); ili
- 2) ako jednu stranku nije u postupku zastupao zakonski zastupnik, iako je takvo zastupanje bilo obvezno, a parnične radnje stranke nije zakonski zastupnik niti naknadno odobrio; ili
- 3) ako je neka osoba sudjelovala u arbitražnom postupku u ime jedne stranke ili njena zastupnika, a na to nije bila ovlaštena, a njene parnične radnje nisu bile naknadno odobrene.¹³

Arbitražna će odluka postati konačnom kada je potpišu svi arbitri, predsjednik i tajnik arbitraže; ona će steći izvršnu snagu kada je tajništvo arbitraže dostavi strankama (čl. 19 Zakona). Konačna i izvršna arbitražna odluka može biti prisilno izvršena na isti način kao i svaka konačna sudska odluka.¹⁴

¹¹ DONNER, II, s. 38 (VI/4).

¹² Par 268. Č ZGP 1963. u slobodnom prijevodu glasi:

1. Izvršenje odluke bit će obustavljeno
 - a) ako bude izdano iako odluka još nije izvršna;
 - b) ako nakon dozvole izvršenja bude presuda poništena ili postane nepravovaljana;
 - c) ako je ovlaštena osoba zatražila izvršenje;
 - d) ako se izvršenje presude odnosi na stvari koje prema par. 321 i 322 ne padaju pod to;
 - e) ako razvoj izvršenja presude pokazuje da utržak iz postupka izvršenja neće biti pokriven niti troškove postupka;
 - f) ako bude pravomoćno odlučeno da se izvršenje presude odnosi na stvari na kojima netko ima neko pravo koje nije dopušteno prisilno izvršavati (par. 267);
 - g) ako je nakon dostave presude prestalo pravo koje je njome dosuđeno;
 - h) ako sud odredi da je izvršenje presude nedopušteno, jer postoji jedan drugi razlog zbog kojega presuda ne može biti izvršena.
2. Ako jedan od navedenih razloga pogađa izvršenje presude samo djelomično ili ako je izvršenje presude određeno u širem opsegu nego je potrebno za namirenje vjerovnika, bit će izvršenje presude samo djelomično obustavljeno.

¹³ Par. 24. Č ZAP 1963.

¹⁴ PFAFF, s. 546.

Protiv odluke o odbrenju ili odbijanju izvršenja moguće je izjaviti žalbu nadležnom sudu.¹⁵

Dozvolu izvršenja arbitražne odluke, koju je donijela Arbitraža pri Trgovačkoj komori u Pragu, daje državni sud koji je nadležan i za davanje dozvole izvršenja presude redovnog suda.¹⁶

III. KONTROLA INOZEMNE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) Međunarodne konvencije

ČSSR je članica sljedećih međunarodnih konvencija koje reguliraju međunarodnu arbitražu:

- Njujorške konvencije iz 1958, koju je prihvatila bez rezervi;
- Evropske konvencije iz 1961;
- Moskōvske konvencije iz 1972.

Inozemne arbitražne odluke izvršavaju se prema odredbama međunarodnih konvencija;¹⁷ odredbe Č ZAP 1963 primjenjuju se kao *lex specialis*.¹⁸

B) Bilateralni sporazumi

ČSSR je zaključila brojne bilateralne sporazume u kojima je također regulirano i priznanje i izvršenje inozemnih arbitražnih odluka. Oni se mogu razvrstati u tri grupe:

— u prvu grupu spadaju oni bilateralni sporazumi koji se bave samo priznanjem i izvršenjem inozemnih sudskih presuda; to su sporazumi zaključeni s Grčkom (7. 4. 1927), Italijom (6. 4. 1922), Portugalom (23. 11. 1927), Španjolskom (26. 11. 1927) i Švicarskom (21. 12. 1926);

— u drugu skupinu spadaju sporazumi o uzajamnoj sudskoj pomoći prema kojima se odredbe o priznanju i izvršenju inozemnih sudskih presuda primjenjuju i na inozemne arbitražne odluke; to su sporazumi zaključeni s Albanijom (16. 1. 1959), Bugarskom (13. 4. 1954), DR Njemačkom (11. 9. 1956), Jugoslavijom (20. 1. 1964), Mađarskom (2. 11. 1961) i Poljskom (4. 7. 1961);

— konačno, u treću kategoriju spadaju bilateralni sporazumi o trgovini i plovidbi koji sadrže i posebne odredbe o priznanju i izvršenju inozemnih arbitražnih odluka; njih je ČSSR zaključila s Rumunjskom (16. 12. 1963) i SSSR (11. 12. 1947).¹⁹

C) Reciprocitet

Inozemne arbitražne odluke bit će u ČSSR priznate i izvršene pod uvjetom postojanja uzajamnosti.

¹⁵ DONNER, II, s. 37 (VI/2).

¹⁶ Par. 251. i dr. Č ZGP 1963.

¹⁷ DONNER, II, s. 38 (VII/1).

¹⁸ PFAFF, s. 537.

¹⁹ DONNER, II, s. 39 (VII/2).

Priznanje i izvršenje inozemne arbitražne odluke bit će odbijeno

- ako arbitražna odluka po pravu zemlje u kojoj je donesena podliježe nekom pravnom sredstvu, pa uslijed toga još ne može steći svojstvo pravomoćnosti ili izvršnosti, ili
- ako arbitražna odluka sadrži pogrešku zbog koje se ona može pobijati tužbom radi njena poništaja, ili
- ako postoje razlozi uslijed kojih arbitražna odluka proturječi javnom poretku.²⁰

Priznanje inozemne arbitražne odluke ne ostvaruje se posebnom odlukom državnog suda (egzekvaturu). Inozemna arbitražna odluka bit će faktički priznata time što će je čehoslovački sud, drugi državni organ, arbitar ili stalna arbitraža prilikom odlučivanja smatrati arbitražnom odlukom.²¹

Izvršivost inozemne arbitražne odluke određuje predsjednik vijeća nadležnog okružnog suda nakon što je proveo potrebna ispitivanja. Odluka o dozvoli izvršenja mora biti obrazložena.²² Ako se radi o inozemnoj arbitražnoj odluci, domaći sud nije ovlašten da vodi postupak o poništaju, ali će odbiti njeno izvršenje ako ona sadrži grešku koja bi mogla biti razlogom za njen poništaj.²³

Nema sudske prakse o priznanju i izvršenju inozemnih arbitražnih odluka u ČSSR, jer čehoslovački dužnici dobrovoljno ispunjavaju arbitražne odluke.²⁴ Za izvršenje inozemnih arbitražnih odluka u ČSSR vrijede u prvom redu pravila međunarodnih konvencija, a zatim odredbe Č ZMPP, kao i odredbe Č ZAP 1963. Prednost među ovim izvorima imaju, prema par. 35. Č ZAP 1963, odredbe međunarodnih konvencija.

IV. PRAVNA SUDBINA ARBITRAŽNOG UGOVORA NAKON PONIŠTAJA ARBITRAŽNE ODLUKE

Ako je državni sud poništio arbitražnu odluku iz razloga gore navedenih pod 1) i 2), onda će isti sud na zahtjev stranke nastaviti postupak nakon pravomoćnosti svoje presude i u istoj stvari odlučiti o osnovanosti tužbenog zahtjeva.²⁵

Ako državni sud poništi arbitražnu odluku zbog drugih razloga određenih u Č ZAP 1963, onda će ugovor o arbitraži ostati i dalje na snazi. Svaka stranka moći će tražiti da novi arbitri nastave postupak radi donošenja nove odluke. Ako stranke nisu što drugo ugovorile, bit će novi arbitri imenovani na način određen u ugovoru o arbitraži ili podredno prema zakonu; arbitri koji su sudjelovali u donošenju poništene arbitražne odluke isključeni su od raspravljanja i donošenja arbitražne odluke u novom arbitražnom postupku.²⁶

²⁰ Par. 31. Č ZAP 1963.

²¹ Par. 32. Č ZAP 1963.

²² Par. 33. Č ZAP 1963.

²³ ŠTASNY, *Rechtsprechungsbericht des Schiedsgerichts bei der Handelskammer in Prag* (PFAFF, s. 814).

²⁴ DONNER, II, s. 39 (VII/3).

²⁵ TRIVA, XXIV, s. 96.

²⁶ Par. 23. Č ZAP 1963.

MAĐARSKA

I. PРАВNA VRELA

A) *Arbitraže ad hoc*

Arbitražno pravo u Mađarskoj sadržano je u čl. 360—364 Zakona o građanskom postupku (Zakon broj III/od 1952. godine — H ZGP 1952).²⁷ Temeljne odredbe o arbitraži nalaze se, pak, u par. 17—19. Dekreta o stupanju na snagu i provedbi H ZGP 1952 (Dekret broj 22); Pravila o arbitražnom postupku su izmijenjena Dekretom broj 40 iz 1967.²⁸

Oskudna reglementacija o *ad hoc* arbitražama u mađarskom građanskom procesnom pravu tumači se tendencijom po kojoj se arbitražni postupci u Mađarskoj vode pretežno pred stalnom arbitražom. Stoga mađarski autori u svojim publikacijama u pravilu samo upućuju i na mogućnost ugovaranja *ad hoc* arbitraže u Mađarskoj.²⁹

B) *Stalne arbitraže*

Pri mađarskoj Trgovačkoj komori u Budimpešti djeluje Stalna vanjskotrgovačka arbitraža.

Temeljem ovlaštenja iz čl. 20 Dekreta broj 22, nadležna su ministarstva svojim Naredbama iz 1953, 1959. i 1969. donijela Pravila postupka pred Vanjskotrgovačkom arbitražom Mađarske (PrVTAM).³⁰ Odredbe H ZGP 1952 supsidijarno se primjenjuju na postupak pred navedenom stalnom arbitražom. Za popunjenje pravnih praznina u PrVTAM treba u prvom redu primijeniti temeljna načela mađarskog građanskog procesnog prava.³¹

II. POBIJANJE DOMAĆE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) *Ispravljanje i tumačenje*

Ispravka arbitražne odluke na zahtjev stranke provodi se sudskom odlukom. Zahtjeve o kojima je propustila odlučiti rješava sama arbitraža na zahtjev stranke ili po vlastitoj inicijativi.³²

Mađarsko pravo nema odredaba kojima bi se reguliralo tumačenje ili dodatno obrazlaganje arbitražne odluke koja je dostavljena strankama.³³

B) *Žalba*

Arbitražna odluka koju donese Vanjskotrgovačka arbitraža pri Trgovačkoj komori u Budimpešti konačna je, pa stranke protiv nje ne mogu izjaviti žalbu.³⁴

²⁷ SEBESTYEN, s. 53 (I/1).

²⁸ PFAFF, s. 558.

²⁹ PFAFF, s. 559.

³⁰ PFAFF, s. 559.

³¹ PFAFF, s. 560.

³² Čl. 34 PrVTAH.

³³ SEBESTYEN, s. 60 (V/6).

³⁴ Čl. 35 PrVTAH.

Ako dužnik dobrovoljno ne ispuni svoju obvezu iz arbitražne odluke, vjerovnik će moći zatražiti njeno prisilno izvršenje u istom postupku u kojem se provodi izvršenje presude redovnog suda.³⁵

Pravilima mađarskog građanskog procesnog prava nije predviđena mogućnost podnošenja redovnom sudu žalbe protiv arbitražne odluke.

C) Poništaj arbitražne odluke

Poništaj arbitražne odluke koju je donijela domaća *ad hoc* arbitraža može stranka zahtijevati tužbom od nadležnog državnog suda u roku od 90 dana³⁶ od dana primitka arbitražne odluke.

Tužba radi poništaja arbitražne odluke može se podnijeti iz ovih razloga:

- 1) ako se arbitražna odluka ne odnosi na predmet spora koji je bio određen, u ugovoru o arbitraži;
- 2) ako su arbitražnom odlukom bile povrijeđene odredbe ugovora o arbitraži u pogledu formiranja arbitraže ili u vezi s donošenjem arbitražne odluke ili ako je arbitražna odluka bila donesena bez saslušanja obiju stranaka ili ako nije bila obrazložena;
- 3) ako su arbitražnom odlukom povrijeđene odredbe Ustava ili pravila mađarskog kogentnog prava.³⁷

Ako se radi o sporu između mađarske socijalističke organizacije i inozemne osobe, onda tužbu radi poništaja arbitražne odluke iz navedenih razloga može, osim stranaka, podnijeti i javni tužilac. Nagodba zaključena u arbitražnom postupku može se pobijati samo zato što je njome povrijeđen Ustav ili prisilno pravilo mađarskog prava (dakle, zbog povrede pravila mađarskog javnog poretka).³⁸

PFÄFF tvrdi da nije mogao naći nijedan slučaj iz sudske prakse o primjeni ovog pravnog sredstva protiv domaće arbitražne odluke.³⁹

SEEBSTYEN smatra da poništaj arbitražne odluke koju je donijela Arbitraža mađarske Trgovačke komore nemaju pravo tražiti ni stranke, ni javni tužilac.⁴⁰

D) Izvršenje domaće arbitražne odluke

Domaća arbitražna odluka i arbitražna nagodba proizvode iste pravne učinke kao i sudska presuda. Zakonske odredbe koje reguliraju sudsko izvršno pravo treba stoga primijeniti i na izvršenje arbitražnih odluka.⁴¹

³⁵ SEBESTYEN, s. 62 (VI).

³⁶ Par. 18. toč. 2. Dekreta br. 22 iz 1952. određuje rok u trajanju od 60 dana.

³⁷ Par. 18. toč. 2. Dekreta br. 22 iz 1952. Sebestyen ističe da su ti razlozi navedeni u čl. 362 H ZGP 1952.

³⁸ SEBESTYEN, s. 62 (VI).

³⁹ PFÄFF, s. 594.

⁴⁰ SEBESTYEN, s. 61 (VI).

⁴¹ SEBESTYEN, s. 61 (V/9).

Arbitražne odluke Vanjskotrgovačke arbitraže u Budimpešti predstavljaju izvršne isprave temeljem par. 16. PrVTAM, a u vezi s odredbom par. 20. Dekreta broj 22. Arbitražnu odluku će izvršnom proglasiti nadležni redovni sud svojim rješenjem.⁴²

Izvršni se postupak vodi na zahtjev vjerovnika pred gradskim sudom u Budimpešti. Rješenje koje taj sud donese u izvršnom postupku može se pobijati svim pravnim lijekovima koji su određeni propisima o izvršenju sudskih odluka.⁴³

III. KONTROLA INOZEMNE ARBITRAŽNE ODLUKE

Priznanje i izvršenje inozemnih arbitražnih odluka u Mađarskoj regulirano je međunarodnim konvencijama i mađarskim nacionalnim pravom.

A) *Međunarodne konvencije*

Mađarska je članica ovih međunarodnih konvencija kojima je reguliran režim inozemnih arbitražnih odluka.

- Njujorška konvencija iz 1958 (ratificirana Dekretom broj 25 iz 1962);
- Evropska konvencija iz 1961 (ratificirana Dekretom broj 8 iz 1964);
- Moskovska konvencija iz 1972.

Mađarska je zaključila bilateralne međunarodne sporazume s Bugarskom, Cehoslovačkom, DR Njemačkom, Jugoslavijom i SSSR.⁴⁴

B) *Izvršenje u nedostatku međunarodnog sporazuma*

Dekret broj 21 iz 1955. regulira u čl. 209—211 izvršenje inozemnih sudskih presuda i inozemnih arbitražnih odluka. Inozemna arbitražna odluka bit će u pravilu u Mađarskoj priznata i izvršena pod uvjetima određenim u međunarodnim konvencijama i pod uvjetima faktičke uzajamnosti.

Izvršenje inozemne arbitražne odluke koja je protivna mađarskom javnom poretku neće se provesti usprkos tome što njeno izvršenje omogućuje međunarodna konvencija ili faktički odnos uzajamnosti. O sadržaju pojma javnog poretka u ovom smislu može se govoriti samo s teorijskog stajališta, jer o tome ne postoji nikakva sudska praksa. Iz mađarske pravne literature proizlazi da nema zapreka za izvršenje inozemne arbitražne odluke koja je donesena u zemlji s različitim društveno-političkim sustavom od onog u Mađarskoj. Međutim, sasvim je izvjesno da se u Mađarskoj ne može prisilno izvršiti inozemna arbitražna odluka koja se temelji na nacionalnoj ili rasnoj diskriminaciji ili koja je protivna mađarskom deviznom pravu.⁴⁵

⁴² PFAFF, s. 593.

⁴³ SEBESTYEN, s. 61 (V/9).

⁴⁴ SEBESTYEN, s. 53 (I/1).

⁴⁵ SEBESTYEN, s. 61 (V/9).

C) Postupak izvršenja

Pismeni zahtjev za izvršenje inozemne arbitražne odluke treba podnijeti Gradskom sudu u Budimpešti. Ovaj će sud *ex officio* utvrđivati da li postoje uvjeti za davanje dozvola izvršenja. U slučaju dvojbe u postojanje uzajamnosti sud će zatražiti objašnjenje od Ministarstva pravde. Kada prvostepeni sud dozvoli izvršenje, sudske službenik pozvati dužnika da dobrovoljno izvrši svoju obvezu iz arbitražne odluke.

Protiv odluke o dozvoli izvršenja dopuštena je žalba Metropolskom sudu u Budimpešti.

Treba istaći da u zadnjih 40 godina nije zabilježen niti jedan slučaj u kojem mađarska stranka ne bi dobrovoljno ispunila bilo domaću, bilo inozemnu arbitražnu odluku. Zbog toga, naravno, niti ne može postojati sudska praksa o prisilnom izvršenju arbitražnih odluka u Mađarskoj.⁴⁶

IV. PRAVNA SUDBINA UGOVORA O ARBITRAŽI NAKON PONIŠTAJA ARBITRAŽNE ODLUKE

Budući da u praksi ne postoje slučajevi poništaja arbitražne odluke, i ovo pitanje ima u Mađarskoj samo teorijski značaj. Mađarski pravni teoretičari se, pak, nisu bavili ovim problemom, pa bi svako zauzimanje stajališta o ovom pitanju bilo proizvoljno, jer mogućnost za izvođenje valjanog zaključka o ovom pitanju ne daje niti postojeće mađarsko pravo.

POLJSKA

I. PRAVNA VRELA

Odredbe poljskog arbitražnog prava nalaze se u čl. 695—715 Zakonika o građanskom postupku iz 1964 (P ZGP 1964).⁴⁷ Ove se odredbe odnose kako na *ad hoc*, tako i na institucionalnu arbitražu; dispozitivne odredbe navedena pravnog vrela odnose se samo na *ad hoc* arbitražu, a kognitivne na oba tipa arbitraže. Pravila poljskih stalnih arbitraža suglasna su s navedenim zakonskim propisima.⁴⁸

Ako stranke u *ad hoc* arbitraži ne odrede pravila postupka, onda će arbitri odrediti ona pravila postupka koja smatraju svrsishodnim. Pri tom izboru arbitri su vezani samo načelima poljskog socijalističkog civilnog procesnog prava; oni ne smiju, primjerice, odustati od svestranog obrazlaganja bitnih okolnosti arbitražne odluke.⁴⁹ Tek ako i arbitri propuste odrediti pravila postupka pred *ad hoc* arbitražom, primijenit će se pravila predviđena u čl. 695—715 P ZGP 1964.⁵⁰

⁴⁶ SEBESTYEN, s. 62 (V/9).

⁴⁷ Zakon o građanskom postupku od 17. 11. 1964 (P ZGP 1964).

⁴⁸ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 64.

⁴⁹ PFAFF, s. 336.

⁵⁰ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 65 (I/1).

Stalna arbitraža za vanjskotrgovačke sporove između poljskih organizacija i njenih inozemnih partnera je »Kolegij arbitara poljske Vanjskotrgovačke komore« u Varšavi.⁵¹ Ova stalna arbitraža ima svoja Pravila, koja su nekoliko puta bila mijenjana.⁵² Pravila Kolegija arbitara izričito ne određuju supsidijarnu primjenu odredaba P ZGP 1964. Ova pravila ipak upućuju na primjenu P ZGP 1964 kada se radi o razlozima za izuzeće arbitara, o postupku povodom podnošenja tužbe radi poništaja arbitražne odluke, te o pitanjima pravomoćnosti i izvršnosti arbitražne odluke. U ostalim procesnim institutima arbitrima će odredbe P ZGP 1964 služiti samo za interpretaciju specifičnih procesnih pojmova.⁵³

Osim Kolegija arbitara, u Poljskoj postoji još nekoliko stalnih arbitraža. To je u prvom redu Međunarodni arbitražni sud za pomorsku i unutrašnju plovidbu u Gdinji, čija su Pravila na snazi od 1. 1. 1960; zatim je to Arbitražni sud pamučnog udruženja u Gdinji, čija su Pravila na snazi od 1. 1. 1967; konačno to je i Arbitražni sud vunarske federacije u Gdinji, s Pravilima na snazi od 1. 1. 1967.⁵⁴

II. POBIJANJE DOMAĆE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) *Ispravljanje i tumačenje*

Prema P ZGP 1964 može arbitraža *ex officio* ispraviti tiskarske i računске greške, kao i druge očigledne pogreške u svojoj odluci.

Stranka može u okviru određenog roka zatražiti tumačenje odluke. Takvo će tumačenje dati arbitraža koja je odluku donijela.⁵⁵

B) *Žalba*

P ZGP 1964 ne predviđa žalbu državnom sudu protiv arbitražne odluke. Mogućnost izjavljivanja žalbe protiv arbitražne odluke predviđena je samo Pravilima Arbitraže pamučnog udruženja u Gdinji. Prema ovim Pravilima nezadovoljna stranka može protiv arbitražne odluke podnijeti žalbu Pamučnom udruženju u roku od 14 dana od dana primitka prvostepene arbitražne odluke. Drugostepeni arbitražni sud sastojat će se od dva člana i predsjednika, a imenovat će ga predsjednik Pamučnog udruženja između osoba koje se nalaze na listri arbitara. Drugostepeni arbitražni sud morat će svoju odluku donijeti u roku od 21 dana od dana njegova konstituiranja.⁵⁶

⁵¹ Savjet poljske Vanjskotrgovačke komore je osnovao Kolegij arbitara 1. 1. 1950.

⁵² Savjet poljske Vanjskotrgovačke komore je 28. 12. 1968. donio posljednji tekst Pravila arbitraže, koja su stupila na snagu 1. 1. 1970. Osim ovih Pravila postoje i posebna Pravila postupka pred arbitražom kada se rješava spor među strankama iz zemalja članica SEV.

⁵³ PFAFF, s. 335.

⁵⁴ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 65 (I/2).

⁵⁵ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 73 (V/6).

⁵⁶ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 74 (VI/1).

C) Poništaj arbitražne odluke

Prema čl. 712. st. 1. P ZGP 1964 nadležni državni sud može temeljem tužbe stranke poništiti arbitražnu odluku zbog postojanja jednog od ovih razloga:

- 1) Ako uopće nije bilo ugovora o arbitraži ili je on bio nepravovaljan ili je isteklo vrijeme njegove valjanosti;
- 2) Ako stranci nije bila pružena mogućnost da se brani pred arbitražom (povreda načela saslušanja stranaka);
- 3) Ako arbitražni postupak nije bio proveden u skladu s pravilima predviđenim ugovorom među strankama ili u skladu s odredbama P ZGP 1964, a naročito s onim pravilima postupka koja se odnose na sastav arbitražnog suda, izuzimanje arbitara ili na samu arbitražnu odluku;
- 4) Ako je arbitražna odluka bila nerazumljiva, ako je sadržavala proturječja ili bila u suprotnosti s načelima zakonitosti ili temeljima društvenih odnosa u Poljskoj;
- 5) Ako su postojali razlozi za ponavljanje postupka određeni u P ZGP 1964.⁵⁷

Ti razlozi su:

- 5.1) ako stranka nije bila pravilno zastupana u postupku; ovaj razlog neće postojati ako je takav zastupnik u postupku učinio sve u svrhu zaštite interesa stranke ili ako je stranka naknadno odobrila za nju povoljne radnje u postupku koje je poduzeo takav zastupnik;
- 5.2) ako se arbitražna odluka temeljila na ispravi za koju je utvrđeno da je bila krivotvorena;
- 5.3) ako je u vezi s postupkom donošenja arbitražne odluke bilo učinjeno krivično djelo;
- 5.4) ako je nakon donošenja arbitražne odluke stranka stekla mogućnost da upotrijebi pravomoćnu odluku koja je ranije bila donesena među istim strankama o istom zahtjevu;
- 5.5) ako je stranka saznala za nove činjenice ili je stekla mogućnost korištenja novih dokaza koji su mogli utjecati na ishod spora da je stranka bila u mogućnosti koristiti ih u prijašnjem postupku.

Tužbu radi poništaja arbitražne odluke treba podnijeti u roku od mjesec dana redovnom državnom sudu koji bi za suđenje bio nadležan u prvom stupnju da stranke nisu bile zaključile ugovor o arbitraži; ovaj rok počinje teći od dana kada je stranka primila arbitražnu odluku. U slučajevima kada razlog za poništaj predstavlja neki od razloga za ponavljanje postupka, početak roka računa se prema odredbama koje reguliraju početak roka za traženje ponavljanja postupka.

⁵⁷ čl. 401 i 403 P ZGP 1964.

Odredbe P ZGP 1964 koje se odnose na poništaj arbitražne odluke koherentne su prirode, pa se arbitražnim ugovorom ne mogu isključiti ili izmijeniti. Treba napomenuti da je postupak radi poništaja arbitražne odluke u praksi vrlo rijedak.⁵⁸

D) Izvršenje domaće arbitražne odluke

Domaća *ad hoc* arbitražna odluka izjednačena je u postupku traženja dozvole izvršenja presudi državnog suda. Jedini razlozi zbog kojih izvršni sud može odbiti zahtjev za dozvolu izvršenja arbitražne odluke su povreda načela zakonitosti i povreda temelja društvenih odnosa u NR Poljskoj (sadržaj ovog drugog pravnog pojma može se usporediti s pojmom javnog poretka u nekim pravnim sustavima). Treba napomenuti da su poljski sudovi vrlo neskloni odbijanju izvršenja arbitražnih odluka koje se odnose na međunarodnu trgovinu. Poljska poduzeća dobrovoljno izvršavaju svoje obveze utvrđene u arbitražnoj odluci.⁵⁹

Arbitražne odluke institucionalne arbitraže (Kolegij arbitara poljske Vanjskotrgovačke komore) dobit će status izvršne isprave tek kada nadležni državni sud donese rješenje o proglašenju njihove izvršnosti. Vjerovnik će moći podnijeti zahtjev za davanje klauzule izvršenja tek nakon što arbitražna odluka bude proglašena izvršnom.⁶⁰ Klauzulu izvršenja stavlja na arbitražnu odluku onaj sud koji bi po zakonu bio nadležan da stranke nisu zaključile ugovor o arbitraži.⁶¹

Protiv sudskih rješenja o usvajanju ili odbijanju zahtjeva za dozvolu izvršenja domaće arbitražne odluke nezadovoljna stranka može izjaviti žalbu drugostepenom državnom sudu.⁶²

III. KONTROLA INOZEMNE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) Međunarodne konvencije

Inozemne arbitražne odluke mogu biti priznate i izvršene u Poljskoj temeljem jedne od sljedećih međunarodnih konvencija koje je Poljska ratificirala:

- a) Njujorške konvencije o priznanju i izvršenju inozemnih arbitražnih odluka iz 1958, koja je ratificirana 3. 10. 1961;
- b) Moskovske konvencije o arbitražnom rješavanju građanskopravnih sporova koji proizlaze iz odnosa ekonomske, znanstvene i tehničke suradnje iz 1972;
- c) Bernskih željezničkih konvencija;

⁵⁸ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 75 (VI/3).

⁵⁹ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 73 (V/9).

⁶⁰ Čl. 711, 776, 777, 783 P ZGP 1964.

⁶¹ Čl. 781 IV P ZGP 1964.

⁶² PFAFF, s. 373.

d) Poljsko-jugoslavenske konvencije o pravnim odnosima i pravnoj pomoći iz 1960.

Zbog činjenice što poljska poduzeća dobrovoljno ispunjavaju inozemne arbitražne odluke koje su protiv njih donesene, u Poljskoj ne postoji sudska praksa o priznanju i izvršenju arbitražnih odluka koje se temelje na međunarodnim konvencijama.⁶³

B) Izvršenje u nedostatku međunarodnog sporazuma

O priznanju i izvršenju inozemnih arbitražnih odluka na koje se ne može primijeniti nijedna međunarodna konvencija koje je Poljska članica, odlučuje se na temelju poljskih nacionalnih pravnih izvora. Treća knjiga P ZGP 1964 sadrži odredbe o priznanju i izvršenju odluka inozemnih sudova, pa će te odredbe trebati shodno primijeniti i na priznanje i izvršenje inozemnih arbitražnih odluka.

Svatko tko ima pravni interes⁶⁴ može vojvodskom sudu, koji bi bio po zakonu nadležan za odlučivanje o sporu ili u pomanjkanju takve pretpostavke nadležnom varšavskom sudu,⁶⁵ podnijeti zahtjev za priznanje inozemne arbitražne odluke. Odluku o priznanju inozemne arbitražne odluke nadležni će sud donijeti na usmenoj raspravi, u prisustvu javnog tužioca, pod uvjetom uzajamnosti, ako utvrdi da su se ispunile sljedeće pretpostavke:

- 1) ako je inozemna arbitražna odluka postala pravomoćnom u zemlji u kojoj je bila donesena;
- 2) ako predmet spora o kojem je arbitraža odlučila ne spada po poljskom pravu ili međudržavnom ugovoru u isključivu nadležnost državnih sudova;
- 3) ako je stranci bilo omogućeno pravo obrane (načelo saslušanja stranaka) ili ako je stranka koja nema parnične sposobnosti bila valjano zastupana u arbitražnom postupku;
- 4) ako isti predmet spora nije pravomoćno riješio poljski državni sud prije negoli je inozemna arbitražna odluka postala pravomoćna;
- 5) ako inozemna arbitražna odluka nije u suprotnosti s temeljnim načelima pravnog poretka u Poljskoj;
- 6) ako je u pravnoj stvari koja podliježe poljskom pravu bilo primijenjeno poljsko pravo ili takvo strano pravo koje se bitno ne razlikuje od poljskog prava.⁶⁶

Protiv nepravomoćnog rješenja državnog suda o priznanju inozemne arbitražne odluke može se izjaviti žalba ili revizija, a protiv pravomoćnog rješenja tužba za ponavljanje postupka.⁶⁷

⁶³ JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI, s. 76 (VII).

⁶⁴ Čl. 1147, par. 1 P ZGP 1964.

⁶⁵ Čl. 1148, par. 1 P ZGP 1964.

⁶⁶ Čl. 1146, p. 1 P ZGP 1964.

⁶⁷ Čl. 1148, par. 3 P ZGP 1964.

Zahtjev za dozvolu izvršenja inozemne arbitražne odluke donosi sud vojvodstva u kojem dužnik ima prebivalište odnosno sjedište ili sud vojvodstva gdje treba provesti izvršenje. Isti će sud na rješenje o izvršenju staviti klauzulu izvršnosti kada ono postane pravomoćno.⁶⁸

IV. PRAVNA SUDBINA ARBITRAŽNOG UGOVORA NAKON PONIŠTAJA ARBITRAŽNE ODLUKE

Ovo pravno pitanje nije riješeno u poljskom pravu, a nije bilo niti razmatrano u sudskoj praksi.

RUMUNJSKA

I. PRAVNA VRELA

Arbitražno pravo sadrži knjiga IV (čl. 341—370) Zakona o građanskom postupku iz 1948 (R ZGP 1948).⁶⁹ Ova se pravila odnose na arbitražu *ad hoc* koja ima sjedište u Rumunjskoj.⁷⁰ Treba istaći da iako su odredbe R ZGP 1948 koje reguliraju arbitražu još uvijek na snazi, one se već dugo ne primjenjuju u domaćim pravnim odnosima, a posve je izuzetno pronaći njihovu primjenu u trgovačkim odnosima s inozemnim partnerima. Razlog tome vjerojatno leži u činjenici da R ZGP 1948 ne sadrži i pravila za trgovačku arbitražu.⁷¹

Zakonska pravila koja uređuju međunarodnu trgovačku arbitražu u Rumunjskoj sadržana su u Dekretu broj 18 od 3. 2. 1976,⁷² a odnose se na postupak pred Arbitražnom komisijom komore za trgovinu i industriju Rumunjske (R AKTI).

Pravila R AKTI sadrži odredbe o postupku koji se primjenjuje pred stalnim arbitražnim tijelima u Rumunjskoj.

Odredbe ovih dvaju pravnih izvora međusobno se mnogo razlikuju. Posebnu pažnju poklonit ćemo pravilima koja vrijede za institucionalne arbitraže, dok će o pravilima R ZGP 1948 — koja reguliraju *ad hoc* arbitražu — biti manje riječi.

II. POBIJANJE DOMAĆE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) *Ispravljanje i tumačenje*

Ako je R AKTI propustila u arbitražnoj odluci odlučiti o kojem od zahtjeva, svaka stranka može u roku od 30 dana od dana primitka arbitražne

⁶⁸ Čl. 1151, par. 3 P ZGP 1964.

⁶⁹ Zakon br. 18 od 12. 2. 1948, Buletinul Oficial od 12. 2. 1948.

⁷⁰ PFAFF, s. 394.

⁷¹ NESTOR, s. 77 (I/1).

⁷² Buletinul Oficial br. 7 od 5. 2. 1976.

odluke zahtijevati da R AKTI donese dopunsku arbitražnu odluku. Ovakvu odluku može R AKTI donijeti samo nakon održane rasprave na koju je prethodno uredno pozvala stranke.

Tiskarske, računске i druge očigledne pogreške u tekstu arbitražne odluke, koje ne mijenjaju njenu suštinu, može R AKTI ispraviti, bilo na zahtjev stranke, bilo *ex officio*.

Zahtjevi za tumačenjem arbitražne odluke dosada nisu bili pred R AKTI postavljeni.⁷³

B) *Žalba*

Protiv arbitražne odluke koju je donijela R AKTI ne može se izjaviti žalba drugoj arbitražnoj instanci, a niti državnom sudu.

Ne može se izjaviti žalba ni protiv odluke Prezidija nacionalne komore o dozvoli izvršenja odluke koju je donijela R AKTI.⁷⁴

C) *Ponavljanje arbitražnog postupka pred stalnom arbitražom*

Protiv arbitražne odluke R AKTI može se podnijeti izvanredno pravno sredstvo kojim se zahtijeva ukidanje pobijane arbitražne odluke radi ponovnog raspravljanja predmeta spora pred istom arbitražom, kada postoji jedan od ovih razloga:

- 1) ako stranka nije sudjelovala u postupku jer joj poziv nije bio uredno dostavljen (načelo saslušanja stranaka);
- 2) ako su arbitražnu odluku donijeli arbitri koji nisu bili izabrani u skladu s Pravilima R AKTI;
- 3) ako je arbitraža odlučila *extra* ili *ultra petita*;
- 4) ako je stranka pronašla novi pismeni dokaz koji je mogao utjecati na arbitražnu odluku da ga je stranka mogla podnijeti arbitraži prije donošenja odluke.⁷⁵

Zahtjev za ponavljanje arbitražnog postupka može se podnijeti nacionalnoj Komori za trgovinu i industriju u roku od 30 dana od dana primitka arbitražne odluke. Ako zahtjev za ponovno raspravljanje Komora usvoji, ukinut će pobijanu arbitražnu odluku, predmet spora će biti ponovno raspravljen pred arbitražom nakon čega će biti donesena i nova arbitražna odluka.⁷⁶

Nadležnost arbitara proizlazi iz arbitražnog ugovora ili iz međunarodne konvencije. Ako među strankama ne postoji arbitražni ugovor, a jedna stranka protiv druge podnese tužbu R AKTI, arbitri će ipak biti nadležni za rješavanje spora ako tuženik — u tom slučaju — pismeno izjavi da će dobrovoljno prihvatiti arbitražnu odluku koju donese R AKTI.⁷⁷

⁷³ NESTOR, s. 87 (V/6).

⁷⁴ NESTOR, s. 89 (VI/1).

⁷⁵ Čl. 37 Pravila R AKTI.

⁷⁶ NESTOR, s. 89 (VI/2).

⁷⁷ NESTOR, s. 90 (VI/3). Čl. 366 ZGP 1948.

C) *Tužba za poništaj arbitražne odluke ad hoc arbitraže*

Za razliku od arbitražnih odluka koje donese R AKTI, odluke rumunjskih *ad hoc* arbitraža mogu se pobijati tužbom zbog ništavosti.⁷⁸ Tužba se podnosi Vrhovnom sudu Rumunjske u roku od 15 dana od dana kada je arbitražna odluka bila dostavljena stranci.⁷⁹ Ova tužba ima značaj redovnog pravnog sredstva, jer će arbitražna odluka steći svojstvo pravomoćnosti tek nakon isteka roka za podnošenje tužbe, odnosno nakon donošenja presude Vrhovnog suda o odbijanju tužbenog zahtjeva.⁸⁰

Neovisno o opisanoj tužbi zbog ništavosti (redovnog pravnog sredstva), može se arbitražna odluka rumunjske *ad hoc* arbitraže pobijati i tužbom radi poništaja⁸¹ ili zahtjevom za ponavljanje postupka (izvanredna pravna sredstva).⁸²

U izvršnom se postupku može protiv zahtjeva za izvršenje arbitražne odluke podnijeti izvršna protutužba.

D) *Izvršenje domaće arbitražne odluke*

Temeljno pravilo određuje da arbitražna odluka koju donese R AKTI mora biti dobrovoljno izvršena odmah po donošenju ili najkasnije u roku koji je bio određen u samoj arbitražnoj odluci. Ako dužnik odbije izvršiti arbitražnu odluku, onda na zahtjev vjerovnika Prezidij Komore za trgovinu i industriju Rumunjske izdaje izvršni nalog, temeljem kojeg će se moći provesti izvršenje na isti način kao da se radi o konačnoj i izvršnoj sudskoj presudi. Prezidij Komore će zahtjev za izdavanje izvršnog naloga morati riješiti u roku od 30 dana od dana primitka zahtjeva. Ovlaštenje na donošenje izvršnog naloga pripada Prezidiju Komore već više od 20 godina; u praksi se kroz to razdoblje zbio samo jedan slučaj prisilnog izvršenja arbitražne odluke.⁸³

Arbitražne odluke koje donese arbitraža *ad hoc* moraju imati klauzulu izvršnosti, kao i one koje donese R AKTI. Za davanje klauzule izvršnosti na arbitražnu odluku arbitraže *ad hoc* nadležan je⁸⁴ Sekretarijat prvostepenog suda onog okruga u kojem sjedište ima Državni notar koji je ovjerio ugovor o arbitraži. Prijepis arbitražne odluke s klauzulom izvršnosti sud će dostaviti vjerovniku iz izvršnog postupka. Arbitražna odluka rumunjske *ad hoc* arbitraže s klauzulom izvršnosti proizvodi iste pravne učinke kao i presuda redovnog suda, pa se može temeljem općih propisa iz čl. 379—580 R ZGP 1948 i izvršiti.⁸⁵

⁷⁸ PFAFF, s. 429. Čl. 301—308 u vezi sa čl. 366 R ZGP 1948. NESTOR, s. 90 (VII/1).

⁷⁹ Čl. 301 ZGP 1948.

⁸⁰ PFAFF, s. 429.

⁸¹ Čl. 368 ZGP 1948.

⁸² Čl. 367 ZGP 1948.

⁸³ NESTOR, s. 88 (V/9).

⁸⁴ Čl. 359 ZGP 1948.

⁸⁵ Čl. 361 ZGP 1948.

III. KONTROLA INOZEMNE ARBITRAŽNE ODLUKE

A) *Međunarodne konvencije*

Rumunjska je ratificirala sljedeće međunarodne konvencije koje reguliraju pravni režim inozemnih arbitražnih odluka:

- a) Njujoršku konvenciju iz 1958;
- b) Evropsku konvenciju iz 1961;
- c) Vašingtonsku konvenciju iz 1965;
- d) Moskovsku konvenciju iz 1972;
- e) Ženevski protokol iz 1923. i Ženevsku konvenciju iz 1927.

Pri ratifikaciji Njujorške konvencije Rumunjska je pridržala obje ponuđene rezerve.

B) *Bilateralni sporazumi*

Rumunjska još nije zaključila bilateralne sporazume koji uređuju izvršenje inozemnih arbitražnih odluka. Međudržavni sporazumi o pravnoj pomoći u građanskim i krivičnim stvarima sadrže odredbe koje se odnose samo na priznanje i izvršenje stranih presuda državnih sudova.

C) *Izvršenje u nedostatku međunarodnih sporazuma*

Ako način izvršenja nije određen međunarodnom konvencijom ili bilateralnim sporazumom, onda se na izvršenje inozemnih arbitražnih odluka trebaju primijeniti odredbe o izvršenju inozemnih sudskih judikata. Pravna literatura i sudska praksa smatraju da se prilikom izvršenja inozemnih arbitražnih odluka ima primijeniti čl. 375 R ZGP 1948 koji upravo regulira režim izvršenja inozemnih sudskih judikata.

Prema čl. 375 R ZGP 1948 moraju se za izvršenje inozemnog sudskog judikata kumulativno ispuniti ovi uvjeti:

- da je sudsku odluku donio nadležni sud,
- da je sudska odluka konačna i
- da ne proturječi rumunjskom javnom poretku.

Pored navedenih uvjeta mora postojati i uzajamnost između država kojima pripadaju stranke.

Smatra se da bi sve ove uvjete trebalo poštivati i prilikom priznanja i izvršenja inozemne arbitražne odluke.

Sudska odluka kojom se dozvoljava izvršenje inozemne arbitražne odluke može biti donesena samo ako su na ročište pred sudom bile prethodno pozvane obje stranke.⁸⁶

⁸⁶ čl. 375 ZGP 1948.

IV. PRAVNA SUDBINA ARBITRAŽNOG UGOVORA NAKON PONIŠTAJA ARBITRAŽNE ODLUKE

Kada prema Dekretu broj 18 iz 1976. godine bude usvojen zahtjev za preispitivanje arbitražne odluke (ponavljanje arbitražnog postupka pred stalnom arbitražom); pobijana arbitražna odluka bit će ukinuta, a arbitraža će predmetu spora morati donijeti novu odluku (*the dispute is rearbitrated*).⁸⁷

LITERATURA

- DONNER, I: Tchécoslovaquie, AIC III.
DONNER, II: Czechoslovakia, YCA I, s. 30—39.
JAKUBOWSKI/WISNIEWSKI: Poland, YCA I, s. 64—76.
NESTOR: Rumania, YCA I, s. 77—90.
SEBESTYEN: HUNGARY, YCA I, s. 53—62.
ŠTASTNY: Rechtsprechungsbericht des Schiedsgerichts bei der Handelskammer in Prag (PFAFF, s. 814).
PFAFF: Die Aussenhandelsschiedsgerichtsbarkeit der sozialistischen Länder im Handel mit der Bundesrepublik Deutschland, Heidelberg 1973.
TRIVA: Arbitražni ugovor nakon poništaja arbitražne odluke, JAZU »Rad«, knjiga 393, Zagreb 1981, s. 87—120.

KRATICE

- AIC *Arbitrage International commercial*
Č ZAP 1963 *čehoslovački Zakon broj 98 o arbitražnom postupku u međunarodnom trgovačkom prometu i o izvršenju arbitražnih odluka od 18. 12. 1963 — stupio na snagu 1. 4. 1964.*
par. *paragraf*
PrATKČ *Pravila stalnog Arbitražnog suda pri Trgovačkoj komori Čehoslovačke od 1965.*
PrVTAH *Pravila Vanjskotrgovačke arbitraže pri Trgovačkoj komori Mađarske od 11. 6. 1969.*
P ZGP 1964 *poljski Zakon o građanskom postupku od 1964.*
R AKTI *Arbitražna komisija Komore za trgovinu i industriju Rumunjske*
R ZGP 1948 *rumunjski Zakon o građanskom postupku od 1948.*
YCA *Yearbook Commercial Arbitration*

⁸⁷ TRIVA, XXIV, s. 103.

Summary

CHALLENGING ARBITRAL AWARDS UNDER CZECHOSLOVAK, HUNGARIAN, POLISH, AND RUMANIAN LAW

The introduction contains general remarks and arguments supporting the existence of remedies for challenging arbitral awards. Thereafter, the relative national rules of the states mentioned in the title are compared in alphabetical order.

These national surveys focus on remedies for the correction and interpretation of arbitral awards. This is followed by a detailed description of the remedies for challenging domestic arbitral awards before ordinary courts. Problems concerning the enforcement of domestic arbitral awards are also dealt with in this section.

Foreign arbitral awards are subject to a control which is carried out in a recognition and enforcement procedure in accordance with the provisions of international conventions. In the absence of international provisions, foreign arbitral awards are enforced in proceedings analogous to those for domestic awards.

Finally, the author presents national solutions of the respective states regarding the legal fate of the arbitration agreement after an award has been challenged.

JEDAN ESEJ IZ POVIJESTI PRAVNE ANALIZE: W. N. HOHFELD

Mr. MIOMIR MATULOVIC, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 340.11
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 11. 11. 1989.

U ovom radu autor analizira jedan značajan doprinos analizi pravnih pojmova koji je početkom 20. stoljeća dao američki pravnik Wesley Newcomb Hohfeld. U svojim člancima »Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning« i »Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning«, koji su poslije njegove smrti ponovno objavljeni pod zajedničkim naslovom Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays, Hohfeld je izložio svoju poznatu tabelu osnovnih pravnih pojmova i taj analitički aparat primijenio u objašnjenju tradicionalne klasifikacije pravnih odnosa na pravne odnose in rem i pravne odnose in personam.

Autor ističe da nakon drugog svjetskog rata Hohfeldova teorija ponovno postaje interesantna u Sjedinjenim Državama između ostalog i zbog uvjerenja da daljnja poboljšanja na pravcima koje je on zacrtao mogu dobro utrti put za sljedeći veliki napredak u pravnoj misli i praksi značajnim približavanjem prava i kompjutera i korisnosti posljednjih prvome u rađanju novog elektronskog doba. Pored toga on upućuje i na Hohfeldov utjecaj na evropske pravnike. Također, ističe se da Hohfeldove ideje nisu držali relevantnim samo pravnici, nego i logičari i filozofi.

U radu se, prvo, detaljno izlažu Hohfeldova polazna stajališta o analizi pravnog jezika, drugo, izlaže se njegov sustav osnovnih pravnih pojmova i, treće, izlaže se njegova primjena ovog sustava na jednu od značajnijih klasifikacija pravnih odnosa u jurisprudenciji i pravnoj literaturi, a to je njihova klasifikacija na pravne odnose in personam i pravne odnose in rem.

Dalje, autor iznosi različite prigovore koji se mogu uputiti Hohfeldu i koje on razvrstava u sljedeće grupe: prvo, prigovori izboru terminologije; drugo, prigovori pojedinim osnovnim pravnim pojmovima; treće, prigovori shemi suprotnih pravnih pojmova; četvrto, prigovori shemi korelativnih pravnih pojmova; peto, prigovori primjeni sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose in rem i in personam; i, šesto, prigovori odbacivanju generičkog pojma neko pravo.

Autor zaključuje da se neki od ovih prigovora mogu činiti u manjoj mjeri značajnim sa stajališta cjelokupnog Hohfeldova poduhvata, dok se pak drugi mogu činiti u većoj mjeri značajnim s istog tog sta-

jališta. On smatra da su u manjoj mjeri značajni prigovori izboru terminologije, dok su u većoj mjeri značajni prigovori pojedinim osnovnim pravnim pojmovima, shemi suprotnih i korelativnih pravnih pojmova, primjeni sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose in rem i in personam i odbacivanju generičkog pojma neko pravo. Ipak, zajedničko je većini tih prigovora da ne dovode u pitanje cjelokupan Hohfeldov poduhvat, već se mogu razumjeti kao nastojanje da se on poboljša. Posljednjih godina na Hohfeldovom tragu učinjen je daljnji odlučan korak u poboljšanju analize logičkih mogućnosti rješenja nekog teorijskog ili praktičnog pravnog problema zahvaljujući autorima kao što su Stig Kanger i Lars Lindahl. Međutim, neki od prije navedenih prigovora dovode u pitanje upravo cjelokupan Hohfeldov poduhvat. Takav jedan prigovor jest prigovor da među pravnim pojmovima ne važe nikakvi logički odnosi, koji je izložen u kontekstu kritike sheme korelativnih pravnih pojmova. Autor smatra da je u osnovi tog prigovora drukčiji metodologijski pristup analizi jezika općenito i pravnog jezika napose, nego što je to Hohfeldov i njegovih sljedbenika.

I. UVOD¹

Početkom 20. stoljeća značajan doprinos analizi pravnih pojmova dao je Wesley Newcomb Hohfeld². U svojim člancima *Some Fundamental Legal Con-*

¹ Zahvaljujem se dr. Ivanu Padjenu na njegovom trudu u prikupljanju članka koji se tiču ranih interpretacija Hohfelda i nesebičnom ustupanju tog materijala za potrebe ovog rada.

² W. N. Hohfeld rođen je 8. kolovoza 1879. godine u Oaklandu, California, SAD, od njemačkih doseljenika, oca Edwarda i majke Rosalie Hillebrand, koja je bila u srodstvu s njemačkim filozofom i prirodnjakom Ernstom Häckelom (1834—1919). Diplomirao je (»graduated with honours«) na Harvard Law School 1904. godine. Sljedeće godine započinje akademsku karijeru na Hastings College of Law, potom prelazi na Stanford University, a 1914. godine na Yale University, gdje radi do kraja života. Umro je nakon duže i teške bolesti u tridesetdevetoj godini života, 21. listopada 1918. godine u Alemada, California. Za života je objavio svega nekoliko članaka:

The Nature of Stockholders' Individual Liability for Corporation Debts. *Columbia Law Review* 9 (4/1909), str. 285—320;

The Individual Liability of Stockholders and Conflict of Laws. *Columbia Law Review* 9 (6/1909), str. 492—522; 10 (4/1910), str. 283—326; 10 (6/1910), str. 520—549;

The Relation between Equity and Law. *Michigan Law Review* 11 (8/1913), str. 537—571;

Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning. *Yale Law Journal* 23 (1/1913), str. 16—59;

Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning. *Yale Law Journal* 26 (8/1917), str. 710—770;

The Need of Remedial Legislation in the California Law of Trusts and Perpetuities. *California Law Review* 1 (4/1913), str. 305—335;

A Vital School of Jurisprudence and Law. *Proceedings of the American Law Schools* (The Fourteenth Annual Meeting), Chicago 1919, str. 76—139;

ceptions as Applied in Legal Reasoning i *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning*, Hohfeld je izložio svoju poznatu tabelu osnovnih pravnih pojmova i taj analitički aparat primijenio u objašnjenju tradicionalne klasifikacije pravnih odnosa na pravne odnose *in rem* i pravne odnose *in personam*³.

Zanimljiva su i Hohfeldova programska stajališta o pravnoj teoriji i pravnom studiju, koja je naznačio u svom izlaganju o reformi pravnog studija u Sjedinjenim Državama 1914. godine, objavljenom 1919. pod naslovom *A Vital School of Jurisprudence and Law*. Mada nisu privukla ni približno toliko pažnje istraživača njegova djela kao što je to privukao njegov sustav osnovnih pravnih pojmova, ona svjedoče o širini njegovih teorijsko-pravnih nazora i interesa. Hohfeld je smatrao da su osnovne funkcije američkih pravnih škola, prvo, u povijesnom i sustavnom izučavanju pravnih sustava, drugo, u povijesnom i sustavnom izučavanju samog anglo-američkog prava i, treće, u kulturološkom izučavanju pravnih instituta. U skladu s tim, Hohfeld dijeli jurisprudenciju na povijesnu, poredbenu, formalnu, kritičku, legislativnu i dinamičku. Sve su to discipline teorijske naravi (njima se poglavito, mada ne isključivo, bave pravni teoretičari), svaka od njih ima svoj posebni zadatak i ciljeve, a međusobno se ne isključuju nego su komplementarne. Kad je riječ o izučavanju samog anglo-američkog prava, Hohfeld je predlagao uvođenje disciplina kao što su povijest pravničke profesije i pravne literature, izučavanje životopisa poznatih pravnika i profesionalnu (pravničku) etiku, a naglašavao je i važnost izučavanja pravne prakse.

Prerana smrt spriječila je Hohfelda da realizira sve svoje istraživačke interese i revidira vlastita teorijska stajališta s kojima nije bio zadovoljan. Poznato je da nije bio zadovoljan s onim što je napisao. Prikazujući njegov doprinos analizi pravnih pojmova, Pound navodi kako mu je Hohfeld pisao, nakon provedenog liječenja i posljednjeg izlaska iz bolnice a neposredno pred smrt, da je njegova prva zadaća da o svemu ponovno promisli i da iznova počne pisati⁴. Nažalost, to mu nije pošlo za rukom.

Ipak, usprkos tome što je objavio svega nekoliko radova i usprkos vlastitom nezadovoljstvu iznesenim stajalištima u tim radovima, Hohfeldov utjecaj nije bio mali, a interes za njegov sustav osnovnih pravnih pojmova traje još i danas. Od autora u Sjedinjenim Državama, koji su odmah prihvatili

The Conflict of Equity and Law. *Yale Law Journal* 26 (8/1917), str. 767—770;
Faulty Analysis in Easement and License Cases. *Yale Law Journal* 27 (1/1917),
str. 66—101.

³ Navedena dva članka su poslije njegove smrti ponovno objavljena u: HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays*. Yale University Press, New Haven, 1919; i HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*. Yale University Press, New Haven and London, 1964 (dalje su svi navodi u tekstu dati prema ovom izvoru).

⁴ Vidi POUND, Roscoe. *Jurisprudence*, Vol. IV. West Publishing Co., St. Paul, Minn., 1959, str. 83 bilješka 100.

i propagirali njegove ideje, treba navesti Arthura Corbina⁵, Waltera Cooka⁶, Edwina Charlesa Clarka⁷ i Johna Rogersa Commonsa⁸. Priznanje Hohfeldu bilo je i to da je njegov prijedlog osnovnih državnih kategorija bio prihvaćen od strane The American Law Institute, prilikom rada na projektu reforme prava vlasništva. Međutim, Hohfeldov sustav osnovnih pravnih pojmova imao je i svoje kritičare, a jedan od njegovih prvih kritičara bio je Alfred Kocourek⁹. Nakon drugog svjetskog rata Hohfeldova teorija postaje ponovno interesantna u Sjedinjenim Državama, između ostalog i zbog uvjerenja da daljnja poboljšanja na pravcima koje je on zacrtao mogu dobro utrti put za sljedeći veliki napredak u pravnoj misli i praksi značajnim približavanjem prava i kompjutora i korisnosti posljednjih prvome u rađanju novog elektronskog doba¹⁰. Poslije rata Hohfeldom su se bavili i mnogi europski pravници¹¹. Tako-

⁵ Vidi CORBIN, A. L. Offer and Acceptance, and Some of the Resulting Legal Relations. *Yale Law Journal* 26 (3/1917), str. 169—206; Conditions of the Law of Contract. *Yale Law Journal* 28 (8/1919), str. 739—768; Legal Analysis and Terminology. *Yale Law Journal* 29 (2/1919), str. 163—173; Jural Relations and Their Classification. *Yale Law Journal* 30 (3/1921), str. 226—238; What is Legal Relation? *Illinois Law Quarterly* 5 (1/1922), str. 50—52; Rights and Duties. *Yale Law Journal* 33 (5/1924), str. 501—527.

⁶ Vidi COOK, W. W. The Alienability of Choses in Action. *Harvard Law Review* 29 (8/1916), str. 816—837; The Alienability of Choses in Action: a Reply to Professor Williston. *Harvard Law Review* 30 (5/1917), str. 449—485; The Privileges of Labor Unions in the Struggle for Life. *Yale Law Journal* 27 (6/1918), str. 779—801; Hohfeld's Contribution to the Science of Law. *Yale Law Journal* 28 (8/1919), str. 721—738; *Lectures on Legal Topics*. The Macmillan Company, New York, 1928, str. 337—390; *The Logical and Legal Bases of the Conflict of Laws*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1942.

⁷ Vidi CLARK, E. C. Relations, Legal and Otherwise. *Illinois Law Quarterly* 5 (1/1922), str. 26—35.

⁸ Vidi COMMONS, J. R. *Legal Foundations of Capitalism*. The Macmillan Company, New York, 1924.

⁹ Vidi KOCOUREK, Albert. The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts. *Illinois Law Review* 16 (1/1920), str. 24—39; Plurality of Advantage and Disadvantage in Jural Relations. *Michigan Law Journal* 19 (1/1920), str. 47—61; Various Definitions of Jural Relations. *Columbia Law Review* 20 (4/1920), str. 394—412; *Tabulae Minores Jurisprudentialiae*. *Yale Law Journal* 30 (3/1921), str. 215—225; Non-legal-content Relations, Recombated. *Illinois Law Quarterly* 5 (3/1923), str. 150—159; The Alphabet of Legal Relations. *American Bar Association Journal* 9 (4/1923), str. 237—239; Juristic Knots and Nots. *Illinois Law Review* 19 (1/1924), str. 80—92; *Jural Relations*, 2nd ed. The Bobbs-Merrill Company, Indianapolis, 1928; *An Introduction to the Science of Law*. Little, Brown and Company, Boston, 1930; Classification of the Law. *New York University Law Quarterly Review* 11 (3/1934), str. 319—348; The Century of Analytical Jurisprudence since John Austin. *U Law, A Century of Progress (1835—1935)*, Vol. II. New York University Press, New York, 1937.

¹⁰ Vidi ALLEN L. A. Right₁, Right₂, Right₃, Right₄, and How About Right₅? U POLLAC, E. H. (ed.). *Human Rights*. Jay Stewart Publications Inc., Buffalo, N. Y., 1971, str. 110; Formalizing Hohfeldian Analysis to Clarify the Multiple Senses of 'Legal Right': A Powerful Lens for the Electronic Age. *South California Law Review* 48 (1974); Language, Law and Logic: Plain Legal Drafting for the Electronic Age. U NIBLETT, Bryan (ed.). *Computer Science and Law*. Cambridge University Press, Cambridge, 1980.

der valja istaći da Hohfeldove ideje nisu držali relevantnim samo pravnici, nego i logičari i filozofi. Primjerice, Stig Kanger je dalje razradio njegovu teoriju i primijenio je u etici¹², a Pörn u analizi pojma moći¹³. Konačno, Hohfeldov sustav poslužio je suvremenim autorima kao polazište u analizi prirodnih¹⁴, ljudskih¹⁵ i osnovnih prava¹⁶.

II.

ANALIZA PRAVNOG JEZIKA, SUSTAV OSNOVNIH POJMOVA I NJEGOVA PRIMJENA U PRAVNOM RASUĐIVANJU

Ovdje ću, prvo, izložiti Hohfeldova polazna stajališta o analizi pravnog jezika. Drugo, izložiti ću Hohfeldov sustav osnovnih pravnih pojmova. Konačno, treće, izložiti ću njegovu primjenu ovog sustava na jednu od značajnih klasifikacija pravnih odnosa u jurisprudenciji i pravnoj literaturi, a to je klasifikacija pravnih odnosa na pravne odnose *in personam* i pravne odnose *in rem*.

¹¹ O Hohfeldovom utjecaju u Evropi vidi: ALIPRANDIS, Nikitas. *Rechtsgrundbegriffe und rechtsliche Relevanz*. Zu Hohfeld Lehre und ihren Auswirkungen. *Rechtstheorie* 5 (1/1974), str. 47—48. Značajnije recepcije su: ROSS, Alf. *On Law and Justice*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1958, str. 161 ff; ROSS, Alf. *Directives and Norms*. Routledge and Kegan Paul, London, 1968, str. 119 ff; MORITZ, Manfred. *Über Hohfeld System der juristischen Grundbegriffe*. Gleerup, Ejnar-Munksgaard, Lund, Copenhagen, 1960; LINDAHL, Lars. *Position and Change. A Study in Law and Logic*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1977, str. 25—38. U nas je na Hohfelda kratko uputio Visković, koji navodi: »(n)aj-složeniju analizu sastojaka pravnog odnosa u normativnom smislu, nužno uvjetovanu osobinama anglo-američkog pravnog sistema, dao je W. N. Hohfeld« (VSKOVIĆ, Nikola. *Normativne pravne kvalifikacije i njihovi modaliteti*. *Zbornik za društvene nauke* 64/1978, str. 109 bilješka 20). Mada je točno, kao što navodi Visković, da Hohfeldova analiza ima za predložak anglo-američki pravni sustav, iz toga ne bi trebalo izvesti zaključak da njegov sustav osnovnih pravnih pojmova nije primjenjiv i na druge pravne sustave. Steinauer ispravno zaključuje da »hohfeldovski sustav sadrži pojmove koji su toliko fundamentalni da je on vjerojatno primjenjiv — mutatis mutandis — na sve pravne sustave« (vidi STEINAUER, P. H. *La logique au service du droit. Etude de logique contemporaine par une meilleure communication de la pense juridique*. Editions universitaires Freiburg, Suisse, 1979, str. 119 bilješka 1).

¹² KANGER, Stig. *New Foundations for Ethical Theory*. U HILPINEN, Risto (ed.). *Deontic Logic: Introductory and Systematic Readings*. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht, 1971 (rp. 1981), str. 43 ff.

¹³ PÖRN, Ingmar. *The Logic of Power*. Basil Blackwell, Oxford, 1970, str. 46 ff.

¹⁴ Vidi FINNIS, John. *Natural Law and Natural Rights*. Clarendon Press, Oxford, 1980, str. 199 ff.

¹⁵ Vidi primjerice: WELLMAN, Carl. *A New Conception of Human Rights*. U AMENKA, E. i TAY, A. E. S. (eds). *Human Rights*. Edward Arnold, London, 1978, str. 48—59; GEWIRTH, Alan. *Human Rights: Essays on Justification and Applications*. The University of Chicago Press, Chicago, 1982, naročito str. 2; KANGER, Ielle. *Human Rights in the U.N. Declaration*. Uppsala, 1984 (vidi prikaz u MATULović, Miomir. *Analiza i opravdanje pravâ*. *Domesti* 19 (12/1986), naročito str. 4—72).

¹⁶ Vidi ALEXY, Robert. *Theorie der Grundrechte*. Suhrkamp, Frankfurt/M, 1986, str. 187 ff.

A. Zadaća analize pravnog jezika

Hohfeld je smatrao da je osnovna zadaća analize pravnog jezika određivanje jedinstvenog značenja pravnih izraza, jer jezik je neodređen i višesmislen, a to predstavlja opasnost za svako pa i pravno rasuđivanje. On je to izrazio sljedećim riječima: »u bilo kojem pomno razlaganom problemu, bilo pravnom ili ne-pravnom, kameleonski nijansirane riječi su opasnost i za jasnu misao i za lucidan izraz.«¹⁷ Kad je riječ o pravnom rasuđivanju, Hohfeld je tvrdio da »(j)edna od najvećih zapreka jasnom razumijevanju, pronicavom sudu i ispravnom rješavanju pravnih problema često proizlazi iz izričite ili prešutne pretpostavke da se svi pravni odnosi mogu reducirati na 'prava' i 'dužnosti' i da su te posljednje kategorije primjerene u svrhu analiziranja čak najsluženijih pravnih interesa«¹⁸. »(I)zraz 'prava' nastoji se bez diskriminacije upotrebljavati da pokrije ono što u datom slučaju može biti privilegij, moć, ili imunitet, prije nego pravo u najstrožem smislu, a suci ponekad priznaju ovu nepreciznost upotrebe.«¹⁹ Hohfeld je smatrao da je neodređenost i višesmislenost jezika rezultat djelotvornosti tzv. principa lingvističke kontaminacije, prema kojem identitet izraza neizbježno sugerira identitet ideja koje se s njima izražavaju. Djelotvornost tog principa bjelodana je, primjerice, u slučaju pripisivanja od strane različitih autora istog intrinzičnog značenja izrazima »*ius in rem*« i »*ius in personam*« u klasifikacijama prava, tužbi, odluka i izvršnih radnji²⁰. Neodređenost i nekonzistentna upotreba pravnih izraza, kao rezultat djelotvornosti principa lingvističke kontaminacije, imaju za posljednicu neprimjereno pravno rasuđivanje i neprihvatljive pravne odluke. Hohfeld je vjerovao da je moguće otkloniti neodređenost i nekonzistentnost iz pravnog jezika te da je njegova koncepcija analize upravo pogodno sredstvo da se neodređeni pravni izrazi precizno izraze.

Realizaciju cilja određivanja jedinstvenog značenja pravnih izraza Hohfeld nije vidio u predlaganju novih izraza koji bi trebali izražavati osnovne pravne pojmove, nego je smatrao da iz uobičajenog pravnog jezika treba izdvojiti određene pravne izraze, koji mogu izraziti osnovne pravne pojmove i pripisati (fiksirati) im jedno jedino značenje, koje obvezuje svakog onog tko ih upotrebljava. O tome Corbin kaže sljedeće: »Hohfeld nije izumio nove riječi da izrazi te osnovne pojmove. Sami ti pojmovi se nalaze u svijesti i spisima svakog suca i svakog čovjeka koji je sposoban da misli. A riječi koje je on izabrao da izrazi te pojmove također se nalaze u svakom sudskom obrazloženju i jeziku običnih ljudi. On je izvadio te riječi iz te uobičajene upotrebe, mada je ta upotreba zbrkana, ukršta se i nije konzistentna. Njegov poduhvat je bio da ukloni ukrštanje i nekonzistentnost, prisiljavajući suca ili drugog korisnika da ima jasno i određeno značenje (misao, pojam) i da izabere tu jednu riječ koja bi imala to točno značenje za drugu osobu.«²¹

¹⁷ HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 35.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid., str. 36.

²⁰ Vidi ibid., str. 70.

²¹ CORBIN, A. L. Foreword. U HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. viii.

B. Sustav osnovnih pravnih pojmova

U objašnjenju pravnih pojmova Hohfeld polazi od dva preliminarna razlikovanja. Prvo, on povlači razliku između *pravnih* i *ne-pravnih pojmova* (*legal conceptions contrasted with non-legal conceptions*) za koju navodi da je očita, ali da je pravници često previđaju. Taj previd se čini zbog dva razloga. Jedan od razloga je taj da je tu riječ o vrlo bliskim asocijacijama ideja koje su sadržane u, na jednoj strani, pojmu pravnih odnosa i, na drugoj strani, pojmu fizičkih i mentalnih činjenica²². Drugi je razlog višesmislenost i nepreciznost pravne terminologije²³. Hohfeld ilustrira zbrku koja nastaje zbog nekritičke upotrebe pravne terminologije na primjerima upotrebe izraza »vlasništvo« (*»property«*) i »ugovor« (*»contract«*) u nekim sporovima pred američkim sudovima. On pokazuje kako se izraz »vlasništvo« istovremeno upotrebljava za neki *predmet* vlasništva, ali i za *pravni interes* na tom predmetu, ili skup pravnih odnosa (prava, obveza itd.) u vezi s tim predmetom²⁴. Na sličan način, izraz »ugovor« istovremeno se upotrebljava za *suglasnost volja* stranaka, ali i za *ugovornu obvezu*²⁵. Prema Hohfeldu, u navedenim primjerima pravni pojmovi su samo pravni interes, ili pravni odnosi, i ugovorna obveza, dok predmet vlasništva i suglasnost volja nisu pravni, nego ne-pravni pojmovi, koji se odnose bilo na fizičke (predmet vlasništva), bilo na mentalne (suglasnost volja) činjenice.

Drugo, Hohfeld je razlikovao *operativne* i *dokazne činjenice* (*operative facts contrasted with evidential facts*). Operativne činjenice su one činjenice koje su dovoljne, uz postojanje relevantnih općih pravnih pravila, da izazovu promjenu pravnog odnosa²⁶. Ove činjenice mogu biti *pozitivne* ili *negativne*²⁷, *generičke* ili *specifične*²⁸. Dokazne činjenice su one činjenice koje mogu biti, ali ne moraju, logičkom osnovom za inferiranje neke druge činjenice, koja opet može biti ili konstitutivna, operativna, ili posredna dokazna činjenica²⁹. Mada su s obzirom na dati pravni odnos značajne obje navedene vrste činjenica, operativne činjenice su od primarnog, dok su dokazne činjenice od sekundarnog značaja³⁰. Hohfeld je smatrao da u pravilu postoji mala opasnost od brkanja operativnih i dokaznih činjenica, ali je naveo jedan tip slučajeva u kojima može doći do takve pogreške. Primjerice, u slučaju ugovora u pisanoj formi neki dokument je u trenutku svog nastanka neka operativna činjenica koja dovodi do ugovornog odnosa između stranaka. Ali kasnije on postaje neka dokazna činjenica iz koje se može inferirati neka operativna činjenica da postoji list papira iz kojeg proizlazi ova ugovorna obve-

²² HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 27.

²³ Vidi *ibid.*, str. 28.

²⁴ Vidi *ibid.*, str. 28—31.

²⁵ Vidi *ibid.*, str. 31.

²⁶ *Ibid.*, str. 32.

²⁷ *Ibid.*

²⁸ *Ibid.*, str. 33.

²⁹ *Ibid.*, str. 34.

³⁰ *Ibid.*

za³¹. Poanta je ponovno u tome da se ne smije identificirati neka pravna obveza s nekim dokumentom.

Oba preliminarna razlikovanja imaju tu svrhu da objasne da je neki pravni odnos nešto apstraktno što je sasvim odvojeno od fizičkih ili mentalnih pojava na osnovi kojih on nastaje ili se izvršava. U tom smislu Hohfeld kaže da je neki pravni odnos »čisto pravni« odnos³².

Hohfeld nije dao neku definiciju pridjeva »osnovni« (*»fundamental«*) pa nije sasvim jasno što je on razumijevao pod *osnovnim* pravnim pojmovima (*fundamental legal conceptions*). Ipak, čini se da je on pod osnovnim pravnim pojmovima razumijevao one pravne pojmove koji su *sveobuhvatni* (*comprehensive*), *dovoljni* (*sufficient*) i *sui generis*³³. Prije svega, za Hohfelda su osnovni pravni pojmovi sveobuhvatni, tj., osnovni pravni pojmovi su »oni pravni elementi koji ulaze u sve tipove pravnih interesa«³⁴. Dalje, oni su dovoljni za objašnjenje svih drugih pravnih pojmova, tj., »ti (...) pojmovi (...) čini se da su ono što se može nazvati 'najmanjim zajedničkim nazivnicima prava' (...) na koje se svaka i sve 'pravne veličine' mogu reducirati«³⁵. Konačno, oni sami se ne mogu reducirati na neke druge pravne pojmove, nego »(s)trogo osnovni pravni odnosi su, na kraju krajeva, *sui generis*«.³⁶

Budući da su osnovni pravni pojmovi *sui generis*, Hohfeld je smatrao da su »pokušaji formalne definicije uvijek nezadovoljavajući, ako ne i sasvim beskorisni«, te da »postupak koji najviše obećava čini se da se sastoji u izlaganju svih tih različitih odnosa u shemi 'suprotnosti' i 'korelativnosti'«³⁷. Hohfeld je razlikovao osam osnovnih pravnih pojmova, a razvrstao ih je u četiri para suprotnih i korelativnih pojmova. To je izrazio u svojoj poznatoj tabeli³⁸:

³¹ Vidi *ibid.*

³² *Ibid.*, str. 27.

³³ Vidi HALPIN, A. K. W. Hohfeld's Conceptions: from Eight to Two. *The Cambridge Law Journal*, 44 (3/1985), str. 436.

³⁴ HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied In Judicial Reasoning*, str. 27.

³⁵ *Ibid.*, str. 64.

³⁶ *Ibid.*, str. 36.

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.* O Hohfeldovoj spremnosti da na svojim predavanjima ovu svoju klasifikaciju osnovnih pravnih pojmova primijeni u analizi svakog pravnog spora, svjedoči dosjetka s nekog skupa pravnika na kojem je u pauzi jedan od prisutnih uveseljavao ostale pričajući o Hohfeldovim studentima kako »Ljudi s Yalea izgovaraju prava-moći-privilegiji-i-imuniteti kao jednu riječ, kao što mi ostali izgovaramo kurvin-sin« (vidi CORBIN, A. L. Foreword. U HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. ix—x).

Suprotni pravni pojmovi (<i>Jural Opposites</i>)	}	pravo (<i>right</i>)	privilegij (<i>privilege</i>)	moć (<i>power</i>)	imunitet (<i>immunity</i>)
		ne-pravo (<i>no-right</i>)	dužnost (<i>duty</i>)	nesposobnost (<i>disability</i>)	odgovornost (<i>liability</i>)
Korelativni pravni pojmovi (<i>Jural Correlatives</i>)	}	pravo (<i>right</i>)	privilegij (<i>privilege</i>)	moć (<i>power</i>)	imunitet (<i>immunity</i>)
		dužnost (<i>duty</i>)	ne-pravo (<i>no-right</i>)	odgovornost (<i>liability</i>)	nesposobnost (<i>disability</i>)

Prema Hohfeldu, značenje izraza neko »pravo«, treba referirati na pojam koji je korelativan pojmu neka dužnost. Drugim riječima, »ako X ima neko pravo prema Y da Y ne smeta zemljište prvoga, tome je korelativno (ekvivalentno) da Y ima dužnost prema X da ne smeta ovo mjesto«³⁹. Dužnost je odrednicom prava, jer upravo njena prisutnost u konkretnom slučaju omogućava da razlikujemo ispravnu upotrebu izraza neko »pravo« u užem smislu od vrlo često nekritičke upotrebe istog izraza u širem smislu, tj. u smislu privilegija, moći ili imuniteta. Prema Hohfeldu, sinonim za izraz neko »pravo« u užem smislu je neki »zahtjev« (*»claim«*).⁴⁰ Pojmu neko pravo suprotan je pojam neko ne-pravo.

Hohfeld je naglasio važnost razlikovanja pojma neki privilegij od pojma neko pravo u užem smislu. Ako se vratimo na prethodni primjer, to razlikovanje je u sljedećem: »dok X ima neko *pravo* ili *zahtjev* da Y, drugi čovjek, treba ne smetati ovo zemljište, on sam ima *privilegij* ulazanja na ovo zemljište; ili, ekvivalentnim riječima, X nema neku dužnost da ne smeta.«⁴¹ Privilegij X-a da uđe na ovo zemljište je negacija njegove dužnosti da ga ne smeta. Na drugoj strani, pojmu privilegij je korelativan pojam neko ne-pravo: korelativno X-ovom privilegiju da sam uđe jest očito Y-ovo 'ne-pravo' da X neće stupiti.«⁴² Sinonim izrazu pravni »privilegij« jest izraz pravna »sloboda« (*legal »liberty«, legal »freedom«*).⁴³ Pojmu privilegij suprotan je pojam dužnost.

³⁹ HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 38.

⁴⁰ Vidi *ibid.*

⁴¹ *Ibid.*, str. 39.

⁴² *Ibid.*

⁴³ *Ibid.*, str. 47.

Prema Hohfeldu »(n)eka promjena u nekom datom pravnom odnosu može nastupiti kao rezultat (1) neke dodatne činjenice ili grupe činjenica koje nisu pod voljnom kontrolom nekog ljudskog bića (ili ljudskih bića); ili, (2) neke dodatne činjenice ili grupe činjenica koje su pod voljnom kontrolom jednog ili više ljudskih bića. S obzirom na ovu drugu klasu slučajeva, za ovu osobu (ili osobe), čija je voljna kontrola odlučna, kažemo da ima (pravnu) moć da izazove ovu pojedinačnu promjenu pravnih odnosa«⁴⁴. Pojmu pravna moć korelativan je pojam pravna odgovornost (*liability, subjection, responsibility*). Hohfeld navodi da odgovornost nije isto što i dužnost ili obveza, jer ona nastaje tek kad osoba prekrši dužnost ili obvezu koja se na nju odnosi. Pojmu moć suprotan je pojam nesposobnost.

O pojmu imunitet (*immunity*) Hohfeld kaže sljedeće: »X, neki vlasnik zemljišta, ima (...) moć da ga otuđi Y-u ili bilo kojoj drugoj običnoj stranci. Na drugoj strani, X ima također različite imunitete u odnosu na Y i sve druge obične stranke. Jer Y je nesposoban (tj., ima ne-moć) sve dok na njega ne pređe pravni interes (...), a sve što važi za Y važi i za svakog drugog koji nije na osnovi posebnih operativnih činjenica stekao neku moć da otuđi imovinu X-a«⁴⁵. Pojmu imunitet korelativan je pojam nesposobnost, a suprotan je pojam odgovornost.

C. Primjena sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose »in personam« i »in rem«

Prema Hohfeldu osnovna svrha analize ovih osam osnovnih pravnih pojmova nije samo u istraživanju njihova intrinzičnog značenja, opsega i međusobnih odnosa, nego također i u egzemplificiranju metoda kojim se oni zbiljski primjenjuju u *pravnom rasuđivanju* u rješavanju konkretnih problema u parnici⁴⁶. Stoga je on smatrao da je potrebno raspravljati o određenim značajnim klasifikacijama pravnih odnosa na koje su primjenjivi ovi osnovni pravni pojmovi. Riječ je o sljedećim klasifikacijama pravnih odnosa na pravne odnose: *in personam* (paucilateralni odnosi) i *in rem* (multilateralni odnosi)⁴⁷; opće i pojedinačne; konsenzualne i konstruktivne; primarne i sekundarne; supstantivne i proceduralne; perfektne i imperfektne; konkurentne (tj. odnose koje regulira i zakon i *equity*) i ekskluzivne (tj. odnose koje isključivo regulira *equity*)⁴⁸.

⁴⁴ Ibid., str. 50—51.

⁴⁵ Ibid., str. 60.

⁴⁶ Vidi *ibid.*, str. 66.

⁴⁷ Izrazi »multital« i »paucital« predstavljaju Hohfeldove neologizme. Slijedeći rješenje talijanskog prevodioca Hohfelda, koje mi se čini prihvatljivim i za naš jezik, odlučio sam se da umjesto njih upotrebljavam jedan izraz koji je poznat pravicima (»multital« = »multilateralan«) i jedan neologizam (»paucital« = »paucilateralan«): vidi HOHFELD, W. D. *Concetti giuridici fondamentali* (con un'introduzione di Walter W. Cook e un'appendice di Manfred Moritz). A cura di Mario G. Losano. Giulio Einaudi editore, Torino, 1969, str. xxxi i dalje odgovarajuća mjesta u prijevodu.

⁴⁸ Vidi HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 67.

Hohfeld dalje raspravlja samo o prvoj od navedenih klasifikacija pravnih odnosa i to poglavito o prvoj podjeli unutar nje, naime, o paucilateral-nim pravima, ili zahtjevima⁴⁹. Prema Hohfeldu: »(n)eko paucilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in personam*), jest ili neko jedinstveno pravo koje je u rukama neke osobe (ili grupe osoba) i koje je od koristi protiv neke pojedinačne osobe (ili pojedinačne grupe osoba); ili je ono inače jedno od *nekoliko* u osnovi sličnih, a ipak odvojenih, prava koja su od koristi respektivno protiv nekoliko određenih osoba.«⁵⁰ Primjerice, ako Y duguje X-u 1000 dinara, X ima neko pozitivno paucilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in personam*), da mu Y vrati novac. Ili, primjerice, ako X i Z ugovore da X, koji je poznati operni pjevač, neće nastupati tijekom sljedeća tri mjeseca za neku drugu konkurentsku opernu kuću, Z ima neko negativno paucilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in personam*), da X ne pjeva, a X ima prema Z neku dužnost istog negativnog sadržaja⁵¹. Za razliku od nekog paucilateralnog prava, ili zahtjeva (prava *in personam*): »(n)eko multilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*), jest uvijek jedno iz neke šire klase u osnovi sličnih, a ipak odvojenih, prava, zbiljskih i potencijalnih, koje je u rukama neke pojedinačne osobe (ili pojedinačne grupe osoba), ali koje je od koristi respektivno protiv osoba koje čine neku vrlo široku i neodređenu klasu ljudi.«⁵² Primjerice, ako je X neki vlasnik zemljišta, tad ne samo Y nego i veliki broj drugih osoba imaju neku dužnost da ne smetaju X-ovo zemljište. X-ovo pravo protiv Y je multilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*), jer je jednostavno ono jedno od prava iz X-ove klase sličnih, mada odvojenih, prava, zbiljskih i potencijalnih, protiv velikog broja osoba. Hohfeld posebno naglašava da neko multilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*), nije nužno neko pravo protiv svih osoba ili protiv »cijelog svijeta«, kako se to često smatra u jurisprudenciji i pravnoj literaturi, nego protiv velikog broja osoba. Primjerice, ako je X ovaj vlasnik zemljišta dao svojim prijateljima C i D pravo prolaza preko svog zemljišta (*»leave and license«*), X nema prava protiv C i D da oni ne smetaju ovo zemljište, ali on ima takva prava protiv osoba općenito, koja se bjelodano moraju klasificirati kao multilateralna prava, ili zahtjevi (prava *in rem*)⁵³.

⁴⁹ Od naprijed navedenog cjelokupnog programa primjene sustava osnovnih pravnih pojmova na različite klasifikacije pravnih odnosa samo su njegova dva dijela bila djelomično dovršena u trenutku Hohfeldove smrti, naime, ovaj dio koji se odnosi na klasifikaciju pravnih odnosa na multilateralne (*in rem*) i paucilateralne (*in personam*), i onaj dio koji se odnosi na konkurentne i ekskluzivne pravne odnose. Primjenu svog sustava osnovnih pravnih pojmova na klasifikaciju pravnih odnosa na konkurentne i ekskluzivne pravne odnose Hohfeld je izložio u svom članku *The Relation between Equity and Law* (o tome vidi COOK, W.W. *Introduction*. U HOHFELD, W.N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 13 i dalje).

⁵⁰ HOHFELD, W.N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 72.

⁵¹ Vidi *ibid.*, str. 73.

⁵² *Ibid.*, str. 72.

⁵³ Vidi *ibid.*, str. 73 i bilješka 22.

Prema Hohfeldu, obilježja prava *in rem* jesu sljedeća. Prvo, neko pravo *in rem* nije neko pravo »protiv neke stvari«⁵⁴, nego su sva prava *in rem* prava protiv osoba⁵⁵. Drugo, neko multilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*), ne odnosi se uvijek na neku stvar, tj. na neki opipljivi predmet. Ovaj izraz »multilateralno pravo« ili »pravo *in rem*« referira na sljedeće⁵⁶: multilateralna prava, ili zahtjeve (prava *in rem*), s obzirom na neki određeni *opipljivi (tangible)* predmet (npr., pravo nekog vlasnika zemljišta da bilo koja obična osoba ne smeta njegovo zemljište, ili pravo nekog vlasnika imovine — bilo konja, knjige, ili sata — da bilo koja obična osoba fizički ne ošteti njegovu imovinu); multilateralna prava, ili zahtjeve (prava *in rem*), koja se ne odnose niti na određeni opipljivi predmet, a ni na opipljivu osobu (npr., pravo nekog vlasnika patenta da bilo koja pojedinačna osoba ne proizvodi proizvode zaštićene ovim patentom); multilateralna prava, ili zahtjeve (prava *in rem*), koja se odnose na *samu osobu* nosioca prava (npr., njegovo pravo da ga bilo koja obična osoba ne udari, ili da bilo koja obična fizička osoba ne ograniči njegovu fizičku slobodu (*»false imprisonment«*)); multilateralna prava, ili zahtjeve (prava *in rem*) koja su u rukama neke date osobe, a koja se odnose na *drugu osobu* (npr., pravo nekog oca da njegova kći ne bude navedena na seksualni odnos (*seduction*)⁵⁷, ili pravo nekog supruga da njegovoj supruzi ne bude nanesena šteta tako da on bude lišen njenog društva i pomoći); multilateralna prava, ili zahtjeve (prava *in rem*), koja se ne odnose izravno ili na neku opipljivu osobu ili na neki opipljivi predmet (npr., tzv. pravo na privatnost — *right to privacy*). Treće, nekom pojedinačnom multilateralnom pravu, ili zahtjevu (pravu *in rem*) korelativna je neka dužnost koja je u rukama samo jedne osobe, a ne mnoge dužnosti (ili jedna dužnost) koje su u rukama svih pripadnika neke vrlo velike i neodređene klase osoba⁵⁸. Četvrto, neko multilateralno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*) ne treba brkati s bilo kojim koegzistirajućim privilegijama ili drugim pravnim odnosima koje nosilac ovog multilateralnog prava ili pravâ može imati s obzirom na ovaj isti predmet⁵⁹. Peto, neko multilateralno primarno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*) treba brižljivo razlikovati od nekog paucilateralnog sekundarnog prava, ili zahtjeva (prava *in personam*), koje nastaje nekim kršenjem ovog prvog (npr., ako Y izvrši neko smetanje X-ovog zemljišta, tada nastaje neko novo pravo u korist X-a, tj., neko sekundarno pravo da mu Y plati određeni iznos novca kao odštetu)⁶⁰. Šesto, neko multilateralno primarno pravo, ili zahtjev (pravo *in rem*) ne treba brkati s karakterom tužbi (i sekundarnim pravom koje nastaje njegovim kršenjem) kojim se ono može vindicirati⁶¹.

⁵⁴ Vidi *ibid.*, str. 74.

⁵⁵ Vidi *ibid.*, str. 76.

⁵⁶ Vidi *ibid.*, str. 85.

⁵⁷ U engleskom pravu od 1971. godine roditelji više ne mogu podići tužbu pred sudom protiv neke osobe koja je zavela njihovu kćer (*a seducer*).

⁵⁸ Vidi: HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 91.

⁵⁹ Vidi *ibid.*, str. 96.

⁶⁰ Vidi *ibid.*, str. 101.

⁶¹ Vidi *ibid.*, str. 102.

III.

KRITIKA

Različiti prigovori koji su upućeni Hohfeldu mogu se razvrstati u sljedeće grupe: prvo, prigovori izboru terminologije; drugo, prigovori pojedinim osnovnim pravnim pojmovima; treće, prigovori shemi suprotnih pravnih pojmova; četvrto, prigovori shemi korelativnih pravnih pojmova; peto, prigovori primjeni sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose *in rem* i *in personam*; i, šesto, prigovori odbacivanju generičkog pojma neko pravo. Dalje ću redom izložiti svaki od navedenih prigovora.

A. Prigovori izboru terminologije

Jedan od prigovora Hohfeldu glasio je da je on u svojoj analizi u nekim slučajevima trebao izabrati primjerenije izraze i u manjoj mjeri odstupiti od njihove uobičajene upotrebe u pravnom rasuđivanju. Prije svega, Hohfeld je odstupio od načela da ne predlaže nove izraze u slučaju izraza »no-right« (»ne-pravo«) navodeći da mu nije bio dostupan niti jedan drugi izraz kojim bi izrazio korelativan pojam pojmu privilegij⁶². Dalje, Pound je smatrao da Hohfeldova upotreba izraza »disability« (»nesposobnost«) nije sretno rješenje, jer ovaj izraz ima dugotrajno i ustaljeno značenje u *common lawu* referirajući, primjerice, na neku nesposobnost udate žene, ili neku nesposobnost maloljetne osobe itd., te da nije bilo mudro tome dodati ovo nepostojanje moći u rukama neke osobe *sui juris*, kojoj nitko nije dodijelio moć⁶³. Također, prema Poundu, slično se može tvrditi za Hohfeldovu upotrebu izraza »liability« (»odgovornost«), koji ima ustaljeno značenje u *common lawu* referirajući na terete, a kojemu je on proširio značenje tako da on referira i na terete i na koristi⁶⁴. Konačno, mnogi suvremeni autori preferiraju izraze »freedom«, ili »liberty« (»sloboda«), umjesto Hohfeldova izraza »privilege« (»privilegij«)⁶⁵.

B. Prigovori pojmovima imunitet i privilegij

Kocourek je kritizirao Hohfeldovo određenje značenja izraza imunitet i privilegij navodeći da ova njihova značenja nisu pravno relevantna. Prvo,

⁶² Vidi HOHFELD, W. N. *Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning*, str. 34. Randall je smatrao da bi duhu engleskog jezika bolje pristajao izraz »unright« (vidi RANDALL, H. J. Hohfeld on Jurisprudence. *The Law Quarterly Review* 161/1925, str. 89).

⁶³ Vidi POUND, R. *Jurisprudence*, Vol. IV, str. 80; RANDALL, H. J. Hohfeld on Jurisprudence, str. 93.

⁶⁴ Vidi POUND, R. *Jurisprudence*, Vol. IV, str. 81; RANDALL, H. J. Hohfeld on Jurisprudence, str. 92—93; HARRIS, John. *Legal Philosophies*. Butterworths, London, 1980, str. 80—81. Suprotnog mišljenja bili su: CORBIN, A. L. *Legal Analysis and Terminology*, str. 169; i KOCOUREK, A. *The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts*, str. 26.

⁶⁵ Međutim, vidi o ovom pojmu infra odjeljak B.

kad je riječ o izrazu »imunitet«, Kocourek tvrdi da »ako on uopće nešto znači, a što bi bilo značajno, jest imunitet od *nečega*, ali, u sustavu profesora Hohfelda, neki imunitet jest imunitet od *ničega*«⁶⁶. Kocourek ovu svoju tvrdnju obrazlaže na sljedeći način: »Može se koncedirati da se u administriranju pravедnosti često postavlja ovo pitanje presuđivanja da li A ima ovu moć da liši prava B-a. A ili ima neku takvu moć ili je on nema. Ako A ima ovu moć, mi se ne bavimo nekim imunitetom, nego s nekom odgovornosti — nečim zbiljskim — nekim pozitivnim pojmom, ali ako A nema ovu moć, čak ako on tvrdi da je ima, postoje praznine na obje strane. Stoga, ono što profesor Hohfeld misli reći jest to da kad postoji neka 'ne-moć' na jednoj strani, onda postoji korelacija 'ne-odgovornost' na drugoj. Ovaj način da se izrazi ovaj predmet mora, mislimo, otkriti da se jedno ništa i drugo ništa, koje mu je suprotstavljeno, ne mogu smatrati ili pravnim korelativima ili da oni imaju bilo kakvu pravnu vezu ili korisnost.«⁶⁷

Drugo, sličan prigovor sa stajališta pravne relevantnosti Kocourek upućuje Hohfeldovu određenju značenja izraza privilegij. Prije svega, on navodi da sama Hohfeldova upotreba izraza »privilegij« uključuje nekoliko značenja i da ona predstavlja neku mješavinu i zbrku tri različite ideje — slobode, privilegija i moći⁶⁸. Dalje, prema Kocoureku, izraz »privilegij« u značenju slobode nema nikakav praktični značaj u pravu⁶⁹. »Ako A vlasnik cigarete puši u svojoj radnoj sobi, on vrši neku slobodu, ili jezikom Hohfeldova sustava, neki 'privilegij'. Nitko nema neki zahtjev protiv A da on ne puši cigaretu. Koji je mogući pravni značaj ove radnje? Da li pravo (*the law*) na bilo koji način garantira interes drugih da odrede da li će A, ili on neće, pušiti cigaretu? Svakako da ne. Tada, gdje je ovaj pravni značaj? Bjelodano je da ne postoji nikakav pozitivni pravni sadržaj u ovom vršenju neke slobode, a jednako je očito da bi pravo (*the law*) izgubilo na svojoj vlastitoj težini kad bi pokušalo da nadzire, u krivičnom pravu ili drugdje, svaki mogući čin slobode.«⁷⁰

Kocourekov je zaključak da su pojmovi sloboda (privilegij) i imunitet (kako ga upotrebljava Hohfeld), ne-pravni pojmovi, koji su apsolutni i koji nisu u korelaciji s nekim drugim pojmom⁷¹.

⁶⁶ KOCOUREK, A. The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts, str. 34.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Vidi *ibid.*, str. 35—36 bilješka 28; vidi preciziranje značenja Hohfeldovog pojma privilegij kod WILLIAMS, Glanville. The Concept of Legal Liberty. U SUMMERS, R. S. (ed.). *Essays in Legal Philosophy*. Basil Blackwell, Oxford, 1970, str. 128 ff.

⁶⁹ Vidi isti prigovor kod: HUSIK, Isaac. Hohfeld's Jurisprudence. *University of Pennsylvania Law Review* 72 (3/1924), str. 268; KAMBA, W. J. Legal Theory and Hohfeld's Analysis of a Legal Right. *Juridical Review* 19 (1974), str. 252—253.

⁷⁰ KOCOUREK, A. The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts, str. 36.

⁷¹ Vidi *ibid.*, str. 37.

C. Prigovori shemi suprotnih pravnih pojmova

Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova predstavljala je potpunu novinu u pravnoj literaturi. Priznajući njenu ingenioznost, Pound je upozorio da je ona izložena u maniri hegelovske logike, te da je u tome na Hohfelda veliki utjecaj izvršio Howison, jedan od najznačajnijih američkih interpretatora Hegela. Hohfeld je čvrsto vjerovao, nastavlja Pound, da se neki pravni pojam može ispravno razumjeti jedino u usporedbi s njemu suprotnim pojmom, da postoji samo jedan takav pojam i da je on realan⁷².

Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova bila je predmetom oštre kritike Kocoureka. On je tvrdio, prvo, da je njegova shema suprotnih pravnih pojmova dijelom nekonzistentna i, drugo, da ima vrlo mali značaj u pravu, ako ga uopće ima⁷³.

Prvo, Kocourek tvrdi da je Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova dijelom nekonzistentna⁷⁴. On navodi da Hohfeldovi suprotni pravni pojmovi pravo i ne-pravo jesu, ustvari, kontradiktorni pojmovi, ili negacije. Prema Kocoureku, suprotan pojam pojmu prava jest pojam dužnost, a ne pojam ne-pravo, kako to Hohfeld tvrdi. Primjerice, ako X ima neko pravo, ili zahtjev, da mu se plati 1000 dinara, tad je tome suprotna neka dužnost X-a da on plati 1000 dinara. Prema Kocoureku »bjelodano je da 'pravo' i 'ne-pravo' nisu 'suprotnosti' — barem to nisu u logičkom smislu — nego da su 'kontradiktornosti' (negacije)⁷⁵. Sljedeći par suprotnih pravnih pojmova, privilegij i dužnost, u Hohfeldovoj shemi pokazuje jasnu promjenu pozicije, jer na osnovi kontradiktornosti, ili negacije, negacija pojma privilegij mora biti ne-privilegij, a ne dužnost, kao što negacija pojma pravo jest pojam ne-pravo⁷⁶. Kocourek smatra da se narednom paru suprotnih pojmova moć i nesposobnost nema što prigovoriti sa stajališta negacije, »jer je 'nesposobnost' samo drugi način da se kaže 'ne-moć'⁷⁷. Sa stajališta negacije slično važi i za posljednji par suprotnih pravnih pojmova, imunitet i odgovornost⁷⁸. Dakle, Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova je nekonzistentna s obzirom na jedan osnovni pravni pojam, a to je pojam dužnost⁷⁹.

⁷² Vidi POUND, R. *Jurisprudence*, Vol. IV, str. 77—81.

⁷³ Vidi KOCOUREK, A. *The Hohfeld System of Fundamental Legal Concepts*, str. 26.

⁷⁴ Vidi isti prigovor kod: KAMBA, W. J. *Legal Theory and Hohfeld's Analysis of a Legal Right*, str. 257; LINDAHL, L. *Position and Change*, str. 27.

⁷⁵ KOCOUREK, A. *The Hohfeld Systems of Fundamental Legal Concepts*, str. 27.

⁷⁶ Vidi *ibid.*

⁷⁷ *Ibid.*, str. 28.

⁷⁸ Vidi *ibid.*

⁷⁹ Budući da je Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova nekonzistentna s obzirom na ovaj jedan osnovni pojam, Kocourek postavlja pitanje nije li on možda imao na umu »kontrarnosti« u smislu da je neka štetna radnja kontrarna nekoj dužnosti, ili u smislu »*contrarius actus*« rimskog prava, a niti »suprotnosti« ni »kontradiktornosti«, te navodi da letimično istraživanje ove sheme ne potvrđuje ovu mogućnost. Štoviše, on smatra da je primjena »kontrarnosti« na pravne pojmove vrlo ograničena. (Vidi *ibid.*)

Drugo, Kocourek tvrdi da Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova ima vrlo mali značaj u pravu. Naime, budući da pravni odnosi moraju biti potpuno izlučeni i identificirani, nema nikakve koristi od toga da znamo da je ne-pravo negacija od neko pravo. Primjerice, netko može imati ne-pravo, a da ipak zauzima neku značajnu pravnu poziciju, npr. on može imati neku pravnu moć koja mu je dodijeljena od nekog vlasnika imovine da imenuje neku osobu ili osobe kao uživaocce imovine vlasnika nakon njegove smrti ili proteka nekog roka (*power of appointment*). U datom primjeru važno je izlučiti i identificirati ovu moć, a ne da se odredi da neka pravna moć jest neko ne-pravo⁸⁰.

Dakle, Kocourek zaključuje da Hohfeldova shema suprotnih pravnih pojmova ima vrlo mali značaj u pravu, a da ako se ipak želi zadržati mora se otkloniti njena prije spomenuta nekonzistentnost.

D. Prigovori shemi korelativnih pravnih pojmova

Hohfeldovoj shemi korelativnih pravnih pojmova upućene su različite vrste prigovora. Prvo, tvrdilo se da je Hohfeldova shema korelativnih pravnih pojmova pogrešna, jer ovi pravni pojmovi nisu korelativni, nego su, ustvari, identični. Drugo, tvrdilo se da Hohfeldova shema korelativnih pravnih pojmova ima ograničeni domet u pravu, jer odnosi korelativnosti između pravnih pojmova ne važe u svim granama prava nego samo u nekim. Treće, tvrdilo se da je ona u cijelosti pogrešna, jer između ovih pravnih pojmova uopće ne važe nikakvi logički odnosi, pa ni odnosi korelativnosti.

Prvu vrstu prigovora Hohfeldovoj shemi korelativnih pravnih pojmova izložio je Radin⁸¹. On je tvrdio da je njegova shema pogrešna i da predstavlja grijeh u odnosu na samu analizu koju je Hohfeld nastojao izvršiti. Naime, mada se tvrdnjom o korelativnosti prava i dužnosti insistira na njihovu jedinstvu, ona ipak dopušta »pogrešno« naglašavanje dužnosti nasuprot pravima i »opasno« učenje o apsolutnim pravima. Radin smatra da se s takvim zaključkom sam Hohfeld ne bi nikad suglasio. Prema Radinu: »A-ov zahtjev-pravo i B-ova dužnost (...) nisu korelativi, jer oni uopće nisu odvojeni predmeti, koliko god blisko bili povezani. Oni čak nisu ni dva aspekta istog predmeta. Oni su dva apsolutno ekvivalentna iskaza o istom predmetu. B-ova dužnost ne slijedi iz A-ovog prava, niti je njime uzrokovana. B-ova dužnost jest A-ovo pravo. Ova dva izraza su na isti način identična po onome što nastoje opisati kao što su to aktivni i pasivni oblik naznačavanja neke radnje; 'A je ubijen od B-a', ili 'B je ubio A'. Ne smije se dopustiti da činjenica da

⁸⁰ Vidi *ibid.*, str. 28—29.

⁸¹ Vidi RADIN, Max. *Restatement of Hohfeld*. *Harvard Law Review* 51 (7/1938), str. 1149—1150; KAMBA, W.J. *Legal Theory and Hohfeld's Analysis of a Legal Right*, str. 257.

su A i B potpuno različite i odvojene osobe krije činjenicu da je neki odnos između njih jedan odnos i ništa više od toga.⁸²

Drugo. Neki autori su tvrdili da Hohfeldova shema korelativnih pravnih pojmova ima ograničeni domet u pravu, jer odnosi korelativnosti između pravnih pojmova ne važe u svim granama prava, a obično su za potvrdu ove svoje tvrdnje navodili primjer krivičnog prava u kojem, prema njihovu sudu, dužnostima ili obvezama ne koreliraju prava ili ovlaštenja⁸³. Tipičan predstavnik stajališta da u krivičnom pravu dužnostima ili obvezama ne koreliraju prava ili ovlaštenja jest Hart. Prema Hartu, pojam neko pravo korelativno nekoj dužnosti treba poglavito rezervirati za privatno pravo, za razliku od krivičnog prava. Osnovna razlika između dužnosti i obveza u privatnom pravu i onih u krivičnom pravu nije u njihovim sadržajima, koji se mogu pokrivati, jer postoje određene radnje, kao što je, primjerice, teška tjelesna povreda, koje su istovremeno krivično djelo i građanski delikt, nego u posebnoj ulozi koju privatno pravo, za razliku od krivičnog prava, osigurava osobama. Hart tvrdi da se ova posebna uloga, ili *locus standi*, sastoji u ekskluzivnoj kontroli, većoj ili manjoj, nosioca nekog prava nad nekom dužnosti druge osobe, tako da ova osoba koja ima neko pravo predstavlja neku vrstu suverena prema kojem se ima ova dužnost⁸⁴. Najpotpunija mjera ove kontrole koju može imati nosilac nekog prava uključuje sljedeća tri elementa: prvo, on može mijenjati ili utrnuti ili ne utjecati na neku dužnost druge osobe; drugo, on može nakon neizvršenja ili prijetnje neizvršenjem neke dužnosti ovu »utužiti« tužbom za naknadu štete ili u određenim slučajevima nekom drugom vrstom tužbe, ili »ne utužiti«; i, treće, on može mijenjati ili utrnuti obvezu naknade štete⁸⁵. Nasuprot ovakvoj ulozi osobe u privatnom pravu, ona u krivičnom pravu nema moć da bilo koga oslobodi od njegovih dužnosti i da određuje da li će se one provoditi.

Treće. Najradikalniji kritičari osporavaju važenje sheme korelativnih pravnih pojmova i u nekim slučajevima u privatnom pravu. Oni za potvrdu svoje kritike obično navode dobro poznati primjer iz anglo-američkog prava u kojem se radi o problemu nekog prava treće stranke na osnovi ugovornog

⁸² RADIN, M. A. Restatement of Hohfeld, str. 1150. Ipak Radin ne odbacuje ideju o korelativnosti pravnih pojmova. On dalje tvrdi da korelativni pravni pojmovi imaju značajnu ulogu u pravnim iskazima, a kao ilustraciju ove svoje tvrdnje navodi primjere odnosa kupoprodaje i odnosa između roditelja i djeteta. U kupoprodajnom odnosu pravo da se zahtijeva isporuka robe korelativno je pravu da se zahtijeva plaćanje cijene. Ova dva prava mogu biti potpuno odvojena, ali ako jedno ne postoji, tad se ne radi o kupoprodajnom odnosu. Ili, dalje, u odnosu roditelja i djeteta privilegij roditelja da se stara o djetetu i njegova dužnost da ga uzdržava — koja je također djetetovo pravo da bude uzdržavano — jesu normalno korelativi. Ali oni mogu biti odvojeni i nakon razvoda oni to najčešće jesu.

⁸³ Vidi, primjerice, HARRIS, J. *Legal Philosophies*, str. 81 ff; WHITE, A. R. *Rights*. Clarendon Press, Oxford, 1984, str. 63.

⁸⁴ Vidi HART, H. L. A. *Legal Rights*. U HART, H. L. A. *Essays on Bentham: Jurisprudence and Political Theory*. Oxford University Press, Oxford, 1972, str. 183.

⁸⁵ Vidi *ibid.*, str. 184.

odnosa. »Ako A ugovori sa B da će nešto učiniti za B i C, tad A ima neku dužnost da to učini za B i C. On čak može imati neku dužnost prema B. Ali on nema nikakvu prema C i stoga C-u nije bilo dato bilo kakvo pravo, mada u nekim vrstama ugovora treće stranke mogu imati prava.«⁸⁶ Ovaj i neki drugi primjeri, smatraju ovi kritičari, pokazuju da ne postoji logička veza između prava i dužnosti⁸⁷.

E. Prigovori primjeni sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose »in rem« i »in personam«

Prema Honoréu⁸⁸, Hohfeldov kriterij razlikovanja između prava *in rem* i prava *in personam* je numerički kriterij: prava *in rem* nameću korespondirajuće obveze svima ili mnogima, dok prava *in personam* nameću korespondirajuće obveze nekolicini. Honoré tvrdi da je ovaj numerički kriterij nezadovoljavajući. Naime, taj kriterij se zasniva na brkanju pravnih pravila i činjenica. Primjerice, neka osoba X smije sklopiti ugovor sa svim članovima neke zajednice ili udruženja, recimo sindikata, osim sa samim sobom. Sasvim je slučajna činjenica da je obično mali broj ugovornih stranaka. Međutim bez obzira na njihov broj, X-ovo pravo iz ugovornog odnosa jest pravo *in personam* (osim u nekim izuzetnim slučajevima).

Na drugoj strani, neko pravo *in rem* može biti pravo *in rem*, a da nameće korespondirajuću obvezu samo nekolicini osoba. Pravo nekog zemljoposjednika je pravo *in rem* mada može biti slučaj da živi u nekoj provinciji koja ima samo nekoliko podanika. Iz prije rečenoga Honoré izvodi zaključak da karakter nekog prava ne ovisi o broju onih kojima je nametnuta korespondirajuća obveza i da je stoga Hohfeldov numerički kriterij nezadovoljavajući.

F. Prigovori odbacivanju generičkog pojma neko pravo

Neki autori prigovorili su Hohfeldu zbog toga što je odbio navesti neki zajednički element osnovnim pravnim pojmovima i odbacio mogućnost generičkog pojma neko pravo⁸⁹. Pritom se tvrdilo da je pojam neko pravo u širem smislu apsolutno potreban i osnovan, a njegovo odbacivanje je fatalno za pravnu teoriju.

⁸⁶ WHITE, A. R. *Rights*, str. 63.

⁸⁷ Vidi *ibid.*, str. 71. Nasuprot tome, Stoljar tvrdi da se ovaj prigovor da treća stranka ne može imati neko pravo, jer prema pozitivnom anglo-američkom pravu nema zahtjev prema dužniku, ne može uvažiti kao prigovor konceptualne naravi, jer se on temelji na kontigentnoj pravnoj poziciji treće stranke (vidi STOLJAR, Samuel, *An Analysis of Rights*. St. Martin's Press, New York, 1984, str. 29).

⁸⁸ Vidi HONORÉ, A. M. *Rights of Exclusion and Immunities against Divesting*. *Tulane Law Review* 34 (1960), str. 454—455.

⁸⁹ Vidi primjerice: HUSIK, I. *Hohfeld's Jurisprudence*, str. 265; POUND, R. *Jurisprudence*, Vol. IV, str. 80; KAMBA, W. J. *Legal Theory and Hohfeld's Analysis of a Legal Right*, str. 258 ff; HARRIS, J. *Legal Philosophies*, str. 85.

Goble, jedan od Hohfeldovih sljedbenika, nastojao je otkloniti ovaj nedostatak tvrdeći da je osnovni pravni pojam *moć* (*power*). »Ovaj izraz (*moć* — pr. M. M.) denotira sposobnost (*capacity*) neke osobe da mijenja pravni status druge. Sve radnje ili propuštanja koje su pravno značajne uključuju vršenje moći. Ova riječ opisuje neki odnos dvije osobe sa stajališta dominirajuće stranke ili stranke koja ima kontrolu. Ovaj isti odnos sa stajališta podređene stranke ili stranke koju se kontrolira opisuje izraz *odgovornost* (*liability*). Stoga se čitav ovaj odnos može naznačiti spojnim izrazom *moć-odgovornost*⁹⁰.

Ostali odnosi izvedeni su iz ovog osnovnog odnosa *moć—odgovornost*. Tako, neko pravo opisuje neki pojedinačni niz *moć—odgovornost* odnosa, a neka dužnost opisuje ovaj isti niz sa stajališta druge stranke. Ovo Goble ilustrira na sljedećem primjeru⁹¹. Ako je X neki vlasnik zemljišta i Y izvrši smetanje njegova zemljišta, X ima moć da tuži Y sudu, čija odluka mu daje moć da on dade moć sudskom službeniku (*clerk*) da on dade moć šerifu da on liši Y njegovih moći u pogledu neke njegove imovine da bi se udovoljilo ovoj odluci. Budući da je nespretno i neprilično svaki put izražavati na ovaj način taj niz moći kad se želi uputiti da je Y-ovo ponašanje takvo da X može ostvariti presudu u svoju korist, potrebno je ovdje imati neki izraz koji će »preskočiti« ovaj posredujući niz radnji i moći i izravno opisati odnos X-a prema Y-u. Tako kad X ima moć da pokrene niz događaja koji će konačno rezultirati u nekoj presudi u njegovu korist, treba reći da X ima neko pravo, a Y ima neku dužnost. S obzirom na to da je u prethodno navedenom primjeru Y već izvršio smetanje X-ova zemljišta, X-ovo pravo ovdje nije da Y ne smeta njegovo zemljište, nego da Y nadoknadi štetu, a Y-ova dužnost je da nadoknadi štetu. Dakle, slijedi da odnos pravo—dužnost nije neki osnovni pravni odnos, nego je on neki opis niza koji uključuje kombinacije *moć—odgovornost* odnosa. Odnosi imunitet—nesposobnost i ne-pravo—privilegij opisuju respektivno negacije prva dva para odnosa i kao takvi predstavljaju izvedene odnose iz osnovnog odnosa *moć—odgovornost*⁹².

Prema Hartovoj tzv. teoriji o pravima kao izboru (*choice theory of rights*) svim vrstama prava je zajednička ideja bilateralne slobode, a ona se međusobno razlikuju samo prema vrsti radnje na koju se ima ova sloboda. U slučaju prava—sloboda, kao što je, primjerice, pravo da se gleda u svog susjeda, radi se o materijalnoj radnji (*natural act*) u smislu da za nju nisu vezane posebne pravne posljedice ili joj pridan poseban pravni značaj. Dalje, u slučaju prava—moći, kao što je, primjerice, pravo prijenosa vlasništva, radnja na koju se ima bilateralna sloboda jest pravni akt (*act-in-the-law*) u smislu da je ona posebno priznata kao nešto što ima pravne posljedice u mijenjanju pravne pozicije stranaka i kao primjereno sredstvo za njeno mijenjanje. Prema ovoj teoriji, prava korelativna obvezama samo su poseban slučaj pravnih moći kojim njihov nosilac stječe slobodu da mijenja, ili ukida, ili »utužuje« ili »ne utužuje« obveze drugih osoba. Iz ovoga slijedi da u svakom od

⁹⁰ GOBLE, G. W. A. Redefinition of Basic Legal Terms. *The Columbia Law Review* 34 (4/1935), str. 535.

⁹¹ Ibid., str. 538—539.

⁹² Vidi *ibid.*, str. 537—538 i 539—540.

ova tri slučaja osoba koja ima neko pravo ima izbor koji pravni sustav poštuje. U skladu s tim neko subjektivno pravo imalo bi samo jedno značenje, a to je značenje pravno respektiranog izbora, mada bi ono imalo različite interpretacije ovisno o vrsti radnje ili pravnom aktu na koji se ima bilateralna sloboda⁹³.

Hart dalje navodi da njegova teorija o pravima kao izboru ne predstavlja opću analitičku teoriju o pravima u pravnom sustavu, jer je ona prema njegovu sudu zadovoljavajuća samo na jednoj ravni, a to je ravan pravnika koji se bavi »običnim« pravom. Ona nije u stanju dati primjeren opis upotrebe jezika o pravima u dva glavna konteksta gdje se određene slobode i interesi smatraju bitnim za održavanje života, sigurnost, razvoj i dostojanstvo pojedinca, a to su ustavni kontekst deklaracija o pravima i kontekst moralne kritike pravnog sustava inspirirane brigom o potrebama individua za određenim osnovnim slobodama ili interesima⁹⁴. On smatra da bi tu bolje pristajala neka interesna teorija o pravima. Nakraju, Hart izražava sumnju u uspješnost pokušaja da se kombiniraju ove tri perspektive običnog pravnika, ustavnog pravnika i moralnog kritičara pravnog sustava da bi se došlo do neke opće formule koja bi ih uključivala⁹⁵.

IV. ZAKLJUČAK

Neki od prethodno navedenih prigovora mogu se činiti u manjoj mjeri značajnim sa stajališta cjelokupnog Hohfeldova poduhvata, dok se pak drugi mogu činiti u većoj mjeri značajnim s istog tog stajališta⁹⁶. Vjerojatno su u manjoj mjeri značajni prigovori izboru terminologije, a u većoj mjeri su značajni prigovori pojedinim osnovnim pravnim pojmovima, shemi suprotnih i korelativnih pravnih pojmova, primjeni sustava osnovnih pravnih pojmova na pravne odnose *in rem* i *in personam* i odbacivanju generičkog pojma neko pravo. Međutim, zajedničko je većini tih prigovora da ne dovode u pitanje cjelokupni Hohfeldov poduhvat, već se mogu razumjeti kao nastojanje da se on poboljša⁹⁷.

⁹³ Vidi HART, H. L. A. *Legal Rights*, str. 188—189.

⁹⁴ Vidi *ibid.*, str. 189, 192.

⁹⁵ Vidi *ibid.*, str. 193. Hartovu teoriju o pravima kao izboru kritizirao je MacCormick koji je istovremeno pokušao braniti jedan oblik interesne teorije o pravima (vidi MACCORMICK, Neil. *Rights in Legislation*. U HACKER, P. M. S. i RAZ, J. (eds.). *Law, Morality, and Society. Essays in Honour of H. L. A. Hart*. Clarendon Press, Oxford, 1977, str. 195—210; *Children's Rights: A Test-Case for Theories of Right*. U MACCORMICK, Neil. *Legal Right and Social Democracy*. Clarendon Press, Oxford, 1982, ch. 8.

⁹⁶ Sравни HARRIS, J. *Legal Philosophies*, str. 80—81.

⁹⁷ S tim u vezi treba navesti da je posljednjih godina na Hohfeldovu tragu učinjen daljnji odlučan korak u poboljšanju analize logičkih mogućnosti rješenja nekog teorijskog ili praktičnog pravnog problema zahvaljujući autorima kao što su Stig Kanger ili Lars Lindahl. U usporedbi s teorijama tih autora Hohfeldov su-

Međutim, neki od naprijed navedenih prigovora dovode u pitanje upravo cjelokupni Hohfeldov poduhvat. Takav jedan prigovor je prigovor da među pravnim pojmovima ne važe nikakvi logički odnosi, koji je izložen u kontekstu kritike sheme korelativnih pravnih pojmova. Čini mi se da je u osnovi takvih prigovora drukčiji metodologijski pristup analizi jezika općenito i pravnog jezika napose, nego što je to Hohfeldov i njegovih sljedbenika.

Načelno se mogu razlikovati dva metodologijska pristupa analizi jezika općenito i pravnog jezika napose. Za prvi pristup karakteristična su sljedeća stajališta: da se jezik, logika i matematika izvode iz definicija i tautologija; jezik i logika čine jedinstvo u smislu da je jezik na neki način izveden iz logike, čije istinosne funkcije i određuju smislenost njegovih iskaza. Ovaj pristup je karakterističan za Russela, ranog Wittgensteina i Quinea, a može se pripisati Hohfeldu i njegovim sljedbenicima⁹⁸.

Drugi pristup polazi od stajališta: da logika ne prethodi jeziku, nego je posteriona u odnosu na njega, logika se izvodi iz tautologija, a ne iz jezika, jer logika se ne može empirijski izvesti; jezik posjeduje neko otvoreno značenje i ima različite ravni. J. L. Austinovo predavanje o »isprikama« (»excuses«) dobro ilustrira ovaj pristup analizi jezika općenito⁹⁹, a njegova konsekvencija u analizi pravnog jezika jest prigovor Hohfeldu da među pravnim pojmovima ne važe nikakvi logički odnosi.

stav osnovnih pravnih pojmova u stanju je da nam daje samo grubu sliku logički mogućih rješenja nekog pravnog problema. Naime, prema Hohfeldovoj teoriji, ako je data neka trojka (X, Y, R), gdje X i Y označavaju osobe, a R označava neku radnju, tad su moguće sljedeće logičke alternative: Dužnost (X, Y, R), Dužnost (X, Y, —R) i (Privilegij (X, Y, R), Privilegij (X, Y, —R). Teorije Kangerera i Lindahla predstavljaju značajno poboljšanje u odnosu na Hohfeldovu teoriju. Kangerova teorija atomarnih tipova prava (*theory of atomic types of right*) daje 26 logički mogućih alternativa. Lindahlova teorija osnovnih pravnih stanja (*theory of basic legal positions*) daje sedam logički mogućih tipova pravnih stanja s jednim djelatnikom (*one agent-type*), trideset pet logički mogućih individualističkih tipova pravnih stanja sa dva djelatnika (*individualistic two-agent types*) i stotinu dvadeset sedam logički mogućih kolektivističkih tipova pravnih stanja s dva djelatnika (*collectivistic two-agent types*). (Vidi ovu usporedbu kod LINDAHL, L. *Position and Change*, str. 63—65).

⁹⁸ Vidi STONE, R. L. *An Analysis of Hohfeld*. *Minnesota Law Review* 48 (1963), str. 313 i dalje.

⁹⁹ Vidi AUSTIN, J. L. *A Plea for Excuses*. U AUSTIN, J. L. *Philosophical Papers*. Oxford University Press, Oxford, 1970, str. 175 ff. Slična stajališta u pogledu analize pravnog jezika zastupao je Hart (vidi MATULović, Miomir, *Jezik, pravo i oral. Filozofija prava Herberta Harta*. ICR, Rijeka, 1986, prvo poglavlje).

Summary

ESSAY ON THE HISTORY OF LEGAL ANALYSIS: W. N. HOHFELD

This paper analyzes Wesley Newcomb Hohfeld's significant contribution to the analysis of legal concepts at the beginning of the twentieth century. In his articles »Some Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning« and »Fundamental Legal Conceptions as Applied in Legal Reasoning«, which were republished posthumously under the title »Fundamental Legal Conceptions as Applied in Judicial Reasoning and Other Legal Essays«, the American lawyer presented his well-known table of fundamental legal concepts and on the basis of this analytical apparatus explained the traditional classification of legal relationships as relations *in rem* and *in personam*.

According to the author, Hohfeld's theory attracted interest in the United States again after World War II, among other things, because of the belief that continued improvement of his ideas would make a great contribution to legal reasoning and practice by bringing law and the computer closer together, thus encouraging the use of computers in law. In addition, the author mentions Hohfeld's influence on European lawyers, pointing out that his ideas were considered relevant not only for lawyers but also for logicians and philosophers.

In the first part of the paper, Hohfeld's basic views on the analysis of the language of the law are presented in detail; secondly, the author analyzes Hohfeld's system of fundamental legal concepts; and thirdly, it is shown how Hohfeld applied this system to produce one of the most significant classifications of legal relationships in jurisprudence and legal literature, i. e., classification of legal relationships as relations *in personam* and *in rem*.

Furthermore, the author presents critical remarks concerning the following: 1) Hohfeld's choice of terminology, 2) some of his fundamental legal concepts, 3) his model of opposite legal concepts, 4) his model of correlative legal concepts, 5) the manner in which his system of fundamental legal concepts is applied to legal relationships *in rem* and *in personam*, 6) his rejection of the generic concept of a right.

The author concludes that, when viewed from the perspective of Hohfeld's contribution as a whole, the remarks concerning his choice of terminology seem less significant; however, those in the remaining five groups become even more important. Nevertheless, on the whole, the majority of these critical remarks do not challenge Hohfeld's contribution itself but should be regarded as an attempt to improve it. Carrying on where Hohfeld left off, authors such as Stig Kanger and Lars Lindahl have recently made notable progress by improving the analysis of how theoretical or practical legal problems can be solved by the use of logics. On the other hand, however, some of the critical remarks do challenge Hohfeld's contribution in its entirety. One such remark, made in the context of the criticism of the model of correlative relationships, is that logical relationships do not exist between legal concepts. The author is of the opinion that this critical remark is based on a methodological approach to the analysis of language in general and the language of the law in particular which differs from that of Hohfeld and his followers.

DRUŠTVO, PRAVO I MORAL: PROBLEMI I NEDOSTACI METODOLOGIJE PRAVNIH I DRUŠTVENIH ISTRAŽIVANJA U JUGOSLAVIJI

Dr. IVAN PADJEN, docent
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 303:340.11/.12(497.1)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 14. 4. 1989.

Matica jugoslavenske teorije prava i društva (nap. R. D. Lukić, slično B. Horvat) prihvaća dva tijesno povezana uvjerenja. Prvo jest da karakteristično sociologijska (kauzalna) istraživanja mogu nadomjestiti karakteristično pravna i moralna (normativna) istraživanja. Drugo je pravno pozitivističko uvjerenje da je pravo moguće identificirati nezavisno od njegova mogućeg moralnog temelja. Prvo uvjerenje, koje je ukorijenjeno u filozofijskom i sociologijskom pozitivizmu te je poduprto nekim postavkama dogmatskog marksizma, objašnjava zašto su pravna znanost i nastava u Jugoslaviji pojmovno i metodski odvojene od tzv. empirijskih društvenih znanosti. Drugo uvjerenje, koje je teško izbjegiva implikacija kako filozofijskog i sociologijskog pozitivizma tako i marksizma, objašnjava zašto jugoslavenski pravni znanstvenici i nastavnici zanemaruju konkretizaciju prava, ljudska prava te historijskopravne i poredbenopravne osvrte. Ti nedostaci nisu, međutim, osobitost pravne i društvene teorije u Jugoslaviji. Oni su izraz novovjekovne sumnje u spoznatljivost morala.

a) Na Zapadu se akademsko izučavanje i podučavanje prava, institucionalizirano u univerzitetskim pravnim fakultetima¹ i profesionalnim pravnim kolama², sedimentiralo u autonomnoj pravnoj metodi (različitoj, barem na prvi pogled, kako od drugih znanstvenih, tako i od moralnih, političkih i

¹ O počecima razvoja pravnih fakulteta u srednjovjekovnoj kontinentalnoj Evropi v. H. COING, »Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm«, u Isti Hg.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Rechtsgeschichte*; 1. Bd.: *Mittelalter (1100—1500)* (München: Beck, 1973), 39.

² O počecima razvoja engleskih škola za profesionalne pravnike ukratko v. ADCLIFFE and CROSS, *The English Legal System*, 4th ed. by G. Cross and G. D. C. Hall (London: Butterworths, 1964), na 375 id. O razvoju američkih pravnih škola kratko v. Lawrence M. FRIEDMAN, *A History of American Law* (New York: Simon and Schuster, 1973), 525—546.

ekonomskih rasprava)³ u kojoj je obrazovana pravna profesija. Putem obrazovanja u toj metodi budućih advokata, sudaca, upravnih, privrednih i drugih pravnika, pravni su fakultet i škole postali svojevrsnim »izvorom prava« i, utoliko, prikrivenim organima modernih pravnih sistema.

b) Razlog zbog kojega su akademske pravne institucije dobile tu ulogu nije toliko činjenica da su pružale tehnička znanja ili vještine društvene regulacije (jer je takvo znanje, odnosno vještine, kako to još danas — mada u neznatnoj mjeri — pokazuje primjer Engleske, moguće steći bez formalnog, a pogotovo univerzitetskog obrazovanja) koliko činjenica da su pružale opća znanja. A općenitost pravnog znanja proizlazila je iz činjenice da je njegov predmet shvaćen kao univerzalno (ili barem široko) važeći, i to zato što je dobrim dijelom sadržavao načela koja su viđena kao dobra i umna; danas bi mogli kazati: zato što je pravo, koje je bilo predmetom istraživanja i podučavanja, bilo viđeno kao neka vrsta univerzalnog ili apsolutnog morala.

U kontinentalnoj Evropi općenitost pravnog znanja proizlazila je iz dva predmeta. Prvi je na početku bilo rimsko — po pretpostavci; univerzalno prilagođeno⁴ (i barem utoliko moralno) — pravo, koje je kasnije nadmješteno prirodnim i zatim pozitivnim pravom⁵. Drugi su bili različiti pravni sistemi kao predmet poredbenog izučavanja⁶. U SAD su te dvije dimenzije od samog početka znanstvenog istraživanja i podučavanja prava bile nerazlučive: autoritet američkog prava kao tradicionalnog, no istovremeno racionalnog i nadpozitivnog⁷, počiva u tome da je ono zajednička jezgra *Common Laws* samih SAD i njezinih pedeset federalnih jedinica, koja je eksplicirana i posredovana dobrim dijelom od univerzitetskih pravnih škola,⁸ slično tome kako je u

³ Autonomnu pravnu metodu kao bitnu značajku modernih prava navodi Roberto M. UNGER, *Law in Modern Society* (New York: Free Press, 1976, na 52—54.

⁴ V. nar. Paul KOSCHAKER, *Europa und das Römische Recht*, 2. Aufl. (München: Beck, 1953), na 109 i dr.

⁵ V. nar. Hans THIEME, *Das Naturrecht und die europäische Rechtsgeschichte* (Basel: Helbing und Lichtenhahn, 1954), na 9—12, 43 i d.

⁶ V. nar. W. HUG, »The History of Comparative Law«, *Harvard Law Review*, vol. 45 (1931—32), 1027; repr. u K. Zweigert und H. J. Puttfarcken (Hg.), *Rechtsvergleichung* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978), na 115—118 i 121—128.

⁷ Američko je pravo autoritativno najprimjetnije po tome što daje racionalna rješenja za održavanje i razvoj postojećeg modela društva; no njegov je autoritet i tradicionalan, po tom što ga stvaraju sudovi i drugi pravnostvaralački organi izabrani na temelju ustava starog dva stoljeća i po tom što se još uvijek temelji na pretpostavci mjerodavnosti engleskog *Common Lawa*; napokon, autoritet je američkog prava prirodopravan, tj. nadpozitivan. O potonjoj značajki američkog prava ukratko v. Wolfgang G. FRIEDMANN, *Legal Theory*, 5th ed. (London: Stevens, 1967), na 132—151. Vjerojatno je opravdano kazati da je po toj značajki autoritet američkog prava sličan autoritetu rimskog prava u vrijeme njegove recepcije u srednjovjekovnoj Evropi.

⁸ U ovom kontekstu ne može biti prenaplašena činjenica da tzv. nacionalne pravne škole u SAD (njih blizu 150) izučavaju i podučavaju načela američkog prava, prava koje nije pozitivno pravo, nego, uglavnom, akademska derivacija 51 pravnog sistema SAD. O odnosu pravnih sistema pojedinih federalnih jedinica SAD i saveznog *Common Law* v. Robert N. COVINGTON and oths., *Cases and Materials for a Course on Legal Methods* (Mineola, N. Y.: The Foundation Press, 1969), ch. 9.

srednjovjekovnoj Evropi rimsko pravo putem pravnih fakulteta prelazilo u pravnu praksu⁹. Znanost međunarodnog prava pružala je na početku (16—18. stoljeće) opća znanja po tome što se podrazumijevalo da je ona znanost prirodnog prava, a kasnije (19. i prva polovica 20. stoljeća) da je znanost prava stvorenog od evropskih država, koje su bile politički i kulturno srodne i, štoviše, po svom samorazumijevanju gotovo jedine civilizirane države u tadašnjem svijetu¹⁰.

c) Uslijed sve veće međuzavisnosti u suvremenom svijetu, koja je sukontituirana sve gušćom mrežom pravila različitog porijekla (međudržavnih, međunarodnih organizacija, unutardržavnih, privatnih) i intenziteta (od strogih pravila do međunarodnog »soft law«¹¹), danas su izučavanje i podučavanje međunarodnog (javnog) prava nosivi elementi ne samo međunarodnih pravnih studija (skupa istraživanja pravnih problema internacionalnog, transnacionalnog i komparativnog karaktera, te upoznavanja studenata i praktičara s rezultatima tih istraživanja¹²), nego putem tih studija, pravne znanosti i nastave uopće. No upravo je u izučavanju međunarodnog prava najprimjetnija dezintegracija koja je na djelu i u drugim dijelovima pravnih studija, tako da je danas opravdano kazati da je međunarodno pravo kao akademska disciplina u stanju raspada te da je više vještina no znanost¹³. Stoga se sada, kad su u međunarodnu zajednicu uključene praktično sve države svijeta i kad je »standard civiliziranosti« počeo poprimati značenje standarda poštivanja ljudskih prava¹⁴, postavlja sljedeće pitanje: mogu li izučavanje i podučavanje međunarodnog prava, kao nosivi element svih pravnih studija, imati bez iznalaženja moralnog temelja međunarodnog prava onaj stupanj općenitosti koji se povijesno pokazao *antededensom* utjecaja pravne znanosti i nastave na pravnu praksu. Gledano s druge strane, pitanje glasi: mogu li istraživanja prakse međunarodnog prava, napose ona poredbenopravna i karakteristično sociologijska — koja, po razumijevanju većine onih koji u njima sudjeluju, najviše obećavaju zbog toga što su zaokupljena međunarodnim pravom kakvo ono doista jest, a ne kakvo bi ono trebalo da bude — u cijelosti zamijeniti istraživanja moralnog, odnosno etičkog temelja međunarodnog prava?

d) *Mutatis mutandis*, isto se pitanje postavlja u pogledu jugoslavenske pravne znanosti. No u ovom slučaju polazim od toga da odgovor na postav-

⁹ V. pregled L. EHRLICH, »The Development of International Law as a Science«, 105 *Receuil des Cours* (1962), 177.

¹⁰ V. nar. Gerrit W. GONG, *The Standard of Civilisation in International Society* (Oxford: Clarendon Press, 1984), ch. 2 i dr.

¹¹ Izraz kojim se danas obilježavaju brojni pravno neobvezatni, ali u međunarodnoj praksi utjecajni akti kao što su to rezolucije Opće skupštine UN, kodeksi ponašanja kojima se uređuju međunarodni privredni odnosi i sl.

¹² O njima v. поближе Ivan PADJEN, *(Ne)ćudorednost (međunarodnog) prava* (Rijeka: ICR, 1988), na 24—30 i d.

¹³ Tako Ronald St. J. MACDONALD and Douglas M. JOHNSTON, »International Legal Theory: New Frontiers of the Discipline«, u Isti (eds.), *The Structure and Process of International Law* (The Hague: Nijhoff, 1983), na 3 i d.

¹⁴ GONG (bilj. 10) na 91.

ljeno pitanje očito, nakon djelomično, jest negativan, te da treba odgovoriti da dosta drugačije formulirano pitanje. Držim, naime, očitim da je nastava na jugoslavenskim pravnim fakultetima (uz sav napredak koji je u njoj učinjen u posljednjih 20—30 godina) defektna u četiri pogleda, i to do te mjere da, barem što se tiče prvog, trećeg i četvrtog, bitno zaostaje za pravnom nastavom u razvijenim zemljama. Prvo, konkretizacija općenormativnih akata (zakona i sl.) u pojedinačnim aktima (ugovorima, žalbama, presudama itd.) je zanemarena¹⁵ pa je, kao posljedica toga, bitno smanjen prostor za dijalog u nastavi (koji se najprirodnije razvija baš u analiziranju odnosa općih i pojedinačnih pravnih akata). Drugo, u nastavi su nedovoljno zastupljeni povijesnopравни¹⁶ i poredbenopravni predmeti i osvrti¹⁷. Treće, dominira viđenje prava kao objektivnog poretka postavljenog od države, na štetu viđenja prava kao poretka subjektivnih prava, tj. ljudskih i građanskih prava¹⁸. Četvrto, sociologija i politička ekonomija nisu niti sadržajno niti metodološki povezane sa sadašnjim pravnim disciplinama (kao što su to teorija prava ili privredno pravo)¹⁹. Upravo zbog očitosti tih nedostataka nameće se ne samo načelno pitanje može li pravna znanost bez moralnog utemeljenja pružiti opća znanja relevantna za pravnu praksu, nego i konkretno pitanje: u kojoj su mjeri nedostaci pravnih i drugih društvenih studija u Jugoslaviji posljedica uskog viđenja prava koje je opet posljedica ignoriranja moralnih temelja prava?

e) U ovoj raspravi neću pokušati dati meritoran odgovor niti na netom postavljeno pitanje niti na ono, njemu srodno, postavljeno u pogledu međunarodnog prava kao akademske discipline, već ću nastojati dati elemente za meritorno pokretanje tih pitanja, napose u pogledu pravne i nekih drugih društvenih znanosti u Jugoslaviji. Nastojat ću, kao prvo, pokazati da je u jugoslavenskoj akademskoj zajednici izrazito prisutno uvjerenje da karakteristično sociološki istraživanja, upravljena na iznalaženje zakona (zakoni-

¹⁵ Dovoljno je spomenuti da u Jugoslaviji nije objavljen niti jedan *casebook*, tj. zbirka reprezentativnih sudskih odluka o nekom pravnom institutu ili grani prava.

¹⁶ I opet je dovoljno spomenuti da su jugoslavenski standardni priručnici povijesti države i prava zaokupljeni daleko najvećim dijelom poviješću države (u nedavno izdanom dvotomnom udžbeniku pregled razvoja institucija privatnog, krivičnog sudskog i upravnog prava zauzima oko 1/5 ukupnog prostora).

¹⁷ U Hrvatskoj je, doduše, »Okvirnim obrazovnim programom za VII-1 stupanj stručne spreme — profil diplomirani pravnik«, *Delegatske informacije Saveza SIZ-ova usmjerenog obrazovanja SRH*, poseban br. 12 (travanj 1987), predviđeno da se izvodi izborna nastava iz predmeta »Uvod u poredbeno pravo« i »Poredbeno pomorsko pravo«. No nastava iz prvoga od tih predmeta dosada nije izvođena niti na jednome od četiri pravna fakulteta u Hrvatskoj, a, koliko mi je poznato, niti na drugim dodiplomskim studijima prava u Jugoslaviji.

¹⁸ Sustavni interes za ljudska prava pojavio se tek nedavno. V. nar. Peter JAMBREK, Anton PERENIĆ in Marko URŠIĆ (ur.), *Varstvo človekovih pravic* (Ljubljana: Mladinska knjiga, 1988) i Miomir MATULović (ur.), *Ljudska prava* (Rijeka: ICR, 1989).

¹⁹ Iznimka su radovi R. Lukića, koji mi, međutim, baš metodološkim gledištima o odnosu pravne znanosti i sociologije izgledaju spornima te su stoga centralni predmet ovog rada.

losti, pravilnosti) koji opusuju stalne uzročno-posljedične odnose među društvenim pojavama (u skladu sa shemom »ako p, tad nužno/vjerojatno slijedi q«) i na objašnjavanje odnosa među društvenim pojavama na temelju takvih zakona, mogu nadomjestiti karakteristično pravna i moralna istraživanja, upravljena na iznalaženje normi (pravila) koje propisuju kako ljudi trebaju djelovati u međusobnim odnosima (logička je shema normi »ako p, tad treba da q«) i na objašnjavanje odnosa među društvenim pojavama na temelju normi. Ako mi taj izvod ne uspije dokraja, vjerujem da ću pokazati da je u jugoslavenskoj akademskoj zajednici naglašeno prisutno barem razblaženo uvjerenje da su karakteristično sociologijska, tj. kauzalistička istraživanja nezavisna od karakteristično pravnih i moralnih, tj. normativnih istraživanja. Pritom ću sumarno uputiti na to da su ta uvjerenja prihvaćena i u drugim sredinama, napose u zajednici istraživača međunarodnog prava te da su uglavnom (ali nipošto isključivo) izraz orijentacije koja je poznata kao pozitivizam. Drugo, nastojat ću pokazati da je osebujan izraz te orijentacije pravni pozitivizam, tj. uvjerenje da je pravo, čak i onda kad se izučava karakteristično pravnom metodom, tj. normativno, moguće identificirati upućivanjem na njegove tzv. »formalne izvore«, a bez obzira na njegov mogući moralni temelj.

Ti izvodi će indicirati, mada ne i konkluzivno dokazati, da nije utemeljeno niti prvo uvjerenje, o primatu ili barem nezavisnosti karakteristično sociologijskih istraživanja u odnosu na karakteristično pravna i moralna istraživanja, niti drugo uvjerenje, o nezavisnosti pravnih istraživanja od onih moralnih, te da, u najmanju ruku zbog tih razloga, niti pravne i druge društvene znanosti u Jugoslaviji, niti današnja znanost međunarodnog prava na Zapadu — gdje je najrazvijenija, nisu zadovoljavajući temelj pravne nastave, pa prema tome nisu niti zadovoljavajući temelj akademske pripreve za pravnu praksu. Jače dokaze koji navode na te zaključke ponudio sam u drugim radovima. (V. nar. *(Ne)čudorednost (međunarodnog) prava*, Rijeka, ICR, 1988, nar. 2.2.) U tim radovima nastojao sam izvesti i završnu tezu ovog članka, koju ću samo naznačiti u zaključnim razmatranjima, da kritizirana uvjerenja (o primatu, odnosno nezavisnosti sociologijskih istraživanja u odnosu na pravna i moralna istraživanja, te pravnih u odnosu na moralna) imaju korijen u novovjekovnom predrazumijevanju morala, napose mogućeg mjesta morala u međunarodnim odnosima, te da su, prema tome, uvjerenja koja kritiziram kao karakteristična za jugoslavenske autore i za međunarodne pravnike, samo krajnji izraz novovjekovnog — ili modernog — shvaćanja čovjeka i svijeta.

1. POZITIVIZAM I DOGMATSKI MARKSIZAM

a) Tvrdnju da je u jugoslavenskoj akademskoj zajednici izrazito prisutno uvjerenje da karakteristično pravna i moralna istraživanja mogu biti nadomještena karakteristično sociologijskim istraživanjima, odnosno da su potonja barem nezavisna od prethodnih, poduprijet ću sa tri nalaza. Prvi se odnosi na uvjerenje — široko prihvaćeno ne samo među ekonomistima, nego i među pravnicima i drugim istraživačima društva — da je ekonomsko vlasništvo moguće identificirati nezavisno od pravnoga. Drugi nalaz odnosi se na uvjerenje da je politiku, napose državnu, moguće identificirati nezavisno od prava. Treći se nalaz odnosi na uvjerenje da je moral moguće identifi-

rati kao društvenu činjenicu jednakovrsnu ekonomskom vlasništvu ili državi kao nepravnoj činjenici, dakle, nezavisno od karakteristično moralnog ili etičkog identificiranja morala. Ta tri nalaza nastojat ću potkrijepiti uputama na reprezentativnu — a ne brojnu — literaturu, zbog toga što držim da su određeni autori bilo izrazili karakteristična stajališta (konkretno: prof. Branko Horvat) bilo odlučujuće utjecali na njihovo formiranje (konkretno: prof. Radomir Lukić) te zbog toga što držim da je mnogo važnije uočiti strukturu karakterističnih argumenata nego broj autora koji prihvaćaju njihove zaključke.

b) *Ekonomsko i pravno vlasništvo*

Uvjerenje da je ekonomsko vlasništvo moguće identificirati nezavisno od pravnog vlasništva egzemplirat ću na radovima prof. Branka Horvata²⁰. Njegovi mi radovi izgledaju važnima zbog dva razloga: prvo, zbog toga što se radi o jednom od najuglednijih jugoslavenskih ekonomijskih teoretičara; drugo, zbog toga što je jedan od rijetkih ekonomijskih teoretičara koji je pokušao jasno izvesti razliku između ekonomskog i pravnog vlasništva.

ba) Transformacija vlasništva jedan je od središnjih političkih zahtjeva novog vijeka zbog kojeg su dizane i građanske i socijalističke revolucije²¹. Provedba modernih političkih programa, napose socijalističkih, pa tako i Programa SKJ i Ustava SFRJ, susreće se stoga svakodnevno s problemima koji se tiču vlasništva kao predmeta političkog djelovanja: kakvi oblici vlasništva postoje u određenom društvu i koji je od njih vladajući?; što u tom društvu treba mijenjati da bi se vlasništvo promijenilo u željenom pravcu?; kojim je sredstvima moguće i potrebno izvesti te promjene? Ti praktični problemi nameću daljnje, koji se tiču pojmovnog i metodskog okvira izučavanja vlasništva, a ona su u osnovi sljedeća: kojim je metodama moguće doći do odgovora na gore postavljena pitanja, napose na temeljno koja ona pretpostavljaju, a to je: što je to vlasništvo?; koja je, prema tome, znanstvena disciplina, naročito unutar marksizma (ako je cijepanje marksizma u discipline uopće moguće, odnosno dopustivo) nadležna za pružanje odgovora na ta pitanja, napose na netom postavljeno temeljno?

bb) Veći dio marksističkih teoretičara slaže se da postoje razlike između pravnog vlasništva, koje izučava pravna znanost, i stvarnih odnosa prisvajanja

²⁰ U točki b) prenosim u sažetom obliku neka stajališta koja sam iznio ranije, napose u člancima »Kritika politekonomske i građanskopravnog poimanja vlasništva«, *Naše teme*, vol. 29, br. 10—12 (1985), na 990—991 i 1000—1004 i »Ekonomsko vlasništvo i višak vrijednosti«, *Naše teme*, vol. 32, br. 12 (1988), na 2934. To mi izgleda opravdanim ne samo zbog sistematskog mjesta koje ta stajališta imaju u ovom članku, nego i zbog činjenice da prof. Branko Horvat, koji je s njima bio upoznat prije njihova objavljivanja, nije niti tada niti kasnije našao potrebnim niti da ih ospori, niti da izmijeni svoja stajališta o prirodi vlasništva.

²¹ Tako čl. 1. francuske »Deklaracije o pravima čovjeka i građanina« iz 1971. navodi da je vlasništvo prirodno i nezastarivo pravo čovjeka, a gl. 2 sovjetske »Deklaracije prava radnog i eksploatiranog naroda« iz 1918. navodi da je cilj Ruske sovjetske republike uklanjanje svake eksploatacije čovjeka po čovjeku i, u tom cilju, prenošenje svih sredstava za proizvodnju u narodno vlasništvo.

nja, koje izučava politička ekonomija, s time što je pravno vlasništvo izvedeno iz ekonomskog ili, u najmanju ruku, o njemu ovisno²². Isto stajalište primjetno je i u literaturi koja nije marksistička²³. Shodno tom stajalištu, postoje i dvije vrste odgovora na gore postavljena pitanja, uključujući i dva pojma vlasništva i dva načina identificiranja pojedinačnih elemenata društvene zbilje koje možemo kvalificirati kao vlasništvo, s time što su odgovori koje pruža politička ekonomija, tj. njezin ekonomski pojam vlasništva i njezin način identificiranja pojedinih elemenata društvene zbilje kao vlasništva, temelj, pa prema tome i mjerodavniji od odgovora pravne znanosti, tj. pravnoznanstvenog načina identificiranja pojedinih elemenata društvene zbilje kao vlasništva. Iz iznesenog stajališta slijedi i to da u danom društvu, da bi se promijenio vladajući oblik vlasništva, treba mijenjati prvenstveno ekonomske odnose i to ekonomskim sredstvima, a da pravni odnosi imaju instrumentalnu ulogu ili pak ulogu oblika ekonomskih odnosa ili neki treći, no u svakom slučaju podređenu ulogu u odnosu na ekonomske odnose vlasništva. Za marksističke teoretičare iz rečenoga slijedi i to da će u komunizmu još uvijek postojati ekonomsko vlasništvo, tj. stvarno prisvajanje (u skladu s načelom »svakome prema njegovim potrebama«) ali ne i pravno vlasništvo.

bc) Prof. Branko Horvat je u svom članku o društvenom vlasništvu iz 1976.²⁴ (čije glavne teze je branio i u odgovoru kritičarima iz 1983,²⁵ teorijskom traktatu iz 1983.²⁶ i ponovno 1988²⁷) pokušao izvesti gore navedeno razlikovanje ekonomskog i pravnog vlasništva. Svoju raspravu iz 1986. Horvat započinje²⁸ tvrdnjama da je »društveno (...) vlasništvo, bez sumnje, centralna ekonomska kategorija socijalizma«, no da u određivanju te kategorije vlada konfuzija, koja je rezultat »dobrim dijelom toga što se vlasništvo određuje kao jednodimenzionalan pojam«. Tako »i socijalisti i nesocijalisti neprestano brkaju formalnopravno i ekonomsko vlasništvo«. Zbog toga si Horvat uzima zadatak da »dođe do rigoroznog određivanja pojma društvenog vlasništva«, tj. do određivanja »minimalnog broja pretpostavki ili uvjeta koji su u isto vrijeme i nužni i dovoljni za jednoznačno određenje te kategorije«. Prema Horvatu, u njoj treba razlikovati tri aspekta. S formalnopravnog stajališta društveno vlasništvo je »skup prava i obveza koje se tiču stvari što ima ekonomsku vrijednost«, i to prava na upotrebu, mijenjanje ili prodaju roba,

²² V. izvore u PADJEN, »Kritika...« (bilj. 20), na 991 bilj. 2 i 1004—1005, 1029—1030.

²³ Tako npr. D. SIMON, »Eigentum«, u Axel Görlity (Hg.), *Handlexikon zur Rechtswissenschaft* (Reinbek: Rowohlt Taschenbuch, 1974), 71, u prvoj rečenici osporava »pojmove« vlasništva koje stvara tradicionalna pravna dogmatika. Ipak, treba uočiti njegovo priznanje da današnje socijalnofilozofijske, društvenoznanstvene, političke i sl. diskusije pretpostavljaju *javnopravne* pojmove vlasništva (na 72).

²⁴ »Društveno vlasništvo«, *Ekonomist*, vol. 29, br. 3 (1976), 391.

²⁵ »Reformulacija određenja društvenog vlasništva na osnovu diskusije u Radnoj grupi 'Pravo i društvo'«, *Pravo i društvo 1983—84*, vol. 4 (1985), 21.

²⁶ *Politička ekonomija socijalizma* (Zagreb: Globus, 1983).

²⁷ »Pravno-formalna i društveno-ekonomska dimenzija vlasništva«, *Naše teme*, vol. 32, br. 12 (1988), 2922.

²⁸ Daljnji citati iz HORVAT (bilj. 24), 391 i d.

uključujući sredstva za proizvodnju, i prava na uživanje koristi od upotrebe proizvodnih fondova, te obveze da se vrijednost proizvodnih fondova ne smanji. Nadalje, sa stajališta društvenih odnosa, karakteristika društvenog vlasništva je odsutnost eksploatatorskih odnosa, koje opet implicira sljedeća tri prava: »svaki član društva ima pravo na rad«, »svaki član društva ima pravo natjecanja na ma koje radno mjesto, prema svojim ličnim sposobnostima (u skladu sa specifikacijom radnog mjesta)«, »svaki član društva ima pravo učestvovanja u upravljanju na jednakoj osnovi«. Napokon, ekonomski gledano, »društveno vlasništvo implicira negaciju suštine vlasništva predsocijalističkih društava: dohodak od vlasništva«. Horvat dodaje da taj aspekt društvenog vlasništva može biti određen i pozitivno, naime »možemo dodati ovo pravo, odnosno obavezu: svaki član društva dobiva sve ekonomske vrijednosti isključivo na osnovi svog rada, nijedan na osnovi vlasništva«.

bd) Nedostatak netom isticanog izvoda prof. Branka Horvata je očit: premda je Horvat nastojao, prvo, pokazati da su vladajuća poimanja društvenog vlasništva nezadovoljavajuća, zbog toga što konfundiraju (kako on kaže) formalnopravno i ekonomsko vlasništvo, te drugo, pokazati u čemu se sastoji razlika između pravnog, ekonomskog te društvenog aspekta vlasništva, sam je definirao i ekonomski i društveni aspekt vlasništva kao određeno pravo i obvezu pa, prema tome, ne samo da nije uspio pokazati da je vlasništvo u društvenom i ekonomskom smislu različito od pravnoga, nego ih je »zbrkao« na način koji je zamjerio drugima. Štoviše, niti u tom članku niti, koliko je meni poznato, u bilo kom drugom svom tekstu, Branko Horvat nije niti pokušao pokazati da je specifična prava i obveze koje sačinjavaju društveni i ekonomski aspekt vlasništva moguće identificirati na način koji se značajnije razlikuje od načina na koji prava i obveze, pa i ta koja sačinjavaju društveni i ekonomski aspekt vlasništva, identificiraju pravni znanstvenici i drugi profesionalni pravnici. Ako je to još uopće potrebno dodavati, tim kritičkim zamjedbama ne nastojim sugerirati da je prof. Horvat mogao pokazati razliku između, s jedne strane, pravnog te, s druge, društvenog i ekonomskog aspekta vlasništva, a da nije imao dovoljno znanja, vještine ili strpljivosti da tu razliku doista pokaže. Naprotiv, vjerujem — a to sam, kako sam već naveo, pokazao drugdje — da to što je Branko Horvat, kao i brojni drugi autori pokušao pokazati, a to je da se pravni te ekonomski (i društveni) aspekt vlasništva razlikuje kao dva (odnosno čak tri) predmeta bitno različite prirode i/ili spoznatljiva bitno različitim metodama, naprosto nije mogao pokazati.

be) Prof. Horvatu je uspjelo da pokaže tek dvoje, a i to mimo njegove nakane i samo djelomično, no ipak s važnim implikacijama za razumijevanje problema o kojemu je riječ.

bea) Prvo, uputio je na to da društvenim vlasništvom treba držati čitav niz pravnih instituta (»snopova prava i obveza«), kao što su to pravo na rad te pravo i obveza stjecanja svih ekonomskih vrijednosti isključivo na temelju rada, bez obzira na to da li su ti pravni instituti držani sastojkom društvenog vlasništva prema odredbama nekog pozitivnog pravnog sistema (naročito: jugoslavenskog, koji sačinjavaju Ustav SFRJ, Zakon o udruženom radu, ključne sudske odluke itd.) ili prema shvaćanju vladajućeg dijela pravne znanosti.

No valja voditi računa o tome da je taj uvid za svakog iole obrazovanog pravnika tričav. Pravnici priznaju autoritet pozitivnopravnih definicija i podjela kada iznose argumente unutar jednog pozitivnopravnog sistema, ali i to samo onda kad pozitivnopravne definicije i podjele mogu zadovoljiti potrebe kojima sistem služi. Kad ih ne mogu zadovoljiti, kao što je to slučaj baš s definicijama jugoslavenskog ustava i ZUR-a, od njih odstupaju (pa u navedenom slučaju sudovi i drugi pravni organi tretiraju dobar dio društvenovlasničkih instituta kao da se radi o privatnom vlasništvu)²⁹. A kad se upuštaju u poredbenopravna istraživanja, što redovito čine bez neke neposredne praktične nakane, nerijetko su veoma slobodni u konstruiranju sintetičkih, karakteristično pravnoznanstvenih definicija i podjela, koje im omogućavaju da na zajednički nazivnik svedu pravne institute veoma različitih sistema, ponekad s malo obzira na to kako su ti instituti klasificirani od sistema kojima pripadaju (pa tako trust tretiraju kao svojevrsni oblik vlasništva ili izjednačuju društveno vlasništvo u SFRJ i državno vlasništvo u zemljama »realnog socijalizma«).

beb) Drugo, Horvat je svojim raspravama o društvenom vlasništvu naznačio da je za potpuno razumijevanje, odnosno identificiranje tog sistema instituta potrebno uzeti u obzir ne samo normativnu strukturu tih instituta, nego i njihove društvene uzroke i posljedice, odnosno funkcije (pri čemu je moguće i, dapače, u pravilu slučaj da su ti uzroci, posljedice i funkcije konstituirani nekim društvenim normama (npr. pravo na rad, koje je, čini se, prema Horvatu, i element društvenog vlasništva i njegova posljedica, odnosno funkcija). No valja spomenuti da niti taj uvid (koji, uzgred rečeno, Horvat nije dovoljno jasno izveo) nije teorijski novum. Renner je, još prije osamdeset godina, pokazao da je potrebno voditi računa ne samo o normativnoj strukturi pravnih instituta, nego i o njihovim socijalnim funkcijama³⁰. Slično rasuđuju i brojni današnji poredbeni pravnici, kad na zajednički nazivnik svode institute različitih pravnih sistema. Uza sve to treba dodati da Horvat nije odredio niti sve pravne institute od kojih se sastoji društveno vlasništvo, niti nužne i dovoljne uvjete pod kojima oni nastaju, niti specifične učinke, odnosno funkcije društvenog vlasništva³¹.

bec) Tim nedostacima usprkos, Horvatove rasprave su ipak korisne, jer upućuju i na izvor dosadašnjih (pa i Horvatovih vlastitih) konfuzija u poimanjima pravnog i ekonomskog (i eventualno društvenog) aspekta vlasništva i put za njihovo prevladavanje. Ukratko, razlike se traže tamo gdje ih nema i ne može biti (u ontologijskom karakteru pravnog i ekonomskog i/ili u načinu spoznavanja jednog i drugog) a ne tamo gdje ih ima ili bi ih barem moglo biti (u opsegu predmeta koji redovito izučavaju pravnici i ekonomisti, odnosno pravni i ekonomski znanstvenici, u posebnim metodama kojima se služe ekonomisti i ekonomski znanstvenici zato da bi »dogradili« pravnu,

²⁹ V. pobježe J. BARBIĆ, »Društveno vlasništvo i poslovna praksa«, *Naše teme*, vol. 29, br. 10—12 (1985), 1035.

³⁰ Karl RENNEN, *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion* (Tübingen: Mohr, 1929).

³¹ V. pobježe PADJEN, »Kritika...« (bilj. 20), na 1002—1003.

odnosno pravnoznanstvenu sliku vlasništva, te, možda, i u specifičnom spoznajnom cilju ekonomista i ekonomskih znanstvenika, koji diktira i njihov fokus promatranja vlasništva i posebne metode spoznaje kojima se služe).

Država kao politička i pravna pojava

c) Uvjerenje da je politiku, napose državu u političkom smislu, moguće identificirati nezavisno od prava egzemplificirat ću na radovima prof. Radomira Lukića. Njegovi su radovi za ovu raspravu još važniji od radova prof. Branka Horvata. Naime, prof. Lukić je, zahvaljujući svom velikom opusu³², koji se odlikuje tematskom širinom (sa središtem u teoriji prava te brojnim radovima iz sociologije i političke teorije), velikom erudicijom, brojnim originalnim idejama, zamjernom sistematičnošću i impresivnim opsegom jedan od najutjecajnijih jugoslavenskih društvenih znanstvenika i, nesumnjivo, najutjecajniji jugoslavenski teoretičar prava iza drugog svjetskog rata (čemu je dodatno pridonijela činjenica da je prije dva desetljeća na Pravnom fakultetu u Beogradu utemeljio jedini jugoslavenski postdiplomski studij iz teorije prava). Usto, sistematičnost Lukićevog djela počiva uglavnom na određenim razlikovanjima koja su veoma oštro postavljena, kao što je to ovdje diskutirano razlikovanje države u političkom i pravnom smislu, i koja su u formativnom periodu suvremenih društvenih znanosti u novoj Jugoslaviji bila u najmanju ruku autoritativno uporište za emancipiranje političke znanosti i sociologije od dijalektičkog i historijskog materijalizma, teorije države i prava i političke ekonomije.

ca) Ono što je naprijed rečeno o transformaciji vlasništva vrijedi *a fortiori* za transformiranje države, koja je, malne po definiciji, u žiži svake — barem novovjeke — političke akcije iole većeg dometa. Stoga se provedba modernih političkih programa u pogledu transformacije države susreće s problemima koji su analogni onima registriranima u vezi s vlasništvom (v. ba): kakvo državno uređenje postoji u zemlji X?; što treba mijenjati da bi se država promijenila?; kojim sredstvima? Ti praktični problemi nameću i daljnje, pojmovne i methodske, koji su također analogni ovima navedenima u vezi s vlasništvom (v. isto); kojim je metodama moguće doći do odgovora na netom postavljena pitanja, napose na temeljno koje pretpostavljaju, a to je: što je to država?; unutar koje je znanstvene discipline, napose unutar marksizma, moguće izvesti te odgovore?

cb) U odgovorima na ta pitanja postoji, vjerojatno, još veća sukladnost stajališta suvremenih marksističkih i ne-marksističkih autora. Suvremena politička znanost, a i dobar dio pravne znanosti temelje se na postavci — često naširoko obrazlaganoj — da postoji razlika između države u pravnom smislu, koju izučava pravna znanost, i države u političkom smislu, koju izučava politička znanost, s time što je — i opet slično poimanjima vlasništva — država u političkom smislu redovito shvaćena kao stvarni proces vladanja, utemeljen u odnosu na državu u pravnom smislu, koju se uglavnom shvaća kao skup normi o tome kako treba da se obavljaju državne

³² V. »Objavljeni radovi prof. Radomira Lukića«, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, vol. 32, br. 6—6 (1985), 732.

funkcije³³. Iz toga, još jednom analogno vlasništvu, slijedi da zato da bi se promijenila neka država, treba mijenjati prvenstveno političke odnose i to političkim sredstvima, a da pravni odnosi i sredstva imaju u tom mijenjanju samo pomoćnu ulogu. Treba, međutim, uočiti da analogija države i vlasništva nije potpuna, već u bitnom pogledu ograničena. Naime, razlikovanja ekonomskog i pravnog vlasništva nisu nabijena onom vrstom ili onim stupnjem vrijednosnog naboja kojim su opterećena razlikovanja politike i prava, pa time i države u političkom i pravnom smislu. Tako, s jedne strane, naši suvremenici politiku redovito doživljavaju kao nešto zastrašujuće, a pravo, barem oni liberalni (ali sve češće i socijalisti) kao vrijednost, zbog toga što ono u svakodnevnom životu osigurava ljudsko dostojanstvo i slobodu³⁴. Baš zbog toga, s druge, pravo se nerijetko ipak shvaća kao odlučujući element tzv. pravne države, koja je po definiciji sukonstituirana pravom, te, samo se po sebi razumije, države u kojoj je na djelu vladavina prava³⁵.

cc) Lukićevo razlikovanje države u političkom smislu i države u pravnom smislu izvedeno je u dva koraka, od kojih je prvi — pripravn — razlikovanje politike i prava, a drugi razlikovanje dvije dimenzije države.

cca) Lukić u svojoj utjecajnoj raspravi »Pravo i politika« iz 1963. razlikuje pravo i politiku kao dva različita predmeta. Tako politiku definira kao »društveni proces, proces povezane delatnosti ljudi radi usmeravanja društva putem vlasti«³⁶. Taj proces je »skup pozitivnih činjenica, ljudskih telesnih ponašanja i njihovih povezivanja, kao i proizvodnje odgovarajućih posledica u društvu preko uzročnih veza između ovako povezanih delatnosti i tih posledica«³⁷. Lukić drži da je tako shvaćenu politiku moguće izučavati metodama kauzalno-eksplikativnog istraživanja »s ciljem da se po mogućnosti utvrdi što veći broj općih uzročnih naučnih zakona o političkim društvenim pojavama«³⁸. Međutim, napominje da se politika uz navedeni element (ljudska tjelesna ponašanja) sastoji i od drugih, među kojima na prvom mjestu navodi vrijednosti kojima se rukovodi politička djelatnost, te dodaje da vrijednosti, kao sadržaj svijesti, nisu dokraja istražive kauzalno-eksplikativnim metodama, već zahtijevaju i ocjenjivanje koja je vrijednost veća³⁹. Lukić

³³ Umjesto ostalih izvora v. P. JOVANOVIĆ, *Dva ogleda s državom* (Beograd: Mladost, 1983), na 80—90 i d., gdje se prikazuju državopravna i sociologijska stajališta o državi te se njima nastoje suprotstaviti marksistička stajališta.

³⁴ Umjesto ostalih v. Anton PERENIC, *Relativna samostojnost prava* (Ljubljana: Pravna fakulteta, 1981), na 89.

³⁵ Vladavina prava kao sistem političke vlasti koji ima tri dimenzije: pravno ograničenu i kontroliranu i po tome legitimnu vlast; osobne i političke slobode i prava građana, preegzistentne u odnosu na političku vlast; institucije (napose sudske) kontrole političke vlasti te sloboda i prava građana. V. поближе Lidija BASTA, *Politika u granicama prava* (Beograd: Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, 1984), na 112—116.

³⁶ »Pravo i politika«, *Arhiv za pravne i društvene nauke*, br. 4 (1963), repr. u Adolf Bibič i Pavle Novosel (ur.), *Politička znanost: predmet i suština; metode* (Zagreb: Naprijed, 1971), 209.

³⁷ Isto, na 217.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, na 218.

drži da je pravo, za razliku od politike, »sistem normi, tj. jedna duhovna, misaona društvena tvorevina«, koja, shodno tome, treba biti istraživana normativno-egzegetskom ili dogmatskom metodom, karakterističnom za tradicionalnu pravnu znanost⁴⁰. No, kao što nalazi da u istraživanju politike ima mjesta i za druge metode uz kauzalno-eksplikativnu, tako nalazi i da u istraživanju prava ima mjesta i za druge metode uz spomenutu normativno-egzegetsku, napose da postoji potreba za kauzalnim objašnjavanjem odnosa prava kao prostorno-vremenske činjenice i drugih takvih činjenica⁴¹.

ccb) U knjizi *Politička teorija države* iz 1969 (2. neizmijenjeno izdanje objavljeno je 1979) Lukić doduše polazi od toga da je moguće i sintetičko proučavanje države, »tj. nauka koja će kao predmet imati državu u svim njezinim vidovima i sa svim njenim elementima«, no nalazi da ta znanost još nije dovoljno razvijena te da je državu moguće proučavati i s posebnih stajališta, napose kao pravnu i kao političku organizaciju⁴².

ccba) Prema Lukiću, država je pravna organizacija u tri pogleda: po tome što stvara i primjenjuje pravne norme; po tome što je sadržaj njezine djelatnosti određen pravnim normama; po tome što je organizacija države, osim organizacije suvremenih organa, određena pravnim normama⁴³. Netom navedenu iznimku Lukić obrazlaže uputom na svoju *Teoriju države i prava* iz 1958. godine, u kojoj je obrazlaže ovako: pravo je skup normi sankcioniran fizičkom prisilom države, koja ima monopol takve prisile; pravo je izraz volje vladajuće klase; istovremeno, suvereni organ je personifikacija vladajuće klase:

*I sasvim je razumljivo da ako se usvoji gledište da je pravo volja klase koja se nameće drugoj klasi, onda bar kod najčistijeg predstavnika te klase ne može biti reči o nečijem nametanju volje — jer bi to značilo da on sam sebi (tj. klasa sama sebi) nameće svoju sopstvenu volju. Zašto je potrebno nametati nasiljem, tj. sankcijom, svoju sopstvenu volju sebi?*⁴⁴

Lukić očito drži da bi to bilo nerazložno i da je, prema tome, praktički nemoguće.

ccbb) Za razliku od pravne organizacije države, Lukić državu kao političku organizaciju shvaća šire, naime, kao organizaciju koja postoji radi vršenja političke vlasti te kojoj je pravo samo sredstvo zato da bi se ona organizirala i mogla uspješnije djelovati⁴⁵.

cd) Lukićevo razlikovanje politike i prava, a jednako tako i njegovo razlikovanje političke i pravne organizacije države izgledaju mi neuvjerljivima, i to zbog, po prilici, pet (uglavnom povezanih) razloga.

⁴⁰ *Isto*, na 220.

⁴¹ *Isto*, na 219.

⁴² *Politička teorija države*, 2. izd. (Beograd: Savremena administracija, 1979), na 24 i d.

⁴³ *Isto*, na 16.

⁴⁴ *Teorija države i prava*, knj. 2 (Beograd: Naučna knjiga, 1957), na 99.

⁴⁵ LUKIĆ (bilj. 42), na 17.

cda) Prvi je razlog Lukićevo prihvaćanje ekstremnog konvencionalizma u definiranju, naime, uvjerenja da su definicije, ako nisu leksikalne, tj. opisi stvarnog načina upotrebe određenih izraza, arbitrarne stipulacije, tj. proizvoljni prijedlozi načina upotrebe tih izraza⁴⁶. To uvjerenje (čije implikacije nerijetko previđaju i njegovi sljedbenici i njegovi kritičari) bitno umanjuje vrijednost kako njegovih definicija prava, politike i drugih temeljnih izraza njegove teorije, tako i njegovih razlikovanja značenja tih izraza, jer za to kakvo značenje treba pridati pojedinim riječima niti ne mogu — shodno ekstremnom konvencionalizmu — postojati intersubjektivno važeći razlozi. Štoviše, u osvrtu na Lukićevo shvaćanje sociologije morala pokazat ću da je ekstremni konvencionalizam fatalan baš za to do čega je Lukiću posebno stalo, a to je formuliranje samostalnih društvenih znanosti.

cdb) Druga strana netom navedenog razloga jest činjenica da Lukić ne uspijeva u svom konvencionalizmu biti dosljedan, kako to rječito pokazuje njegov izvod da organizacija suverenog organa ne može biti određena pravnim normama (v. ccba). U tom izvodu Lukić, naime, ne tvrdi da on norme koje reguliraju organizaciju suverenog organa naprosto ne naziva pravnima te da je te norme moguće i jednako dobrim, odnosno lošim razlozima nazvati pravnim normama. Naprotiv, Lukić tvrdi da postoje dobri razlozi za iskaz da te norme nisu pravne. No ti razlozi nisu analitički. Naime, iskaz da norme koje uređuju organizaciju suverenog organa nisu pravne norme ne slijedi iz Lukićevih definicija suverenosti, norme i drugih termina njegove teorije na način na koji iz definicije trokuta (»geometrijski lik koji ima tri stranice«), definicije pravog kuta (»kut od 90°«) te onoga što inače znamo o geometriji (da svaki trokut zatvara 3 kuta od ukupno 180°) slijedi da u pravokutnom trokutu kutevi različiti od pravoga zatvaraju 90°. Lukićev iskaz da norme koje uređuju organizaciju suverenog organa nisu pravne norme je, posve očito, tvrdnja o prirodi odlučivanja ljudi na vlasti, čija istinitost ovisi, s jedne strane o nizu istina o ljudskoj prirodi, prirodi vlasti, prirodi praktičkog rasuđivanja i sl., a s druge, o stvarnom djelovanju ljudi na vlasti.

cdc) Treći razlog zbog kojega diskutirana razlikovanja ne izgledaju uvjerljivima jest neodređenost Lukićeva razlikovanja politike i prava. Premda tu razliku nastoji odrediti kao razliku između dvije vrste predmeta koji mogu biti spoznati različitim metodama, naime, kao razliku između stvarnog ponašanja ljudi koje je moguće odrediti u prostoru i vremenu, a koje je karakteristično za politiku, i duhovnih predmeta, koji nemaju prostorno vremensku limesiju i koji su karakteristični za pravo, sam navodi da se politika sastoji od potonje vrste predmeta (vrijednosti), a pravo i od ponašanja (v. cca). Pritom ne navodi razloge zbog kojih ne bi mogli držati da se pravo kao duhovni predmet sastoji i od vrijednosti (a ne samo normi), a politika i od normi. Naprotiv, njegova izlaganja o političkoj organizaciji države nedvojbeno pokazuju da drži kako postoje i karakteristično političke, tj. ne-pravne

⁴⁶ V. nar. R. LUKIĆ, »Pojam prava«, u Isti (ur.), *Zbornik za teoriju prava*, sv. 2 (Beograd: SANU, 1982), na 1—2.

norme, u prvom redu one koje uređuju organizaciju suverenih organa (v. ccb).

cdd) Četvrti prigovor nadovezuje se neposredno na prethodni: Lukić ne daje uvjerljive razloge za razlikovanje političkih i pravnih normi. Uvjerljivost njegove tvrdnje da ne mogu biti držane pravnim normama one norme koje uređuju organizaciju suverenog organa — tvrdnje za koju sam već kazao da je dijelom iskustveno provjerljiva (v. cdb) — bitno umanjuje već činjenica da u čitavom nizu država postoji podjela vlasti, tj. da najvišu (suverenu) vlast vrši nekoliko državnih organa, i to, karakteristično, tako da vrhovni zakonodavni i sudski organi, koji ne raspolažu neposredno fizičkom prisilom, donose norme koje kao pravno obvezatne poštuju izvršno-upravni organi, koji takvom prisilom neposredno raspolažu. Tvrditi, u skladu s Lukiće-
vom teorijom, a protivno uvjerenju onih koji te norme poštuju, da te norme nisu pravne (i pritom još priznati da je Lukićeva definicija prava proizvoljna stipulacija, v. cda) ne izgleda umjesnim.

cde) Lukićevo razlikovanje političkih i pravnih normi trpi, međutim, i od temeljnije slabosti. Lukić pravo definira kao »skup društvenih normi koje su sankcionirane državnim aparatom prinude (...)«, a državu kao organizaciju »koja raspolaže monopolom za fizičku prinudu«⁴⁷. Ta je definicija, prema kojoj je pravo skup normi koji je efikasan zato što se temelji na monopolu prisile, u najboljem slučaju cirkularna.

cdea) U najboljem slučaju zbog toga što je pitanje da li je uopće plodna usporedba između monopola, tj. situacije na tržištu u kojoj postoji samo jedan prodavalac nekog proizvoda, i to proizvoda za koji ne postoji odgo-
varajuća zamjena, i državnog upravljanja fizičkom prisilom, tj. situacije u kojoj postoje brojni aktualni ili potencijalni »proizvođači« fizičke prisile (među kojima država nije nužno najjači), u kojoj država ne prodaje to »dobro«, pa ga čak najčešće ne upotrebljava (već uglavnom prijeti primjenom fizičke prisile protiv prekršilaca svojih naredaba) te u kojoj postoje brojni supstituti tog »dobra«, napose brojne zamjene prijetnje fizičkom prisilom: obrazovanje, politička propaganda, ekonomska prisila i sl.

cdeb) Zanimari li se ta primjedba, usporedba uključuje cirkularnu definiciju prava. Treba, naime, uočiti da se monopol⁴⁸, tj. situacija u kojoj postoji jedan prodavalac nekog relativno nezamjenjivog proizvoda, pojavljuje redovito zato što su ostali potencijalni prodavaoci i pravno isključeni iz prometa tom robom. To je posve očito slučaj sa tzv. reguliranim monopolima, koji i nastaju tako da država (zbog razloga tehničke efikasnosti, sigurnosti ili sl.) pojedinom opskrbljivaču udijeli isključivo pravo prodaje nekog proizvoda ili usluge (npr. električne energije). No, to je gotovo beziznimno slučaj i sa tzv. slobodnim monopolima, koji se doduše formiraju prvenstveno uslijed nekih prirodnih i tehnoloških okolnosti (npr. vlasnik bogatog ležišta

⁴⁷ Radomir LUKIĆ, *Uvod u pravo*, 3. izd. (Beograd: Naučna knjiga, 1977), na 57.

⁴⁸ Oslanjam se na Heinz KOHLER, *Scarcity Challenged: An Introduction to Economics* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1968), na 407—409.

rijetkih ruda razvije jeftin postupak finalizacije proizvoda iz te rude), ali čije djelovanje je barem pomognuto, a često baš omogućeno, određenim vlasničkim pravima (pravom vlasništva na ležište rude, eventualnom dozvolom za eksploatiranje ležišta, patentnom zaštitom tehnološkog postupka finaliziranja proizvoda). Prema tome, ako se, kao odgovarajuća, prihvati metafora da je država organizacija »koja raspoláže monopolom za fizičku prinudu«, tom se metaforom prešutno prihvaća da država ima isključivo pravo upotrebe fizičke prisile u određenom području i da, dakle, državu nije moguće na zadovoljavajući način definirati bez upućivanja na pravni sistem koji državi podjeljuje ili priznaje to pravo. A iz toga onda slijedi da ako se država definiše kao organizacija koja raspoláže monopolom prisile, tako definirana država ne može biti *definiens* prava jer se time pravo definiše kao ono što je ustanovljeno — pravom.

cdec) Ako je gornja kritika prihvatljiva, iz nje slijedi da Lukiću nije uspjelo da nađe zadovoljavajući kriterij za definiranje pravnih normi, pa, prema tome, nije opravdano, odnosno uvjerljivo, niti njegovo razlikovanje pravne i političke organizacije države.

ce) Premda prof. Lukić nije uspio u svojoj nakani da pokaže razliku između politike i prava te političke i pravne organizacije države, uspio je, slično prof. Branku Horvatu u njegovim raspravama o vlasništvu, da pokaže i ono što nije namjeravao. Ukratko, pokazao je da, premda je i moguće i potrebno državu izučavati i metodama koje nisu svojstvene tradicionalnoj pravnoj znanosti, te da, premda nije moguće kazati da je svaka država u cijelosti organizirana pravnim normama, državu nije moguće identificirati ako se ne uzmu u obzir norme kojima je organizirana. Usto pokazao je da, barem pod pretpostavkama njegove teorije, prema kojima je pravo jednosmjerna projekcija vlasti zapriječena monopolom prisile, nije moguće identificirati pravne norme, odnosno razgraničiti ih od ostalih društvenih normi. Na identificiranje pravnih normi i njihovo razgraničavanje od drugih normi, kao jedan od centralnih problema prava i pravne znanosti, poznat kao problem izvora prava, vratit ću se kasnije (v. 2cb), a sad ću se osvrnuti na Lukićevo shvaćanje socioloških istraživanja morala.

d) *Moralno ponašanje i moralna svijest*

Dok su uvjerenja da postoji razlika između ekonomskog i pravnog vlasništva te između političke i pravne dimenzije države malne neupitno prihvaćena i često opširno razrađivana od jugoslavenskih istraživača društva, paralelno uvjerenje, da postoji analogna razlika dvije dimenzije morala, manje je izraženo, već zbog toga što je karakteristično moralnim problemima i novijoj jugoslavenskoj filozofiji posvećena relativno mala pažnja⁴⁹. Stoga

⁴⁹ Poglavitito zahvaljujući činjenici da je u poslijeratnoj jugoslavenskoj filozofiji najistaknutija bila a-etička interpretacija Marxa koju je dao Milan KANGRGA u *Etički problem u djelu Karla Marxa: Kritika moralne svijesti*, 2. izd. (Beograd: Polit, 1980). V. i Stjepan SIROVEC, *Ethik und Metaethik im jugoslawischen Marxismus* (Paderborn: Schönningh, 1982).

stajališta iz Lukićeve *Sociologije morala* (2. izd. 1975), na koja ću se osvrnuti u idućim točkama, možda nisu indikativna za glavni tok jugoslavenskih akademskih poimanja morala, no u svakom slučaju jesu indikativna za poimanja koja su, zahvaljujući već spomenutom ugledu prof. Lukića, najpoznatija jugoslavenskim pravnicima.

da) Lukić u svojoj analizi znanosti o moralu (on sam upotrebljava izraz nauka) polazi od toga da je moral skup normi o ljudskom ponašanju koji »ima mnoge i razne elemente, vidove, strane«, i to toliko raznorodne »da ih moraju proučavati različite nauke«⁵⁰. Tako, prema njemu, duhovni sadržaj morala izučavaju dvije duhovne ili kulturolozijske znanosti: moralna dogmatika proučava »šta moral sadrži, tj. šta naređuje da čovek čini«; moralna analitika (teorija) izučava strukturu morala, tj. »iz kojih se pojmovnih (misaonih) elemenata moral sastoji i u kakvom su oni odnosu među sobom«⁵¹. Nadalje, psihičke procese koji stvaraju moralne norme i koji su sami izazvani tim normama izučava psihologija morala. Prema Lukiću, napokon, više znanosti izučava materijalnu stranu morala, tj. materijalne znakove u kojima se moral izražava, te ljudska ponašanja u kojima se on izražava, »koja stoje pod njegovim uticajem, kao i u povezanom delovanju tih ponašanja u društvenim procesima«. Historija morala izučava promjene, odnosno razvoj morala. Zadaci opće sociologije morala su, prema Lukiću, sljedeći. Prvo, da odredi od čega se moral kao društvena pojava sastoji (npr. da je društvena norma ili društveni odnos ili društveni proces ili sl.) i u čemu se sastoji razlika između morala i drugih sličnih pojava, te da odredi društvene procese stvaranja, funkcioniranja i mijenjanja morala⁵². Pritom Lukić napominje da je u određivanju tih procesa, kao i u određivanju samog morala, tj. pojma morala, sociologija pretežno opisna disciplina. Drugi je njezin zadatak ispitivanje uzajamnog utjecaja morala i društva. Taj zadatak se, prema njemu, sastoji pretežno u ustanovljavanju društvenih zakonitosti, a manje u opisanju društvenih pojava i procesa⁵³.

db) Uz to razlikovanje znanosti (nauka) o moralu Lukić daje, među ostalim, sljedeće dvije — za ovu analizu važne — napomene. Prva je da su duhovne znanosti o moralu, »u neku ruku 'čisto' moralne nauke, tj. nauke koje izučavaju samo moral, ne dovodeći ga u vezu s drugim pojavama«, za razliku od drugih nauka o moralu, kao što su to sociologija i psihologija morala, koje »izučavaju kako sam moral (...) tako i, naročito, njegove veze i odnose s drugim pojavama u svetu«⁵⁴. Druga je njegova napomena, koja je u ovom kontekstu važna, ona kojom objašnjava odnos znanosti o moralu i filozofije morala, a koju daje u *Metodologiji prava* (1976) te koju, dosta očito, podrazumijeva u *Sociologiji morala*. Prema tom objašnjenju filozofija je nadiskustvena spoznajna disciplina, koja se od ostalih takvih disciplina razlikuje svojom racionalnošću, tj. time što su njezini iskazi, u prvom redu, logički

⁵⁰ *Sociologija morala*, 2. izd. (Beograd: Naučna knjiga, 1976), na 12.

⁵¹ Citat i dalje, isto.

⁵² Isto, na 23.

⁵³ Isto...

⁵⁴ Isto, na 13.

smisaoni i time racionalno razumljivi⁵⁵. Kao takva, filozofija se tradicionalno dijeli u nekoliko disciplina, među kojima je prva ontologija i metafizika, čija su glavna pitanja »da li uopšte nešto (svet) postoji, a ako postoji, zašto postoji upravo tako kako postoji, tj. šta nužno mora imati (posedovati) sve što postoji, kao i koje su eventualne vrste onoga što postoji«⁵⁶. Polazeći, očito, od tog shvaćanja filozofije, Lukić u *Sociologiji morala* navodi da se i filozofija morala dijeli u discipline te da je među njima prva moralna ontologija, koja ispituje biće (hrv. bitak, bit) morala »i, ukoliko se stane na stanovište da je ono duhovno, tj. sistem vrednosti, odnosno normi, ona bi se u tome poklapala s jednim delom moralne aksiologije, koja također ispituje moralne vrednosti«⁵⁷.

dc) Gornji, opširan izvod iz Lukićeve *Sociologije morala* i *Metodologije prava* dosta očito pokazuje da on ne samo što razdvaja filozofijsku i znanstvenu (naučnu) spoznaju morala, a unutar potonje i kulturolozijsku od psihologijske te sociologijske i sličnih spoznaja, nego predočava sociologijsku spoznaju kao nezavisnu po svom predmetu, a to za njega nužno znači i po metodi, od drugih načina spoznavanja morala. No poveže li se taj izvod sa već istaknutim Lukićevim prihvaćanjem ekstremnog konvencionalizma u definiranju (v. cda) i njegovim shvaćanjem filozofije, a zatim s njegovim shvaćanjem mogućnosti i granica sociologijske spoznaje morala dobit ćemo nekoliko suprotstavljenih koncepcija o prirodi i dosezima raznih načina spoznavanja morala. Izvest ću ih u idućim točkama (dca—dce).

dca) Prema ekstremnom konvencionalizmu, kakav zastupa Lukić, definiranje, kako se ono pojavljuje u filozofiji i znanosti, u krajnjoj je liniji proizvoljno pridavanje značenja nekom izrazu. Shodno tome, ontologija (odnosno metafizika) koja se tradicionalno drži temeljnom filozofijskom disciplinom i za koju se drži da joj je glavni zadatak (po kojemu i jest temeljna) taj da odgovara na pitanja vrste »Što je to X?«, tj. taj da definira neke izraze (»X« ili dr.), zaokupljena je, u najboljem slučaju, sporednim problemima (prema samom Lukiću: terminološkim pitanjima)⁵⁸. Oni su u najboljem slučaju sporedni zbog toga što njihovo rješavanje može biti relevantno za samu filozofiju (jer povećava jasnoću i konzistentnost filozofijskih iskaza) ali ne pridonosi spoznavanju svijeta kakav on doista jest. Dakle, Lukićeva stajališta izložena pod *db* povezana s njegovim konvencionalizmom u definiranju dosta jasno impliciraju da filozofijska spoznaja morala nije prava spoznaja morala nego neka vrsta analize naših iskaza o moralu, te da je prava spoznaja morala, u mjeri u kojoj ona uopće postoji, znanstvena (naučna) spoznaja. Daljnja je implikacija da, ako i postoje neka univerzalna moralna pravila, odnosno vrijednosti, tj. takva pravila/vrijednosti koja su obvezatna za sva umna bića kao umna bića (u uvodu sam ih nazvao apsolutnim ili univerzalnim moralom), filozofija, za koju se tradicionalno držalo da ih izučava, ne može ih spoznati.

⁵⁵ *Metodologija prava* (Beograd: SANU, 1976), na 46.

⁵⁶ *Isto*, na 48.

⁵⁷ LUKIĆ (bilj. 50), na 14.

⁵⁸ LUKIĆ (bilj. 46), na 2.

No iz rečenog ne slijedi da, prema Lukiću, univerzalna moralna pravila mogu biti spoznata sociologijski. S jedne strane, drži da sociologija dosada nije ustanovila univerzalna moralna pravila, odnosno vrijednosti te da se, štoviše, »mora odbaciti postojanje opšteg večnog morala«⁵⁹. S druge strane, sve da sociologija ustanovi da svi morali sadrže određena pravila ili vrijednosti, tj. da postoji zajednička jezgra svih dosada postojećih morala, iz toga, prema Lukićevom shvaćanju prirode sociologije kao discipline koja opisuje i objašnjava svoj predmet, a ne propisuje kako bi se ljudi trebali ponašati, još ne bi slijedilo da je ta zajednička jezgra univerzalni moral u gore navedenom smislu, s jednostavnog razloga što čak i sociologijski nalaz da svi ili većina ljudi vjeruje da određene moralne norme, odnosno vrijednosti *jesu* obvezatne, ne može sociologijski biti interpretiran kao nalaz da te norme, odnosno vrijednosti, *trebaju* biti obvezatne. Interpretacije takve vrste spadaju u domenu filozofije, no one su, ako strogo slijedimo Lukića, ne-utemeljene.

Iz izloženog valja, dakle, zaključiti da Lukić sociologijsku spoznaju morala predočava ne samo kao, po predmetu i metodi, nezavisnu od ostalih načina spoznavanja morala, nego i kao jedini legitimni nadomjestak za tradicionalna, karakteristično moralna istraživanja, tj. za filozofijske potrage za univerzalnim moralom, no kao takav nadomjestak koji se sastoji u opisivanju i objašnjavanju iskustveno dostupnih, pozitivnih ili konvencionalnih morala, što variraju od jedne društvene grupe do druge te se unutar svake vremenom mijenjaju.

dcb) Međutim, povezivanje izvoda pod *db* s ekstremnim konvencionalizmom ima još jednu — i dalekosežniju — implikaciju, a ta je da, baš kao ontologijske definicije, definicije morala koje daje sociologija morala u izvršavanju svog prvog zadatka (v. da) nisu opisi materijalne, tj. iskustveno dostupne strane morala, nego arbitrarne stipulacije, te da isti karakter imaju definicije morala koje daju druge znanosti o moralu (kulturologijske, tj. moralna dogmatika i moralna analitika, psihologija morala i dr.). Ako je tako, tj. ako kriteriji za formiranje pojedinih znanosti o moralu dopuštaju da svaka od tih znanosti i, dapače, svaki od znanstvenika koji izučavaju moral, formulira svoju definiciju predmeta koji izučava, i ako, štoviše, postojeće znanstvene prakse pokazuju da svaka znanost o moralu ili čak svaki znanstveni istraživač morala ima svoju definiciju morala, Lukićevo stajalište da je sociologijska spoznaja morala nezavisna od drugih načina spoznavanja morala (ili čak legitimni supstitut tradicionalnih, neutemeljenih istraživanja morala) nije drugo do neposredni izvod iz pravila i prakse da su svaka disciplina i svaki znanstvenik koji su zaokupljeni moralom ovlašteni da svoj predmet definiraju kako im drago i da to, uglavnom, i čine. Usto, to Lukićevo stajalište nije drugo do priznanje da se svaka znanost o moralu, odnosno rad svakog znanstvenika o tom problemu, temelji na određenim filozofijskim — prema Lukiću: u krajnjoj liniji arbitrarnim — rješenjima puko terminologijskih pitanja. Tako Lukić, slično kao i u svom pokušaju razlikovanja politike i prava te političke i pravne organizacije države, pokazuje i ono što nije

⁵⁹ LUKIĆ (bilj. 50), na 597.

namjeravao, no u svakom slučaju s mnogo dalekosežnijim posljedicama za svoju teoriju. Za razliku od tog pokušaja, u kojemu je nenamjeravano pokazao da razlika na kojoj insistira ne postoji, u nastojanju da pokaže da sociologija morala ima svoj vlastiti predmet, i to takav koji čini tradicionalne potrage za univerzalnim moralom izlišnim, pokazao je da ona takav predmet može imati (ili čak da ga ima) s prostog razloga što to može biti bilo koji predmet.

dcc) Lukićevo stajalište da sociologija morala ima svoj vlastiti predmet izučavanja, tj. moral u sociologijskom smislu, bilo bi utemeljeno samo pod uvjetom da je sociologija u stanju da svoj predmet egzaktno odredi metodom koja joj je, prema njemu, inače svojstvena, a to znači opisivanjem prostorno-vremenskih dimenzija tog predmeta (v. da). Lukić, čini se, vjeruje u mogućnost baš takvog egzaktnog formuliranja pojma morala kad kaže da se »moral s gledišta sociologije može shvatiti na stvarno (a ne samo terminološki) različite načine«⁶⁰. Ta napomena daje naslutiti da se Lukić približio stajalištu prema kojemu sociologija formulirana po uzoru na fiziku može opažanjem — kako ju on naziva — materijalne strane morala te logičko-matematičkim operacijama izvesti iskustveni pojam morala kojim bi učinila izlišnima ne samo filozofijske pojmove morala (pa tim samim i filozofiju morala), nego i kulturolozijske pojmove morala i kulturolozijske znanosti o moralu, tj. — prema njemu — moralnu dogmatiku i moralnu analitiku (teoriju morala).

dcd) No niti netom izložena interpretacija Lukićeva shvaćanja prirode i dosega sociologije morala nije posve mjerodavna. Nije posve mjerodavna ne samo zbog toga što se oslanja na nedovoljno određenu napomenu iz njegove *Sociologije morala*, nego i zbog toga što njegova analiza načina spoznavanja prava, koja je relevantna i za razumijevanje njegova shvaćanja spoznavanja morala, omogućava bitno drugačiju interpretaciju od one ponuđene ranije. Lukićeva analiza spoznavanja prava, opširno izložena u njegovoj *Metodologiji prava*, relevantna je za razumijevanje njegova shvaćanja spoznaje morala zato što drži da je moral višedimenzionalna pojava kao i pravo (sastavljena od idealno postojećih normi i vrijednosti, psihičkih procesa protežnih u vremenu te stvarnih ponašanja protežnih i u vremenu i u prostoru) te zato što, kako je već naznačeno, drži da je svaka dimenzija spoznatljiva drugom metodom. Međutim, odnos između tih metoda u *Metodologiji prava* je prikazan drugačije nego u *Sociologiji morala*.

dcda) U *Metodologiji prava*, u osvrtu na sociologijsku koncepciju prava, prema kojoj se pravo samo dijelom sastoji od normi što ih propisuje i sankcionira država, a u mnogo se većoj mjeri sastoji od drugih društvenih normi (napose od običaja i od autonomnih normi društvenih organizacija), Lukić napominje da ta koncepcija ne omogućava razlikovanje pravnih normi od moralnih i drugih društvenih normi⁶¹. Nadalje, u osvrtu na sociologijske koncepcije prava američkih i skandinavskih realista, prema kojima se pravo sastoji od stvarnih ponašanja ljudi, a ne od normi, Lukić navodi sljedeće:

⁶⁰ Isto, na 23.

⁶¹ LUKIĆ (bilj. 55), na 86—87.

teško je složiti se s tvrdnjom da je moguće čisto faktičko ponašanje bez ikakvih normi, jer čovek je svesno biće, a to znači da pri određivanju svog ponašanja ima svest da treba da se ponaša na određeni način. I kad nema nikakvih društvenih normi, on sam sebi postavlja norme na osnovu poznavanja stvarnih društvenih odnosa u kojima se nalazi. Prema tome, norme uvek postoje pri svakom svesnom delanju i nema nikakvog čistog sistema društvenih odnosa bez ikakvih normi, kako to hoće krajnje pristalice sociologizma u pravu.⁶²

dadb) Tri prigovori Ehrlichu i pravnim realistima, za razliku od istovrsnih napomena u *Sociologiji morala*, impliciraju da sociologija prava može biti smislenom disciplinom samo ako identifikira pravnorelevantna ponašanja na temelju normativnih kriterija koje daje pravna dogmatika (zaokupljena značenjima određenog pozitivnog prava⁶³) i u okviru normativnog pojma prava koji daje teorija prava (zaokupljena normativnom strukturom svakog, odnosno bilo kojeg, pozitivnog prava). A ako to važi za odnos sociologije prava i kulturoloških pravnih disciplina, to isto mora važiti — zbog strukturalne sličnosti prava i morala — i za odnos sociologije morala, s jedne strane, te moralne dogmatike i teorije morala, s druge.

dce) Međutim, Lukić — i opet nedosljedan — ne prihvata tu implikaciju niti kad se radi o istraživanju prava. Da je ne prihvata najrječitije pokazuje njegova tvrdnja, u odsjeku »Predmet sociološkog posmatranja prava« u *Metodologiji prava*, da je odnos sociološke i dogmatske metode očigledan u istraživanju običajnog prava, »gde se norma nalazi samo u svesti i iskazuje usmeno«⁶⁴. Tu se sociološkim metodama istražuje kako ona glasi ili kako ju društvo shvaća ili tumači, a dogmatskom metodom se, polazeći od podataka koje daje sociologija, »tj. od teksta ove (običajnopravne) norme«, ustanovljuje njezino pravo značenje⁶⁵. Dakle, prema tom Lukićevom stajalištu, dogmatika »parazitira« na sociologiji, a ne obratno, kako to sugerira implikacija pod *dadb*. A na taj ponovni zaokret Lukića, dosta očito, navode dvije postavke.

dcea) Prvo, problematična postavka da se običajne norme iskazuju usmeno. Protiv te tvrdnje možda je dovoljno navesti D'Amatov argument da se međunarodni običaj sastoji od stvarnog ponašanja (*usus*) i jezične artikulacije pravila koje regulira to ponašanje (*opinio*), s time što tu artikulaciju može sačinjavati i mišljenje uglednog pravnika u znanstvenom časopisu (dakle: pisani tekst)⁶⁶. Usto, notorno je da, nerijetko, norme koje su izvorno formulirane u nekom međunarodnom ugovoru (dakle, i opet: pisanom tekstu)

⁶² *Isto*, na 87—88.

⁶³ *V. isto*, na 107.

⁶⁴ *Isto*, na 90.

⁶⁵ *Isto*.

⁶⁶ Anthony A. D'AMATO, *The Concept of Custom in International Law* (Ithaca, N. Y.: Cornell University Press, 1971), na 91—98 i 95.

postupno mogu postati normama međunarodnog običajnog prava, koje obvezuje i države koje nisu strane tog ugovora⁶⁷.

dceb) Druga je postavka još problematičnija, a to je da su spoznaja da neko pravilo postoji i spoznaja značenja tog pravila dvije metodski različite spoznaje: prva je sociologijska, druga je dogmatska. Ta se postavka temelji na jednoj od dvije pretpostavke. Prva je da je postojanje nekog teksta moguće ustanoviti na u osnovi onaj isti način na koji je moguće ustanoviti postojanje bilo koje prirodne činjenice, primjerice nekog kemijskog spoja — što je ne samo *prima facie* krajnje sporno, nego se protivu Lukićevom izričitom stajalištu u *Metodologiji prava* citiranom u *deda*, prema kojemu (kako Lukić kaže) faktično ponašanje možemo identificirati samo tako da saznamo (slobodnije rečeno) subjektivne namjere ili značenja koja tom ponašanju pridaju oni koji to ponašanje izvode. Druga je moguća pretpostavka da smo ovlašteni proizvoljno širiti i sužavati polje primjene pojedinih spoznajnih metoda te, shodno tome, kazati da je ustanovljavanje tih namjera, odnosno značenja, do neke (ma koje) mjere zadatak sociologijskih metoda, a preko te mjere zadatak kulturologijskih. O toj pretpostavci nije, dakako, potrebno raspravljati.

e) *Dogmatski marksizam i pozitivizam*

Postoje dva, naoko inkompatibilna skupa razloga zbog kojih jugoslaven-ski istraživači društva, pa i vodeći teoretičari u društvenim znanostima, kao što su to Branko Horvat i Radomir Lukić, prihvaćaju da su karakteristično sociologijska, tj. kauzalistička istraživanja, nezavisna od karakteristično pravnih i moralnih, tj. normativnih istraživanja.

ea) Prvi je skup razloga dogmatski marksizam. Tim izrazom nazivam onu vrstu marksizma čije je ishodište epifenomenalizam, tj. teza da je svijest različita od materije no od nje u svom postanku određena, te koja je na toj tezi izgradila — prvenstveno u staljinskom i poststaljinskom razdoblju u Sovjetskom Savezu — cjelovito učenje o strukturi prirodnog i društvenog svijeta, uključujući i učenje o prirodi spoznaje⁶⁸.

ea) Glavna teza dogmatskomarksističkog učenja o strukturi društvenog svijeta gotovo je neposredno izvedena iz epifenomenalizma. To je teza, ontologijskog karaktera, da se čitav društveni svijet sastoji od tzv. ekonomskog temelja, kao materijalnog sastojka, koji sačinjavaju odnosi među ljudima u proizvodnji materijalnih dobara, i od tzv. društvene nadgradnje, kao idealnog, odnosno mentalnog sastojka (»u glavama ljudi«), koji sačinjavaju društvene

⁶⁷ V. npr. G. H. J. VAN HOOFF, *Rethinking the Sources of International Law* (Dordrecht: Kluwer, 1983), na 109.

⁶⁸ V. npr. autoritativni sovjetski priručnik V. F. KONSTANTINOV (otv. ur.), *Osnovy marksistsko-leninski filozofii*, Izd. 5-oe (Moskva: Izd. političeskoj literatury, 1981), na 46 i d. Istovjetna stajališta zastupali su ili još uvijek zastupaju brojni jugoslavenski univerzitetski udžbenici, kao što su npr. Oleg MANDIĆ, *Pre-gled dijalektičkog materijalizma* (Zagreb: Narodne novine, 1964), na 26 i d. i Danilo MARKOVIĆ, *Osnovi opšte sociologije*, 4. izd. (Beograd: Savremena administracija, 1976), na 41—49 i dr.

institucije (država i pravo i sl.) i razni oblici ideologije (političke ideologije u užem smislu, moralni nazori, religije i dr.). Naličje je te teze da je društvena nadgradnja u krajnjoj liniji određena od ekonomskog temelja, tj. da su promjene u proizvodnji materijalnih dobara krajnji uzrok nastanka, mijenjanja i prestanka elemenata društvene nadgradnje⁶⁹.

eab) Glavna je spoznajnoteorijska teza dogmatskog marksizma naivno-realistična: realistična utoliko što tvrdi da postoji realnost, tj. vanjski svijet koji postoji nezavisno od čovjekove svijesti, te da svijest u procesu spoznaje tu realnost, onakvu kakva ona jest, odslikava; naivna utoliko što tvrdi da je ljudska spoznaja pasivan odraz realnosti⁷⁰.

eac) Iz dogmatskomarksističkog učenja o primatu materije nad sviješću te ekonomske baze nad institucionalnom i ideologijskom nadgradnjom nužno ili gotovo nužno slijede teze o ontologijskom primatu ekonomskog nad pravnim vlasništvom, države kao sistema ponašanja zaokupljenih upotrebom fizičke sile nad državnom kao organizacijom utemeljenom na idealno važećim normama, te morala kao skupa stvarnih ponašanja nad moralom kao skupom idealno postojećih normi i vrijednosti. Iz tih teza ontologijskog karaktera i naivnog realizma slijedi, jednakom nužnošću, zaključak da je spoznaja ekonomskog vlasništva ne samo nezavisna o spoznaji pravnog vlasništva, nego i temelj potonje, te zaključci o odgovarajućem primatu spoznaje države u političkom smislu nad spoznajom države u pravnom smislu i spoznaje moralnog ponašanja nad spoznajom moralnih normi i vrijednosti.

ead) Dogmatski je marksizam samo površno sličan Marxovu učenju. Prije svega, ono nije zaokupljeno odnosom svijesti i materije, nego teorije i prakse, te pritom teoriju ne shvaća kao idealnu nadgradnju prakse, već kao njezinu dinamičku stranu⁷¹. Stoga su sa stajališta Marxova učenja neopstojne kako ontologijske teze dogmatskog marksizma (u primatu ekonomskog vlasništva nad pravnim itd.), tako i njegove spoznajnoteorijske teze (o primatu spoznaje ekonomskog vlasništva nad spoznajom pravnog vlasništva itd.).

eaf) Jugoslavenski filozofi, a potom i najveći broj teoretičara i drugih istraživača društva, veoma su rano odbacili glavne postavke dogmatskog marksizma, napose njegov naivni spoznajni realizam, poznat kao teorija odraza⁷². Štoviše, sve je veći broj istraživača počeo naginjati poimanju znanstvene spoznaje koje je pozitivističko, u korijenu empirističko, i, prema tome, nespojivo s bilo ontologijskim bilo spoznajnoteorijskim tezama dogmatskog marksizma. Upravo zbog tog zaokreta jugoslavenskih društvenih znanosti ne može se držati da je stajalište o primatu ili barem nezavisnosti karakteristično sociologijskih istraživanja u odnosu na karakteristično pravna i moralna

⁶⁹ V. npr. KONSTANTINOV, na 227 i dr., MANDIĆ, na 137 i dr., MARKOVIĆ, na 161 i d (sve u bilj. 68).

⁷⁰ V. npr. KONSTANTINOV, na 65 i d., MANDIĆ, na 32 i d. (oba u bilj. 68).

⁷¹ Tako Nathan ROTENSTREICH, *Basic Problems of Marx's Philosophy* (Indianapolis: Bobbs-Merill, 1955), na 44.

⁷² V. sustavnu kritiku u Lino VELJAK, *Marksizam i teorija odraza* (Zagreb: Naprijed, 1979).

danas motivirano dogmatskim marksizmom. On je, međutim, ostao važnim potpornjem tog stajališta, i to ne samo zato što je dio naslijeđenog »teorijskog folklor«, nego i zbog toga što sadržajno dopunjuje pozitivizam, na koji se ono neposredno naslanja.

eb) Pozitivizam je, dakle, glavni sklop razloga na kojemu se, neposredno, temelji danas u Jugoslaviji rašireno stajalište o primatu ili barem nezavisnosti karakteristično sociologijskih istraživanja u odnosu na ona karakteristično pravna i moralna.

eBa) Pozitivizam se (naprosto ili kao filozofijska doktrina) sastoji od niza povezanih pogleda koje ću sistematizirati ovako⁷³:

1. teza da se »stvarnost« sastoji od osjetilnih utisaka te, s tim povezani, averzija spram metafizike i shvaćanje da je filozofija metoda analize pojmova, koja se jasno razlikuje od znanosti (zaokupljene osjetilnim utiscima »stvarnosti«), no koja na znanosti parazitira;

2. teza da prirodne i društvene znanosti imaju zajednički logički, a možda i metodologijski temelj;

3. teza da je znanstveno, tj. iskustveno znanje, nesuglasno sa slijeđenjem moralnih ciljeva ili s primjenom etičkih standarda.

ebb) Druga i treća od netom navedenih teza istovremeno su i teze pozitivizma u sociologiji, s time što je druga razrađena u sljedeće dvije postavke⁷⁴:

2a. da stanja ljudske subjektivnosti (kao što su to namjere, razlozi za djelovanje, moralne i pravne norme i vrijednosti i sl.) mogu biti istražena metodama prirodnih znanosti;

2b. da je zadatak sociologije da, poput prirodnih znanosti, formulira zakone i zakonitosti o uzročno-posljedičnim odnosima među društvenim pojavama, odnosno da na temelju takvih zakona objašnjava odnose među takvim pojavama.

ebc) Nepotrebno je obrazlagati da su postavke 2a i 2b neposredno uporište za stajalište da su karakteristično sociologijska, tj. kauzalistička istraživanja, nezavisna po svom predmetu i metodi od karakteristično pravnih i moralnih, tj. normativnih istraživanja. Iz tih postavki te 3. teze slijedi, što više, da karakteristično pravna i moralna istraživanja koja su normativna ne samo po predmetu (tj. po tome što izučavaju norme) i po metodi (tj. po tome što objašnjavaju društvene pojave na temelju normi), nego i po funkciji (tj. po tome što sama propisuju ili opravdavaju norme)⁷⁵ trebaju biti adomještene karakteristično sociologijskim istraživanjima.

eBa) Potaknuti, očito, takvim razlozima, neki utjecajni teoretičari međunarodnog prava, naročito Roberto Ago i Alf Ross, založili su se za stvaranje

⁷³ Prema A. GIDDENS, »Positivism and its Critics«, u Tom Bottamore and Robert Nisbet (eds.), *A. History of Sociological Analysis* (London: Heinemann, 1979), na 237.

⁷⁴ Prema Anthony GIDDENS (ed.), *Positivism and Sociology* (London: Heinemann, 1974), na 3—4.

⁷⁵ V. pobliže o razlikovanju ta tri značenja izraza normativna znanost u Norberto BOBBIO, »Bitak i trebanje u pravnoj znanosti«, u Isti, *Eseji iz teorije prava*, rij. (Split: Lologs, 1988), na 33 i d.

znanosti međunarodnog prava koja će se u cijelosti temeljiti na netom izloženim pozitivističkim stajalištima⁷⁶. Nešto blaža nastojanja sociologizacije znanosti međunarodnog prava te odvajanje znanosti o međunarodnim političkim odnosima od pravnih istraživanja bitno je obilježje današnjih međunarodnih studija⁷⁷.

ebd) Upravo zbog toga što je tako očita, ne treba dokazivati niti činjenicu da su gore izložene pozitivističke teze imale odlučujući utjecaj na formiranje stajališta koje danas prevladava među jugoslavenskim društvenim znanstvenicima da su karakteristično sociologijska istraživanja ne samo nezavisna nego i prioritetna u odnosu na normativna. Dovoljno je da navedem neke jake indicije u prilog te tvrdnje: konstanta je Lukićeve teorijske pozicije, koja se u posljednjih tridesetak godina u mnogim pogledima promijenila⁷⁸, uvjerenje da postoji razlika između znanstvene spoznaje, utemeljene na iskustvu, i filozofijske nadiskustvene spoznaje — dakle, uvjerenje koje je u najmanju ruku veoma blisko 1. tezi pozitivizma; primjetna je značajka Horvatove znanstvene prakse nastojanje da se ne samo iskazi nego i predmet društvenih znanosti očisti od vrijednosti⁷⁹ — dakle, nastojanje koje je veoma blisko 3. tezi pozitivizma.

ebe) 1. teza pozitivizma, da se »stvarnost« sastoji od osjetilnih utisaka nespojiva je sa spoznajnim realizmom, koji ispovijeda dogmatski marksizam (a i druge dominantne varijante marksizma). 3. teza pozitivizma, o vrijednosnoj neutralnosti znanosti, nespojiva je s dogmatskomarksističkim insistiranjem na partijnosti svake spoznaje, napose one društvenih procesa. No, premda su spoznajnoteorijska polazišta dogmatskog marksizma i pozitivizma nespojiva, njihovi rezultati se sadržajno dopunjuju: i s jednog i drugog polazišta dolazi se do nalaza da su »čvrste činjenice društvenog života«, tj. tzv. stvarna ponašanja ekonomskog, političkog ili naprosto socijalnog ili pak fiziološkog karaktera, na neki način primarne u odnosu na ono što se zbiva »u glavama ljudi«, tj. u odnosu na namjere, razloge, norme, vrijednosti i sl. A ta sadržajna podudarnost nalaza rezultat je teorijske sličnosti tih orijentacija u dva pogleda. S jedne strane, dogmatski marksizam se temelji na uvjerenju da sve pojave u prirodnom i društvenom svijetu jesu uzročno-posljedično povezane⁸⁰; slično tome, pozitivizam sve pojave interpretira kao da jesu tako povezane (v. postavku 2b u ebb). Upravo zbog toga, s druge strane, niti jedna od te dvije orijentacije ne može u svojim koncepcijama naći odgovarajuće mjesto za norme, vrijednosti i druge razloge za djelovanje »u glavama ljudi«

⁷⁶ V. poblize u PADJEN (bilj. 12), na 67—70 i 81—82.

⁷⁷ V. isto, na 121.

⁷⁸ V. R. LUKIĆ, »Nacrt filozofije prava«, referat podnesen sastanku Grupe za teoriju prava SANU 10. travnja 1989, u kojemu autor priznaje primjetno veću ulogu filozofijskoj spoznaji nego što to čini u gore spomenutim tekstovima.

⁷⁹ Primjetno osobito u usmenim raspravama, npr. u raspravi o njegovim tezama u organizaciji Izvršnog odbora Filozofskog društva Srbije, 22. travnja 1988, u kojoj izrijekom isključuje pravdu — kao emocionalnu pojavu — iz samog predmeta sociologijske i politologijske analize. V. repr. u *Duga*, vanredno izdanje, srpanj 1988, na 64.

⁸⁰ V. npr. KONSTANTINOV, na 85 i dr. i MANDIĆ, na 53 i dr. (oba u bilj. 68).

koji ne determiniraju »stvarno ponašanje«, mada na njega nesumnjivo utječu, a pogotovo ne mogu naći mjesto za takve razloge koji bi bili valjani kao univerzalan, apsolutan moral.

Otuda i zajednički pravnoteorijski izraz dogmatskog marksizma i pozitivizma u pravnom pozitivizmu.

2. PRAVNI POZITIVIZAM

a) Pravni pozitivizam je učenje o pravu koje je povijesno starije od filozofijskog i sociologijskog pozitivizma, no veoma im je blisko, a odlikuju ga tri značajke⁸¹:

1. izbjegavanje metafizičkih pretpostavki, izrazivo u tezi da je pravo moguće spoznati iskustveno, bez istraživanja njegove moguće utemeljenosti u Bogu, u svjetskom duhu, ljudskoj prirodi ili drugim sličnim predmetima koje nije moguće iskustveno spoznati (usp. eba 1);

2. svođenje prava na pozitivno pravo, izrazivo u tezi da se pravo odlikuje nekim obilježjima koja su dostupna iskustvu i po kojima se ono razlikuje kako od konvencionalnog ili pozitivnog morala, prakticiranog od neke uže ili šire društvene grupe, tako i od apsolutnog ili univerzalnog morala, važećeg za sva umna bića kao umna bića (usp. ebb 2a);

3. relativizacija sadržaja prava, izraziva u tezi da pravo nema neki stalni sadržaj (npr. privatno vlasništvo) koji bi bio određen nekim stalno djelujućim faktorima (npr. nagonom za samoodržanjem), već da mu je sadržaj promjenljiv, jer je određen konkretnim odnosima moći ili nekim drugim promjenljivim činjenicama u danom prostoru i vremenu (kao posljedica ovdje navedene 1. i 2. teze te 2b postavke sociologijskog pozitivizma navedene u ebb, iz koje proizlazi da je pravo uzrok ili posljedica uzročno posljedičnog niza bilo kojih društvenih činjenica).

b) Važno je uočiti da, premda je pravni pozitivizam (kako to pokazuju gornje usporedbe u zagradama) veoma blizak filozofijskom i sociologijskom pozitivizmu, po niti jednom od svojih stajališta nije u očitom raskoraku s marksizmom — barem u glavnim varijantama koje su jugoslavenskom čitaocu poznate putem školske lektire. Štoviše, moglo bi se kazati da je pravni pozitivizam takorekuć prirodan marksistički nazor na pravo.

Poblježe rečeno:

1. zazor spram metafizike svojstven je u marksizmu⁸²; dogmatski je marksizam (u smislu pod 1ea), doduše, baš metafizička teorija, no tog se epiteta kloni⁸³;

⁸¹ Prema Walter OTT, *Der Rechtspositivismus* (Berlin W.: Duncker und Humblot, 1976), na 102—109.

⁸² V. npr. A. SCHMIDT u Werner Post und Alfred Schmidt, *Was ist Materialismus?* (München: Kösel, 1975), na 8—11.

⁸³ Tako KONSTANTINOV (bilj. 68), na 15 i d. prikazuje marksističko-lenjinstičku filozofiju kao dijalektičku i dijametralno suprotnu metafizičkim orijentacijama.

2. centralna postavka pravnog pozitivizma, da je pravo različito od apsolutnog ili univerzalnog morala, nužno je i postavka bilo koje marksističke teorije prava, zbog toga što je marksizam, kao teorija koja barem izbjegava metafizičke iskaze, nespojiv s uvjerenjem da postoji nekakav apsolutan ili univerzalan moral; iole kritični marksisti ne mogu, doduše, prihvatiti blaži izvod centralne pravno pozitivističke teze, da su povijesno postojeći pravni sistemi potpuno odvojeni od pozitivnog, odnosno konvencionalnog morala; no zato dogmatski marksizam (koji je ovdje prvenstveno važan) prihvaća centralnu pravno pozitivističku tezu u cijelosti tvrdnjom da su pravne norme samo one norme koje su — bez obzira na to da li su izvorno formulirane kao moralne, običajne ili državne norme — postavljene od države⁸⁴ (koje su, dakle, *ius civitate positum*).

3. iz činjenice da marksizam prihvaća prve dvije teze pravnog pozitivizma slijedi da prihvaća i treću tezu, o relativizaciji sadržaja prava, koju one impliciraju; štoviše, marksizam je u tom pogledu radikalniji utoliko što predviđa da će u određenim društvenim uvjetima pravo odumrijeti⁸⁵.

c) Postoje dvije strategije izvođenja centralne pravno pozitivističke teze da je samo pozitivno pravo doista pravo, koje je različito od morala, posebice apsolutnog ili univerzalnog morala.

ca) Prva strategija sastoji se u tome da se pokaže da se pravo — kao, prividno, sustav idealnih normi i vrijednosti («u glavama ljudi»), ustvari sastoji od stvarnih ponašanja ljudi, tj. ponašanja koja su protežna u prostoru i vremenu te koja je moguće identificirati i objasniti kao, u krajnjoj liniji, bilo koju prirodnu pojavu. Provedbu te strategije u jugoslavenskoj teoriji analizirao sam u prvom odsjeku ovog rada, gdje sam, u najmanju ruku, indicirao da nije konzistentna.

cb) Druga strategija polazi od toga da pravo jest sustav idealnih normi, odnosno vrijednosti, ali da se manifestira u određenim iskustveno spoznatljivim značajkama i da je po tim značajkama različito od drugih društvenih pojava, napose od morala. Ta je strategija prepoznatljiva po nastojanju da se pozitivno pravo identificira na temelju takvih značajki, koje su poznate kao formalni izvori prava, a koje su različite od tzv. materijalnih izvora prava⁸⁶. Pritom se materijalnim izvorima prava drže, s jedne strane, uzroci stvaranja pravnih normi (objektivni, kao što su to način proizvodnje ili društvena svijest, i subjektivni, kao što su to vladajuća klasa ili država). S druge strane, materijalnim izvorima prava drže se izvanpozitivnopravni temelji obveznosti pozitivnog prava, tj. razlozi zbog kojih adresati pozitivnog prava treba da djeluju s njim u skladu, i to takvi razlozi koji sami nisu postavljeni pozitivnim pravom. U idućim točkama ukratko ću se osvrnuti na neke reprezentativne pokušaje u jugoslavenskoj teoriji prava i u teoriji međunarodnog

⁸⁴ V. npr. *Marksistsko-leninskaja obščaja teorija gosudarstva i prava*, t. 1 (Moskva: Iuridičeskaja literatura, 1970), na 351.

⁸⁵ V. isto, t. 3 (1973), gl. XVI.

⁸⁶ V. поближе анализу на којој се темељи ово разликовање у PADJEN (bilj. 12), na 79, bilj. 82.

prava da se pozitivno pravo (kako unutrašnje, tako i međunarodno) identificira na temelju svojih formalnih izvora, napose na pokušaje da se ono identificira nezavisno od mogućeg moralnog temelja obveznosti.

d) U teoriji prava u Jugoslaviji je, kao i u drugim sredinama, moguće naći više varijanti učenja da je pozitivno pravo moguće identificirati na temelju njegovih pozitivnih izvora, od kojih su ovdje prvenstveno zanimljive dvije: prema »jakoj« varijanti, pravne norme imaju »pedigre« po kojemu se razlikuju od bilo kojih drugih društvenih normi, pa tako i normi konvencionalnog ili pozitivnog morala: prema »slaboj« varijanti, pozitivno pravo nije moguće jasno razlučiti od drugih konvencionalnih ili pozitivnih normi (moralnih, običajnih i dr.), tj. nije ga moguće posve jasno identificirati na temelju »formalnih izvora«, no nije ga moguće identificirati niti na temelju apsolutnog ili univerzalnog morala kao temelja obveznosti, pa su stoga »formalni izvori« doduše manjkavo, no jedino i stoga nužno najbolje sredstvo identificiranja pozitivnog prava.

da) Jaku je varijantu u jugoslavenskoj teoriji najčešće izveo i najduže zastupao prof. Radomir Lukić. Prema njemu, kao što sam to već pokazao, pravo je skup društvenih normi koje su sankcionirane od države. Po istom obrascu, za Lukića su formalni izvori prava općenormativni pravni akti koje država ili sama stvara (naročito zakoni)⁸⁷ ili sankcionira (naročito običaji) i to bilo za sve slučajeve (npr. zakonskom naredbom sudovima da trebaju primjenjivati običaje) bilo za neke (npr. odredbom da sudovi mogu popunjavati zakonske praznine običajno nastalim normama)⁸⁸.

db) Lukićev pokušaj identificiranja pozitivnog prava putem »formalnih izvora« prava nužno je neuspješan, zbog onih istih razloga zbog kojih je neuspješan i njegov pokušaj definiranja prava kao skupa društvenih normi sankcioniranih od države (v. 1cd). Naime, kao što je ta definicija cirkularna (po tome što državu nije moguće definirati bez upućivanja na pravo), tako je cirkularna i Lukićeva definicija formanih izvora prava (koja također pretpostavlja definiciju države kao pravne organizacije). Štoviše, Lukićeva definicija formalnih izvora prava nameće i pitanje kakav karakter imaju običajne norme (pa i moralne koje su običajno nastale) koje sudionici u pravnom prometu primjenjuju prije nego te norme sudovi, koji su ih ovlaštteni — ali nisu dužni — sankcionirati, izričito sankcioniraju kao pravne norme.

dc) Radovi prof. Berislava Perića vjerojatno su najreprezentativniji i, stovremeno, najutjecajniji primjer slabe varijante učenja o odvojenosti prava i morala. Perić definira materijalne izvore prava uže nego što je to učinjeno pod *cb*, svodeći ih na objektivne i subjektivne materijalne izvore, bez pominjanja temelja obveznosti pozitivnog prava⁸⁹. Istovremeno, formalne izvore prava definira kao »sve oblike u kojima se pravo očituje« te kao glavne vrste takvih oblika navodi: pravne akte koji sadrže pravne norme, pravne

⁸⁷ Radomir LUKIĆ, *Uvod u pravo*, 3. izd. (Beograd: Naučna knjiga, 1977), na 30, 234.

⁸⁸ *Isto*, na 249—250.

⁸⁹ *Struktura prava*, 6. izd. (Zagreb: SNL, 1978), na 114—115.

akte koji ne sadrže pravne norme i pravne odnose⁹⁰. Kao pravne akte koji sadrže pravne norme zatim analizira sljedeće: ustav; zakon i podzakonske pravne akte; akte upravnih, izvršno-političkih i predstavničkih organa; akte sudskih organa; običajno pravo; akte društvenih organizacija; akte privatnih osoba; pravnu znanost kao izvor prava; i tzv. prirodu stvari kao izvor prava⁹¹. Već iz Perićeva navoda da je priroda stvari meta-juridički ili izvan-pravni izvor prava te iz definicije da je ona skup »etičkih, iskustvenih i praktičnih imperativa koji fungira ipak kao izvor prava«⁹² slijedi da Perić ne nalazi da je pozitivno pravo jasno odvojivo od moralnih i drugih društvenih normi. No Perićev stav da za dijalektičku teoriju prava, za kakvu se on zalaže, mora biti prihvatljivo Kelsenovo odbacivanje ideje o prirodnom pravu⁹³ pokazuje da je Perić, najblaže rečeno, skeptičan spram postojanja ili barem spoznatljivosti apsolutnog ili univerzalnog morala, pa prema tome i spram nalaženja temelja obveznosti prava u takvom moralu.

dd) Snaga otvorenih učenja, kao što je Perićevo, istovremeno je i njihova slabost. Naime, ona čine pravnike osjetljivima na složenost problema izbora normi iz različitih izvora — zakona, običaja, morala, prirode stvari — no ne dopuštaju niti mogućnost da taj izbor bude utemeljen na nekim trajno važećim nadpozitivnim normama. Stoga su takva učenja valjano polazište za uočavanje vitalnih pravnih problema, ali ne i dokraja zadovoljavajući putokaz za njihovo rješavanje. Dovoljno je da uputim na dva takva problema.

dda) Prvi je jedan od središnjih problema današnjeg jugoslavenskog ustava, a svediv je, ukratko, na sljedeće pitanje kojim su zaokupljeni barem neki od ustavnih sudova u zemlji: da li su ustavni sudovi nadležni da ocjenjuju ustavnost i zakonitost kriterija za provođenje kadrovske politike koju donose organi SSRN i na temelju kojih se predlažu i biraju kandidati za brojne rukovodeće funkcije u zemlji?⁹⁴ Na prvi pogled izgleda da je na to pitanje moguće jednostavno — negativno — odgovoriti, s kratkim obrazloženjem da ti kriteriji nisu niti društveni dogovori niti drugi opći akti koji pravno obvezuju adresate i koji podliježu ocjeni ustavnosti i zakonitosti od strane ustavnih sudova. No ispitamo li te slučajeve bolje, vidjet ćemo da je to obrazloženje problematično u barem dva pogleda. Prvo, ti su akti redovito donošeni na temelju društvenih dogovora o kadrovskoj politici, dakle, pravnih akata koji nesporno podliježu kontroli od strane ustavnih sudova. Stoga se postavljaju dva pitanja: Da li se potpisnici takvih dogovora kad u njih unesu odredbu da će jedan od njih (npr. SSRN) razraditi sadržaj

⁹⁰ Isto, na 115—116.

⁹¹ Isto, na 145—213.

⁹² Isto, na 210—211.

⁹³ Berislav PERIĆ, *Pravna znanost i dijalektika* (Zagreb: Narodne novine, 1962), na 257.

⁹⁴ Tako su u trenutku završavanja ovog rada (travanj 1989) u postupku pred Ustavnim sudom Hrvatske »Osnovni kriteriji za provođenje kadrovske politike u samoupravnim interesnim zajednicama, organizinih na svim razinama društveno-političkih zajednica u SR Hrvatskoj« koje je donijelo Predsjedništvo Republičke konferencije SSRNH 26. studenog 1984.

dogovora (konkretno: donijete kriterije za provođenje kadrovske politike) ogrešuju o načelo *delegatus non potest delegari*?; i, bez obzira na to, ne otvara li se takvim delegiranjem mogućnost da ono što bi trebalo biti regulirano društvenim dogovorom, koji podliježe kontroli od strane ustavnih sudova, bude prebačeno u »pod-dogovorne akte«, koji takvoj kontroli ne podliježu. Drugo, kriteriji za provođenje kadrovske politike imaju — zahvaljujući političkom utjecaju SSRN (i unutar njega SK) — itekako važnu (najčešće presudnu) ulogu u selekcioniranju praktično svih političkih i društvenih funkcionara⁹⁵. Da li je u socijalističkoj pravnoj državi prihvatljivo da takvi kriteriji budu izuzeti od sudske kontrole tako kao da se radi o internim aktima političkih partija u klasičnim višepartijskim sistemima?

Na ta pitanja, posve sigurno, nije moguće naći neposredne odgovore u u klasičnim doktrinama o prirodnom pravu. Ona su odgovoriva samo unutar razrađene doktrine o *normalnom* funkcioniranju moderne, napose socijalističke i samoupravne države. No teško je povjerovati da je takvu doktrinu moguće formulirati bez respektiranja nekih minimalnih moralnih (pravnih, političkih ili naprosto praktičkih) načela koja su valjana za svaku ljudsku zajednicu.

ddb) Drugi problem s kojim se susreće svaka slaba, ali i jaka, varijanta učenja o odvojenosti prava i morala jest primjena općih pravnih normi na rješavanje konkretnih slučajeva, napose u procesu donošenja sudskih odluka. Prema klasičnom učenju primjena je deduktivna: pod opću pravnu normu, kao *premisu major*, podvodi se iskaz o konkretnom činjeničnom stanju, kao *premissa minor*, te iz njih logički nužno slijedi pojedinačna norma (npr. presuda) kao konkluzija. Suvremeni analitičari pravnog rasuđivanja (u nas naročito Pavčnik) pokazali su, međutim, a izbor *premise major* i kvalifikaciju konkretnog činjeničnog stanja kao stanja vrste koja potpada pod tu premisu uključuje vrednovanje koje, često, nema podlogu u pozitivnom pravu. Na čemu treba utemeljiti to vrednovanje? Na to pitanje pravni pozitivizam nema odgovor⁹⁶.

e) Jaka varijanta pravnog pozitivizma kakvu zastupa prof. Lukić već davno se pokazala ne samo nedostatnom nego i fatalnom za zasnivanje teorije o izvorima međunarodnog prava. Jer, uzme li se ta varijanta doslovno, ona, svojom tvrdnjom da je pravo samo onaj skup normi koji je sankcioniran od države, negira samu mogućnost postojanja međunarodnog prava, koje bi bilo obvezatno i za države koje ga ne prihvaćaju⁹⁷. No niti umjereniji pokušaji identificiranja normi međunarodnog prava isključivo na temelju njihovih formalnih izvora nisu se pokazali mnogo uspješnijima. Najčešće se zaustavljaju na konstataciji da su takvi formalni izvori oni koji su navedeni

⁹⁵ V. dosada jedino sustavno istraživanje funkcioniranja SK: E. PUSIĆ, J. KREGAR i I. ŠIMONOVIC, »SK u razvoju komunalnog sistema grada Zagreba«, *Naše teme*, vol. 32, br. 12 (1988), npr. na 3029—3034.

⁹⁶ V. M. PAVČNIK, »Argumentierte Rechtsentscheidung statt Ideologie der 'Rechtsanwendung'«, *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie*, Bd. 74, No. 2 (1988), 154.

⁹⁷ V. поближе PADJEN (bilj. 12), na 67.

u čl. 38. st. 1. Statuta Međunarodnog suda, a to su međunarodni ugovori, međunarodni običaji, opća načela prava priznata od civiliziranih naroda te, kao pomoćno sredstvo, sudske rješidbe i naučavanje najpoznatijih publicista različitih naroda⁹⁸. Takve su konstatacije, međutim, nedovoljne u dva pogleda: one ne objašnjavaju niti zbog kojih razloga čl. 38 st. 1. treba držati mjerodavnim katalogom formalnih izvora međunarodnog prava niti koji status treba priznati novim »oblicima« u kojima se to pravo očituje, kao što su to neformalni aranžmani velikih sila, deklaracije — rezolucije Opće skupštine UN i sl. A takvo objašnjenje, dosta očito nije moguće dati bez upute na materijalne izvore međunarodnog prava, napose na njegov mogući moralni temelj obveznosti.

3. MORALNI TEMELJ PRAVA?

a) U ovom tekstu sam pokazao, prvo, da je u jugoslavenskoj akademskoj zajednici izrazito prisutno uvjerenje da karakteristično sociologijska istraživanja, upravljena na iznalaženje pravilnosti koje opisuju uzročno-posljedične odnose među društvenim pojavama (u skladu sa shemom »ako p, tad nužno/vjerojatno slijedi q«) i na objašnjavanje odnosa među društvenim pojavama na temelju takvih pravilnosti, mogu nadomjestiti karakteristično pravna i moralna istraživanja, upravljena na iznalaženje pravila koja propisuju kako ljudi trebaju djelovati u međunarodnim odnosima (u skladu sa shemom »ako p, tad treba da q«) i na objašnjavanje odnosa među društvenim pojavama na temelju pravila; odnosno, pokazao sam da je barem prisutno uvjerenje da su karakteristično sociologijska (kazualistička) istraživanja nezavisna od karakteristično pravnih i moralnih (normativnih) istraživanja.

Prisutnost tih uvjerenja vidljiva je u pokušajima jugoslavenskih autora da identificiraju ekonomsko vlasništvo nezavisno od pravnog vlasništva, državu u političkom smislu nezavisno od države u pravnom smislu i moral kao stvarno ponašanje nezavisno od morala kao idealnih normi i vrijednosti. Uputio sam i na paralelna uvjerenja u današnjoj teoriji međunarodnog prava da je njezin predmet moguće identificirati kao stvarno ponašanje. Ti su pokušaji, sugerirao sam, ukorijenjeni prvenstveno u filozofijskom i sociologijskom pozitivizmu, a u Jugoslaviji su dodatno poduprti dogmatskim marksizmom. Ta teorijska podloga objašnjava barem jedan od nedostataka društvenih znanosti u Jugoslaviji, a to je pomanjkanje sadržajne i metodologijske veze između pravne znanosti te sociologije i političke ekonomije, te slično odvajanje današnje znanosti međunarodnih odnosa od znanosti međunarodnog prava.

b) U ovom sam tekstu pokazao, drugo, da je pravni pozitivizam osebujan izraz ili barem prirodan pratilac filozofijskog i sociologijskog pozitivizma i dogmatskog marksizma. Centralna je postavka pravnog pozitivizma da je pravo moguće identificirati na temelju njegovih »formalnih izvora«, a bez obzira na mogući moralni temelj njegove obveznosti.

⁹⁸ V. isto, na 83—84.

Ta teorijska podloga objašnjava ostale zapažene nedostatke jugoslaven-
sek pravne znanosti. Naime, bez iznalaženja moralnog temelja prava nije
moguće niti dobro uočiti, a kamoli utemeljiti, izučavanje bilo ljudskih i
građanskih prava bilo procesa konkretizacije prava. Jednako tako, bez izna-
laženja moralnog temelja prava nije moguće naći niti zajedničku jezgru
modernih pravnih poredaka koja bi bila vrijedna historijskog i poredbenog
izučavanja i podučavanja.

Nepotrebno je obrazlagati da to što je netom rečeno u pogledu moral-
nog utemeljivanja studija jugoslavenskog i drugih nacionalnih prava važi
a fortiori za studij međunarodnog prava kao nosivi element današnjih prav-
nih studija u cjelini.

c) Pokazao sam da niti pokušaj nadomještanja karakteristično pravnih
i moralnih istraživanja karakteristično sociologijskim istraživanjima (ili ba-
rem konstruiranja potonjih kao nezavisnih od pravnih i moralnih) niti po-
kušaj odvajanja karakteristično pravnih istraživanja od iznalaženja moral-
nog temelja obveznosti prava nije uspio. Čini se da danas sve veći broj jugo-
slavenskih i stranih pravnika uočava da su pokušaji potonje vrste osuđeni
na neuspjeh te nalazi potrebnim da nađe baš objektivne (prirodne, moralne)
temelje prava. Tako prof. Lukić u svom najnovijem radu pokušava formu-
lirati filozofiju prava čiji bi centralni problem bio odnos pozitivnog prava
ne samo s nadiskustvenim objektivnim pravom nego i s »nadiskustvenim
uopšte«⁹⁹. Prof. Vladimir Degan u svojim najnovijim radovima nastoji poka-
zati utemeljenost suvremenog međunarodnog prava u prirodnom pravu i,
istovremeno, oslanjajući se na klasična učenja o prirodnom pravu, naći rje-
šenja nekih ključnih pravnih problema¹⁰⁰.

d) Današnja nastojanja da se ponovno nađe temelj prava u objektivnom
ili prirodnom pravu ili, naprosto, moralu, a koja obećavaju novo utemelji-
vanje pravnih studija, mogu izgledati kao nastavak tradicionalnih rasprava
o odnosu prava i morala, dugovječne centralne teme filozofije prava. No
uzmemo li ozbiljno da je disciplina međunarodnog prava danas nosivi ele-
ment svih pravnih studija te da, shodno tome, pitanje treba biti prošireno
tako da obuhvati i odnos međunarodnog prava i morala, osjetit ćemo da je
ono neobično, odnosno logički čudno. Onome tko je akademski obrazovan
u izvorno zapadnoj intelektualnoj tradiciji to pitanje je logički čudno po
prilici na onaj način na koji bi mu bilo čudno da, nakon što kaže kako mu
se kazališta predstava što ju je jučer vidio svidjela, bude upitan da li je
predstava bila dobra. No samo po prilici tako, i to zbog toga što je odgovor
na pitanje o odnosu međunarodnog prava (ili naprosto prava) i morala
sadržan u nizu rijetko ekspliciranih i povezivanih pretpostavki koje sačinja-
vaju karakteristično novovjekovno predrazumijevanje morala, napose mo-
gućeg mjesta morala u međunarodnim odnosima. Kako sam već naznačio

⁹⁹ LUKIĆ (bilj. 78).

¹⁰⁰ »Prirodno i pozitivno pravno«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, vol. 37,
br. 1 (1987), 37 i »Prirodnopravni temelji prava i dužnosti čovjeka, države i etnič-
kih zajednica«, *Naše teme*, vol. 33, br. 1—2 (1989), 3.

(v. 1 ebe), to je predrzumijevanje da o moralu u bilo kojem smislu, univerzalnom ili pozitivnom, a pogotovo u kontekstu međunarodnih odnosa ne možemo smisljeno govoriti¹⁰¹.

Summary

SOCIETY, LAW AND MORALITY: PROBLEMS AND DEFECTS OF THE METHODOLOGY OF LEGAL AND SOCIAL RESEARCH IN YUGOSLAVIA

The mainstream legal and social theory in Yugoslavia (notable representatives are R.D. Lukić and B. Horvat) subscribes to two beliefs concerning the relation between social facts, social — esp. legal — norms and suprapositive moral standards of conduct.

The first is that characteristically sociological inquiries, which are concerned with the formulation of social laws (of the type »I there is A, there is/will be B«) and the explanation of social phenomena on the basis of such laws, can substitute for characteristically legal and moral inquiries, which are concerned with the formulation of social norms (of the type »If there is A, there ought to be B«) and the explanation of social phenomena on the basis of such norms. A weaker form of the same belief is that characteristically sociological, i. e. causal inquiries can identify social phenomena independently of normative, i. e. characteristically legal and moral inquiries. The first belief is the basis of three widely held views: that economic property is distinct from and can be identified independently of legal property; and that the same relation exists between the state as a political organisation and the state as a legal organisation; and between moral behavior and moral consciousness. The analysis of these views indicates that they are, at best, inconsistent. It is suggested that they are rooted in philosophical and sociological positivism and supported by some tenets of dogmatic Marxism.

The second belief is the tenet of legal positivism, which is a hardly avoidable implication of philosophical and sociological positivism and well as of Marxism, that law can be identified independently of its possible basis in morality. The analysis indicates that the tenet is indefensible.

The first belief explains why in Yugoslavia legal science and education are divorced, conceptually and methodically, from the so-called empirical social sciences, esp. from sociology and political economy. The second belief explains why Yugoslav legal scholars have neglected in their research and teaching the concretization of law, protection of human rights, and comparative and historical inquiries into law. The defects of legal science and education in Yugoslavia are, however, not a peculiarity of Yugoslav legal and social theory. Some of them can be found in international law as an academic discipline, which is — or should be — the cornerstone of contemporary legal studies. The defects are an expression of the modern doubt in the cognoscibility of morality.

¹⁰¹ V. publize I. PADJEN, »The Root of Legal Theorö«, *Synthesis Philosophica*, vol. 5, No. 1 (1988), 235 i »Nestanak makroetike«, *Politička misao*, vol. 25, br. 2 (1988), 72.

EKSTRATERITORIJALNA PRIMJENA PRISILNIH PROPISA U MEĐUNARODNIM TRGOVAČKIM ODNOSIMA

Mr. KREŠIMIR PIRŠL, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 341.6:347.451
Pregledni znanstveni članak
Ur.: 1. 2. 1989.

Predmet ovog članka je ispitivanje da li prisilni propisi što ih države donose u svrhu reguliranja vanjske trgovine mogu utjecati na međunarodne trgovačke ugovore. Oznaka da se radi o međunarodnim trgovačkim ugovorima potrebna je kako bi se istakla osnovna značajka spomenutog utjecaja — države žele primijeniti svoje prisilne propise ekstrateritorijalno tj. zahvatiti ugovore u kojima ugovorne strane nisu državljani te države ili pravne osobe njezine državne pripadnosti, odnosno u slučajevima u kojima se predmet ugovora u vrijeme namjeravane primjene propisa ne nalazi unutar njena državnog teritorija.

Da bi se prišlo analizi ovog značajnog i u današnje vrijeme vrlo aktualnog problema, prethodno se moraju utvrditi počeci i karakteristike legislativne djelatnosti država u području ugovornog prava. Zato se najprije ističu osnove te djelatnosti koja se često naziva državnim intervencionizmom, dok se u daljnjem tekstu analiziraju pojedine metode intervencije.

Daljnji je korak objašnjavanje općeg pojma ekstrateritorijalnosti čime se stvara osnova da se u prvom dijelu prikazana intervencija država ograničena na vlastiti teritorij ispita u odnosu na treće, tj. na državljane drugih država i pravne osobe s pripadnošću drugoj državi odnosno na stvari smještene na teritoriju druge države.

Promatrano sa stajališta ugovornih strana u međunarodnim trgovačkim ugovorima, radi se o intervenciji odnosno primjeni prisilnih propisa trećih država. S toga gledišta problemu prilazi sudska praksa i doktrina.

Osim toga, ekstrateritorijalna primjena takvih propisa osigurava se i uključivanjem u ugovore tzv. Export Control Clauses, ugovornim klauzulama kojima se ugovorne strane podvrgavaju primjeni stranih prisilnih propisa. U osnovi, ekstrateritorijalna primjena prisilnih propisa je nepravovaljana iz razloga koji se navode. Upozorava se da se država ne može ponašati jednostrano, bez usklađivanja svog ponašanja i svojih propisa s potrebama nesmetanog odvijanja međunarodne trgovine. Osim toga, problem je polivalentan, ne može se ispitivati u okviru samo jedne određene pravne grane, već zahtijeva analizu različitih instituta i komparativnopravni pristup.

1. NAČELA SLOBODE UGOVORA I SLOBODE TRGOVINE

Načela *slobode ugovora* i *slobode trgovine* osnova su međunarodnih trgovačkih odnosa. Mogućnost ugovornih strana da samostalno kreiraju svoj međusobni odnos prilagođavajući ga u formalnom i suštinskom smislu svojim potrebama i ciljevima naročito je značajan činilac u ukupnosti međunarodne trgovine koja teži nesmetanom prometu dobara preko državnih granica.

Načelo slobode ugovora često se objašnjava i pojmom autonomije volje ugovornih strana, dakle slobode da se utvrde uvjeti ugovora po svom nahođenju,¹ ali i obratno, sloboda ugovora upotrebljava se za označavanje privatne autonomije budući da je u tom području načelo slobode ugovora najznačajnije.² Kodificirajući ugovorno pravo, zakonodavci su uočili značaj načela i ono je ugrađeno u sve građanske i trgovačke zakone donijete krajem XIX. i početkom XX. stoljeća.³ Stoga je opravdano istaknuti da navedeno načelo predstavlja osnovu cjelokupnog ugovornog prava.⁴

Sloboda ugovora u svom osnovnom značenju bila je moguća početkom XIX. stoljeća u uvjetima pogodne političke klime i ekonomskih uvjeta. Isticanje individualističke koncepcije autonomije volje kao općeprihvaćenog shvaćanja dovelo je do stvaranja klasičnog koncepta koji obuhvaća dvije ideje: ugovore zasnovane na sporazumu i ugovore kao rezultate slobodnog izbora ugovornih strana. Opću klimu tog vremena odražava i stav izražen u sljedećoj sudskoj presudi:

»If there is one thing more than another which public policy requires, it is that man of full age and competent understanding shall have the utmost liberty of contracting and that their contracts, when entered into freely and voluntarily, shall be held sacred and shall be enforced by courts of justice.«⁵

Kao rezultat postojećih teorijskih rasprava i cjelokupne prakse toga vremena ističu se sljedeći postulati:⁶

¹ SCHMITTHOFF, Clive M., *Međunarodno trgovačko pravo, njegov razvoj, formuliranje i funkcioniranje*, Zagreb 1972, str. 110.

² Von MEHREN, Arthur Taylor, *The Civil Law System, Cases and Materials for the Comparative Study of Law*, Englewood Cliffs 1957, str. 471.

³ VILUS, Jelena/CARIĆ, Slavko/SOGOROV, Stevan, *Međunarodno privredno pravo*, Beograd 1984, str. 214.

⁴ ATIYAH, P. S., *An Introduction to the Law of Contract*, third edition, Oxford 1981, str. 4; isto i: GOLDSTAJN, Aleksandar, *Autonomne norme i autonomne sankcije u domaćem i međunarodnom trgovačkom pravu: odnos države i prava; interakcija domaćeg i međunarodnoga trgovačkog prava*, *Pravo i društvo*, svezak II, 1981—1982, Zagreb 1983, str. 90.

⁵ *Printing and Numerical Registering Co. v. Sampson* (1875) L.R. 19 Eq — Sir George Jessel.

⁶ RODIERE, René, *Droit commercial*, huitième édition, Paris 1978, str. 132.

1. ugovor je slobodno izabrani pravni oblik, a pravo koje regulira ugovore u potpunosti priznaje tu slobodu,
2. ugovor je svet, nepovrediv, budući da je rezultat sporazuma dviju jednakih volja, i
3. volje ugovornih strana moraju biti slobodne i država ne smije prisilnim putem djelovati na obveze osim ako su one nevaljale.

Pravo je, dakle, bilo sredstvo pomaganja jednom od ugovornika u slučaju kada drugi prekrši svoju obvezu, a ne sredstvo ograničavanja slobode ugovaranja ili miješanja u ugovorne odnose u interesu pravde. To je bilo vrijeme *laissez-faire* filozofije, liberalizma u skladu s kojim se ostvaruje i uloga prava.

Primjena načela slobode trgovine odnosi se na slobodan promet dobara i doprinosi stvaranju odnosa u koje stupaju pripadnici raznih država i sistema. Ono je proklamirano u vrijeme stvaranja razvijenije industrijske proizvodnje i trgovine krajem XVIII. stoljeća u Francuskoj gdje je dobilo i pravni temelj Zakonom od 2. do 17. ožujka 1791,⁷ a kasnije unijeto i u montanjarski Ustav od 24. lipnja 1793.⁸

Globalni značaj načela slobode trgovine istaknut je u međunarodnim razmjerima Općim sporazumom o carinama i trgovini (GATT),⁹ čiji član XI. stav 1. pod naslovom »Opće isključenje kvantitativnih ograničenja« propisuje:

»No prohibitions or restrictions other than duties, taxes or other charges, whether made effective through quotas, import or export licences or other measures, shall be instituted or maintained by any contracting party on the importation of any product of the territory of any other contracting party or on the exportation or sale for export of any product destined for the territory of any other contracting party.«

Na ovaj način naglašena je važnost ideje o nesmetanom cirkuliranju dobara bez nametanja barijera i ograničenja i stvorena osnova postupanja država koje su zaključile ili kasnije pristupile GATT-u.

Svoj stav u pogledu sadržaja pojma slobode trgovine izrazio je i Stalni međunarodni sud u Haagu u presudi izrečenoj u tzv. aferi Oscar Cin 12. prosinca 1934. godine:

»Sloboda trgovanja se sastoji u pravu (bez ograničenja u principu) na poduzimanje bilo kakve komercijalne aktivnosti, bilo da se radi o trgovini u pravom smislu riječi, znači kupnju i prodaju robe izvršenim u zemlji, ili razmjeni, uvozu i izvozu s drugim zemljama.«¹⁰

⁷ Loi du 2—17 mars 1791, dodatak u: Code de commerce, quatrevingtième édition, Paris 1984—85, str. 590 i dalje.

⁸ RIPERT, George/ROBLOT, René, Traité élémentaire de droit commercial, onzième édition, Paris 1983, 64—65.

⁹ General Agreement on Tariffs and Trade as Adopted on 30 October 1947, United Nations Treaty Series, vol. 55, str. 187.

¹⁰ Cit. prema: ĐUROVIĆ, Radovan, Međunarodno privredno pravo, treće dopunjeno izdanje, Beograd 1974, str. 36.

U doktrini i praksi pravi se razlikovanje između slobode trgovine u najširem smislu i organizirane slobode trgovine, a u Francuskoj još i terminološko razlikovanje između slobode trgovine (*liberté de commerce*) koja predstavlja slobodan uvoz i izvoz, dakle slobodnu međunarodnu razmjenu bez ograničenja i kupnja unutar jedne zemlje bez ograničenja nekim državnim aktima.

2. DRŽAVNI INTERVENCIONIZAM U UGOVORNE ODNOSE

Apsolutna vrijednost oba načela, slobode ugovora na mikro-planu i slobode trgovine na makro-planu odvijanja međunarodne trgovine, pripada prošlosti, državi tipa *laissez-faire*, a dvojbeno je da li je bilo koja od prije navedenih ideja ikad bila potpuno ostvarena.¹¹ Naime, tijekom vremena uočeno je da se ekonomski razvoj pojedine države ne može prepustiti privatnoj inicijativi, jednako zadovoljavanje potreba proizašlo iz slobodno uređenih ugovora nije ostvarivalo i društvene ciljeve u promijenjenim društvenim, političkim i ekonomskim uvjetima. Promjene nastale kao posljedica svjetskih ratova, ekonomskih kriza, neophodnosti obnove pokazale su, a praksa sudova potvrdila, da je sloboda ugovora postala nešto potpuno različito od onog za što se izvorno smatrala. Da bi se suočile s krizom tijekom godina nakon prvog svjetskog rata i otklonile zloupotrebe do kojih je došlo pozivanjem na načelo slobode ugovora, mnoge su države intervenirale prisilnim propisima ograničavajući slobodu ugovornih strana u formiranju i izvršenju ugovora. Jedno od ograničenja koje se razvilo pojavom intervencionizma jest i zabrana ugovaranja u određenom pravcu, u određeno vrijeme ili s određenim osobama.¹² Ugovor se ne shvaća samo kao institut koji interesira jedino ugovorne strane, već i društvo kao cjelinu, pa je obilje državnih mjera utjecalo i na stvaranje teorije o trostranoj koncepciji ugovora u francuskoj doktrini.¹³ Na ovaj se način polazna koncepcija o autonomiji volje ili slobodi ugovora pretvorila u čistu fikciju.¹⁴

Nema niti potpunog ostvarenja načela slobode trgovine. To je princip s nizom izuzetaka uvjetovanih ispunjavanjem različitih zahtjeva propisanih nacionalnim zakonodavstvom. Uostalom, i sloboda trgovine istaknuta citiranim čl. XI, st. 1. GATT-a tek je osnovno pravilo, a izuzeci predviđeni drugim stavom tog člana tako brojni da se npr. svaka izvozna kontrolna mjera neke države može opravdati kao sukladna GATT-u.¹⁵

Državnom intervencijom regulira se i vanjska trgovina, a time neposredno ili posredno zahvaćaju privatno-pravni odnosi. To reguliranje prolazi kroz faze strogog propisivanja okvira i uvjeta odvijanja trgovačkog prometa preko liberalnije kontrole, od jednostranog »suverenog« propisivanja do skla-

¹¹ ATIYAH, op. cit., str. 4, 9.

¹² RODIERE, op. cit., str. 134.

¹³ CARBONIER, J. u predgovoru knjige J.C. Serna »Le refus de contracter«, cit. prema: DRAŠKIĆ, Mladen, Međunarodno privredno ugovorno pravo, peto izdanje, Beograd 1988, 76.

¹⁴ DRAŠKIĆ, op. cit., str. 72; RODIERE, op. cit., str. 9.

¹⁵ BASEDOW, Jurgen, Private Law Effects of Foreign Export Controls — An International Case Report, 27 German Yearbook of International Law (1984), str. 112.

panja međunarodnih sporazuma i zajedničkog propisivanja.¹⁶ Navedena intervencija u ugovorne odnose opravdava se i objašnjava kao ovlaštenje proizašlo iz pojma ekonomskog javnog poretka, dakle ekonomskog oportuniteta ka uvjeta valjanosti ugovora,¹⁷ ili iz pojma ekonomskog suvereniteta države kao »neotuđivog prava svake države da dozvoli ili zabrani potpuno ili djelomično svaku trgovinu s inozemstvom, ili trgovačku djelatnost stranih privrednih subjekata na svojoj teritoriji.«¹⁸ Ekonomski suverenitet država može ostvariti samo na svom teritoriju, a ne i izvan njega. Međutim, ističe se da, iako teorijski ispravan, pojam ekonomskog suvereniteta nema podršku u praksi, pa je ispravnije da se prihvati izraz »ekonomski intervencionizam« kojeg neki autori upotrebljavaju opisujući i definirajući navedenu djelatnost države.¹⁹

Vanjskotrgovački ugovori odvijaju se na nivou privatnog prava, ali ugovornici nužno moraju voditi računa i o regulativi makro-okvira međunarodne trgovine unutar kojih se ti ugovori ostvaruju. Nacionalnim zakonodavstvom postavljaju se okviri privrednim subjektima u pogledu sklapanja vanjskotrgovačkih ugovora ili šire, stupanja u međunarodne trgovačke odnose. Takva intervencija država upućuje na sve užu povezanost između međunarodnog trgovačkog prava i javnog prava.²⁰ Stoga trgovačko pravo koje, među ostalim, regulira takve ugovore mora nužno uzeti u obzir propise javnog prava.²¹ Naime, međunarodni trgovački odnosi podvrgnuti su primjeni nacionalnih prisilnih javno-pravnih propisa i time stvaranju okvira i čvrste sheme koja se zatim razrađuje više ili manje liberalnim pravnim metodama.

2.1. Metode intervencije

Jedna od osnovnih karakteristika modernih država jest provođenje kontrole vanjske trgovine, te se ona vrši neovisno o vladajućoj ekonomskoj doktrini ili liberalnosti režima vanjske trgovine. Razlike postoje samo u stupnju intervencije i načinima njena provođenja.²² Pritome države polaze od vlastita poimanja političkih, pravnih i ekonomskih učinaka koje žele ostvariti u području vanjskotrgovačke djelatnosti.

Države nastoje ostvariti svoje ciljeve prvenstveno putem vlastitih pravnih propisa. Međunarodni karakter trgovine, međutim, ima za posljedicu imitaciju stranih pravnih instituta koji se čine dobrim, pa se primjena stranog prava uzima kao jedan od uzroka razvoja trgovačkog prava.²³

¹⁶ GOLDŠTAJN, Aleksandar, *Državni akti i vanjskotrgovački ugovori*, drugo izdanje, Zagreb 1986, str. 15.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ ĐUROVIĆ, op. cit., str. 66.

¹⁹ NEUMAYER, Karl H., *Autonomie de la volonté et disposition impératives en droit international privé des obligations*, *Revue critique de droit international privé*, 1957, str. 580.

²⁰ GOLDŠTAJN, Aleksandar, *Pravo međunarodne kupoprodaje*, Zagreb 1963, str. 24; SCHMITTHOFF, op. cit., str. 91.

²¹ GOLDŠTAJN, Aleksandar, *Pravo međunarodne kupoprodaje II*, Zagreb 1965, str. 36.

²² DRASKIĆ, op. cit., str. 124.

²³ ROBLLOT/RIPPERT, op. cit., str. 22.

Svaka država slobodno određuje kompetenciju svog vlastitog pravnog poretka (pa ga može i ograničiti prihvaćajući neku međunarodnu konvenciju čije norme svojevolumno unosi u svoj pravni sistem). Ona odlučuje, bez obzira na propise drugih država, koji će propis primijeniti na neki pravni odnos bilo potpuno unutarnjeg bilo međunarodnog karaktera. Štoviše, smatra se da država određuje stupanj primjenljivosti nekog propisa općenito namijenjenog reguliranju unutrašnjih odnosa i na međunarodne odnose.²⁴ Pritome je najznačajniji regulatorni cilj koji se želi ostvariti, a prema njemu se određuje i tehnika odnosno metode njegova postizanja.

Metode putem kojih se žele ostvariti namjeravani ciljevi neke države moraju zadovoljiti određene zahtjeve, a to su da, s jedne strane, postave okvire odvijanju trgovačkog prometa koji su dovoljno stabilni, ali i prilagodljivi promijenjenim prilikama a, s druge strane, da ne budu zapreka normalnom, svrhovitom poslovanju i odvijanju međunarodne trgovine. Činjenica da postoji raznolikost metoda u raznim državama, ali i neusklađenost unutar pojedine države dovodi do problema. Naime, kod međunarodnih trgovačkih ugovora koje obilježava bilo personalna bilo teritorijalna povezanost s najmanje dvije države,²⁵ ugovornici su suočeni s tipičnom značajkom takvih transakcija — neizvjesnošću.²⁶ Neizvjesnost proizlazi iz činjenice što su međunarodni trgovački ugovori podložni utjecajima raznih zainteresiranih država. One nastoje da na osnovi nekog od elemenata ugovora primijene svoje propise, a najčešće se radi o raznim zabranama i ograničenjima, prvenstveno uvoza i izvoza, uz deviznu kontrolu i carine.²⁷ Instrumenti propisivanja takvih zabrana ili ograničenja su propisi administrativno-pravne prirode koji neposredno utječu na ugovorne odnose, a kojima država potiče ili ograničava privredni saobraćaj s inozemstvom.²⁸

Daljnja poteškoća s kojom se suočavaju ugovorne strane je neusklađenost regulativa na koju se nailazi unutar pravnog sistema pojedine države jer propisi različite vrste ne vode računa o uzajamnoj primjeni i utjecaju.

²⁴ JACQUET, Jean-Michael, »La norme juridique extraterritoriale dans le commerce international«, *Journal du droit international*, 2/1985, str. 344.

²⁵ Kod takvih ugovora postoji međunarodni element, tj. ili ugovorne strane pripadaju raznim državama (po državljanstvu ako se radi o fizičkim osobama odnosno državnoj pripadnosti kod pravnih osoba) ili se radnje pregovaranja, sklapanja ili izvršenja ugovora odvijaju u raznim državama. Upotrijebljeni kriteriji se razlikuju. Konvencija Ujedinjenih naroda o ugovorima o međunarodnoj prodaji robe iz 1980. god. u čl. 1 međunarodnu prodaju određuje činjenicom da prodavalac i kupac moraju imati svoje mjesto poslovanja u različitim državama — vidi: HONNOLD, John, *Uniform Law for International Sales Under the 1980 United Nations Convention*, Deventer 1982, str. 77. Navedena definicija se navodi i kao preširoka i kao preuska, jer se u nekim slučajevima prodaja, iako uključuje međunarodne elemente, ne smatra međunarodnom budući da ne zadovoljava osnovni kriterij iz čl. 1 Konvencije — vidi: VOLKEN, Paul, *The Vienna Convention: Scope, International and Gap-filling*, u: ŠARČEVIĆ, Petar/VOLKEN, Paul, *International Sale of Goods*, Dubrovnik lectures, New York—London—Paris 1986, str. 260.

²⁶ FRIED, Charles, *Contract as Promise*, Cambridge Mass. 1981, str. 59.

²⁷ SCHMITTHOFF, Clive M., *Export Trade — The Law and Practice of International Trade*, seventh edition, London 1980, str. 116.

²⁸ GOLDŠTAJN, op. cit. pod 20, str. 24.

Naime, administrativni propisi ne vode računa o imovinsko-pravnim posljedicama svoje primjene, dakle gotovo su indiferentni spram ugovornih strana u pogledu njihova ponašanja i djelatnosti, dok imovinsko-pravni propisi ne uzimaju u obzir postojanje i djelovanje administrativno-pravnih propisa i akata.²⁹

Ugovorne strane moraju uzeti u obzir značaj i djelovanje ovih propisa i ponašati se u skladu s njima. Činjenica da u praksi ugovornici često sklapaju ugovore za isporuku neke robe čija je isporuka zabranjena ako nisu ispunjeni neki posebni uvjeti (npr. izdata dozvola uvoza ili izvoza), ne znači da su takvi ugovori zaključeni s nezakonitim namjerama, jer se isporuka čini ovisnom o dobivanju potrebnih dozvola.³⁰

Međunarodni element o kojem svaka država neizostavno mora voditi računa dovodi do toga da polje vanjske trgovine država regulira više ili manje drukčije no čisto unutarnje odnose.³¹ Države moraju uzeti u obzir međusobnu ovisnost nacionalnih ekonomija raznih država i stalno unapređenje međunarodnih trgovačkih odnosa. Zato usprkos prije istaknutoj tendenciji da u unutarnjem pravu država jača kontrola, u odnosima međunarodne trgovine postoji težnja za većim priznavanjem načela autonomije ugovornih strana.³² Naravno, i ona se mora izvršavati unutar određenih granica kako ne bi bila korištena protivno svrsi zbog koje se priznaje.

Ističe se da je jedan od ciljeva administrativno-pravne kontrole vanjskotrgovačkih ugovora i nastojanje da se ugovorni partneri različite ekonomske moći izjednače u pravnom smislu, da se ublaže nejednakosti i zaštite »slabije« ugovorne strane.³³ Pitanje je vrijedi li to kod svih takvih ugovora. Ponekad u vrijeme vršenja kontrole, npr. putem odobravanja ugovora, nije moguće ustanoviti neujednačenost uzajamnih prava i obveza ugovornih strana, već se ona izražava prilikom izvršavanja ugovora. O tome se može govoriti i kod tzv. prividnih ugovora u kojima je ugovor čija se administrativno-pravna kontrola provodi tek paravan drugom ugovoru.

Činjenica je da se kontrola vanjskotrgovačkih ugovora provodi u velikoj većini država. Tu svaka jednoobraznost prestaje. U zavisnosti od političkih i ekonomskih uvjeta i razvijenosti pravnog instrumentarija razlikuju se i načini provođenja kontrole, nosioci kontrole, priroda propisa putem kojih se kontrola provodi itd. Primjenom raznih kriterija mogu se izvršiti brojne podjele što u prvom redu ovisi o tome koji se aspekt problema ističe.

2.2. Zakoni, podzakonski propisi i sudska praksa

Kojom metodom regulirati vanjsku trgovinu i na koji način utjecati na ugovornike da bi se ostvarila koncepcija države o načinu odvijanja vanjsko-

²⁹ GOLDŠTAJN, op. cit. pod 16, str. 12.

³⁰ BASEDOW, op. cit., str. 120.

³¹ GOLDŠTAJN, Aleksandar, *Međunarodno trgovačko pravo*, Zagreb 1970, XIII.

³² SCHMITTHOFF, op. cit. pod 1, str. 114.

³³ VARADI, Tibor, Napomene o pravnim instrumentima za zaštitu »slabije strane« u ugovorima međunarodnog privrednog prava, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3—4/1985, str. 339.

trgovačkog prometa jedno je od osnovnih pitanja u sklopu razrade pojma i sadržaja državnog intervencionizma. Zakonodavac se nalazi pred dilemom: koje mu pravno sredstvo pruža najveće prednosti, koji pravni instrument pospješuje stvaranje onakve situacije kakva odgovara konkretnoj zakonodavnoj politici. Osnovna alternativa pruža se između dviju metoda reguliranja: putem zakonskih propisa ili podzakonskim putem — administrativnim propisima.

Zakonskim propisima, s obzirom na prirodu i način donošenja i izmjena zakona, ne može se brzo i djelotvorno utjecati na ugovore. Zakonima se prigovara da su neprecizni i da nemaju ujednačenu terminologiju.³⁴ Njima je moguće samo okvirno reguliranje, a upotrijebljeni pravni standardi najčešće ne mogu biti tako elastično tumačeni da bi zadovoljili neprestane promjene u svakodnevnom odvijanju trgovine. Stoga se zakonima rješavaju sistemska pitanja i propisuju opći okviri. Time u osnovi statični zakoni ispunjavaju određene ciljeve, dok se razrada temeljnih principa vrši putem, po pravnoj hijerarhiji, nižih regulativa — podzakonskih propisa. Tako je u Jugoslaviji vanjskotrgovački promet uređen Zakonom o prometu robe i usluga s inozemstvom³⁵ i Zakonom o deviznom poslovanju³⁶ kojima se postavljaju osnove sistema poslovanja s inozemstvom, dok se pojedina pitanja razrađuju podzakonskim aktima.³⁷

Podzakonski propisi su djelotvorniji, prilagodljiviji i individualiziraniji, pogodniji za neposrednu intervenciju. Budući da u pravilu ne zahtijevaju složeniji postupak donošenja, omogućuju vrlo brzo reagiranje na promjene i ispunjavanje trenutnih ciljeva. Iz njihove pravne prirode slijedi da su konkretniji, a djelotvornost najčešće proizlazi iz prisilnog karaktera njihovih odredbi.

Kao sljedeća elastična metoda kojom se nastoji ukloniti krutost i neadekvatnost zakona navodi se sudska praksa. Ona je kreativna i u okviru općih principa pronalazi rješenja koja zadovoljavaju potrebe kako vanjske trgovine pojedine države, tako i međunarodne trgovine. Kreativnost se iskazuje u dva pravca: slobodnijim tumačenjem domaćih propisa (u skladu sa specifičnim potrebama međunarodne trgovine) i stvaranjem novih rješenja koja će odgovarati specifičnostima međunarodnih trgovačkih odnosa.³⁸ Primjeri iz sudske prakse raznih država pokazuju koliko je uloga sudske prakse bila značajna, i za praksu i pravnu sigurnost ugovornih strana kojima je predstavljala smjernicu za ponašanje, i za doktrinu kao izvor saznanja, ali i provjeru vlastitih stavova.

Ukupnost svih triju metoda, reguliranje zakonskim i podzakonskim propisima i sudska praksa, uzajamno se nadopunjujući stvaraju relativno cjelo-

³⁴ GOLDŠTAJN, op. cit. pod 20, str. 99.

³⁵ Službeni list SFRJ, br. 66/85, 38/86, 43/87 i 87/87.

³⁶ Službeni list SFRJ br. 66/85, 71/86 i 3/88.

³⁷ Zakon o prometu roba i usluga s inozemstvom određuje pojedine oblike uvoza i izvoza (npr. slobodan, u okviru kontingenata ili ovisan o izdavanju dozvole) ovlašćujući istovremeno Savezno izvršno vijeće da donosi propise o razvrstavanju robe na pojedine oblike uvoza i izvoza.

³⁸ GOLDŠTAJN, op. cit. pod 16, str. 9.

vit sistem regulative i odražavaju koncepciju određene države spram načina odvijanja vanjskotrgovačkog prometa i međunarodne trgovine uopće. Nažalost, nepotpunost propisa, njihova zastarjelost, odredbe sadržane u raznim aktima i zaostajanje za potrebama razvoja suvremene trgovine odnosno neadekvatnost reagiranja na brze i neprestane promjene u trgovačkim odnosima nepovoljno utječu na pravnu sigurnost sudionika u tim odnosima koji, bez čvrstog oslonca i razrađenog sistema, ostaju prepušteni neizvjesnosti u pogledu načina postupanja u svojim ugovornim odnosima i prevladavanja zapreka koje im se postavljaju.

Te se zapreke postavljaju propisivanjem različitih zabrana i ograničenja koja se u oblasti vanjske trgovine mogu svrstati u dvije osnovne grupe:³⁹

1. kvalitativna (devizna) ograničenja/zabrane — uglavnom se odnose na reguliranje devizno-pravnih odnosa (plaćanje, njegove vrste, modalitet), i
2. kvantitativna ograničenja/zabrane — odnose se na reguliranje fizičkog obujma uvoza i izvoza.

Što se tiče kvalitativnih ili deviznih ograničenja, postoji suglasnost među državama o neophodnosti takve kontrole i opravdanosti ciljeva koji se žele postići njezinim provođenjem, pa u pravilu države međusobno priznaju devizne propise.⁴⁰

Drukčiji se stav očituje u pogledu uvoznih i izvoznih zabrana i ograničenja. Ciljevi koji se njima žele ostvariti ne nailaze na tako jedinstveni povoljni tretman. Uvozna ograničenja namijenjena su zaštititi domaće industrije i tržišta, kao i stvaranju određenog stupnja ravnoteže platne bilance i mnoge ih države kao takve prihvaćaju, ali se zato izvozna ograničenja napadaju kao prepreka cirkulaciji dobara, budući da su usmjerena na zadržavanje robe unutar granica neke države i tako onemogućavaju ostvarivanje vanjskotrgovačkih probitaka.⁴¹

Nakon što su navedene pravne metode kojima država intervenira u privatno-pravne odnose radi ostvarivanja svojih različitih ciljeva, potrebno je shvatiti pojam ekstrateritorijalnosti pravnih propisa i raspraviti pitanje njihove pravne prirode.

3.1. Pojam ekstrateritorijalnosti pravnih propisa

Jedan od osnovnih problema svakog pravnog sistema jest pitanje dosega ili širine primjene nacionalnog prava odnosno kako daleko može ići primjena izvršenje propisa izvan nacionalnog teritorija.⁴² Taj izuzetak od primarno

³⁹ GOLDŠTAJN, op. cit. pod 16, str. 13.

⁴⁰ Vidi čl. VIII. st. 2(b) Sporazuma iz Bretton Woodsa — Articles of Agreement of the International Monetary Fund, United Nations Treaty Series, vol. 2, str. 39.

⁴¹ BASEDOW, op. cit., str. 112.

teritorijalnog učinka nacionalnih pravnih propisa izražava se pravno-tehnički izrazom ekstrateritorijalnost i izvedenicama: ekstrateritorijalna primjena, ekstrateritorijalna norma itd. Kada govorimo o ekstrateritorijalnoj primjeni izraze pravo, propisi ili norme moramo shvatiti u njihovom najopćenitijem smislu i njima obuhvatiti i zakone, regulative izvršnih organa, sudske i administrativne odluke.⁴³

Mnogobrojne dosad poznate definicije ekstrateritorijalnosti neadekvatne su da bi izrazile bit pojma. Zavisno o objektu primjene norme, definicije uzimaju u obzir različite konkretne elemente i time sužavaju područje svoje primjene, pa je zbog različitosti upotrijebljenih kriterija onemogućeno postavljanje jedinstvene definicije. Osim toga, problem se može sagledati s različitih strana, pa se postavlja u raznim pravnim granama — npr. da li je država ovlaštena da proširi učinak svojih normi na teritorij drugih država pitanje je kojim se bavi međunarodno javno pravo, dok je pitanje može li se pravo neke države smatrati primjenljivim na području druge države i pod kojim uvjetima predmet međunarodnog privatnog prava.

U svakom pravnom području ekstrateritorijalnost poprima različiti oblik,⁴⁴ a sam problem ekstrateritorijalnosti ili, preciznije, ekstrateritorijalnog učinka normi javio se najprije u okviru grane javnog prava.⁴⁵ U okviru daljnjih analiza navedenom se izrazu pridaju i specifične konotacije vezane prvenstveno uz koncepciju jurisdikcije i međunarodno javno pravo.⁴⁶

Tradicionalne definicije ekstrateritorijalne norme mogu se svrstati u dvije osnovne kategorije:⁴⁷

1. ekstrateritorijalnost se odnosi na sadržaj norme — norma predviđa određenu situaciju, a prema geografskoj lokalizaciji elemenata koji čine tu situaciju određuje se da li postoji ekstrateritorijalnost.

Prema jednoj definiciji iz te grupe, ekstrateritorijalna je ona norma koja pretendira da regulira ponašanje, statuirá situacije ili uzima u obzir činje-

⁴² CANENBLEY, Cornelis, *Enforcing Antitrust Against Foreign Enterprises*, Deventer 1981, predgovor.

⁴³ DEMARÉ, Paul, *L'extraterritorialité des lois et les relations transatlantiques: une question de droit ou de diplomatie?*, *Revue trimestrielle de droit européen*, 1/1985, str. 1.

⁴⁴ *The Law of the European Communities and U.S./E.C.C. Relations*, u: *Proceedings of the 78th Annual Meeting — American Society of International Law*, Washington D.C. April 12—14, 1984, str. 267.

⁴⁵ O razvitku ekstrateritorijalnosti u krivičnom, poreznom i administrativnom pravu vidi opširno u: FEDOZZI, Prospero, *De l'efficacité extraterritoriale des lois et des actes de droit public*, *Recueil de Cours*, Tome II, 1929, str. 145—149.

⁴⁶ Izlaganje ovih analiza odviklo bi pažnju i onemogućilo težnju za sistematičnim prikazom problema ekstrateritorijalne norme u svrhu postavljanja teoretske osnove i lakšeg shvaćanja kasnijeg dijela rada. Zato se ovdje samo upućuje na te analize o kojima se može više saznati u: *Conflict and Overlap in National and International Regulation*, u: *Proceedings of the 74th Annual Meeting — American Society of International Law*; Washington D.C. 1981, str. 30—42 i SLOT, Piet Jan/GRABANDT, Eric, *Extraterritoriality and Jurisdiction*, *23 Common Market Law Review* (1986), str. 545—565.

⁴⁷ JACQUET, op. cit., str. 329.

nice koje su vanjske s obzirom na teritorij države koja je donijela normu.⁴⁸ Primjer je norma koja nameće određene obveze domaćem državljaninu koji prebiva u inozemstvu (nacionalni propis je primjenljiv na osobni status domaćeg državljanina i postaje ekstrateritorijalan ako teži da regulira osobni status tog državljanina iako se on nalazi u inozemstvu). Iako valjana u pogledu nekih pravnih odnosa gdje je situacija predviđena normom lako određiva (npr. prebivalište osobe ili smještaj stvari), teško ju je prihvatiti kod onih činjenica čija je geografska lokalizacija neizvjesnija (npr. međunarodni trgovački ugovor sklopljen među odsutnim stranama ugovornicama). S obzirom na navedenu problematičnu lokalizaciju elemenata predviđenih normom, nije uvijek lako točno odrediti ima li norma ekstrateritorijalni karakter ili nema.

2. ekstrateritorijalnost se odnosi na primjenu norme.

U okviru ove grupe definicija polazi se najprije od određivanja pojma teritorijalnosti. Teritorijalna je ona norma čija je primjena isključivo pridržana organima države u čije je ime usvojena.⁴⁹ Ova »teritorijalnost u formalnom smislu« prerasta u ekstrateritorijalnost ako joj učinak mogu dati i organi neke druge države. Prema tome, ekstrateritorijalna je ona norma čija je primjena ostvarena sa strane organa različitih od organa države koja je normu donijela.⁵⁰ Ovaj formalni kriterij suprotan je definiranju ekstrateritorijalnosti prema sadržaju norme. Norma koja je ekstrateritorijalna prema svom sadržaju nije i ne mora biti istovremeno ekstrateritorijalna i po svojoj primjeni.

Nakon uočavanja neadekvatnosti prethodnih dviju kategorija definicija ekstrateritorijalne norme, potrebno je istaći definiciju koja će prevladati njihovu jednostranost i sintetizirati njihove elemente, prvenstveno vodeći računa o učinku norme.

Ekstrateritorijalna je ona norma koja pretendira da razvije stanovite učinke izvan teritorija države koja ju je donijela, tj. unutar teritorija drugih država.⁵¹ Kao što se vidi, naglasak je na normi kao takvoj i ekstrateritorijalnost može proizlaziti iz dva skupa okolnosti:

1. iz namjere autora norme — ona norma kojoj je država izričito dala takav značaj ima se smatrati ekstrateritorijalnom neovisno o tome da li se ta ekstrateritorijalnost ostvaruje ili ne;
2. iz stvarnog ostvarivanja ekstrateritorijalnog učinka — vodi se računa o stvarnoj situaciji, a ne o volji donosioca norme.

⁴⁸ THIERRY/COMBACAU/SUR/VALLEE, *Droit international public*, deuxième édition, Paris 1979, str. 321.

⁴⁹ HUET, M. A., *Pour une application limitée de la loi pénale étrangère*, *Journal du droit international* 1982, str. 628.

⁵⁰ JACQUET, *op. cit.*, str. 333.

⁵¹ JACQUET, *op. cit.*, str. 347.

Slično se ističe i pri pridavanju ekstrateritorijalnog učinka nekom aktu, što proizlazi iz prirode subjektivnog prava kojeg akt i norme u njemu ostvaruju, a ne ovisi o autoritetu organa koji taj akt izdaje.⁵²

Značaj učinka kao kriterija određivanja ekstrateritorijalnosti norme ističe se i u onim definicijama koje su manje općenite, namijenjene specifičnim potrebama obrade pojedinih pravnih instituta. Čak se ide tako daleko da se tvrdi kako je izraz ekstrateritorijalnost »faktička opservacija bez pravne konotacije«.⁵³

U praksi se problem ekstrateritorijalne primjene propisa javlja na tri različita nivoa:⁵⁴

1. odluka zakonodavca ili suda da odredi područje primjene zakona na neku međunarodno okarakteriziranu situaciju;
2. nalog državnog organa stranci podvrgnutoj njegovoj sudbenosti da izvrši neku radnju u inozemstvu;
3. nalog izdan od strane državnog organa jednoj stranci ili svjedoku da podnesu dokumente koji se nalaze u inozemstvu.

U području međunarodnih trgovačkih odnosa ekstrateritorijalna primjena prisilnih propisa javlja se naročito u slučajevima navedenim pod 1 i 2.

3.2. *Priroda propisa*

Propisi kojima države interveniraju u trgovačke odnose prisilno pravnog su karaktera. U mnogim se državama oni smatraju dijelom javnog prava⁵⁵ što dalje povlači isticanje gotovo isključivo teritorijalnog važenja tog prava. Teritorijalnost kao konstantnu osobinu javnog prava, uz izuzetke predviđene jednostranim pristankom države ili međunarodnim sporazumom, ističu različiti autori.⁵⁶ Iz takva shvaćanja izvlači se zaključak o nemogućnosti ekstrateritorijalne primjene tih propisa⁵⁷ i tvrdnje da se javno pravo možda najbolje definira upravo kao pravo koje sudovi i strane države tradicionalno neće izvršiti.⁵⁸

⁵² FEDOZZI, op. cit., str. 190.

⁵³ BARACK, Boaz, *The Application of the Competition Rules (Antitrust Law) of the European Economic Community to Enterprises and Arrangements External to the Common Market*, Deventer 1981, str. 2.

⁵⁴ DEMARET, op. cit., str. 4.

⁵⁵ SAJKO, Krešimir, *Uloga javnog prava u međunarodnom pravu*, prijevod jugoslavenskog nacionalnog referata za XII. međunarodni kongres uporednog prava, Sidney/Melbourne 18—26. kolovoza 1986, *Privreda i pravo*, 9—10/1986, str. 408.

⁵⁶ FEDOZZI, op. cit., str. 182, 225; slično i: LOWE, A. V., *Public International Law and the Conflict of Laws: The European Response to United States Export Administration Regulations*, 33 *International and Comparative Law Quarterly* (1984), str. 522.

⁵⁷ NEUMAYER, Karl H., *Autonomie de la volonté et dispositions impératives en droit international privé des obligations*, *Revue critique de droit international privé* (1958), str. 61.

⁵⁸ LIPNER, Seth E., *International Antitrust Law: To Arbitrate or Not to Arbitrate*, 19 *The Washington Journal of International Law and Economics* (1985), str. 396, bilj. 7; slično i LOWENFELD, Andreas F., *Public Law in the International Arena: Conflicte of Laws, International Law and Some Suggestions and Their Interactions*, govor na Akademiji za međunarodno pravo u Haagu, 7—8. lipnja 1979.

Nasuprot ovih shvaćanja ističe se da je, iako jako raširena, koncepcija o teritorijalnosti svega javnog prava pogrešna.⁵⁹ Posljedica toga je i mišljenje da će se javno-pravni propisi izvršiti u drugoj državi, napominjući da su rjeđe neprijateljske reakcije države na čijem se teritoriju treba primijeniti neki propis ili se ostvaruje učinak stranog reguliranja ako se radi o privatno-pravnom propisu, nego ako se radi o propisu koji se smatra dijelom javnog prava i situaciji u kojoj se domaća država smatra neposredno zainteresiranom.⁶⁰

Zbog ovih različitih shvaćanja, kao vrlo važno se javlja pitanje razgraničenja javnog od privatnog prava.

Po jednom shvaćanju javno pravo je sistem koji osigurava pravilno obavljanje dužnosti koje javna tijela duguju javnosti, dok je privatno pravo sistem koji štiti privatna prava privatnih osoba ili takva prava javnih tijela. Razlika je, dakle, utemeljena na činjenici da je korisnik zaštite pružene javnim pravom javnost kao cjelina, a korisnici zaštite pružene privatnim pravom individualne osobe ili javna tijela.⁶¹ Po drugom shvaćanju razlika između javnog i privatnog prava je dvojbena⁶² ili čak i ne postoji.⁶³ Stav je doktrine u većini socijalističkih država, polazeći od shvaćanja marksističke teorije o državi i pravu, da ne postoji razlika između javnog i privatnog prava. Negdje se, kao npr. u Čehoslovačkoj, umjesto toga pravi razlikovanje između tzv. javne i privatne metode pravnog reguliranja iako bez navođenja striktno određenog kriterija za to razlikovanje.⁶⁴

Pored isticanja odnosa javno/privatno navodi se i razlikovanje koje se može naći u sudskoj praksi između:

1. prisilni propisa privatnog, obveznog prava, gdje su dominantni interesi ugovornih strana, i
2. prisilnih propisa javnog prava, koji se zasnivaju na ostvarenju državnih i privredno-političkih ciljeva.⁶⁵

⁵⁹ NEUMAYER, op. cit. pod 19, str. 581; BATIFFOL, Henry/LAGARDE, Paul, *Droit international privé*, septième édition, Tome I, Paris 1981, str. 295.

⁶⁰ DEMARET, op. cit., str. 2.

⁶¹ WOOLF, Harry, *Public Law — Private Law: Why the Divide?*, Public Law (1986), str. 221.

⁶² BITIFFOL/LAGARDE, op. cit., str. 295; ENNECCERUS, NIPPERDEY, *Allgemeiner Teil des Bürgerlichen Rechts*, četrnaesto izdanje, Tübingen 1952, str. 137; FIORE, *Diritto internazionale privato o principi per risolvere i conflitti tra le leggi civili, commerciali, giudiziarie, penali di stati diversi*, četvrto izdanje, Tome I, str. 250.

⁶³ LOWENFELD, Andreas F., *Public Law in the International Arena*, *Receuil de Cours* (1979), Tome II, str. 311; *Symposium on the Public/Private Distinction*, 130 *University of Pennsylvania Law Review* (1982), str. 1289. Da se u jugoslovenskom unutarnjem pravu ne pravi razlika između privatnog i javnog prava tvrdi: SAJKO, op. cit., str. 406.

⁶⁴ Vidi kod: KALENSKY, Pavel/PAUKNEROVA, Monika, *Conflict of Laws, and Public Law*, čehoslovački nacionalni izvještaj za XII. međunarodni kongres uporednog prava, Sidney/Melbourne, 18—26. kolovoza 1986, *Travaux de droit comparé* — No. 7, Institut de l'Etat et du droit, Prague, 1986, str. 90—98.

⁶⁵ SAJKO Krešimir, *Konvencija o mjerodavnom pravu za ugovorne obvezne odnose 1980. i primjena prinudnih propisa države čije pravo nije mjerodavno*, 7 *Godišnjak Pravnog fakulteta u Banjaluci* (1983), str. 214.

Propisi kojima države interveniraju u oblasti trgovačkih odnosa, pa ih nastoje i ekstrateritorijalno primijeniti, očito se mogu svrstati u drugu grupu. U prilog ovoj tvrdnji može se istaći stav francuske doktrine usvojen u sudskoj praksi. Naime, u francuskoj se doktrini prisilni propisi označavaju izrazom *lois de police* i obuhvaćaju i administrativno-pravne propise koji se odnose na ograničavanje slobode ugovora i trgovine. Kao najprihvatljivija definicija *lois de police* ističe se ona po kojoj *lois de police* čine odredbe čije je poštovanje neophodno radi očuvanja političke, društvene ili ekonomske organizacije države.⁶⁶ Ona je potvrđena i odlukom *Le tribunal de grande instance* u Parizu od 25. srpnja 1976.⁶⁷

4. PRAKSA EKSTRATERITORIJALNE PRIMJENE PRISILNIH PROPISA

U novije vrijeme sve se više javlja pitanje mogu li prisilni propisi jedne države uvjecati i na međusobne odnose pripadnika trećih država. Može li država imati takvo pravo i interes da zahtijeva od ugovornih strana, pripadnika trećih država, poštivanje njezinih prisilnih odredaba ili, uzimajući u obzir područje primjene propisa, može li svoje prisilne propise primijeniti ekstrateritorijalno. Ovo je naročito značajno kod tzv. transnacionalnih ugovora kada ugovor nema značajnijih veza samo s jednom određenom državom.⁶⁸

Začetke ispitivanja ove problematike nalazimo tek nakon drugog svjetskog rata kada su ograničenja trgovine uvedena specijalnim zakonodavstvom dovela do brojnih slučajeva nemogućnosti izvršenja privatnih ugovora.⁶⁹ Potrebno je, prije svega, ukazati da su poduzete mjere i donijete zabrane bile najčešće posljedica odluka političke prirode, što nije neobično jer su međunarodni trgovački odnosi u velikoj mjeri ovisni o političkim odnosima među državama. No, nije neobično da se trgovina odvija i među državama koje nemaju međusobne diplomatske odnose.

Pitanje ekstrateritorijalnog učinka stranih prisilnih propisa nije se često postavljalo u sudskoj praksi. Međutim, karakteristično je da se najčešće radi o takvoj primjeni *američkih prisilnih propisa*.

U *Saveznoj Republici Njemačkoj* je 1959. godine Savezni sud (Bundesgerichtshof) donio odluku u kojoj se mogu nazrijeti osnovni stavovi u pogledu ekstrateritorijalne primjene stranih prisilnih propisa.⁷⁰ Pritome se vrši selekcija stranih normi s obzirom na utjecaj koji imaju na konkretni pravni odnos. U pogledu propisa javnog prava navodi se da se »ne odbija nezostavno svaki učinak u odnosu na privatno pravo sličnim odredbama jav-

⁶⁶ FRANCESKAKIS, Ph., V. Conflit de lois (principes generaux), Rep. Delloz dr. int., No. 137, str. 291—292.

⁶⁷ Objavljeno u: *Revue critique de droit international privé* (1977), str. 708.

⁶⁸ WILLIAMS, Patric Ross, *The EEC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations*, 35 *International and Comparative Law Quarterly* (1986), str. 23.

⁶⁹ BALLARINO, Tito, *Diritto Internazionale Privato*, Padova 1982, str. 371.

⁷⁰ Odluka je objavljena u *RabelsZ*, 1960, str. 645; prijevod na francuski u *Revue critique de droit international privé*, 1961, str. 313.

nog prava, ako je učinak tog prava u skladu s principom ograničenja na određenom teritoriju« naglašavajući da »pravna situacija u svakom slučaju treba biti različito cijenjena u skladu s ograničenjima javnog prava koja služe usklađivanju privatno-pravnih interesa i zaštiti, ali i kojim se ostvaruju ekonomski i politički ciljevi države koja je donijela ograničenja u vezi s tim problemom«. ⁷¹

Na temelju ovih premisa donijeta je odluka istog suda 21. prosinca 1960. godine. Naime, dvije zapadnonjemačke tvrtke sklopile su ugovor o isporuci 100 tona boraksa proizvedenog na osnovi sirovina uvezenih iz Sjedinjenih Američkih Država. Izvozna dozvola za tu sirovinu izdata je pod uvjetom da se boraks ne smije prodavati socijalističkim državama. Kupac je prešutio činjenicu da je roba namijenjena daljnjoj prodaji u Istočnu Njemačku. Na taj način počinjena je povreda američkih propisa, pa je prodavalac saznajući za konačno odredište robe odbio izvršiti ugovornu obvezu. Po navedenim američkim propisima svi sudionici u lancu trgovine dužni su potpisati dokument koji sadrži obvezu o zabrani trgovine s državama Varšavskog pakta. Kupac je odbio potpisati takvu izjavu i tužio je prodavaoca tražeći naknadu štete. ⁷² Bundesgerichtshof je donio odluku u korist prodavaoca zasnovavši je na uvjerenju da je ugovor smjerao na nemoralno ponašanje koje se sastoji u namjeri izigravanja američkih izvoznih propisa s ciljem dobivanja izvozne licence, što istovremeno predstavlja povredu zapadnonjemačkih interesa koje američki propis o zabrani trgovine sa zemljama istočnog bloka također štiti. Oba temelja odluke kritizirana su budući da odluka priznaje ekstrateritorijalni učinak američkih propisa, a nemoralnost je nesigurna osnova. Ne može se govoriti o primjeni američke politike koja prožima propis, već o primjeni njemačke politike i prava. ⁷³

Prema tome, da bi priznao ekstrateritorijalni učinak američkim propisima, a istovremeno izbjegao povredu prije navedenog načela o priznanju učinka javnopravnim odredbama ako su »u skladu s principom ograničenja na određenom teritoriju«, njemački sud zapada u nesigurno ispitivanje interesa i značaja slučaja procjenjujući različito pojedine situacije, a tek zatim kreće u ocjenu konkretnih okolnosti i odlučivanje, dakle najprije ocjenjuje svrhu stranih propisa polazeći od interesa vlastite države.

Kao dva daljnja istaknuta primjera nameću se slučajevi pokušaja ekstrateritorijalne primjene američkih zabrana izvoza i reeksporta, prvi iz 1965. a drugi iz 1982. godine.

Slučaj *Fruehauf Corporation v. Massardy* ⁷⁴ odnosi se na ugovor sklopljen između Fruehauf-France S. A., francuske kompanije, koja je filijala američke

⁷¹ Cit. prema: BALLARINO, op. cit., str. 373.

⁷² Podaci prema: BASEDOW, op. cit., str. 121—122; LEBEDOFF, Geric / AIEVSKI, Caroline, A French Perspective on the United States Ban on the Soviet Gas Pipeline Equipment, 18 Texas International Law Journal (1933), str. 495, bilj. 76.

⁷³ BASEDOW, op. cit., str. 122—124.

⁷⁴ Odluka Apelacionog suda u Parizu od 22. svibnja 1965. god., La Gazette du Palais, Paris 1965, II, str. 86—90, objavljeno u: 5 International Legal Materials (1966), str. 476.

Fruehauf Corporation, i druge francuske kompanije Automobiles Berliet S. A. u kojem je bila predviđena isporuka 60 kamiona namijenjenih reeksportu u NR Kinu. Predviđena je prva isporuka u veljači 1985. U siječnju 1985. na temelju Trading with the Enemy Acta američki organi su zabranili francuskoj kompaniji Fruehauf izvršenje ugovora. Suugovornik, tvrtka Berliet, odbila je zahtjev za raskid ugovora i insistirala na njegovu izvršenju budući da je već sklopila ugovor o daljnjoj isporuci kamiona u NR Kinu. Problem se javio unutar tvrtke Fruehauf-France S. A. u kojoj je dvije trećine dionica bilo u vlasništvu američkih državljana, a shodno tome i raspodjela odnosa unutar upravnog odbora. Uočavajući činjenicu da bi neizvršenje ugovora oslabilo položaj kompanije i dovelo u pitanje daljnje ugovore s najvećim kupcem (Berliet je pokrivaio 40 % njihova izvoza), kao i obvezu naknade velike štete, direktori koji su bili u manjini pokrenuli su postupak protiv matične kompanije Fruehauf Corporation i američkih direktora pred Tribunal de Commerce de Corbeil Essonnes. Spor se riješio postavljanjem francuskoj kompaniji privremenog upravnika radi izvršenja ugovora, što je potvrdio i Cour d'Appel u Parizu. Na taj način se sud nije upustio u ocjenu da li je pokušaj pozivanja na američku zabranu kao razlog za raskid ugovora bio pravovaljan odnosno da li je ekstrateritorijalna primjena američkih propisa u skladu s postojećim pravnim principima francuskog prava ili nije.

Unatoč neizjašnjavaњу suda o navedenim pitanjima, ovaj slučaj navodi se kao prethodnica zauzimanju stavova i odluke Okružnog suda u Haagu od 17. rujna 1982. god. u slučaju *Compagnie Européenne des Pétroles S. A. v. Sensor Nederland B. V.*⁷⁵, u kojem je ugovor bio zahvaćen američkom zabranom izvoza i reeksporta određene opreme u Sovjetski Savez.

Naime, 30. prosinca 1981. god. američki predsjednik Reagan objavio je svoju odluku da ograniči izvoz opreme i tehnologije američkog podrijetla koja se odnosi na proizvodnju i isporuku nafte i plina, kao i da suspendira sve licence izdane za izvoz u Sovjetski Savez.⁷⁶ Ova je odluka političkog karaktera imala nesagledive ekonomske i pravne posljedice i dovela je do cijelog niza mjera poduzetih od nadležnih američkih administrativnih organa. S obzirom na pravnu prirodu, predmet reguliranja i adresate donijetih mjera, mogu se razlikovati dva stupnja reguliranja. U prvom nizu mjera njihova se primjena ograničila na teritorij Sjedinjenih Američkih Država i američke tvrtke, a odnosila se na opremu proizvedenu u SAD. U drugom nizu mjera došlo je do njihove primjene izvan SAD, dakle ekstrateritorijalno, i na strane, zapadnoevropske kompanije, a odnosila se na opremu koju su te tvrtke proizvele samostalno ili na temelju američkih licenci.

Prije 30. prosinca 1981. tehnologija američkog podrijetla u odnosu na prijenosnu opremu u industriji nafte i plina mogla se izvoziti neposredno ili posredno u Sovjetski Savez uz uvjet dobivanja licence. Strane tvrtke se

⁷⁵ Objavljeno u: 22 *International Legal Materials* (1982), str. 66—73; *Revue critique de droit international privé* (1983), str. 474—479; 47 *RabelsZ* (1983), str. 141—147.

⁷⁶ 47 *Federal Register* (Fed. Reg.) 141 (1982), (Jan. 5, 1982), objavljeno u: 21 *International Legal Materials* (1982), str. 29.

nisu morale pismenim putem obvezati da američku opremu ili tehnologiju neće izvoziti u Sovjetski Savez.

Na temelju odluke predsjednika Regana od 30. prosinca 1981. nadležni organi donijeli su provedbene propise kojima je američkim kompanijama zabranjen izvoz opreme za prijenos i preradu nafte i suspendirane sve izvozne licence za Sovjetski Savez.⁷⁷ Ovom zabranom američke su kompanije isključene iz sudjelovanja u izgradnji sibirskog plinovoda. Navedene mjere nisu naišle na bilo kakvu negativnu reakciju drugih država, budući da se priznaje pravo država da ograniče izvoz vlastitim tvrtkama. Drugim riječima, radi se o slučaju državnog intervencionizma o kojem smo govorili u prvom dijelu.

Međutim, drugim nizom mjera od 22. srpnja 1982. god.⁷⁸ zabrana izvoza i reeksporta usmjerena je prema evropskim filijalama američkih kompanija, kao i evropskim kompanijama korisnicima američkih licenci. Ovakva ekstrateritorijalna primjena javljala se i ranije, a kao teoretska osnova ekstrateritorijalnog učinka iznosilo se da propisi »slijede robu do njenog konačnog odredišta«,⁷⁹ pa neovlaštena distribucija robe, čak i sa strane stranih državljana, može biti kažnjena kao povreda američkih propisa.

Ovdje dolazimo do navedenog slučaja C. E. P. v. Sensor. Ugovorom sklopljenim putem teleksa 19. svibnja 1982. god. predviđena je isporuka određene opreme krajem listopada iste godine. Narudžbom od 3. srpnja 1982. god. naznačen je Sovjetski Savez kao konačno odredište opreme. Kao isporučilac opreme javlja se tvrtka Sensor Nederland B. V., nizozemska privatna kompanija s ograničenom odgovornošću koja je 100 % filijala također nizozemske kompanije Geosource International (Nederland) B. V., a ova opet 100 % filijala američke kompanije Geosource Inc. Kupac, Compagnie Européenne des Pétroles S.A. (CEP) francuska je tvrtka. Donošenjem američkih propisa 22. srpnja 1982. god. situacija se izmijenila i Sensor je obavijestio CEP da ne može ispuniti svoju obvezu isporuke ugovorene opreme jer kao filijala filijale američke kompanije mora poštivati navedene propise. S druge strane CEP je zahtijevao poštivanje ugovorom preuzete obveze upozorivši na posljedice zakašnjele isporuke, a s obzirom na već sklopljeni ugovor o daljnjoj isporuci opreme sovjetskoj tvrtki Mashpriborintorg. Pokrenut je spor pred Okružnim sudom u Haagu.

Za razliku od spora Fruehauf v. Massardy, u ovom je sporu osnovno pitanje odluke suda bila valjanost odnosno nevaljanost američkih mjera tj. da li se Sensor može braniti da je donošenjem američkih propisa onemogu-

⁷⁷ Controls on Exports of Petroleum Transmission and Refining Equipment to the U. S. S. R., 47 Fed. Reg. 141 (1982); General Orders: Suspension of All Licensing to the U. S. S. R., 47 Fed. Reg. 144 (1982).

⁷⁸ Amendment of Oil and Gas Controls to the U. S. S. R., 47 Fed. Reg. 27.250 (1982) — Interim Rule of June 22, 1982, 47 Fed. Reg. 27.250 (1982), citirano prema: 21 International Legal Materials (1982), str. 864.

⁷⁹ Sudexport and General Import Co., 22 Fed. Reg. 4 (1957), str. 512; cit. prema: MORSE, D. Duane/POWERS, S. Joan, U.S. Export Controls and Foreign Entities: The Unanswered Question of Pipeline Diplomacy, 23 Virginia Journal of International Law (1983), str. 554.

ćen da izvrši svoju ugovornu obvezu. Budući da ugovorne strane nisu izvršile izvor mjerodavnog prava, sud u Haagu je odlučio da je mjerodavno nizozemsko pravo polazeći od činjenice da je ugovor najuže povezan s državom u kojoj ugovorna strana koja vrši karakterističnu radnju za ugovor ima svoje glavno mjesto poslovanja u vrijeme sklapanja ugovora, a to je Nizozemska odnosno sljedstveno nizozemsko pravo. Ovaj princip sadržan je u čl. 4 Konvencije EEZ o mjerodavnom pravu za obvezne ugovorne odnose⁸⁰ koju je Nizozemska samo potpisala, ali se smatra da predstavlja postojeće pravno shvaćanje i princip nizozemskog međunarodnog privatnog prava.⁸¹

Sumirajući činjenično stanje, stavove ugovornih strana i mjerodavno pravo, sud u Haagu usredotočio se na mogućnost primjene američkih prisilnih propisa ističući da:

»Under the rules of Netherlands private international law, even where Netherlands law has to be applied to an international contract, as in the present case, the Netherlands courts are nevertheless, under certain circumstances, bound to accort priority over Netherlands law to the application of mandatory provisions of foreign law.«

Sud je zaključio da takvih »*certain circumstances*« nema, te da je pozivanje na američke propise neopravdano tj. ekstrateritorijalna primjena američkih propisa nepravovaljana. Time je u ovom slučaju, jedinom koji je u okviru izgradnje sibirskog plinovoda došao pred sud, izraženo shvaćanje o nepravovaljanosti ekstrateritorijalne primjene američkih prisilnih propisa i dane smjernice za razgraničenje dozvoljene od nedozvoljene intervencije država u području ugovornih odnosa.

4.1. *Export Control Clauses*

Drugi način ostvarivanja ekstrateritorijalnog učinka prisilnih propisa je uključivanje u ugovore tzv. klauzula o mjerodavnosti prisilnih propisa. Za razliku od navedenog pokušaja da se ostvari ekstrateritorijalni učinak prisilnih propisa, ovdje se radi o situaciji u kojoj se jedna ugovorna strana dobrovoljno podvrgava primjeni prisilnih propisa neke države. Te se klauzule uobičajeno nazivaju »*Export Control Clauses*«, a usmjerene su na osiguravanje potčinjavanja jedne ugovorne strane prisilnim javno-pravnim propisima strane države u odnosu na upotrebu i raspolaganje imovinom izvan te države.⁸²

⁸⁰ Konvencija je otvorena za potpisivanje u Rimu 19. srpnja 1980. i potpisale su je sve države članice osim Danske i Velike Britanije, vidi: NORTH, P.M., *The EEC Convention on the Law Applicable to Contractual Obligations*, *The Journal of Business Law* (1980), str. 383.

⁸¹ Govori se i o tome da je kao model upotrijebljena nova Konvencija o mjerodavnom pravu za ugovore o međunarodnoj prodaji robe iz 1985, koju je Nizozemska potpisala, pa se radi o anticipiranoj primjeni tog teksta. Stupanjem na snagu ta će konvencija, što se tiče ugovora o prodaji, zamijeniti Evropsku konvenciju iz Rima za njene članice — 24 *International Legal Materials* (1985), str. 1573—1574.

⁸² LOWE, op. cit., str. 524.

Navedene klauzule su naročito uobičajene u licencnim ugovorima sklopljenim između američkih i evropskih kompanija:⁸³

»U. S. GOVERNMENT REGULATIONS

1. LICENSEE agree that it will not, without prior authorization from the U. S. Office of Export Administration, re-export, directly or indirectly, any LICENSOR Technical Information to any country where re-export is prohibited by the laws or regulations of the United States of America as may be in force from time to time.«

Klauzule o primjeni prisilnih propisa o kontroli izvoza i reeksporta mogu biti redigirane više ili manje složeno, ovisno o predmetu ugovora i stupnju namjeravanog podvrgavanja tim propisima. Tako licencni ugovor sklopljen između General Electrica s francuskom tvrtkom Alsthom-Atlantique sadrži sljedeću klauzulu:⁸⁴

»(...) to facilitate the furnishing of data under this agreement, Alsthom hereby gives its assurance in regard to any General Electric origin data that unless prior authorization is obtained from the U. S. Office of Export Administration, Alsthom will knowingly (...) export to any country group any direct product of such technical data if such direct product is identified by the cod letter A. Alsthom further undertakes to keep itself fully informed of the regulations (including amendments and changes thereto) and agrees to comply therewith.«

Uključivanje navedenih klauzula bio je uvjet da bi licencni ugovor bio odobren od nadležnih organa — Office of Export Administration, što znači da su klauzule bile ne samo sastavni dijelovi ugovora, već i sredstvo ostvarivanja određenih ciljeva administracije. Upravo je to razlog napomene da sud izvan SAD neće ugovornu klauzulu o podvrgavanju ugovornih strana američkim izvoznim zabranama smatrati ugovornim sredstvom, već će je odbiti kao nepravovaljano izvršenje stranih javno-pravnih propisa.⁸⁵ Naime, navedenim klauzulama država privatno-pravnim putem proširuje polje primjene prisilnih, inače izvan njezinih granica neprimjenljivih propisa i time zloupotrebljava načelo slobode ugovora protivno njegovoj svrsi. To je naglašeno i u reagiranju komisija evropskih zajednica:⁸⁶

»Ako vlada pravnim putem i stvarno sistematski ohrabruje uključivanje klauzula o podvrgavanju u privatne ugovore, sloboda ugovora je zloupotrijebljena na način da se izbjegnu ograničenja koja nacionalnim jurisdikcijama postavlja međunarodno pravo.«

⁸³ Cit. prema: LEBEDOFF/RAIEVSKI, op. cit., str. 487—488.

⁸⁴ Cit. prema: BOCKLAFF, Klaus, *The Pipeline Affair of 1981/82 — A Case History*, 27 *German Yearbook of International Law* (1984), str. 29.

⁸⁵ BASEDOW, op. cit., str. 119.

⁸⁶ Comments of the European Communities on the U. S. Regulations Concerning Trade with the U. S. S. R., 21 *International Legal Materials* (1982), str. 891.

Dakle, s obzirom da te klauzule dovode do potčinjavanja jedne ugovorne strane javno-pravnim propisima države kojoj pripada druga ugovorna strana ili čak treće države (u slučaju kad je jedan od ugovornika filijala kompanije iz te treće države), one se po svom učinku umnogome razlikuju od ostalih sličnih sporazuma koji se temelje na ovlaštenjima proizašlim iz ostvarivanja načela slobode ugovora.

Da se tim klauzulama povređuje i drugo načelo — sloboda trgovine, ističu francuski autori. Po njima bi striktno poštivanje američkih propisa o zabrani izvoza i reeksporta sa strane francuskih kompanija povrijedilo načelo slobode trgovine i industrije formulirano još donošenjem Zakona od 2. do 17. ožujka 1791. god.⁸⁷

Načelo slobode trgovine osnovni je princip i ustrojstva Evropske ekonomske zajednice izražen u čl. 3(A) Ugovora o osnivanju Evropske ekonomske zajednice zaključenog u Rimu 1958. god.,⁸⁸ pa bi ekstrateritorijalna primjena američkih prisilnih propisa povrijedila jedno od osnovnih načela prava EEZ.

5. ZAKLJUČAK

Uvažavajući činjenicu da se državni intervencionizam u privatno-pravne ugovorne odnose više ne zadržava unutar granica država, već da države sve više i intenzivnije nastoje ostvariti ekstrateritorijalni utjecaj svojih prisilnih propisa, potrebno je precizirati uvjete pod kojima se takav utjecaj može priznati u državama na čijem se teritoriju želi ostvariti. Pritome se postavlja pitanje koji su to propisi odnosno u kojoj je domeni interes donosioca propisa toliko značajan da nameće prioritet svoje primjene, te da li značaj tog interesa priznaju i druge države, a od praktičnog značaja u konkretnim slučajevima država suda.

U međunarodnom trgovačkom kontekstu kompromis među državama je neophodan. Svaka država može primijeniti politiku koja prožima njeno zakonodavstvo na međunarodne trgovačke odnose samo ako uskladi učinke svog prava s pravima drugih država. Ako ne uzima u obzir supstancijalne interese drugih država i odbija kompromisno usklađivanje vlastitih, bit će nemoguće da unaprijedi čak i one interese i ostvari onu politiku koju bi takav kompromis ostavio netaknutom. Štoviše, time će provocirati adekvatan protuodgovor pogođenih država i nanijeti štetu vlastitoj trgovini i industriji.

Prilikom analize problema ističu se načela slobode ugovora i slobode trgovine. Ograničenje tih načela intervencijom država pravovaljano je i pri-

⁸⁷ Članom 7 navedenog zakona propisuje se da: »(...) il sera libre à toute personne de faire tel négoce ou d'exercer telle profession, art ou métier qu'elle trouvera bon, mais elle sera tenue de (...) se conformer aux règlements de police qui sont ou pourront être faits.« Naravno, radi se samo o francuskim *lois de police*.

⁸⁸ Član 3(A) propisuje eliminaciju između država članica carinskih obveza i količinskih ograničenja u odnosu na uvoz i izvoz robe, kao i drugih mjera sa sličnim učinkom.

znato dok se odnosi na osobe i aktivnosti unutar teritorija tih država. Međutim, intervencija koja se proteže ekstrateritorijalno dovodi do sukoba država i ne može se prihvatiti. Gledano sa stajališta ugovornih strana u međunarodnim trgovačkim ugovorima, takva situacija povećava neizvjesnost i nesigurnost i time negativno utječe na ugovornu situaciju.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je pitanje ekstrateritorijalne primjene prisilnih propisa problem za čije su razjašnjavanje i razrješavanje zainteresirane i države koje donose te propise, i države na čije se pripadnike ili na čijem se teritoriju ti propisi žele primijeniti, a naročito ugovorne strane u međunarodnim trgovačkim ugovorima kao propisima neposredno zahvaćene osobe. Naročito se to odnosi na prisilne propise o zabrani izvoza i reeksporta. Njihova ekstrateritorijalna primjena ne može se prihvatiti iz sljedećih razloga:

1. Država iz koje je roba već izvezena ne može primijeniti svoje propise budući da nema mogućnosti djelotvornog zahvaćanja robe čiji izvoz zabranjuje — izvozni propisi konzumiraju se prelaskom robe preko granice države donosioca tih propisa;
2. Zabrana reeksporta odnosi se na ugovore koje zaključuju ugovorne strane iz drugih država, te nema dovoljno uske veze s državom donosiocem zabrane koja bi opravdala takvu primjenu;
3. Ekstrateritorijalnom primjenom zadire se u suverenitet država na čijem se teritoriju nastoje ostvariti učinci primjene stranih prisilnih propisa. Te države ne prihvaćaju primjenu stranih prisilnih propisa o zabrani reeksporta, jer se time povređuje njihov ekonomski suverenitet, tj. ovlaštenje da samostalno uređuju trgovinu s inozemstvom;
4. Nema valjane i međunarodnim pravom priznate jurisdikcione osnove za takvu primjenu, naročito ne u pogledu prava države da svojim propisima »prati« robu i tehnologiju podrijetlom iz te države do njihova konačnog odredišta;
5. Ugovorne strane dolaze u situaciju povećane neizvjesnosti, naročito jer im prijete primjena dvostranih sankcija — za povredu stranih i domaćih propisa. Sankcije za nepoštivanje stranih prisilnih propisa najčešće se sastoje u nemogućnosti pristupa robi i tehnologiji podrijetlom iz te države, što u uvjetima sve veće individualiziranosti roba i specifičnosti tehnologije nepovoljno utječe na odvijanje međunarodne trgovine.

Kao što se vidi, problem je nemoguće promatrati izolirano unutar određene pravne grane, jer se isprepliću odredbe međunarodnog javnog prava, međunarodnog privatnog prava, međunarodnog trgovačkog prava i uporednog prava rješavajući sukobe na javno-pravnoj i privatno-pravnoj razini, te njihov međusobni odnos.

Summary

EXTRATERRITORIAL APPLICATION OF MANDATORY RULES
IN INTERNATIONAL COMMERCIAL RELATIONS

This article deals with the question of whether the mandatory rules enacted by a state for the purpose of regulating foreign trade apply to international commercial contracts. Only commercial contracts which are characterized as international qualify for the extraterritorial application of a state's mandatory rules. Thus cases are involved in which the contracting parties are neither nationals nor legal persons of that state and the subject matter of the contract is not located within the territory of that state at the time the rules are to be applied.

Before analyzing this problem, which is of particular significance in current legal affairs, the author describes the initiation and characteristics of state legislative activities in the field of contract law. Thereafter, the basic aspects of the activity often referred to as state intervention are presented as well as an analysis of individual methods of intervention.

This is followed by an explanation of the general concept of extraterritoriality, on the basis of which a state intervention that is ordinarily limited to its own territory is taken into account in relations involving third parties, i. e., citizens and legal persons of other states or things located on the territory of another state.

From the perspective of the contracting parties, the issue at hand concerns the application of mandatory rules of third states. This is the approach taken by the courts and in the doctrine.

Moreover, the extraterritorial application of such rules can be made obligatory by incorporating so-called export control clauses into the contract, i. e., clauses by virtue of which the parties submit themselves to the application of the mandatory rules of a third state. In essence, the extraterritorial application of mandatory rules is invalid for reasons which are mentioned in the article. Moreover, the author warns that a state cannot act unilaterally without bringing its behavior and provisions into line with standards which must be met in order to guarantee the progressive development of international trade. Finally, it should be noted that this problem cannot be analyzed within the framework of only one branch of law; various institutions must be analyzed and the approach must be comparative.

ODLUČIVANJE O MEĐUSOBNIM ODNOSIMA RADNIKA KOJI SE USPOSTAVLJAJU U OSTVARIVANJU PRAVA RADA DRUŠTVENIM SREDSTVIMA

Dr. MARINKO Đ. UCUR, izv. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 331.104:331.:061
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 15. 2. 1989.

Koristeći se analizom pojedinih rješenja datih u Prijedlogu Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa, što je učinjen u Saveznom komitetu za rad, zdravstvo i socijalnu politiku u Beogradu, prosinac, 1988. godine, nastojalo se usporedbom pojedinih odredaba s poznatim u teoriji i zakonodavstvu i dosada korištenim odgovoriti na pitanje što je novo i specifično kada je riječ o odlučivanju o pravima, obvezama i odgovornostima radnika u radnom odnosu koji se uspostavljaju u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima.

Odlučivanje je determinirano odnosima koji nastaju u određenim oblicima radnog i proizvodnog organiziranja: društveno poduzeće, mješovito poduzeće, ugovorno poduzeće, privatno poduzeće i radnja, i drugi. Novu kvalitetu i sadržaj ima i kolektivni ugovor. U radnom odnosu prelamaju se svi odnosi u društvu, proizvodni odnosi u širem smislu. Brojne su nepoznanice što u te odnose unosi tržište i njegove zakonitosti. Vrata su otvorena. Doneseni su amandmani na Ustav SFR Jugoslavije. Donesen je i Zakon o poduzećima i drugi.

Nema niti jednog pitanja, od zasnivanja do prestanka radnog odnosa, koje ne trpi promjene. Jedina sličnost sa »zatečenim« stanjem jest naziv organa koji odlučuju o planiranju kadrova i zasnivanju radnog odnosa, o pokusnom radu, o pripravnicima, o raspoređivanju na druge poslove i radne zadatke, o pravima radnika u slučajevima »teh-nološkog viška« i u ekonomskim teškoćama, o reguliranju prava na odlučivanje, o disciplinskoj i materijalnoj odgovornosti radnika, o prestanku radnog odnosa i odlučivanju, o zaštiti prava i drugima. Novi odnosi nisu »novi« samo zbog novih propisa.

I. Osnovne napomene

Prema Prijedlogu Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa, prava iz radnog odnosa su pojedinačna i zajednička, ali su i obveze i odgovornosti pojedinačne i zajedničke. U tom smislu može se primijetiti da bi adekvatniji

naziv Zakona bio »Zakon o osnovnim pravima, obvezama i odgovornostima iz radnog odnosa«.¹

Odlučivanje je determinirano oblikom u kome se uspostavlja radni odnos. Riječ je o obliku radnog i samoupravno-proizvodnog organiziranja. Prema odredbi člana 1 Prijedloga Zakona (...) to su:

- organizacije udruženog rada privrednih i društvenih djelatnosti (radna organizacija),
- mješovita poduzeća,
- ugovorna poduzeća,
- privatna poduzeća i radnje,
- zadruge i poduzeća male privrede,
- drugi oblici suradnje i zajedničkog poslovanja sa stranim licima,
- predstavništva stranih tvrtki,
- diplomatsko-konzularna predstavništva u SFR Jugoslaviji.

Radni odnosi radnika u mješovitim poduzećima, ugovornim poduzećima, privatnim poduzećima i radnjama, zadrugama i poduzećima male privrede, drugim oblicima suradnje i zajedničkog poslovanja sa stranim licem, u predstavništvima stranih tvrtki te diplomatsko-konzularnim predstavništvima u SFR Jugoslaviji, uređuju se zakonom i kolektivnim ugovorom (st. 2. čl. 1 Prijedloga Zakona...). To će zasigurno utjecati i na pitanje odlučivanja o pravima, obvezama i odgovornostima radnika u radnom odnosu u tim oblicima organiziranog rada.

Treću grupu asocijacija u kojima se zasniva radni odnos čine radne zajednice. Međutim, kako amandmanima na Ustav SFRJ, a ni Zakonom o poduzećima nije predviđeno osnivanje radnih zajednica u organizacijama udruženog rada, ovdje je, prema odredbi člana 2, riječ o ovim radnim zajednicama:

- u organima društveno-političkih zajednica,
- u društveno-političkim organizacijama,
- u društvenim organizacijama,
- u drugim samoupravnim organizacijama i zajednicama.

I za ovu »grupu« radni odnosi uredit će se zakonom, što znači da će i pitanje odlučivanja o pravima, obvezama i odgovornostima biti predmetom reguliranja tih zakona.

U osnovnim odredbama Prijedloga Zakona (...) (čl. 3) posebno se ističu ova prava radnika:

- pravo na zdravstvenu zaštitu,
- druga prava za slučaj bolesti,
- prava za slučaj smanjenja ili gubitka radne sposobnosti i starosti,

¹ Vidi: Prijedlog Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa, u materijalima Saveznog komiteta za rad, zdravstvo i socijalnu politiku, Beograd, prosinca 1988; Savezno izvršno vijeće, Komisija za reformu privrednog sistema, Beograd, 14. listopada 1988. godine; Nacrt Zakona o radnim odnosima, poseban broj »Delegatski vjesnik«, god. XIV, broj 444, Zagreb 1988.

- pravo na druge oblike socijalne sigurnosti,
- pravo radnika-žene na posebnu zaštitu za vrijeme trudnoće i materinstva,
- pravo radnika mlađeg od osamnaest godina na posebnu zaštitu na radu,
- pravo radnika kome privremeno prestane radni odnos na zdravstvenu zaštitu za slučaj bolesti i invalidnosti, pravo na materijalno osiguranje i druga prava za vrijeme privremene nezaposlenosti.

Većim dijelom ova prava se ostvaruju u samoupravnim interesnim zajednicama pa, kako je to predmet reguliranja republičkih zakona u oblasti zdravstvene zaštite i mirovinsko-invalidskog osiguranja, i pitanje odlučivanja o pravima u tim odnosima bit će riješeno u tim propisima ili na temelju njih.

I ovaj dio u Prijedlogu Zakona (...) temelji se na odredbama Ustava SFR Jugoslavije koje nisu izmijenjene, na amandmanima na Ustav SFR Jugoslavije, a naročito na amandmanima X, XI, XV. i XXI.² Prema odredbi točke 3) stava 1. člana 281 Ustava SFR Jugoslavije, koja nije mijenjana, Federacija preko saveznih organa »uređuje osnovna prava radnika u udruženome radu kojima se osigurava njihov ovim ustavom utvrđeni položaj u samoupravnim i društveno-ekonomskim odnosima (...)«. Na ovu se odredbu poziva »zakonodavac« kao na ustavnu osnovu za donošenje Zakona. Istovremeno, ta ustavna osnova nalazi se i u točki 8. amandmana XV. na Ustav SFR Jugoslavije koji glasi: »Prava i obaveze radnika u poduzeću, zajedničkoj banci ili drugoj zajedničkoj finansijskoj organizaciji i ugovornoj organizaciji udruženog rada uređuje se kolektivnim ugovorom«, ali i prema točki 4. istog amandmana u kojoj se kaže da se »Saveznim zakonom uređuju (...) i osnovna prava i obaveze radnika koji su zaposleni u njima« (misli se na mješovita poduzeća, banke ili druge finansijske organizacije, ugovorne organizacije udruženog rada i vlastito poduzeće strane osobe u Jugoslaviji). U amandmanu XV. potpunije je i adekvatnije rečeno da se radi o »osnovnim pravima i obavezama radnika«. Takva stilizacija bila je nužna i u postojećem tekstu točke 3) stava 1. člana 281 Ustava SFR Jugoslavije. Usput rečeno, ovaj član 281 dopunjen je s 19 točaka amandmana XXXIX (?!), pa je i ova korekcija bila nužna. No, to više nije moguće. No i pored toga, ovaj Prijedlog Zakona prati intenciju Ustava SFR Jugoslavije da se u SFRJ ostvaruju i osiguravaju jedinstveni interesi radničke klase i solidarnost radnika u svih radnih ljudi (osnovna načela I, st. 1, al. 4), odnosno »jednakost prava, dužnosti i odgovornosti ljudi, u skladu s ustavnošću i zakonitošću« (osnovna načela II, st. 3, al. 9). Tako piše i u osnovnom načelu III. stav 14. Ustava SFRJ: »Radni ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana imaju na osnovi svojeg rada u načelu isti društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obaveze kao i radnici u organizacijama udruženog

² Amandmani na Ustav SFR Jugoslavije proglašeni su 25. 11. 1988; Službeni list SFRJ broj 70, 1988, 26. XI. 1988. Tekst Ustava SFRJ objavljen je u »Sl. listu SFRJ« broj 9 od 21. veljače 1974. godine. Tekst amandmana I—VIII. na Ustav SFRJ iz 1981. godine, objavljen je u »Službenom listu SFRJ« broj 38 od 10. 7. 1981.

rada.«³ Međutim, ove radne odnose ne uređuje zakon o osnovnim pravima iz radnog odnosa. To će učiniti republički i pokrajinski zakoni i kolektivni ugovori.⁴

II. Planiranje kadrova i zasnivanje radnog odnosa

II.1. Odredbama amandmana XVII. na Ustav SFRJ zamjenjuju se članovi od 69 do 72 i član 74 Ustava SFRJ. Radi se o odredbama iz dijela drugog — Društveno uređenje — glava I — Društveno-ekonomsko uređenje i točka 7. »Društveno planiranje«. Nezamjenljiv, bitan element sadržaja plana organizacija udruženog rada su kadrovi. To proizlazi iz stilizacije prve rečenice u točki 1. amandmana XVII. prema kojoj »Radnici i drugi radni ljudi *planiranjem rada i razvoja* organizacija udruženog rada (...) u uvjetima djelovanja tržišnih zakonitosti i ekonomske samostalnosti organizacija udruženog rada (...) usmjeravaju materijalni i društveni razvoj (...)« (kurziv M. U.).⁵ Plan donosi radnički savjet.⁶ Plan je samoupravni opći akt, jedan od najautonomnijih u organizaciji, kojim se privredna organizacija »dosljedno prilagođava potrebama i kriterijumima tržišne privrede (...)«. Parametre planskih resursa »generiše i verifikuje tržište« koje »postaje osnovno sredstvo realizacije planskih ciljeva«. »Planiranje treba da omogući racionalniji raspored poslova i zadataka unutar organizacije udruženog rada i jedinstveno obavljanje takvih ključnih poslovnih funkcija kao što su istraživanje i razvoj, financiranje, *kadrovi*, organizacioni razvoj i inostrani i domaći marketing. Važna komponenta ove preraspodjele jeste realokacija nadležnosti u odlučivanju između samoupravnih i poslovnih organa« (kurziv M. U.).⁷

³ Ustav SFRJ; Osnovna načela: I, stav 1, alineja četvrta; II, stav 3, alineja deveta; III, stav 14. Tako i u osnovnom načelu X: »Izražavajući osnovna načela socijalističkog samoupravnog društva i njegova napretka, ovaj dio ustava osnova je i pravac za tumačenje ustava i zakona te za djelovanje svih i svakoga.«

⁴ »Radni ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost osobnim radom mogu zapošljavati radnike u granicama određenim zakonom. Ugovore o zapošljavanju sklapaju ti radni ljudi i radnici koje oni zapošljavaju u skladu s kolektivnim ugovorom koji sklapaju sindikat i odgovarajuća privredna komora odnosno drugo udruženje u kojem su predstavljeni ti radni ljudi. Kolektivnim ugovorom osigurava se radnicima koje ovi radni ljudi zapošljavaju pravo na sredstva za zadovoljenje osobnih i zajedničkih potreba, a i druga prava utvrđena zakonom. Na tim osnovama mogu zapošljavati radnike i zadruge i drugi oblici udruživanja rada i sredstava radnih ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost osobnim radom, a i građansko pravne osobe.« — Amandman XXI. na Ustav SFR Jugoslavije, točka 5, stav 1. i 2, vidi »Sl. list SFRJ« 70/88 od 26. XI. 1988.

⁵ Vidi potpun tekst amandmana XVII. na Ustav SFRJ — izvor cit.

⁶ »Radnički savjet donosi samoupravne opće akte i zaključuje samoupravne sporazume, donosi odluke o *planiranju rada i razvoja*, utvrđuje osnove poslovne politike, bira, imenuje i razrješava poslovodne i izvršne organe te usmjerava i kontrolira njihov rad i obavlja druge poslove utvrđene statutom organizacije udruženog rada.« — Točka 2, stav 4. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ (kurziv M. U.).

⁷ Vidi toč. 9. »Sistem planiranja« u osnovama reforme privrednog sistema, SIV — Komisija za reformu privrednog sistema, Beograd, 14. listopada 1988. godine.

II.2. U Odjeljku 1, glave I. Prijedlog Zakona (...) regulira način zasnivanja radnog odnosa. Tako već u stavu prvom člana 6 regulira: »Odluku o potrebi zasnivanja radnog odnosa sa novim radnicima donosi nadležni organ radne organizacije.« Taj nadležni organ trebalo bi da bude radnički savjet ili kolektivno tijelo (odbor ili komisija) prema Statutu ili drugim samoupravnim općim aktima u organizaciji. Naime, prema Zakonu o poduzećima radnički savjet donosi program, plan rada i strategiju razvoja poduzeća. Pretpostavlja se da će radnički savjet, utvrđujući godišnji plan, predvidjeti potreban broj radnika, ali to može činiti i donošenjem »odluka o planiranju rada i razvoja« (stav 4, t. 2, am. XXIV. na Ustav SFRJ), pa i u tijeku godine, ako se za to ukaže potreba, zbog prilagođavanja »potrebama i kriterijumima« tržišta. Rebalans će se vršiti po istom postupku po kome se planski dokumenti donose. Postupak se utvrđuje Statutom.⁸

Do zasnivanja radnog odnosa s drugim radnicima dolazi onda kada se ukaže potreba za povećanjem broja radnika za vršenje određenih poslova, odnosno radnih zadataka. U novim tržišnim odnosima treba očekivati dinamičniji program i češće zasnivanje radnog odnosa na određeno vrijeme, bez obzira na to što Prijedlog Zakona (...) slijedi prethodna rješenja u zakonima o radnim odnosima i utvrđuje: »Izuzetno, u slučajevima i pod uslovima određenim zakonom, radni odnos može se zasnovati na vrijeme čije je trajanje unaprijed određeno (radni odnos na određeno vrijeme)« (st. 2. čl. 10 Prijedloga...). Kako su ovlaštenja poslovnog organa preciznija u oblasti poslovođenja, organizaciji rada i rukovođenju procesom rada, vođenju poslovanja organizacije udruženog rada, i u ovim odnosima treba očekivati njegovu aktivnost, inicijativu i samostalnost.⁹ Bez poslovnog organa neće se moći utvrđivati program i opseg proizvodnje, odnosno poslovanja, organizacija rada, produktivnost rada, efikasnost poslovanja, a niti zaposlenost i zapošljavanje u organizaciji udruženog rada. Odluka o potrebi zasnivanja radnog odnosa s drugim radnicima uslijedit će nakon što se prethodno utvrdi potreba za povećanjem broja izvršilaca, i ako se poslovi ne mogu obaviti s postojećim radnicima — njihovim raspoređivanjem s jednih poslova i radnih zadataka na druge. I ovdje će biti nužno da se ovo precizira u samoupravnim općim aktima.¹⁰

II.3. *Donošenje odluke o izboru* — »Izbor između kandidata koji su se prijavili po oglasu odnosno konkursu vrši nadležni organ radne organizacije, pa postupku utvrđenom samoupravnim općim aktom« (st. 1. čl. 8 Prijedloga Zakona...). Iz ovoga, analizom se dolazi do nekoliko bitnih elemenata:

1) oglas i natječaj su oblici uspostavljanja kontakta s potencijalnim kandidatima za zasnivanje radnog odnosa;

⁸ Zakon o poduzećima, Službeni list SFRJ, broj 77 od 31. XII. 1988, član 65 i drugi.

⁹ »Poslovodni organ organizira proces rada i rukovodi tim procesom, vodi poslovanje organizacije udruženog rada i samostalno donosi odluke.« — Stav 3. točke 4. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ — cit.

¹⁰ Vidi odredbe čl. 122 i dr. Zakona o udruženom radu (pročišćeni tekst), »Službeni list SFRJ« broj 11 od 10. veljače 1988.

2) ne navodi se koji je »nadležni organ radne organizacije« koji vrši izbor između kandidata koji su se prijavili po oglasu odnosno natječaju;

3) postupak izbora i postupanja »nadležnog organa« utvrđuje se samoupravnim općim aktom.

Za razliku od odredbe stava prvog člana 8, već u stavu drugom tog člana precizira se dio postupka kada je u pitanju izbor kandidata za poslove i zadatke s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima. Nadležni organ radne organizacije izbor tih radnika »vrši (...) na prijedlog inokosnog poslovnog organa, odnosno predsjednika kolegijalnog poslovnog organa«.

Podsjetimo da je u odredbi člana 124 Zakona o udruženom radu u stavu 1. utvrđeno: »Izbor između kandidata koji su se prijavili na oglas odnosno natječaj obavlja *radnički savjet ili komisija koju on imenuje*, prema postupku utvrđenom samoupravnim općim aktom u skladu sa zakonom« (kurziv M. U.). U »novoje« odredbi nema više riječi »u skladu sa zakonom«, što je stvorilo više obaveza da se postupak precizno autonomno uredi. No, nije »manje autonomno« sugerirati da nadležni organ u radnoj organizaciji koji vrši izbor bude radnički savjet. Ako se radnici odluče da to povjere radničkom savjetu treba imati u vidu i ove napomene:

a) nadležnost radničkog savjeta utvrđuje Ustav, zakon i samoupravni opći akti. Ta nadležnost je vrlo složena, operativna i »nezamjenljiva«. Ako se radnički savjet radne organizacije proglasi nadležnim organom za izbor svih kandidata po oglasu i natječaju, zasjedao bi skoro svakodnevno, a to bi umanjivalo ostale funkcije;

b) odredbom člana 69 Prijedloga Zakona (...) utvrđeno je pravo radnika »da zahtijeva zaštitu svojih prava pred samoupravnim organima, sudovima udruženog rada, kao i pred drugim nadležnim organima, u skladu sa zakonom«. Poštivano je načelo dvostepenosti u odlučivanju o pravima, obvezama i odgovornostima radnika u radnom odnosu. Ako se samoupravnim općim aktom utvrdi da je radnički savjet prvostepeni organ u odlučivanju o izboru prijavljenih kandidata u oglasu odnosno natječaju, onda se pojavljuje pitanje tko treba da bude »drugostepeni organ« koji će odlučivati o zahtjevu radnika za zaštitu prava. Iz stilizacije odredbe stava drugog točke 4. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ dalo bi se zaključiti da radnici osobnim izjašnjavanjem mogu donositi odluke koje izvršava poslovodni organ, pa bi slijedom toga to mogao biti i izbor radnika. Međutim, kako će to »praktično« izgledati teško je i opisati (o tome i u dijelu o organima koji odlučuju o zaštiti prava radnika);

c) »U radnički savjet organizacije udruženog rada ne može biti biran inokosni poslovodni organ, predsjednik i član kolegijalnoga poslovnog organa« (stav 3, točka 3, amandmana XXIV. na Ustav SFRJ). Međutim, delegati radnika u radničkom savjetu mogu biti i radnici s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima, ako to odgovara »socijalnom sastavu radnika« pojedinih dijelova. Ovime se javlja problem inkopatibilnosti »ovlaštenja i odgo-

vornosti« i to posebnih funkcija i funkcije delegata u radničkom savjetu. No, to je Ustav isključio?!¹¹

Cijeneći brojne specifičnosti u radnim organizacijama sugerira se da se to u statutu ili posebnom pravilniku precizira. Veće organizacije s izgrađenom organizacijskom i samoupravnom strukturom to će povjeriti komisiji ili drugom tijelu, koje radnici neposredno biraju ili ga imenuje radnički savjet. To zacijelo ne može biti izvršni organ radničkog savjeta.¹²

Naglasimo da se poslovodni organ javlja kao organ s odgovarajućim, sada zakonom određenim ovlaštenjem u zasnivanju radnog odnosa, u skladu s njegovim ustavom i zakonom utvrđenim funkcijama.¹³ Precizno, prema stavu 2. člana 57 Zakona o poduzećima, »U ostvarivanju obveza u rukovođenju društvenim poduzećem (...) direktor odnosno poslovodni odbor (...) predlaže imenovanje i razrješavanje radnika s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima, odlučuje o raspoređivanju radnika na određene poslove i zadatke (...)«.

Analizom ove odredbe (koja spada u radno zakonodavstvo) može se zaključiti:

— zadržava se »posebna« kategorija radnika s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima;

— ovi radnici se *imenuju* i *razrješavaju*.

Stav 1, čl. 8 Prijedloga Zakona (...) govori o »izboru između kandidata koji će se prijaviti po oglasu odnosno natječaju«. Kolizija je očita, razlika suštinska. »Izbor« nije »imenovanje« i obratno! Sve ostale odredbe u čl. 6 i 7, a naročito odredba stava 2. člana 8 govore o izboru. »Usklađivanje« nije moguće tvrdnjom da je Zakon o radnim odnosima specifičan, preči, u odnosu na Zakon o poduzećima i dijelu radnih odnosa jer su doneseni od istog zakonodavca. To će u praksi, prilikom reguliranja i primjene odredaba u radnim organizacijama davati puno brige i nepotrebnih sporova. Ako je »zakonodavac« htio da ovu »kategoriju« radnika izjednači s poslovodnim organom kada je u pitanju postupak njihovog izbora, onda je to trebalo uvrstiti u načela zakona. Time se puno toga mijenja. Jednako je i kada se radi o »razrješenu«, a ne prestanku radnog odnosa (vidi odredbu čl. 7. Prijedloga zakona...).

Samoupravnim općim aktom u radnoj organizaciji treba precizno regulirati ove odnose a, napose, kako odlučivati i u kojim rokovima kada radnik s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima ne bude ponovno izabran »ili bude razriješen od dužnosti prije isteka vremena za koje je izabran«, i drugo.

II.4. Odlučivanje u postupku vršenja prethodnog provjeravanja radne sposobnosti radnika prije donošenja odluke o izboru za rad na određenim poslovima i zadacima (audicija, pismeni rad ili drugi oblici) u skladu sa

¹¹ Amandman XXIV. na Ustav SFRJ — cit.; Zakona o poduzećima — čl. 47—52 i čl. 63—66 cit.

¹² Vidi čl. 51 Zakona o poduzećima — cit.

¹³ Vidi pozivnu bilješku 9. Vidi i Zakon o poduzećima, odredbe čl. 53—62 (cit.).

zakonom i samoupravnim općim aktom, predstavlja dio funkcije odlučivanja, kada su u pitanju radni odnosi. To je dio postupka koji prethodi donošenju odluke o izboru. Taj postupak treba, u operativnom, kratkom stručnom i objektivnom dijelu obaviti pod uvjetom da je unaprijed predviđeno samoupravnim općim aktom. To nije ništa novo u radnom zakonodavstvu. Ako ostane ovakva stilizacija člana 8, stav 3. Prijedloga Zakona (...) onda slijedi obaveza da se ovaj institut treba riješiti republičkim odnosno pokrajinskim zakonom o radnim odnosima, a onda detaljno u samoupravnom općem aktu. Radi se o metodi »kojom se utvrđuje da li stručne i druge radne sposobnosti kandidata, koji su podnijeli prijavu radi zasnivanja radnog odnosa, odgovaraju zahtjevima koji se u procesu rada traže za rad na određenim poslovima i radnim zadacima«. To je poseban uvjet koji se ne može *ad hoc* primijeniti. U ovom radu bitno je da provjeru vrši nadležan organ u skladu sa samoupravnim općim aktom. To je stručno kolegijalno tijelo sastavljeno od stručnjaka, što iz organizacije što izvan organizacije, i onih koji se »profesionalno bave radnom sposobnošću radnika«. ¹⁴

II.5. Odlučivanje o pokusnom (probnom) radu vrši se u skladu sa zakonom i na način utvrđen samoupravnim općim aktom. Prema Prijedlogu Zakona (...) u odredbi člana 11 samoupravnim općim aktom u skladu sa zakonom, može se »utvrditi probni rad kao poseban uslov za rad radnika na određenim poslovima i zadacima, koji ne može biti duži od šest mjeseci«. Ovom odredbom daje se mogućnost za uvođenje pokusnog rada. Samoupravnim općim aktom treba regulirati koji su to poslovi i radni zadaci, trajanje pokusnog rada (ali ne duže od šest mjeseci) i način provjere stručnih i drugih sposobnosti. Praksu najviše zanima: da li je šest mjeseci dug rok i kako osigurati objektivnost. No, Prijedlog Zakona je ovdje slijedio rješenje iz Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu i tu su stavovi dosta poznati: Radi se o zasnivanju radnog odnosa pod rezolutivnim uvjetom, a probni rad je »*sui generis*« uvjet tog radnog odnosa. Rezultat pokusnog rada postavlja se kao rezultativan uvjet, pri čemu izostanak pozitivnog rezultata može imati kao posljedicu prestanak radnog odnosa. Međutim, nije dobro što Prijedlog Zakona (...) u odredbi čl. 11 ponovno kaže »u skladu sa zakonom« i na ta način stvara obavezu da o institutu probnog rada moraju biti data rješenja i u republičkom zakonu, kada je zakon o izmjenama i dopunama Zakona o udruženom radu to dokinuo. Dobro je da je to učinjeno, jer su republički zakoni u tom pravcu brzo usklađeni. U stavu drugom člana 127 ZOID ZUR-a stoji: »Stručne i druge radne sposobnosti radnika iz stava 1. ovog člana provjeravaju se u skladu sa samoupravnim općim aktom kojim se uređuje radni odnos.« Cijelu odredbu člana 127 trebalo je zadržati. U tom smislu, nema dvojbe bez obzira na stav sudova. Ima osnova da se u samoupravnom općem aktu utvrdi da se u tijeku posebnog rada stručne i

¹⁴ Detaljnije o ovom institutu vidi: ŠUNDERIĆ, dr. Borivoje, Uslovi zasnivanja radnog odnosa radnika, Naučna knjiga, Beograd 1987, str. 178—188 i drugi, te izvore navedene uz ovaj rad i odgovarajuću praksu ustavnih i drugih sudova.

radne sposobnosti radnika provjeravaju i od ovlaštenog »stručnog« pojedinca. To ne mora biti kolektivni organ.¹⁵

II.6. Odlučivanje u vezi s pripravnicima ima određenih specifičnosti, jer zakon propisuje u odredbi čl. 14 Prijedloga da je radna organizacija *dužna*, u skladu s kriterijima utvrđenim samoupravnim općim aktom i zakonom, zasnivati radni odnos s pripravnicima odnosno da, zbog specifičnosti, »uplaćuje odgovarajuća sredstva radi otvaranja novih radnih mjesta u skladu sa zakonom«.

Pripravnik zasniva radni odnos na neodređeno ili određeno vrijeme i polaže stručni ispit. Zakon je u st. 2. člana 15 nominirao da se organ pred kojim se taj ispit polaže zove *komisija za polaganje stručnog ispita*. Samoupravnim općim aktom treba regulirati dosta pitanja kada se radi o pripravnicima pa i »način i vrijeme polaganja stručnog ispita i sastav komisije za polaganje stručnog ispita«.

Ako bi ostala odredba člana 14 koja je istovjetna postojećem rješenju u Zakonu o udruženom radu, onda će kriterije zasnivanja radnog odnosa s pripravnicima utvrditi republički i pokrajinski zakoni o radnim odnosima i radnici samoupravnim općim aktima.

Samim tim što se organ koji odlučuje o rezultatima pripravničkog staža naziva komisija za polaganje stručnog ispita — radi se o stručnom kolegijalnom organu koji može u skladu sa samoupravnim općim aktom biti sastavljen i od vanjskih stručnih članova.¹⁶

III. Raspoređivanje radnika i odlučivanje

Kretanje radnika u radnom odnosu vrlo je složen radnopravni institut. U ovom radu se potenciraju samo ona pitanja koja se tiču odlučivanja u vezi s raspoređivanjem radnika od ulaska u radni odnos do prestanka radnog odnosa.

III.1. Kada radnik zasnuje radni odnos (danom utvrđenim u odluci o izboru ili danom stupanja na rad) započinje radne operacije temeljem ko-
račne odluke o izboru i rasporedu koji u skladu sa samoupravnim općim

¹⁵ Zakon o udruženom radu (pročišćen tekst), »Službeni list SFRJ« broj 11 od 10. veljače 1988, član 127. Vidi i druge radove: UCUR, dr. Marinko, Promjene u radnom odnosu, Pravni fakultet, Rijeka 1988, str. 19 i 20; od istog autora: Zakon o radnim odnosima radnika u udruženom radu u SR Hrvatskoj usklađen s izmijenjenim i dopunjenim Zakonom o udruženom radu, Radničko samoupravljanje, Beograd 1988; vidi pozivnu literaturu uz bilješku br. 41, UCUR, Promjene u radnom odnosu, cit. str. 69.

¹⁶ Vidi detaljnije: UCUR, cit., str. 20 i druge; ŠUNDERIĆ, B. — cit., str. 31—134; TINTIĆ, Nikola, Radno i socijalno pravo, Knjiga prava: Radni odnosi (I), Narodne novine, Zagreb 1969, str. 462—467; BALTIC, Aleksandar i DESPOTOVIĆ, Milan, Osnovi radnog prava Jugoslavije, osmo izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Beograd, Savremena administracija, 1981, str. 143—150 i druga; Zakon o udruženom radu (proč. tekst) — cit. čl. 129 i 130.

aktom izvrši nadležni organ. Prema odredbi člana 57 Zakona o poduzećima *poslovodni organ odlučuje o raspoređivanju radnika na određene poslove i zadatke.*

Pod tim podrazumijevamo:

a) raspored na poslove i zadatke radi čijeg je vršenja zasnovao radni odnos (st. 1, čl. 16 Prijedloga Zakona ...),

b) raspored za vrijeme trajanja radnog odnosa: privremeno ili trajno, u okviru radne organizacije i izvan radne organizacije, u redovnim ili posebnim okolnostima.

Razlozi su mnogostruki. Radno mjesto treba da zavisi od stručnog, kvalitetnog i pravodobnog izvršavanja radnih obveza. Novi odnosi uvjetuju veću pokretljivost radnika jer »Svaki radnik u udruženom radu mora se dovesti u položaj da poslove i svoje zadane obaveze izvršava u skladu sa zahtjevima tržišnih kriterija u privređivanju«. Kako će se izvršiti »brža zamjena radnika u poslovima s onim radnicima koji su sposobniji u izvršavanju poslova kvalitetnije i na vrijeme«, kako će se »predvidjeti fleksibilan ravnopravni mehanizam koji će omogućiti lakšu i veću 'pokretljivost' radnika s jednog na drugi posao ('radno mjesto'), iz jedne u drugu organizaciju udruženog rada«. ¹⁷

Ponuđena rješenja to ne omogućavaju. I dalje se vrlo standardno to »projektira«. Istina, to manje važi kada je u pitanju raspored u okviru organizacije, ali samo ako posao »odgovara njegovom stepenu stručne spreme određene vrste zanimanja«.

U odredbi stava 3. člana 16 Prijedlog Zakona ne regulira ništa novo: »Izuzetno«, »privremeno«, »uz njegov pristanak« radnik može biti raspoređen da vrši poslove i zadatke za koje se traži niži stupanj stručne spreme određene vrste zanimanja od one koju ima taj radnik, i u »slučaju izuzetnih okolnosti« (st. 4. čl. 16). Neće valjda i u izuzetnim okolnostima »zasjedati« kolegijalna tijela!?

III.2. Zakon o poduzećima na nov način riješio je pitanje oblika i udruživanja društvenog poduzeća (čl. 15—36). Jedan od oblika jest i složeno poduzeće (čl. 30—34). U taj oblik mogu se udružiti dva ili više poduzeća i drugih oblika društvenih poduzeća. Prema članu 17 Prijedloga Zakona (...) »Aktom o udruživanju u složenu organizaciju udruženog rada i druge oblike udruživanja rada i sredstava mogu se utvrditi slučajevi i uslovi pod kojima se, u interesu i zbog potrebe radne organizacije, radnik iz jedne radne organizacije može rasporediti u drugu radnu organizaciju na poslove odnosno radne zadatke koji odgovaraju njegovom stepenu stručne spreme određene vrste zanimanja«.

Složeno poduzeće je ono što se još uvijek u radnom materijalu zove složena organizacija udruženog rada, Prijedlog Zakona (...). To je »složen«

¹⁷ Teze za daljnju dogradnju privrednog sistema, SIV, Delegatski vjesnik, Zagreb, 379 od 24. V. 1987, str. 11—25.

sistem. U njega se mogu udružiti i mješovito poduzeće, ugovorno poduzeće, združeno poduzeće, privatno poduzeće, zadruga i radna organizacija koja obavlja društvenu djelatnost (znanstvena i dr.). Akt o udruživanju zove se samoupravni sporazum o udruživanju u složeno poduzeće. Ovim samoupravnim općim aktom treba riješiti i pitanje organa nadležnog za donošenje odluke o rasporedu radnika iz jedne radne organizacije u drugu radnu organizaciju u istoj složenoj organizaciji udruženog rada. Podsjetimo da ista radna organizacija može biti udružena u dva ili više složenih poduzeća, u skladu sa samoupravnim sporazumom o udruživanju u složeno poduzeće. »Kretanje« radnika u tim sistemima treba biti »slobodno«, jednostavno. U ime pravne sigurnosti i dosljednijeg ostvarivanja prava, obveza i odgovornosti radnika odlučivanje u navedenim odnosima treba povjeriti organu u radnoj organizaciji koji odlučuje o zasnivanju radnog odnosa jer se radi o prestanku statusa radnika u jednoj organizaciji (poduzeću). To i druga pitanja (slučajeve i uvjete pod kojima se raspored vrši, utvrđivanje interesa i potreba) treba urediti samoupravnim sporazumom o udruživanju u složeno poduzeće, ali i u samoupravnom općem aktu radne organizacije.

U stavu drugom člana 17 Prijedlog Zakona uređuje: »Radnik može biti *privremeno raspoređen* u drugu radnu organizaciju na poslove i zadatke koji odgovaraju njegovom stepenu stručnog obrazovanja određenog zanimanja, a najduže šest mjeseci, na osnovu sporazumno donesene odluke nadležnih organa tih radnih organizacija.«

Ovdje se radi o »privremenom raspoređivanju« u drugu organizaciju koja ne mora biti u okviru složenog poduzeća. Druga bitna oznaka ovog raspoređivanja jest: sporazumno donesena odluka nadležnih organa radnih organizacija i, konačno, treća bitna oznaka je da se radi o rasporedu najduže šest mjeseci.

U svim ovim rasporedima bitno je i to da se radnik raspoređuje na poslove i zadatke koji *odgovaraju njegovom stupnju stručnog obrazovanja određenog* zanimanja. Ovdje je isključena radna sposobnost stečena radom!

Raspored se vrši bez oglasa ili natječaja.

Sljedeći slučaj odlučivanja o raspoređivanju radnika predviđen je u članu 19, opet u složenoj organizaciji udruženog rada i drugim oblicima udruživanja rada i sredstava. Radi se o »pravu radnika da, kad prestane potreba za njegovim radom u radnoj organizaciji zbog ekonomskih teškoća u koje je došla radna organizacija, zbog tehničkih i tehnoloških unapređenja (da) *pređe na rad* u drugu organizaciju, na poslove i zadatke koji odgovaraju njegovom stepenu stručne spremne određene vrste zanimanja«.

Prelazak na rad može biti i u drugu radnu organizaciju izvan oblika udruživanja, pod uvjetima koje budu uredili republički odnosno pokrajinski zakoni o radnim odnosima.

Odlučivanje o prelasku na rad ne smije umanjivati stvaranje šireg osnova za specifičnu »distribuciju« i kretanje radnika na jedinstvenom radnom i privrednom području zemlje. Privredne teškoće nalažu prestrukturiranje privrednih subjekata radi postizanja ciljeva dugoročnog programa ekonomske stabilizacije i prilagođavanje privrednih subjekata zaoštrenim uvjetima poslovanja uzimajući u obzir djelovanje tržišnih zakonitosti.

Odlučivanje o ovim pitanjima treba prepustiti organima nadležnim za zasnivanje i prestanak radnog odnosa. Što se tiče dvostepenosti odlučivanja ima zamjerke da se ova »dosljedno« provodi i u ovom slučaju. Problem je druge naravi. Kada bi se moglo omogućiti vođenje radnog spora i temeljem prvostepene odluke, onda ne bi bilo problema. Međutim, »smetnja« je odredba člana 180 Ustava SFRJ.¹⁸

III.3. Odlučivanje o utvrđivanju radne sposobnosti na osnovi nalaza komisije (član 18 Prijedloga Zakona...) jest specifičan ali dosada u radnom zakonodavstvu poznat postupak. »Radnik za koga se utvrdi da nema sposobnosti za izvršavanje poslova i zadataka na koje je raspoređen ili za koga se utvrdi da trajnije ne ostvaruje rezultate rada koji se obično ostvaruju raspoređuje se na poslove i zadatke koji odgovaraju njegovoj radnoj sposobnosti.« Ova odredba vezana je i na odredbu točke 3) stav 1. člana 60, jer je utvrđeno da radniku prestaje radni odnos u radnoj organizaciji »ako odbije da radi na poslovima i zadacima na koje je raspoređen u smislu čl. 16, 17 i 18 ovog zakona«. Isti sadržaj imala je odredba člana 215 Zakona o udruženom radu.

Samoupravnim općim aktom treba utvrditi: u kojem roku i na koji način treba da se vrši utvrđivanje radnikove nesposobnosti za obavljanje poslova i radnih zadataka.

Organi su:

- a) stručna komisija »koju sačinjavaju radnici koji imaju najmanje isti stepen stručne spreme određene vrste zanimanja kao i radnik čija se radna sposobnost utvrđuje«,
- b) organ koji odlučuje o rasporedu. To može biti i direktor ili kolektivni organ prema samoupravnom općem aktu. Raspored se vrši »na poslove i zadatke koji odgovaraju njegovoj radnoj sposobnosti«.

IV. Odlučivanje o pravima u slučajevima »tehnološkog viška« i ekonomskih teškoća (čl. 20 Prijedloga Zakona...)

Sve su češće izvanredne privredne i ekonomske teškoće u koje zapadaju pojedine organizacije udruženog rada, ali su česte i one organizacije koje unose tehnološka i druga poboljšanja koja pridonose većoj produktivnosti rada i većem uspjehu organizacije, pa je osiguravanje radnog mjesta radnicima prema njihovim sposobnostima i kvalifikacijama sve teže i sporije.

Tehnološka i druga unapređenja su nužda. Ona kao posljedicu imaju i probleme u vezi tzv. »tehnološkog viška«. Zbog toga je točkom 13. amandmana X. na Ustav SFR Jugoslavije utvrđeno da »Radniku ne može prestati radni odnos ako uslijed tehnoloških i drugih unapređenja kojima se pridonosi povećanju produktivnosti rada i većem uspjehu organizacije udruženog

¹⁸ O raspoređivanju radnika vidi: Zakon o udruženom radu — ZOID, cit. čl. 48 i TINTIĆ, cit. str. 249 i druge; Ustav SFRJ — cit. čl. 180, st. 2. »Svakome se jamči pravo na žalbu ili drugo pravno sredstvo protiv odluka sudova, državnih organa i drugih organa i organizacija kojima se rješava o njegovu pravu ili na zakonu osnovanom interesu.«

rada prestane potreba za njegovim radom u toj organizaciji, dok mu se ne osigura drugo radno mjesto koje odgovara njegovim radnim sposobnostima ili mu se na drugi način ne osigura ostvarivanje prava na rad ili zakonom određena prava na temelju rada. Zakonom se za te svrhe mogu utvrditi obaveza udruživanja sredstava ili osiguravanja sredstava na drugi način i propisati uvjeti i način upotrebe tih sredstava».

Ponavljajući dio citiranog, u Prijedlogu Zakona (...) polazi se od toga da će se takvom radniku osigurati da pređe na rad u drugu radnu organizaciju ili da će ostati u radnom odnosu, dok mu se ne osiguraju druga prava po osnovi rada »radi obezbeđenja njegove materijalne i socijalne sigurnosti u skladu sa zakonom i samoupravnim općim aktom (...)«. Ovu odredbu »razradit će« zakon i samoupravni opći akt.

Poduzeća će donositi programe rada i planove razvoja i slobodno utvrđivati tehnološka i druga unapređenja. U tim programima i planovima moraju biti sadržani i dijelovi koji govore o kadrovima za čijim je radom prestala potreba. Prema odredbi člana 49 Zakona o poduzećima to spada u nadležnost radničkog savjeta poduzeća, pa će, analogno tome, radnički savjet odlučivati i o »drugim pravima po osnovu rada« da bi se radnicima u tim slučajevima osigurao njihov materijalni i socijalni status.

Prema projektiranim rješenjima u citiranoj odredbi Prijedlog Zakona (...) primjerično normira neka od tih prava: dokvalifikacija i prekvalifikacija radi zapošljavanja radniku kome nedostaje više od pet godina mirovinskog staža do stjecanja jednog od uvjeta za ostvarivanje prava na mirovinu; odgovarajuće mirovinsko-invalidsko osiguranje radi stjecanja uvjeta za ostvarivanje prava na mirovinu radniku kome nedostaje do pet godina mirovinskog staža; plaćeno odsustvo za određeni vremenski period koji ne može biti duži od dvije godine; jednokratnu naknadu u obliku otpremnine u visini najviše od 24 osobna dohotka radnika u radnoj organizaciji ostvarenog u kvartalu (tromjesečju) kada radnik ostvaruje otpremninu; druga prava u skladu sa zakonom i samoupravnim općim aktom.

No, i da nije to, po navedenom, u nadležnosti radničkog savjeta po zakonu, to bi samoupravnim općim aktom trebalo tako regulirati imajući u vidu da se radi o jednom od najznačajnijih pitanja u radnom odnosu.

V. Odlučivanje o utvrđivanju prava, obveza i odgovornosti

V.1. Pravo rada društvenim sredstvima je samoupravno pravo radnika kome se sučeljavaju brojni odnosi. Napori koji se čine u reguliranju ovih dnosa uvijek daju siromašniji izraz od onoga što se zove stvarnost, jer stvarnost je uvek bogatija, pravni izraz uvek siromašniji.¹⁹ Brojni odnosi oblasti rada uređuju se velikim brojem autonomnih i heteronomnih normi. o nužno stvara i nejednakost, jer je pravo »oruđe za održavanje nejednasti« onih koji rade i onih koji ne rade a u radnom su odnosu, i još više

¹⁹ LUKIĆ, prof. Radomir, Teorija države i prava, Savremena administracija, Beograd 1964, str. 190.

onih koji su izvan radnog odnosa a za to nisu krivi; nejednakost onih u jednom sektoru privrede na račun drugih u drugom sektoru privrede, nejednakost zbog nejednakog rada, a jedino mjerilo je rad i rezultati rada.

Nema ničeg novog u formulaciji odredbe člana 21 Prijedloga Zakona (...), pa se iz toga i ne može zaključiti da će novi radni odnosi po intenzitetu i sadržaju jačati društveno-ekonomski položaj radnih ljudi u odlučivanju o uvjetima, sredstvima i rezultatima rada u cjelini odnosa društvene reprodukcije. »Tekući rad radnika i društvena sredstva kao društveni kapital temelj su upravljanja i prisvajanja rezultata rada ostvarenih poslovanjem tim sredstvima« (t. 1, am. X. na Ustav SFRJ). Od ovoga valja očekivati intenzitet u pravima, obvezama i odgovornostima iz radnog odnosa: željeni ili neophodni ili, konačno, onaj koji je moguć u okviru očekivanih razmjera. Reguliranjem se žele ostvariti svi politički i idejni ciljevi, nastaje politizacija i ideologizacija prava.

Samoupravni opći akti u obliku samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora trebalo je da budu ne samo novi oblik nego i sadržaj nastajanja samoupravnoga prava i odumiranja državne regulativne funkcije. To je dug historijski proces, veoma složen, zahtijeva stalne dogradnje, usavršavanja i napuštanje prevladanog, preživljenog. Naša pravna teorija i misao, pa i novo radno zakonodavstvo opterećeni su kategorijama, idejama i shvaćanjima klasične pravne teorije i nedovoljno uvažavaju novu prirodu i karakter samoupravnog uređivanja radnih odnosa.

Koliko je i od Prijedloga Zakona (...) ostalo samoupravnom normativnom uređivanju odnosa iako je cilj stvaranje normativnih uvjeta za daljnji razvoj samoupravljanja, učvršćivanje samoupravne pozicije radnika, jačanje samostalnosti poduzeća kao samoupravne organizacije i ekonomske i poslovne cjeline.

V.2. *Samoupravni opći akti i uređivanje radnih odnosa.* Amandmanima na Ustav SFRJ nije mijenjana odredba člana 120 Ustava SFRJ, prema kojoj »Samoupravnim sporazumom i društvenim dogovorom radnici i drugi radni ljudi samoupravno uređuju međusobne odnose, usklađuju interese i uređuju odnose od šireg društvenog značenja«. Kako nije došlo do promjena niti u stavu 1. člana 121, a niti u članu 122 treba utvrditi da Ustav SFRJ preferira, pretpostavlja, a u krajnjem slučaju i određuje da se međusobni odnosi u radu uređuju samoupravnim sporazumom. U tom smislu najdirektnija je odredba stava 2. člana 122, odnosno prva rečenica tog stava koja glasi: »U postupku zaključivanja samoupravnog sporazuma kojim se uređuju međusobni odnosi radnika u radu ili utvrđuju osnove i mjerila za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za osobne dohotke sudjeluje i sporazum potpisuje sindikalna organizacija određena statutom sindikata.« To je tako!

Samoupravni opći akti organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica moraju biti u skladu s Ustavom SFRJ. Tako je i sa »svim zakonima« (stav 2. člana 206 Ustava SFRJ). I dalje: »Pod izrazom 'samoupravni opći akt' u ovom ustavu razumijevaju se društveni dogovori, samoupravni sporazumi kojima se na opći način uređuju samoupravni odnosi te drugi opći akti organizacija udruženog rada i drugih samoupravnih organizacija i zajednica« (stav 2. člana 404 Ustava SFRJ). Ako je tome tako,

onda je »čudna« odredba člana 63 Zakona o poduzećima: »Samoupravni opći akti društvenog poduzeća jesu statut i drugi samoupravni opći akti kojim se uređuju društveno-ekonomski i drugi samoupravni odnosi radnika u društvenom poduzeću (pravilnik, odluka kojom se na opći način uređuju određena pitanja i poslovnik.« Bez obzira na to što su riječi »pravilnik, odluka kojom se na opći način uređuju određena pitanja i poslovnik« u zagradi, riječ je o tzv. taksativnom normiranju. Valja ustvrditi da Zakon o poduzeću sužava odredbu Ustava SFRJ, izostavlja samoupravni sporazum i društveni dogovor iz nomenklature samoupravnih općih akata i time dovodi u pitanje ustavnost tih odredaba. Amandmanom XXIV, t. 7. na Ustav SFRJ ukinut je član 105 Ustava SFRJ. Ostao je stav 1. člana 106 »organizacija udruženog rada ima svoj statut«. Onda slijedi odredba člana 64 Zakona o poduzećima koja kaže: »Statut je osnovni samoupravni opći akt društvenog poduzeća. Drugi samoupravni opći akti društvenog poduzeća ne mogu biti u suprotnosti sa statutom.«

Prema stavu 1. člana 22 Prijedloga Zakona (...) »samoupravnim općim aktom radnici utvrđuju međusobna prava, obveze i odgovornosti«, a prema stavu 3. istog člana »O ostvarivanju pojedinačnih prava, obveza i odgovornosti radnika odlučuje nadležni organ utvrđen statutom«. Prema ovome, u statutu se mora odrediti »nadležan organ« koji će donositi odluke o ostvarivanju pojedinačnih prava, obveza i odgovornosti radnika. To se ne bi moglo regulirati drugim samoupravnim općim aktom. Takva odredba je teško provediva, a dovoljno bi bilo dodati rečenicu »ili drugim općim aktom kojim se ta pojedinačna prava, obveze i odgovornosti uređuju« pa da se to prilagodi praksi i životu radnih odnosa. To najbolje pokazuje odredba člana 26 Prijedloga Zakona koja to dozvoljava i već je stvorena međusobna neusklađenost, direktna kolizija odredbe st. 3. člana 22 i ovog 23. člana.

Statut je samoupravni opći akt kojim će biti uređeno najviše pitanja iz oblasti rada i radnih odnosa u radnoj organizaciji i značajnijih »za ostvarivanje samoupravnih prava, obveza i odgovornosti radnika«. O ovim pitanjima radnici odlučuju referendumom (t. 1, st. 1. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ).

»Statutom se mogu utvrditi i druga pitanja o kojima radnici u organizaciji udruženog rada odlučuju referendumom i drugim oblicima osobnog izjavnjavanja« (st. 3. točke 1. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ). Slijedom odredbe stava 2. člana 122 Ustava SFRJ, uputnije je da se u Statutu odlučuje o uređivanju osnova i mjerila za raspoređivanje dohotka i raspodjelu sredstava za osobne dohotke kao i za zajedničku potrošnju. Ako se na to teško dlučiti, onda to treba donositi na zboru radnika, potpisivanjem odnosno avanjem posebnih izjava u pisanom obliku i drugim oblicima osobnog izjavnjavanja utvrđenima statutom.

Pravilnicima, odlukama kojima se na opći način uređuju određena pitanja i poslovnicima treba uređivati druga prava, obveze i odgovornosti radnika u radnom odnosu.

Njih donosi radnički savjet. Jednako je i sa samoupravnim sporazumima koje sklapa radnički savjet prema statutu poduzeća (čl. 49 Zakona o poduzećima).

»Distribucija« pitanja koja će biti uređena pojedinim samoupravnim općim aktom autonomna je stvar radnika u svakoj organizaciji udruženog rada. Nužno je maksimalno racionaliziranje i pojednostavljenje.

V.3. *Utvrđivanje nadležnosti za odlučivanje o ostvarivanju pojedinačnih prava, obveza i odgovornosti slijedi reguliranje.*

Nadležni organi su:

- kolegijalni i
- pojedinačni.

Kolegijalni su: radnički savjet, odbori i komisije. Pojedinačni su: direktor, predsjednik kolegijalnog poslovnog odbora i članovi tog odbora i određeni radnici s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima.

Npr. »pjedinac« odlučuje prema prijedlogu u članu 23: o raspoređivanju radnika na druge poslove, odnosno radne zadatke (vidi naprijed), o radu dužem od punog radnog vremena, o odobravanju odsustva s rada, o udaljenju radnika s posla i dr.²⁰

Napomenimo da u složenom poduzeću dolazi do zaključivanja samoupravnog sporazuma o udruživanju i da se njime reguliraju »prava i obveze radnika koji obavljaju poslove od zajedničkog interesa i oblik njihovog organiziranja«. U složenoj organizaciji udruženog rada dolazi i do djelomičnog narušavanja principa da o pravima i obvezama radnika ne mogu odlučivati organi izvan organizacije.²¹

Istaknimo nekoliko karakterističnih pitanja:

— o drukčijem rasporedu radnog vremena u okviru ukupnog godišnjeg fonda radnog vremena, u redovno planiranim uvjetima — odlučuje radnički savjet (u izvanrednim okolnostima poslovodni organ);

— odobrenje za rad u drugoj organizaciji daje radnički savjet kada je u pitanju dopunski radni odnos;

— o korištenju tjednog odmora kada je neophodno da radnik radi na dan »svog« tjednog odmora u tijeku idućeg tjedna odlučuje pojedinac;

— plan korištenja godišnjeg odmora donosi radnički savjet, ali o »nužnim« korekcijama može odlučivati »ovlašteni pojedinac«;

— »ovlašteni pojedinac« je nadležni organ u smislu stava 4. člana 34 Prijedloga Zakona (...) koji je dužan odmah da poduzme mjere da se otklone neposredne opasnosti po život, odnosno zdravlje radnika i da rasporedi radnika koji je odbio da radi »ako mu prijete neposredna opasnost po život ili zdravlje zbog toga što nisu poduzete propisane mjere zaštite na radu«;

— u odredbi člana 36 Prijedloga Zakona (...) nalaze se sve kategorije iz Zakona o udruženom radu: radnici u udruženom radu, osobni dohodak, sredstva za neposrednu zajedničku potrošnju, doprinos ostvarenju dohotka, osnove u tekućem radu i rezultatima upravljanja društvenim sredstvima kao

²⁰ Vidi odredbu člana 57, st. 2 Zakona o poduzećima; vidi točku 4. amandmana XXIV. na Ustav SFRJ.

²¹ NIKOLIC, Aleksandar, Radno pravo, Naučna knjiga, Beograd 1988, str. 343 i druge; vidi i st. 2. čl. 17 Prijedloga Zakona.

minulim radom radnika, ali za okvir rada, *ostvarivanje prava na osobni dohodak* temelji se i vrši »u skladu sa zakonom, društvenim dogovorom i samoupravnim općim aktom«. Odlučivanja izvan samoupravnih općih akata, kada su u pitanju osobni dohoci i zajednička potrošnja, nema. U ovoj odredbi se, kao i u odredbi člana 38 Prijedloga Zakona (...), naglašava društveni dogovor.

V.4. *Disciplinska odgovornost i odlučivanje*. Disciplinska odgovornost utvrđena je zakonom i samoupravnim općim aktima. Zakon daje definiciju disciplinske odgovornosti (čl. 40) i delegira samoupravnom općem aktu da uredi i utvrdi povrede radnih obveza koje kao takve treba utvrditi u samoupravnom općem aktu (čl. 41).

Zakon utvrđuje disciplinske mjere koje se mogu izreći (jedna od njih) radniku za povrede radnih obveza i druge povrede radne discipline: javna opomena, novčana kazna, raspored na druge poslove i zadatke za određeno vrijeme i prestanak radnog odnosa.

Samoupravnim općim aktom utvrđuju se teže povrede radnih obveza zbog kojih se izriče mjera prestanka radnog odnosa i okolnosti kada je »namjerno ili iz nepažnje, činjenjem ili propuštanjem radnji ugrožen život i zdravlje radnika ili drugih radnih ljudi, prouzrokovana ili mogla biti prouzrokovana veća šteta, ugrožen ili mogao biti bitno poremećen proces rada u radnoj organizaciji ili na drugi način bitno otežano poslovanje radne organizacije«.

Disciplinski organi vrše utvrđivanje povreda radnih obveza i drugih povreda radne discipline, utvrđivanje odgovornosti i izriču mjere radnicima u radnoj organizaciji.

Disciplinski organi su:

- 1) inokosno poslovodni organ odnosno predsjednik kolegijalno poslovodnog organa i
- 2) disciplinska komisija.

Zakon je izvršio podjelu nadležnosti između ovih disciplinskih organa. Pojedinac, u funkciji disciplinskog organa u skladu sa samoupravnim općim aktom, utvrđuje odgovornost radnika za učinjenu povredu radne obveze i izriče mjere: javnu opomenu, novčanu kaznu i mjeru rasporeda na druge poslove i zadatke. Komisija, u skladu sa samoupravnim općim aktom, utvrđuje odgovornost radnika za učinjenu povredu radne obveze za koju se izriče mjera prestanka radnog odnosa i izriče odgovarajuću mjeru. To su, reklo bi se, prvostepeni disciplinski organi.

»Za dio radne organizacije koji se nalazi izvan sjedišta radne organizacije, može se organizirati *posebno vijeće disciplinske komisije* za odlučivanje o odgovornosti i izricanje mjera zbog povrede radnih obveza radnika u tom dijelu radne organizacije« (stav 4. čl. 46).

Zakon propisuje:

- da se disciplinska komisija sastoji od neparnog broja članova;
- da članove disciplinske komisije biraju radnici na način na koji se bira radnički savjet, na vrijeme od dvije godine;

— da komisija može raditi u punom sastavu ili vijeću od najmanje tri člana;

— da predsjednik disciplinske komisije određuje sastav disciplinskog vijeća i rukovođenje radom.

Zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka podnose:

1. radnički savjet;
2. inokosno poslovodni organ;
3. predsjednik i član kolegijalnog poslovnog organa;
4. organ samoupravne radničke kontrole;
5. radnik s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima;
6. društveni pravobranilac samoupravljanja.

I ovo su organi koji odlučuju o pojedinačnim obvezama radnika jer je podnošenje zahtjeva za pokretanje disciplinskog postupka bitna faza u disciplinskom postupku u kojem se utvrđuje odgovornost radnika za povrede radne obveze i druge povrede radne dužnosti.

Pooštravajući odgovornost za rad i povrede radnih obveza zakon nalaže da *nadležni organ radne organizacije* pokrene postupak za razrješenje inokosnog poslovnog organa, predsjednika i članova kolegijalnog poslovnog organa i radnika s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima ako u roku od osam dana od dana saznanja za povredu radne obveze ne podnese zahtjev za pokretanje disciplinskog postupka za utvrđivanje disciplinske odgovornosti radnika.

Taj »nadležni organ« u radnoj organizaciji može biti radnički savjet ili organ samoupravne radničke kontrole.

Drugostepeni disciplinski organi su:

1. radnički savjet radne organizacije ili
2. komisija utvrđena statutom.

Statutom se mora to precizirati. Uputno je da radnički savjet bude u funkciji drugostepenog organa kada je u prvom stepenu nadležni organ bila disciplinska komisija, a kada je prvostepeni organ bio pojedinac onda će u drugom stepenu odlučivati komisija prema statutu radne organizacije. Ovu komisiju treba izabrati po istom kriteriju kao i radnički savjet.

Konačno, sud udruženog rada jest nadležni sud koji vodi radni spor po prijedlogu radnika, društvenog pravobranioaca samoupravljanja i radne organizacije, protiv odluke disciplinskog organa u drugom stepenu.

Već je navedeno da je *društveni pravobranilac samoupravljanja jedan* od »vanjskih organa« koji imaju ovlaštenja kada je u pitanju odgovornost radnika.

Samoupravnim općim aktom u organizaciji treba urediti nadležnost za odlučivanje o *privremenom udaljenju s poslova i zadataka* koji su povjereni radniku ili iz radne organizacije. Ovo će dijelom regulirati i republički odnosno pokrajinski zakoni o radnim odnosima.

V.5. *Materijalna odgovornost i odlučivanje.* Odlučivanje o naknadi štete koju radnik na radu, odnosno u vezi s radom namjerno ili krajnjom nepažnjom prouzrokuje radnoj organizaciji, kreće se pred ovim organima i u ovim okvirima:

1) Samoupravnim općim aktom kojim se uređuje radni odnos može se utvrditi *paušalni iznos naknade za štetu*, ako se točan iznos ne može utvrditi ili bi utvrđivanje iznosa prouzrokovalo nesrazmjerne troškove.

2) Pojedinaac, temeljem ovlaštenja iz samoupravnog općeg akta, pokreće postupak za paušalnu naknadu štete.

3) Komisija (stalna ili *ad hoc* određena, ali je važno da bude predviđena u samoupravnom općem aktu) donosi odluku o paušalnoj naknadi štete (čl. 56, st. 3).

4) »Ako je povredom radne obveze ili drugim povredama radne discipline nastala šteta, disciplinska komisija može donijeti odluku o naknadi štete ili dati inicijativu nadležnom organu za pokretanje postupka za naknadu štete.«

5) Poslovodni organ ili radnik s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima nadležan je da pokreće postupak za naknadu štete (vidi i član 57 Zakona o poduzećima).

6) »Postojanje štete, okolnosti pod kojima je ona nastala, njenu visinu i tko je štetu prouzrokovao utvrđuje se u radnoj organizaciji.« To mora biti detaljno uređeno samoupravnim općim aktom.

7) »Ako radnik ne naknadi štetu radna organizacija pokreće postupak *pred sudom udruženog rada*« (stav 2. čl. 57).

Odgovornost za štetu koju radnik pretrpi na radu ili u vezi s radom, realizira se »po općim načelima o odgovornosti za štetu«. »Ako radna organizacija ne naknadi štetu, radnik ima pravo da naknadu štete zahtijeva pred nadležnim sudom« (čl. 58).

»Radna organizacija koja je trećem licu naknadila štetu koju je radnik u radu ili vezi sa radom prouzrokovao namjerno ili krajnjom nepažnjom, dužna je da zahtijeva od radnika naknadu isplaćenog iznosa (...). Zahtjev radne organizacije (...) zastarijeva u roku od godinu dana od dana isplaćene naknade štete« (čl. 59).

U brojnim odnosima što će nastajati uvažavajući tržište i tržišne zakonitosti i odvijanje proizvodnje u slobodno organiziranim organizacijama, najbitnije će i vrlo specifični postupci materijalne odgovornosti radnika. Iako se ova odgovornost radnika zasniva na općim pravilima o naknadi štete, ipak treba reći da materijalna odgovornost radnika u novim radnim odnosima obilježava i posebne karakteristike.²²

²² O odgovornosti za štetu vidi: BRAJIC, dr. Vljako, Radno pravo, treće izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd 1987, str. 349—361; NIKOLIĆ, Aleksandar, cit., str. 326—341; ČUKLIĆ, Ladislav, Radno pravo, Školska knjiga, Zagreb 1984.

VI. Odlučivanje o prestanku radnog odnosa

VI.1. Radna organizacija svojim statutom utvrđuje organizaciju i nadležnost organa. U tome vidno je mjesto i značajna uloga organa koji odlučuje o zasnivanju i prestanku radnog odnosa. Zakon utvrđuje osnove prestanka radnog odnosa (čl. 60 Prijedloga...). Imajući u vidu te osnove, u radnoj organizaciji:

a) kada radnik pismeno izjavi da ne želi da radi u radnoj organizaciji i da prekida radni odnos, onda je obaveza organizacije da to konstatira i da bez posebnog odlučivanja omogući da radniku prestane radni odnos njegovom voljom i izjavom da ne želi da radi u radnoj organizaciji. Nema zapreka da taj postupak obavi odgovarajuća služba i poslovodni organ;

b) pismeni sporazum radnik zaključuje s organom utvrđenim statutom, nadležnim za zasnivanje i prestanak radnog odnosa, o prestanku radnog odnosa u radnoj organizaciji;

c) kao i pod b) odlučuje se ako radnik odbije da radi na poslovima i zadacima na koje je raspoređen u skladu sa zakonom u tijeku rada u istoj organizaciji, u okviru složene organizacije ili izvan tih organizacija, odnosno ako se raspoređuje na druge poslove zato što je utvrđeno da nema sposobnosti za izvršavanje poslova i zadataka na koje je raspoređen (član 61, stav 1, točka 3) u vezi s članom 16, 17 i 18);

d) kada poslovodni organ ili radnik s posebnim ovlaštenjima i odgovornostima utvrdi da je radnik prilikom stupanja u radni odnos prešutio ili dao neistinite podatke, a ti podaci su bitni za izvršavanje poslova, odnosno radnih zadataka radi kojih je osnovao radni odnos, racionalno bi bilo da posebnim pismenim aktom to konstatira i donese odluku da radniku prestaje radni odnos;

e) jednako kao pod d) valja postupiti i za prestanak radnog odnosa radniku »ako je osnovao radni odnos suprotno odredbama zakona, odnosno samoupravnog općeg akta«;

f) nakon uredno provedenog postupka radniku prestaje radni odnos ako na probnom radu ne postigne odgovarajuće rezultate rada. Organ koji donosi odluku o prestanku rada treba da bude kolektivni i to je uputno da bude onaj isti koji odlučuje o prestanku radnog odnosa npr. u slučaju b);

g) radniku kome prestaje radni odnos uslijed tehničkih i drugih unapređenja u skladu s ovim zakonom, radni odnos prestaje odlukom radničkog savjeta ili drugog kolektivnog organa prema rješenjima koje za te slučajeve utvrdi organizacija; pretpostavlja se da će odluku o prestanku radnog odnosa donositi radnički savjet;

h) nakon što stručna komisija ocijeni negativno stručni ispit pripravniku, koji je osnovao radni odnos na neodređeno vrijeme, prestaje radni odnos u radnoj organizaciji konstatacijom tog preduvjeta od strane nadležnog organa.

VI.2. »Radnički savjet radne organizacije donosi odluke o prestanku radnog odnosa radnika čijim je neodgovornim odnosom radna organizacija došla u težak ekonomski položaj (stav 1. čl. 61). Za razliku od rješenja u

Zakonu o udruženom radu, Zakon sada kaže: uvjeti i postupak za utvrđivanje odgovornosti radnika, po ovoj osnovi, utvrđuju se samoupravnim općim aktom i zakonom. Radnici moraju ovo utvrditi jer u protivnom ne mogu primjenjivati ovu osnovu prestanka radnog odnosa.

VI.3. *Prestanak radnog odnosa po sili zakona* znači nastupanje uvjeta koji odmah proizvode taj prestanak, onemogućavaju daljnji rad radnika. Prema odredbi člana 62 — u organizaciji se donosi deklaratorna (deklarativna) odluka o prestanku radnog odnosa po sili zakona jer se njome samo konstatira da su nastupili uvjeti za prestanak radnog odnosa.

Ove osnove treba konstatirati nadležni organ, a taj može biti i poslovodni organ. Međutim, u samoupravnom općem aktu treba regulirati precizno ovaj postupak, a pogotovo:

1. u slučaju prestanka radnog odnosa ako radnik (radnica) navrší propisani staž osiguranja ili određene godine starosti i određene godine staža osiguranja, i mogućnost da radnik ostane u radnom odnosu i nakon ispunjenja uvjeta za prestanak radnog odnosa, a najduže do navršenih 65 godina života. Radi se o odlučivanju o »deficitarnim kadrovima« i o »izuzetnim potrebama« za njima. Bez poslovodnog organa to neće biti, ali se mora računati na akte koje donosi radnički savjet u okviru plana i programa i pravovremeno planiranje potrebnih kadrova, ali i poštivanje načela o zapošljavanju novih, mladih i školovanih kadrova. Nadalje, nužna je odluka kolektivnog organa i zbog toga što se mora objavljivati oglas odnosno natječaj svakih šest mjeseci »dok se ne prijavi kandidat koji ispunjava uslove oglasa odnosno natječaja«.

Ovo vrijedi i u slučaju da nadležni organ u visokoškolskoj i znanstveno-istraživačkoj organizaciji utvrdi da postoji interes te organizacije, kao i širi društveni interes da radnik nastavi s radom iako je ispunio uvjete za prestanak radnog odnosa po sili zakona, »ali najduže do navršenih 65 godina života«.

2. »ako je radniku, po odredbama zakona, odnosno po pravomoćnoj odluci suda ili drugog organa zabranjeno da vrši određene poslove i zadatke, a ne može mu se osigurati vršenje drugih poslova i zadataka — danom dostavljanja odluke radnoj organizaciji«. Kolektivni organ treba da konstatira može li se takvom radniku osigurati vršenje drugih poslova i zadataka, kao dodatan uvjet za prestanak radnog odnosa.

VI.4. »Radniku prestaje radni odnos, pod uslovima i na način utvrđen saveznim zakonom, kad je proveden postupak za prestanak radne organizacije, a nema mogućnosti, da u skladu sa odredbama ovog zakona, nastavi da radi u drugoj radnoj organizaciji« (čl. 67).

VI.5. *Dvostepenost odlučivanja* kada je u pitanju prestanak radnog odnosa zagwarantirana je i naglašena u odredbi člana 68: »Odluka o prestanku radnog odnosa i razlozi za donošenje takve odluke moraju se dostaviti radniku u pismenom obliku sa poukom o pravu na prigovor.«

VII. Zaštita prava radnika

Prijedlog Zakona (...) sadrži sedam članova koji »ulaze« u glavu VI. »Zaštita prava građana« kao i Zakon o udruženom radu. Slučajno ili ne, ali razlika je samo u dijelovima pojedinih odredaba.

U odredbi člana 69 kaže se: »Radnik ima pravo da zahtijeva zaštitu«, a u Zakonu o udruženom radu u odredbi člana 177 pisalo je »Radnik u udruženom radu ima pravo zahtijevati zaštitu (...)«, sve je drugo isto!? Tamo gdje je pisano »osnovna organizacija«, sada piše »radna organizacija«.

Prijedlog Zakona (...) prepušta republičkim i pokrajinskim zakonima o radnim odnosima da reguliraju kada podnošenje zahtjeva ne zadržava izvršenje odluke. Podsjetimo da je to dosada bilo odlučivanje o osobnom dohotku i privremenom raspoređivanju.

Inače odredbe o tome da je drugostepeni nadležni organ u radnoj organizaciji dužan po zahtjevu radnika donijeti odluku u roku od 30 dana od donošenja, da sporazum o zahtjevu ima snagu izvršne isprave i da radnik ima pravo prisustvovati raspravi o svome zahtjevu i izjasniti se o činjenicama značajnim za donošenje odluke, ostale su nepromijenjene.

»Razjašnjena« je uloga i karakter »mišljenja sindikata« o zahtjevu radnika. Uz ono što piše u Zakonu o udruženom radu da je »nadležni organ« dužan zatražiti mišljenje sindikata, sada se naglašava i da »to mišljenje, ukoliko ga je sindikat dostavio, uzme u obzir«. Odredba o tome da sindikat može »na zahtjev radnika ili uz njegov pristanak« zastupati radnika i da može sudjelovati u postupku pred nadležnim organom su uz (komentirane korekcije »osnovna« i »radna« organizacija) istovjetne. Međutim, izostavljena je odredba stava 3. člana 180: »Ako radnik ne pokrene postupak za zaštitu svog prava ili odbije da ga sindikat zastupa, a povrijeđeno je samopravno pravo uopće, postupak radi zaštite samoupravnog prava može pokrenuti sindikat.« Bilo bi dobro da se »zakonodavac« potrudio da dá obrazloženje tog stava, jer je upravo citirana odredba bila garancija klasnoga i »sindikalnoga«.

»Radni spor« pred »nadležnim sudom« (dosada »sudom udruženog rada«) može voditi radnik koji je prethodno tražio zaštitu pred nadležnim organom u radnoj organizaciji, i »ako nije zadovoljan odlukom« i »ako nadležni organ u radnoj organizaciji ne donese odluku u roku od 30 dana od dana podnošenja zahtjeva«.

I odredba o izvršenju pravomoćne sudske odluke ostaje nepromijenjena: izvršava je poslovodni organ ili ovlašteni radnik u radnoj organizaciji u roku od 15 dana od dostavljanja »ako u sudskoj odluci nije određen drugi rok«, a ako to ne izvrši »čini težu povredu radne obveze zbog koje mu se izriče mjera prestanka radnog odnosa«.

Konačno, istovjetne su odredbe: »Ako je izabran kandidat koji ne ispunjava uvjete ili kandidat koji se nije prijavio u objavljenom roku, ili ako je na drugi način povrijeđen postupak za izbor prijavljenih kandidata, u postupku zaštite prava učesnika prijavljenih po oglasu odnosno natječaju, primjenjuju se odredbe ovog zakona koje se odnose na zaštitu prava radnika.«

VIII. Zaključak

VIII.1. Proizvodni odnosi izražavaju se putem i kroz vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. Vlasništvo je oblik proizvodnih odnosa. Novi odnosi »projektirani« amandmanima na Ustav SFRJ izrastaju na sredstvima za proizvodnju koja su u društvenom vlasništvu, u zadružnom vlasništvu, u tzv. »mješovitom« vlasništvu (društvenom, zadružnom i sredstvima u vlasništvu domaćih fizičkih i građanskih pravnih osoba i stvarnih osoba) i privatnom vlasništvu domaćih fizičkih i građanskih pravnih osoba i stranih osoba. Kako će sredstva za proizvodnju biti više ili manje »spojena« s radnicima, to će ukupni društveno-ekonomski odnosi biti rezultat tog odnosa, a prava, obveze i odgovornosti radnika u radnom odnosu rezultat tog temeljnog odnosa. Promjene su neminovne. U suštini to moraju biti samoupravni proizvodni odnosi, jer: »Radnici ostvaruju svoja samoupravna prava u društvenom poduzeću u skladu sa zakonom i statutom, a u mješovitom i privatnom poduzeću u skladu s odredbama zakona, statuta tih poduzeća i kolektivnog ugovora.«²³ U novim odnosima pojedini radnik i dalje će se pojavljivati kao izvršilac određenih poslova i radnih zadataka, točno određenih radnih operacija na različitim sredstvima rada, starim ili novim, amortiziranim ili modernim, grubim alatima ili kompjutorima. Ta tehnika različita je u različitim modernim (ili manje modernim) tehnologijama. No, bez obzira na to, pojedinačni rad je dio korisnog društvenog rada uvijek na konkretnom radnom mjestu u konkretnoj organizaciji i konkretnim društvenim odnosima.²⁴ Taj rad postao je društven. Na tom društvenom radu treba osigurati jednaka ekonomska i politička prava u raspolaganju društvenim sredstvima. To su prema odredbi stava 1. člana 12 Ustava SFRJ sredstva za proizvodnju i druga sredstva udruženog rada, proizvodi udruženog rada i dohodak ostvaren udruženim radom, sredstva za zadovoljenje zajedničkih i općedruštvenih potreba, prirodna bogatstva i dobra u općoj upotrebi. Ta društvena sredstva su *društveni kapital* (kurziv M. U.). Možda je i ovdje izraz »društveni kapital« upotrijebljen u nedostatku boljeg termina, označavajući ekonomske funkcije »kapitala« kao cjelokupnosti društvenih sredstava reprodukcije, »a ne o kapitalu u smislu svojinske kategorije, odnosno klasne snage koja reprodukuje kapitalističke svojinske odnose.«²⁵ U našim socijalističkim proizvodnim odnosima »tekući

²³ Vidi Zakon o poduzećima, cit. čl. 4 (u vezi sa čl. 2).

²⁴ »Među marksistima nije sporno da prelazak sredstava za proizvodnju iz privatne u društvenu svojinu predstavlja onaj revolucionarni skok koji treba da omogući ostvarivanje istorijske težnje radničke klase, radnog čoveka, to jest stvaranje takvih proizvodnih odnosa u kojima će sam radnik moći uspešno da savladuje sve oblike otuđivanja od objektivnih uslova, sredstava i plodova njegova rada. Međutim, kada je trebalo opredeljivati se za sredstva i puteve koji vode ostvarivanju tog cilja, javila su se i javljaju se razmimoilaženja i u teoriji i u praksi. Ta razmimoilaženja nisu izraz samo naprednije ili konzervativnije svesti, već pre svega objektivnih protivrečnosti u razvoju socijalističkog društva i društveno-istorijskih uslova uopšte i reakcija društvene svesti na te objektivne protivrečnosti.« — KARDELJ, Edvard, Samoupravljanje i društvena svojina, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd 1973, str. 9.

²⁵ Isto, str. 10.

rad radnika i društvena sredstva kao društveni kapital osnov su upravljanja i prisvajanja rezultata rada ostvarenih poslovanjem tim sredstvima».²⁶

Upravljanje i prisvajanje rezultata rada ostvarenih poslovanjem društvenim sredstvima vrši se na osnovi samoupravljanja i u sistemu prava, obveza i odgovornosti u radnom odnosu u okviru poduzeća prvenstveno koje je »nosilac prava i obveza u pravnom prometu u odnosu na sva sredstva kojima raspolaže i kojima se koristi« (stav 2. čl. 1 Zakona o poduzeću) iako »nitko ne može steći pravo vlasništva na društvena sredstva koja su uvjet rada u organizacijama udruženog rada (...)« (stav 2. člana 12 Ustava SFRJ).

Međutim, kako se u privredni sistem Jugoslavije uvode zadružna, mješovita i privatna poduzeća (st. 1. čl. 2 Zakona o poduzećima) to će nužno zahtijevati drukčija uređivanja prava, obveza i odgovornosti radnika u radnom odnosu u tim poduzećima. Bitna karakteristika ovih odnosa jest određena odvojenost rada od vlasništva na sredstvima za proizvodnju i na višku rada, iako se to korigira u odredbama člana 3 Zakona o poduzećima tako što: »Poslovanjem mješovitog poduzeća upravljaju radnici društvenog poduzeća koje je uložilo sredstva razmjerno visini uloženi sredstava, radnici mješovitog poduzeća u skladu s ugovorom o osnivanju i vlasnici sredstava razmjerno visini uloženi sredstava. Radnici u privatnom poduzeću sudjeluju u upravljanju poslovanjem tog poduzeća po osnovi svojeg rada, u skladu s kolektivnim ugovorom.«

Vlasničke odnose određuje prisvajanje rezultata rada i način na koji se to prisvajanje vrši. U mješovitim poduzećima odgovarajući dio sredstava pripada vlasniku — domaćoj ili stvarnoj fizičkoj i građansko pravnoj osobi, u privatnom poduzeću sva sredstva su u vlasništvu domaćih fizičkih i građanskih pravnih osoba i stvarnih osoba, pa se prisvajanje i vrši temeljem tih kategorija. Treba ustvrditi da sada rad (tekući rad) nije jedini način prisvajanja, već je to i kapital: društvena sredstva kao društveni kapital, zadružna sredstva, sredstva u vlasništvu domaćih fizičkih i građanskih pravnih osoba i stranih osoba.

U društvenom poduzeću radnik prisvaja na osnovi svog tekućeg rada neposredno, oslobođen najamnog odnosa. Društveno vlasništvo je odnos među samim radnicima u društvenom poduzeću. U ostalim oblicima manje ili više naglašena je osnovna proturječnost odvajanja radnika i njihova rada od neposrednog upravljanja kapitalom i drugim objektivnim uvjetima rada. Sadržaj radnog odnosa u mješovitom, zadružnom i privatnom poduzeću približavat će se i konkretno sadržaju radnog odnosa u društvenom poduzeću stvaranjem takvog društveno-ekonomskog i političkog položaja radnika koji će omogućiti dokidanje otuđenosti njegova viška rada. Uspostavljanjem tržišnih odnosa i njihovim »ustavnim« naglašavanjima omogućava se ujednačavanje uvjeta privređivanja i stjecanja dohotka odnosno dobiti. Nužno je poštivanje objektivnih tržišnih zakonitosti, dokidanje uvjetnog, od strane države, dokidanja i presijecanja takva robnog prometa i »distribucije« koncentracije sredstava za proizvodnju uvjetovanu tržišnim privređivanjem. U tim

²⁶ Točka 1. amandmana X. na Ustav SFRJ — cit.

odnosima, u društvenim poduzećima rad i društveni kapital integrirani su u rukama radnika. Ekonomske kategorije objektivno postoje i vrše utjecaj i na rad i na radne odnose. To se odnosi i na društveni kapital koji je »nagomilani društveni minuli rad koji služi kao sredstvo proširene reprodukcije«. ²⁷ Ekonomske funkcije društvenog kapitala (raspolaganje sredstvima za proizvodnju i proširenu reprodukciju) koje u socijalističkom društvu vrši udruženi radnik u radnom odnosu zajedno s drugim radnicima, koji »upravlja radom i poslovanjem organizacije udruženog rada i poslovima i sredstvima u cjelokupnost odnosa društvene reprodukcije, (da) uređuje međusobne odnose u radu, odlučuje o dohotku koji ostvari u različitim oblicima udruživanja rada i sredstava i (da) stječe osobni dohodak« (st. 1. čl. 14 Ustava SFRJ). Radnici upravljaju svojim tekućim radom i raspolažu sredstvima tog rada i sredstvima društvene akumulacije. Riječ je o organskoj vezi tekućeg i minulog rada. »Samoupravna integracija rada i društvenog kapitala može se uspješno ostvariti samo u uslovima jedinstvenog sistema društveno-ekonomskih odnosa zasnovanih na jednakim pravima i odgovornostima svih radnih ljudi u celokupnom udruženom radu.« ²⁸

VIII.2. Projektirani sistem nakon ustavnih promjena u Jugoslaviji »nije unaprijed zamišljen društveni sistem koji treba nametnuti stvarnosti i njemu potčinjavati stvarnost«. On proizlazi iz naše suvremene stvarnosti i uvjetovan je objektivnim procesom društvenog razvitka. Nema monopola nad uvjetima rada, nad radom, sučeljavaju se interesi ali oni nisu suprotni niti proturječni.

U društvenom poduzeću radnik »ima pravo rada društvenim sredstvima kao svoje neotuđivo pravo da radi tim sredstvima radi zadovoljavanja svojih osobnih i društvenih potreba i da, kao slobodan i ravnopravan s drugim radnicima u udruženom radu, upravlja svojim radom i uvjetima i rezultatima svog rada« (čl. 13 Ustava SFRJ). Proizvodi rada nisu odvojeni od samog rada, spojeni su objektivni uvjeti rada i subjekt radne snage. Osnovni izvor bogatstva jest radnik, njegovo znanje i sposobnosti, koje se uključuje u rad društvenim sredstvima slobodno i pod jednakim uvjetima. Radnik bogatstvo ostvaruje i za sebe »zavisno od znanja i sposobnosti da zajedno s drugim radnicima društvena sredstva stalno obnavlja, uvećava i unapređuje (t. 2. amandmana X. na Ustav SFRJ). Radnik je vlasnik radne snage, znanja i sposobnosti, ali je istovremeno upravljač svoga rada, uvjeta i rezultata toga rada. Bogatstvo koje se ovako stvara »osnov je upravljanja i prisvajanja rezultata rada«.

Konkurenciju ovim i ovakvim odnosima činit će svojevrsni odnosi u zadružnim, mješovitim i privatnim poduzećima. U tim oblicima »kapital djeluje kao samostalna ekonomska sila«, težeći da se stalno uvećava. Vlasnik tog kapitala ulaziti će u odnose i na jugoslavenskom privrednom području, poduzimat će određene privredne aktivnosti, organizirat će proizvodnju, po-

²⁷ KARDELJ, E., cit. str. 132.

²⁸ Isto, str. 137.

boljšavati će i razvijati njenu tehniku i organizaciju rada. On će kupovati ne samo sredstva za proizvodnju nego i radnu snagu u mjeri koja će mu uvećavati kapital, spajajući ih da rade za njegov račun. Rad radnika u tim poduzećima stvarat će višak koji će preostati nakon što »vlasnik kapitala« plati radnika. Osnovna razlika ovih odnosa i onih u društvenom poduzeću jest u vrednovanju rada radnika i upravljanju i prisvajanju rezultata rada. »Vlasnik kapitala« želi profit. On pokreće njegove aktivnosti svuda, pa i na jugoslavenskom prostoru. Profit će, uz ostalo, zapošljavati nove radnike, školovati ih i doškolovati, prekvalificirati i dokvalificirati. U mješovitim poduzećima »vlasnik kapitala« korigiran je dijelom »društvenog kapitala« i organima upravljanja (skupštinom, upravnim odborom, radničkim savjetom i nadzornim odborom), pa i u dijelu kada se donose opći akti »kojima se uređuju radno vrijeme, način utvrđivanja složenosti posla i radna uspješnost (norme) i raspodjela osobnih dohodaka, zaštita na radu i sl.« (čl. 131 Zakona o poduzećima).

»U upravljanju privatnim poduzećem radnici *sudjeluju* u skladu s kolektivnim ugovorom (kurziv M. U. — čl. 140, st. 2. Zakona o poduzećima). Polazište je u osnovnom načelu Ustava SFRJ po kome »Radni ljudi koji samostalno vrše djelatnosti osobnim radom sredstvima u vlasništvu građana imaju na osnovu svog rada u načelu isti društveno-ekonomski položaj i u osnovi ista prava i obveze kao i radnici u organizacijama udruženog rada« (osn. načelo III. st. 14. Ustava SFRJ), i »ustavnom zabranom svakog oblika društveno-ekonomskih i političkih odnosa i organizacija, zasnovanih na klasnoj eksploataciji i vlasničkom monopolu, i svakog političkog djelovanja usmjerenog na uspostavljanju takvih odnosa« (ust. načelo IV, st. 2, alineja druga).

Kolektivnim ugovorom osiguravaju se radnicima, koje radni ljudi koji samostalno obavljaju djelatnost osobnim radom zapošljavaju, pravo na sredstva za zadovoljavanje osobnih i zajedničkih potreba, kao i druga prava utvrđena zakonom. Radnici u privatnom poduzeću upravljaju po osnovi svojeg rada. Na toj osnovi radnici grade vlast nad svojim proizvodnim radom. Od toga zavise prava, obveze i odgovornosti radnika u radnom odnosu u privatnom poduzeću. Originalnost jugoslavenskog tipa privatnog i mješovitog poduzeća bit će u snazi radnika da upravljaju, odnosno više sudjeluju u upravljanju svojim radom i proizvodima svoga rada, podređujući tako razvoj materijalnih snaga proizvodnje svome razvitku i svojim potrebama.

VIII.3. »Radnici u organizacijama udruženog rada koje obavljaju privredne djelatnosti stječu dohodak realnim vrednovanjem svih faktora proizvodnje i poslovanja i rezultata rada na osnovu djelovanja zakonitosti tržišta« (t. 6, am. X. Ustava SFRJ). Radnikov osobni standard i potrebe zavisit će od odnosa koje će ovi faktori proizvodnje u uvjetima djelovanja zakonitosti tržišta stvarati. Njegova sudbina zasniva se na tekućem radu i društvenom kapitalu. Strogi su parametri realnog vrednovanja tih faktora. Rad je siguran samo onoliko koliko se ekonomski prikladno i društveno odgovorno koriste društvena sredstva i koliko se obnavljaju, uvećavaju i unapređuju, jer »radnici u udruženom radu (...) snose materijalne i druge posljedice ekonomski necjelishodnog i društveno neodgovornog korištenja društvenih sredstava« (st. 3, t. 3, am. X. Ustav SFRJ).

Jedino na tim osnovama može se graditi ostvarivanje i zaštita prava radnika i odlučivanje o pravima, obvezama i odgovornostima u radnom odnosu. U protivnom, stvarat će se nesigurnost novog zapošljavanja i sve više potencirati nesigurna budućnost. Nova vrijednost kao rezultat rada ostvarena poslovanjem društvenim sredstvima kao društvenim kapitalom jačat će i širiti materijalne i duhovne potrebe, bogatstvo i viši životni standard u najširem smislu riječi. To neće omogućiti brojni organi i organizacije, kvazisamoupravni i neposredno izabrani savjeti, odbori, disciplinske i druge komisije, već rad i rezultati tog rada koji će omogućiti zadovoljavanje osobnih i zajedničkih potreba slobodnog i ravnopravnog radnika. Radnici moraju neprekidno mijenjati uvjete svog života i rada, između ostalog stalnim obnavljanjem, uvećanjem i unapređivanjem društvenih sredstava. Znanje i sposobnosti ne trpe ustaljenost niti jednog odnosa. Oni su dinamičke sile, faktor stalnih promjena. Udružene u »udruženim radnicima« postaju brojnije, organiziranije i klasno svjesnije. Proizvodi se za potrebe pojedinca i društva i tako upravlja radom, uvjetima i rezultatima rada. Proizvodnja se mora povećavati, mora se podizati produktivnost, razvijati društvena podjela rada i širiti svi elementi tih faktora. Novi proizvodi zahtijevaju povezanost poduzeća koja proizvode sirovinu, energiju i pojedine dijelove proizvoda, ali također i povezanost poduzeća u transportu, prometu i finansijskim uslugama, najčešće i preko nacionalnih granica. Radnik u takvim uvjetima postaje sve više od društva zavisno biće. Razvijenije proizvodne snage i razvijenije društvo pojačavat će društvene veze i uzajamnu ovisnost proizvodnje i proizvođača. Sve to neće mimoići ni radne odnose u Jugoslaviji, ali ta iskustva i prednosti treba koordinirati s originalnim odnosima i uvjetima jugoslaven-skog sistema, povećavati produktivnost rada, skraćivati radno vrijeme, uvoditi novu organizaciju rada i sve modernije oblike nagrađivanja. U tim i takvim odnosima sve će manje biti bitno da li o produženom radu i plaćenom dopustu do sedam dana ili o raspoređivanju u toku trajanja radnog odnosa odlučuje direktor ili komisija. Bitno je da taj odnos bude postavljen tako da se poštuju radne čovjekove sposobnosti, da on radeći odlučuje o svom radu, uvjetima i rezultatima rada i da se slobodno organizira siguran za sebe i svoju porodicu i s maksimalno na ovom stupnju zadovoljenim potrebama.²⁹ To se odnosi i na ovlaštenja ili skup ovlaštenja »pojedinaца i skupina pojedinaca« da odlučuju o pravima, obvezama i odgovornostima radnika u radnom odnosu. Ona proizlaze iz općih obilježja radnog prava u Jugoslaviji: socijalistički karakter, jedinstvenost i pretežna autonomnost njegovih

²⁹ »(...) mi moramo uvesti Tejlorov sistem i američko naučno povećanje proizvodnosti rada u čitavoj Rusiji koordinirajući taj sistem sa skraćivanjem radnog vremena, a iskorišćavanjem novih načina proizvodnje i organizacije rada bez ikakve štete za radnu snagu radničke klase. Naprotiv, kada sami radnici budu ispravno rukovodili primenom Tejlorovog sistema, i ako budu dovoljno svesni, onda će ta primena poslužiti kao najsigurnije sredstvo za dalje i veliko skraćivanje obaveznog radnog dana celokupnom radničkom stanovništvu, poslužiće kao najsigurnije sredstvo za to da bismo u prilično kratkom vremenskom razdoblju ostvarili zadatak, koji se može izraziti otprilike ovako: šest sati fizičkog rada dnevno za svakog odraslog građanina i četiri sata rada na upravljanju državom.« — LENJIN, Vladimir Ilić, Država i revolucija, BIGZ, Beograd 1979, str. 129 i 130.

izvora.³⁰ Najdirektnije, radi se o načelu neotuđivosti i zaštite prava iz radnog odnosa. Projekt Zakona o radnim odnosima dio je modernog prava. Njime se prava u radnom odnosu posebno uređuju i posebno zaštićuju.³¹ Njih je Ustav SFR Jugoslavije, u okviru prava rada društvenim sredstvima, proglasio neotuđivim (čl. 13 Ustava SFRJ). »Protuustavan je svaki akt i radnja kojima se povređuju sva prava radnika« (čl. 14, novi st. 2. Ustava SFRJ). Zaštitu osigurava ustav i zakon.³² Zbog toga i u Prijedlogu Zakona (...) stoji garancija da će se »u slučaju povrede prava iz radnog odnosa« zaštita pružiti od točno određenih organa i po posebnom postupku. Ostvarivanje i zaštita prava pojedinačnih prava radnika iz radnog odnosa dio je ostvarivanja i zaštite samoupravnih prava uopće. Vršiti se na način utvrđen ustavom, zakonom i samoupravnim općim aktom.

U radnopravnoj teoriji različito se pristupa ostvarivanju i zaštiti prava radnika iz radnog odnosa. Negdje je to odvojeno, pa se govori o ostvarivanju prava »kao najširi pojam koji predstavlja primenu ustavnih načela, odredaba zakona i samoupravnih općih akata o pravima radnika iz radnog odnosa. Ostvarivanje prava radnika se sastoji od: 1) sticanja prava; 2) izvršenja prava; 3) korištenja pravom; 4) zaštita prava.« Odvojeno se kaže »zaštita prava radnika je korišćenje sredstvima i preduzimanje mera pravne zaštite, radi sticanja i vršenja određenog prava ili korišćenje određenim pravom, u slučajevima kad je ostvarivanje tog prava radniku osporeno, onemogućeno ili otežano ili kad je njegovo pravo povređeno na drugi način«.³³ Radnik svoja zakonom i samoupravnim općim aktom utvrđena prava ostvaruje »u procesu rada i odlučivanja na principu da je radnik samoupravljач i da su prava na radu i po osnovu rada neotuđiva«.³⁴ Onda kada radnik smatra da je njegovo pravo povrijeđeno obraća se »nadležnom organu«. Sredstva, mjere i postupci koji su pravno utvrđeni spadaju u zaštitu prava u užem smislu.³⁵

Među brojnim zahtjevima za izmjenu radnog zakonodavstva stoji i razlog »jedininstvenijeg reguliranja osnovnih prava radnika u udruženom radu«. To ovim Zakonom treba urediti i nema razloga da tako ne bude, inače se neće »omogućiti realizovanje osnovnih stavova iz osnova reforme privrednog sistema da se prelaskom na tržišni način privređivanja na jedinstvenom jugosla-

³⁰ TINTIĆ, Nikola, Radno i socijalno pravo, knjiga prva: Radni odnosi (I), Narodne novine, Zagreb 1969, str. 24 i druge.

³¹ Isto, str. 98.

³² Ustav SFRJ: čl. 159, st. 2; čl. 180; čl. 182; čl. 197; čl. 198 i čl. 203. Vidi i čl. 69—75 Prijedloga Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa.

³³ FRIMERMAN, Andrej, Priručnik za primenu Zakona o udruženom radu, drugo izdanje, Centar za radničko samoupravljanje, Beograd 1977, str. 475.

³⁴ BRAJIC, Vljako, Radno pravo, treće izmenjeno i dopunjeno izdanje, Savremena administracija, Beograd 1987, str. 427.

³⁵ »Pošto su u socijalističkom samoupravnom društvu prava na radu i po osnovu društvenog i ekonomskog položaja čoveka, a nesmetano ostvarivanje njihova pretpostavka socijalizma i ostvarivanja zakonitosti u radnim odnosima, to se svaki zahtjev radnika izazvan povredom tih prava, ili njihovim neostvarivanjem, mogu tretirati kao postupak zaštite tih prava i ako se postupak vodi unutar organizacije«, BRAJIC, V. — isto, str. 428.

venskom tržištu jedinstveno urede osnovna prava radnika za jedinstveno privredno područje zemlje, a da se propisima republika i autonomnih pokrajina urede pitanja koja su specifična za njihova područja.«³⁶ Ističe se »da se na jedinstven način urede i ostvaruju osnovna prava radnika na jedinstvenom privrednom području zemlje«, »da se osnovna prava radnika urede saglasno amandmanima na Ustav SFRJ i rješenjima utvrđenim u drugim saveznom zakonima«. »Predložena rješenja omogućit će radnim i drugim organizacijama da prava i obveze radnika uređuju u skladu sa svojim potrebama, kao i da statutom i drugim samoupravnim općim aktima utvrđuju nadležnost organa za odlučivanje o pojedinačnim pravima, obavezama i odgovornostima radnika.«³⁷

Radi kompletiranja »sadržaja teme nužno je voditi računa o dijelovima ovog kompleksnog pitanja: o zahtjevu za zaštitu prava, o postupku: organu koji odlučuje, pravilima postupka, odluci prvostepenog organa, o sindikatu u postupku zaštite prava radnika, o samoupravnoj radničkoj kontroli, o inspekciji rada, društvenom pravobraniocu samoupravljanja, o ostvarivanju zaštite pred sudom udruženog rada i dr.«³⁸ Neki od ovih organa će »ustupiti mjesto« drugima, ali suština je u sadržaju odluke o pojedinačnim i zajedničkim pitanjima i pravima, obvezama i odgovornosti radnika u radnom odnosu uopće, a posebno onih u ostvarivanju prava rada društvenim sredstvima.

³⁶ Prijedlog za donošenje Zakona o radnim odnosima, Savezni komitet za rad, zdravstvo i socijalnu politiku SIV — Beograd, 9. X. 1988, str. 3.

³⁷ Isto.

³⁸ ČUKLIĆ, L., cit. str. 225—235.

Summary

**DECISION-MAKING ON MUTUAL RELATIONS OF WORKERS
ESTABLISHED IN REALIZATION OF THE RIGHT TO WORK
WITH SOCIALLY-OWNED RESOURCES**

Analyzing the provisions of the draft Law on basic rights arising from labor relationships, prepared by the Federal Committee for Labor, Health and Social Policy in Belgrade in December 1988, the author compares the solutions of the draft law with the former theoretical and legislative solutions applied in the practice, attempting to determine new elements in the decision-making process in regard to the rights, obligations and responsibilities of workers in labor relationships established for realization of the right to work with socially-owned resources.

The decision-making process is determined by the relations arising in the particular institutional form of the work organization in question: socially-owned enterprise, mixed enterprise, contractual enterprise, private enterprise, small private business, and others. A new element to be taken into account is the collective contract. The work relationship encompasses all social and production relations in the broad sense. There is a number of unknown factors influencing these relations as a result of market forces. The door is open. The amendments to the Constitution of the SFRY have been promulgated as well as the Law on enterprises and others.

There is not a single aspect of the labor relationship, from its formation to termination, which cannot be changed. The only similarity with the past state of affairs is the name of the organs which decide in matters relating to personnel planning and the formation of labor relationships, to trial work periods, service trainees, and the assignment of workers to other jobs and work tasks, to workers' rights in times of economic difficulty and in cases where a worker becomes »surplus labor« as a result of technological innovation, to the regulation of decision-making rights, the disciplinary and material responsibility of workers, termination of the work relationship and decision-making rights, to the protection of rights etc. The new relations are not »new« merely because the provisions are new.

SVRHA I CILJ ISTRAŽIVANJA NA PROJEKTNOM ZADATKU »SPREČAVANJE ZAGAĐIVANJA MORA OD STRANE BRODOVA — PRAVNI ASPEKTI«*

Dr. VINKO HLAČA, izv. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 628.392:629.12:627.2(262.3-17)
Izvorni znanstveni članak
Ur. 5. 1. 1989.

Područje Sjevernog Jadrana, posebno Kvarnerskog i Riječkog zaljeva, kojemu je usmjereno ovo istraživanje uzroka i posljedica zagađivanja mora, poprište je mnogobrojnih aktivnosti i djelatnosti pove-

* U ovom broju Zbornika objavljujemo radove autora koji sudjeluju u istraživanju na projektnom zadatku »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova — pravni aspekti«. Ovaj projektni zadatak istražuje se u okviru znanstvenog projekta »Pomorsko i riječno brodarstvo, luke i pristaništa« čiji je nosilac Fakultet za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci prema Sporazumu sa SIZ-om znanosti SR Hrvatske. Radovi autora-istraživača na projektnom zadatku »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova — pravni aspekti« jesu:

1. Dr. Đorđe MILOVIĆ: Problemi zagađivanja mora i okoline u svjetlu starih statuta kvarnerskog priobalja i šire.
2. Dr. Vinko HLAČA: Zagađivanje mora s brodova u posebnim lukama Riječkog zaljeva.
3. Dr. Predrag STANKOVIĆ: Sadržaj i značenje Konvencije MARPOL 1973/78, obveze SFRJ na osnovi njezine ratifikacije i što bismo morali poduzeti da im u cijelosti udovoljimo.
4. Dr. Berislav PAVIŠIĆ: Krivična sudbenost (jurisdikcija) za delikt zagađivanja morskog okoliša prema Konvenciji UN o pravu mora iz 1982. g.
5. Dr. Vojislav BORČIĆ: Odgovornost pri zagađenju mora.
6. Dr. Boris KANDARE: Postupak ograničenja brodarove odgovornosti za štete od zagađivanja mora na Sjevernom Jadranu.
7. Dr. Marinko UČUR: Radnici — nezaobilazan subjekt u sprečavanju zagađenja mora od strane brodova.
8. Mr. Vesna TOMLJENović: Međunarodno privatno pravna problematika izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom s brodova.
9. Mr. Pavle SIMIĆ: Brod kao uzročnik zagađenja mora i njegov položaj s carinskopravnog gledišta.
10. Gordan STANKOVIĆ: Izvori prava s područja zagađivanja mora s brodova.

zanih s brodovima ne samo trgovačkim, već i sportskim brodovima, brodovima u gradnji kao i tehničkim plovnim objektima ili objektima morske tehnologije kojih sve više ima na morskim gradilištima. Zbog toga je jedan od glavnih zadataka predmetnog istraživanja da se analiziraju i znanstveno obrade svi propisi, nacionalni i međunarodni, koji utvrđuju odgovornost za onečišćenje mora i predviđaju posljedice do kojih različite subjekte može dovesti narušavanje tih propisa ili njihovo neprimjenjivanje u praksi.

1. Istraživanja problema zagađivanja mora u području Sjevernog Jadrana, s osobitim osvrtom na Kvarnersko područje i Riječki zaljev, usmjerena su na brojna pitanja koja proizlaze iz stvarne situacije u kojoj se odvija plovidba brodova na tom području. Odmah treba naglasiti da se radi o specifičnom području na kojemu su locirani objekti pomorske industrije, morske tehnologije, privrednih djelatnosti i drugih aktivnosti na moru kojima su upućeni brodovi u plovidbi što plove na rutama i pravcima gdje su zbog gustoće prometa i drugih specifičnih uvjeta rizici od zagađivanja mora mnogo veći nego što je to u drukčijim uvjetima i regionima plovidbe.

Opisane okolnosti u specifičnom ambijentu plovidbe brodova, koji plove i plovidbenim rutama u pravcu susjedne zemlje, otvaraju sve prilaze pravnoj problematici širokog dijapazona, koja se mora istraživati i izučavati s imovinskopравnog, upravnoправnog, procesnoправnog, krivičnoправnog, međunarodno-privatnoправnog i javnoправnog aspekta. Zbog toga je za izvršavanje i realizaciju istraživačkog zadatka bilo potrebno angažirati tim istraživača specijalista u naznačenim pravnim područjima, kojima će u predmetnom istrživanju biti primarni cilj da analizom pravne regulative, zbivanja, uvjeta, okolnosti i prilika na Sjevernom Jadranu ostvare rezultate korisne za pomorske djelatnosti i pomorstvo na tom području. Područje Sjevernog Jadrana, Kvarnera i posebno Riječkog zaljeva, kojima je usmjereno predmetno istraživanje, poprište je mnogobrojnih aktivnosti i djelatnosti na moru povezanih s brodovima ne smo trgovačkim, već i sportskim brodovima, brodovima u gradnji kao i tehničkim plovnim objektima kojih sve više ima na morskim gradilištima. U jednom kraćem pregledu potrebno je dati informaciju o lokacijama i mjestima gdje se nalaze objekti u kojima se obavljaju djelatnosti povezane s brodovima i drugim plovnim objektima na moru.

Na području Kvarnera vrlo je razvijena brodograđevna industrija u kojoj djeluju dvije vrste brodogradilišta. Jedna su brodogradilišta za gradnju novih brodova, a druga su brodogradilišta za popravak ili preinake postojećih brodova. U jednim i drugim, pak, grade se i montiraju objekti namijenjeni eksploataciji mora i podmorja kao što su platforme za eksploataciju nafte ili plina, brodovi-dizalice, barže i slično. Brodogradilišta o kojima je riječ nalaze se u Kraljevici, Rijeci, Malom Lošinj i Puli. U nekim brodogradilištima nalaze se dokovi u kojima se dokuju brodovi, najčešće oni koji dolaze na dokovanje iz plovidbe, ali i brodovi novogradnje koji se moraju dokovati prije predaje vlasniku odnosno naručitelju.

Najvažnije djelatnosti koje u pomorstvu služe brodovima su lučke djelatnosti i usluge koje se u lukama pružaju brodovima. Luka ima nekoliko vrsta, a glavna njihova podjela mogla bi se svesti na dvije vrste. To su trgo-

vačke luke i posebne luke ili luke posebne namjene. Najveća trgovačka luka ne samo na području Sjevernog Jadrana nego i na cijelom našem Jadranu je riječka luka. U okviru riječke luke posluje luka Brštica u raškom zaljevu i pulska luka. Neke manje trgovačke luke na obali (Karlobag, Senj, Crikvenica) i na otocima (Rab, Krk, Cres) uglavnom služe domaćim brodovima u kabotažnoj plovidbi.

Trgovačke luke posebne namjene, koje se zato mogu tretirati i kao posebne luke, su naftne luke. U te luke dolaze brodovi tankeri koji prevoze velike količine nafte. U lučkim terminalima ili na pretovarnim instalacijama odnosno vezovima za tankere vrši se prekrcaj nafte s brodova u rezervoare rafinerije ili naftovoda, odakle se dalje transportira ili preuzima, ako se na duže vrijeme ne uskladištava. Takve naftne luke su Omišalj na otoku Krku i Urinj na ulazu u bakarsku luku, gdje su smješteni kapaciteti rafinerije nafte.

Lukama posebne namjene smatraju se industrijske luke i sportske luke ili marine. U industrijskim lukama se obavlja i odvija industrijska proizvodnja kao što je brodograđevna industrija o kojoj je već bilo govora, a u sportskim lukama ili marinama borave plovni objekti namijenjeni rekreaciji na moru i nautičkom turizmu. Luke nautičkog turizma ili marine nalaze se na kopnu (Opatija, Poreč i dr.) i na otocima (Punat, Mali Lošinj i dr.), sa svim pratećim aktivnostima koje u takve luke spadaju. U posebne luke ubrajaju se ribarske i vojne luke. I takvih luka ima na području Sjevernog Jadrana, pa se naravno i u takvim lukama mogu dogoditi udesi brodova pri kojima može doći do zagađivanja mora i okoline.

Među velikim industrijskim pogonima i kompleksima koji se nalaze uz more i neposredno su u dodiru s brodovima nalaze se Koksara Bakar u Bakarskom zaljevu, Petrokemija na otoku Krku u Omišaljskom zaljevu i Koromačna cementna industrija u Raškom zaljevu. Sve ove industrije u pogonima lociranim uz samu obalu mogu opstati samo na mjestu gdje su locirane u sprezi s brodovima koji im služe u prijevozu njihovih sirovina ili proizvoda.

Svakako se današnje ekonomske prilike i tehnološka baza suvremene industrijske proizvodnje mogu smatrati glavnim uzrokom što su se naftne luke, naftovodi, rafinerije i druga petrokemijska postrojenja smjestila upravo u neposrednoj blizini industrijskih i prometnih centara ili mjesta gdje je takvim pogonima, zbog ekonomskih razloga, najpovoljnija lokacija. Ta činjenica nije mimošla ni Sjeverni Jadran, a u njemu naročito područje Kvarnera i Riječkog zaljeva. Pogoni kemijske industrije DINA na otoku Krku, Rafinerije nafte u Rijeci, Jugoslavenskog naftovoda u Omišlju i dr. dovoljno govore o tome samom činjenicom svoga postojanja. Pojava i proizvodnja na morskoj obali u Riječkom zaljevu, koja se razvila u spomenutim objektima, dovela je do naglog porasta prijevoza mineralnih ulja ili nafte specijalnim brodovima, što stvara i velike opasnosti od zagađivanja mora i morske obale u neposrednoj blizini, ali i dalje prema naseljima u tom području. Poznato je da su to većinom naselja turističkog karaktera, a na dijelu istarske obale ima i ribarskih naselja.

Treba spomenuti jednu lokaciju i djelatnost na njoj, gdje će biti uveliko prisutne opasnosti od zagađivanja mora. To je mjesto na kojemu je u blizini

Pule na moru u podmorju pronađen plin koji će se, prema očekivanjima, uskoro početi i eksploatirati. No prije toga svakako dolazi faza izgradnje postrojenja za eksploataciju plina i plinovoda preko mora i kopna, te eventualno korištenje platformi i drugih sličnih objekata na gradilištima i mjestu eksploatacije. Daljnja istraživanja na toj lokaciji i drugim lokacijama u Sjevernom Jadranu, gdje će se tragati i za naftom, bit će u zoni interesa mnogih organizacija koje su obavezne voditi računa o zagađivanju mora i posljedicama koje u vezi s tim djelatnostima mogu nastati u ambijentu gdje će se obavljati.

U turističkim centrima na području Sjevernog Jadrana, primjerice u Crikvenici, Opatiji, Puli, Rovinju i Poreču, te na otocima Rabu, Krku i Malom Lošinj, organiziraju se turistička putovanja s vlastitim ili zakupljenim turističkim putničkim brodovima. U tim se turističkim mjestima za vrijeme turističke sezone nalazi veliki broj turističkih plovila, jahti i čamaca pa i brodova, koji stvaraju brojne probleme u prometu na moru u neposrednoj blizini, posebno u njihovim lukama za vrijeme isplavljenja, uplovljenja i boravka. Njihova opskrba gorivom također se vrši u tim lukama ili lučicama. Nije potrebno ukazivati na moguće polucije i druge opasnosti od zagađivanja mora.

Nakraju treba nešto reći i o plovidbenim rutama na Sjevernom Jadranu, a u vezi s mogućim udesima koji bi imali katastrofalne ekološke posljedice. Svakako se treba prisjetiti nekih pomorskih udesa u svijetu, koje ne treba priželjkivati ali bi se mogli dogoditi i u ovom području na kojemu plove tankeri s teretom ugljikovodika. Takvi su tankeri u posljednjih dvadesetak godina izazvali na moru, gdje su ih zadesili udesi, prave ekološke katastrofe s nezamislivim posljedicama. Ovdje se prije svega misli na udesu brodova »Torrey Canyon« i »Amoco Cadiz«, koji su prouzročili štete fantastičnih razmjera o kojima se godinama raspravlja ne samo u pravnim krugovima. Ništa manje opasni od ovakvih brodova na plovidbenim rutama nisu i specijalni brodovi za prijevoz opasnih kemikalija u rasutom stanju i brodovi za prijevoz ukapljenih plinova.

Na plovidbenim rutama ili putovima uz obalno more brigu o sigurnosti plovidbe i brodova na moru vodi obalna država, koja propisuje obvezne i zabranjene plovne putove. No uz ove, oko čije upotrebe i sigurnosti brine država, postoje preporučene i nepreporučene plovidbene rute koje se daju u priobalnim i međuotočnim područjima plovidbe, gdje je gustoća prometa imperativ za određivanje takvih ruta plovidbe. Tome zadatku, koji proizlazi iz sigurnosti plovidbe i mogućih udesa s posljedicama od zagađivanja mora, treba usmjeriti istraživanje i na plovidbene rute u Sjevernom Jadranu.

2. Cilj istraživanja na projektom zadatku navedenom u naslovu, a koji se istražuje u okviru projekta »Pomorsko i riječno brodarstvo, luke i pristaništa«, čiji je nosilac Fakultet za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci, jest utvrđivanje glavnih uzroka i okolnosti zagađivanja mora s brodova s pravnog aspekta, njihovih posljedica i prevencije koja se očekuje u poduzimanju mjera za sprečavanje zagađivanja mora u Sjevernom Jadranu, posebno u Kvarnerskom i Riječkom zaljevu. More na ovom području zagađuje se direktnim ispuštanjem s kopna materija koje zagađuju more i s brodova koji plo-

ve u zaljevu, isplivljavaju iz luke ili uplovljavaju u luku, a i za vrijeme boravka u luci. Analiza i rješavanje svih pravnih problema vezanih uz konkretnu opasnosti od zagađivanja mora s prijedlozima za njihovo sprečavanje također predstavlja cilj koji se želi postići programom istraživanja u konkretnom istraživačkom zadatku.

Primarni zadatak istraživanja jest utvrđivanje izvora ili vrsta zagađivanja mora i normi ili pravila koja se odnose na problem odgovarajućih mjera i mogućnosti sprečavanja zagađivanja. U tom kontekstu treba analizirati grupu zagađivača s kopna, zagađivanje iz zraka, zagađivanje potapanjem broda, zagađivanje sa svih brodova na moru i, nakraju, zagađivanje uzrokovano aktivnostima u podmorju ili ispod mora.

Ovaj istraživački zadatak ima svoju specifičnost s obzirom na njegovu lociranost na uže područje koje je izloženo zagađivanju mora u Kvarneru i posebno u riječkoj luci za koju treba ovdje iznijeti neke podatke koji služe cilju istraživanja. Godinama se već u Rijeci čine pokušaji da se riješi problematika prihvata zauljenih voda s brodova koji su jedan od značajnih zagađivača mora u riječkoj luci. U ovu luku uplovljava godišnje na tisuće brodova, a na lučkom području smješteni su rafinerija nafte, naftovod, petrokemijski kompleks, brodograđevna i druge industrije, razni industrijski pogoni i tvornice, što sve zajedno predstavlja stalnu opasnost od zagađivanja mora i obale ovog privredno značajnog i osjetljivog turističkog područja.

Upravo s turističkog aspekta posebno akutan problem predstavlja zagađenje obale, plaža i turističkog područja Kvarnerskog zaljeva na kojemu se odvija intenzivan turistički promet. Prema postojećim podacima i relevantnim procjenama u ovoj se regiji na Jadranu ostvaruje više od 50 % turističkog prometa Jugoslavije.

Na području Sjevernog Jadrana radne organizacije u turističkoj djelatnosti, posebno one locirane uz atraktivne plaže i lungomare, veoma su zainteresirane da se njihovo poslovanje odvija na čistom moru, te će prihvatiti sve pravne i zaštitne mjere koje se mogu predložiti da ne dođe do drastičnih slučajeva zagađenja mora na području njihove djelatnosti, koju bi takvi slučajevi ozbiljno ugrozili.

U smislu navedenog, imajući u vidu značaj mora za život i privređivanje na području riječke regije i šire, potrebno je u istraživanju sagledati problematiku zaštite mora od zagađenja i predložiti adekvatna pravna rješenja za konkretnu praksu, ali i zakonodavna rješenja.

Zaštita zagađivanja mora je regulirana propisima o njegovu sprečavanju, koji se nalaze u normativnim aktima međunarodnog karaktera (konvencije, multilateralne i bilateralne sporazumi) i nacionalnim zakonima. Njihovo izučavanje, interpretacija i primjena predstavlja centralno mjesto istraživačkog zadatka u istraživanju problema zagađivanja mora u području Sjevernog Jadrana s osobitim naglaskom na brodove koji plove u tom području. Utvrđeno je da najveći dio zagađivanja mora otpada na ulja ili naftu njihovim ispuštanjem ili izlivanjem u more, ali za onečišćenje mora opasnosti postoje i u industrijskim i tvorničkim postrojenjima na obali.

Ipak, najveću opasnost predstavlja zagađivanje mora mineralnim uljima ili naftom s brodova kojih u riječku luku uplovi godišnje više od sedam

tisuća. Slična je situacija s brodovima koji uplovljavaju u tršćansku luku s kojom će se u istraživanju navedenih problema komparirati riječka luka.

Na putovima dviju susjednih luka, riječke i tršćanske, koje služe prekomorskoj trgovini, naglo je porastao prijevoz mineralnih ulja ili nafte specijalnim brodovima, što dovodi do povećanih opasnosti od zagađivanja mora i morske obale uslijed namjernog ili nenamjernog izlivanja ili izbacivanja toga tereta. Analizom tih opasnosti, uvjeta plovidbe, plovidbenih nezgoda, konkretnih stanja i prilika, potrebno je kroz program istraživanja doći do adekvatnih i prihvatljivih rješenja.

Pod pretpostavkom da morskoj okolini i obali najviše prijete brodovi kao zagađivači, potrebno je usmjeriti istraživanje na pitanja koja se na njih odnose, a iz kojih treba dobiti odgovore kako spriječiti i sprečavati zagađivanje mora s brodova. U praksi se pojavljuje veliki broj slučajeva zagađivanja mora s brodova, koji se posebno teško rješavaju i sagledavaju njihove posljedice na tako malom i geografski uskom području kao što je Riječki zaljev i tamošnje luke, kojima prijete opasnost od zagađivanja.

Budući da riječkoj luci i gradu Rijeci tendira veliki turistički promet kopnenim i morskim putem, valjalo bi metodom analize konkretnih slučajeva i prilika doći do saznanja o adekvatnosti mjera koje treba poduzimati kod takvih događaja, koji mogu prouzročiti zagađenja s nesagledivim posljedicama.

S tim u vezi posebno je važno analitički i komparativno prikazati situaciju u susjednoj tršćanskoj luci, kao i sve mogućnosti u sprečavanju zagađivanja mora koje su tamo ostvarene, a u istom cilju kome je usmjereno ovo istraživanje.

Sve što se u navedenom smislu analitički i sintetički može postići treba biti utemeljeno na važećim međunarodnim konvencijskim propisima koji obavezuju pomorske zemlje na Mediteranu. Primjena ovih propisa odnosi se na državne organe i ustanove kojima treba pružiti kompetentne znanstvene rezultate istraživanja za aparat koji djeluje u praksi, kao i za funkcije koje treba ostvariti na konkretnom zadatku i slučaju povezanom sa svim mogućnostima rješavanja problema zagađivanja mora i mjera zaštite čiju provedbu nadzire država.

Za međusobne odnose Trsta i Rijeke, kao luka međunarodnog pomorskog prometa, koje su izložene jednakim problemima od zagađivanja mora s brodova, vrlo je važan i značajan Jugoslavensko-talijanski sporazum o suradnji na zaštiti voda Jadranskog mora i obalnih područja od zagađivanja, zaključen u Beogradu 1974. godine. U cilju provedbe ovoga sporazuma poduzimaju se različite mjere na obje strane, pa i ovo istraživanje ide za povećanjem znanstvene kompetentnosti u praćenju i primjeni pravne regulative, normativne djelatnosti, postupaka i mogućnosti sprečavanja zagađivanja mora susjednih luka Rijeke i Trsta.

Svijet kojemu Jugoslavija pripada kao pomorska zemlja na Jadranskom i Sredozemnom moru, rješava aktualne probleme zagađivanja mora kroz dogovore i međusobne sporazume o konkretnim mjerama koje treba poduzimati. Tome je doprinijela Konvencija o zaštiti Sredozemnog mora od zagađivanja donesena u Barceloni 1977. godine, koju je Jugoslavija ratificirala i njome se obvezala na poduzimanje mjera zaštite mora od zagađivanja. Cilj

ovoga istraživanja, kako je već rečeno, jest i tumačenje konvencijskih propisa i obveza koje za Jugoslaviju iz njih proizlaze, a među tim obvezama su i ove preuzete Barcelonskom konvencijom.

Rezultat ovoga istraživanja morao bi biti upotrebljiv za one subjekte koji bi u različitim situacijama mogli biti odgovorni za zagađenje mora u području na koje se ovo istraživanje odnosi. Zbog toga je jedan od glavnih zadataka istraživanja da se analiziraju i znanstveno obrade svi propisi o odgovornosti (građanskoj, krivičnoj i dr.) za onečišćenje mora i posljedice do kojih različite subjekte može dovesti narušavanje tih propisa ili njihovo neprimjenjivanje u praksi.

Summary

GOAL OF RESEARCH PROJECT: LEGAL ASPECTS OF THE PREVENTION OF MARINE POLLUTION FROM SHIPS

This research project focuses on the sources and consequences of marine pollution in the Northern Adriatic, particularly in the Kvarner and Rijeka bays. Numerous nautical activities are performed in this area involving not only commercial ships but also sport boats and ships under construction as well as technical floating objects and marine technology equipment which is increasingly being used at marine construction sites. Thus one of the main goals of this research project is to analyze the provisions — national and international — which relate to liability for marine pollution and prescribe penalties to be imposed against the various tortfeasors who violate or fail to apply these provisions in practice.

ODGOVORNOST PRI ZAGAĐENJU MORA

Dr. VOJISLAV BORČIĆ, izv. prof.
Fakultet za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci

UDK 347.5:628.392
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Predmetom razmatranja u ovom radu je građansko-pravna odgovornost s posebnim osvrtom na uzročnike i uzroke zagađenja.

Međunarodna unifikacija odgovornosti brodara sadržana je u dvije briselske konvencije za izjednačenje nekih pravila o građanskoj odgovornosti vlasnika morskih brodova iz 1924. i 1957. i u Konvenciji o građanskoj odgovornosti za pomorska potraživanja od 1976.

Za zagađenje mora ugljikovodicima postoji Bruxelleska konvencija o građanskoj i krivičnoj odgovornosti od 1969, a u vezi s građanskom odgovornošću i Bruxelleska konvencija o fondu za naknadu štete od 1971. Posebne odgovornosti predviđene su u Bruxelleskoj konvenciji o odgovornosti poduzetnika nuklearnih brodova iz 1962. i u Bruxelleskoj konvenciji o građanskoj odgovornosti za pomorski prijevoz nuklearnih tvari iz 1971.

Jugoslavenski propisi o odgovornosti zagađenja mora sadržani su djelomice u Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i Zakonu o obveznim odnosima. Odgovornost je u pravilu objektivna, a u slučaju više uzročnika solidarna. Razlozi oslobađanja odgovornosti jesu viša sila i radnje trećih.

Problem odgovornosti, u dijelu koji se odnosi na Sjeverni Jadran, valja, zbog zajedničkih pitanja koja se postavljaju, proučiti u suradnji s Italijom.

1. UVOD

Odgovornost pri zagađenju mora može se razmatrati s raznih stajališta. Pritome valja imati na umu da osnovna pitanja ispitivanja mogu biti:

1. građanska i kaznena odgovornost za zagađenje
2. odgovornost prema međunarodnim i domaćim propisima
3. uzročnici zagađenja
4. uzroci zagađenja.

U ovom dijelu studije razmatramo samo građansku odgovornost u slučajevima zagađenja mora.

Pritome treba ispitati uzroke zagađenja, moguće štete, pretpostavke za odgovornost za štetu (osnovu, opseg i granicu odgovornosti), dosadašnja rje-

šenja u međunarodnom i domaćem pravu i probleme *de lege ferenda* sa stajališta međunarodnih odnosa, domaćih propisa, a posebno odnosa s Italijom u vezi s Osimskim sporazumima.

Ovo posljednje zbog toga što je studija zamišljena tako da obuhvaća Kvarnerski zaljev, ali u širem smislu moramo obuhvatiti Sjeverni Jadran, jer zagađenje s talijanskih voda (slijev rijeke Po u Jadransko more), koje je posebno aktualno, strašna je opasnost za područje Kvarnera.

Naime, stručnjaci i s talijanske i s jugoslavenske strane suglasili su se da posebno »cvjetanje mora«, uslijed prekomjernih fosfata u morskoj vodi, ozbiljno ugrožava floru i faunu na cijelom Sjevernom Jadranu, a umanjuju uvelike turističku ponudu ugroženih područja.

U izlaganju se daje prikaz međunarodnih i domaćih propisa o ovoj materiji, da bi u drugom dijelu bila razmatrana pitanja osnove, opsega i granica odgovornosti.

2. GRAĐANSKOPRAVNI PROPISI O ODGOVORNOSTI ZA ZAGAĐENJE MORA

1

Građanskopravne propise u prvom redu valja razmotriti s međunarodnog i nacionalnog stajališta.

Nadalje, valja razlikovati zagađenja koja potječu od brodova, drugih plovila ili plutala, i zagađenja kojih su izvor druge imisije (kopnene i eventualno zračne).

Propise o tome možemo naći u međunarodnim konvencijama i nacionalnim zakonodavstvima.

U ovoj će studiji od međunarodnih ugovora u obzir doći unifikacijske konvencije, a od domaćeg prava zakonodavstvo SFRJ i/ili eventualno ono republika i pokrajina.

S obzirom na geografsko područje koje obuhvaća ovaj rad, osim saveznih propisa, analizirat ćemo propise SR Hrvatske.

Građanskopravni propisi o odgovornosti za zagađenje mora mogu biti opći i posebni.

Opći su ako uređuju pitanja nespecificiranih uzroka zagađenja, a posebni ako uređuju pitanje uzroka koji je posebno reguliran. Pri sadašnjem stanju stvari propise možemo naći u pomorskom (plovidbenom) pravu ili u općemovinskom (građanskom ili privrednom) pravu.

Propisi pomorskog prava kao *lex specialis* imaju prednost pred općim pravom, pa će se za određene vrste onečišćenja s mora i za njihove uzročnike i uzroke u prvom redu primijeniti pomorsko pravo, a supsidijarno i u slučajevima koji nisu pomorskim pravom propisani, građansko pravo.

U pomorskom pravu odgovornost za onečišćenje mora dijeli se na opću odgovornost, na odgovornost pri prijevozu ugljikohidrata, na onu pri prijevozu nuklearnih tvari i na odgovornost za prijevoz ostalih opasnih tvari.

Pritome se prvenstveno misli na odgovornost brodarka, no to ne isključuje odgovornost kopnena zagađivača i odgovornost proizvođača (*product liability*).

2.1. Međunarodna unifikacija odgovornosti brodara

2.1.1. Opća — globalna odgovornost brodara

Kada se govori o općoj odgovornosti brodara poglavito se misli na njegovu odgovornost za izvanugovorne štete, a prema tome i za zagađenje mora svim tvarima koje nisu predmetom posebna normiranja.

O tome postoje tri međunarodne konvencije. Dvije su na poticaj Međunarodnog pomorskog odbora donijete u Bruxellesu, a to su: Međunarodna konvencija za izjednačenje nekih pravila o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova iz 1924. i Međunarodna konvencija za izjednačenje nekih pravila o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova iz 1957.

Treća je Konvencija o ograničenju odgovornosti za pomorska potraživanja donijeta u Londonu 1976, već pod okriljem specijaliziranih organizacija, Ujedinjenih naroda.

Razlikuje se od prvih dviju jer ne razmatra isključivo pitanje brodarove odgovornosti.¹ Konvencija iz 1924. ima malo ratifikacija i pristupa.

Jugoslavija nije ratificirala ovu Konvenciju.

Međunarodni pomorski odbor smatrao se ponukanim prići reviziji Konvencije koja uređuje pitanje općeg ograničenja odgovornosti brodara. Ta je Konvencija potpisana 1957, a stupila je na snagu 31. 5. 1968, i ima širi krug ratifikacija i zemalja koje su joj pristupile. Jugoslavija nije ratificirala niti ovu Konvenciju, ali je u Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi koji se primjenjuje od 1. 1. 1978. prihvatila njena rješenja, u članovima 833—836.²

1979. donijet je Protokol o izmjeni Konvencije iz 1957. koja se u biti sastoji u tome što obračunsku jedinicu izraženu u Poincaré francima pretvara u specijalna prava vučenja Međunarodnog monetarnog fonda (SDR).

Posljednja Konvencija o ovom pitanju jest ona o ograničenju odgovornosti za pomorska potraživanja, potpisana u Londonu 19. 11. 1976.

U njoj se mijenjaju koncepcije ranijih konvencija tako da pravo na ograničenje uz brodovlasnika imaju i drugi, i to:

- spasioci
- osobe kojima se brodovlasnik ili spasioci služe
- osiguratelj koji može koristiti blagodati Konvencije kao i osiguranik.

Ova Konvencija povisuje granicu odgovornosti za oko 4 puta za manje brodove s tim da se postotak smanjuje pri povećanju tonaže. Konvencija je stupila na snagu 1. 12. 1986, a Jugoslavija je nije ratificirala.

U eventualnoj ratifikaciji naša bi se zemlja trebala opredijeliti za ratifikaciju Konvencije iz 1976. koja nudi najsuvremenija rješenja.

¹ Za tekstove spomenutih triju konvencija ispitati GRABOVAC, Konvencije pomorskog imovinskog prava s komentarom, Split 1986.

² Vidi Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi s komentarom BRAJKOVIĆA i grupe autora.

Ove spomenute tri konvencije rješavaju pitanja ograničenja odgovornosti za materijalne i tjelesne štete, no u našem razmatranju mogu se primijeniti uglavnom na materijalne štete nastale od zagađenja kojih uzrok nisu nuklearne tvari, ugljikohidrati ili opasne tvari.

Primjena Konvencije dolazi u obzir među državama koje su ih ratificirale, dok se u nas primjenjuju odredbe Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi koji se, kako smo rekli, oslanja na rješenja Konvencije iz 1957.

Treba napomenuti da sve tri konvencije razmatraju osnovno pitanje ograničenja odgovornosti.

Na osnovu i opseg odgovornosti osvrnut ćemo se kasnije.

2.2. *Odgovornost broдача pri prijevozu ugljikovodika*

Zagađenje mora u La Mancheu, do kojeg je došlo nakon katastrofe broda »Torrey Canyon« 1967, ukazalo je na potrebu donošenja Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu onečišćenjem ugljikovodicima, koja je potpisana u Bruxellesu 29. 11. 1969.³

Usporedo je donesena Konvencija o krivičnoj odgovornosti za iste štete.

Konvencija o građanskoj odgovornosti od 1969. je najvažnija s obzirom na štete koje se događaju u Sjevernom Jadranu. Uređuje izvanugovornu odgovornost za materijalne štete koje nastupe izlivanjem s broda ugljikovodika, bez obzira na to da li je šteta nastala zbog onečišćenja otjecanjem ili izbacivanjem nafte s broda.

Tjelesne štete nisu obuhvaćene, ali šteta je svaki gubitak, a obuhvaća i troškove zaštitnih mjera.

Odgovorani za štetu je brodovlasnik jer se on može najlakše identificirati naročito u sustavima gdje se vlasnici upisuju. Štetnik može biti i država.

Odgovornost vlasnika za štetu prema ovoj Konvenciji je objektivna. Vlasnik se može eskulpirati ako je šteta uzrokovana onečišćenjem, ako je posljedica rata ili slično ili prirodne pojave izvanrednog značaja što je, kako je opisano u Konvenciji, jače od više sile.

Drugi razlog oslobađanja odgovornosti jest djelo ili propust treće osobe s namjerom nanošenja štete, a treći razlog eskulpacije je propust (ili djelo) odgovornog organa za održavanje sredstava za pomoć plovidbi.

Odgovornost vlasnika morskih brodova po načelu uzročnosti olakšava položaj oštećenih. Prema Konvenciji, ako ima više štetnika, njihova je odgovornost solidarna.

Brodar može prema Konvenciji ograničiti svoju odgovornost na 2000 Poincaré franaka po registarskoj toni broda, ali ukupna svota ograničenja ne može prijeći iznos od 210 milijuna Poincaré franaka.

Ako je vlasnik broda kriv, nema ograničenja odgovornosti.

³ Konvenciju do 12. 5. 1988. ratificiralo je ili joj pristupilo 58 zemalja. Za podatke o državama i datumima ratifikacija ili pristupa ispitati »Transport — International Transport Treaties« Kluwer, Antwerp.

Da bi se koristio ograničenjem odgovornosti, brodar mora osnovati fond ograničene odgovornosti pri nadležnom sudu.

Osiguratelj od odgovornosti može osnovati fond pod istim uvjetima kao i brodar i koristiti eventualna regresivna prava i dakako povećavati premije.

Vlasnik broda koji prevozi više od 2000 tona rasuta tereta, dužan je osigurati se ili imati odgovarajuću garanciju, prema tome riječ je o obveznom osiguranju.

Zahtjev za naknadu štete može se izravno podnijeti i osiguratelju.

Zahtjevi za naknadu štete zbog onečišćenja ugljikovodicima zastarjevaju za tri godine.

Konvencija se inače ne primjenjuje na ratne i javne brodove, a ima prednost u odnosu na spomenutu Konvenciju o općoj globalnoj odgovornosti brodarka i Konvenciju o ograničenju odgovornosti za pomorske tražbine. Zapravo, o krugu država-obveznica ovisi koja će se konvencija primijeniti.

U prilogu Konvencije nalazi se potvrda o osiguranju ili drugo financijsko jamstvo o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu onečišćenjem naftom, koja sadrži podatke o brodu, rok trajanja svjedodžbe i samu potvrdu o pokriću, potpisanu od osiguratelja, jamaca i ovjeru vlade.

Jugoslavija je ratificirala Konvenciju 1976, a ona je objavljena u Službenom listu SFRJ — Međunarodni ugovori — br. 7 od 1977.

Konvencija je pretrpjela dvije izmjene.

Prvu 1976, kada je obračunska jedinica izmijenjena u posebna prava vučenja Međunarodnog monetarnog fonda.

Jugoslavija nije ratificirala ovaj Protokol pa ostaje obveza u obračunatim Poincaré francima iz osnovne Konvencije. Druga izmjena je donijeta na diplomatskoj konferenciji 1984, kojoj Jugoslavija nije prisustvovala.

18. prosinca 1971. u Bruxellesu je potpisana Konvencija o osnivanju međunarodnog fonda za naknadu štete uzrokovane onečišćenjem naftom.

Ova je Konvencija zapravo dopuna Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štete uzrokovane onečišćenjem naftom iz 1969.

Svrha joj je nadoknaditi materijalnu štetu, a brodarka rasteretiti svih dodatnih opterećenja koja proizlaze iz Konvencije iz 1969.

Fond koji ima sjedište u Londonu i koji se financira od zemalja ratifikamata, ima zadatak nadoknaditi štetu ili je nadopuniti, ako brodar za takve štete ne odgovara prema Konvenciji iz 1969, ili je insolventan.

Fond nadoknađuje štete i kad one prelaze granicu odgovornosti iz Konvencije 1969.

Iznos odgovornosti Fonda u Konvenciji izračunat je u Poincaré francima.

Protokolom o izmjeni Konvencije iz 1969. uvedena su posebna prava vučenja.

Države dostavljaju glavnom tajniku IMO-a godišnje podatke o tome tko je dužan uplaćivati doprinos Fondu.

Jugoslavija je ratificirala Konvenciju o Fondu, a ratifikacija je objavljena u Službenom listu SFRJ — Međunarodni ugovori br. 3 od 1977.⁴

Države koje nisu ratificirale Konvenciju iz 1969. ne mogu ratificirati Konvenciju o Fondu od 1971.

U Londonu u svibnju 1984. na diplomatskoj konferenciji, kojoj nismo prisustvovali, prihvaćen je Protokol o izmjenama Konvencije o Fondu iz 1971.⁵

Već je Konvencija o ograničenju odgovornosti za pomorska potraživanja, donijeta u Londonu 1976, znatno povisila granicu odgovornosti za globalne štete.

1978. slijedi katastrofa broda »Amoco Cadiz« i to požuruje donošenje Protokola od 1984. o izmjeni Konvencije iz 1969, koji je potpisan u Londonu 25. svibnja 1984.

Prilika je da se isprave pojmovi koji nisu bili potpuno jasni u Konvenciji iz 1969, pa se u definicijama mijenja pojam »broda«, »štete uslijed onečišćenja«, »događaj« ali, ono što je najinteresantnije, mijenja se pojam »ulja« (nafte) koji prema Protokolu označuje sva postojana ugljikovodična mineralna ulja, osobito sirovu naftu, gorivo ulje, teško dizelsko ulje i mazivo ulje, bilo da se prevozi na brodu kao teret ili je u tankovima pogonskog goriva tog broda.

Protokol proširuje primjene Konvencije na gospodarsku zonu, utvrđenu u Konvenciji o pravu mora.

Budući da je glavni razlog donošenja Protokola iz 1984. povišenje odgovornosti vlasnika broda, član 5 Konvencije o odgovornosti iz 1969. izmijenjen je u članu 6 Protokola.

Član 5 Konvencije iz 1969. u prvom stavu zamijenjen je sljedećim tekstom:

1. Vlasnik broda ima na temelju ove Konvencije pravo ograničiti svoju odgovornost po svakoj nezgodi na ukupnu svotu koja se izračunava na sljedeći način:

- a) tri milijuna obračunskih jedinica za brod koji ne prelazi 5.000 jedinica tonaže;
- b) za brodove preko naznačene tonaže, za svaku dodatnu jedinicu tonaže 420 obračunskih jedinica kao pridodatak iznosu navedenom u toč. a); vodeći računa, međutim, da ukupna svota ni u kojem slučaju ne prijeđe 59,7 milijuna obračunskih jedinica.

Jedno pravo vučenja iznosi oko 15 Poincaré franaka a, ovisno o vrijednosti košare valuta Međunarodnog monetarnog fonda, danas možemo računati da 1 SDR vrijedi 30—40 % više od američkog dolara, ali se pouzdaniji

⁴ Konvenciju je ratificiralo još 36 zemalja.

⁵ Protokol je ratificirala jedino Francuska. Za ove podatke ispitati »Transport — International Transport Treaties« Kluwer, Antwerp.

podaci o mjeri vrijednosti SDR, u odnosu na domaću valutu, mogu saznati svakodnevno u našim bankama. Pravo na ograničenje odgovornosti vlasnik broda gubi jedino u slučaju ako mu se dokaže njegova osobna krivnja (čin ili propust) za zagađenje.

Djelo ili propust moraju, sukladno suvremenoj tehnologiji, biti učinjeni u namjeri da se šteta uzrokuje ili bezobzirno ili sa znanjem da bi do štete vjerojatno moglo doći. Dakako da je oštećeniku teško dokazati takav stupanj krivnje.

Vlasnik koji se želi koristiti blagodatima ograničenja odgovornosti mora osnovati fond u visini svoje ukupne odgovornosti pri sudu ili drugom organu nadležnom u državi-ugovornici gdje je pokrenut postupak.

Osnova odgovornosti tj. objektivna odgovornost nije izmijenjena, niti je to mogla biti ovim Protokolom.

1984. revidirana je i Konvencija o Fondu iz 1971. tako da se povećava visina odgovornosti Fonda.

Protokol ostavlja odredbe o subrogaciji prema kojima Fond stječe prava prema osobi kojoj je šteta nadoknađena na osnovi Konvencije o građanskoj odgovornosti.

Jugoslavija nije ratificirala Protokole iz 1984. o izmjenama Konvencije o građanskoj odgovornosti iz 1969. i o Fondu iz 1971, ali će to bezuvjetno morati učiniti, jer takva obveza izlazi iz dužnosti osnovnih konvencija.

2.3. *Prijevoz nuklearnih tvari*

Problem zagađenja nuklearnim tvarima nastao je neposredno poslije rata nakon ogromne opasnosti koju nose brodovi na nuklearni pogon ili oni koji nuklearne tvari prevoze. Strahote prouzročene atomskom bombom, rastuće atomsko naoružanje a i nagli razvoj upotrebe nuklearnih tvari u medicini, doveli su do stvaranja dvaju međunarodnih instrumenata:

1. Konvencije o odgovornosti poduzetnika nuklearnih brodova od 1962.⁶
2. Konvencije o građanskoj odgovornosti za pomorski prijevoz nuklearnih tvari od 1971.⁷

Prva, potpisana u Bruxellesu 25. svibnja 1962, nije stupila na snagu. Jugoslavija je nije ratificirala. Prihvaćena je u posebnom poglavlju u Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi.

Poduzetnik nuklearnog broda prema Konvenciji odgovara objektivno i to vrlo strogo, pa se priznaje samo ratna eskulpacija. Poduzetnik nuklearnog broda može biti oslobođen odlukom suda, ako je oštećena osoba namjerno izazvala štetu. Poduzetnik za pokriće svoje odgovornosti dužan je položiti jamstvo, što se u praksi čini mada su trgovački brodovi na nuklearni pogon rijetki.

⁶ Vidi GRABOVAC, o. c., str. 69.

⁷ Idem, str. 144.

U Rijeku je svojedobno dolazio američki brod »Savannah«, a Lučka kapetanija je vodila posebne sigurnosne mjere pri uplovljenju, boravku i isplavljenju broda.

Opasnost zagađenja od takvih brodova postoji u slučaju nuklearne štete na njemu, iako se korištenje takvih brodova napušta.

Druga Konvencija je donijeta u Bruxellesu 17. prosinca 1971. Ova Konvencija predviđa da bi se brodar mogao osloboditi odgovornosti za nuklearnu štetu u vezi s prijevozom nuklearnih tvari, ako poduzetnik nuklearnog pogona odgovara na osnovi Pariške ili Bečke konvencije ili nacionalnog prava koje se zasniva na njima.

Jugoslavija je ratificirala Bečku konvenciju o građanskoj odgovornosti za nuklearne štete od 1963 (Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori br. 5/77) i unijela u nacionalno zakonodavstvo njezine odredbe.

Konvencija o građanskoj odgovornosti za pomorski prijevoz nuklearnih tvari stupila je na snagu 15. 7. 1975. Jugoslavija je nije ratificirala. Do nuklearnih šteta u našim lukama nije dolazilo, a mogućnost njihova nastanka je samo teoretske naravi.

2.4. *Prijevoz opasnih tvari*

Pored spomenutih triju grupa uzroka štete, prvu od kojih ćemo zbog praktičnosti nazvati »štete nastale općim zagađivanjem«, postoji četvrta kategorija koja se ima pripisati mogućim zagađenjima opasnim tvarima.

Samo dva svježa primjera u Jadranskom moru upućuju na moguće zagađenje tvarima koje nisu obuhvaćene u prethodnim dvama poglavljima. To su slučajevi potonuća našeg broda »Cavtat« s takvim teretom u blizini istočne obale Južne Italije i potonuća talijanskog broda »Brigitta Montanari« u blizini Šibenika, kojeg je teret, opet opasnih tvari, nedavno izvađen.

Opasnost od takvih tvari je moguća ekološka katastrofa koja se ne može uspoređivati s općim zagađenjem i onim prouzročenim ugljikovodicima.

Taj problem su osjetili međunarodni pomorski krugovi i Pravni odbor IMO-a je u Londonu godinama raspravljao o nacrtu Konvencije o odgovornosti i naknadi štete u vezi s prijevozom opasnih i štetnih tvari morem.

Nacrt Konvencije koji je izradio Pravni odbor stigao je na diplomatsku konferenciju održanu u Londonu 1984, ali nije dobio podršku država-sudionica. Na konferenciji i tijekom pripremnih radova sporno je bilo utvrđivanje odgovorne osobe jer se, uz brodarku, nastojalo proširiti pojam odgovorne osobe na krcatelja, korisnika prijevoza općenito, a štoviše i na proizvođača (*product liability*).

S obzirom na moguće katastrofalne posljedice, predlagane su ogromne granice o odgovornosti, a bilo je i mišljenja da odgovornost mora biti neograničena, a država zastave broda garant zbog mogućnosti da brodar neće moći naknaditi štetu.

Jedan od razloga neprihvatanja Konvencije svakako je neslaganje stručnjaka za opasne terete o tome da li bi Konvencija trebala obuhvatiti samo

rasute terete koji se prevoze u velikim količinama (*in bulk*) ili obuhvatiti i koletarne terete u bačvama, vrećama, sanducima kao što su biti tereti na brodu »Cavtat« i »Brigitta Montanari«.

Radovi Pravnog odbora IMO-a nastavljaju se i trebali bi uroditi uspjehom, jer nedostatak pravne regulative u materiji najgora je varijanta.

2.5. *Odgovornost za imisije s kopna*

Međunarodno je pravo reguliralo odgovornost za štete koje bi mogle nastati od nuklearne energije i od zagađenja uljem do kojega dođe istraživanjem ili iskorištavanjem mineralnih dobara podmorja. Razlozi ove međunarodne regulacije leže u posebnim opasnostima nuklearnih tvari i zagađenja uljem. O tome je potpisano nekoliko međunarodnih konvencija, i to:

— Konvencija o odgovornosti trećih osoba na području nuklearne energije. Poznata je kao Pariška konvencija od 29. 7. 1960.

31. 1. 1963. donijeta je dodatna Konvencija Pariškoj konvenciji od 29. 7. 1960. o odgovornosti trećih osoba na području nuklearne energije.

Konvencija od 1960. ima dodatni Protokol od 28. 1. 1964 (Pariz) i izmjenu izvršenu Protokolom također iz Pariza od 28. 1. 1964.

Konačno, donijet je i dodatni Protokol Pariškoj konvenciji s izmjenama od 1964, potpisan 16. 11. 1982. u Parizu. Dodatna Konvencija, donijeta u Bruxellesu 31. 1. 1963, ima protokole o izmjenama, a to su Protokoli od 28. 1. 1964. i od 16. 11. 1982.

Svi protokoli dodatnoj Bruxelleskoj konvenciji donijeti su u Parizu.

Ove konvencije SFRJ nije ratificirala.

— Postoji i Konvencija o građanskoj odgovornosti za nuklearne štete, donijeta u Beču 21. 5. 1963, koju je SFRJ ratificirala.

Spomenute dvije konvencije poznate su pod nazivom Pariška i Bečka konvencija o odgovornosti za nuklearne štete. Na području Sjevernog Jadrana nema zagađivača koji bi mogli s kopna onečišćavati more nuklearnim tvarima, pa je teško zamisliti primjenu spomenutih konvencija. Postoji i Međunarodna konvencija koja se odnosi na štete zbog onečišćenja iz podmorja. To je Londonska konvencija o građanskoj odgovornosti za štete zagađenjem ulja koje su posljedica ispitivanja i iskorištavanja mineralnih dobara iz podmorja, od 1. 5. 1977.

Iako je ova Konvencija sasvim regionalnog karaktera, neke njene norme mogle bi biti predmetom razmatranja sa stajališta domaće regulative.

3. JUGOSLAVENSKI PROPISI O ODGOVORNOSTI ZA ZAGAĐENJE MORA

Imamo dva osnovna propisa o materiji, Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, koji je objavljen u Službenom listu SFRJ broj 22 od 22. 4. 1977, i Zakon o obveznim odnosima, koji je objavljen u Službenom listu SFRJ broj 29 od 26. 5. 1978.

Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi stupio je na snagu 1. 1. 1978, a Zakon o obveznim odnosima 1. 10. 1978.

Ovdje treba pribrojiti propise koji se odnose na prijevoz, odlaganje i postupak sa štetnim i opasnim tvarima koji dolazi u obzir u predmetu ove studije.

Razmotrit ćemo zato odvojeno tri grupe nacionalnih propisa koji dolaze do primjene.

3.1. Rješenja pomorskog prava

U glavi 5. Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, koja govori o izvanugovornoj odgovornosti broдача, 3. poglavlje raspravlja o odgovornosti za oštećenje stvari i zagađivanja okolice.

U 1. članu riječ je o štetama uzrokovanim plutajućim objektima (podvodnim kabelima, cjevovodima, bališažnim oznakama, plutućama za vez, itd.) Ovaj propis sadržan u čl. 837 upućuje na čl. 23 Zakona koji predviđa primarno odgovornost broдача za štetu, ali s nesretnom, u nas uobičajenom personifikacijom broда »(..) broд odgovara za štetu (..), broд ne odgovara za štetu (..), pod odgovornošću broда (..)«/.

Ta je broдareva odgovornost isključena ako je šteta uzrokovana krivnjom organizacije koja iskorištava luku ili pristanište, odnosno stanjem obale, lukobrana, uređaja i postrojenja. Prema tome, ovim su propisom obuhvaćeni i kopneni zagađivači. U toj materiji upravnopravne propise imaju republike i pokrajine koje obavljaju upravnu vlast na morskom, jezerskom ili riječnom akvatoriju.

Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi ima posebno, 4. poglavlje o odgovornosti za zagađivanje izlijevanjem ulja koje se prevozi kao teret s brodovima, zato, u 3. poglavlju Zakon predviđa da se spomenuti član 23 primjenjuje i na štete koje uzrokuje broд izlijevanjem ili izbacivanjem stvari opasnih i štetnih za okolicu (ulja, otpadnih tekućih goriva i njihovih smjesa, otpadnih voda, drugih otpadnih stvari i sličnih predmeta).

Ovdje valja imati na umu da se pod pojmom izlijevanje podrazumijeva nenamjerni ispušt štetnih stvari, dok je izbacivanje namjerni čin.

Za štetu koju uzrokuje pomorski broд koji prevozi ulje kao rasuti teret, odgovara vlasnik broда ako ne dokaže da je izlijevanje odnosno izbacivanje uzrokovano:

1. ratom, neprijateljstvima, građanskim ratom, ustankom ili prirodnom pojavom izvanrednog, neizbježnog i neodoljivog značenja;
2. isključivo radnjom ili propustom trećeg u namjeri da se uzrokuje šteta;
3. isključivo radnjom ili propustom organa ili organizacije koji se brinu za sigurnost plovidbe u obavljanju te funkcije.

Razlog eskulpacije je potpuna ili djelomična krivnja oštećenog. Zahtjev za naknadu štete ne može se donijeti protiv članova posade.

Naš Zakon preuzima u ovom poglavlju odredbe Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za zagađivanje uljem od 1969. Odredbe o odgovornosti za te štete se ne primjenjuju na ratne brođove. Valja primijetiti da

je odgovornost usmjerena na vlasnika broda ili nosioca prava upravljanja, a ne na brodaru.

Ako više brodova prouzroči štetu, vlasnici brodova odgovaraju solidarno. Vlasnik broda može svoju odgovornost ograničiti osnivanjem fonda ograničene odgovornosti za štete prouzročene izbacivanjem ili izlivanjem ugljikovodika.

Ovo ograničenje nije moguće ako je vlasnik broda ili nosilac prava raspolaganja osobno kriv za štetu.

Fond ograničene odgovornosti može osnovati i osiguratelj ili osoba koja je izdala financijsko jamstvo.

Brodovi koji prevoze ulja preko određene količine moraju, suglasno Konvenciji od 1969. i Protokolu od 1984, imati bančino jamstvo ili potvrdu takvog međunarodnog fonda za naknadu štete koje mora biti bezuvjetno i neopozivo.

Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi sadrži posebnu glavu o odgovornosti poduzetnika nuklearnog broda. Zacijelo, s obzirom na opseg normi, zakonodavac smatra opasnosti od nuklearnog pogona izuzetno velikim.

Naš Zakon preuzima odredbe glave 6. iz Konvencije o odgovornosti poduzetnika nuklearnih brodova, koja je zaključena u Bruxellesu 25. 5. 1962.

Poduzetnik nuklearnog broda je osoba koja je nosilac nuklearnog rizika pod uvjetom da posjeduje dozvolu za iskorištavanje nuklearnog broda.

Nuklearne štete su one koje nastaju procesom fisije ili ionizirajućeg zračenja radioaktivnog materijala.

Moguće štete su tjelesne i materijalne, a nuklearna nezgoda je događaj ili događaji koji su uzrokovali štetu, a istog su porijekla.

Kao pri zagađenju uljem, poduzetnik nuklearnog broda ne odgovara za nuklearnu štetu koja je uzrokovana ratom, neprijateljstvima, građanskim ratom ili ustankom.

Razlog za oslobođenje je namjera oštećenika za uzrokovanje nuklearne štete u cijelosti ili djelomice.

Zakon predviđa ograničenje odgovornosti poduzetnika nuklearnog broda s tim da mora imati valjano osiguranje ili financijsko jamstvo koje pokriva njegovu odgovornost za nuklearnu štetu. Ima li više štetnika, oni odgovaraju solidarno.

Zakon predviđa mogućnost osnivanja fonda ograničene odgovornosti.

3.2. *Rješenja građanskog prava*

Ne postoji li odgovornost u pomorskom pravu, valja je tražiti u građanskom pravu. U nas dolaze do primjene odgovarajuće odredbe Zakona o obveznim odnosima, u prvom redu odredbe Zakona koje se odnose na izvanugovorne obveze, a posebice odredbe o šteti, članovi 154—177, odredbe o naknadi štete, članovi 185—208 i član 266 stav 5. Zakona o obveznim odnosima, koji predviđa primjenu Zakona na neispunjenje obveza koje nisu nastale iz ugovora.

Pažnju valja obratiti na odsjek 5. Zakona o obveznim odnosima o odgovornosti za štetu od opasne tvari ili opasne djelatnosti (ako su, što je najčešće slučaj, zagađivači mora vlasnici opasna sredstva ili tvari).

3.3. *Odgovornost u posebnim zakonima*

Najdetaljniji je Zakon o odgovornosti za nuklearne štete, vjerojatno iz razloga kojeg smo ranije istakli, koji je Zakon objavljen u Službenom listu br. 22 od 28. 4. 1978. s novelama, dok ostale propise valja tražiti u zakonima koji reguliraju drugu materiju, kao što su primjerice zakoni o ugovorima o prijevozu na raznim prijevoznim putovima i u upravnim propisima o sigurnosti na moru, lukama, pristaništima koji imaju određene odredbe o opasnim tvarima.

4. ŠTETE I UZROCI ŠTETA

Štete kao posljedica štetne radnje ili propusta zagađenjem mora mogu se podijeliti na:

1. onečišćenje morske površine
2. onečišćenje plovnih ili plutajućih objekata na površini
3. onečišćenje lučkih akvatorija, obala i plaža
4. troškove čišćenja mora
5. štete podmorju, morskoj fauni i flori.

Ovim nabrojanjem ne mogu biti iscrpljene sve štete, ali su obuhvaćene glavne.

Uzročnike šteta možemo podijeliti na:

- opće
- ugljikovodike
- nuklearne tvari i brodove na nuklearni pogon i
- opasne tvari.

U opće uzročnike zagađenja možemo uvrstiti sve tvari izbačene s broda ili s kopna, koje nisu nafta ili opasne i štetne tvari. To su u prvom redu anorganske tvari koje se ne razgrađuju na i/ili u moru, a posebno proizvodi od plastike. To ne znači da i organske tvari ne mogu biti uzrok zagađenja, pogotovo ako je proces njihova raspadanja dugotrajan.

Poseban problem jesu deterdženti kojima se brodovi peru, a izljevaju se u more i stvaraju velike količine fosfatnih taloga na morskom dnu. Zabrinjavajuća je primjerice količina takvih tvari koje bivaju, prema evidenciji Lučke kapetanije Rijeka, očišćene s površine mora samo u Kvarnerskom zaljevu. Na takva zagađenja, međunarodnopravno gledano, mogu se primijeniti tri konvencije o globalnoj odgovornosti vlasnika pomorskih brodova (1924, 1957. i 1976. jer se mogu svrstati u materijalne štete iz čl. 1 Konvencije od 1924. i 1957. i čl. 2 Londonske konvencije o ograničenju odgovornosti za pomorska potraživanja iz 1976).

S obzirom na to da nismo ratificirali niti jednu od spomenutih konvencija, u obzir dolaze odredbe Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i odredbe Zakona o obveznim odnosima.

Drugi uzrok onečišćenja su ugljikovodici. Najčešće je to nafta ili druga ulja, a broj šteta je velik zbog nesavjesnog čišćenja brodskih prostora za gorivo i zbog sve većeg prijevoza takvih tereta. Tu su ugrožena posebno zatvorena mora poput Sredozemnog, osobito Jadran, a naročito Kvarnerski zaljev zbog industrijskih objekata za prihvat takvih tereta. Pri zagađenju naftom, direktne nesumnjive štete predstavljaju troškovi čišćenja morske površine i onečišćenih objekata na moru ili uz more.

Diskutabilne su u znanstvenim krugovima štete na flori i fauni. Naime, ulja se zbog specifične težine slabo talože ili se nikako ne talože, a štete na fauni mogu nastati samo za ptice koje slijeću na zagađenu površinu, i za površinsku ribu. Nesagledive su posljedice trećeg i četvrtog uzročnika šteta, a to su zasad neimenovane štete i opasne tvari u koje možemo ubrojiti najotrovnije materije, a onečišćenja koja stvaraju su sve navedene a možda i neslućene posljedice, posebice ako su uzrokovane nuklearnim tvarima ili opasnim plinovima.

Svaku ćemo štetu, uzročnike i počinitelje šteta posebno razmatrati.

Valja imati na umu da nuklearne štete možemo zanemariti na području koje je predmetom ove studije, jer niti pristaju nuklearni brodovi, niti se prevoze nuklearne tvari.

Mogućnost zagađenja od nuklearnih tvari više je teoretske nego praktične naravi. Ipak, zbog velike posebne opasnosti od takva pogona i takvih tvari, naši su propisi posvetili pažnju i tom pitanju.

Tako Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi sadrži poglavlje o odgovornosti poduzetnika nuklearnog broda u čl. 850—866.

Na takve štete supsidijarno bi se mogao primjenjivati Zakon o obveznim odnosima i to glava 2, odjeljak 2, odsjek 5, koji govori o odgovornosti za štete od opasnih tvari ili opasne djelatnosti.

Na štete opće prirode (misli se uglavnom na materijalne štete jer tjelesne gotovo i ne dolaze u obzir, a to su štete koje nisu posljedica izljeva ugljikovodika, nuklearnih tvari ili opasnih tvari) dolazi također do primjene pomorsko i građansko pravo.

Od pomorskog prava primjenjuju se članovi 837—839 Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi, gdje član 838 predviđa, osim zagađenja otpadnim vodama, drugim otpadnim tvarima i sličnim predmetima, i štete od opasnih i štetnih tvari za okolicu, te se egzemplifikativno spominju ulja, otpadna tekuća goriva i njihove smjese.

Supsidijarno će doći do primjene Zakon o obveznim odnosima i to cijeli već spomenuti odjeljak 2, glava 2, koji općenito razmatra uzrokovane štete.

Kada su u pitanju štete od opasnih tvari iz pomorskog prava, primjenjuje se spomenuti član 838 Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i 5. odsjek, 2. odjeljak, 2. glave Zakona o obveznim odnosima, koji razmatra odgovornost za štete od opasnih tvari ili opasne djelatnosti.

Četvrti uzročnik štete je zagađivanje uljem koje se prevozi kao teret. Ovom pitanju je data najveća pažnja u pomorskom pravu.

Naš Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi u članovima od 840 do 849 razmatra odgovornost za zagađivanje od pomorskog broda izlivanjem ulja

koje se prevozi kao teret. Kao i u prethodnim slučajevima kada se primjenjuje pomorsko pravo misli se na brodarku potencijalnog štetnika.

Za kopnene emisije ugljikovodika treba posegnuti ponovo u Zakon o obveznim odnosima i to u spomenuti odjeljak 2. glave 2, gdje se govori o uzrokovanim štetama.

Da bismo upotpunili sliku odgovornosti za opisane štete, razmotrit ćemo osnovu odgovornosti, opseg odgovornosti i granice odgovornosti *de lege lata* i *de lege ferenda*.

5. OSNOVA ODGOVORNOSTI

Za štete opisane naravi u obzir dolazi odgovornost prema pomorskom i onda prema građanskom pravu, a osnova odgovornosti jest objektivna odgovornost prema kriteriju uzročnosti, a mogla bi biti, u određenim slučajevima, i krivnja, prvenstveno pretpostavljena.

Poznato je da pretpostavljena krivnja može biti tegotnija od objektivne odgovornosti, no opisat ćemo kakva su dosadašnja rješenja za pojedine uzročnike šteta opisane u 4. poglavlju.

5.1. Osnova odgovornosti pri općim štetama

U ove štete ubrajamo zagađenja koja nisu uzrokovana ugljikovodicima, nuklearnim tvarima i opasnim tvarima.

I pri utvrđivanju osnove odgovornosti u obzir dolaze pomorsko i građansko pravo.

Od pomorskog prava propisi su sadržani u spomenutim članovima 837—839, u poglavlju koje govori o oštećenju stvari i zagađivanju okolice.

U članu 837 opisane su štete koje brod uzrokuje sudarom, udarom i slično. Jedini slučaj zagađenja, u smislu ovog člana, može biti šteta na naftovodu koji uzrokuje zagađenje.

Član 838 primjenjuje se na štete koje brod uzrokuje nehomičnim ispuštom štetnih stvari (izlijevanjem) ili hotimičnim izbacivanjem opasnih i štetnih stvari za okolicu.⁸ S obzirom na to da propis tog člana obuhvaća ulja, otpadne tekućine, goriva i njihove smjese koji se ne prevoze kao teret, o njima ćemo raspraviti u poglavlju gdje su uzročnici štete ugljikovodici. Ovdje kao uzročnici preostaju otpadne stvari, otpadne vode i drugi slični predmeti.

Ako zagađenje dolazi s broda, nedvojbeno je osnova odgovornosti uzročnost (kauzalna odgovornost).

Razlog eskulpacije može biti samo krivnja organizacije koja iskorištava akvatorij, obalu, lučobran, uređaje i postrojenja koja mogu biti zagađena. Viša sila nije razlog za oslobađanje od odgovornosti.

⁸ Usporedi BRAJKOVIĆ i grupa autora, Komentar Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi.

Ako do takvih šteta dođe s kopna, a nema posebna propisa ili se ne radi o šteti uzrokovanoj opasnim tvarima ili opasnom djelatnošću, osnova odgovornosti prema čl. 154 Zakona o obveznim odnosima je pretpostavljena krivnja.

Krivnja postoji ako ju je štetnik uzrokovao namjerno ili nepažnjom. Dakako da ovdje dolaze do primjene propisi o neodgovornim osobama, maloljetnicima i drugima iz sustava obveznog prava.

Ako šteta nastane u vezi s opasnom djelatnošću ili od opasne tvari, osnova odgovornosti je objektivna, ako se ne dokaže da one nisu bile uzrokom štete. Ovdje je, međutim, razlog oslobađanja od odgovornosti viša sila, radnja oštećenika ili treće osobe.

Valja imati na umu, kao što je ranije rečeno, da su štete koje smo nazvali štetama opće naravi najčešće, a sastoje se od izbacivanja i izlivanja svakakvih tvari koje nisu one razmatrane u idućim poglavljima i koje predstavljaju najakutniji problem pri onečišćenju mora. O tome postoje propisi o građanskopravnoj odgovornosti, pa nisu potrebni propisi *de lege ferenda*. Moguće je, međutim, štete te naravi smanjiti dosljednom primjenom kaznenih propisa u materiji.

5.2. Osnova odgovornosti pri štetama prouzročnim ugljikovodicima

Takve štete mogu također nastati izlivanjem ili izbacivanjem ulja s broda ili s kopna.

Naš Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi predviđa dvije kategorije ugljikovodika koji mogu zagađiti okolicu (akvatorij, obale, plaže, plovila i plutala i ostali uređaji do kojih može stići uljana mrlja).

O prvoj kategoriji se već govorilo u prethodnom poglavlju, a to su ulja, otpadna tekuća goriva i njihove smjese, spomenuti u članu 838 Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi.

Štete od takva zagađenja su najčešće, uglavnom se imaju pripisati neodgovornim postupcima zapovjednika brodova.

U vezi s drugom kategorijom u obzir dolazi odgovornost za zagađenje od pomorskog broda izlivanjem ulja koje se prevozi kao teret.⁹ Naš propis se temelji na odredbama Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štete od zagađenja uljem iz 1969. koju je Jugoslavija ratificirala.

Odredbe zakona za izlivanje ulja koje se prevozi kao teret, ne primjenjuju se na ratne brodove.

U oba slučaja osnova odgovornosti je objektivna odgovornost. Prema tome, odgovara se bez obzira na krivnju.

Za štetu koju uzrokuje brod koji prevozi ulje kao teret, odgovara vlasnik broda odnosno nosilac prava raspolaganja brodom.

Ako do izlivanja ili izbacivanja dolazi s dvaju ili više brodova, a ne može se utvrditi s kojeg broda je došlo zagađenje, vlasnici odnosno nosioci prava korištenja odgovaraju za štete solidarno.

⁹ Vidi ZPUP čl. 840—849.

Razlozi oslobođenja odgovornosti pri štetama nastalim izlijevanjem ili izbacivanjem ulja koje se prevozi kao teret, glasom čl. 840 su slučajevi kada je izlijevanje ili izbacivanje uzrokovano:

1. ratom, neprijateljstvima, građanskim ratom, ustankom ili prirodnom pojavom izvanrednog, neizbježnog i neodoljivog značenja;
2. isključivo radnjom ili propustom trećeg u namjeri da se uzrokuje šteta;
3. isključivo radnjom ili propustom organa ili organizacije koji se brinu za sigurnost plovidbe u obavljanju te funkcije.

Ako izlijevanje ili izbacivanje dolazi s kopna, do primjene dolazi Zakon o obveznim odnosima i to dio koji govori o odgovornosti za štete od opasnih tvari ili opasne djelatnosti.

Nema sumnje da je nafta opasna tvar, a da se, primjerice, rafinerija nafte nalazi na samoj obali u neposrednoj blizini mora, a i inače je opasna djelatnost.

S tim u vezi do primjene će doći čl. 173—177 Zakona u kojima se predviđa:

1. osnova odgovornosti je kauzalna
2. za štete od opasnih tvari odgovara njen imalac (mislim da izraz nije naj sretniji), a za štetu od opasne djelatnosti osoba koja je obavlja. Imao se smatra vlasnik ili nosilac prava raspolaganja, ali može biti i osoba kojoj je stvar data privremeno na korištenje
3. oslobađanje od odgovornosti moguće je:
 - a) u slučaju više sile
 - b) ako osobe iz točke 2 dokažu da je šteta nastala isključivo radnjom oštećenika ili treće osobe, a koju štetu one nisu mogle predvidjeti niti izbjeći i otkloniti posljedice.

Ako su osobe iz točke 2. djelomice pridonijele šteti, a djelomice treća osoba, postoji mogućnost djelomična oslobađanja od odgovornosti tih osoba i njihove solidarne odgovornosti za treće.

5.3. Osnova odgovornosti pri štetama od nuklearnih tvari i nuklearnih brodova

Štete prouzročene nuklearnim brodovima ili od nuklearne tvari malo su vjerojatne, bar na području koje je predmetom obrade ove studije.

Istina, naš Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi ima cijelo poglavlje koje govori o odgovornosti poduzetnika nuklearnog broda.¹⁰

¹⁰ Vidi ZPUP čl. 850—866.

Što se tiče građanskog prava, do primjene dolazi već spomenuti odjeljak Zakona o obveznim odnosima o odgovornosti za štete od opasne tvari ili opasne djelatnosti.

U oba slučaja osnova odgovornosti je kauzalna.

5.4. Osnova odgovornosti za štete od opasnih tvari

U opasne tvari spadaju sve one koje nisu obuhvaćene prethodnim podnaslovima i, mada mišljenja stručnjaka za takve tvari nisu ujednačena, obično se kao primjer uzimaju plinovi, opasne kemikalije i sl.

U već spomenutom Nacrtu međunarodne konvencije o prijevozu opasnih i štetnih tvari, koji nije potpisan na diplomatskoj konferenciji 1984, glavni razlog nesuglasja ovisio je o nastojanju stručnjaka za takve terete.

Prvo je pitanje bilo imenovanje opasnih i štetnih tvari, a pritom se vodilo računa da Međunarodni pomorski odbor (IMO) ima knjige o nomenklaturi takvih tvari. No, razvoj kemije, tehnologije, merceologije i drugih znanstvenih disciplina, omogućava stalno širenje vrste i broja takvih tvari.

Naše se pomorsko pravo, osim u sigurnosnim i javnopravnim propisima, ne bavi ovim problemom, pa za potrebe ove studije treba prihvatiti rješenja građanskog prava tj. Zakona o obveznim odnosima.

Prema ranijoj konstataciji i ovdje ćemo, ako se zagađenje ima pripisati opasnoj ili štetnoj tvari, primijeniti članove o odgovornosti za štetu od opasnih tvari ili opasne djelatnosti, članove 77—100 Zakona o obveznim odnosima. Dakle, objektivna odgovornost prema kriteriju uzročnosti s navedenim razlozima eskulpacije.

6. OPSEG ODGOVORNOSTI

Na opseg štete primjenjuje se Zakon o obveznim odnosima. Opseg štete je u svim pravnim sustavima naknada stvarne štete (*danum emergens*) i izmakle dobiti (*lucrum cessans*).

U stvarnu štetu ulaze troškovi u vezi s otklanjanjem ili smanjenjem štete.

Prema tome, pri zagađenju akvatorija i/ili obala, plaža, plutajućih i plovni objekata, uz naknadu direktne štete treba pripisati troškove čišćenja i sprečavanja širenja zagađenja. Stvarna šteta se određuje prema važećim tržišnim cijenama odnosno, ako dođe do sudskog spora, prema cijeni važećoj u vrijeme donošenja sudske odluke.

Izmakla dobit izračunava se tako da se u obzir uzima dobitak koji se mogao očekivati u redovitim prilikama, a do kojeg nije došlo zbog čina ili propusta štetnika.

Pri naknadi štete nastoji se dovesti materijalno stanje oštećenog u ono u kojem bi se njegova imovina nalazila da nije bilo štetne radnje ili propusta.

Teoretski je pri utvrđivanju naknade štete moguća i podijeljena odgovornost. Pritome nema razlike radi li se o zagađivaču s broda ili s kopna. Do takvih šteta često može doći prilikom pretakanja ugljikovodika s broda

na kopno i obratno. Ako je šteta posljedica umišljenog kaznenog djela, moguće je odrediti visinu naknade prema vrijednosti stvari koju je ona imala za vlasnika (*praectum affectionis*).

Nakraju, pri određivanju opsega štete, u praksi se pojavljuje ozbiljan problem štetâ na flori i fauni, kao što je već spomenuto. Naime, dok je stvarnu štetu na obali, plaži, plutalima i plovilima lako izračunati, šteta na živim bićima i vegetaciji u moru teško je ustanovljiva.

Danas se, posebno kaznenim odlukama, paušalno određuje naknada stvarne štete pa i izmakle dobiti. Teško je međutim reći da li šteta uopće postoji, a ako i postoji gotovo je nemoguće izračunati njezin entitet.

7. GRANICE ODGOVORNOSTI

Ograničenje odgovornosti je uvijek moguće kada je zagađivač brodar. Naime, u svim ranije spomenutim konvencijama navedena je ograničena odgovornost.

Problem koji se postavlja pri ovoj studiji jest u tome što su granice odgovornosti ili određene međunarodnim ugovorom ili domaćim propisom. U našem slučaju, pitanje koje je međunarodne konvencije Jugoslavija ratificirala i koje ju obvezuju na način da se iznosi izraženi u Poincaré francima ili specijalnim pravima vučenja Međunarodnog monetarnog fonda moraju pretvoriti u nacionalnu valutu prema tečaju koji mora biti odrediv, ako nije određen.

Granice predviđene našim propisima, zbog deprecijacije domaće valute, ne mogu slijediti stvarne vrijednosne parametre. Smatram da pri konačnoj izradi i tiskanju studije valja unijeti iznose koji će tada važiti, jer nisu isključene revizije ni u međunarodnim unifikacijskim instrumentima od kojih neke može naša zemlja ratificirati, a pogotovu izmjene u domaćim propisima.

Na početku ovog rada naznačeni su iznosi ograničenja odgovornosti prema nekim međunarodnim instrumentima.

Za ograničenje odgovornosti štetnika s kopna valja pribjeći obveznom pravu, koje međutim poznaje takve granice samo za ograničenje odgovornosti prijevoznika i skladištara.¹¹

Za opće štete dolazi u obzir za zagađenje s broda Konvencija o ograničenju odgovornosti vlasnika broda iz 1957. Ona predviđa granicu od 1000 Poincaré franaka po toni zapreme broda za materijalne štete, 3100 za tjelesne štete i 3100 ako su jednim događajem uzrokovane tjelesne i materijalne štete, s tim da je 2100 Poincaré franaka namijenjeno za tjelesnu štetu a 1000 za materijalnu.¹²

¹¹ Vidi članove 671 i 733 ZOO-a.

¹² Obračunska jedinica je Poincaré franak od 65,5 miligrama zlata finoće 900/1000. Dinarski iznos te granice odgovornosti predviđen je Odlukom o novčanim iznosima ograničenja brodareve odgovornosti, Sl. list SFRJ br. 48 od 5. 8. 1988.

Za polucije s broda, prema Konvenciji od 1969, vlasnik broda ima pravo ograničiti odgovornost na svotu od 2000 Poincaré franaka po događaju i registarskoj toni broda, ali ukupna svota ne može prijeći 210 milijuna franaka. U protokolu od 1984. iznosi granice odgovornosti su povišene.

Pri nuklearnoj šteti odgovornost poduzetnika nuklearnog broda ograničena je na 1,5 milijardi Poincaré franaka za svaku nuklearnu nezgodu po brodu, ali ograničenje nije predviđeno našim zakonom, a za opasne tvari granica odgovornosti nije određena jer nema materijalnog propisa o tome.

8. ZAKLJUČAK

Problem odgovornosti za zagađenje mora relativno je cjelovito riješen međunarodnim unifikacijskim i domaćim propisima. U tom smislu valjalo bi prići ratifikaciji međunarodnih instrumenata, što može stvarati probleme u pogledu granice odgovornosti koja se u postojećim prilikama, izražena u domaćoj valuti, stalno mijenja.

U domaćim propisima *de lege ferenda* valjalo bi međunarodne propise uskladiti s domaćim, a eventualno donijeti posebne propise o materiji.

Što se međunarodnog aspekta tiče, potrebna je analiza ovog problema u vezi sa suradnjom s Republikom Italijom u duhu Osimskih sporazuma. S obzirom na područje koje ova studija obuhvaća, postavlja se pitanje plovni putova brodova s teretom ugljikohidrata koji, ploveći Jadranom, dolaze u sjevernojadranske jugoslavenske i talijanske luke.

U tom pravcu činjeni su ranije pokušaji u kontaktima riječke i tršćanske grupe nacionalnog udruženja za pomorsko pravo, gdje je posebno razmotren problem ruta za tankere koji uplovljavaju u sjevernojadranske luke.

Pažnju valja posvetiti zagađenjima koja su prisutna a dolaze iz talijanskih rijeka kojih je slijev u Jadranu, a posebno zagađenju od rijeke Po.

Zagađenja u 1988. koja se imaju pripisati vodama ove rijeke, koje su se slijevale u Jadran, donijele su u more velike količine fosfata što je prouzrokovalo naročito »cvjetanje mora« (jer fosfati pogoduju vegetaciji podvodnih biljaka), a što i na talijanskoj i na našoj strani uvelike umanjuje interes turista za odmore na morima tako zagađenim.

Ovaj rad podlozan je dopunama i izmjenama, tijekom obrade studija, a nakon rasprave s istraživačima.

Summary

LIABILITY FOR MARINE POLLUTION

This article deals with the subject of civil liability with special emphasis on the causes of pollution and the parties causing it.

The international uniform system of the owner's liability is laid down in two Brussels conventions of 1924 and 1957 for the unification of certain rules relating to the civil liability of shipowners of sea-going ships and in the Convention on civil liability for maritime claims of 1976.

Matters relating to civil liability for marine pollution by oil are governed by the Brussels Convention on civil liability for oil pollution damage of 1969. Aspects of civil liability are also dealt with in the Brussels Convention on the establishment of an international fund for the compensation of oil pollution damage of 1971. Special forms of liability are set forth in the Brussels Convention on the liability of operators of nuclear ships of 1962 and in the Brussels Convention on civil liability in the field of maritime carriage of nuclear material of 1971.

Yugoslav provisions on liability for marine pollution can be found partly in the Maritime and Inland Navigation Law and the Obligations Act. As a rule, it is a matter of strict liability, and in cases involving more than one tortfeasor, joint and several liability. Exemption from liability is granted as a result of *force majeure* and acts by a third party.

In view of the common interests of Yugoslavia and Italy in the Northern Adriatic, it is proposed that a joint research project be carried out on aspects of the problem of liability in this specific geographic area.

ZAGAĐIVANJE MORA S BRODOVA U POSEBNIM LUKAMA RIJEČKOG ZALJEVA

Dr. VINKO HLACA, izv. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 628.392:629.12:627.2(262.3-17)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

U ovom se radu autor osvrće na probleme zagađivanja mora u posebnim lukama o čijem korištenju brine organizacija koja upravlja lukom posebne namjene. Ta organizacija, kao korisnik posebne luke koja joj služi za obavljanje određene djelatnosti, utvrđuje režim posebne luke i uvjete njezina korištenja.

Budući da u luke posebne namjene uplovljavaju brodovi koje prihvaćaju korisnici posebne luke, postoji opasnost od zagađivanja mora kako od samih brodova tako i od onih koji ih prihvaćaju. Autor u radu razrađuje tu problematiku s aspekta odgovornosti potencijalnih i stvarnih zagađivača mora u posebnim lukama, koristeći se praksom lučkih organa u prekršajnim postupcima prema zagađivačima mora u posebnim lukama Riječkog zaljeva.

Odgovornost za zagađivanje mora u posebnim lukama tiče se i onih koji koriste marine i sportske luke i lučice, na koje autor ukazuje u završnom izlaganju svoga rada.

I. Pojam i korištenje posebne luke¹

1. U pozitivnim propisima koji reguliraju status pomorskih luka (savezni propisi Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i republički propisi Zakona o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima SR Hrvatske) razlikuju se trgovačke luke javnog prometa ili luke namijenjene trgovačkim brodovima i luke posebne namjene ili namjenske luke (posebne luke) koje služe za posebne potrebe i namjene organizacija udruženog rada odnosno

¹ Ovaj rad koji se izvršava u okviru projekta »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova« za SIZ znanosti SRH u jednom dijelu, koji se tiče osiguranja, prezentiran je u materijalima za sudionike Okruglog stola kojega je organizirala »Croatia« — filijala Rijeka (ZROTIK) pod naslovom »Zagađivanje mora od strane brodova i problemi vezani za osiguranje brodova i njihove odgovornosti«, Rijeka 1988.

korisnika luke. Budući da se o zagađivanju mora u trgovačkoj luci i sprečavanju toga zagađivanja kao i svim vrstama odgovornosti koje pogađaju potencijalne i stvarne zagađivače raspravlja u drugim radovima, u ovom će se radu govoriti o problemima i odnosima koji nastaju u vezi sa zagađivanjem mora u posebnim lukama.²

Posebnom lukom smatraju se industrijske luke, ribarske luke, marine, sportske luke i lučice, pa i vojne luke, a u nekim situacijama i posebni vezovi ili dijelovi luke sasvim specifične namjene.³ Organizacija udruženog rada koja je korisnik posebne luke i njome upravlja propisuje uvjete za upotrebu takve luke. U tim uvjetima i propisima na kojima su utemeljeni nalaze se pravila o odgovornosti za zagađivanje mora u posebnim lukama.

U ovom se prikazu osvrćemo na one posebne luke koje su najizloženije zagađivanju mora ne samo s brodova, nego i od djelatnosti koju obavlja korisnik luke. To su u Riječkom odnosno Kvarnerskom zaljevu naftne i brodogradilišne luke, marine i sportske luke i lučice. Valja, međutim, naglasiti da marine i sportske luke i lučice nisu izložene zagađivanju mora s brodova u razmjerima kakvima su izložene naftne i brodogradilišne luke gdje se nalaze veliki plovni objekti, ali tome nasuprot stoji veliki broj plovnih objekata za nautički turizam i sportove na vodi, koji borave u marinama i sportskim lukama gdje su potencijalni zagađivači mora i okoline.

Na području Riječkog zaljeva i šire, tj. u Kvarnerskom zaljevu, smjestile su se posebne luke na obalnom dijelu i na otocima. Njihovo korištenje i upravljanje posebnim lukama povjereno je radnim organizacijama koje obavljaju privrednu djelatnost u takvoj luci (naftne luke, brodogradilišne luke i marine) i društvenim organizacijama ili mjesnim zajednicama (sportske luke i lučice). Ovim organizacijama, koje su korisnici posebnih luka, dijelove obale s pripadajućim akvatorijem na kojima se nalaze takve luke predaje na upravljanje, korištenje i upotrebu općina.⁴ Nadzor nad održavanjem reda i ponašanjem potencijalnih zagađivača mora u posebnim lukama provode organi lučke kapetanije.

Već je rečeno da su najizloženije zagađivanju mora s brodova posebne luke u kojima se vrši prekrcaj nafte i popravak ili gradnja brodova. To su u Riječkom zaljevu tankerska luka i naftni terminal u Omišlju, petrolejska luka u Urinju, brodoremontna luka u Martinšćici i brodogradilišna luka »3. maj«.

U tankersku i petrolejsku luku ulaze brodovi s teretom nafte ili ulja čiji se iskrcaj vrši na vezu gdje se u luci privezuje brod (tanker). U brodoremontnu luku ulaze brodovi zbog popravka ili remontna za vrijeme kojega

² Vidi radove tima istraživača u projektu »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova«, posebno radove dr. Borčića i dr. Stankovića, koji se objavljuju u ovom broju Zbornika PFR.

³ Vidi o tome Vinko HLAČA, Luka za posebne namjene u lukama otvorenim za međunarodni pomorski promet, Usporedno pomorsko pravo i pomorska kupoprodaja, broj 100/1983, str. 116.

⁴ Vinko HLAČA, Pravni položaj marina u Jugoslaviji, Zbornik PFR 7/1986, str. 56.

borave u luci. To su postojeći brodovi za razliku od brodova u gradnji, koji tek nakon porinuća plutaju na moru u brodogradilišnoj luci iz koje isplivljavaju za vrijeme probnih vožnji.

2. U vezi s brodovima u plovidbi koji ulaze s teretom ulja u naftnu luku ili bez ikakva tereta radi popravka u brodoremontnu luku, situacija je različita od one u kojoj se nalaze brodovi u gradnji. Mnogo je rizičnija situacija, što se tiče opasnosti od zagađivanja mora, kod brodova u plovidbi, koji uplovljavaju i borave u naftnoj i brodoremontnoj luci, od one koja prati brodove u gradnji. Uostalom, brodovi u gradnji po pravilu pripadaju brodogroditelju koji je i jedini nosilac rizika za moguće zagađivanje s broda u njegovoj luci, što nije slučaj kod brodova u naftnoj i remontnoj luci gdje rizik od zagađivanja mora s broda nosi ne samo brodar ili vlasnik broda, nego i onaj koji upravlja lukom u kojoj se brod nalazi.

Režim posebne luke i uvjete njezina korištenja utvrđuje korisnik luke svojim normativnim aktima.⁵ Tako u tankerskoj luci Omišalj uvjete uplovljenja tankera, pristajanja u luci i rada na terminalu i brodu prilikom operacija iskrcaja tereta regulira Operativno uputstvo za tankere koji uplovljavaju u tankersku luku Omišalj. Slično operativno uputstvo, doneseno na osnovi Pravilnika o rukovanju opasnim tvarima u lukama INA — Rafinerija nafte Rijeka, ima petrolejska luka Urinj. Spomenutim normativnim aktima donesenim na temelju Pravilnika o rukovanju opasnim tvarima u lukama i pristaništima (NN 8/82) utvrđuju se ne samo uvjeti korištenja i upotrebe postrojenja na naftnom terminalu, nego i dužnosti koje u vezi s boravkom broda na terminalu imaju stranke involvirane prema brodu. Iz povrede tih dužnosti proizlazi i odgovornost za zagađenje mora od polucije s broda.

U brodogradilišnoj luci, posebno u brodoremontnoj, autonomna regulativa uređuje odnose između brodograditelja odnosno brodopopravljača i naručitelja radova na novogradnji ili brodu na popravku ili preinaci. Što se tiče reda i rada u brodoremontnoj luci odnosno uvjeta njezina korištenja, ta pitanja regulira remonto brodogradilište samoupravnim općim aktima (pravilnik, uputstvo) ili općim uvjetima poslovanja. Tako u Brodogradilištu »Viktor Lenac« imaju Opće uvjete za brodove na popravku po kojima se vrši remont i rekonstrukcija brodova u luci Martinšćica. Propustom bilo koje dužnosti ili radnjom brodopopravljačevih radnika, s jedne strane, ili članova posade broda u remontu, s druge strane, može doći do zagađenja mora uslijed polucije, što povlači za sobom odgovornost brodogradilišta ili brodovlasnika.

II. Zakonska odgovornost za zagađenje

3. Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (Sl. list SFRJ br. 22/1977) normira dva slučaja odgovornosti za zagađivanje mora s brodova. Radi se

⁵ Vidi čl. 43 Zakona o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima SR Hrvatske (NN 19/74).

o slučajevima izvanugovorne odgovornosti: a) za zagađivanje okolice i b) za zagađivanje izlijevanjem ulja koje se prevozi kao teret.⁶

U prvom slučaju (čl. 838) radi se o odgovornosti brodarka za štetu koju uzrokuje brod izlijevanjem ili izbacivanjem tvari opasnih i štetnih za okolicu (ulja, otpadnih tekućih goriva i njihovih smjesa, otpadnih voda, drugih otpadnih tvari i drugih sličnih predmeta). Za izlijevanje se može reći da je to nehotičan ispušt štethnih materija u tekućem stanju, a izbacivanje je hotičan izbačaj štethnih materija, najčešće krutog stanja.

U drugom slučaju (čl. 840) radi se o odgovornosti nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda za štetu što je uzrokuje pomorski brod koji prevozi ulje kao rasuti teret izlijevanjem ili izbacivanjem toga ulja u more. Da bi se radilo o šteti u smislu ovoga zakonskog propisa, ona mora biti prouzrokovana izlijevanjem ili izbacivanjem ulja kao tereta koji se prevozi na temelju ugovora o prijevozu. To ulje je sirova nafta, teško dizelsko ulje i mazivo ulje. Ono mora, dakle, biti u brodu kao teret u posebnim tankovima, a ne kao ulje koje služi brodu za pogon njegovih strojeva.⁷

Prema citiranom zakonskom propisu za prvi slučaj (čl. 838), koji se može dogoditi u naftnoj i brodogradilišnoj luci, odgovornost za štetu postojat će bez obzira na krivnju (kauzalna odgovornost), a brodar ili štethnik će se moći osloboditi odgovornosti samo pozivom na jedan od dva razloga oslobađanja od odgovornosti koje predviđa zakon. To su: a) krivnja organizacije koja upravlja lukom i b) stanje uređaja i postrojenja u luci. Pod a) se podrazumijeva odgovornost osoba za čiji rad odgovara lučka organizacija, a to su radnici i tehničari zaposleni na terminalu ili u brodogradilištu.

U drugom slučaju (čl. 840) šteta od izlijevanja ulja koje se prevozi kao rasuti teret može se dogoditi samo u naftnoj luci u koju baš brod (tanker) i uplovljava s teretom ulja koji tamo iskrcava. Za štete od ovoga ulja nosilac prava raspolaganja ili vlasnik brodarka odgovara bez obzira na krivnju, tj. na osnovi same činjenice da je šteta prouzrokovana, ali će se moći osloboditi odgovornosti ako dokaže da je izlijevanje odnosno izbacivanje ulja uzrokovano:

1. ratom, neprijateljstvom, građanskim ratom, ustankom ili prirodnom pojavom izvanrednog, neizbježnog i neodoljivog značenja;
2. isključivo radnjom ili propustom trećeg u namjeri da se uzrokuje šteta;
3. isključivo radnjom ili propustom organa ili organizacije koji se brinu za sigurnost plovidbe u obavljanju te funkcije.

Uz navedene razloge za oslobađanje od odgovornosti zakon predviđa još jedan razlog, a to je krivnja oštećenika.

Svaki slučaj zagađenja mora s broda, bez obzira na to dogodi li se u trgovačkoj luci, luci posebne namjene ili izvan luke, predstavlja prekršaj za koji se vodi prekršajni postupak u lučkoj kapetaniji. Komisija za prekršaje lučke kapetanije izriče kaznu odgovornoj osobi i brodarku odnosno odgo-

⁶ Branko JAKAŠA, Udžbenik plovidbenog prava, Zagreb 1983, str. 374.

⁷ Ibidem, str. 376.

vornoj pravnoj osobi ili obustavi postupak. No, u tom postupku utvrđuje se odgovornost za prekršaj, koja upućuje i na odgovornost počinicu prekršaja i pravne sobe kod koje je odgovorna osoba zaposlena, za štete prouzročene zagađivanjem mora i morskog okoliša.

U prekršajnom postupku utvrđuju se ne samo odgovornost fizičke i pravne osobe odgovorne za zagađivanje, nego i šteta nanesena flori i fauni, troškovi čišćenja mora, troškovi postupka i nadzora nad zagađenim akvatorijem. Sve su to oblici štete za koju je odgovorna osoba i organizacija, brod ili lučka organizacija na koje upućuje prekršajno rješenje i njegova izreka.

Primjeri zagađenja mora u naftnoj ili tankerskoj luci i brodoremontnoj ili brodogradilišnoj luci, za koje je vođen prekršajni postupak u jednom vremenskom razdoblju, prikazuju se u posebnom dijelu ovoga rada. To su slučajevi koji otkrivaju uzroke zagađivanja mora u ovim posebnim lukama i subjekte koji su za njih odgovorni, o čemu je riječ u daljnjem izlaganju.

III. *Osiguranje odgovornosti za zagađenje*

4. Slučajevi prekršajne odgovornosti za zagađenje mora u naftnoj ili tankerskoj luci, o kojima ćemo kasnije govoriti, ukazuju na sljedeće:

a) odgovornost za štete uslijed zagađenja mora može nastupiti prema brodaru ili brodovlasniku iz čijeg je broda došlo do polucije krivnjom brodske posade ili samoga broda,

b) odgovornost za štetu nastalu izlivanjem ili izbacivanjem ulja kao tereta korištenjem lučkih postrojenja i propustima lučkih radnika pogađa korisnika koji upravlja lukom.

Prema navedenom, odgovornost za štete uslijed zagađenja naftom i naftnim derivatima mogla bi zadesiti brodarku ili brodovlasnika čiji se brod nalazi u naftnoj luci i korisnika te luke koji njom upravlja i svojim postrojenjima prekrcava naftu. Radi se o postrojenjima kao što su fleksibilne cijevi, istačke (cijevi) ruke i sl. kojima se postiže spajanje cijevi s kopna i cijevi s broda kroz koje se vrši iskrcaj nafte s broda.

Budući da i brodar i organizacija koja iskorištava luku (korisnik luke) može biti odgovoran za štetu uslijed zagađenja mora, postavlja se pitanje da li u praksi postoji osiguranje takve odgovornosti brodarku i korisnika luke, odnosno da li prema važećim uvjetima osiguranja postoji mogućnost osiguranja takve odgovornosti.

Što se tiče odgovornosti brodarku ili brodovlasnika ona je pokrivena pravilima P. & I. klubova.⁸ Pravilima ovih klubova utvrđuje se pokrivenost odgovornosti brodarku za štete trećima bez obzira na to da li su te štete ugovorne ili izvanugovorne. Također, klupskim pravilima daje se pokrivenost za razne izvanredne obaveze i izdatke u vezi sa štetnim događajima i slično, koji nastupe povodom ili u toku eksploatacije broda.

⁸ Ante FRANASOVIĆ, *Praksa transportnog osiguranja*, Zagreb 1987, str. 89.

Odgovornost pak organizacije koja iskorištava luku mogla bi se pokriti prema važećim uvjetima i pravilima naših osiguratelja. Takvo osiguranje odgovornosti iz lučke djelatnosti korisnika posebne luke moguće je instalirati prema Uvjetima za osiguranje od odgovornosti koje ima »Croatia« — Zajednica rizika osiguranja i imovine. No, prilikom ugovaranja takvog osiguranja, osiguratelj uvjetuje njegovo zaključenje posebnim sporazumom o visini i opsegu pokrića za štete uslijed zagađivanja tla i vode. Izričita odredba iz člana 30 spomenutih uvjeta pod naslovom Luke i javna skladišta glasi:

»(1) Ako se posebno ugovori, osiguranje se odnosi i na odgovornost:

a) za štete nastale na tuđoj robi prilikom: pretovara, uskladištenja, slaganja i učvršćivanja, vaganja, mjerenja, brojanja, sortiranja, markiranja i uvrećavanja, pakovanja i popravka pakovanja, prijevoza i prijenosa na poslovnom prostoru,

b) za štete od zagađivanja voda, obala i drugih objekata.«

Premija osiguranja za izvore opasnosti, koji se posebno ugovaraju prema Cjeniku premija za osiguranje od odgovornosti, iznosi 5 % od ugovorene svote osiguranja za »zagađivanje vode, obale i drugih objekata od strane luke i javnih skladišta«. Ovo osiguranje odgovornosti luke posebno se ugovara naročito u odnosu na svotu osiguranja, koja predstavlja najviši iznos obveze osiguratelja za svaki osigurani slučaj. Ne treba posebno raspravljati o iznosima štete koje mogu imati neki slučajevi zagađivanja mora, koji se imaju u vidu prilikom zaključivanja osiguranja odgovornosti lučkog poduzetnika.

5. Niže prikazani slučajevi prekršajne odgovornosti za štete u remontoj luci prouzročene zagađivanjem mora s brodova na popravku upućuju na mogućnost da za njih budu odgovorni brodari, čiji se brodovi nalaze na popravku, i remontno brodogradilište. Za osiguranje odgovornosti brodarka vrijedi ono što je prije rečeno o klupskim pokrićima koja se daju brodovima po P. & I. pravilima.⁹

Što se tiče pokrića odgovornosti brodograditelja, ono se vrši prema uvjetima Klauzula o brodograditeljevoj odgovornosti (*Shiprepairs' Liability Clauses*). Na njih izričito upućuju Opći uvjeti za brodove na popravku u remontoj luci, gdje se navodi da »brodogradilište pokriva svoju zakonsku odgovornost za sve moguće štete na brodovima tokom popravka policom osiguranja prema uvjetima Klauzula odgovornosti popravljča brodova«. Tom su policom pokrivena štete u luci koje nastanu uslijed zagađivanja mora s brodova na popravku, a za koje se može pripisati odgovornost brodogradilištu.

U brodogradilnoj luci se, osim brodova u remontu, mogu naći i brodovi u rekonstrukciji ili preinaci. Spomenute klauzule za osiguranje rizika odgovornosti brodograditelja traže da se prije početka radova rekonstruk-

⁹ Ibidem, str. 90.

cije ili preinake broda ili plovnog objekta koji dovode do promjene u dimenzijama, tonaži ili namjeni, mora obavijestiti osiguratelja, i osiguranje takvog broda ili plovnog objekta zavisit će od plaćanja dodatne premije koja može biti zatražena od osiguratelja. Događa se u praksi da se pojedinačno brodovi na rekonstrukciji osiguravaju po uvjetima za osiguranje brodova u gradnji (*Builders' risks*).

Brojni su razlozi koji mogu dovesti do zagađenja mora s brodova na popravku, a najčešće su povezani s radovima na brodu ili propustima koje učine brodogradnjači radnici.¹⁰ Spomenimo samo neke takve slučajeve: loše montiranje brtvenica statvene cijevi i osovine propelera što može dovesti do ispuštanja ulja za podmazivanje u more, pretakanje goriva i maziva s brodova, čišćenje tankova u dokovima i pogrešno otvaranje čepova tankova, pucanje tanka-oplate prilikom tlačenja preko odušnika i izlivanje lekaža, sudar ili udar brodova prilikom premještanja ili plovidbe u remontnoj luci. Posebno su rizični slučajevi zagađenja mora s brodova na popravku ili preinaci, koje brodogradilište upućuje na probnu vožnju.

Navedeni i opisani slučajevi, kao i drugi u kojima se za zagađenje mora s brodova smatra odgovornim brodogradnjač, obuhvaćeni su pokrićem šteta i troškova koje su izazvali, a na temelju prikazanih uvjeta osiguranja brodogradnjačeve odgovornosti. Potrebno je nakraju spomenuti i slučaj potonuća broda na popravku, a sličan je slučaj i prevrtanje broda koje se može dogoditi na navozu ili na doku, pa dođe do izlivanja ulja u more i zagađenja krivnjom brodogradilišta. Osiguranje njegove odgovornosti pokriva dakako i ovakve slučajeve.

6. U brodogradiljskoj luci za novogradnje brod se gradi na temelju ugovora o gradnji broda koji se zaključuje u pismenom obliku. U zakonu se kaže da, ako ugovorom o gradnji broda nije drukčije predviđeno, smatra se da brod u gradnji pripada brodograditelju. Njemu pripadaju i prava iz ugovora o gradnji broda, ali i obveze među kojima se nalazi i obveza osiguranja broda u gradnji, koja se ostvaruje zaključenjem ugovora o osiguranju broda u gradnji.

Ugovor o osiguranju broda u gradnji zaključuje se po uvjetima *Builders' risks*, čije se trajanje određuje vremenom koje je predviđeno ugovorom o gradnji broda za razdoblje od početka gradnje do njena završetka i predaje izgrađenog broda naručitelju.¹¹ U tom razdoblju obavljaju se i probne vožnje s novoizgrađenim brodom, a također se brod upućuje u neko susjedno brodogradilište na dokovanje zbog radova koje treba izvesti na podvodnom dijelu broda nakon njegova porinuća. Tako upućen brod iz brodogradiljske luke

¹⁰ Klauzule o brodogradnjačevom odgovornosti (*Shiprepairer's Liability Clauses*) sadrže pokriće odgovornosti brodogradnjača ne samo za štete na brodovima u popravku nego i za posljedične štete nastale trećima i troškove od zagađivanja mora s brodova u remontnoj luci. Ove klauzule koristi »Croatia« koja vrši osiguranje brodogradnjačeve odgovornosti.

¹¹ Robert STUĐE, Nove institutske klauzule za osiguranje rizika brodova u gradnji, Osiguranje i privreda, br. 11—12/1988, str. 43.

mora isploviti i ploviti u njenoj neposrednoj blizini i šire, kojom prilikom može doći do polucije s broda i zagađenja mora — morskog okoliša.

Za vrijeme ispitivanja funkcionalnosti broda u opremnoj luci i na probnoj vožnji može doći do izlivanja maziva i goriva u more uslijed havarije ili nepažnje. Količine maziva na brodu u početnoj fazi ispitivanja iznose 4—5 t, a goriva do 10 t. Za vrijeme pokusne vožnje u brodu ima 80 t dizel goriva i do 50 t teške nafte. Godišnje se to odnosi na 4 do 5 brodova.

Postavlja se pitanje jesu li ispitivanja funkcionalnosti broda u gradnji na opremnim obalama u brodogradilišnoj luci i isplavljenje broda iz te luke na probnu vožnju ili dokovanje broda, kao opasnosti za zagađenje mora i štetne posljedice koje su iz toga moguće, pokriveni osiguranjem broda u gradnji. Smatramo ove slučajeve osiguranim i pokrivenim po uvjetima *Builders' risks* i uključenim u klauzulama R. D. C., S. & L. i P. & I. Prema tim uvjetima »Croatia« preuzima i osiguranje brodova u izgradnji i izdaje policu osiguranja.

Spomenute klauzule uključene u *Builders' risks* uvjete znače sljedeće:

R. D. C. je klauzula o sudaru (*Running Down Clause*) koja propisuje puno pokriće odgovornosti za sudar.

S. & L. je klauzula o zaštitnim mjerama (*Sue and Labour Clause*) za sačuvanje i spasavanje broda koja pokriva troškove učinjene poduzimanjem tih mjera.

P. & I. je klauzula zaštite i naknade (*Protecting and Indemity clause*) koja daje specifična pokrića iz klupskih osiguranja.¹²

Klupsko osiguranje pokriva troškove i izdatke koji nastanu kao rezultat istjecanja ili pražnjenja nafte ili ulja te sličnih tvari s broda uslijed čega dođe do zagađenja mora. Osiguratelj se ovim osiguranjem obvezuje isplatiti naknadu i svih troškova i mjera učinjenih radi prevencije, umanjenja ili otklanjanja zagađivanja, kao i gubitke ili štete prouzročene ovakvim mjerama ili radnjama osiguranika. Također se ovim osiguranjem ostvaruju naknade i svih onih troškova koje mogu izazvati naredbe ili zahtjevi države i vlasti s ciljem da spriječe zagađivanje mora s brodova.

IV. Slučajevi prekršajne odgovornosti

7. Ovaj prikaz slučajeva prekršajne odgovornosti rješavanih pred organima Lučke kapetanije u Rijeci odnosi se na razdoblje od 1983. do 1988. godine.¹³ Radi se o slučajevima koji će ovdje biti prikazani prema njihovu opisu i stvarnim uvjetima u kojima su nastali, a iz kojih proizlazi odgovornost brodarka čiji je brod prouzročio zagađenje ili neke druge odgovorne osobe koja je svojom djelatnošću tome doprinijela.

¹² O sistemu osiguranja odgovornosti prema klauzulama R. D. C. i P. & I. vidi Drago PAVIC, Vrijednost broda kao osiguranog predmeta, *Osiguranje i privreda*, br. 11—12/1988, str. 19.

¹³ Podatke i komentar o prekršajnim postupcima prema poznatim i nepoznatim zagađivačima vidjeti u »Novi list« od 18—19. III. 1989, str. 13.

Napomenuti valja da su u brojnim slučajevima zagađenje prouzrokovali brodovi, ali su zagađenja bila prouzrokovana i radom industrije ili pogona smještenih na pomorskom dobru, pa i nemarnim odnosom prema moru i okolini. Pođimo redom, ne ulazeći u razlike koje među pojedinim slučajevima postoje.

1. U tankerskoj luci Omišalj zagađeno je more sirovom naftom; puknuo je brodski cjevovod tako da je stanovita količina nafte preko palube broda iscurila u more. U istoj luci drugi slučaj zagađenja se desio kad su kroz neispravne uređaje za pročišćavanje otpadne vode ispuštene u more nečiste otpadne vode. Ovdje je riječ o lučkim uređajima, dok se prvi slučaj tiče brodskih uređaja i njegove odgovornosti.

2. Motorna jahta koja je bila na popravku u brodogradilišnoj luci tonula je, uslijed čega je u akvatoriju zaljeva, gdje je locirana luka, more zagađeno naftom i uljem koje je isteklo s potonulog plovila. Tako uzrokovano zagađenje mora posljedica je propusta brodogradilišta, koje je odgovorno za sigurnost plovila u brodogradilišnoj luci.

3. Iz broda talijanske zastave na petrolejskom vezu luke Bakar izlilo se ulje u more. Prema izjavi zapovjednika broda, u luci je do zagađenja mora došlo prilikom krcanja naftnih derivata iz tanka broda kada je pukla oplata podvodnog dijela broda ispod ukrcajnog ventila, te je tim putem istekao u more dio tereta koji se proširio prema luci Bakar. Događaj je prouzročio materijalne štete čamcima i vezovima u luci Bakar, kao i velike troškove čišćenja mora u akvatoriju zaljeva.

4. Na tankerskom vezu u Urinju zagađeno je more i obala mineralnim uljem ispuštenim s broda jugoslavenske zastave. Zahtjev za pokretanje postupka i utvrđivanje odgovornosti temeljen je na rezultatima analize uzoraka mineralnih ulja uzetih na brodu, postrojenjima rafinerije nafte u Urinju i s morske površine uz taj brod gdje se zagadilo more. Analize ovih uzoraka, koje su izvršili Zavod za fiziku Medicinskog fakulteta u Rijeci i istraživački laboratorij pri Pedagoškom fakultetu u Rijeci, ukazale su na sličnost između uzoraka pogonskog goriva s osumnjičenog broda i uzorka uzetog sa zagađene morske površine.

5. U luci naftnog terminala Omišalj izlila se nafta u more. Iz službene zabilješke inspektora zaštite mora od zagađenja, prilikom uvida na licu mjesta, proizlazi da je prilikom balastiranja broda prepumpnan tank br. 4 pa se sirova nafa, pomiješana s morem, izlila na palubu a potom u more. Na palubi krmenog dijela broda zadržalo se oko 2000 l ulja koje se slijevalo po oplati broda u širini od oko 15 m u more, gdje je, prema procjeni, isteklo oko 1500 litara mješavine sirove nafte.

6. Na vezu Beogradske obale u riječkoj luci more je zagađeno naftom. Zapovjednik broda izjavio je da prilikom pristajanja brodom na Beogradsku obalu nije primijetio nikakvo zagađenje naftom, pa pretpostavlja da je nafta, koja se nalazila između broda i obale, došla iz pravca ulaza u luku. Međutim, analiza uzoraka nafte s broda i mora pokazala je da je nastalo zagađenje izvršeno sa tog broda iz kaljuže brodske strojarnice.

7. Na tankerskom vezu Urinj s broda grčke zastave izlilo se ulje u more. Iz prikupljenih podataka proizlazi da je kritičnog dana posada stroja pre-

pumpavala gorivo iz glavnog tanka u pomoćni tank, te je tom prilikom kazao automatski sistem uslijed čega je preplavio pomoćni tank, tako da se kroz odušnik tanka gorivo izlivalo po palubi broda a potom, uz oplatu, u more.

8. Prilikom remonta brodskog motora u luci Krk zagađeno je more s broda kaljužnim vodama i izgoranim motornim uljem. Nepažnjom posade broda pomiješane su kaljužne vode s izgoranim uljem, koje su ispumpane u more.

9. Na tankerskom vezu INA u Bakru izlilo se s broda u more hidrauličko ulje. Do toga je došlo jer je pukla hidraulička cijev dizalice broda, što je prouzročilo zagađenje.

10. Nakon završenog iskrcavanja tereta nafte, došlo je do zagađenja mora na akvatoriju naftnog terminala »JUNA« u Omišlju. Teret sirove nafte iskrcavao se s ruskom broda preko istakačkih ruku, koje još nisu bile odspojene, kada je došlo do zagađenja. To je u postupku dovelo do rasprave oko pitanja odgovornosti za zagađenje, koje se moglo pripisati brodu ali, po njegovim prigovorima, i terminalu.

11. S broda na popravku u Brodogradilištu »Viktor Lenac« izlilo se ulje u more. Zapovjednik broda je u postupku utvrđivanja odgovornosti isticao da nije odgovoran za ispuštanje u more mineralnog ulja u akvatoriju remontnog brodogradilišta, jer se ulje izlilo u more zbog neispravnosti u brodskom strojnom kompleksu nad kojim on ne vrši nadzor niti njime izravno upravlja.

12. Na posebnom mjestu u akvatoriju riječke luke prekrcao se transformator s pontonske dizalice »Drenova« na brod strane zastave. Prekrcaj se vršio brodskim dizalicama i tom se prilikom izlila u more veća količina transformatorskog ulja. Podizanje transformatora na palubu broda nije uspjelo, međutim u toku ove operacije istjecalo je ulje iz transformatora kroz njegov oštećeni čep. Zbog neispravnog čepa na transformatoru, skrivljeno zagađenje mora pripisivalo se u postupku okrivljenima za oštećenje čepa.

13. U Brodogradilištu »Mali Lošinj« ispuštene su u more zauljene kaljužne vode s broda egipatske zastave. Iskaz svjedoka da je s desne strane krmenog dijela broda izlazila voda pomiješana s izgorjelim uljem, upućivao je na zaključak da je kriv brod na popravku, što je potvrđeno analizom uzoraka kaljužnih voda i onih sa zagađene morske površine.

14. Prilikom čišćenja broda u riječkoj luci more je zagađeno rđom, ostruganom bojom i nečistoćom ostruganom s oplata broda, koja se proširila oko broda i u akvatoriju dijela luke.

15. U akvatoriju opremne luke Brodogradilišta »3. maj« prelele su se preko odljevnog tanka zauljene kaljužne vode s broda na kojemu su vršeni radovi i opremanje. Zagađenje mora u opremnoj luci lokalizirano je na samo područje brodogradilišne luke, a kao uzrok zagađenja utvrđen je kvar na pumpi i nepažnja odgovornih osoba-brodskih mehaničara.

16. Već je spomenut slučaj kada je more zagađeno sirovom naftom koja se izlila iz fleksibilnih cijevi na tankerskom vezu INA Rafinerije nafte, gdje se postavilo pitanje sigurnosti veza u luci Urinj. Što se tiče sigurnosti toga veza, utvrđeno je da je korisniku veza »Urinj«, rješenjem Lučke kapetanije,

dozvoljena njegova upotreba za brodove do 250.000 tona nosivosti. S tim u vezi valja naglasiti da su zbog naglog udarca bure popucali brodski vezovi pa je brod gotovo čitavim svojim trupom bio izvan vode, izložen udarcima vjetra. To ne znači da je vez bio nesiguran, jer se ne može zahtijevati apsolutna sigurnost veza niti ona igdje postoji, već se ima smatrati sigurnim onaj vez koji je takav uz primjenu odgovarajućih mjera sigurnosti koje poduzima posada i zapovjednik broda, a to je u konkretnom slučaju bilo propušteno.

17. U naftnom terminalu Omišalj pukao je cjevovod na brodu, uslijed čega je sirova nafta iscurila kroz otvore palube broda u more. Izvidom je ustanovljeno da je za vrijeme iskrcaja sirove nafte s tankera u postrojenju naftnog terminala Omišalj pukla cijev na lijevoj strani broda, pa se nafta razlila po palubi broda i potom preko lijevog boka u more.

18. Prilikom ukrcaja balasta u tankove dvodna br. 4 broda u opskrbi na posebnom vezu, zbog neispravnosti ventila koji odvaja balasni cjevovod od cjevovoda goriva, zagađen je akvatorij sušačke luke gorivom D 2 koje je putem odušnika tanka na palubi dospjelo u more.

19. Prilikom iskrcaja tereta teškog lož-ulja s tankera na vezu u Urinju zagađeno je more tako što se teret izbacivao preko odušnih ventila i otvora za sondiranje na palubi. Nakon vezivanja broda na tankerskom vezu počelo se s pripremanjima za iskrcaj tereta, međutim, teretne pumpe koje nisu odmah startale prouzrokovale su kontratlak s kraja tj. postrojenja Rafinerije, što je imalo za posljedicu izbacivanje lož-ulja preko otvora za sondiranje i odušnika na palubu, a zatim kroz otvore na palubi u more.

20. Zagađenje mora nastalo je prilikom iskrcaja tereta EDC (*ethilene dichloride*) na akvatoriju priveza B INA Petrokemijske industrije u Omišlju propuštanjem na pumpi br. 2 tankera turske zastave. Tom prilikom je stanovita količina EDC-a kroz nezatvoreni palubni izljev istekla u more ostavljajući crveni trag na boku broda i utvrđicama veza B Petrokemijske industrije Omišalj.

21. Zbog prelijevanja nafte kroz odušnik tanka s tankera na vezu »A« Petrokemijske industrije Omišalj uzrokovano je zagađenje i šireg akvatorija riječkog zaljeva. Kako posada tankera strane zastave ničim nije pokušala lokalizirati zagađenje mora u omišaljskoj luci, vjetar pravca NE snage 11 čvorova ubrzo je naftu raširio prema otvorenom moru riječkog zaljeva, šireći područje štete od zagađenja.

22. Za vrijeme uzimanja bunkera odnosno ukrcaja goriva D 2 na brod s broda opskrbljivača na posebnom vezu u luci prouzročeno je zagađenje mora tako što je kroz odušnik tanka br. 3 došlo do izbacivanja goriva na palubu, a potom kroz nezatvorene otvore na palubi u more, zagađivši pritom akvatorij tršćanske obale. Pred poluciju vršeno je sondiranje tanka br. 3 iz kojeg je izbilo gorivo, a da nije prethodno, tj. prije uzimanja goriva, zatvoren otvor na palubi broda.

23. Prilikom pranja skladišta i čišćenja palube broda zagađen je akvatorij veza Podbok-Bakar prljavštinom i ugljenom prašinom. Velika količina

morske vode s nečistoćom i prljavštinom poslije pranja skladišta br. 3 is-pumpana je u more i zagađila je površine Bakarskog zaljeva.¹⁴

V. Zaključne napomene

8. Iz prikazanih slučajeva mogu se uočiti brojni razlozi koji dovode do zagađivanja mora u posebnim lukama i akvatorijima, na vezovima ili obalama gdje se obavljaju specifične djelatnosti u luci kao što su opskrba brodova gorivom, uzimanje balasta i sl. Sve su to slučajevi koji se istražuju pred organima lučke kapetanije, koji pokreću i vode prekršajni postupak protiv osoba odgovornih za zagađivanje mora u lukama i morskih površina uz obale i vezove gdje se brodovi nalaze.

Prekršajni postupak redovno završava novčanim kažnjavanjem odgovorne fizičke i pravne osobe, a to su najčešće zapovjednici brodova ili upravitelji stroja i brodari čiji brodovi prouzroče zagađivanje mora ili akvatorija luke. No, u prekršajnom postupku rješava se i odgovornost zagađivača za štetu flori i fauni te za troškove čišćenja mora i okoline uz obale na kojima se nalaze razni objekti, čamci i druga plovila koja također mogu biti oštećena od zagađivanja mora.¹⁵

Naknada štete od zagađivanja koju pretrpi morska flora i fauna zasniva se na nalazu stručne komisije za utvrđivanje štete flori i fauni. Ova komisija se osniva odlukom organa Zajednice općina Rijeka za čije područje su za pomorske prekršaje nadležne lučke kapetanije, koje djeluju kao organi Zajednice općina.

Komisija za štete nanесene flori i fauni mora djeluje i rješava pojedine štetne slučajeve u skladu s odredbama Pravilnika o kriterijima za utvrđivanje visine naknade štete nanесene flori i fauni mora (NN 26/84).

Naknada troškova sanacije mora temelji se na stvarnim troškovima učinjenim od strane specijaliziranih organizacija koje saniraju i čiste more po nalogu lučke kapetanije. To se odnosi i na obalu i plaže, te objekte i plovila koja treba čistiti i sanirati.

U ovom prikazu nije se raspravljalo o problemima i slučajevima zagađivanja mora u marinama ili sportskim lukama, pa bi na neka pitanja ipak bilo nužno ukazati u vezi s njihovim korištenjem kao objektima nautičkog turizma.¹⁶

¹⁴ Slučajevi izloženi u tekstu od 1. do 23. službeno su evidentirani u Lučkoj kapetaniji Rijeka gdje se vodio administrativni postupak o svakom slučaju.

¹⁵ Siniša TRIVA i drugi, Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi s napomenama i komentarskim bilješkama, Zagreb 1981, str. 353.

¹⁶ Neke marine nalaze se u sastavu Radne organizacije za nautički turizam Adriatic club Yugoslavia, a neke posluju u okviru hotelske organizacije kao što je marina hotela »Admiral« u Opatiji. Sportske luke i lučice na području Kvarnera daju se na korištenje vlasnicima sportskih brodova i čamaca, a nalaze se pod upravom mjesne zajednice ili neke samoupravne interesne zajednice komunalnih djelatnosti.

1. Osnovni preduvjet za svaku marinu jest da mora imati svoj akvatorij pod kojim se podrazumijevaju površine mora marine s pripadajućim gatovima i vezovima na kojima su privezana plovila za vrijeme boravka u marini.

2. Na vezovima odnosno za određeni broj vezova u marini mora biti priključak za opskrbu pitkom vodom i za električnu energiju.

3. U marini ili u njezinoj neposrednoj blizini plovila moraju imati osiguranu opskrbu gorivom.

4. Marina mora osigurati obavljanje popravka i održavanje plovila namijenjenih nautičkom turizmu u radionici za održavanje.

Propisi koji se odnose na red i rad marine sadržani su u Zakonu o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima, te Pravilniku o održavanju reda u lukama i pristaništima te na ostalim dijelovima obalnog mora i unutrašnjim plovnim putovima (NN 23/73), koji je donesen na temelju spomenutog zakona. Prema tim propisima, uvjete pod kojima brodovi, čamci i drugi plovni objekti, namijenjeni za sport i razonodu, mogu boraviti u sportskim lukama ili marinama utvrđuje korisnik te luke. Za inspekcijski nadzor nad održavanjem reda u marini i ponašanjem sudionika u lučkom prometu, pa i za postupak u slučaju zagađenja marine, nadležni su organi lučke kapetanije.

Summary

MARINE POLLUTION FROM SHIPS IN CERTAIN PORTS
IN THE BAY OF RIJEKA

This article deals with the problem of marine pollution in certain ports whose use is administered by a special work organization. This work organization, together with the parties carrying out special activities in the ports (= users of port), lay down the regime of the port and the conditions for its use.

In such ports marine pollution may be caused either by the ships accommodated by the users of the particular port or by the users themselves. In this article the author deals with the problem of liability for marine pollution in certain ports with special emphasis on the potential and actual tortfeasors. The analysis is based on the practice of the competent port authorities in liability proceedings against tortfeasors of marine pollution in these ports. In the final part of the article, the author points out that parties using ports and marinas for sport activities are also liable for marine pollution in the ports which are the subject of this analysis.

POSTUPAK OGRANIČENJA BRODAROVE ODGOVORNOSTI ZA ŠTETE OD ZAGAĐIVANJA MORA NA SJEVERNOM JADRANU

Dr. BORIS KANDARE, docent
Pravni fakultet u Splitu

UDK 347.5:628.392 (262.3-17)
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Navedenu projektnu temu autor je obradio u četiri dijela: uvod, ograničenje odgovornosti, ograničenje odgovornosti pomorskog broдача za štete od izlivanja ili izbacivanja ulja koje se ne prevozi kao teret i ograničenje odgovornosti pomorskog broдача za štete od zagađivanja i izlivanja ulja koje se prevozi kao teret.

U uvodu projektne teme autor je ukazao na pravna vrela kojima je u SFRJ reguliran ovaj pravni problem.

U dijelu koji nosi naslov Ograničenje odgovornosti autor je iznio vrste potraživanja na kojima brodar može ograničiti svoju odgovornost za obveze kao i vrste šteta za koje on odgovara neograničeno.

U dijelu koji raspravlja o ograničenju odgovornosti pomorskog broдача za štete od izlivanja ili izbacivanja ulja koje se ne prevozi kao teret, autor je objasnio najvažnije probleme osnivanja fonda ograničene odgovornosti, zakonskih limita ograničene brodarove odgovornosti te pokretanje postupka ograničenja brodarove odgovornosti. U okviru ove posljednje teme autor je obradio pitanja stvarne i mjesne nadležnosti. Nadalje je autor utvrdio vrste sudskih odluka povodom prijedloga za ograničenje brodarove odgovornosti, ispitivanje prijavljenih potraživanja, te njihovo osporavanje. Posebno je autor obradio pravne probleme koji se odnose na prethodna pitanja u izvanparničnom postupku ograničenja brodarove odgovornosti. Konačno, autor je opisao namirenje potraživanja u inozemstvu, rokove za prijavu potraživanja, diobu fonda ograničene odgovornosti, kao i probleme zastarjavanja potraživanja i troškova postupka.

U dijelu projektne teme koji utvrđuje pravne probleme ograničene odgovornosti pomorskog broдача za štete od zagađivanja i izlivanja ulja koje se prevozi kao teret, autor je obradio pitanja odgovornosti za oštećenje stvari i zagađivanje okolice, odgovornosti za zagađivanje od pomorskog broда izlivanjem ulja koje se prevozi kao teret, svote ograničenja odgovornosti, fond ograničene odgovornosti, tužbu za naknadu štete uzrokovane zagađenjem, te prekluzivne i zastarne rokove.

I. UVOD

Ograničena odgovornost brodovlasnika je imovinska odgovornost do određene granice. Sistemi ograničenja zakonske odgovornosti brodovlasnika, koje poznaju zakonodavstva skoro svih suverenih država, međusobno se razlikuju.

Do stupanja na snagu Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (u daljnjem tekstu ZPUP) u Jugoslaviji je snagom pravnih pravila vrijedio sistem abandona. ZPUP je napustio francuski sistem abandona i u pogledu ograničenja zakonske odgovornosti brodovlasnika prihvatio je soluciju iz Konvencije o ograničenju odgovornosti pomorskih brodovlasnika, koja je 1957. donesena u Bruxellesu; ova je Konvencija usvojila engleski sistem ograničenja odgovornosti, pa nakon toga više nije u Jugoslaviji moguć abandon vrijednošću broda. Prema engleskom sistemu odgovornost se može ograničiti do unaprijed označenog novčanog iznosa prema registarskoj zapremini broda i do visine vozarine. Štete za koje se može ograničiti odgovornost iste su kao i one određene u Konvenciji.

SFRJ, međutim, nije do današnjeg dana ratificirala Konvenciju o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova iz 1957. godine, ali je recipirala njene odredbe u svoj ZPUP.

Da bi mogao ograničiti svoju odgovornost po engleskom sistemu, brodar mora osnovati fond ograničene odgovornosti. Sredstva u fondu moraju biti u visini zakonskih ograničenja, a sud mora biti u mogućnosti da s njima slobodno raspolaze; u praksi se ta sredstva obično sastoje od bankovnog ili osigurateljeva jamstva, a rjeđe od gotova novca.

Svrha fonda je u tome što vjerovnici, u čiju je korist on osnovan, mogu svoja potraživanja naplatiti samo iz njega, a ne i iz ostale brodarove imovine. Osnivanje ovog fonda predstavlja zapravo način da brodar izbjegne zaustavljanje broda privremenom sudskom mjerom.

Međutim ako usprkos osnivanju fonda ograničene odgovornosti dođe do zaustavljanja broda, dakle ako su već provedene privremene mjere ili mjere izvršenja, ZPUP ovlašćuje nadležni sud da postupi različito, već prema tome da li je fond osnovan u SFRJ ili u inozemstvu. Ako je fond osnovan u inozemstvu, sud može — na prijedlog brodara — ukinuti privremenu mjeru ili obustaviti mjere izvršenja; u tom je slučaju sud ovlašten ispitivati raspoloživost i prenosivost fonda u korist vjerovnika. Međutim, ako je fond osnovan u SFRJ, sud mora ukinuti privremenu mjeru ili obustaviti mjeru izvršenja; u ovom pak slučaju sud nije ovlašten ispitivati da li su sredstva fonda raspoloživa i slobodno prenosiva u korist vjerovnika, jer to slijedi iz rješenja suda o osnivanju fonda.

Za ukidanje odnosnih mjera nadležan je sud koji je i nadležan za odlučivanje o njihovu provođenju.

Prema izričitoj odredbi ZPUP-a sud će morati ukinuti privremenu mjeru ili obustaviti mjeru izvršenja i onda kada je fond osnovan u inozemstvu »ako je takvo oslobođenje predviđeno međunarodnim ugovorom«. Domet ove odredbe nije posve jasan, jer SFRJ nije ratificirala nijedan međunarodni ugovor koji bi sudu nametao dužnost da ukine ili obustavi odnosne mjere.

Dr. Filipović smatra¹ da ova odredba nije upitna, jer se pritome »mislilo na propise Konvencije iz 1957«.

Ne možemo se složiti s ovakvim tumačenjem.

Redaktorima ZPUP-a bila je na raspolaganju navedena Konvencija, pa nije bilo nikakva razloga da u tekst zakona unesu i odredbu iz čl. 5 Konvencije, koja određuje da sud mora postupiti u pogledu ukidanja odnosno obustavljanja odnosnih mjera ako je fond osnovan i raspoloživ u korist vjeronika za čija je potraživanja osnovan u luci u kojoj je došlo do događaja iz kojeg potječe potraživanje ili u prvoj usputnoj luci, ako se navedeni događaj nije zbio ni u jednoj luci, ili konačno, u luci iskrcaja tereta.

Kako redaktori ZPUP-a nisu u čl. 390 ZPUP-a recipirali sadržajno i odredbu iz čl. 5. navedene Konvencije, već su se općenito pozvali na međunarodni ugovor, smatramo da se ona ne može odnositi na odredbu međunarodne konvencije koja nije ratificirana u SFRJ, pa ovdje ne predstavlja izvor prava.

II. OGRANIČENJE ODGOVORNOSTI

Brodar pomorskog broda može ograničiti svoju odgovornost za ove obveze:

— za potraživanja iz tjelesnih šteta (potraživanja koja nastaju smrću ili tjelesnim ozljedama osoba) što su ih pretrpjele osobe koje se radi prijevoza nalaze na brodu, i za potraživanja iz materijalnih šteta (potraživanja koja nastaju iz bilo kojeg drugog razloga, osim onog koji nastaje iz tjelesnih šteta) na stvarima koje se nalaze na brodu;

— za potraživanja iz tjelesnih šteta što su ih pretrpjele osobe na kopnu ili na vodi odnosno za potraživanje iz materijalnih šteta na stvarima koje se nalaze izvan broda, ako su te štete uzrokovane skrivljenim ili neskrivljenim djelom ili propustom osoba na brodu za koje brodar odgovara, a od osoba za koje je brodar odgovoran, a koje se ne nalaze na brodu — samo ako se skrivljeno ili neskrivljeno djelo ili propust tih osoba tiču plovidbe, rukovanja brodom, ukrcavanja, prijevoza ili iskrčavanja tereta odnosno ukrcavanja, prijevoza ili iskrčavanja putnika;

— za potraživanje nastalo u vezi s naređenim pomicanjem, dizanjem ili uništenjem potonulog, nasukanog ili napuštenog broda i stvari koje se nalaze na tom brodu te za naknadu štete uzrokovane od broda luci odnosno pristanišnim napravama i plovnim putovima.

Brodar odgovara neograničeno i za one štete koje potpadaju pod gore navedene štete:

— ako je događaj iz kojeg su nastala potraživanja uzrokovan njegovom osobnom krivnjom (pod krivnjom pravnih osoba suvremena judikatura pod-

¹ FILIPOVIĆ V., DIKA M., *Neka pitanja stečaja pomorskih brodova u jugoslavenskom pravu*, Uporedno pomorsko pravo i pomorska kupoprodaja, broj 115—116, Zagreb 1987, str. 266.

razumijeva krivnju fizičkih osoba koje u odnosnoj pravnoj osobi obavljaju važniju funkciju);

— za štete nastale smrću ili tjelesnom ozljedom osoba koje su u radnom odnosu s brodarom.²

Za primjenu navedenih kriterija koji određuju načelo neograničene odgovornosti dolazi u obzir svaki stupanj krivnje.

Pitanja specifičnog ograničenja odgovornosti broдача koje se odnosi samo na naknadu štete na teretu, ne ulazi u okvire ovog rada. Temelj ovoj specifičnoj pogodnosti za brođare bilo je donošenje Konvencije za izjednačenje nekih pravila koja se tiču teretnica, koja je donesena 1924. godine, te njenim Protokolom (*Hague-Visby Rules* 1968).

Budući da je tema ovog rada postupak ograničenja odgovornosti pomorskog brođara za štete od zagađivanja mora na Sjevernom Jadranu, u okvire ovog rada ne spadaju ni problemi vezani uz odgovornost brođara unutrašnje plovidbe.

Prema tome sadržaj ovog rada bi trebao obuhvatiti postupak ograničenja odgovornosti pomorskog brođara za štete od zagađivanja mora. Tu temu bi se moglo podijeliti u dva dijela:

— ograničenje odgovornosti za štete prouzrokovane izlijevanjem ili izbacivanjem ulja iz pomorskog brođa koje se prevozi kao teret, i

— ograničenje odgovornosti za štete prouzrokovane izlijevanjem ili izbacivanjem ulja koje se ne prevozi kao teret, te drugih opasnih i štetnih tvari za okolicu.

III. OGRANIČENJE ODGOVORNOSTI POMORSKOG BROĐARA ZA ŠTETE OD IZLIJEVANJA ILI IZBACIVANJA ULJA KOJE SE NE PREVOZI KAO TERET

1. Osnivanje fonda ograničene odgovornosti

Brođar koji želi ograničiti svoju odgovornost dužan je osnovati fond ograničene odgovornosti. Taj se fond osniva polaganjem gotovine ili davanjem drugog odgovarajućeg jamstva. Sredstvima fonda mora se moći slobodno raspolagati u korist vjerovnika.

Fond ograničene odgovornosti jest imovinska vrijednost koju brođar polaže radi podmirenja potraživanja svote na koju se ograničava njegova odgovornost. Ograničenje odgovornosti primjenjuje se na ukupnu svotu potraživanja iz šteta koje su nastale iz jednog događaja.³ ZPUP ne definira događaj, pa je to prepušteno sudskoj praksi. Ako su potraživanja za štete nastale iz više događaja, brođar u svrhu ograničenja svoje odgovornosti mora za svaki događaj osnovati posebni fond ograničene odgovornosti.

² Čl. 384 ZPUP.

³ Čl. 385 ZPUP.

Za događaje za koje nije osnovan fond ograničene odgovornosti brodar odgovara neograničeno.

Osnivanje fonda ograničene odgovornosti ne znači priznanje odgovornosti za potraživanja zbog kojih je osnovan.⁴

Iz fonda ograničene odgovornosti imaju se pravo namiriti svi vjerovnici čija potraživanja proizlaze iz događaja za koji je fond osnovan. Iz tog se pravila zaključuje da ovi vjerovnici ne mogu svoja potraživanja namiriti iz ostale dužnikove imovine.

Osnivanjem fonda prestaje zakonsko založno pravo za potraživanja za koja je fond osnovan.⁵

Potraživanja vjerovnika iz fonda ograničene odgovornosti namiruju se razmjerno, bez obzira na vrijeme njihova postanka i bez obzira na postojanje zakonskog založnog prava na brodu. Potraživanje se namiruje razmjerno iznosu svih potraživanja, s jedne strane, u iznosu samog fonda ograničene odgovornosti, s druge strane. Naravno da razmjerno namirenje vjerovnika dolazi do primjene kada sredstva fonda nedostaju za namirenje u cijelosti potraživanja svih vjerovnika koji ovdje konkuriraju.⁶

Osnivanjem fonda ograničene odgovornosti ne dira se u pravo vjerovnika čije je potraživanje osigurano ugovornim založnim pravom.⁷

Ako brodar ima pravo istaći zahtjev prema jednom od vjerovnika za potraživanja zbog štete koja proizlazi iz istog događaja, njihova se međusobna potraživanja kompenziraju, a vjerovnik će u naplati iz fonda sudjelovati samo do visine svote koja je preostala nakon obavljene kompenzacije. Ovim se načinom izražava tzv. *single liability*, koje predstavlja načelo iz engleskog prava.

U slučaju da je brodar isplatio vjerovniku potraživanje za koje je kasnije osnovan fond ograničene odgovornosti, takav će brodar stupiti u odnosu prema fondu na mjesto namirena vjerovnika. Stoga će brodar imati prema fondu ista prava koja bi imao i vjerovnik, a ne i pravo na povrat stvarno isplaćene svote. U tom slučaju, čini nam se da bi eventualna razlika između stvarno isplaćene svote i svote namirene iz fonda predstavljala naturalnu obvezu. Kada ne bi zakon sadržavao ovakvu odredbu, brodar bi mogao odgovarati i preko visine svoje odgovornosti.

2. Zakonski limiti ograničenja brodarove odgovornosti

U članu 380 ZPUP-a određene su novčane granice do kojih brodar može ograničiti svoju odgovornost za potraživanja iz tjelesnih i materijalnih šteta. U toj su odredbi utvrđeni iznosi u dinarima posebno za potraživanja iz tje-

⁴ Čl. 386 ZPUP.

⁵ Čl. 232, st. 1, toč. 5. ZPUP.

⁶ Čl. 387 ZPUP.

⁷ Čl. 211 ZPUP.

lesnih, a posebno iz materijalnih šteta, koja se određuju po toni tonaže dotičnog broda i s obzirom na jedan događaj.

U Međunarodnoj konvenciji za izjednačenje nekih pravila o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova, donesenoj u Bruxellesu 1957. godine, određeni su limiti za ograničenje brodarove odgovornosti; ti su limiti izraženi u Poincaré francima. Tako ograničenje za fond tjelesnih šteta iznosi 3.100 Poincaré franaka, a za fond materijalnih šteta 2.100 Poincaré franaka. Poincaré franak predstavlja vrijednost zlata količine 65,5 miligrama, čistoće 900/1.000.

Vrlo je aktualna odredba iz člana 1036 ZPUP-a kojom se ovlašćuje Savezno izvršno vijeće da u slučaju promjene pariteta dinara propisuje nove novčane svote ograničenja brodarove odgovornosti. Savezno izvršno vijeće će se prilikom promjene ovih iznosa držati granica određenih u navedenoj Međunarodnoj konvenciji.

Do granica određenih u ZPUP-u brodar odgovara čitavom svojom imovinom, ako ona nije posebnim propisima izuzeta od izvršenja ili ako ne ograniči svoju odgovornost. Brodar koji pak želi ograničiti svoju odgovornost mora osnovati fond ograničene odgovornosti.

3. Pokretanje postupka ograničenja brodarove odgovornosti

Postupak ograničenja brodarove odgovornosti izvanparnični je postupak koji se vodi po specifičnim pravilima ovog posebnog izvanparničnog postupka, koja su sadržana u ZPUP-u, dok se kao supsidijarno vrelo primjenjuje ZPP.

Postupak ograničenja brodarove odgovornosti pokreće osoba koja je po zakonu ovlaštena ograničiti svoju odgovornost. Osobe koje su ovlaštene ograničiti svoju odgovornost su: brodar pomorskog broda⁸, nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda, poslovođa broda, nosilac prijevoza u brodarskom ugovoru⁹ te zapovjednik, ostali članovi posade i druge osobe koje rade za brodaru ako su odgovorni za potraživanja za koja se može ograničiti odgovornost po zakonu.¹⁰

Prijedlog za pokretanje postupka ograničenja odgovornosti, osim općih podataka, mora sadržavati:

- opis događaja iz kojeg je nastalo potraživanje za koje se predlaže ograničenje odgovornosti;
- osnovu i svotu ograničene odgovornosti;
- način na koji je predlagač spreman osnovati fond ograničene odgovornosti (polaganjem gotovine ili davanjem odgovarajućeg drugog jamstva);
- popis poznatih vjerovnika, uz naznaku njihova sjedišta odnosno boravišta;
- podatke o vrsti i vjerojatnoj visini potraživanja poznatih vjerovnika.

⁸ čl. 380 ZPUP.

⁹ čl. 391 ZPUP.

¹⁰ čl. 392 ZPUP.

4. Stvarna nadležnost

Razmatrajući stanje u SR Hrvatskoj treba utvrditi da je Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o redovnim sudovima (NN 27/88 od 30. 6. 1988) stvarna nadležnost u ovim postupcima izrijekom dodijeljena okružnim privrednim sudovima. Danas postoji prečišćeni tekst Zakona o redovnim sudovima (NN 32/88 od 16. 8. 1988) koji u čl. 36, st. 1. t. 8. kaže da su okružni privredni sudovi nadležni »da u izvanparničnom postupku odlučuju o upisivanju brodova u upisnik brodova, ograničenju odgovornosti broдача, prigovorima protiv konačne diobne osnove za likvidaciju zajedničke havarije«.

5. Mjesna nadležnost

U postupku ograničenja odgovornosti broдача nije dopušten sporazum stranaka o mjesnoj nadležnosti.

ZPUP razlikuje dvije okolnosti značajne za određivanje mjesne nadležnosti suda kod kojeg se vodi postupak ograničenja broдарove odgovornosti: okolnost da se radi o domaćem brodu i okolnost da se radi o stranom brodu.

Ako je brod ili čamac na koji se odnosi događaj u povodu kojeg se vodi postupak ograničenja odgovornosti broдача upisan u jugoslavenski upisnik brodova odnosno evidenciju čamaca, mjesno je nadležan sud na čijem se području vodi upisnik brodova u koji je brod upisan.

Ako se radi o brodu ili čamcu strane državne pripadnosti, mjesno je nadležan sud na čijem je području brod zaustavljen, a ako nije bilo zaustavljanja broда, sud na čijem su području položena sredstva za osnivanje fonda ograničene odgovornosti.

6. Sudske odluke povodom prijedloga za ograničenje broдарove odgovornosti

U izvanparničnom postupku ograničenja broдарove odgovornosti nadležni će sud donijeti odluku koja predstavlja meritorno rješenje prijedloga ili odluku koja se ne odnosi na meritorno pitanje postupka.

Ako sud utvrdi da se sredstvima predloženog fonda ograničene odgovornosti neće moći raspolagati slobodno u korist vjerovnika, odbacit će podneseni zahtjev. Odbacivanje zahtjeva zbog specifične nelikvidnosti sredstava predloženog fonda ne predstavlja meritornu odluku o zahtjevu, pa se prijedlog u istoj stvari može ponovo podnijeti kada se za to ispune potrebne pretpostavke. U tom smislu likvidnost sredstava predloženog fonda predstavlja procesnu pretpostavku za suđenje o prijedlogu za pokretanje postupka ograničenja odgovornosti broдача.

Kada sud meritorno odlučuje o zahtjevu, on može odbiti podneseni zahtjev ili odobriti osnivanje fonda ograničene odgovornosti.

Sud će odbiti podneseni zahtjev ako utvrdi da nije udovoljeno uvjetima propisanim zakonom koji dopuštaju predlagачu da se koristi ograničenjem svoje odgovornosti. Naravno da će sud odbiti podneseni zahtjev kada utvrdi da, osim odsutnosti materijalnoopravnih pretpostavki za ograničenje

odgovornosti predlagača, ne postoje ni procesnopravne pretpostavke koje se tiču likvidnosti predloženih sredstava. Pravomoćnost rješenja o odbijanju podnesenog zahtjeva sprečava ponovno podnošenje prijedloga u istoj pravnoj stvari.¹¹

Ako sud utvrdi da je zahtjev koji je iznesen u prijedlogu za pokretanje postupka ograničenja odgovornosti broдача u skladu sa zakonskim uvjetima ograničenja odgovornosti i da će se sredstvima predloženog fonda ograničene odgovornosti moći slobodno raspolagati u korist vjerovnika, u svojoj će podneseni zahtjev donoseći rješenje kojim odobrava osnivanje fonda ograničene odgovornosti.

Rješenje o odobravanju osnivanja fonda ograničene odgovornosti konstitutivne je pravne prirode. U tom će rješenju sud pozvati predlagača da u zakonskom roku od 15 dana podnese sudu dokaze o tome da je stavio na slobodno raspolaganje sudu sredstva odobrena za osnivanje fonda ograničene odgovornosti i da je unaprijed položio određenu svotu novca potrebnu za namirenje troškova postupka. Prema tome nije dovoljno da predlagač u zakonskom roku položi prihvaćena sredstva i svotu potrebnu za namirenje troškova koji će nastati tijekom ili povodom postupka, već je u tom roku dužan sudu predati dokaze da je to i učinio.

Postavlja se pitanje što će se dogoditi ako predlagač u zakonskom roku sudu ne preda dokaze o specifičnoj likvidnosti predloženih sredstava i polaganju svote potrebne za namirenje troškova postupka.

Ako predlagač u zakonskom roku ne pruži sudu navedene dokaze, sud će donijeti rješenje kojim se ukida rješenje o osnivanju fonda ograničene odgovornosti. Naravno da je i ovo rješenje konstitutivne pravne prirode, pa ono anulira sav prethodni postupak, pod uvjetom da je sud u rješenju o odobravanju osnivanja fonda ograničene odgovornosti upozorio predlagača na posljedice koje će nastati ako on u zakonskom roku sudu ne podnese navedene dokaze.¹²

Iz navedenog proizlazi da od konstitutivnog značenja za osnivanje fonda nije polaganje odobrenih sredstava fonda i iznosa za namirenje troškova postupka, već podnošenje sudu, pred kojim se vodi postupak, dokaza o polaganju odnosnih sredstava.

U vezi s time postavlja se daljnje pitanje o tome kada se onda ima smatrati da je fond osnovan: da li danom donošenja rješenja o odobravanju osnivanja fonda ili danom polaganja sredstava ili pak danom podnošenja dokaza o polaganju odnosnih sredstava?

Fond ograničene odgovornosti smatra se osnovanim onog dana kada predlagač podnese sudu dokaze o tome da je postupio prema pozivu suda koje se nalazi u rješenju kojim se odobrava osnivanje fonda ograničene odgovornosti.

Sud je dužan, u roku od 24 sata od primitka dokaza o tome da je predlagač postupio po sudskoj odredbi, donijeti rješenje kojim utvrđuje da je

¹¹ čl. 399 ZPUP.

¹² čl. 400 ZPUP.

fond ograničene odgovornosti osnovan. Ovo je rješenje deklaratorne pravne prirode, pa je ono samo značajno radi obavještanja zainteresiranih o osnivanju fonda ograničene odgovornosti. Da bi to rješenje ispunilo svoju svrhu ono će se objaviti u Službenom listu SFRJ, na oglasnoj ploči suda, a prema potrebi i na drugi prikladan način. Ovo će se rješenje dostaviti predlagачu i svim vjerovnicima na čija se potraživanja odnosi ograničenje odgovornosti, a čije je sjedište odnosno boravište poznato sudu.

Rješenje kojim se utvrđuje osnivanje fonda ograničene odgovornosti mora sadržavati:

— ime broda, njegovu luku odnosno pristanište upisa i državu pripadnosti, odnosno oznaku i mjesto upisa čamca;

— tvrtku odnosno naziv i sjedište, odnosno vlastito ime i prebivalište i državnu pripadnost predlagачa;

— događaj na koji se odnosi ograničena odgovornost brodaru;

— svota fonda ograničene odgovornosti i datum osnivanja fonda;

— poziv vjerovnicima da potraživanja koja se namiruju iz fonda ograničene odgovornosti prijave sudu u roku od 90 dana od dana objave rješenja u Službenom listu SFRJ, bez obzira na to da li o tim potraživanjima već teče parnica odnosno je li o njihovu postojanju donesena pravomoćna odluka, uz upozorenje da se potraživanja prijavljena nakon zaključenja prvog ročišta za diobu fonda ograničene odgovornosti neće utvrđivati;

— mjesto i vrijeme održavanja ročišta za ispitivanje potraživanja.¹³

7. Izvršni postupak ili postupak osiguranja

Nakon osnivanja fonda ograničene odgovornosti ne može se više tražiti pokretanje redovnog izvršnog postupka odnosno postupka osiguranja potraživanja koja se namiruju iz osnovanog fonda ograničene odgovornosti. Zbog toga će sud odbaciti zahtjev za pokretanje redovnog izvršnog postupka odnosno postupka osiguranja koji bude podnesen nakon osnivanja fonda ograničene odgovornosti, jer predlagач može i mora od tog časa svoje pravo ostvarivati u postupku ograničenja odgovornosti.

U vezi s ovom temeljnom odredbom postavlja se pitanje što će biti s izvršnim postupkom odnosno postupkom osiguranja koji je započeo prije osnivanja fonda ograničene odgovornosti.

Ako se protiv osobe koja može ograničiti svoju odgovornost na koju se odnosi osnovani fond ograničene odgovornosti već provodi izvršni postupak ili postupak osiguranja potraživanja koja se namiruju iz već osnovanog fonda ograničene odgovornosti, izvršni će sud obustaviti taj postupak i ukinuti sve već provedene radnje. Obustava izvršnog postupka odnosno postupka osiguranja ne obavlja se po službenoj dužnosti već samo na prijedlog odgovorne osobe na koju se odnosi osnovani fond. Ovdje naravno supsidijarno vrijedi opće pravilo ZIP-a po kome se rješenjem o obustavi izvršnog

¹³ Čl. 402 ZPUP.

postupka (pa i postupka osiguranja) ukidaju sve provedene izvršne radnje ako se time ne dira u stečena prava trećih osoba.¹⁴

Stranka na čiji je prijedlog sud obustavio izvršni postupak odnosno postupak osiguranja zato što je osnovan fond ograničenja odgovornosti iz kojeg se namiruje odnosno potraživanje, snosi svoje troškove obustavljenog postupka. Ista stranka je dužna naknaditi troškove svom protivniku, ako on u roku od 30 dana od okončanja postupka podnese takav prijedlog.¹⁵

Ako ovlaštena stranka ne zahtijeva od suda obustavu izvršnog postupka ili postupka osiguranja, onda će taj postupak biti nastavljen. U slučaju da zbog nastavljanja postupka izvršenja određeni vjerovnici budu namireni izvan postupka ograničenja odgovornosti, odgovorna osoba iz čijih je sredstava potraživanje podmireno stupa u odnosu prema fondu do visine isplaćene svote na mjesto namirenog vjerovnika.¹⁶ Kada ne bi postojalo ovo pravilo brodar bi mogao odgovarati i preko visine svoje odgovornosti; stoga brodar ima pravo na svotu iz fonda ograničene odgovornosti do visine do koje bi to pravo imao isplaćeni vjerovnik, a ne do visine stvarno isplaćene svote.

8. Ispitivanje prijavljenih potraživanja

Ispitivanje prijavljenih potraživanja obavlja se na ročištu za ispitivanje potraživanja. Protiv rješenja o određivanju ročišta nije dopuštena žalba.

Ročište se, u pravilu, održava u sudskoj zgradi. Sud može odlučiti da se ročište održi izvan sudske zgrade kad ustanovi da je to nužno ili da će na taj način uštedjeti u vremenu ili u troškovima postupka. Protiv takva rješenja nije dopuštena žalba. Sud može ročište odgoditi kad je to potrebno radi izvođenja dokaza ili kad za to postoje drugi opravdani razlozi. Kad se ročište odgodi, sud će, prema mogućnostima, prisutnima odmah saopćiti mjesto i vrijeme novog ročišta. Protiv rješenja o odgodi ročišta nije dopuštena žalba.

Pravo sudjelovanja na ročištu u svojstvu stranke imaju predlagač i svi vjerovnici koji svoja potraživanja prijave do zaključenja ročišta za ispitivanje potraživanja. Vjerovnici mogu svoja potraživanja prijavljivati i nakon zaključenja ovog ročišta, ali su njihova prava u stanovitom smislu reducirana.¹⁷

Izostanak stranaka s ročišta ne sprečava sud da ročište održi. U slučaju izostanka stranaka s ročišta sud će za podlogu svog odlučivanja uzeti u obzir stanje u spisima.

Raspravljanje na ročištu za ispitivanje potraživanja ograničava se na dva pitanja:

— o postojanju, visini i pravnoj prirodi prijavljenih potraživanja te

¹⁴ Čl. 68 ZIP.

¹⁵ Čl. 403 ZPUP.

¹⁶ Čl. 386 ZPUP.

¹⁷ Vidi čl. 412 ZPUP.

— o postojanju osnove za ograničenje odgovornosti predlagača.

U tu će svrhu sud pozvati na ročištu prisutne stranke da se izjasne o prijavljenim potraživanjima i o osnovi ograničenja odgovornosti predlagača. Stranke se ne moraju odazvati pozivu suda da se izjasne o temama raspravljanja.

Konkludentno propuštanje osporavanja prijavljenih tražbina odnosi se na sve osobe koje mogu u svojstvu stranke sudjelovati na ročištu za ispitivanje potraživanja. Takvo propuštanje osporavanja stvara relativnu (oborivu) presumpciju po kojoj se ima smatrati da predlagač osnivanja fonda ograničene odgovornosti i vjerovnici priznaju da prijavljeno potraživanje postoji i da se može namiriti iz osnovanog fonda ograničene odgovornosti. Stranke mogu izbjeći postojanje takve presumpcije ako podneskom ili usmeno na ročištu ospore postojanje prijavljenog potraživanja i mogućnost njegova namirenja iz osnovanog fonda ograničene odgovornosti. Spomenuto osporavanje mora biti poduzeto do zaključenja ročišta za ispitivanje potraživanja.

9. Osporavanje postojanja prijavljenog potraživanja i mogućnosti njegova namirenja iz osnovanog fonda ograničene odgovornosti

Ako neka stranka koja sudjeluje na ročištu za ispitivanje potraživanja ospori prijavljena potraživanja, onda više ne vrijedi relativna (oboriva) presumpcija o konkludentnom propuštanju osporavanja.

S druge strane zakon pretpostavlja (relativna, oboriva presumpcija) da je tvrdnja predlagača osnivanja fonda ograničene odgovornosti u tome da je vjerovnikovo potraživanje podvrgnuto ograničenju, istinito. Prema tome vjerovnik koji osporava istinitost ove tvrdnje, mora to i dokazati. Radi omogućavanja takvog dokazivanja zakon je odredio da će sud, u takvom slučaju, uputiti vjerovnika na parnicu.

U takvom se slučaju radi o deklaratornim parnicama. Zakon poznaje četiri vrste takvih (deklaratornih) tužbi:

9.1.

Vjerovnik može osporiti da je njegovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti predlagača; ovim prigovorom vjerovnik osporava predlagatelju pravo da njegovu tražbinu podvrgne ograničenju odgovornosti.

Ako se predlagač složi s takvim osporavanjem, onda vjerovnikova tražbina neće biti podvrgnuta ograničenju predlagačeve odgovornosti.

Ako se pak predlagač s tim osporavanjem ne složi, sud će rješenjem uputiti vjerovnika da u roku od 30 dana od dana dostave rješenja podnese protiv predlagača TUŽBU ZA UTVRĐENJE da se vjerovnikovo potraživanje ne namiruje iz fonda ograničene odgovornosti. Procesna legitimacija vjerovnika za podnošenje ove negatorne tužbe protiv predlagača proizlazi iz rješenja suda o upućivanju vjerovnika na parnicu, pa on ne mora dokazivati svoj pravni interes za ovu tužbu.

Presuda donesena u ovoj parnici djeluje — snagom proširenih granica subjektivne pravomoćnosti — neposredno prema svim strankama u postup-

ku ograničenja odgovornosti.¹⁸ Stoga svi vjerovnici imaju u odnosu na tu parnicu položaj potencijalnih jedinstvenih suparničara, što im omogućuje da u njoj u tom svojstvu interveniraju.¹⁹

Što će se dogoditi ako vjerovnik u gornjem roku ne podnese tužbu za utvrđenje da se vjerovnikovo potraživanje ne namiruje iz fonda ograničene odgovornosti?

Ako vjerovnik ne postupi po rješenju suda, odnosno ako već podnesenu tužbu povuče, smatrat će se da se odrekao svog osporavanja da je njegovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti predlagača. Presumpcija o odricanju od osporavanja je apsolutna, pa se ne može dokazivati suprotno.

9.2.

Ako predlagač ospori postojanje ili visinu vjerovnikova potraživanja, sud će morati vjerovnika uputiti na parnicu. To znači da zakon i ovdje — kao i u slučaju pod 9.1. — pretpostavlja da su tvrdnje predlagača istinite, čime mu u ovom postupku osigurava privilegirani položaj. Na vjerovniku je teret dokazivanja istinitosti svojih tvrdnji o svojstvima svog pretendiranog potraživanja prema predlagaču.

Dakle, ako predlagač ospori postojanje ili visinu vjerovnikova potraživanja, tj. jednu od tema raspravljanja na ročištu za ispitivanje potraživanja, sud će rješenjem uputiti vjerovnika da u roku od 30 dana od dana dostave rješenja podnese protiv predlagača TUŽBU RADI UTVRĐENJA postojanja i visine njegova potraživanja. Ni u ovoj parnici tužitelj neće morati dokazivati postojanje svog pravnog interesa za tužbu.

U pogledu proširenih subjektivnih granica pravomoćnosti presude vrijede isti zaključci kao i kod tužbe opisane pod 9.1.

Predlagač ne može osporavati vjerovnikovo potraživanje, ako su postojanje i visina tog potraživanja pravomoćno utvrđeni

— u parnici između predlagača i vjerovnika, ili

— u parnici koja se vodila između vjerovnika čije je potraživanje osporeno i predlagača i svih vjerovnika koji su osporili njegovo potraživanje.

Presudu donesenu u parnici protiv vjerovnika čije potraživanje osporava predlagač ne može dovoditi u pitanje jer je sam u toj parnici bio stranka, pa se presuda na nj neposredno odnosi. Zbog istih razloga ne može osporavati ni sadržaj presude donesene u parnici koja se vodila između vjerovnika i predlagača i vjerovnika koji osporavaju njegovo potraživanje, jer je u njoj morao biti nužni jedinstveni suparničar.

I ovdje se postavlja pitanje o tome što će se dogoditi ako vjerovnik kojeg je sud uputio na parnicu ne podnese tužbu. Ako vjerovnik koga sud uputi na parnicu ne postupi po rješenju suda u roku od 30 dana od dana dostave rješenja, odnosno ako već podnesenu tužbu povuče, smatrat će se da potra-

¹⁸ Čl. 409, st. 2. ZPUP.

¹⁹ Čl. 201, 202 i 209 ZPP.

živanje nije ni prijavio. I ovdje je, naravno, presumpcija o odricanju od osporavanja apsolutna (*praesumptio juris et de jure*), pa se ne može dokazivati suprotno.

9.3.

Ako vjerovnik ospori drugom vjerovniku postojanje ili visinu njegova potraživanja ili pravo da se njegovo potraživanje namiri iz fonda ograničene odgovornosti, sud će uputiti vjerovnika čije se potraživanje osporava na deklaratornu parnicu. Tvrdnja vjerovnika o postojanju i visini njegova potraživanja prema predlagачu, te o njegovu pravu da svoje potraživanje podmiri iz fonda ograničene odgovornosti nije u pravilu zaštićena presumpcijom o njenoj istinitosti. Stoga je na vjerovniku koji te tvrdnje iznosi da dokaže njihovu istinitost u parnici na koju će ga sud uputiti. Prema tome sud će uputiti na parnicu vjerovnika kome su osporene teme o kojima se raspravlja na ročištu za ispitivanje potraživanja.

U ovom će slučaju sud rješenjem uputiti vjerovnika čije je potraživanje osporeno da u roku od 30 dana od dana dostave rješenja podnesu protiv predlagачa i svih vjerovnika koji su osporili njegovo potraživanje ili visinu tog potraživanja TUŽBU ZA UTVRĐENJE postojanja i visine njegova potraživanja odnosno prava namirenja iz fonda ograničene odgovornosti.²⁰ Odredba o osobama koje je vjerovnik dužan ovdje tužiti predstavlja pravilo o nužnom jedinstvenom suparničarstvu.²¹ Budući da na presudu donesenu u ovoj parnici vrijede pravila o proširenim subjektivnim granicama pravomoćnosti, i ostali vjerovnici (a ne samo oni koji su osporili potraživanje) mogu u toj parnici sudjelovati kao umješači s položajem jedinstvenog suparničara.²²

Ako vjerovnik čije je potraživanje osporeno ne podnese tužbu u roku od 30 dana od dostave rješenja, odnosno ako podnesenu tužbu povuče, smatrat će se da potraživanje nije ni bilo prijavljeno; ova se presumpcija ne može obarati.

9.4.

Vjerovnik čije je potraživanje osporeno nalazi se u povoljnijem položaju ako je to potraživanje utvrđeno pravomoćnom presudom u parnici protiv predlagачa donesenom prije odnosno izvan postupka ograničenja predlagачeve odgovornosti. Ovaj njegov povoljniji položaj postoji, naravno, u odnosu na ostale vjerovnike koji mogu sudjelovati u postupku ispitivanja potraživanja prijavljenih radi ograničenja predlagачeve odgovornosti.

Ako vjerovnici ospore drugom vjerovniku njegovo potraživanje koje je utvrđeno pravomoćnom presudom donesenom u parnici protiv predlagачa, sud će takve vjerovnike uputiti na deklaratornu parnicu. Budući da presuda donesena u procesnim uvjetima u kojima ostalim vjerovnicima nije bila pružena mogućnost da štite svoje interese intervencijom u svojstvu jedinstvenih suparničara, presuda na njih neposredno ne proteže svoja svojstva pravo-

²⁰ Čl. 407, st. 1. ZPUP.

²¹ Čl. 201 i 202 ZPP.

²² Čl. 209 ZPP.

moćnosti, pa djeluje samo kao činjenica koja vjerovnika, u čiju je korist donesena, oslobađa tereta da svoje potraživanje još jednom dokazuje. Teret dokazivanja da potraživanje ne postoji na strani je, ovaj put, onih koji mu potraživanje osporavaju.

Prema tome u ovakvoj će situaciji sud rješenjem uputiti vjerovnike koji osporavaju takvo potraživanje da u roku od 30 dana podnesu TUŽBU ZA UTVRĐENJE da potraživanje ne postoji.

Ako vjerovnici koje sud uputi na parnicu ne postupe po rješenju suda u roku od 30 dana od dana dostave rješenja, odnosno ako podnesenu tužbu povuku, smatrat će se da potraživanje nije bilo ni osporeno.

10. Tužba za utvrđenje — prethodno pitanje

Prema zakonu stranke mogu osporavati postojanje, visinu i pravnu prirodu prijavljenih potraživanja te postojanje osnove za ograničenje odgovornosti predlagača u odnosu na prijavljena potraživanja. To osporavanje će stranke moći poduzeti na ročištu za ispitivanje potraživanja kada ih sud pozove da se izjasne o prijavljenim potraživanjima i o osnovi ograničenja odgovornosti predlagača.

Međutim, sud u izvanparničnom postupku neće moći donijeti odluku povodom tih osporavanja, već će morati odgovarajuće stranke uputiti na parnicu, kako je to opisano pod 9. Prema tome, izvanparnični sud ne može riješiti ova pitanja kao prethodna, jer ZPUP ima izričite odredbe kako se ona imaju riješiti.

Kakvo je bilo stanje u tom pogledu prije donošenja ZPUP-a?

Prije donošenja ZPUP-a vrijedila su pravna pravila bivših zakona. O ovom pitanju odlučivali su sudovi prije donošenja ZPUP-a u postupku nakon potonuća broda »Cavtat«, vlasništvo brodara Atlantske plovidbe.

10.1.

Predlagatelj Atlantska plovidba iz Dubrovnika je u vezi sa sudarom i potonućem broda »Cavtat« izjavila napust (abandon) broda i neplaćene vozarine za robu koja se na njemu nalazila. Povodom navedene predlagateljve izjave počeo je pred Okružnim privrednim sudom u Splitu teći izvanparnični postupak ograničenja brodarove odgovornosti.

Okružni privredni sud u Splitu je rješenjem R1-16/77 od 26. 4. 1979. godine odobrio osnivanje fonda ograničene odgovornosti i pozvao vjerovnike da u određenom roku prijave svoje potraživanje.

Na ročištu za ispitivanje potraživanja Republika Italija je u svojstvu vjerovnika osporila predlagatelju pravo da njenu tražbinu podvrgne ograničenju odgovornosti, a predlagatelj je istovremeno osporio postojanje i visinu vjerovnikove tražbine.

U povodu ovih osporavanja sud je — na temelju pravnog pravila iz čl. 10, st. 2. Zakona o sudskom vanparničnom postupku iz 1934. godine — uputio vjerovnika da u roku od 30 dana podnese protiv predlagatelja tužbu radi utvrđenja da njegova tražbina nije podvrgnuta ograničenju brodarove odgovornosti, kao i radi utvrđenja postojanja i visine prijavljene tražbine.

10.2.

Okružni privredni sud u Splitu je u izvanparničnom postupku ograničenja brodarove odgovornosti uputio vjerovnika na parnicu primjenom pravilnog pravila o PRETHODNIM PITANJIMA (čl. 10 biv. Zakona).

Postavlja se pitanje: da li ispitivanje prijavljenih tražbina predstavlja prethodno pitanje za izvanparnični postupak ograničenja brodarove odgovornosti?

Po odredbi člana 10, st. 2. Zakona o sudskom vanparničnom postupku iz 1934. godine, izvanparnični sud može po prijedlogu ili po složbenoj dužnosti uputiti stranke na parnicu radi utvrđenja prava ili pravnog odnosa ako odlučivanje o prethodnom pitanju zavisi od utvrđenja spornih činjenica. Dakle izvanparnični sud ima fakultativnu ovlast da uputi stranke na parnicu ako su sporne činjenice, na kojima se osniva pravo ili pravni odnos, od kojih zavisi odluka o samoj izvanparničnoj stvari. Prema tome u toj će parnici biti utvrđeno pravo ili pravni odnos koji predstavljaju prethodno pitanje u izvanparničnom postupku.

Prethodna pitanja su samo pravna pitanja uvjetnog značaja, ne i takva pitanja činjenične naravi; ona su prejudicijalne prirode u odnosu na glavnu stvar, a predstavljaju samostalnu pravnu cjelinu o kojoj bi se pred nadležnim sudom ili drugim nadležnim organom moglo meritorno rješavati kao o glavnom pitanju.

Prema tome smatramo da sporove proistekle iz prigovora iznesenih na ročištu za ispitivanje prijavljenih tražbina u izvanparničnom postupku ograničenja brodarove odgovornosti ne možemo smatrati prethodnim pitanjima u tom izvanparničnom postupku.

10.3.

Ispitivanje prijavljenih tražbina obavlja se na ročištu za ispitivanje potraživanja. Raspravljanje na ročištu za ispitivanje potraživanja ograničava se na dva pitanja:

- o postojanju osnove za ograničenje odgovornosti predlagača (brodara) te
- o postojanju, visini i pravnoj prirodi prijavljenih potraživanja.

10.4.

Prema tome na ročištu za ispitivanje prijavljenih potraživanja može VJEROVNIK osporiti da je njegovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti predlagača, a PREDLAGAČ može osporiti postojanje i visinu vjerovnikova potraživanja.

Za oba slučaja osporavanja ZPUP pretpostavlja (*praesumptio juris tantum*) da je tvrdnja PREDLAGAČA istinita; to znači da zakon pretpostavlja da je vjerovnikovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti te da vjerovnikovo potraživanje ne postoji, odnosno ako postoji da je iskazano u previsokom iznosu.

10.5.

Ako vjerovnik ne podnese tužbu za utvrđenje ili ako podnesenu tužbu povuče, smatrat će se

— da se odrekao svog osporavanja o tome da je njegovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti predlagača, kao i

— da potraživanje nije ni prijavio.

Navedene presumpcije o odricanju od osporavanja i o nepodnošenju prijave potraživanja su apsolutne, pa se ne može dokazivati suprotno.

10.6.

Ako vjerovnik upućen od izvanparničnog suda podnese navedenu tužbu za utvrđenje, onda će presuda donesena u ovoj parnici djelovati — snagom proširenih granica subjektivne pravomoćnosti — neposredno prema svim strankama u postupku ograničenja brodarove odgovornosti; stoga svi vjerovnici u odnosu na tu parnicu imaju položaj potencijalnih jedinstvenih suparničara, što im omogućuje da u tom svojstvu u njoj interveniraju.

10.7.

Cilj izvanparničnog postupka ograničenja brodarove odgovornosti predstavlja osnivanje fonda ograničene odgovornosti, a ne njegovu podjelu. Prema tome pitanje o postojanju, visini i pravnoj prirodi prijavljenih potraživanja i pitanje o postojanju osnove za ograničenje odgovornosti predlagača, ne predstavlja prethodna pitanja za ovaj izvanparnični postupak.

Uostalom, da vjerovnik nije pokrenuo parnicu na koju ga je uputio izvanparnični sud, imalo bi se smatrati da se vjerovnik odrekao svog osporavanja da je njegovo potraživanje podvrgnuto ograničenju odgovornosti predlagača, odnosno imalo bi se smatrati da potraživanje nije ni prijavio (članovi 406 i 408 ZPUP-a).

Kada bi se ovdje radilo o prethodnim pitanjima, dakle o pravnim pitanjima o čijem rješenju ovisi odluka o glavnoj stvari, onda se ne bi bez njihova meritornog rješenja niti moglo odlučiti o glavnoj stvari; odluka o glavnoj stvari ne bi mogla biti ovisna o apsolutnim presumpcijama.

10.8.

Ako se ovdje ne radi o prethodnim pitanjima, o čemu se onda radi?

Smatramo da u slučaju kada među strankama u izvanparničnom postupku ograničenja brodarove odgovornosti postane sporno da li tražbinu treba podvrgći ograničenju brodarove odgovornosti ili da li postoji prijavljena tražbina i da li je osnovana njena visina, treba primijeniti odredbu iz čl. 2, st. 2. toč. 1. Zakona o sudskom vanparničnom postupku iz 1934. godine koji određuje da izvanparnični sud mora, kada nađe da nije nadležan, uputiti stranku nadležnoj vlasti.

Čim među strankama postane sporna osnova ograničenja odgovornosti predlagača ili postojanje odnosno visina prijavljenog potraživanja, izvanparnični sud nije nadležan ni ovlašten da razriješi ovaj spor (teonija spora!). Sud mora vjerovnika uputiti na parnicu da se tamo sporna pitanja riješe u parničnom, kontradiktornom postupku.

10.9.

Ovlaštenje izvanparničnog suda za upućivanje na parnicu prema čl. 10, st. 2. Zakona o sudskom vanparničnom postupku iz 1934. godine je fakultativno, dok je ovlaštenje izvanparničnog suda po članu 406 i 408 ZPUP-a

obligatorno. Kako je dužnost izvanparničnog suda prema čl. 2, st. 2. toč. 1. bivšeg Zakona također obligatorne prirode, to smatramo da se Okružni privredni sud u Splitu trebao pozvati na ovo pravno pravilo, a ne na ono iz čl. 10, st. 2. istog Zakona.

10.10.

Smatramo da je Okružni privredni sud u Splitu pogriješio kada se pozvao na pravno pravilo iz čl. 10, st. 2. Zakona o sudskom izvanparničnom postupku iz 1934. godine, jer se to pravno pravilo odnosi na prethodna pitanja, dok pitanja o kojima se među strankama javio spor u izvanparničnom postupku nisu prethodna pitanja, jer o rješenju tih pitanja ne ovisi osnivanje fonda ograničene odgovornosti broдача, već eventualno samo njegova podjela.

11. *Namirenje potraživanja u inozemstvu*

Sud može, na prijedlog predlagača za osnivanje fonda, odrediti da se iz fonda izdvoji svota koja bi bila potrebna za namirenje tog potraživanja u inozemstvu i to u razmjeru prema ostalim prijavljenim potraživanjima i prema fondu ograničene odgovornosti. U prijedlogu treba učiniti vjerojatnim da bi iz fonda ograničene odgovornosti takvo potraživanje trebalo namiriti u inozemstvu.

Zakon ne utvrđuje kriterije po kojima će sud odlučiti o osnovanosti predlagačeva prijedloga za izdvajanje svote radi namirenja vjerovnika u inozemstvu. Smatramo da sama činjenica što se određeno potraživanje ima namiriti u inozemstvu nije posve dovoljan razlog za usvajanje prijedloga; stoga bi vjerojatno prilikom odlučivanja o prijedlogu trebalo uzeti u obzir i teškoće koje bi vjerovnika u inozemstvu mogle sprečavati da jednako kao i ostali vjerovnici ostvaruje svoja prava.

Svota koja je izdvojena iz fonda temeljem sudske odluke čuva se u posebnom depozitu 10 godina od dana kada rješenje o konačnoj diobi osnovanog fonda ograničene odgovornosti postane pravomoćno. Sud može i prije proteka 10-godišnjeg roka odrediti da se izdvojena svota u cijelosti ili djelomično vrati u opći depozit fonda ograničene odgovornosti ako bi se prema okolnostima moglo zaključiti da su otpale pretpostavke za izdvajanja te svote. Nakon proteka 10-godišnjeg roka sud će izdvojenu svotu vratiti u opći depozit fonda ograničene odgovornosti.

Odluku o vraćanju izdvojene svote u opći depozit fonda ograničene odgovornosti sud može donijeti i po službenoj dužnosti.

12. *Rokovi za prijavu potraživanja*

Vjerovnici mogu svoja potraživanja koja se namiruju iz fonda ograničene odgovornosti prijaviti u ovim rokovima:

12.1.

Vjerovnici trebaju svoja potraživanja koja se namiruju iz fonda ograničene odgovornosti prijaviti sudu u roku od 90 dana od dana objave rješenja kojim se utvrđuje osnivanje fonda ograničene odgovornosti u Službenom

listu SFRJ (bez obzira na to da li o tim potraživanjima već teče parnica odnosno da li je o njihovu postojanju donesena pravomoćna odluka).

Navedeni rok za prijavu potraživanja nije prekluzivan.

Vjerovnici koji svoja potraživanja prijave nakon protoka navedenog 90-dnevnog roka dužni su predlagачu i ostalim strankama u postupku, na njihov zahtjev, nadoknaditi troškove postupka uzrokovane naknadnom prijavom! Sud može pozvati te vjerovnike da u određenom roku polože svotu koja će biti potrebna za namirenje tih troškova.

12.2.

Ispitivanje prijavljenih potraživanja obavlja se na ročištu za ispitivanje potraživanja, pa bi prijavu trebalo podnijeti prije održavanja tog ročišta.

Radi ispitivanja potraživanja prijavljenih nakon zaključenja ročišta za ispitivanje potraživanja, sud će zakazati novo ročište za ispitivanje potraživanja. Vjerovnici koji su s takvim zakašnjenjem podnijeli prijave pogodit će sankcije koje su opisane pod 12.1. Osim te sankcije, koja se odnosi samo na troškove, postoji i jedna mnogo važnija: vjerovnici, čija se potraživanja ispituju na novom ročištu zbog zakašnjele prijave, ne mogu osporavati prije priznata potraživanja.

12.3.

Budući da navedeni rokovi očito nisu prekluzivni, postavlja se pitanje o tome da li postoji neki prekluzivni rok za podnošenje prijave potraživanja prema osnovanom fondu ograničene odgovornosti.

Takav rok ipak postoji: vjerovnici mogu svoja potraživanja prijavljivati do zaključenja prvog ročišta za diobu fonda ograničene odgovornosti. Taj je rok prekluzivan, jer potraživanja prijavljena nakon zaključenja prvog ročišta za diobu fonda ograničene odgovornosti neće se utvrđivati.

S obzirom na to da se prekasno prijavljena potraživanja neće utvrđivati, a da se potraživanja na koja se odnosi fond ograničene odgovornosti mogu namirivati samo iz tog fonda, propuštanje prekluzivnog procesnog stadija dovodi do gubitka prava na ostvarivanje potraživanja u sudskom postupku.

13. *Sudska odluka o ispitivanju prijavljenih potraživanja*

Ispitivanje prijavljenih potraživanja obavlja se na ročištima koja sud zakazuje za ispitivanje potraživanja. Zakonom nisu limitirana ročišta za ispitivanje potraživanja, pa ih može biti i više od jednog; to je razvidno iz odredbe da vjerovnici mogu podnositi nove prijave sve do zaključenja prvog ročišta za diobu fonda ograničene odgovornosti.

Sud će — nakon provedena postupka za ispitivanje prijavljenih potraživanja — rješenjem utvrditi koja se potraživanja priznaju i u kojoj visini. Rješenje o priznavanju prijavljenih potraživanja deklaratorne je naravi. Budući da priznanje ne zavisi od konstitutivne odluke suda već od dispozicija stranaka u postupku (relativna presumpcija u konkludentnom propuštanju osporavanja prijavljenih potraživanja), sud će ovim rješenjem utvrditi u odnosu na koja potraživanja su se stekle zakonske pretpostavke po kojima ih se treba smatrati priznatim.

Budući da izostanak stranaka s ročišta za ispitivanje potraživanja ne sprečava njegovo održavanje, sud mora pri odlučivanju uvažiti pismene podneske stranaka i njihova propuštanja.

14. Dioba fonda ograničene odgovornosti

Dioba fonda ograničene odgovornosti provodi se nakon pravomoćnosti rješenja o priznanju prijavljenih potraživanja. Navedeno će rješenje postati pravomoćnim kada se više ne bude moglo pobijati pravnim lijekovima (redovnim).

Sud može obaviti i privremenu djelomičnu diobu fonda ograničene odgovornosti radi preethodne isplate utvrđenih potraživanja. Ovakvu odluku sud može donijeti na prijedlog vjerovnika koji učini vjerojatnim da se parnica po nekoj od tužbi iz gornje točke 9. neće završiti u roku od 6 mjeseci.

Iz odredbe o ovlaštenju suda (»može« — dakle ne mora!) moglo bi se zaključiti da bi sud mogao odbiti vjerovnikov prijedlog za privremenu, prethodnu diobu fonda. Iako zakon ne navodi kriterije kojima bi se sud trebao rukovoditi pri ocjenjivanju osnovanosti prijedloga, smatramo da bi barem visina iznosa čije se prethodno namirenje predlaže, vjerojatna dužina parnica u toku, te socijalni položaj vjerovnika, bili elementi koji bi trebali biti značajni pri donošenju odluke.

Privremena djelomična dioba fonda ograničene odgovornosti obuhvaća dio fonda ograničene odgovornosti koji ostaje nakon što se iz cjelokupnog fonda izdvoje sredstva za eventualno namirenje potraživanja koja su još sporna, u svoti u kojoj bi ta potraživanja trebalo namiriti da je njihovo postojanje utvrđeno u visini u kojoj su prijavljena. Izvršena privremena dioba može naknadno biti korigirana tako da se namirenim vjerovnicima isplate dopunske svote, kad se konačno utvrdi koliko će od rezervnih sredstava, izdvojenih za eventualno namirenje potraživanja koja su još sporna, biti isplaćeno.

Dioba sredstava fonda ograničene odgovornosti koja su izdvojena radi namirenja vjerovnika u inozemstvu, provodi se nakon što se pravomoćno završi postupak za ispitivanje spornih potraživanja na koja se izdvojene svote odnose, uzimajući u obzir već obavljenu privremenu djelomičnu diobu.

Radi provođenja diobe fonda ograničene odgovornosti sud izrađuje nacrt te diobe.

Nacrt diobe fonda mogao bi izraditi sam sudac pojedinac pred kojim se provodi postupak ograničenja odgovornosti, pod uvjetom da on ima stručna znanja potrebna za obavljanje ovog zadatka.²³ Ako, pak, sud nema takvih znanja, on će radi izrade nacrta diobe osnovanog fonda ograničene odgovornosti angažirati posebnog stručnjaka izvan suda.

Nakon izrade nacrta diobe fonda ograničene odgovornosti sud zakazuje ročište za raspravljanje o nacrtu diobe te na njega poziva stranke i do-

²³ Arg. iz čl. 250 ZPP.

stavlja im primjerak diobe. Pravo sudjelovanja na ročištu u svojstvu stranke imaju:

- predlagač,
- vjerovnici čija su potraživanja utvrđena i za koje je ustanovljeno da se namiruju iz fonda ograničene odgovornosti, te
- vjerovnici čija su potraživanja osporena.

Raspravljanje na ročištu ograničava se na razmatranje nacрта diobe fonda ograničene odgovornosti. Iz propuštanja stranaka da se izjasne o nacrtu diobe fonda ne mogu se izvoditi nikakvi presumptivni zaključci.

Izostanak stranaka s ročišta ne sprečava sud da održi ročište. Na ročištu će sud pozvati prisutne stranke da se izjasne o nacrtu diobe fonda, kao i da istaknu svoje prigovore na taj nacrt.

Rješenje o diobi osnovanog fonda ograničene odgovornosti sud donosi na temelju rezultata postupka. U slučaju izostanka stranaka s ročišta, sud će za podlogu svog odlučivanja uzeti u obzir stanje spisa, što znači da će voditi računa i o pismenim podnescima stranaka.

Sud je dužan u roku od 3 dana od dana kada je rješenje o diobi fonda postalo pravomoćnim izdati nalog za isplatu potraživanja vjerovnicima na koje se odnosi rješenje o diobi. Navedeno će rješenje postati pravomoćnim ako protiv njega nije bila izjavljena žalba, odnosno ako ga više nitko nije mogao pobijati žalbom, kao i od dana kada drugostepeni sud dostavi pravomoćno rješenje prvostepenom sudu. Rok u kome je sud dužan izdati nalog za isplatu potraživanja vjerovnicima samo je instruktivne naravi.

15. Zastarijevanje potraživanja

Prijava potraživanja u postupku ograničenja odgovornosti broдача ima u pogledu prekida zastarijevanja isti učinak kao i podnošenje tužbe u parničnom postupku.

Zastarijevanje se prekida podizanjem tužbe i svakom drugom vjerovnikovom radnjom poduzetom protiv dužnika pred sudom ili drugim nadležnim organom radi utvrđivanja, osiguranja ili ostvarenja potraživanja.²⁴

U pogledu potraživanja koja su osporena u postupku ispitivanja potraživanja, smatra se da je zastarijevanje prekinuto počevši od dana prijave potraživanja do protoka roka za podnošenje tužbe za utvrđenje postojanja i visine vjerovnikova potraživanja odnosno prava namirenja iz fonda ograničene odgovornosti, tužbe da potraživanje ne postoji i tužbe radi utvrđenja postojanja i visine vjerovnikovog potraživanja, odnosno do dana kad presuda kojom se utvrđuje da se vjerovnikovo potraživanje ne namiruje iz fonda ograničene odgovornosti postane pravomoćna.

Nakon prekida zastarijevanje počinje teći iznova, a vrijeme koje je proteklo prije prekida ne računa se u zakonom određeni rok za zastaru.

²⁴ čl. 388 ZOO.

Zastarijevanje potraživanja koja se na temelju rješenja o diobi fonda ograničene odgovornosti namiruju iz fonda, počinje ponovo teći kad rješenje o diobi postane pravomoćno.

Zastarijevanje prekinuto priznanjem dužnika počinje teći iznova od priznanja.

Kad je prekid zastarijevanja nastao podizanjem tužbe ili prijavljivanjem potraživanja u nekom postupku, ili isticanjem prijeboja potraživanja u sporu, zastarijevanje počinje teći iznova od dana kad je spor okončan ili svršen na neki drugi način.

Kad je prekid zastarijevanja nastao zahtjevom prinudnog izvršenja ili osiguranja ili prijavom potraživanja u stečajnom postupku, zastarijevanje počinje teći iznova od dana okončanja odnosno postupka.

Prekid zastarijevanja izvršen podizanjem tužbe ili kojom drugom vjerovnikovom radnjom poduzetom protiv dužnika pred sudom ili drugim nadležnim organom radi utvrđivanja, osiguranja ili ostvarenja potraživanja smatra se da nije nastupilo ako vjerovnik odustane od tužbe ili radnje koju je poduzeo.

Smatra se da nije bilo prekida zastarijevanja ako vjerovnikova tužba ili zahtjev bude odbačen ili odbijen, ili ako isposlovana ili poduzeta mjera izvršenja ili osiguranja bude poništena.²⁵

16. Osnivanje sudskog depozita

Sud će u korist vjerovnika, kojima ni u roku od 6 mjeseci od dana izdavanja naloga za isplatu potraživanja vjerovnicima na koje se odnosi rješenje o diobi ne bude mogao isplatiti njihova potraživanja, iz sredstava fonda ograničene odgovornosti osnovati poseban depozit prema pravilima o osnivanju sudskog depozita.

17. Troškovi postupka

U postupku ograničenja odgovornosti broдача svaka stranka snosi svoje troškove, ako ZPUP-om nije drukčije određeno.

ZPUP sadrži odredbe koje predstavljaju izuzetak od gornjeg pravila:

— vjerovnici koji svoja potraživanja prijave nakon proteka roka od 90 dana od dana objave rješenja kojim se utvrđuje osnivanje fonda u Službenom listu SFRJ, dužni su predlagачu i ostalim strankama u postupku, na njihov zahtjev, nadoknaditi troškove postupka uzrokovane naknadnom prijavom;²⁶

— gornje pravilo ne odnosi se na troškove koji nastanu u povodu parnica koje se vode po uputi suda, a koje su opisane gore pod 9.

Pravila o troškovima u parničnom postupku (čl. 151—178 ZPP-a treba odgovarajuće primjenjivati u postupku ograničenja odgovornosti, u mjeri u kojoj to dopušta gornje pravilo.

²⁵ čl. 389 ZOO.

²⁶ čl. 412, st. 5. ZPUP.

18. Pravni lijekovi

Protiv rješenja donesenih u postupku ograničenja odgovornosti broдача dopuštena je žalba. Pravovremeno podnesena žalba zadržava izvršenje rješenja, koje se može izvršiti. Rok za žalbu protiv rješenja donesenih u postupku ograničenja odgovornosti broдача jest 8 dana od dana dostave rješenja. U povodu žalbe protiv rješenja nema mjesta primjeni pravila o odgovoru na žalbu i o održavanju rasprave pred drugostepenim sudom.²⁷

U postupku ograničenja odgovornosti broдача stranke i javni tužilac mogu protiv rješenja suda kojim je postupak pred sudom pravomoćno završen izjavljivati sve pravne lijekove koji se mogu izjaviti protiv presuda donesenih u parničnom postupku.

U pogledu ulaganja izvanrednih pravnih lijekova, rješenja, kojima se postupak ograničenja odgovornosti pred sudom pravomoćno završava, izjednačavaju se s presudama donesenim u parničnom postupku.

Pravomoćna rješenja donesena u postupku ograničenja odgovornosti, kojima se postupak ne završava (incidentalna rješenja), ako je protiv njih dopušteno ulaganje samostalne žalbe, mogu se pobijati ostalim pravnim lijekovima u granicama u kojima to dopušta odgovarajuća primjena odredaba ZPP-a o izvanrednim pravnim lijekovima.

III. OGRANIČENJE ODGOVORNOSTI POMORSKOG BROĐARA ZA ŠTETE OD ZAGAĐIVANJA I IZLIJEVANJA ULJA KOJE SE PREVOZI KAO TERET

1. *Odgovornost za oštećenje stvari i zagađivanje okolice*

Brod odgovara za štetu koju nanese operativnim obalama, lukobranama, lučkim odnosno pristanišnim uređajima i postrojenjima te drugim objektima u luci odnosno pristaništu ili na moru odnosno unutrašnjim vodama. Brod također odgovara za štetu koju uzrokuje plutajućim objektima (balisažnim oznakama, plutačama za vez, podvodnim kanalima, cjevovodima i sl.).

Odgovornost broда za navedene štete zasniva se na principu odgovornosti bez obzira na krivnju (kauzalna odgovornost); postoje samo dva razloga oslobođenja od odgovornosti:

- krivnja organizacije koja upravlja objektima,
- stanje tih objekata.

Viša sila neće se moći primijeniti kao ekskulpacioni razlog.

Odgovornost bez obzira na krivnju primjenjuje se i na štete koje uzrokuje brod izlivanjem ili izbacivanjem stvari opasnih i štetnih za okolicu (ulja, otpadnih tekućih goriva i njihovih smjesa, otpadnih voda, drugih otpad-

²⁷ čl. 381 ZPP.

nih stvari i drugih sličnih predmeta). Izlijevanje je nehotimičan ispust štetnih materija, a izbacivanje hotimičan.

2. Odgovornost za zagađivanje od pomorskog broda izlijevanjem ulja koje prevozi kao teret

Za štete što ih uzrokuje pomorski brod koji prevozi ulje kao rasuti teret izlijevanjem ili izbacivanjem tog ulja odgovara nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda ako ne dokaže da je izlijevanje odnosno izbacivanje uzrokovano:

- ratom, neprijateljstvima, građanskim ratom, ustankom ili prirodnom pojavom izvanrednog, neizbježnog i neodoljivog značenja;
- isključivo radnjom ili propustom trećeg u namjeri da se uzrokuje šteta;
- isključivo radnjom ili propustom organa ili organizacije koji se brinu za sigurnost plovidbe u obavljanju te funkcije.

Ako nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda dokaže da je štetu u cijelosti ili djelomično skrivila oštećena osoba, sud će ga potpuno ili djelomično osloboditi odgovornosti za naknadu štete koju je pretrpjela ta osoba. Za štete od ulja odgovara se bez obzira na krivnju, a štetnik se može osloboditi odgovornosti samo ako dokaže jedan od prije navedenih uzroka. Gornja odredba usmjerava odgovornost za štete od ulja isključivo na nosioca prava raspolaganja odnosno vlasnika broda, a ne brodara.

Nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda imaju pravo regresa protiv štetnika.

Zahtjev za naknadu štete nastale izlijevanjem ili izbacivanjem ulja koje se prevozi kao rasuti teret ne može se podnijeti protiv članova posade broda i drugih osoba koje rade u ime brodara.

Odredbe o odgovornosti za zagađivanje izlijevanjem ulja koje se prevozi kao teret neće se primjenjivati na ratne brodove.

Odredbe o odgovornosti za zagađivanje od pomorskog broda izlijevanjem ulja koje se prevozi kao teret preuzete su iz Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štete od zagađenja uljem od 1969, koju je SFRJ ratificirala (SL SFRJ, Međ. ug. 7/1977).

Ako je do izlijevanja ili izbacivanja ulja došlo iz dva ili više brodova, a nije moguće utvrditi iz kojeg je broda koji dio štete uzrokovan, nosioci prava raspolaganja brodom odnosno vlasnici tih brodova za tu štetu odgovaraju solidarno. Navedena solidarna odgovornost dvaju ili više nosilaca prava raspolaganja odnosno vlasnika broda bit će za svaki brod ograničena prema odredbama o ograničenju odgovornosti za navedene štete.

3. Svote ograničenja odgovornosti

Svote ograničenja odgovornosti preračunate su prema članu V. Konvencije od 1969, gdje iznose 2000 Poincaré franaka po toni broda, s time da ukupna svota, tzv. plafon odgovornosti, ne može prijeći 210 milijuna Poincaré franaka.

Nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda može ograničiti svoju odgovornost na navedene svote samo ako osnuje fond ograničene odgovornosti za štete uzrokovane izlijevanjem ili izbacivanjem ulja.

Nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda ne može ograničiti svoju odgovornost na opisani način ako je događaj koji je uzrokovao štetu nastao njegovom osobnom krivnjom; prema tome nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda će u slučaju osobne odgovornosti neograničeno odgovarati za štetne posljedice. Uočljivo je da brodar neće moći ograničiti svoju odgovornost za ove štete.

4. Fond ograničene odgovornosti

Fond ograničene odgovornosti osniva nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda. Fond ograničene odgovornosti za štete uzrokovane izlijevanjem ili izbacivanjem ulja može osnovati i osiguratelj ili druga osoba koja je izdala financijsko jamstvo o imovinskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem uljem.

Iz člana VII, st. 3. Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem uljem (SL SFRJ, Međ. ug. 7/77) preuzeta je u član 81 ZPUP-a odredba prema kojoj brod koji prevozi više od 2000 tona ulja kao teret u rasutom stanju mora imati potvrdu o osiguranju ili drugome financijskom jamstvu o imovinskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem uljem.

Navedenom se potvrdom dokazuje da brod ima važeće osiguranje ili drugo financijsko jamstvo za svoju ograničenu odgovornost u svoti koja je određena prema načelima utvrđenim prije pod 3. Potvrdu o osiguranju ili drugome financijskom jamstvu o imovinskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem uljem izdaje organ u republici nadležan za poslove pomorstva na obrascu koji je određen u članu 27 Pravilnika o sadržini, obrascima i načinu vođenja brodskih isprava i knjiga brodova trgovačke mornarice SFRJ.

Osiguratelj ili druga osoba koja je izdala spomenuto financijsko jamstvo može osnovati fond ograničene odgovornosti za navedene štete i kad je šteta uzrokovana osobnom krivnjom nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda, a da se time ne dira u prava oštećenika prema nosiocima prava raspolaganja brodom ili vlasnicima. Kada osiguratelj ili drugi financijski jamac osnuje fond ograničene odgovornosti, nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda odgovarat će u slučaju osobne krivnje — neograničeno.

Brod koji kao teret prevozi više od 2000 tona ulja mora imati osiguranje ili drugo financijsko jamstvo, kao što je bankovno jamstvo ili potvrda izdana od jednog od međunarodnih fondova za naknadu štete do visine granice odgovornosti za štete uzrokovane izlijevanjem ili izbacivanjem ulja. Navedeno osiguranje mora biti bezuvjetno i neopozivo.

Valjanost osiguranja ili drugog financijskog jamstva ne može prestati prije proteka roka od 3 mjeseca, računajući od dana kada je organu u republici nadležnom za pomorstvo javljeno da će osiguranje ili drugo financijsko jamstvo izgubiti valjanost ako se, istovremeno, jedno osiguranje ili financijsko jamstvo ne zamijeni drugim.

Kada strani brod koji prevozi više od 2000 tona ulja kao teret nema potvrdu o osiguranju ili drugom financijskom jamstvu o imovinskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem uljem, neće smjeti ući u luku, izlaziti iz luke SFRJ, niti u njima iskrcavati ili ukravati ulje. Strani brod u smislu navedenog pravila je svaki pomorski brod bilo koje vrste, koji stvarno prevozi ulje kao rasuti teret. Pravilo koje vrijedi za strani brod vrijedi i za brod koji prevozi više od 2000 tona ulja, koji je u vlasništvu strane države, a koji nije pokriven osiguranjem ili drugim financijskim jamstvom, ako nema potvrdu države u kojoj je upisan da je vlasništvo države i da je njegova odgovornost pokrivena u granicama koje su utvrđene prije pod 3.

Fond ograničene odgovornosti je imovinska vrijednost koju brodar polaže radi podmirenja potraživanja svote na koju se ograničava njegova odgovornost. Fond ograničene odgovornosti služi isključivo za namirenje potraživanja nastalih iz događaja zbog kojega je osnovan, a njegovo osnivanje ne znači i priznanje odgovornosti za potraživanja zbog kojih je osnovan.

Iz fonda ograničene odgovornosti za štete uzrokovane izlivanjem ili izbacivanjem ulja koje se prevozi kao teret, nosilac prava raspolaganja brodom ili vlasnik broda može nadoknaditi troškove što ih je dobrovoljno podnio radi razumnog izbjegavanja ili smanjenja zagađivanja. I ova je odredba preuzeta iz Konvencije od 1969, a cilj joj je da stimulira nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda na poduzimanje svih potrebnih mjera da bi se nakon nezgode smanjile štetne posljedice zagađivanja.

5. Tužba za naknadu štete uzrokovane zagađenjem

Tužba za naknadu štete uzrokovane zagađenjem može se podnijeti neposredno protiv osiguratelja ili druge osobe koja je pružila financijsko jamstvo. I u slučaju direktne tužbe prema osiguratelju ili jamcu može se tužiti i odgovorna osoba, pa će u tom slučaju tuženici odgovarati solidarno.

Osiguratelj ili jamac može istaći protiv tužitelja sve prigovore koje bi mogao istaći nosilac prava raspolaganja brodom odnosno vlasnik broda, osim prigovora stečaja ili likvidacije. Ova odredba proizlazi iz pravne prirode jamstva i osiguranja. Iznimno od ovog pravila osiguratelj ili jamac mogu istaći prigovor da je šteta zagađenjem uzrokovana namjernom radnjom nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda. Prema tome osiguratelj i jamac neće biti obvezni na naknadu štete pod uvjetom da uspiju dokazati dolus nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda.

Osiguratelj ili jamac ima pravo zahtijevati od nosioca prava raspolaganja brodom odnosno vlasnika broda da se pridruži postupku kao umješač. Smatramo da u tom slučaju umješač ne bi trebao dokazivati svoj pravni interes. U daljnjem tijeku parnice umješač je ovlašten stavljati prijedloge i poduzimati sve ostale parnične radnje u rokovima u kojima bi te radnje mogla poduzimati stranka kojoj se pridružio.

Za razdiobu fonda ograničene odgovornosti koji je osnovan u SFRJ isključivo su nadležni jugoslavenski sudovi.

6. Prekluzivni i zastarni rokovi

Pravo na naknadu štete za zagađivanje od pomorskog broda izlivanjem ulja koje se prevozi kao teret gasi se ako se tužba ne podnese u roku od 6 godina od dana nastanka događaja koji je uzrokovao štetu. Kada je događaj nastao u više navrata, rok od 6 godina počinje teći od dana kad je događaj započeo.

Pravo na naknadu štete za zagađenje od pomorskog broda izlivanjem ulja koje se prevozi kao rasuti teret zastarjeva u roku od 3 godine od dana kad je šteta nastala.

Zastarni i prekluzivni rokovi preuzeti su iz člana VIII. Konvencije od 1969. godine.

Summary

PROCEEDINGS ON LIMITATION OF THE OPERATOR'S LIABILITY
FOR MARINE POLLUTION DAMAGE IN THE NORTHERN ADRIATIC

The subject matter indicated in the title is dealt with in four parts: 1) introduction, 2) limitation of liability, 3) limitation of the operator's liability for damage caused by oil spills or discharge from a sea-going ship in which the oil is not carried as cargo, and 4) limitation of the operator's liability for damage caused by oil spills or discharge from a sea-going ship carrying the oil as cargo.

In the introduction the author points out the sources of law which regulate this problem in the SFR of Yugoslavia.

In the second part on limitation of liability in general, the author indicates the types of damage for which the operator's liability may be limited and those types for which it is unlimited.

In the part on limitation of the operator's liability in cases in which the oil is not carried as cargo, the author explains the most important problems concerning the establishment of a limited liability fund, the statutory limitations of the operator's liability, and initiation of proceedings on limitation of the operator's liability. The questions of territorial jurisdiction and jurisdiction *ratione materiae* in such proceedings are also dealt with. Furthermore, the author discusses types of court decisions involving a motion for limitation of the operator's liability, examination of the merits of claims as well as the rejection of claims. Special attention is devoted to legal problems related to these matters in non-litigious proceedings on limitation of the operator's liability. Finally, the author describes the settlement of such claims abroad, the time-limit for filing a claim, distribution of funds from the limited liability fund as well as the time of prescription for claims and costs of the proceedings.

The final section on limitation of the operator's liability in cases in which the oil is carried as cargo focuses on questions relating to liability for damaged things and environment pollution, liability for oil discharge pollution from sea-going ships carrying the oil as cargo, the extent of limitation of liability, the limited liability fund, actions for compensation for oil damage, the absolute deadline and time of prescription.

PROBLEMI ZAGAĐIVANJA MORA I OKOLINE U SVJETLU STARIH STATUTA KVARNERSKOG PRIOBALJA I ŠIRE

UDK 628.392:34/091)(083.1)(262.3-17)

Dr. ĐORĐE MILOVIĆ, red. prof. u mirovini
Pravni fakultet u Rijeci

Izvorni znanstveni članak
Ur. 5. 1. 1989.

Tek jedan dio statuta kvarnerskog priobalja sadržavao je propise o zaštiti od zagađivanja, ali samo svog kopnenog dijela (Senjski, Riječki, Kastavski i Mošćenički statut), a neki od njih nisu ovim problemima poklanjali nikakvu pažnju (Vinodolski zakon, Trsatski, Krčki i Veprinački statut). Tamo gdje se ovim problemima poklanjala pažnja statutarnim propisima uglavnom se zabranjuje zagađivanje gradskih područja izmetom, prljavom vodom, smećem i drugom nečistoćom, zabranjuje se držanje životinja u gradu, kao i štavljenje koža u samom gradu, te se brine o zaštiti pitke vode od zagađivanja. Nijedan se od ovih statuta ne bavi problemima zagađivanja mora (pa čak ni luka).

Skoro su identični ili su vrlo slični (u odnosu na ove probleme) i propisi starih statuta šireg dalmatinskog priobalja, s napomenom da je Korčulanski statut (odnosno reformacije) štiti gradsku luku od zagađivanja, ali ne i najbližu obalu (osim luke), a slično je postupao i Splitski statut (odnosno reformacije). Poznati su i slučajevi da je, na laganjem bacanja smeća i ostale nečistoće u more, problem sprečavanja zagađivanja kopna rješavan upravo nekontroliranim zagađivanjem mora, pa čak i najneposrednije gradske obale (u čemu je dobro prednjačio Dubrovnik).

Stari statuti kvarnerskog priobalja, općenito uzevši, u svojim su propisima unekoliko i prema ondašnjim shvaćanjima praktičnih potreba sredine i vremena, poklanjali pažnju ponekim problemima iz domene zaštite od zagađivanja. Ipak, razlike među njima u tom pogledu bile su vrlo velike i kre-tale su se od potpunog ignoriranja ovih problema, preko djelomičnog i sporadičnog bavljenja njima, pa do prilično razrađenog i prilično širokog sistema zaštite, praćenog vrlo često i kaznama za prekršioce.

U ovom kraćem prikazu nastojat ćemo pružiti uvid u ovu situaciju onoliko i onako kako i koliko nam za to pružaju mogućnosti tekstovi ovih starih propisa, jer, nažalost, nije sačuvana nikakva druga dokumentacija, odnosno

arhivski materijali koji bi nam pružili dodatna obavještenja.¹ U izlaganju se nećemo držati kronološkog reda prema godini donošenja pojedinog statuta, jer tzv. godina donošenja ionako ne govori mnogo, budući da su često (bez obzira na formalnu godinu donošenja, koja ustvari predstavlja godinu kodifikacije) mnogi od pojedinih propisa sadržani u tim statutima stariji,² a mnogi i kasniji³ od godine izvršene kodifikacije.

VINODOLSKI ZAKON iz 1288. godine⁴ (koji ujedno predstavlja najstariji našim jezikom pisani kodeks na čitavom slavenskom jugu a ne samo u nas) ne sadrži nikakvih propisa koji bi se odnosili na zaštitu od bilo kakvih zagađivanja.

Odmah nakon Vinodolskog zakona pogled upravljamo na TRSATSKI STATUT iz 1640. godine unatoč tome što je između ova dva stara kodeksa toliko velik protek vremena. Pritom, naime, valja imati na umu dvije važne okolnosti: a) da je u vrijeme donošenja Vinodolskog zakona u sastav Vinodola ulazio i Trsat te je Vinodolski zakon važio i za područje Trsata; b) da Trsatski statut iz 1640. god. i nije sasvim nov statut nego je samo nešto dopunjeni i modificirani Vinodolski zakon (pa kao takav »znovič učinjen«).⁵ Kad se ove okolnosti imaju na umu tada je sasvim shvatljivo što ni propisi Trsatskog statuta, upravo kao ni propisi Vinodolskog zakona, ne sadrže nikakvih odredaba koje bi se odnosile na bilo kakvu vrstu zaštite od zagađivanja.

KRČKI STATUT iz 1388. godine⁶ isto tako ne poklanja u svojim propisima nikakvu pažnju zaštiti od zagađivanja.

¹ Tako bi, primjerice, bilo vrlo interesantno saznati kako su se i koliko odnosi propisi praktično provodili u život i kakav je u praksi bio efekt njihove primjene na sistem zaštite od zagađivanja.

² Kodifikacija starijih već postojećih propisa.

³ Nakon kodifikacije kasnije dodavanje novih propisa (u već postojeću svesku propisa).

⁴ Vidjeti detaljnije: Đorđe MILOVIĆ: O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na kvarnerskoj obali, Pomorski zbornik, knj. 11 (i posebno), izd. Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije, Rijeka 1973, 149—152, uz napomenu da je, uz tamo nabrojene objave Vinodolskog zakona, kasnije i Lujo MARGETIĆ objavio tekst VZ (i dao svoju verziju teksta na današnjem jeziku) u knjizi »Iz Vinodolske prošlosti«, Rijeka 1980, 114—148, da je isti autor dao talijanski prijevod teksta VZ u radu: »La Legge del Vinodol (1288) e l'Urbario di Grobnico (1700)«, Atti XII, Centro di ricerche storiche, Rovigno 1981—1982, 173—202. Lujo Margetić je također objavio prijevod VZ na engleskom jeziku u: The Statute of Vinodol (1288), Čakovec 1983.

⁵ Detaljnije: Đ. MILOVIĆ, op. cit., 156—157.

⁶ Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta, izd. JAZU, Zagreb 1890, 147—157. O samom statutu detaljnije na istom mjestu kod ČRNČIĆA: XL—LXXI.

Međutim, SENJSKI STATUT iz 1388. godine⁷ u ovom pogledu donosi nam nešto novina. Ovaj statut, naime, poklonio je određenu pažnju barem nekim (iako malobrojnim) problemima iz oblasti zaštite od zagađivanja, a to su bili samo oni problemi koji su se, s obzirom na prilike i sadašnje brige i preokupacije grada u tom pravcu, statutodavcu činili najvažnijim. Tim problemima Senjski statut iz 1388. godine posvetio je dva svoja člana.⁸ Radilo se o ovim zabranama i kažnjivim radnjama:

a) *Zabrana bacanja vode ili kakve nečistoće⁹ na osobu koja prolazi putem*

Za počinioca ovog prestupa propisana je novčana kazna u iznosu od 6 libara.

b) *Zabrana bacanja prljavštine po putu*

Ovaj propis je izuzetno interesantan jer se njime štite javni putovi od zagađivanja, a time i javno zdravlje i higijena. Riječ je o zabrani bacanja po putu svake prljavštine u najširem smislu te riječi.¹⁰ Za izvršioca ovog prestupa kazna je također novčana i iznosi 6 libara malih.¹¹

Ovdje svakako treba primijetiti da, unatoč činjenici što je Senj i tada (u doba donošenja i važenja Senjskog statuta iz 1388. god.) bio važna i za ondašnje prilike prilično frekventna luka, u statutu nema nikakvih odredaba o zaštiti mora od zagađivanja, čak ni odredaba o zaštiti gradske luke od uobičajenih banalnih zagađivanja, kojih je svakako i onda moralo biti, pa bez obzira na to u kojoj mjeri (vjerojatno dosta zanemarljivoj, cijeneći po šutnji statutarnih propisa). Svejedno smatramo da je gradska luka (s obzirom na promet i trgovinu koja se tada ovdje odvijala) u pogledu zaštite od prljavštine i zagađivanja trebala imati barem sličan tretman kao i javni putovi, kojima je (u odnosu na zaštitu od zagađivanja) ipak u statutu bila poklonjena određena pažnja.

⁷ I. MAZURANIĆ: Statut grada Senja od godine 1388, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. III, Zagreb 1854, 141—170; Mirko ZJACIĆ: Statut grada Senja iz 1388. godine, JAZU — Razred za društvene znanosti, knj. XVII, Rad 369, Zagreb 1975, 39—115.

⁸ Radilo se o članu 54 latinskog teksta (odnosno članu 53 hrvatskog) i o članu 55 latinskog (odnosno članu 54 hrvatskog) teksta.

⁹ Smatramo da se pod pojmom »kakvih nečistoća« prvenstveno (ali ne i isključivo) podrazumijevalo bacanje fekalija u ma kom obliku.

¹⁰ Latinski tekst upotrebljava izraz »*turpitudinem*«, a hrvatski prijevod govori o »prolivanju po putu nečistoće ili smrada«.

¹¹ Detaljnije vidjeti: dr. Đorđe MILOVIĆ: Zaštitno-ekološke i higijensko-zdravstvene preokupacije Senjskog statuta iz 1388. godine, predano za štampu za Jadranski zbornik — Rijeka.

RIJEČKI STATUT iz 1530. godine¹² bio je izuzetno opsežan i vrlo obuhvatan kodeks u četiri knjige.¹³ Od svih starih statuta u ovoj regiji, Riječki je statut najviše pažnje poklonio zaštiti od zagađivanja, imajući svakako na umu i zaštitu javnog zdravlja i sanitarno-higijenskih prilika u gradu. Neki od tih propisa bili su sadržani u knj. IV. Statuta, koja sadrži propise koji po svojoj prirodi nisu mogli ući u prve tri knjige,¹⁴ a neki u knjizi III. Statuta, koja inače sadrži krivičnopravne propise.¹⁵

Knjiga IV. Riječkog statuta posvećuje ovim pitanjima 4 svoje tzv. rubrike (rub. 3, 4, 5 i 10); ovdje se radi o sljedećim zabranama:

1) *Zabrana držanja svinja u gradu*

Radi se svakako o zabrani zagađivanja (zraka i gradskog teritorija). U tom smislu svakome je zabranjeno držati u gradu svinje ili krmače (koje bi raštrkano hodale ili se skitale po gradu ili po vrtovima na području grada) pod prijetnjom kazne od 20 soldina. Ako se zateknu u vrtovima da prave štetu, kazna se udvostručuje (uz obavezu vlasnika i na naknadu štete).¹⁶

2) *Zabrana držanja koža na gradskom trgu ili javnim cestama oko trga*

I ovdje se svakako radi o zabrani zagađivanja gradskog trga i javnih cesta oko trga otpadnim materijalima (od koža i materijala za štavljenje) i zagađivanja zraka (isparavanja i smrad). U tom pravcu propisi određuju da nijedan krznar ili netko drugi tko se bavi pripremljanjem (prepariranjem) kože ne smije kože sušiti na velikom trgu niti na cestama oko trga, pod prijetnjom novčane kazne od 20 soldina za svakog prekršioca i za svaki put kada bi ova zabrana bila prekršena. Optužiti može svatko i tužiocu pripada polovica od iznosa propisane novčane kazne.¹⁷

3) *Zabrana pranja rublja ili drugih zamazanih stvari na bunaru s vodom na javnim cestama u gradu*

Da bi se izbjegla mogućnost zagađivanja vode u bunarima (na javnim cestama) i zagađivanje javnih cesta prljavom vodom, zabranjeno je svakome

¹² Službeni naziv: »*Statutum terrae fluminis anno MDXXX*«.

¹³ Detaljnije: Đ. MILOVIĆ, O nekim starim znamenitim pravnim izvorima (...), 154—156.

¹⁴ Otuda i naziv ove IV. knjige Statuta: »*Liber quartus seu quarta collatio extraordinariorum*«, tj.: »Knjiga četvrta ili četvrti dio o izvanrednim (propisima)«.

¹⁵ Naziv: »*Liber tertius criminalium causarum, sive tertia collatio*«, tj.: »Knjiga treća krivičnih stvari ili treći dio«.

¹⁶ Lib. IV — rub. 3 Statuta: »*De porcibus non tenendis in terra fluminis*«. Ipak, izuzetno od ovoga, svaki je riječki građanin ili stanovnik mogao za svoje potrebe držati svinje u kući ili na nekom drugom mjestu, ali pod uvjetom da ih drži zatvorene tako da ne mogu izaći i naokolo se kretati (pod prijetnjom kazne kao što je prije rečeno).

¹⁷ Lib. IV — rub. 4 Statuta: »*De pellibus non tenendis cer cerdone, aut alios in platea communis vel stratis publicis circa plateam, et de non lavandis pannis, aut ilijs putredinibus apus puteos*«.

pranje rublja ili kakvih drugih prljavih stvari na bunaru s vodom na javnim cestama u gradu pod prijetnjom novčane kazne od 20 soldina za svakoga i za svaki put.¹⁸

4) *Zabrana držanja gnoja ili smrdljivih stvari blizu bunara s vodom na javnim cestama*

Iz istih razloga i pod prijetnjom iste kazne kao naprijed svakome je zabranjeno držanje đubreta ili bilo kakve druge nečistoće u blizini bunara s vodom na javnim cestama u Rijeci.¹⁹

Knjiga III. Riječkog statuta u rub. 48, pod naslovom: »*De proibentibus aquam mundam vel immundam de alto aut basso et de tenentibus letamina, seu immunditatis in stratis publicis et de mundandis stratis*«²⁰ sadrži također nekoliko vrlo interesantnih zabrana. Radi se, naime, o sljedećim zabranama:

1) *Zabrana bacanja vode ili nečistoće na javne putove*

Zabrana se odnosi na sve osobe koje se zateknu u Rijeci (a to praktično znači: na građane, distriktualce i tzv. stanovnike), a obuhvaća bacanje bilo kakve vode (čiste ili prljave) ili kakvegod nečistoće na »javne i zajedničke ceste«. Pojam javne ceste je sasvim jasan, ali pojam »zajedničke ceste« traži dodatno objašnjenje, pri čemu treba poći od *ratio legis*. U konkretnom slučaju *ratio legis* jest: sačuvati zdravlje naroda i spriječiti mogućnost eventualnih bolesti, odnosno epidemija koje bi mogle nastati zagađivanjem putova kojima se služi više osoba. Stoga pod terminom »javnih ili zajedničkih cesta« treba podrazumijevati sve putove u gradu koji su imali javni karakter, što znači da se njima može služiti više osoba.²¹ Kazna je novčana i iznosi 40 solida, za svaki učin posebno.²²

2) *Zabrana bacanja vode ili nečistoće na drugu osobu*

Ako bi netko bacio vodu ili kakvu bilo nečistoću na kakvu drugu osobu kažnjava se jednako kao i kod prethodnog djela (tj. novčanom kaznom od

¹⁸ Lib. IV — rub. 4 Statuta, kao gore. — I ovdje svatko ima pravo da podnese prijavu protiv prekršioca ove zabrane i u tom slučaju prijaviocu pripada polovica od iznosa propisane novčane kazne.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Tj. (u prijevodu): »O onima koji bacaju čistu ili prljavu vodu s visoka ili niska i o držaocima gnoja ili nečistoće na javnim cestama i o zagađivačima cesta«.

²¹ Dakle, bez obzira na to da li je riječ o javnim cestama u užem smislu ili čak o bilo kakvim drugim javnim putovima. Pretpostavka je da se ovim činom stvaraju opća opasnost po javno zdravlje.

²² Time je ujedno riješeno i pitanje kažnjavanja za slučaj produženog djela povrata (jer se svi ovi učini, obuhvaćeni zabranama sadržanim u knj. III. Statuta, smatraju krivičnim djelima).

40 solida), ali to vrijedi samo za slučajeve kad je ova kažnjiva radnja izvršena po danu. Međutim, kada je izvršena po noći²³ kažnjava se istom vrstom ali dvostrukom mjerom kazne, tj. novčano s 80 solida («... *de nocte vero teneatur ad duplum*...»²⁴).

3) Zabrana držanja gnoja ili druge nečistoće na određenim mjestima

Svakome tko stanuje u gradu Rijeci, bez obzira na to ima li ili nema status riječkog građanina,²⁵ zabranjeno je držanje gnoja (đubreta) ili kakve druge nečistoće pred svojom kućom, »na javnom ili zajedničkom putu«,²⁶ kod kojeg bunara²⁷ ili na općinskom trgu, pod prijetnjom novčane kazne u iznosu od 40 solida.²⁸

4) Zabrana nepropisnog bacanja nečistoće

Svatko tko živi u gradu Rijeci obavezan je svu nečistoću²⁹ odnijeti (odnosno dati da se odnese) na morsku obalu i baciti je s mosta prema mjestu koje je za to određeno. Tko ne postupi tako ili postupi drukčije kažnjava se novčanom kaznom u iznosu od 20 solida (za svakog izvršioca i za svaki put).

Ovdje se prvi put (u Rijeci i u široj kvarnerskoj regiji) susrećemo s propisom koji, s ciljem da spriječi zagađivanje nečistoćom čovjekove neposredne okoline na suhu, nalaže *expressis verbis* zagađivanje morske obale. Isti-

²³ Za znatan broj krivičnih djela Riječki statut pravi razliku da li je kažnjiva radnja izvršena po danu ili po noći smatrajući istovrsni delikt izvršen po noći znatno društveno opasnijim radi čega je za te slučajeve kazna posebno pooštravana. O takvim slučajevima vidjeti detaljnije u mojoj studiji: »Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci«, posebno i u Vjesniku HAR (Histo-rijskog arhiva u Rijeci), sv. VI—VII, Rijeka 1961—1962, 7—200. — Riječki je statut pod pojmom dana podrazumijevao vrijeme od izlaska do zalaska sunca, a pod pojmom noći vrijeme od zalaska do izlaska sunca («... *si vero de nocte videlicet ab accasu solis usque ad ortum*...» — objašnjenje dato u propisima rub. 8 — lib. III.

²⁴ U oba slučaja (i kada je djelo izvršeno po danu i kada je izvršeno po noći) oštećenoj osobi pripada na ime odštete jedna trećina od iznosa propisane novčane kazne. Za krivično gonjenje i osudu izvršioca ovog delikta dovoljan je iskaz oštećene osobe dat uz zakletvu.

²⁵ O podjeli na građane, distrikualce i stanovnike, njihovom statusu i ostalom vidjeti detaljnije: *Statutum terrae fluminis* (...), rub. 18 — lib. I: *Qui sint cives vel forenses*; G. KOBLER: *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*, vol. I, Fiume 1896, pag. 198—199; S. GIGANTE: *Storia del comune di Fiume*, Firenze 1928, pag. 34; Dr. Đ. MILOVIC: *Krivična djela protiv života i tijela u srednjovjekovnoj Rijeci* (...), 14—15.

²⁶ «(...) *seu in vijs publicis, aut consortalibus* (...).

²⁷ Što će reći u neposrednoj okolini bunara («... *nec apud aliquem puteum*...»). Pritom je irelevantno da li je bunar u svojini općine, neke druge osobe ili pak samog izvršioca djela.

²⁸ Ne traži se ni kod ovog delikta nastupanje konkretno decidirane posljedice jer se polazi od pretpostavke da se izvršenjem delikta u pitanju odmah javlja i posljedica kao latentna opasnost po javno zdravlje.

²⁹ «(...) *omnes immunditias* (...).

na, od davnina postoji u narodu uvriježeno shvaćanje da »more sve čisti«, koje je izraslo na činjenici o regenerativno-pročišćavajućoj snazi mora. Ipak, bacanje (u izvornom obliku) nečistoće čitavog jednog grada na jednom određenom mjestu na morskoj obali u neposrednoj blizini grada (s mosta!), pretvaralo je tu konkretnu obalnu točku u ogroman deponij nečistoće, što je (imajući na umu ogromne količine nečistoće cijeloga grada skoncentrirane na tom jednom mjestu) i uza svu snagu mora da proguta i prečisti, očigledno moralo predstavljati znatno zagađivanje mora, odnosno morske obale neposredno uz sam grad.

5) *Zabrana zagađivanja izmetom javnih putova ili otvorenih vrtova*

Propis nalaže pojačan nadzor roditelja i staratelja nad djecom o kojoj se brinu i zabranjuje vršenje nužde od strane djece na javnim putovima i u otvorenim vrtovima.³⁰ Za učine djece odgovaraju roditelji ili staratelji i to strožije ako se kao neposredni izvršilac javlja dijete u dobi od osam godina (u kom se slučaju roditelj ili staratelj kažnjava s 20 solida novčane kazne), a upola blaže ako je riječ o djetetu u dobi ispod osam godina (kazna: 10 solida novčano). Djeca izvršioци se, dakako, ne kažnjavaju. Odgovornost roditelja (staratelja) je u propuštanju dovoljnog i adekvatnog odgoja djece, kao i dužnog i pojačanog nadzora u pravcu sprečavanja ove djece da vrše nuždu na zabranjenim mjestima.³¹

6) *Propuštanje čišćenja i odnošenja izmeta*

Propisi o ovom djelu neposredno se nadovezuju na ono o čemu je već bilo riječi te obavezuju roditelje (odnosno staratelje) čije je dijete izvršilo nuždu negdje na javnom putu ili u otvorenom vrtu (javnom vrtu, parku) da očiste zagađeni prostor i odnesu izmet. Tko propusti da to učini kažnjava se posebno i za ovaj propust (djelo izvršeno nečinjenjem) novčanom kaznom u iznosu od 10 solida.

³⁰ »(...) *per strates publicos, seu vicinales, aut consortales, aut (in) (h)ortis apertis* (...)«. Termin »otvoreni vrtovi« (kako ga ovdje upotrebljavamo) treba shvatiti u širem smislu imajući na umu da se u originalnom statutarnom tekstu na ovaj pojam odnosi latinska riječ »hortus« koja, osim vrta u užem smislu, može da označi i park i druge javne nasade. Kad je na ovom mjestu riječ o zagađivanju misli se na zagađivanje izmetom (u statutarnom tekstu upotrijebljen je izraz »cacare«).

³¹ Interesantno je ovdje zakonodavčevo stajalište o većoj (i to dvostruko većoj) odgovornosti onog roditelja (ili staratelja) čije dijete u dobi od osam godina ili starije vrši nuždu na zabranjenim mjestima, od onog roditelja (staratelja) čija djeca mlađa od osam godina čine to isto. To je bez sumnje zbog toga što su u konkretnom slučaju djeca od 8 godina i starija odgojno zapuštenija jer njihov nešto veći uzrast (no još uvijek u granicama kritične dobi) traži i znatno pojačan nadzor i brigu roditelja (odnosno staratelja). Naprotiv, kod djece ispod 8 godina starosti (a ukoliko su mlađa utoliko prije) odgoj i pažnja roditelja (staratelja) u manjoj je mogućnosti da na vrijeme i uvijek utječe na njihove postupke i spriječi sve njihove ispade. Barem je takvo bilo zakonodavčevo stajalište.

Kada je riječ o prije navedenim prestupima iz rub. 48 — lib. III. Statuta riječkog, treba ukazati na još neke interesantne momente koji proistječu iz statutarnih propisa. Tako se zakonodavac pobrinuo da maksimalno pojednostavni način prijavljivanja izvršilaca ovih djela kao i način dokazivanja. Propisi u tom pravcu određuju da prijavu za ove delikte može podnijeti svatko, a ovakva prijava, ako je još potkrijepljena i zakletvom prijavioca, smatra se dovoljnim dokazom za kažnjavanje izvršioca. Prijavioci su još i stimulirani da otkrivaju i prijavljuju navedene slučajeve i to tako što im se propisima garantira pravo na jednu trećinu od iznosa novčane kazne kojom izvršilac djela bude kažnjen. Uz ovo ustanovljena je i trajna obaveza za sve službenike općine grada Rijeke i četiriju gradskih rajona da obilaze grad i da paze na javnu čistoću. Ako bi pri tim svojim obilascima otkrili nečistoću na javnim putovima ili bi pak otkrili da je izvršena nužda na zabranjenim mjestima, bili su obavezni svaki takav slučaj prijaviti krivičnom sudu. U svim pak slučajevima kada im izvršilac nije bio poznat (a takvih slučajeva je moralo biti ponajviše, što proističe iz same prirode ovih djela) bili su ovlašteni i dužni prijaviti sudu vlasnike kuće gdje je ta nečistoća pronađena. Ovima (vlasnicima kuće) sada je preostajalo ili da sami prijave stvarne izvršiće (ako to hoće i ako su im izvršioći poznati) ili da sami snose odgovornost za taj delikt.³² Očigledno je princip maksimalne efikasnosti u zaštiti od zagađivanja (i time zaštiti javnog zdravlja) ovdje namjerno ostavljao u drugom planu princip pravičnosti. Po shvaćanju zakonodavca jedan od ova dva principa je u ovakvim situacijama morao da trpi, i on se odlučio upravo na ovakvo rješenje.

Za KASTAVSKI STATUT iz XV. stoljeća nismo sasvim sigurni u godinu njegova donošenja. Rački³³ smatra da je to 1490, a Jasinski 1400. godina.³⁴ Mi se ovdje ne upuštamo u ocjenu ovih dvaju oprečnih gledišta. Smatramo ga statutom XV. stoljeća, pa bilo da je donesen na samom osvitu ili pri kraju XV. stoljeća. Za nas je važnije ovdje napomenuti da je ovaj statut, po pojedinim svojim ustanovama koje sadrži, stariji čak i od 1400. godine, te da on ustvari sadrži stare pravne običaje koji su tek u doba donošenja ovog statuta kodificirani.³⁵ Treba još imati na umu činjenicu da je samo prvih 57 kapitula Statuta sastavljeno u doba njegova donošenja, dok su svi ostali kapituli (počev od 58. pa do uključivo 73) doneseni u razdoblju od 1546. do 1614. godine.³⁶

³² U takvim je, naime, slučajevima postojala zakonska pretpostavka o njihovoj krivici i ovi su se od odgovornosti mogli izvući samo prijavom stvarnog izvršioca.

³³ Dr. Franjo RAČKI: Statut kastavski, Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, pars I, vol. IV: Statuta lingua croatica conscripta (...), 181.

³⁴ Mihail JASINSKI: Kada i na koji način je bio sastavljen Kastavski statut, Zbornik znanstvenih razprav, III letnik 1923—1924, Ljubljana 1924, 119—136.

³⁵ Monumenta historico-juridica (...), Statuta lingua croatica conscripta (...), LXXVI.

³⁶ Detaljnije Đ. MILOVIĆ: O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na kvarnerskoj obali (...), 152.

Kastavski statut (kao, uostalom, ni statut Trsata, Veprinca i Mošćenice) ne predstavlja popis cjelokupnog prava ovoga grada, niti njegovu potpunu kodifikaciju, nego čini samo djelomičan prijelaz s običajnog na pisano pravo, pri čemu je još mnogo toga i dalje ostalo u domeni običajnog prava. Ovo ostavlja mogućnost da su eventualno i kakve stare odredbe običajnog prava iz domene zaštite od zagađivanja mogle ostati nekodificirane i stoga za nas nepoznate. U ovo se, naravno, ne možemo upuštati jer nikakvi dokumenti o tome nisu sačuvani pa nam ostaje jedino da se zadržimo na onome što je o tim problemima statutodavac rekao *expressis verbis* u propisima statuta. A statut je u tom pravcu sadržavao samo nekoliko odredaba:³⁷

1) *Zabrana ulaska u grad za prasad određenu za prodaju*

Prasad određena za prodaju nisu smjela ulaziti u grad. Propis je štitio grad od zagađivanja, javnu higijenu i zdravlje građana. Ovdje se, naime, radilo o slučaju kada bi nekom trgovcu svinjama pobjeglo koje prase i tako ušlo u grad (gdje inače svinjama nije bio dozvoljen pristup). Ovdje je posebno važna odredba koja nalaže da se od tih prasadi (koja se u načelu vraćaju vlasniku) oduzima jedno prase u korist općine grada Kastva, da se ima rasprodati po cijeni od jednog soldina po librici težine, a ukupna svota dobivena od rasprodaje zaplijenjenog praseta pripada općinskoj blagajni. To bi ustvari bila kazna za nesavjesnog vlasnika (trgovca), čijom nepažnjom je bilo ili je moglo biti u određenoj mjeri ugroženo zdravlje građana zbog pogoršanih higijenskih prilika uslijed mogućeg (izvjesnog) zagađivanja grada na ovaj način.

2) *Zabrana prolaska prasadi kroz ulice ili gradski teritorij*

Ovom statutarnom odredbom zabranjuje se uopće (i za svaku drugu prasad, osim tržne prasadi) prolazak prasadi ulicama ili preko gradskog teritorija. I u takvim se slučajevima vlasnik kažnjava oduzimanjem jednog praseta u korist općine grada zbog nedovoljne brige koja je imala za posljedicu³⁸ ugrožavanje gradske čistoće (zagađivanjem), odnosno javnog zdravlja u krajnjoj liniji. Na isti način, kao i naprijed, novac dobiven prodajom zaplijenjenog praseta³⁹ pripada općinskoj blagajni.⁴⁰

3) *Zabrana mesarima prenošenja zaklane stoke koja nije oderana u klaonici*

Ovom se odredbom (kapitul 65. Kastavskog statuta *in fine*) pod prijetnjom novčane kazne od 8 soldina zabranjuje mesarima prenošenje zaklane

³⁷ Kapitul 25 u cjelini i jedan dio kapitula 65.

³⁸ Ova posljedica se uvijek pretpostavlja.

³⁹ Prodaja po cijeni od 1 soldina po librici težine (kao kod prethodnog slučaja).

⁴⁰ Obje prije navedene zabrane sadržane su u kapitolu 25 Kastavskog statuta.

stoke koja nije oderana u klaonici, jer je time izbjegnuta javna kontrola i jer su iz toga mogle prosteći neželjene posljedice po javno zdravlje.⁴¹ Držimo, naime, da je i ova zabrana u određenom smislu bila uperena protiv mogućih zagađivanja koja bi, kao direktne ili indirektno posljedice, mogla izazvati štete po javno zdravlje.

Drugih odredaba protiv zagađivanja Kastavski statut nije sadržavao.

VEPRINAČKI STATUT iz 1507. godine⁴² ne sadrži nikakvih odredaba koje bi se mogle odnositi na zaštitu od zagađivanja. Ovaj statut je ionako vrlo neobuhvatan, malen i sadržan na svega tri lista papira pa postaji mogućnost da je i nakon ove kodifikacije u Veprincu ostalo još ponešto u domeni običaja i običajnog prava. No, da li se među tim eventualno nekodificiranim odredbama običajnog prava nalazila i neka koja bi se (direktno ili indirektno) mogla odnositi na zaštitu od zagađivanja, nije moguće ništa decidirano zaključiti jer o tome ne postoje sačuvani dokumenti.

VEPRINAČKI STATUT iz 1637. godine⁴³ sadrži nekoliko interesantnih odredaba iz oblasti sanitarno-higijenske i zaštite zdravlja. Neke od njih po prirodi svojoj predstavljale su i odredbe protiv zagađivanja čovjekove okoline.⁴⁴ Radilo se o sljedećim zabranama:

1) Zabrana držanja u gradu svinja i ostalih životinja

Ovdje se radi o jednom propisu koji potječe iz 1530. godine i njime se kaže da se svinje, kao ni »druge životinje«, ne smiju držati u gradu, nego »vani u okolici«.⁴⁵ Propis je, nema sumnje, bio usmjeren na sprečavanje zagađivanja grada pa time i na zaštitu javnog zdravlja i uspostavljanje određenog sanitarno-higijenskog stanja. Međutim, ova zabrana nije praćena nikakvom kaznenom odredbom za prekršioaca, dok su sve naredne (o kojima ćemo niže govoriti) sadržavale i sasvim decidirane kaznene odredbe i bile smatrane deliktima protiv zdravlja ljudi.

⁴¹ Detaljnije vidjeti: Đ. MILOVIĆ, Sanitarno-higijenski propisi grada Kastva s kraja XV vijeka, *Acta historica Medicinæ, Pharmaciae, Veterinæ*, anno XII, 1, Beograd MCMLXXII, 99—103.

⁴² Detaljnije o Veprinačkom statutu: Đ. MILOVIĆ, O nekim starim znamenitim pravnim izvorima na kvarnerskoj obali (...), 153.

⁴³ To je godina kodifikacije i donošenja statuta, ali pritom treba imati na umu činjenicu da on sadrži odredbe i znatno starije i znatno kasnije, tj. u vremenu od druge polovine XV. pa do sredine XVIII. stoljeća. Naime, one ranije su godinom donošenja statuta bile kodificirane i unesene u statut, a one kasnije su naknadno donošene i u statut dopisivane. — Detaljnije o Mošćeničkom statutu vidjeti: Đ. MILOVIĆ: op. cit., 157—158, uz dodatak (kad je riječ o objavljujućima ovog statuta) i podatka o mojem tekstu (Dr. Đorđe MILOVIĆ: Mošćenički statut iz 1637. godine, *Godišnjak XXIII. Pravnog fakulteta u Sarajevu*, Sarajevo 1975, 113—140).

⁴⁴ Odredaba koje bi se odnosile na zagađivanje mora nije bilo.

⁴⁵ Misli se: izvan gradskih zidina.

2) Zabrana bacanja kroz prozor »prljavštine ili smrada« na određenom području grada

Propis o kojemu je ovdje riječ potječe iz 1553. godine i njime se »(...) zabranjuje svima, koji imaju prozore na vanjskom zidu⁴⁶ da nemaju⁴⁷ bacati van prljavštinu ili smrada, od kuće gospodina popa Jakova do kuće Mateja Matiša,⁴⁸ pod kaznom⁴⁹ od libre dvije, od koje kazne ide tužiocu⁵⁰ polovica«. Radilo se svakako o zaštiti gradskog prostora od zagađivanja »prljavštinom ili smradom«, pri čemu ovaj termin treba shvatiti nešto šire. U prvom redu, naravno, tu se misli na ljudski izmet i mokraću,⁵¹ ali po svemu sudeći i na svaku drugu prljavštinu i smrdljive predmete. Pod posljedicom djela podrazumijeva se latentna opasnost po ljudsko zdravlje (od ovakve vrste zagađivanja) koja je neposredno povezana s ovako drastičnim poremećajem higijenskih prilika u gradu (koje bi skrivali izvršiocu ovoga djela). Kazna je za ovaj učin, kao što smo na početku spomenuli, novčana i iznosi 2 libre.⁵²

3) Zabrana ostavljanja đubreta na zabranjenom mjestu

Propis koji se na ovo odnosi nastavlja se na odredbu o kojoj je prije bilo riječi i kaže:⁵³ »(...) i tko bi stavljao đubre do kuće Ivana Šepića u Rovu⁵⁴ pada pod kaznu od 2 libre«. Radi se, dakle, o zabrani ostavljanja smeća na određenom mjestu, tj. na lokalitetu zvanom Rov, na potezu do

⁴⁶ Misli se na vanjski zid kuće.

⁴⁷ da nemaju = da ne smiju.

⁴⁸ Zaštićeni prostor ili dio grada.

⁴⁹ Tj. pod prijetnjom kazne.

⁵⁰ Pošto su prijavioci na ovaj način financijski stimulirani, moglo bi se zaključiti da je prijavu mogla izvršiti bilo koja osoba (a ne samo neposredno zainteresirana). U tom slučaju bili bi u situaciji kao da postoji klauzula »*quilibet accusare possit*«, koju u ovoj ili sličnoj formi poznaju mnogi statuti naših primorskih gradova, ali ne i gradova u unutrašnjosti. Sličnih slučajeva (i to ne malo) imali smo i u prije izloženim zabranama zagađivanja u statutima iz ove regije. To bi dalje značilo da smo u ovakvim slučajevima u prisustvu svojevrstne tzv. popularne tužbe (na čiju pojavu su, rekli bismo, utjecale nekadašnje rimske »*actiones populares*«).

⁵¹ Imajući u vidu nekadašnje stare navike da se ujutro rano prazne nokširi kroz prozor, bacajući sadržaj napolje (ne vodeći računa je li to ulica ili kakav drugi javni prostor).

⁵² Libra je venecijanski novac koji je u to vrijeme kolao na ovom području (kao uostalom i na području cijelog današnjeg Hrvatskog primorja). Jedna libra iznosila je 20 soldina, odnosno 6 libara činilo je jedan dukat. Ovo objašnjenje vrijedi i za sve ranije izložene kažnjive zabrane po drugim statutima iz ove regije gdje se kao novčane kazne spominju libre ili soldini. Detaljnije o ovome: Vuk VINAVER, Pregled istorije novca u jugoslovenskim zemljama (XVI—XVIII vek), izd. Istorijskog instituta u Beogradu, Beograd 1970, 83—85.

⁵³ Svi citati prisposobljeni su današnjem jeziku radi boljeg razumijevanja (jer je original statuta pisan talijanskim pravopisom, a riječi su po ondašnjem lokalnom govoru Mošćenica).

⁵⁴ Rov je naziv jednog lokaliteta u tadašnjem gradu Mošćenicama (vidi: Ante ŠEPIĆ, Zakon Kaštela Mošćenica, Rad JAZU — knj. 315, Zagreb 1957, 285).

kuće Ivana Šepića. Posljedica ovakvog djela ista je kao i kod prethodnog delikta.

4) *Zabrana zanemarivanja čišćenja vodâ i lokvi*

Odredba o kojoj će ovdje biti riječi sadržana je u jednoj posebnoj grupi propisa (obuhvaćenog statutom) pod naslovom »Regula, i Zapouedi supanom, suciem, i kmetom od Moschieniz ki su, i ki budu«. ⁵⁵ Ovaj propis određuje da svake godine župan i sudac s komunišćakom, ⁵⁶ za vrijeme trajanja njihova godišnjeg mandata (uz ostale brige i dužnosti koje se ovdje navode) moraju nastojati (osigurati) da se vrši čišćenje vodâ i lokvi kad god i gdje god je to potrebno. Lokve i druge vode smatrane su javnim vodama koje s vremenom podliježu zagađivanju ako se uredno i redovito ne čiste. Stoga zanemarivanje njihova čišćenja (i održavanja u čistom stanju) ugrožava javno zdravlje. Kao izvršioци ovog delikta pojavljuju se samo župan, sudac i komunišćak, kojima je ova briga stavljena u dužnost. Djelo je, dakle, omisivne prirode i sastoji se u propuštanju da učine ono što im propis nalaže. Posljedice se posebno ne navode nego se podrazumijevaju kao: latentna opasnost po ljudsko zdravlje. Kazna je novčana i iznosi 2 marke za svakog od njih pojedinačno.

5) *Deranje životinja kod kuće — izvan mesarnice*

Propis određuje da svaki onaj tko bi derao životinje u kući, izvan mesarnice, potpada pod kaznu od 8 libara. Kao izvršilac tog delikta mogla se pojaviti bilo koja osoba (i mesar po zanatu i druga osoba). *Ratio legis* bio je da se iz sanitarno-higijenskih razloga zabrani obavljanje ovog posla izvan mesarnice (klaonice), ⁵⁷ kao mjesta za to isključivo određenog, a sve zbog opasnosti od zagađivanja mesa (kao predmeta prehrane) i okoline, tj. kuće i neposredne okoline gdje se to vrši. Posljedica se i ovdje podrazumijeva kao latentna opasnost po ljudsko zdravlje.

6) *Prodavanje mesa kod kuće — izvan mesarnice*

Radi se o istom propisu kao gore koji (u nastavku) sadrži i zabranu prodavanja toga mesa u kući, tj. izvan mesarnice (kao mjesta isključivo za to

⁵⁵ Ove »Regule, i Zapouedi (...)« imaju 15 točaka i sadržane su na str. 19—21 Mošćeničkog statuta. Datum njihova donošenja nije nam moguće utvrditi (nije izvršeno datiranje). Međutim, jedna grupa propisa, sadržana u statutu neposredno ispred »Regula, i Zapouedi (...)«, datirana je s 1690. god., a prva sljedeća datirana grupa propisa iza »Regula, i Zapouedi (...)« nosi dataciju 1704. godine. Iz ove okolnosti izvodimo zaključak da su »Regula (...)« donesene negdje u razmaku između 1690. i 1704. godine.

⁵⁶ Župan, sudac i komunišćak su općinski organi. Biraju se na jednu godinu (i to 2. veljače svake godine) između članova Velikog vijeća. Vidi ŠEPIC: op. cit., 234.

⁵⁷ Propis upotrebljava riječ »beccaria« — što dolazi od tal. riječi *becheria* = mesarnica, klaonica.

određenog). *Ratio legis* je i ovdje kao naprijed, a pretpostavljena posljedica također. Kazna za izvršioca je novčana i iznosi također 8 libara.

Mošćenički statut propisuje i zabranu prodavanja nezdravog mesa uz kaznu od 6 libara za izvršioca, ali tu zabranu smatramo užom sanitarno-higijenskom mjerom i ne nalazimo da bi imala uže veze sa zabranom zagađivanja sredine.

Naravno, ni u Mošćeničkom statutu nema nikakve odredbe koja bi se direktno ili indirektno odnosila na zabranu zagađivanja mora ili obale.

* * *

Sličnu ili približno sličnu situaciju u odnosu na propise o zagađivanju imamo i u starim statutima uzduž dalmatinske obale. Samo ilustracije radi osvrnut ćemo se letimično i na neke od njih.⁵⁸

ŠIBENSKI STATUT iz 1608. godine⁵⁹ u svojim propisima sadrži nekoliko donekle interesantnih odredaba higijensko-zdravstvenog karaktera (koje bi samo šire shvaćeno mogle da se prihvate i kao eventualne mjere protiv zagađivanja), kao što su: o zabrani pohranjivanja mesa izvan mesnice, o zabrani mesarima da ne smiju derati kožu životinja izvan mesnice, o zabrani prodavanja crknutih životinja, o zabrani prolijevanja vode (iz kuće ili s balkona) na neku osobu.⁶⁰ No, u reformacijama ima i nešto zanimljivih odredaba, kao što su: o zabrani držanja svinja u gradu,⁶¹ o obaveznom čišćenju lokvi (vodâ) i održavanju u čistom stanju,⁶² o preseljenju groblja iz grada da lešine ne okužuju grad,⁶³ o zabrani ljubljenja leševa (da bi se spriječilo prenošenje eventualnih zaraza),⁶⁴ o obavezi čišćenja jezerâ,⁶⁵ te, na koncu, jedna posebno interesantna: o zabrani bacanja nečisti na javne putove.⁶⁶ Ovom odredbom se (jer »... su nečisti i trulež ponajviše razlogom kvarenja zraka i pošasti osoba...«) zabranjuje bacanje ili pravljenje bilo kakve »nečistoće ili truleži na javnim ili susjednim putovima« (kazna: 40 soldi), a — ovo je posebno intere-

⁵⁸ Vodit ćemo pritom računa da se zadržimo na onima koji nam se u ovom pogledu čine nešto interesantnijima.

⁵⁹ *Volumen statutorum, legum et reformationum civitatis Sibenici, Venetiis* 1608, publ. u: Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika, izd. Muzeja grada Šibenika, Šibenik 1982.

⁶⁰ Poglavlja XXXVI, XXXVII. i XLV. Statuta.

⁶¹ Reformacija od 27. kolovoza 1382 (Knjiga statuta..., str. 221).

⁶² Ref. od 1. kolovoza 1401, poglavlje CVIII. knjige reformacija (Knjiga statuta..., str. 255).

⁶³ Ref. od 22. ožujka 1416, poglavlje CLXXXVII. knjige reformacija (Knjiga statuta..., str. 284).

⁶⁴ Ref. od 17. siječnja 1420, poglavlje CXCI. knjige reformacija (Knjiga statuta..., str. 287).

⁶⁵ Ref. od 26. kolovoza 1431, pogl. CCXIX. knj. reformacija (Knjiga statuta..., str. 301).

⁶⁶ Ref. od 18. srpnja 1434, pogl. CCXXXVII (Knjiga statuta..., str. 308—309).

santno — svatko tko bi imao pred svojom kućom »nečistoće, gnoja i bezvrijednu trulež« mora to »(..) dati ukloniti i odnijeti u more izvan grada (..)«. Ovdje se, dakle, more koristi za bacanje takvih nečistoća, ali se ne radi o zagađivanju luke nego pak o bacanju »(..) u more izvan grada (..)«. Naravno, ni u ovom statutu (niti u reformacijama) nema nikakvih odredaba o sprečavanju zagađivanja mora (ili luke).⁶⁷

BRAČKI STATUT iz 1305. godine, zajedno s reformacijama⁶⁸ skoro nikakvu pažnju ne poklanja suzbijanju zagađivanja. Doduše, na nekim mjestima u statutu, a isto tako u reformacijama,⁶⁹ govori se o zabrani napajanja stoke u tuđim zagrađenim lokvama,⁷⁰ ali ovdje se očigledno radi o zaštiti vlasnika lokvi,⁷¹ a ne o zaštiti od zagađivanja. Jedino u III. knjizi reformacija (glava V) nailazimo na jednu odredbu o zabrani pranja u ograđenim lokvama (dok se dozvoljava pranje u kamenicama, koje su blizu ali izvan lokava).⁷² Zaključujemo da se ovdje radilo o zaštiti od mogućeg zagađivanja vode za piće u lokvama. Naravno, ni u ovom statutu nema nikakve odredbe o zaštiti od zagađivanja mora ili porata (lukâ).

SPLITSKI STATUT iz 1312. godine, s njegovim kasnijim izmjenama i dopunama,⁷³ poklanjao je znatnu pažnju zaštiti od zagađivanja.⁷⁴ Tako, njegova V. knjiga sadrži propise iz kojih proizlazi sljedeće. Smeće, nečist i izmetine ne smiju se ostavljati pred ulazom ili vratima grada već ih »(..) svatko mora iznositi izvan zidina predgrađa na obalu uz more« (za prekršioce globa 20 soldina).⁷⁵ Doduše, odredba je prilično čudna jer grad štiti od zagađivanja istovremenim zagađivanjem obale (»..na obalu uz more«). Trgovi gradski zvani Plokata i Pistura ne smiju se »zakrčiti« nečistoćom ili smećem nego se moraju čistiti (globa za prekršioce 5 libara).⁷⁶ Prozori na kćama iznad groblja moraju biti zatvoreni i kroz njih se ne smije bacati smeće ili izmet (globa za prekršioce 10 libara).⁷⁷ Otvori septičkih jama uz komunalne ceste moraju se držati zazidanima (i otvaraju se samo radi čišćenja) da iz njih ne bi mogle izlaziti izmetine (globa za prekršioce 40 solida).⁷⁸ I kasnije refor-

⁶⁷ A ovaj problem (barem što se tiče zagađivanja luke) mogao je i u ono vrijeme postojati u Šibeniku, mada nije morao imati neko naglašenije značenje.

⁶⁸ *Statuta Municipalia, Ac Reformationes Magnif. Communitatis Brachiae.*

⁶⁹ Knjiga IV. statuta: glava XXVI. i gl. LII; isto I. knj. reformacija: gl. XXVI. i XXVII.

⁷⁰ Antun CVITANIĆ: Srednjovjekovni statut bračke komune iz godine 1305, izd. Skupštine općine Brač, Supetar 1969, 133, 138, 154.

⁷¹ Vlasnici lokava su čuvali vodu u njima svaki za svoje potrebe.

⁷² A. CVITANIĆ, op. cit., 192.

⁷³ Statut grada Splita, II. izdanje, priredio i preveo Antun Cvitanić, izd. »Književni krug«, Split 1987.

⁷⁴ Mada su to bile većinom odredbe sanitarno-higijenskog karaktera.

⁷⁵ Knj. V, glava VII, Statut grada Splita (..), 253.

⁷⁶ Knj. V, glava VIII, Statut grada Splita (..), 253—254.

⁷⁷ Knj. V, glava XV, Statut grada Splita (..), 256.

⁷⁸ Knj. V, glava XVI, Statut grada Splita (..), 257.

macije sadrže nekoliko interesantnih odredaba u tom smislu, pa tako: nalaže se da gubavci moraju boraviti izvan grada;⁷⁹ zabranjuje se držanje svinja u Splitu (globa za prekršioca 60 solida);⁸⁰ ustanovljava se obaveza grada da zaposli četiri čistača čija je dužnost »da čiste ulice splitske komune kako bi grad Split bio ugodna mirisa, a ne zagađen smradom«;⁸¹ naređuje se da se smeće ispred kuće mora odnositi izvan grada;⁸² zabranjuje se stavljanje ili držanje gnoja (đubreta) ili smeća, otpada ili »škodljive stvari« iznad luke (globa 5 libara za prekršioca), a lučki nadglednik mora prekršitelja prisiliti kaznom⁸³ da tu prljavštinu s tog mjesta »izvuče i iznese«.⁸⁴ Ova posljednja odredba predstavljala bi nekakvu zaštitu gradske luke od mogućeg zagađivanja, a kako je njeno provođenje stavljeno pod nadzor jednog operativnog organa kao što je bio lučki nadglednik (i to još uz ovlaštenje za neposredno kažnjavanje), mogla je ta zaštita biti i prilično efikasna.

KORČULANSKI STATUT iz 1214. godine s reformacijama⁸⁵ sadrži nekoliko interesantnih odredaba sanitarno-higijenske prirode.⁸⁶ No, što se tiče odredaba kojima se štiti od zagađivanja sredine u užem smislu, vrijedi spomenuti samo propise: o zabrani postolarima da ne smiju držati (»... niti napraviti...«) radionicu u gradu ni odvod vode za močenje kože (već samo izvan grada), o zabrani držanja svinja u gradu, o zabrani pranja u lokvama.⁸⁷ Međutim, jedna odredba iz Reformacija zaslužuje ovdje posebnu pažnju. Radi se o propisu gl. LXXV. pod naslovom: »Gdje treba bacati smeće«.⁸⁸ Ovim propisom se kaže da svaki onaj tko čisti svoju kuću ili pak čisti ispred kuće ne smije to smeće baciti na koje javno mjesto »ni njime natrpati ga«,⁸⁹ a »(...) osobito ne luku, već jedino može to smeće baciti izvan grada iza

⁷⁹ Reformacija iz 1332. god. (gl. I), Statut grada Splita (...), 340.

⁸⁰ Reformacija iz 1351. god. (gl. VII), Statut grada Splita (...), 342.

⁸¹ Reformacija iz 1348. god. (gl. XV), Statut grada Splita (...), 346.

⁸² Reformacija iz 1348. god. (gl. XVII), Statut grada Splita (...), 347.

⁸³ Upućujemo na gl. LIX (Statut grada Splita..., 368) pod naslovom: O kaznama što ih izriču lučki nadglednici. Tu se kaže da lučki nadglednici mogu u svim stvarima koje se tiču popravaka luke ili njenog održavanja i čuvanja naređivati i izricati (novčane) kazne do pet malih libara i te kazne utjerivati. Ovi utjerani iznosi pripadaju splitskoj komuni.

⁸⁴ Reformacija iz 1384. god. (gl. LVII), Statut grada Splita (...), 367.

⁸⁵ *Statuta et leges civitatis et insulae Curzulae* (1214—1558). Služimo se (original i prijevod) tekstovima objavljenim u knjizi: Korčulanski statut (Statut grada i otoka Korčule iz 1214. godine), priredio i preveo Antun Cvitančić, uredio Zvonimir Šeparović, izd. JAZU, Pravni fakulteti u Zagrebu i Splitu, Skupština općine Korčula i Grafički zavod Hrvatske, Zagreb 1987.

⁸⁶ Tako, naprimjer: o zabrani prihvaćanja u kuću nekoga tko dolazi iz okuženih mjesta, zabrana ulaznja u okužene rijeke, zabrana ulaska u grad za one koji dolaze iz mjesta gdje hara kuga (vidi gl. CVIII. Statuta i gl. XCVII. i CXXXVI. reformacija, Statut grada i otoka Korčule..., str. 66, 114 i 128).

⁸⁷ Reformacije: glava LIX, LXXIV. i LXXX (Statut grada i otoka Korčule..., str. 105, 109 i 110).

⁸⁸ Statut grada i otoka Korčule (...), str. 109.

⁸⁹ Dakle: zabrana stvaranja smetlišta »na javnom mjestu«.

zidina u more (...)».⁹⁰ Za prekršioce je propisana novčana kazna u iznosu od 5 perpera i obaveza otklanjanja toga smeća na račun onoga tko ga je tu bacio. Tako, eto, nailazimo konačno i na odredbu koja štiti luku od zagađivanja zmećem (mada, nažalost, ne i more u neposrednoj blizini luke).⁹¹

Što se tiče DUBROVAČKE REPUBLIKE tu su problemi zaštite od zagađivanja, razumljivo, bili veći, pa i pažnja vlasti nije izostajala, mada bi se moglo reći da nije uvijek bila ni približno obuhvatna, a ni dovoljno efikasna. Republika je prvenstveno pažnju usmjeravala na sanitarno-higijenske mjere (zaštite od zaraza, karantene, lazareti i sl.). No, grad (Republiku) je uvelike pritiskao i problem nečistoće i opasnostima od zagađivanja s te strane propisi Republike poklanjali su priličnu pažnju. Tako već *Liber statutorum* iz 1272. godine ustanovljava za stanovnike Dubrovnika obavezu da čiste dio ulice koji se nalazi ispred njihovih kuća, i to svake subote.⁹² Odredbama *Liber viridisa* zabranjuje se izbacivanje i ostavljanje smeća pred gradskim vratima. Godine 1407. na zidinama grada s južne strane prema moru napravljen je otvor za bacanje smeća u more. Ovo je možda i pomagalo gradu da se oslobodi smeća iz grada, ali je za posljedicu imalo zagađivanje mora tik ispod gradskih zidina ogromnim količinama smeća i gradske nečistoće. Osim toga, ni to nije bilo dovoljno da grad oslobodi svega gradskog smeća (posebno onih dijelova grada što su bili dalje od obale) pa se smeće ipak odlagalo dobrim dijelom ispod lukova za presvođenje ulica (tzv. klobučine). Tako su se vlasti morale boriti i s ovom nevoljom i manje ili više uspješno zabranjivati i ovakve deponije smeća. Godine 1407. Veliko vijeće donosi odluku o izgradnji kanalizacije za cijeli grad, a 1436. detaljno regulira izvedbu kanalizacijske mreže i donosi odluku o izgradnji vodovoda. Treba spomenuti i odredbe o zabrani štavljenja koža u gradu,⁹³ o zabrani ostavljanja stoke ispred crkava (volovi, svinje, ovce, magarci),⁹⁴ o zabrani držanja svinja u gradu.⁹⁵ Grad je, dakle, činio ne male napore u suzbijanju zagađivanja,⁹⁶ ali (opet stara pojava toliko karakteristična za čitavo naše priobalje toga vremena) sprečavanju zagađivanja mora, pa čak ni onoga uz neposrednu obalu grada, nije ukazana

⁹⁰ Poblize se i određuje na kom je to potezu obale dozvoljeno baciti smeće u more.

⁹¹ »(...) to jest od novih vrata pa do iza komunalne promatračnice (...)«. Ako se prihvati da su »nova vrata« ustvari vrata blizu pristaništa (vidi Statut grada i otoka Korčule ..., str. 109, bilješka 78).

⁹² Slični propisi o čišćenju ulica donose se i kasnije sve do kraja XIV. stoljeća.

⁹³ *Liber statutorum* iz 1272. godine.

⁹⁴ Odredba potječe iz 1322. godine.

⁹⁵ Odredba iz 1336. godine.

⁹⁶ Detaljnije: Vladimir BAZALA, Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike, izd. »Dubrovački horizonti«, Zagreb 1972, 13—18; Jurica BACIĆ, Higijensko-epidemiološko-zdravstvena zbivanja 1430. do 1440. godine u Dubrovačkoj Republici i dubrovački liječnici fizik Kristofor i kirurg Ivan-Matija, Acta historica Medicinæ, Stomatologiæ, Pharmaciæ, Veterinæ, anno XXVI — fasc. I—II, Beograd MCMLXXXVI, 8.

dužna pažnja. Naprotiv, briga za čistoću grada (i sprečavanje zagađivanja kopnenog gradskog teritorija) išla je nauštrb brige za sprečavanje zagađivanja mora i upravo taj i takav sistem gradske čistoće zagađivao je (ogromnim količinama gradskog otpada i nečistoće) najneposredniju obalu uz gradske zidine.

ZAKLJUČCI:

1. Kvarnersko priobalje (odnosno njegovi gradovi i općine) u propisima svojih starih statuta neujednačeno su i različito poklanjali pažnju problemima i sprečavanju zagađivanja, a ponegdje je ta briga i sasvim izostajala.

2. Tamo gdje su takve odredbe u statutima sadržane, one se odnose skoro isključivo na zaštitu od zagađivanja gradskog kopna.

3. Radilo se prvenstveno o sprečavanju zagađivanja izmetom, prljavom vodom, smećem i drugom nečistoćom, te o zabrani držanja životinja u gradu, kao i o brizi za zaštitu od zagađivanja pitkih voda.

4. Isti ili skoro sasvim isti odnos prema problemima zagađivanja nalazimo i u drugim starim statutima u širem dalmatinskom priobalju.

5. Problemima zagađivanja mora (i suzbijanju takva zagađivanja) u statutima ne samo kvarnerskog nego i šireg dalmatinskog priobalja ne poklanja se nikakva pažnja, s izuzetkom Korčulanskog statuta (i reformacija), gdje se propisima štiti od zagađivanja gradska luka (ali ne čak ni bliža obala) te Splitskog statuta (i reformacija) gdje se barem donekle i na određen način poklanja pažnja zaštiti gradske luke od zagađivanja.

6. Poznati su i slučajevi da je (nalaganjem bacanja smeća i ostale nečistoće u more) problem zagađivanja kopna rješavan upravo nekontroliranim zagađivanjem mora i to čak najneposrednije gradske obale (u čemu je Dubrovnik dobro prednjačio).

7. Očigledno, zagađivanje mora (pa čak ni morskih luka) u tim vremenima nije za te naše stare priobalne gradove predstavljalo nikakav ili skoro nikakav problem, pa su se prema njemu tako i odnosili, za razliku od problema zagađivanja kopna, koji ih je očigledno i tada u određenoj mjeri pritiskao, pa su stoga na svoj način (uza sve različitosti pristupa, obuhvatnosti, pretpostavljive efikasnosti i dr.) nastojali doprinijeti njegovu svojevrsnom razrješavanju.

8. Problem zagađivanja mora u našem priobalju i šire u prošlosti je ostajao manje ili više marginalan sve do pojave novih i opasnih zagađivača (nafta, plastika, otpadne industrijske vode i sl.) koji su problem zaoštrili skoro do razine katastrofalnih prijetnji čistoći mora i opstanku njegove flore i faune. Time ovaj problem (rapidno se zaoštravajući zadnjih pedesetak godina) potkraj ovog stoljeća dolazi u samu špicu ekoloških problema današnjice.

Summary

PROBLEMS RELATING TO MARINE POLLUTION IN THE LIGHT OF OLD STATUTES OF THE KVARNER COASTLINE AND OTHERS

Only several of the statutes of the Kvarner coastline contained provisions on pollution protection (Statutes of Senj, Rijeka, Kastav and Mošćenice), whereas others did not deal with such problems at all (Law of Vinodol, Statutes of Trsat, Krk and Veprinac). In those statutes containing such provisions, these provisions concerned only pollution of the mainland. Above all they prohibited pollution within the city limits in the form of excrement, dirty water, garbage and other wastes. Furthermore, they provided that animals could not be kept in the city and that hides could not be tanned there. They also contained provisions preventing the pollution of drinking water. On the other hand, not a single one of these statutes dealt with problems relating to marine pollution (not even pollution of the port).

In this respect the provisions of the old statutes along the Dalmatian Coast were identical or very similar. It should be noted that the Statute of Korčula (i. e., revisions) did protect the city port against pollution, however, the adjacent coastline (excepting the port) was not protected. The situation is similar in the Statute of Split (i. e., revisions). Moreover, there are well-known cases in which the antipollution measures protecting the mainland resulted in uncontrolled marine pollution by encouraging the dumping of garbage and other wastes into the sea, even at the coast adjacent to the city (for which Dubrovnik was particularly known).

KRIVIČNA SUDBENOST (JURISDIKCIJA) ZA DELIKT ZAGAĐIVANJA MORSKOG OKOLIŠA PREMA KONVENCIJI UJEDINJENIH NARODA O PRAVU MORA IZ 1982. GODINE

Dr. BERISLAV PAVIŠIĆ, docent
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 343.75:341.24:628.392
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Krivična sudbenost ovlaštenje je države da organi njene kaznene vlasti odluče u konkretnoj krivičnoj stvari. Kao relacijski pojam, ona pretpostavlja postojanje konkurirajućeg ovlaštenja strane države. Predmetni rad je posvećen razmatranju odredaba o krivičnoj sudbenosti za delikt zagađivanja morskog okoliša, njegovim značajkama kao međunarodnog delikta, a usto je dat osvrt na doticajna pitanja kaznene vlasti i fenomenologijskih značajki razmatrane pojave. Glavna pažnja posvećena je analizi odredaba XII. dijela Konvencije Ujedinjenih naroda o pravu mora i njihovu odnosu prema jugoslavenskom pravu.

Uvod

Delikt zagađivanja morskog okoliša u operacionalnom i za svrhe ovog rada korištenom smislu, skrivljeno je ponašanje predviđeno kao kažnjivo djelo namijenjeno zaštiti morskog okoliša s posljedicom stvarno nastupjelog zagađenja ili prijeteće opasnosti njegova nastupanja. U užem smislu to je ponašanje koje sadrži sve elemente krivičnog djela, kao najtežeg oblika protupravnog ponašanja. Izvan toga, delikt zagađivanja morskog okoliša predstavlja konkretizaciju nekog drugog vida kažnjive radnje (privrednog prijestupa, prekršaja, odnosno disciplinske povrede).

Pojmom delikta zagađivanja morskog okoliša označava se u pravilu sadržaj konkretne pojave (dakle takve koja je stvarno nastupila ili je zamišljena kao stvarna pojava)¹ a, naprotiv, pojmom inkriminacije, krivičnog djela, zakonskog opisa, delikta zagađivanja morskog okoliša označuje se sadržaj apstraktne pravne norme.

¹ U izloženom smislu riječ je zapravo o posebnom pojmu kriminalnog događaja, stvarne pojave ili njene zamisli kao konkretne pojave, ali ne sadržaja obuhvaćenog pravnom normom. O pojmu kriminalnog događaja v. ALEKSIĆ, Živojin, *Kriminalistika, Privredna štampa, Beograd 1979*, str. 52; VODINELIĆ, Vlado, *Kriminalistika, Savremena administracija, IV. izd., Beograd 1978*, str. 39 i dalje; WALDEIR, Hans, *Kriminalistischen Denken. Kriminalistik, Hamburg 1964*, str. 19 i dalje.

Ako inkriminacije zagađivanja morskog okoliša zaštićuju dobro koje je značajno za cijelo čovječanstvo, uspjeh takva nastojanja očigledno ovisi o načinu i prostoru njihove primjene. Ta (aktualna) značajka cjelokupna područja delinkvencije, kojemu je posvećen predmetni rad, ističe teorijsku i praktičnu važnost razmatranja područja krivične sudbenosti, ali i nekih drugih pitanja koja neposredno utječu na postavljanje problema u okviru glavne teme. Stoga je izlaganje prošireno na područja kriminalistike i krivičnog materijalnog prava koja su u bliskom, interferentnom odnosu s problematiziranim područjem.

1. Fenomenologijski i metodski osvrt na delikte zagađivanja morskog okoliša

U raspravama o krivičnopравnim pitanjima u vezi s deliktima zagađivanja morskog okoliša, redovito nema osvrt na kriminalističke probleme koji su u toj oblasti brojni, složeni i u najvećem broju primjera neidentificirani kao predmet znanstvenog izučavanja. Cjelina tih problema zaslužuje samostalnu, sustavnu obradu koju, u okvirima predmetnog rada, nije moguće ni naznačiti. Međutim, upravo uvažavajući status *praesens* kriminalističke znanosti u razmatranom području, ukazuje se potrebnim istaknuti najvažnije momente u području fenomenologije i metodike istraživanja, kako bi time pravne ustanove, o kojima će biti riječi u nastavku izlaganja, postale životnijim, aktualizirane stvarnim sadržajima koji, u što nema nikakve sumnje, zabrinjavaju cjelokupnu svjetsku zajednicu.

Zagađivanje morskog okoliša osobit je oblik kriminalnog ponašanja. Smisao djela je zaštita prirodnog ambijenta u prostoru mora, ali zamišljena kao sredstvo zaštite šireg kruga vrijednosti uključenih u skupini pojam morskog okoliša koji, osim prirodnih vrijednosti, uvrštava i socijalne, civilizacijske tekovine. Geografski, morski okoliš obuhvaća i široka riječna ušća a, prema odredbi čl. 1, st. 4. Konvencije, zagađivanje je označeno kao čovjekovo izravno ili neizravno djelovanje unošenjem tvari ili energije koje uzrokuje ili može uzrokovati štete živim bićima i morskoj fauni i flori, ugrožavanje zdravlja ljudi, ometanje pomorskih djelatnosti uključivši ribolov i druge zakonite upotrebe mora, pogoršavanje kakvoće morske vode za upotrebu i umanjenje privlačnosti prostora za stanovanje i rekreaciju.

Bitne značajke razmatranog oblika kriminalnog ponašanja približavaju ga tipu delikta opće opasnosti, s kojim ga, uz ostalo, povezuje i značajka akcidenta, kao ekstremnog vida tehnologijske i tehničke disfunkcije. Posljedica takva značaja je od bitne važnosti za samo postojanje delikta kao sklopa subjekt—radnja—protupravnost. Po prirodi stvari zagađivanje je radnja prvenstveno određenih kategorija subjekata — takvih koji imaju mogućnost inkriminirana djelovanja, pa otuda tom pitanju kriminalistika mora posvetiti bitnu pažnju. Za radnju je pak u prvom redu važno razlikovanje od onih situacija u kojima je zagađenje izazvano višom silom, ali isto tako je važno i o kakvom se tipu radnje u konkretnom slučaju govori, u čemu je njen sadržaj, s kojim je sredstvima i na kakvom objektu radnja ostvarena, osobito njeni prostorni, vremenski i već spomenuti instrumentalni modaliteti. Apstraktni sadržaj radnje određuje zakonski opis a tu se pojavljuju gotovo uvijek blanketni sadržaji što u kontekst delikta uvodi niz posebnih pravila i standarda i to kad je riječ o zagađivanju morskog okoliša kao međunarod-

nom krivičnom djelu — međunarodnih pravila i standarda. To je razlog što zasnivanje protupravnosti uvjetuju upravo ti, nekrivični sadržaji koji su zbog opisanih razloga bitni za postojanje krivičnog djela.

Ništa manje nije značajno područje krivnje. Tu se na prvom mjestu, kao vrlo često pitanje, pojavljuje djelovanje slučaja, izazivanja zabranjene posljedice bez krivnje. Takvi se primjeri osobito lako mogu naći u slučajevima koneksnih zagađenja (npr. kao posljedica plovidbenih nezgoda). Mjera zagađenja i u okviru krivičnog prava koristi se ponekad u funkciji objektivnog uvjeta kažnjivosti, a to kriminalistici nameće osobito složene zadatke njena preciznog utvrđivanja.

Teoretski izgrađenog do stupnja prikladnosti za operativnu upotrebu razrađenog modela kriminalističke metodike istraživanja delikata zagađivanja morskog okoliša zasada još uvijek nema. Dakako, to samo za sebe nije prepreka da se konkretne pojave tih delikata istražuju svrsishodnim postupcima zasnovanim na empirijskim iskustvima, ma kako ona bila skromna, i na korištenju metodskih postupaka iz drugih, srodnih oblasti kriminaliteta. Usto, bitno je intenziviranje suradnje s različitim drugim organima i subjektima izvan njih, takvima koji mogu u funkciji stručnjaka pružiti tehničku i drugu stručnu pomoć organu kriminalističkog istraživanja.

Sve opisane i druge značajke razmatranog delikta pretpostavljaju postojanje posebno izgrađenog *modus operandi* sustava na čijim se osnovama utemeljuje indicijalna metoda otkrivanja krivičnog djela.² Način izvršenja djela uključuje prije svega razjašnjenje sadržaja radnje, prethodnog i naknadnog ponašanja, vrste i vida upotrebe sredstava radnje, njihova odnosa prema objektu radnje, što su upravo tipični elementi za pojedine vidove ostvarenja razmatranog krivičnog djela (npr. ispuštanje nafte s brodova, potapanje).

U sklop posljedica djela ulaze kako posljedice u užem, krivičnopravnom smislu, tako i one u kojima su ostvareni objektivni uvjeti kažnjivosti. Subjektivnu stranu delikta vrlo često obilježava sudjelovanje više osoba u djelu što zahtijeva pažljivu analizu vida, jačine i stadija sudjelovanja pojedinog subjekta te pažljivo raščlanjivanje osnova, oblika i stupnja krivične odgovornosti.

2. Zagađivanje morskog okoliša kao krivično djelo međunarodnog prava

Rasprava o pitanju krivične jurisdikcije pretpostavlja rješenje prethodnog zadatka: zauzimanja stajališta o tome da li je konkretno krivično djelo inkriminacija međunarodnog ili samo unutarnjeg prava. Stav o tome da je zagađivanje morskog okoliša međunarodno krivično djelo iznio sam već ranije, a kasniji je razvoj pokazao da danas nema nikakve sumnje u prirodu tog krivičnog djela kao inkriminacije međunarodnog prava.³

² Usp. VODINELIĆ, op. cit., str. 125—135.

³ U istom se smislu opredjeljuje LOMBOIS, str. 255, s iscrpnim obrazloženjem svog stajališta pri čemu iz njegova izlaganja proizlazi da je takvo gledište općeprihvaćeno. JOHNSON se o tome izričito ne izjašnjava, kao ni RUDOLF, ali se iz njihovih razmatranja, o kojima će još biti riječi, dade zaključiti da polaze

Osnova opisanog stajališta utemeljena je na postojanju svijesti o potrebi zaštite prirode i na toj osnovi ustanovljene obveze država da štite i čuvaju morski okoliš (čl. 192 Konvencije). Kao integralni dio prirodnog ambijenta, morski je okoliš zajedničko dobro cijelog čovječanstva. Takva njegova priroda zahtijeva univerzalnu, u najmanju ruku internacionalnu zaštitu, koja se u pravno-tehničkom pogledu izražava postojanjem međunarodne inkriminacije, pri čemu nije odlučno pitanje izričite predviđenosti obveze unošenja sadržaja određenog ponašanja u nacionalna zakonodavstva, ako takva obveza očigledno slijedi iz smisla odredaba međunarodnog akta. U primjeru zagađivanja morskog okoliša univerzalizacija, a u najmanju ruku internacionalizacija obveze inkriminiranja takva ponašanja izvire iz prirode zaštićenog dobra. Ona je takva da ju je moguće osigurati samo globalnom zaštitom. Zato je ovdje sasvim opravdano govoriti o internacionalizaciji obveze inkriminiranja zbog prirode djela (*l'internationalisation de la réprobation*) zbog čega se ta inkriminacija razlikuje od drugih kategorija međunarodnih krivičnih djela (kao npr. proizvodnja i rasturanje pornografskih spisa, krivotvorenje novca, trgovina opojnim drogama), kod kojih način izvršenja zahtijeva internacionalizaciju režima krivične represije (*l'internationalisation de la répression*) a ispoljava naprotiv srodne značajke s mnogim drugim međunarodnim krivičnim djelima koja također idu za zaštitom univerzalnih vrijednosti (krivična djela protiv sigurnosti međunarodne pomorske i zračne plovidbe, kao što su piratstvo ili otmica zrakoplova, zaštita međunarodnih komunikacija i ribolova). Smisao je dakle inkriminiranja zagađivanja morskog okoliša zaštita prirodnog ambijenta u tom prostoru kao dobra cjelokupnog čovječanstva.

Izbor obveze inkriminiranja ponašanja kojim se zagađuje morski okoliš nalazi se u odredbama Konvencije, a također, u nekim primjerima izričito izražen, u drugim međunarodnim izvorima.⁴ Za razliku od izričito predviđenih obveza unošenja stanovitih ponašanja u nacionalna krivična zakonodavstva, Konvencija polazi od pretpostavke postojanja odgovarajućih inkriminacija u nacionalnom zakonodavstvu. To jasno slijedi iz odredaba čl. 213—237 Konvencije koje će biti razmotrene u trećem odjeljku. Međutim, izbjegavanje da se u Konvenciji izričito predvide elementi zagađivanja morskog okoliša kao krivičnog djela (kao što je to učinjeno u odnosu na piratstvo u čl. 101 Konvencije) zahtijeva ispitivanje stvarnog sadržaja i prostora važenja takve inkriminacije. To je pitanje od prvorazredne važnosti upravo za probleme (represivne vlasti i) jurisdikcije kojima je posvećeno daljnje izlaganje.

od takve pretpostavke. Osim toga valja imati na umu da je riječ o tretiranju problema međunarodnog prava u kojima razmatrano pitanje predstavlja ipak periferan problem.

⁴ O tome u pogledu inkriminiranja u području zagađivanja s brodova na komparativnom planu v. PAVIŠIĆ, str. 22, zatim odredbu čl. 4. Međunarodne konvencije o sprečavanju zagađivanja mora s brodova iz 1973. godine, te odredbu čl. 3 i VII. Međunarodne konvencije o zagađivanju mora uljem iz 1954. godine. Usp. STANKOVIĆ, Predrag, Međunarodna konvencija o zagađivanju mora s brodova (MARPOL) i jugoslavensko pravo, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj, Rijeka 1980.

Osim objekta zaštite, o kojemu je već bilo riječi, ključno mjesto za razmatranu inkriminaciju ima radnja, njegov dinamički element. Osnovni sadržaj radnje, po mom mišljenju, dat je u već navedenoj (ovdje pod 2) definiciji pojma zagađivanja morskog okoliša iz čl. 1, st. 4. Konvencije. Time je, osim bitnog sadržaja inkriminiranog ponašanja, data i donja granica zone važenja međunarodne inkriminacije koja se utvrđuje posredstvom međunarodnih pravila i standarda. Iz toga slijedi, a to je i opća značajka krivične represije, da je riječ o fragmentarnoj zaštiti, da je priroda tog međunarodnog krivičnog djela naglašeno blankentnog značaja (ovisna o međunarodnim pravilima i standardima), da se dakle može, u smislu međunarodnog javnog prava, označiti kao sekundarna, ali da istovremeno takva inkriminacija ne utječe na ovlaštenja nacionalnih zakonodavstava da (čak i u istoj odredbi) inkriminiraju više od onoga što je predviđeno međunarodnom odredbom. Kod toga će dakako u oba primjera postojati visok stupanj ovisnosti o supstancijalnim pravilima, samo što će u prvom slučaju to biti međunarodna, a u drugom nacionalna pravila i standardi.

Koncepcija inkriminacije zaštite morskog okoliša, kako se može izvesti iz odredbe čl. 1, st. 4. Konvencije, uključuje materijalna krivična djela, ali u tom okviru obje kategorije: djela povrede i ugrožavanja. Opseg predviđenih (stvarno nastupjelih ili prijetjećih) posljedica vrlo je širok što samo po sebi upućuje na osnovanost tvrdnje o tome kako je objekt zaštite te inkriminacije posebne prirode, znatno više od zdravlja ljudi, opće sigurnosti, imovine, svojom osobito prirodom univerzalne vrijednosti, jedva uvrstiv u tradicionalne grupne zaštitne objekte nacionalnih zakonodavstava.⁵ Tipološki, radnja se može sastojati u činjenju ili nečinjenju. Kod ovog drugog riječ je u pravilu o komisivno-omisivnim deliktima ako je iz djelatnosti učinioa nastupila stvarna povreda, dok su čista omisivna djela predviđena kao specijalne inkriminacije subjekata s posebnom odgovornošću ali, što odgovara i prirodi stvari, pretežno u sferi nekriminalne kaznene represije.

Normativni elementi radnje, iako nisu izričito uvršteni u definiciju pojma zagađivanja morskog okoliša iz čl. 1, st. 4. Konvencije, izuzetno su značajni. To posebno, kako je već spomenuto, slijedi iz okolnosti da je, prema odredbama XII. dijela Konvencije, uvjet primjene propisa o krivičnoj jurisdikciji, kršenje međunarodnih pravila i standarda. U tome se ujedno izražava i principijelno stajalište o temelju zasnivanja protupravnosti, o čemu je već bilo govora u uvodnom dijelu ovog odjeljka.

Za inkriminaciju zagađivanja morskog okoliša bitno je značenje posljedice djela. Prema ishodišnom određenju iz čl. 1, st. 4. Konvencije, predviđene posljedice su štete živim bićima i morskoj flori i fauni, ugrožavanje zdravlja ljudi, ometanje pomorskih djelatnosti, uključivši ribolov i druge zakonite upotrebe mora, pogoršavanje kakvoće morske vode za upotrebu i umanjeње

⁵ Istaknuta rezerva dakako ne vrijedi u onim slučajevima kad je riječ o specijalnoj inkriminaciji, posebno takvoj smještenoj u posebno krivično zakonodavstvo kakva je npr. čl. 1—3 Loi n° 64—1331 du 26 décembre 1964 réprimant la pollution des eaux de la mer par les hydrocarbures, Francuske konstruirana prvenstveno kao odgovornost zapovjednika broda.

privlačnosti prostora za stanovanje i rekreaciju. Međutim, u drugim se odredbama Konvencije spominju još ispuštanje većih razmjera (čl. 220, st. 5. Konvencije), veća šteta (čl. 220, st. 6. Konvencije), što svakako upozorava na važnost posljedice i u onim situacijama kad se ona koristi u funkciji kvalifikatorne okolnosti.

Postoje, međutim, u okviru posljedica predviđenih u čl. 1, st. 4. Konvencije, i takve koje se bez poteškoća ne mogu prihvatiti kao posljedice u krivičnoppravnom smislu. To zbog visokog stupnja neodređenosti vrijedi prije svega za umanjene privlačnosti prostora za stanovanje i rekreaciju. Teško je, naime, zamisliti dovođenje u sklad načela zakonitosti u dijelu u kojemu ono ističe zahtjev za preciznošću inkriminacija s takvom, isključivo na vrijednosnoj ocijeni zasnovanom, posljedicom.

Subjektivna strana razmatranog međunarodnog krivičnog djela nužno obuhvaća umišljajna i nehatna ponašanja. U prvoj skupini potrebno je upozoriti na to da u intelektualnoj komponenti, u onom dijelu koji sadrži svijest o djelu, posebno značenje ima točna predodžba o radnji. Kako predmetna inkriminacija stvarnu primjenu nalazi posredstvom odredaba nacionalnih zakonodavstava, odlučno je za ocjenu umišljaja pouzdano utvrđivanje svih elemenata radnje kako je predviđeno u dotičnom nacionalnom zakonu. To naročito vrijedi za slučajeve kad je izričito predviđen odgovarajući način izvršenja (npr. ispuštanje ulja, potapanje) ili sredstvo radnje (npr. uljna mješavina određene kakvoće), odnosno objekt radnje (posebno zaštićen dio plovnog puta). Osim preciznog znanja spomenutih ali i svih drugih stvarnih obilježja, učinilac mora istovjetnu svijest imati i o obilježjima normativne prirode koja, kao što je vidljivo iz ranijih razmatranja, predviđa ne samo ishodišna norma čl. 1, st. 4. Konvencije, nego i daleko pretežna većina nacionalnih zakonodavstava, bilo izričitim njihovim uvrštenjem u zakonski opis bilo posredno korištenjem blanketnih formula.

Sadržaj voljne komponente djela obuhvaća situacije u kojima se radi o namjernom ostvarenju djela iako se principijelno mora uzeti da će znatno češći biti oni slučajevi u kojima se radi o htijenju nužne, sporedne posljedice, odnosno o situacijama eventualnog umišljaja bitno obilježenim prepustanjem ishoda slučaju.

Za nehatne oblike krivnje bitno je razjašnjenje pitanja pridržavanja zahtjeva dužne pažnje koji se u konkretnom slučaju određuju međunarodnim pravilima i standardima i ponašanju učinioca koje je suprotno sadržaju tih pravila, uz istovremenu mogućnost pridržavanja njihovim normama. Otuda će za najteže vidove predmetnih delikata odgovarati uzak krug subjekata, zbog čega se odgovornosti (ma kako različite), uokvirene u konstrukciju specijalne inkriminacije, čine prikladnijim od mogućnosti koje u istu svrhu pružaju opći delikti. To posebno zbog potrebe uvažavanja profesionalnog nehata, kao i općenitih poteškoća pri utvrđivanju postojanja i sadržaja svijesti o protupravnosti.⁶

⁶ Općenito o tome v. BAČIĆ, Franjo, *Krivično pravo*, Informator, Zagreb, str. 274.

Uz spomenuto, inkriminaciju zagađivanja morskog okoliša svojim značenjem obilježavaju pitanja primjene osnova isključenja radnje (viša sila), zatim općih i posebnih razloga isključenja protupravnosti,⁷ slučaja,⁸ a u manjoj mjeri i propisa o zabludi.⁹

Konvencija, što samo po sebi ukazuje na značenje koje pridaje predmetnom krivičnom djelu, u čl. 217, st. 8. zahtijeva da kazne predviđene u nacionalnim zakonodavstvima budu takve da odvrćaju od krivičnih djela bez obzira na to gdje se ona događaju.

3. Kaznena vlast za delikt zagađivanja morskog okoliša

Pojam kaznene vlasti obuhvaća pravo i dužnost države da stanovito ponašanje predvidi kao krivično djelo i za njega, u svom zakonodavstvu, predvidi odgovarajuću kaznu.¹⁰ Kaznena vlast pojam je međunarodnog krivičnog prava a njen je osnovni smisao utvrđivanje prava i dužnosti država u inkriminiranju određenih ponašanja kao krivičnih djela, što samo po sebi ističe potrebu ispitivanja granica kaznene vlasti određene države. U teoriji međunarodnog krivičnog prava o tom pitanju postoje dva stajališta. Prvo se utemeljuje na strogoj teritorijalnosti (materijalnog) krivičnog zakonodavstva, dok je drugo, naprotiv, zasnovano na mogućnosti postojanja više zahtjeva različitih država od kojih svi nisu utemeljeni na teritorijalnom principu.¹¹

Dosljedno pridržavanje principa teritorijalnosti u suvremenim je zakonodavstvima uglavnom napušteno, a to vrijedi i za noviju teoriju. Prevladavajuće je dakle stajalište o mogućnosti postojanja više kaznenih zahtjeva

⁷ V. nar. odredbu čl. 4 MARPOL konvencije te u odnosu na nju ustanovljena posebna isključenja protupravnosti predviđena u čl. 2 iste Konvencije. Usp. i odredbu čl. 3 Konvencije o sprečavanju zagađivanja mora putem izbacivanja otpadaka, iz 1972. godine. U funkciji razloga isključenja protupravnosti mogu biti sastojci krivičnog djela, kao i okolnosti izvan njegova bića s istovjetnim djelovanjem, čak i takvi koji uopće nisu uređeni pravnim propisima.

⁸ U domaćoj se literaturi slučaj konfundira vrlo često s višom silom, što je dakako potpuno pogrešno budući da se kod slučaja radi o radnji u krivičnopravnom smislu, kod koje je međutim isključena krivnja. Kod više sile, međutim, radnje u krivičnopravnom smislu uopće nema. V. o tome MALINVERNI, Giovanni, *Il rapporto di causalità ed il caso*, Rivista italiana del diritto, 1939; DELITALA, Giacomo, *Il fatto nel teoria generale del reato*, Cedam, Padova 1930, str. 174—212 i dalje.

⁹ Tu se u prvom redu ima u vidu nepoznavanje međunarodnih pravila i standarda posebno regionalnih. V. JOHNSON, str. 16.

¹⁰ O tom pojmu (kojega naziva represivna vlast) iscrpno i izuzetno jasno ZLATARIĆ, str. 65 i dalje. Ovdje se opredjeljujemo za izraz kaznena vlast usprkos ozbiljnoj kritici podvrgnutoj od strane ZLATARICA u odnosu na taj pojam. Smatramo da je ipak njime jasnije izražena priroda bitne značajke krivičnopravne vlasti: pravo kažnjavanja.

¹¹ U mnogim radovima pisaca iz oblasti međunarodnog javnog prava još uvijek nisu prevladani ti kolizijski pristupi, nastojanja za ustanovljenjem isključivog režima jurisdikcije, što u oblasti krivičnog prava može biti itekako pogubno sa stajališta kriminalnopolitičkih ciljeva, a uostalom i ozbiljna prepreka prihvaćanja pojedinog akta. (Među novijim takvim stajalištima, koje se uporno zadržava i među mlađim istraživačima, izraženo je npr. u radu Maje SERSIĆ, *Zaštita Sredozemnog mora od zagađivanja potapanjem otpadaka i drugih tvari s brodova i zrakoplova*, Upporedno pomorsko pravo i pomorska kupoprodaja, br. 3—4, Zagreb 1987, str. 353.)

u istoj krivičnoj stvari. Time se pojavljuje druga principijelna dvojba koja se sastoji u problemu radi li se u takvim slučajevima o situacijama sukoba državne vlasti kažnjavanja, odnosima međusobne isključivosti ili, naprotiv, posebne prirode odredaba krivičnog prava, njegova specifična cilja i svrhe, istovremena, konkurirajuća volja više država da primijene svoj krivični zakon na istovjetan slučaj zapravo pozitivno u smislu većeg stupnja izvjesnosti krivičnog progona i sigurnijeg očekivanja da će biti izrečene odgovarajuće kazne. Nema, u suvremenom međunarodnom krivičnom pravu, nikakve sumnje u opravdanost drugog stajališta o mogućnosti postojanja više kaznenopravnih zahtjeva različitih država u odnosu na jedan krivični predmet.¹² Takvo stajalište posebno priliči inkriminaciji zagađivanja morskog okoliša čija djelotvornost upravo izravno ovisi o mjeri u kojoj će krivični progon, bez obzira na to tko ga realizira, biti učinjen izvjesnim. U tom smislu treba shvatiti niz odredaba Konvencije koje s različitih stajališta izražavaju težnju za takvim inkriminiranjem predmetnog delikta koje neće ovisiti o lokalitetu njegova ostvarenja (čl. 217, st. 1), niti o pitanju povrede interesa dotične države (čl. 217, st. 4. i 6, čl. 220, st. 2. i čl. 218, st. 1), te nastoje u prikladnoj mjeri ujednačiti i kazne (čl. 229), što u krajnjoj liniji predstavlja ostvarenje opće obveze izražene u čl. 192 Konvencije u primjeni na područje krivičnog prava uređenja. Preostaje dakle zaključak da suvremene države svoju vlast kažnjavanja prije svega utemeljuju na teritorijalitetu, ali usto njeno područje značajno proširuju na temelju drugih principa o kojima će više riječi biti u nastavku izlaganja.

Osnove na temelju kojih država uređuje svoju vlast kažnjavanja uređene su pravilima o prostornom važenju krivičnog zakona. U primjeru jugoslavenskog zakonodavstva to su, osim odredaba međunarodnih akata, propisi čl. 104—108 KZSFRJ. Primjena tih odredaba na konkretan slučaj pretpostavlja, međutim, rješenje određenih prejudicijalnih pitanja, među kojima je najvažnije utvrđivanje mjesta izvršenja krivičnog djela. Utvrđivanje mjesta izvršenja krivičnog djela pojam je kojim se može obuhvatiti različit sadržaj. U unutarnjem zakonodavstvu pojedine države njime se najčešće označuje geografski smisao: mjesto u prostoru s kojim je djelo došlo u doticaj, koristeći pritom odnos pojedinog elementa djela prema dijelu geografskog prostora. Teoretski kriteriji, na temelju kojih se djelo veže uz geografski prostor, sintetizirani su u teoriju radnje,¹³ posljedice,¹⁴ kao i teoriju ubikviteta (jedinstva djela),¹⁵ koju (u njenu subjektivnom izrazu)¹⁶ usvaja i jugoslavensko zakonodavstvo u čl. 32 KZSFRJ. Konvencija, međutim, u pojedinim odredbama ima takav sadržaj iz kojega proizlazi da mjesto djela određuje na temelju teorije radnje (u primjeru zagađivanja iz kopnenih izvora — čl. 213, djelatnostima

¹² Usp. PAVISIĆ, Berislav, *Krivična sudbenost SFRJ u predmetima nezgoda u pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi*, Zbornik Pravnog fakulteta u Rijeci, br. 2/1981, str. 210 i 211, kao i tamo citirane druge radove.

¹³ OEHLER, str. 199 i dalje; LEVI, str. 26, 172 i dalje.

¹⁴ ZLATARIĆ, str. 98.

¹⁵ ZLATARIĆ, *ibidem*.

¹⁶ Treba imati u vidu smisao principa ubikviteta u subjektivnom izrazu.

na morskome dnu — čl. 214 i djelatnostima u Zoni — čl. 215), dok se u nekim drugim slučajevima opredjeljuje za teoriju posljedice (zagađivanje potapanjem — čl. 216a). Osim opisanog sadržaja, pojam mjesta krivičnog djela izuzetno je značajan za kriminalistiku u kojoj je njegov sadržaj znatno proširen na geografski prostor u kojemu se nalazi trag značajan za razjašnjenje krivičnog djela, što uključuje tragove ponašanja prije, za vrijeme i nakon (vremena) izvršenja krivičnog djela.¹⁷

U krivičnom procesnom pravu mjesto izvršenja krivičnog djela osnova je određivanja nadležnosti suda.

Poseban smisao mjesto izvršenja krivičnog djela ima u međunarodnom krivičnom pravu, a upravo na toj se osnovi utemeljuje i lokalizacija krivičnog djela. Tim se pojmom označava smještanje krivičnog djela u širi geografski prostor (u područje pod teritorijalnim suverenitetom države, u područje pod takvim suverenitetom strane države, ili u područje izvan teritorijalnog suvereniteta bilo koje države).¹⁸ U okviru tog pojma, izrazom ubikacija, označava se ovdje smještanje krivičnog djela u užu prostor (utvrđen na temelju ranije opisanih kriterija), posebno kad je riječ o naročitim objektima u morskome okolišu: brodu, umjetnom otoku, napravi, zrakoplovu itd.

Osim opisanim općim kriterijima, lokalizacija krivičnog djela bitno je uvjetovana značajkama njegova opisa u krivičnom zakonu, kao i rješenjem posebnih pitanja povezanih s lokalizacijom krivičnog djela. Zakonski opis krivičnog djela polazna je osnova rješavanja pitanja prostornog smještanja određenog delikta. Iz elemenata zakonskog opisa proizlaze ograničenja njegove lokalizacije.¹⁹ Usto zakonski opis određuje prirodu (vrstu) krivičnog djela koja također bitno utječe na ishod lokalizacije.²⁰ Uvažavajući te i druge momente, za lokalizaciju konkretnog krivičnog djela, potrebno je izdvojiti one ključne elemente koji u funkciji nadovezanih okolnosti, točaka povezivanja, spajaju djelo s određenom državom, odnosno njenim krivičnim zakonom, a koji u već opisanom smislu čine osnovni sadržaj principa rasprostranja državne vlasti kažnjavanja, odnosno pravila o prostornom važenju krivičnog zakona.²¹

Opisane principe moguće je razvrstati u dvije skupine. U prvu ulaze ishodišni princip teritorijaliteta (čl. 104, st. 1. KZSFRJ), te princip zakona zastave broda i registracije zrakoplova (čl. 104, st. 2. KZSFRJ), zatim realni princip (u obje varijante primarnog i supsidijarnog principa iz čl. 105 i čl. 107 KZSFRJ) te u teoriji i međunarodnoj praksi sporan princip pasivnog personaliteta (čl. 107, st. 1. KZSFRJ). Drugu skupinu čine princip aktivnog personaliteta (čl. 106 KZSFRJ) i princip univerzaliteta (čl. 107, st. 2. KZSFRJ), pri čemu treba imati u vidu da ta podjela, utemeljena na zaštićenom dobru,

¹⁷ V. VODINELIĆ, op. cit., str. 129.

¹⁸ ZLATARIĆ, str. 97; OEHLER, loc. cit.; LEVI, loc. cit.

¹⁹ ZLATARIĆ, str. 107.

²⁰ ZLATARIĆ, ibidem.

²¹ OEHLER, str. 199, 205 i dalje.

u suvremenoj literaturi nije općeprihvaćena, kao i da se u njoj spominju i neki drugi principi.²²

Zasnivanje državne vlasti kažnjavanja ovisi u konkretnom slučaju o značajkama pojedinog principa. Te značajke su primarnost ili supsidijarnost u ovisnosti o isključenju ili važenju pravila *ne bis in idem*. Primarni su principi teritorijaliteta, djelomično realiteta, te princip zakona zastave broda i registracije zrakoplova. Supsidijarni su svi ostali principi. Primarni značaj pojedinog principa može međutim biti ublažen daljnjom značajkom fakultativnosti, za razliku od obligatornosti, čime se izražava vezanost pojedinog principa i na njegovoj primjeni utemeljene vlasti kažnjavanja odobrenjem nadležnog državnog organa za krivični progon. U izloženom smislu obligatornog je značaja samo realni princip u osnovnoj varijanti primarnog principa.

Budući da je predmet ovog razmatranja inkriminacija zagađivanja morskog okoliša u međunarodnom pravu, potrebno je razmotriti, vodeći računa o svemu što je već izloženo, da li su u Konvenciji sadržane takve odredbe kojima se uređuje državna vlast kažnjavanja, kao i odnos tih odredaba i jugoslavenskog krivičnog zakonodavstva. To je ostvareno u mjeri koja je prijeko potrebna za temeljitu obradu glavne teme o jurisdikciji.

Odredbe čl. 213—222 Konvencije uređuju prvenstveno režim krivične sudbenosti za delikt zagađivanja morskog okoliša, ali u tim okvirima postoje i sadržaji iz područja kaznene vlasti. Budući da su te odredbe od neposredne važnosti i za krivičnu jurisdikciju, potrebno je izložiti njihov bitan sadržaj. Sadržaji iz područja kaznene vlasti, u okvirima razmatranih odredaba Konvencije, tematski se odnose na: a) principe prostornog važenja krivičnog zakona, b) određivanje kriterija lokalizacije krivičnog djela i c) uspostavljanja granica područja primjene međunarodnog krivičnog djela zagađivanja morskog okoliša.

Odredbama koje u smislu izložene razdiobe ulaze u skupinu pod a) proširuju se granice kaznene vlasti države s jedne strane i ujedno ta vlast utemeljuje na svim principima prostornog važenja krivičnog zakona o kojima je već bilo riječi u ranijem izlaganju. Kaznena vlast države izričito je predviđena i u odnosu na zagađivanje proisteklo: 1. iz djelatnosti na morskome dnu, te od umjetnih otoka, uređaja i postrojenja države smještenih u isključivoj gospodarskoj zoni i epikontinentskom pojasu (čl. 214 u vezi s čl. 208 te 60 i 80 Konvencije), 2. djelatnostima u Zoni poduzetim brodovima, uređajima, postrojenjima i drugim napravama koje se nalaze pod zastavom određene države, ili su upisani na području ili djeluju pod vlašću takve države (čl. 215 u vezi čl. 145 i 209 Konvencije) i 3. predviđanjem posebnih ograničenja u pravu neškodljivog prolaska u korist kaznene vlasti obalne države (čl. 220. st. 2—6. Konvencije). Navedenim odredbama objektivno je prošireno područje primjene nacionalnog krivičnog zakonodavstva u tom smislu što više nije u slučajevima pod 1. i 2. uvjetovano okolnošću pravnog statusa pojedinih naprava i uređaja u nacionalnom pravu,²³ dok je do izričitog pro-

²² Usp. o tome kod OEHLERA, str. 133 i dalje.

²³ V. RUDOLF, str. 386 i dalje.

širenja prava obalne države na delikte ostvarene u toku plovidbe i korištenja pravom neškodljivog prolaska došlo u slučaju navedenom pod 3.²⁴

Konvencija u više već ranije spomenutih odredaba određuje, kao kriterij za lokalizaciju krivičnog djela, prostor ostvarenja radnje, a u drugim u toj funkciji predviđa posljedicu, odstupajući time od kriterija sadržanih u teoriji ubikviteta, još jače naglašavajući metodu *pars pro toto* vezivanja delikta za određeni užu prostor.

Granice važenja međunarodnog krivičnog djela zagađivanja morskog okoliša određene su na temelju formalnog kriterija, o kojemu je također bilo riječi ranije. On je sadržan u zahtjevu da svako ponašanje koje predstavlja takav delikt mora biti protivno međunarodnom standardu ili pravilu. Područje predviđene primjene pojedine nacionalne inkriminacije izvan toga više ne ulazi u međunarodno krivično djelo, u smislu kako je to ranije izloženo.

Izloženi, sumarni prikaz nekih pitanja iz područja kaznene vlasti države upućuje na zaključak da je odredbama Konvencije ta materija uređena fragmentarno, što je i logična posljedica činjenice da se radi o kodifikacijskom aktu iz područja međunarodnog plovidbenog i još šire, prava mora. Sadržajno, međutim, te su odredbe sastavljene u jasnoj težnji za postizanjem što veće izvjesnosti u primjeni krivičnog zakona na učinioce delikta zagađivanja morskog okoliša i dosljedno tome u proširenju prava pojedine države na podvrgavanje vlastitoj kaznenoj vlasti i ponašanja za koja je to prije donošenja Konvencije u najmanju ruku bilo dvobeno.²⁵ Time je svakako značajno daljnje pitanje odraza tih nastojanja u području ostvarenja kaznenog zahtjeva pojedine države za razmatrane delikte, što je predmet daljnjeg razmatranja.

4. Pojam krivične sudbenosti

Pojmom krivične sudbenosti (jurisdikcije) označuje se ovlaštenje države da organi njene krivične (kaznene) vlasti (u prvom redu sudovi) odluče u konkretnoj krivičnoj stvari.²⁶ U netom izloženom smislu, jurisdikcija obuhvaća pravila o uvjetima primjene domaćeg krivičnog zakonodavstva na predmete s elementom inozemnosti, a posebno pravila o granicama nadležnosti domaćih sudova u odnosu prema stranim sudovima. Radi se o pojmu proce-

²⁴ Radi pravilnog pristupa pitanjima koja se razmatraju u ovom radu, potrebno je posebno voditi računa o odredbi čl. 55 Konvencije koja isključivu gospodarsku zonu označuje kao područje *izvan* teritorijalnog mora i uz njega podvrgnutog posebnom pravnom režimu na temelju kojega su prava i slobode drugih država uređeni relevantnim odredbama Konvencije. Do značajnog približavanja statusa tog pojasa s teritorijalnim morem došlo je upravo u pogledu uređenja krivične jurisdikcije, ali to ipak nipošto ne znači da obalna država nad područjem zone ima teritorijalni suverenitet istovjetan onom što ga ima u pojasu teritorijalnog mora. Iz daljnjih će izlaganja međutim biti vidljivo da Konvencija u nekim slučajevima utemeljuje kaznenu vlast obalne države nad područjem zone isključivih gospodarskih prava na principu teritorijalitetu, što predstavlja novu osebujnu ekstenziju tog principa.

²⁵ Najčešće iznošen primjer iz tog područja je pitanje postojanja jurisdikcijskih ovlaštenja obalne države na intervenciju u slučaju zagađivanja u teritorijalnom moru od strane brodova u neškodljivom prolasku.

²⁶ ZLATARIĆ, str. 67.

snopravne prirode koji je, osim izričito predviđenih iznimaka, podudaran s područjem obuhvata pojma kaznene vlasti države.²⁷ Kaznena vlast uključuje sadržaj kaznenog zahtjeva države i temelj, osnovu njena postojanja. Jurisdikcija pak uređuje uvjete njegova ostvarenja. Ona je kao procesni institut teritorijalnog značaja, ali ne u smislu isključenja primjene na događaje koji se sastoje od činjenica što su djelomično ili u cijelosti ostvarene u inozemstvu. Središnja pitanja za ispitivanje režima jurisdikcije obuhvaćaju uvjete primjene pojedinih principa prostornog važenja krivičnog zakona, odnos prema stranom, konkurirajućem pravu, imunitete, procesne pretpostavke i smetnje.

Osnovu uređenja krivične sudbenosti čine propisi o kaznenoj vlasti, a posebno oni koji uređuju prostorno važenje krivičnog zakona (čl. 104—107 KZSFRJ). Iz njihova sadržaja posredno izvire i pravila o krivičnoj sudbenosti. Postoje međutim i takve odredbe koje prvenstveno uređuju materiju krivične sudbenosti kakva je u jugoslavenskom zakonodavstvu odredba čl. 108 KZ SFRJ, kao i neki drugi propisi.²⁸

5. Krivična sudbenost za delikt zagađivanja morskog okoliša prema Konvenciji i odnos prema jugoslavenskom zakonodavstvu

Konvencijske odredbe o krivičnoj sudbenosti iz čl. 213—222 predstavljaju opsežnu i vrlo detaljnu reglementaciju koja je u skladu sa značajem koji Konvencija pridaje krivičnopravnoj zaštiti morskog okoliša, ali bez presedana u izvorima međunarodnog prava mora, čak i takvima koji su isključivo bili posvećeni uređenju pitanja zaštite od zagađivanja.²⁹ Brojnost odredaba i okviri uređenja zahtijevaju stoga posebnu pažnju u pogledu pitanja sustavnosti izlaganja, zbog čega je u nastavku izložen pregled njihova sadržaja prema redoslijedu tih odredaba u tekstu Konvencije.

a) Krivična sudbenost za delikt zagađivanja iz kopnenih izvora (čl. 213 Konvencije). Redoslijedom prva odredba uređuje krivičnu sudbenost (u okviru djelatnosti donošenja, primjene i poduzimanja drugih mjera) za slučajeve zagađivanja iz kopnenih izvora, ako su povrijeđeni nacionalni propisi (što predmetno uopće nije imalo mjesta u Konvenciji jer se radi o odredbi unutrašnjeg prava) prihvaćeni u skladu sa čl. 207 Konvencije, te obvezuje državu da donese zakone i propise te poduzme druge mjere potrebne za provedbu mjerodavnih međunarodnih pravila i standarda utvrđenih preko nadležnih međunarodnih organizacija ili diplomatske konferencije. Osnova krivične sudbenosti je ovdje princip teritorijaliteta, pri čemu se kao poseban uvjet pojavljuje lokalizacija krivičnog djela na osnovi mjesta radnje. Razmatrana odredba, naime, uopće ne spominje posljedicu a i sam pojam zagađivanja u gramatičkom smislu dopunjen je priložnom oznakom mjesta i nema nikakve sumnje da taj sklop u cjelini predstavlja radnju i njen bitni, prostorni modalitet, ali ne izraz za posljedični sadržaj radnje, jer u opisani kontekst ulaze

²⁷ ZLATARIĆ, loc. cit.

²⁸ Misli se na odredbe pojedinih međunarodni hakata. V. PAVIŠIĆ, *Krivična sudbenost*, str. 271.

²⁹ O tome opširno RUDOLF, loc. cit.; VUKAS, op. cit.; VUKAS-BOHTE, op. cit.

i događaji u kojim do stvarne, materijalne posljedice nije došlo. Kako je teritorijalni princip primarnog značaja, kopnena država poduzima gonjenje i u slučaju da je u stranoj državi pokrenut ili dovršen krivični postupak, čime je isključeno važenje pravila *ne bis in idem*. U izloženom smislu primarni značaj temeljnog principa ne predviđa ni postojanje identiteta normi, ali je zbog fakultativnosti njegove prirode uvjetovan postojanjem odobrenja nadležnog organa u slučaju da je u stranoj državi pokrenut ili dovršen krivični postupak, te zahtjevom uračunavanja kazne.

Izložene opće značajke koje po našem mišljenju bitno označuju režim jurisdikcije za takve situacije kakvu predviđa čl. 213 Konvencije, u cjelini vrijede za projekciju te odredbe u prilike jugoslavenskog prava *de lege lata*. Pitanje koje se nameće već kod površne usporedbe odnosi se na opravdanost postojanja tako značajnih razlika u zakonima republika i pokrajina, kao što je postojanje ili nepostojanje specifičnog propisa kojim se štiti morski okoliš, zatim prikladnosti pojedinih odredaba za uvrštenje sadržaja predviđenog Konvencijom, koncepcije inkriminacije, te njena sustavna rasporeda, što su redom problemi koji izlaze izvan konteksta razmatranja materije krivične sudbenosti. U pogledu inkriminacija predviđenih u jugoslavenskom zakonodavstvu osnove isključenja jurisdikcije su krivičnoprocesni imuniteti po općem međunarodnom pravu te praktički manje značajna ustanova ustupanja krivičnog gonjenja (čl. 522 ZKP-a).³⁰

b) *Krivična sudbenost za delikt zagađivanja djelatnostima na morskome dnu (čl. 214 Konvencije)*. Smisao odredbe čl. 214 Konvencije u pogledu krivične sudbenosti sastoji se u pravu države da poduzme gonjenje u slučajevima izravnog ili neizravnog zagađivanja nastalog: a) djelatnostima na morskome dnu podložnih njihovoj jurisdikciji i b) od umjetnih otoka i postrojenja, te uređaja pod njihovom jurisdikcijom u isključivoj gospodarskoj zoni (čl. 60 Konvencije) i epikontinentskom pojasu (čl. 80 Konvencije). Radi se dakle o radnjama zagađivanja djelatnostima u nacionalnom podmorju, te onima čije je ishodište u objektima smještenim u isključivoj gospodarskoj zoni i epikontinentskom pojasu. U prvoj skupini radnji nema nikakve sumnje da je osnova krivične sudbenosti princip teritorijaliteta. Za drugu je međutim otvoreno pitanje da li se krivična sudbenost utemeljuje na principu teritorijaliteta,³¹ zakona zastave broda (u analognoj primjeni na spomenute objekte), aktivnog personaliteta ili kojeg drugog principa.³² Opisane dvojbe u teoriji, za krivičnu sudbenost imaju manje značenje od onog koje im pridaju pojedini pisci. To zato što se neslaganja kod pravilne interpretacije odredaba Konvencije i pravilnog shvaćanja sadržaja pojedinih principa prostornog važenja krivičnog zakona mogu svesti na princip teritorijaliteta i zakona zastave broda. Oba su ta principa primarnog značaja i podvrgnuta istom, već opisanom, režimu krivične sudbenosti, koji se primjenjuje i za radnje zaga-

³⁰ O toj ustanovi v. KRAPAC, Davor, BIRIN, Vlasta, *Međunarodna krivično-pravna pomoć sa zbirkom propisa*, Informator, Zagreb 1987, str. 82 i dalje.

³¹ V. CARIC, str. 20; ZLATARIĆ, str. 91.

³² Tu u prvom redu dolazi u obzir realitet u drugoj varijanti supsidijarnog principa, ali i pasivni personalitet.

đivanja iz kopnenih izvora. Isto vrijedi u pogledu krivičnoprocesnog imuniteta. Ustupanje krivičnog gonjenja međutim, imajući u vidu odredbu čl. 522, st. 1. ZKP-a, ovisi o postavljanju u odnosu na pitanje koje je spomenuto: da li objekti koji su nabrojani (ili samo neki od njih) imaju status dijela teritorija ili status izjednačen sa statusom broda. U prvom slučaju ima mjesta ustupanju krivičnog gonjenja jer se u smislu čl. 113, st. 1. KZSFRJ radi o teritoriju SFRJ, dok drugo stajalište takvu mogućnost isključuje budući da se ne može tvrditi da je brod dio jugoslavenskog teritorija bez izlaska izvan okvira uređenja kako su predviđeni u KZSFRJ i prihvaćanja koncepcije o plovecem teritoriju.³³ Osnova za lokalizaciju i u ovom je slučaju radnja. Dok se međutim u prvom primjeru može raditi o tome da nikakva štetna posljedica nije nastupila u ishodišnom prostoru radnje (kopnu), dotle je to u odnosu na zagađivanje djelatnostima na morskome dnu jedva zamislivo.

c) Krivična sudbenost za delikt zagađivanja djelatnostima u Zoni (čl. 215 Konvencije). Upućujuća odredba čl. 215 Konvencije predviđa uređenje krivične sudbenosti (zajedno s drugim pitanjima) u Zoni prije svega međunarodnim pravilima donesenim od strane vlasti (čl. 145 Konvencije), a zatim obvezuje države da svojoj vlasti podvrgnu slučajeve zagađivanja koji nastaju od onih djelatnosti u Zoni koje se poduzimaju brodovima, uređajima, postrojenjima i drugim napravama pod njihovom zastavom ili vlašću ili koji su upisani na njihovom području. Kod ovih posljednjih osnova krivične sudbenosti je princip zastave broda proširen u smislu spomenute odredbe i na slučajeve upisa na području dotične države, kao i na djelovanje pod vlašću te države, dakle faktično stanje odnosa države prema navedenom objektu. S obzirom na to vrijedi sve što je rečeno u odnosu na čl. 214 Konvencije, u dijelu u kojemu se on odnosi na područje uređeno čl. 60 i 80 Konvencije.

d) Krivična sudbenost za delikte zagađivanja potapanjem (čl. 216 Konvencije). Režim krivične sudbenosti koji vrijedi za delikte zagađivanja potapanjem predviđa ovlaštenja na gonjenje: a) obalne države ako je potapanje u granicama njezina teritorijalnog mora ili njezine isključive gospodarske zone ili na njezinu epikontinentskom pojasu, b) države zastave u slučajevima zagađivanja s brodova koji viju njenu zastavu ili zrakoplova koji su upisani na njenom području i c) svake države zbog krcanja otpadaka ili drugih stvari unutar njena područja ili u njenim stanicama s uređajima koji su udaljeni od obale. U slučaju pod a) osnova krivične sudbenosti je princip teritorijaliteta, u onom pod b) zakon zastave broda ili registracije zrakoplova, a u slučaju pod c) osim teritorijaliteta koji je nesporan za zagađivanje krcanjem otpadaka ili drugih stvari unutar područja države, dolazi u obzir (uvažavajući dvojbe u teoriji o kojima je već bilo riječi kod odredbe čl. 215 Konvencije) zakon zastave broda.

Iako se dakle u svim slučajevima uvrštenim u razmatranu odredbu radi o principima koji u međunarodnom pravu imaju primaran značaj, izričitom odredbom čl. 216, st. 2. Konvencije predviđeno je da država nije dužna pokrenuti postupak na temelju ovog člana kada je takav postupak u skladu s ovim

³³ Kako to čini npr. čl. 4, st. 2. Talijanskog krivičnog zakonika, usp. LOMBOIS, str. 342 i dalje; ČARIĆ, str. 30; ZLATARIĆ, loc. cit.

članom već pokrenula druga država. Stvarni domašaj te odredbe nije osobit. Za to prije svega govori okolnost da je princip teritorijaliteta i njegove u ovom članu navedene ekstenzije fakultativan, barem u velikoj većini zemalja,³⁴ što u situaciji paralelnog postojanja postupaka i bez te odredbe stvara mogućnost apstinencije države izostavljanjem odobrenja nadležnog državnog organa. Druga značajna okolnost u izloženom smislu je razvoj ustanove ustupanja krivičnog gonjenja koja također dovodi do praktično jednakih posljedica.³⁵

e) *Krivična sudbenost za delikte zagađivanja brodova (čl. 217, 218 i 220 Konvencije)*. Navedene odredbe uređuju vrlo značajno područje delikta zagađivanja morskog okoliša kojemu je zajedničko da svoje ishodište ima na brodu. Konvencija u to područje prava unosi bitne novosti čije je principi-jelno i praktično značenje izuzetno veliko.³⁶ Umjesto dosadašnjeg (i još vladajućeg) prioriteta sudbenosti države zastave broda, Konvencijom se uspostavlja takva razdioba jurisdikcijskih ovlaštenja da se bitno širi područje jurisdikcije obalne države. Predviđeni su i novi vidovi krivičnopravne suradnje o kojima će još biti riječi u nastavku izlaganja pod 6.

Sadržaj odredaba čl. 217, 218 i 220 Konvencije predmetna je cjelina. Njom je uređena materija zagađivanja čije ishodište leži u djelatnosti plovidbe. Funkcionalna veza između plovidbe i pojava zagađivanja može biti izravna u smislu da je delikt zagađivanja ostvaren u okviru plovidbenih radnji (operacija) ili neizravna ako u tijeku plovidbe, neovisno o plovidbenim radnjama, dolazi do zagađivanja čije je ishodište na brodu. To je ujedno daljnja opća pretpostavka primjene razmatranih odredaba. Ona u sebi uključuje: 1. postojanje svojstava *res* i *navis*,³⁷ 2. uvjet da je u vrijeme izvršenja djela brod bio u plovidbi³⁸ i 3. da se djelo prema kriterijima ubikacije (izloženim pod t. 2. i 3. u ranijem izlaganju) ukazuje kao delikt izvršen na brodu.

Geografska pozicija broda u vrijeme izvršenja djela značajna je za postojanje i uvjete ostvarivanja krivične sudbenosti i bit će u pojedinostima izložena u okviru analize pojedinog propisa. Isto tako u funkciji kriterija ostvarivanja krivične sudbenosti djeluje i postojanje i kakvoća sumnje (vjerojatnosti) izvršenja delikta.³⁹

Kao i već opisana materija uređena čl. 213—216 Konvencije, i ovdje razmatrana cjelina odnosi se samo na predmete, delikte zagađivanja s elementom inozemnosti izraženim nekim od više mogućih stvarnih momenata u okviru konkretnog ostvarenja krivičnog djela.⁴⁰ Osim toga i ovdje se uređenje

³⁴ Usto dopunjen i pravilom o uračunavanju kazne, usp. čl. 108, st. 1. KZSFRJ.

³⁵ S obzirom na to da i na taj način dolazi do primjene oportuniteta u gonjenju.

³⁶ RUDOLF, loc. cit.

³⁷ Pri čemu ta svojstva mogu biti izgubljena u događaju koji je izazvao zagađivanje.

³⁸ Plovidba uključuje i faze zadržavanja na jednom mjestu, ali pod uvjetom da je u svim stadijima održan sustav specifičnih odnosa na brodu.

³⁹ Općenito o sumnji VODINELIĆ, str. 107 i dalje.

⁴⁰ Tu će osobitu važnost imati ažurno mijenjanje i upotpunjavanje međunarodnih pravila i standarda, što zahtijeva i propis čl. 194, 200 i 201 Konvencije. V. BALLENEGGER, Jean, *La pollution ne droit international*, Droz, 1975, str. 131.

ograničava samo na sadržaj međunarodnog krivičnog djela što je izraženo uvjetom da je radnja (u odredbama Konvencije označena kao kršenje) protivna: 1. zakonima i propisima države donijetim u skladu s Konvencijom ili 2. mjerodavnim međunarodnim pravilima i standardima.⁴¹ Time se ujedno u nacionalne inkriminacije, u području u kojemu se primjenjuju kao međunarodno krivično pravo, uvrštava poseban sadržaj elementa protupravnosti, o čemu je u ranijim izlaganjima (u odjeljku pod 2. i 3) već bilo riječi. Osim spomenutog, posebno se predviđa ustupanje krivičnog gonjenja o čemu će biti riječi u okviru prikaza pojedinih odredaba.

Krivičnu sudbenost u području plovidbe Konvencija sustavno uređuje kao krivičnu sudbenost države zastave (čl. 217), države luke (čl. 218) i obalne države (čl. 220).

Novosti u području uređenja krivične sudbenosti, koje će u pojednostim biti prikazane u nastavku izlaganja, nisu ipak takva značaja da dovode u pitanje prvorazrednu važnost ovlaštenja *države zastave broda*. To i bez obzira na postojanje stanovitih redukcija koje je taj, prema dosadašnjim međunarodnim odredbama, najvažniji princip, pretrpio novim uređenjem. Ishodišna odredba za područje ovlaštenja države zastave broda nalazi se u čl. 217, st. 1. Konvencije, prema kojoj država zastave broda ostvaruje svoju sudbenost za delikt zagađivanja morskog okoliša koji ima ishodište na brodu koji vije njenu zastavu, bez obzira na to gdje se kršenje propisa dogodilo, odnosno, kako to još preciznije uređuje odredba čl. 217, st. 3. Konvencije, bez obzira na to gdje se zagađivanje zbog takva kršenja dogodilo ili otkrilo. Takvim je isticanjem značaja inkriminirane djelatnosti, dakle radnje, Konvencijom ponovno taj element djela predviđen kao kriterij ne samo ubikacije već na njenoj osnovi i lokalizacije krivičnog djela. To je, s obzirom na fenomenologijski značaj konkretnog vida delikta zagađivanja morskog okoliša, potpuno shvatljivo. Naime, delikt zagađivanja s ishodištem na brodu u pravilu ima posljedice na plovnom putu (ili drugom dijelu akvatorija), rjeđe u priobalnom pojasu kopna ili okolinskom pojasu zraka. Razmjeri i uža lokacija tih posljedica u pravilu su sasvim izvan područja mogućeg utjecaja *post delictum*, osim u mjeri koju omogućuju suvremena tehnička sredstva u okvirima akcija otklanjanja štetnih posljedica. Iz toga, posve opravdano, Konvencija u konkretnom slučaju uzima mjesto radnje kao isključivu osnovu za lokalizaciju delikta.

Radnja u opisanom pogledu mora biti izvršena na brodu. To će biti slučaj ako je ona ostvarena kako u prostoru broda u najužem fizičkom smislu, zatim na njegovim pripadnostima (brodski čamci, splavi i sl.).⁴²

Delikt, kao i u svim ostalim slučajevima, mora u sebi sadržavati kršenje međunarodnih pravila i standarda.

Već spomenutom odredbom čl. 217, st. 4. Konvencija jasno izražava prirodu (bit) krivične sudbenosti, kao osobite pravne ustanove, različite od istomene ustanove međunarodnog privatnog prava. Tom se naime odredbom

⁴¹ Ti standardi dakako mogu u potpunosti biti integrirani u unutrašnje pravo.

⁴² O tom pitanju v. PAVIŠIĆ, Berislav, Krivično djelo izvršeno na brodu i radnje zapovjednika broda, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 1—2/1984.

predviđa da država zastave broda odmah poduzima istragu i, ako je to opravdano, pokreće sudski postupak »ne dirajući u članove 218, 220 i 228« Konvencije. Time se izražava principijelno stajalište o mogućnosti istovremenog postojanja, ne samo kaznenih zahtjeva više država nego i takvog postojanja više krivičnih postupaka. Pritome se, kao što je ranije izloženo, ovlaštenja pojedinih država na vršenje krivične sudbenosti utemeljuju na različitim principima, o kojima će biti govora u nastavku izlaganja.

Stilizacijom teksta ove odredbe Konvencija nameće potrebu njena što preciznijeg situiranja u unutarnje pravo država. Prema tekstu u čl. 217, st. 4. Konvencija razlikuje istragu (*investigation*) i pokretanje postupka (*institute proceedings*). Dvojba koja izvire iz takva izražavanja povezana je s pitanjem da li pojmom istrage Konvencija obuhvaća samo fazu preliminarnog ispitivanja krivičnog djela (otkrivanja učinioca) ili se u taj pojam moraju uključiti i takvi prethodni postupci kao posebni stadiji krivičnog postupka koji imaju, kao npr. što ima istraga u redovnom krivičnom postupku jugoslavenskog prava, značaj sudskog postupka.⁴³ Smatram da odgovor na postavljeno pitanje treba tražiti u prirodi odredaba Konvencije kao međunarodnog akta, što samo po sebi uključuje potrebu za takvim tumačenjem koje će biti primjenjivo na što šire područje pravnih sustava različitih država. Iz toga slijedi da sporni pojam istrage uključuje kako pretprocesnu aktivnost organa otkrivanja krivičnog djela i učinioca tako i stadij pripremanja optužnog akta bez obzira na to da li je on u nacionalnom zakonodavstvu organiziran kao sudski postupak ili kao djelatnost drugog organa (javnog tužilaštva, policije, posebnih organa pomorske kontrole, posebne inspekcije) pri čemu je bitna odrednica da se radi o istraživanju krivičnog djela. Predmet, krivična stvar, dakle bitno određuje taj postupak iz čega, međutim, nipošto ne bi smjelo doći do situacije da posebnosti nacionalnih zakonodavstava dovode u pitanje podvrgavanje bilo kojeg postupka čiji je predmet krivično djelo zagađivanja morskog okoliša, a cilj prikupljanje saznanja o tom djelu radi utvrđivanja krivnje i izricanja sankcija za njega, režimu predviđenom u čl. 217, st. 4. Konvencije. Pojam sudski postupak u Konvenciji označuje stadij krivičnog postupka nakon podizanja optužnog akta, dakle glavni stadij u kojemu je predviđeno donošenje meritorne odluke o krivičnom djelu i krivnji, te krivičnim sankcijama.

Posebna, po svojoj prirodi imperfektna, odredba-preporuka, što je međunarodnom aktu i primjereno, o međunarodnoj krivičnopravnoj pomoći, sadržana je u čl. 217, st. 5. Konvencije. Njom je predviđeno da država zastave broda može, vodeći istragu, zatražiti pomoć drugih država radi razjašnjenja okolnosti događaja time da će zamoljene države nastojati udovoljiti takvim umjesnim zahtjevima. Toj se odredbi sa stajališta krivičnog prava mogu staviti ozbiljne primjedbe. Prije svega potpuno je suvišno ograničavanje pružanja krivičnopravne pomoći na stadij istrage, jer potreba za tim može se

⁴³ Značajne razlike u organizaciji krivičnog postupka nameću u međunarodnom pravu šire poimanje od onoga koje taj pojam ima u pojedinom nacionalnom pravu. U oblasti pomorstva međutim postoji i niz dvostranih sporazuma od kojih neki uređuju i ta pitanja. Stajalište koje je zauzeto u tekstu smatram da je jedino moguće kod postojanja svih opisanih razlika.

pojaviti i u kasnijim stadijima postupka. Zatim, isto se takvim ukazuje ograničenje predmeta krivičnopravne pomoći samo na razjašnjenje okolnosti događaja jer bi takvo dosljedno pridržavanje te odredbe isključilo niz drugih slučajeva u kojima je notorna potreba za takvom pomoći.

Odredbom čl. 217, st. 6. Konvencije ustanovljuje se: 1. obveza države zastave broda da na temelju pismenog zahtjeva bilo koje države provede istragu o svakom kršenju za koje se navodi da je počinjeno od brodova njene zastave i 2. ako je država uvjerena da raspolaže dovoljnim dokazima da bi mogla započeti postupak bez odlaganja, pokreće takav postupak u skladu sa svojim zakonodavstvom. Iz opisana uređenja slijedi da se Konvencijom različito uređuje obveza provođenja istrage i postupanja koje se u Konvenciji označuje kao »postupak«, a koje, u smislu onoga što je ranije navedeno, obuhvaća glavni stadij krivičnog postupka. Dok je, naime, provođenje istrage obveza države zastave na temelju pismenog zahtjeva, bez obzira na kakvoću podataka na kojim se on utemeljuje, za pokretanje postupka, odnosno za odlučivanje o postojanju krivičnog djela, krivnje i izricanju sankcija postavlja se uvjet da prema ocjeni države zastave postoji uvjerenje da raspolaže dovoljnim dokazima. Stvarni domašaj predmetne odredbe po mom se mišljenju ogleda prije svega u ustanovljavanju obveze postupanja na temelju pismenog zahtjeva strane države. To je nesumnjivo posebno značajno za ostvarenje kriminalnopolitičkih ciljeva na međunarodnom planu. Značenje pak nekih drugih sastojaka je manje. To posebno vrijedi za supstancijalni uvjet za pokretanje postupka sadržan u zahtjevu ocjene kakvoće dokaza. Ta okolnost, naime, proizlazi iz unutarnjeg prava svake države budući da je isključivo ona ovlaštena ocjenjivati kakvoću dokaza, kao i postojanje drugih uvjeta za pokretanje postupka u sferi teritorijalnog suvereniteta čiji je titular.⁴⁴ Konvencijom je, što je također vrlo značajno, ustanovljena obveza obavještanja o pokrenutom postupku države tražioca (moliteljice) i nadležne međunarodne organizacije. Obavijest se odnosi na pokretanje postupka i njegov ishod. Opisane obavijesti pristupačne su svim državama. Riječ je o tehničkim, pratećim odredbama koje su bitne za funkcioniranje cjeline represivnog sustava u okvirima međunarodne zajednice.

Jurisdiksijska ovlaštenja *države luke* uređena su, kao što je ranije navedeno, odredbom čl. 218 Konvencije. Svojestvo države luke zasniva se dobrovoljnim boravkom broda u luci ili u stanici udaljenoj od obale koja pripada određenoj državi. Dobrovoljnost boravka broda u opisanim lokalitetima ne ograničuje se samo na slučajeve kad je brod u njih uplovio radi obavljanja plovidbenih operacija. Takvo bi sužavanje dovelo do neprihvatljivih situacija u području primjene razmatranih odredaba. Dobrovoljnost boravka nije uopće vezana ciljevima plovidbenog pothvata, taj uvjet naprotiv treba tumačiti tako da se u njega uključuju sve situacije osim onih u kojim je do boravka broda u luci došlo protiv volje broda, uslijed npr. mjere uzapćenja broda. U tom smislu dobrovoljni će biti i takvi boravci koji su prouzročeni višom silom, stanjem nužde, potrebom pružanja pomoć brodu itd.⁴⁵

⁴⁴ Što je svojevrsni izraz načela teritorijalnosti krivičnog postupka (*locus regit actum*).

⁴⁵ Tako i RUDOLF, str. 389.

Država luke, prema odredbi čl. 218, st. 1. Konvencije, raspolaze širokim područjem jurisdikcijskih ovlaštenja. Ona, naime, prema tom propisu može započeti istragu i, kada dokazna sredstva to opravdavaju, pokrenuti postupak zbog svakog ispuštanja s toga broda izvan unutarnjih morskih voda, teritorijalnog mora ili isključive gospodarske zone koje znači kršenje međunarodnih pravila i standarda o kojim je bilo riječi u prikazu odredbe čl. 217 Konvencije. Opisana, a to vrijedi i za druga istovjetna ovlaštenja države luke, fakultativne su prirode. Ta država ocjenjuje sama osnovanost i svrsishodnost započinjanja istrage, odnosno postupka. U izloženom smislu, budući da je pokretanje postupka u cjelini podložno ocjeni svrsishodnosti, potrebno je s velikom pažnjom analizirati osnove utemeljenja jurisdikcije. Važnost tog pitanja istaknuta je i zbog okolnosti što je upravo time u odredbe Konvencije uvrštena odredba o kojoj bitno zavisi ostvarivanje principa solidarnosti među državama.

Jurisdikcijska ovlaštenja, o kojima je riječ, odnose se isključivo na slučajeve ispuštanja s broda, čime je određen kako sadržaj radnje tako i njen instrumentalni modalitet. Osim toga postavljajući uvjet da je to ispuštanje učinjeno izvan unutrašnjih morskih voda, teritorijalnog mora ili isključivo gospodarske zone, Konvencija je posredno predvidjela i vremenski modalitet radnje. U konkretnom slučaju u krug radnji, obuhvaćenih čl. 218, st. 1. Konvencije, ulaze samo takva ispuštanja do kojih je došlo izvan područja pod suverenitetom države luke. Konvencija dakle u razmatranoj odredbi ima u vidu jedino mjesto radnje. Tako utemeljena jurisdikcijska ovlaštenja države luke imaju svoje ishodište u principu univerzaliteta, kao supsidijarnom principu (i ujedno fakultativnom) podvrgnutom u nacionalnim zakonodavstvima vrlo značajnim ograničenjima.⁴⁶

Država luke, upravo s obzirom na prirodu univerzalnog principa, ne smije pokrenuti postupak ni u jednom slučaju navedenom u čl. 218, st. 2. Konvencije (zbog protupravnog ispuštanja u unutrašnjim morskim vodama, teritorijalnom moru ili isključivoj gospodarskoj zoni druge države, osim ako to zahtijeva ta država, država zastave broda ili država koja je pretrpjela štetu, odnosno ako je štetu pretrpjela (ili joj prijeti) sama država luke i to u prostoru pod njenim teritorijalnim suverenitetom. Opisani uvjeti u krivičnoprocesnom smislu predstavljaju pozitivne procesne pretpostavke, takve koje se moraju ispuniti da bi do gonjenja moglo doći. Istovremeno, njima je jasno izražen odnos dvaju principa međunarodnog krivičnog prava o kojima je već bilo riječi ranije. Radi se o tome da je u svim situacijama nabrojenim u čl. 218, st. 2. Konvencije, a to vrijedi i za slučajeve obuhvaćene u čl. 218, st. 3. Konvencije, u pitanju teritorijalitet ili zakon zastave broda kao primarni princip, čije su posljedice bitno drukčije u odnosu na načelo *ne bis in idem* od univerzaliteta koji, osim u jednom ranije opisanom slučaju, uređuje sudbenost države luke. Kad se međutim i taj jedini, u čl. 218, st. 2. Konvencije, predviđen slučaj teritorijaliteta pažljivo analizira, proizlazi da je u tom primjeru zapravo država luke u položaju obalne države, s tom razlikom što je radnja izvršenja ostvarena izvan područja njene suverene vlasti.

⁴⁶ V. čl. 108, str. 3. i 4. KZSFRJ.

Konvencija je sasvim opravdano u čl. 218, st. 3. odluku o udovoljavanju zahtjevima države koja je oštećena (u širem, ranije opisanom smislu) i države zastave broda, prepustila državi luke. To je uostalom značajka primjene principa univerzaliteta i u režimu nacionalnih zakonodavstava. To ima za posljedicu uvođenje principa oportuniteta krivičnog gonjenja u sustavima utemeljenim, kao što je npr. jugoslavenski, na principu legaliteta krivičnog gonjenja.

U čl. 218, st. 4. Konvencija uređuje slučajeve konkurencije jurisdikcija i međunarodnu krivičnopravnu pomoć. Prije svega je ustanovljena obveza države luke da na zahtjev države zastave broda ili obalne države dostavi zapisnike istrage. Suspenzija postupka pokrenutog u državi luke predviđena je u korist obalne države ako je krivično djelo učinjeno u prostoru pod teritorijalnim suverenitetom ove druge, s posljedičnim nastajanjem procesne smetnje za nastavljanje postupka u državi luke. Istovjetna ovlaštena u korist prioriteta države zastave ovdje nema. Ona su u stanovitom smislu obuhvaćena odredbom čl. 228 Konvencije, iako bi principiijelno njihovo mjesto trebalo biti u okviru razmatranog čl. 218 Konvencije.

Osvrtu na odredbu čl. 218 Konvencije treba dodati i to da po međunarodnom pravu nema zapreka da država luke za slučajeve obuhvaćene tim propisom pokrene postupak i na temelju principa aktivnog personaliteta, dakako u režimu koji predviđa njeno nacionalno zakonodavstvo, odnosno dvostrani sporazum s konkurirajućom državom.

Već je spomenuto da su bitne promjene izvršene u režimu jurisdikcijskih ovlaštenja *obalne države*. Opća značajka novog uređenja čiju okosnicu čini odredba čl. 220 Konvencije, jest širenje područja krivične sudbenosti obalne države, ali usto i jasnije, preciznije uređenje pojedinih ovlaštenja koja u postupcima pripadaju toj državi, kojih u nekim drugim međunarodnim aktima nije bilo ili su bila sporna.⁴⁷

Konvencija prije svega predviđa ovlaštenje obalne države da pokrene postupak u onom slučaju kada brod dobrovoljno boravi u njenoj luci ili stanici s uređajima udaljenoj od obale za svako kršenje njezinih zakona i propisa prihvaćenih u skladu s Konvencijom, ili mjerodavnih međunarodnih pravila i standarda radi sprečavanja, smanjenja i nadziranja zagađivanja s brodova ako je kažnjivo (tj. krivično) djelo učinjeno u njezinome teritorijalnom moru ili u njezinoj isključivoj gospodarskoj zoni (st. 1).

U pogledu dobrovoljnog boravka vrijedi sve što je već rečeno u osvrtu na odredbu čl. 217 Konvencije, a isto se odnosi i na dio odredbe u kojemu se obalna država ovlašćuje na pokretanje postupka radi kršenja njezinih zakona.

Na temelju okolnosti mjesta krivičnog djela, pri čemu u ovom slučaju Konvencija ni prešutno ne sadrži kriterij njegova određenja, zbog čega tu vrijedi nacionalni zakon (u primjeru jugoslavenskog zakonodavstva ubikvitet iz čl. 32 KZSFRJ) koje se mora nalaziti u teritorijalnom moru ili u isključivoj gospodarskoj zoni obalne države, ovlaštena je ta država pokrenuti postupak u skladu s odredbama odsjeka 7. o kojima će biti govora u nastavku

⁴⁷ DEGAN, cit. rad, v. bilj. 24.

izlaganja. Pažljivija analiza opisane odredbe ukazuje da je ovdje riječ o situacijama uključenim u područje važenja principa teritorijaliteta s napomenom da se kod donošenja Konvencije očito smatralo da je pojas teritorijalnog mora, i u slučaju da se radi o prolasku broda tim pojasom radi uplovljavanja u luku obalne države, ipak različitog pravnog režima kakvom je npr. podvrgnut pojas unutrašnjih morskih voda, za što je kao osnova poslužio vjerojatno sadržaj odredaba čl. 17—21 te izričito predviđena iznimka u čl. 27, st. 5. Konvencije, koja se, međutim, odnosi samo na brodove u tzv. lateralnom prolasku. Smatram da u konkretnom slučaju priroda delikta zagađivanja isključuje potrebu za izričitim predviđanjem ovlaštenja na vršenje krivične sudbenosti obalne države u razmatranom primjeru, jer takvo ovlaštenje obalna država ima već u smislu čl. 27, st. 1. Konvencije. Konvencija u istom propisu izričito predviđa i kršenje, odnosno krivično djelo ostvareno u isključivoj gospodarskoj zoni. O toj je asimilaciji isključive gospodarske zone u teritorij države ranije već bilo riječi.⁴⁸ Opisanim odredbom u potpunosti su uređena jurisdikcijska ovlaštenja obalne države za koja se u izloženom smislu zahtijeva dobrovoljni boravak broda u luci, uvjet zajednički tom i području jurisdikcije države luke o kojemu je već bilo riječi. Za daljnje slučajeve, koji doista predstavljaju značajno širenje jurisdikcijskih ovlaštenja obalne države, ključne nadovezne okolnosti su mjesto kršenja propisa i prostor, pojas mora u kojemu brod plovi.

Prvi je takav slučaj kad obalna država ima ozbiljnih razloga vjerovati da je brod koji plovi u njezinom teritorijalnom moru prekršio u prolasku tim morem njezine zakone i propise donijete u skladu s ovom Konvencijom ili mjerodavna međunarodna pravila i standarde za sprečavanje, smanjenje i nadziranje zagađivanja s brodova. U izloženom primjeru prema čl. 220 Konvencije, obalna država, bez diranja u primjenu odredaba o pravu neškodljivog prolaska iz II. dijela, 3. odsjeka Konvencije, može pregledati brod, a kada dokazi to opravdavaju može provesti zadržavanje broda u skladu s nacionalnim zakonodavstvom i odredbama odsjeka 7.

Ako je do takva kršenja propisa obalne države kakvo je predviđeno u netom opisanom st. 2. došlo u isključivoj gospodarskoj zoni obalne države a brod plovi u toj zoni ili u teritorijalnom moru, a obalna država ima ozbiljnih razloga vjerovati da je do opisanog kršenja propisa došlo, može zahtijevati da brod pruži podatke o svom identitetu i luci upisa, svojoj posljednjoj i idućoj luci pristajanja te druge relevantne podatke potrebne da bi se utvrdilo je li kažnjivo (krivično) djelo učinjeno, a ako se radi o ispuštanju većih razmjera koje je uzrokovalo ili prijeti uzrokovati znatno zagađivanje morskog okoliša, ovlaštena je prema odredbi čl. 220, st. 5. Konvencije, obalna država pregledati brod: 1. ako je brod odbio dati podatke, 2. ako su podaci koje je pružio očigledno u suprotnosti sa stvarnom situacijom i 3. ako okolnosti slučaja opravdavaju takav pregled. U slučaju pak da obalna država ima jasne i stvarne dokaze da je brod, koji plovi u upravo opisanim pojasevima mora, djelo predviđeno u čl. 220, st. 3. Konvencije učinio na način da je posljedica tog djela ispuštanje koje uzrokuje veću štetu ili opasnost od

⁴⁸ Usp. bilj. 24.

veće štete obali li interesima obalne države vezanima uz morsku obalu ili bilo kojim bogatstvima njezinoga teritorijalnog mora ili isključive gospodarske zone, obalna država može pokrenuti postupak uključivši zadržavanje broda prema svojim zakonima, ali uz poštivanje uvjeta predviđenih u čl. 220, st. 7. Konvencije te dakako svih odredaba u postupku u odsjeku 7.

Članom 222 Konvencije predviđeno je da države u granicama zračnog prostora svoje suverenosti ili za njihove brodove i zrakoplove ostvaruju jurisdiksijska ovlaštenja u slučajevima zagađivanja morskoga okoliša *iz zraka ili zrakom* u skladu s međunarodnim pravilima i standardima koji se tiču sigurnosti zračne plovidbe.

Krivična sudbenost za delikt zagađivanja morskog okoliša, kako je upravo izloženo, čini u Konvenciji značajnu, međusobno povezanu i, osim sporadičnih perifernih točaka, konzistentnu cjelinu odredaba krivičnog prava u predmetima razmatranog delikta. Širina obuhvata utemeljena već na odredbama čl. 27, 60, 80 i drugim odredbama Konvencije, a osobito čl. 194 tog akta, u kojemu je dat iscrpan katalog radnji zagađivanja, takva je da zaista omogućuje efikasnu represiju i intenzivnu suradnju država. Najistaknutije mjesto, što treba smatrati kriminalnopolitički opravdanim, dato je novim, proširenim i jasno uređenim ovlaštenjima obalne države, iako Konvencija formalno i dalje uzima krivičnu sudbenost države zastave broda kao polazište uređenja. Takvim je postupkom delikt zagađivanja morskog okoliša sa značajkama kako su ranije opisane, smješten u područje primarnih principa, što treba smatrati važnim preduvjetom efikasnosti represivnog sustava na međunarodnom planu. Istovremeno ničim nisu umanjene mogućnosti države zastave broda da realizira svoja procesna ovlaštenja u slučajevima izvršenja krivičnih djela na brodovima podvrgnutim njihovoj vlasti. Konvencija cjelinom razmotrenih odredaba slijedi smisao posebnih značajki krivične sudbenosti, posebnih u tom smislu što im nije isključiv cilj ustanovljenje jednog nadležnog foruma, što pojmovno prihvaća konkurenciju zahtjeva više država utemeljenih na istom ili različitim osnovama krivične sudbenosti. U području krivične sudbenosti, kako je to pokazalo ranije izlaganje, nekih ozbiljnih, bitnih razlika u postavljanju pojedinog problema između odredaba Konvencije i odredaba jugoslavenskog prava nema. Naprotiv, u području materijalnog krivičnog prava, posebno kod pravno-dogmatskih pitanja u vezi zakonskih opisa krivičnih djela, što u ovom radu nije predmet istraživanja, bit će potrebno revidirati ne samo pojedine zakonske opise već i sustavni raspored, sankcije i druge momente značajne za postizanje što većeg sklada s međunarodnim odredbama, a u sklopu, uvjeren sam, težnji da se i u primjeru delikta zagađivanja morskog okoliša nađe takva formula kakvu je međunarodna zajednica izgradila u odnosu na piratstvo, ugrožavanje međunarodne pomorske plovidbe i dr.

6. Posebne odredbe o postupku za delikte zagađivanja morskog okoliša

U 7. odsjeku XII. dijela Konvencije, ali također i u dijelu koji je upravo opisan, nalazi se i određen broj procesnih odredaba o postupku. Naziv tog odsjeka je jamstvo čime se ističe sadržajni smisao većeg dijela tih odredaba koji se sastoji u predviđanju uvjeta u kojima država postupka može ostva-

riti pojedino ovlaštenje. Odredbe koje predmetno ulaze u sada razmatranu skupinu nalaze se i u 6. odsjeku o kojemu smo ranije govorili (npr. čl. 217, st. 5. i 7, čl. 220, st. 7. i dr. Konvencije), ali je njihov najznačajniji dio svrstan u razmatrani odsjek.

Uređenje procesnih pitanja započinje odredbom čl. 223 Konvencije koja u okviru mjera, radi olakšanja postupaka, predviđa da države poduzimaju mjere da olakšaju saslušanje svjedoka i podnošenje dokaza u međunarodnim odnosima te da olakšaju sudjelovanje predstavnicima države zastave, međunarodne organizacije i države pogođene zagađivanjem time da ti predstavnici u postupcima imaju prava i dužnosti predviđene nacionalnim propisima ili međunarodnim pravom.⁴⁹

Ostvarivanje redarstvenih ovlaštenja rezervirano je isključivo za brodove i zrakoplove koji nose vanjske oznake i koji su u vladinoj službi (čl. 224 Konvencije), a takvi brodovi i zrakoplovi moraju izbjegavati nepovoljne učinke prilikom ostvarivanja redarstvenih ovlaštenja (čl. 225 Konvencije). U ostvarenju ovlaštenja o kojima je riječ države prema čl. 227 Konvencije ne smiju ni po kojoj osnovi diskriminirati brodove bilo koje države, u vezi s čim Konvencija ustanovljuje obvezu odgovornosti za štetu ili gubitak koji se državi kod poduzimanja mjera može pripisati (čl. 232 Konvencije). Postoji obveza obavještavanja države zastave i drugih zainteresiranih država o čemu je već ranije bilo riječi (čl. 231 Konvencije), a izričito je navedeno da nikakve mjere iz Konvencije ne utječu na pokretanje građanskog postupka (čl. 229 Konvencije).

Odredbom o suverenom imunitetu (čl. 236 Konvencije) predviđeno je isključenje odredaba Konvencije o zaštiti i očuvanju morskoga okoliša na ratne, pomoćne ratne brodove, kao i na druge brodove ili zrakoplove koji pripadaju državi ili ih ona koristi u isključivu nekomercijalnu svrhu, ali uz obvezu države da i ti brodovi i zrakoplovi, ne dirajući u operacionu sposobnost, djeluju što je moguće više u skladu s Konvencijom. Obveze Konvencije u smislu odredbe čl. 237 ne diraju u posebne obveze iz drugih konvencija, ali bi se te trebale izvršavati u skladu s općim načelima i ciljevima Konvencije.

Bitan dio materije postupka uređuju odredbe čl. 226, 228 i 230 Konvencije. U odredbi čl. 226, Konvencija sadrži posebne odredbe o istrazi na stranim brodovima. Po svojem procesnom značaju riječ je o odredbama koje u funkciji specijalnog zakona uređuju uvjete vršenja pojedinih procesnih radnji. Te se odredbe odnose na istragu, dakle fazu prethodnog ispitivanja krivičnog djela koju Konvencija u ranije opisanom smislu oštro razlikuje od glavnog stadija krivičnog postupka. Predmetno, posebno uređenje se odnosi na zadržavanje, pretragu (broda) i jamstvo, a opći je smisao tog uređenja podvrgnuti nabrojene radnje strogom režimu u kojemu će biti zaštićeni posebni interesi plovidbe. Kako su to pitanja od prvorazrednog praktičnog interesa i posebno u jugoslavenskoj literaturi gotovo potpuno zanemarena, u nastavku će se detaljnije izložiti njihov sadržaj.

⁴⁹ Tu su u prvom redu značajni dvostrani sporazumi, ali i višestrane konvencije o diplomatskim i konzularnim odnosima.

Zadržavanje broda posebna je mjera koja sadržajno znači bitni zahvat u tok plovidbenog pothvata. U okviru postupka za delikt zagađivanja morskog okoliša zadržavanje je predviđeno u slučaju delikta izvršenog potapanjem (čl. 216 Konvencije), zatim ispuštanjem (s broda ili iz broda) i to kao ovlaštenje države luke (čl. 218 Konvencije) i obalne države (čl. 220 Konvencije). Zadržavanje naravno u svako doba može narediti i primijeniti i država zastave broda, u kojemu se slučaju ne radi o mjeri uređenoj makar djelomično međunarodnim odredbama već o pitanju uređenom unutarnjim pravom.

Da bi se radilo o zadržavanju broda u smislu odredbe čl. 226 Konvencije, moraju, po mom mišljenju, biti ispunjeni sljedeći uvjeti: 1. država koja primjenjuje zadržavanje ne smije biti država zastave broda, 2. zadržavanje mora biti primijenjeno kao mjera krivičnog postupka (shvaćenog u širem smislu), 3. predmet postupka mora biti krivično djelo u kojemu su sadržana obilježja međunarodnog krivičnog djela zagađivanja morskog okoliša u smislu kako je to obrazloženo u ranijim dijelovima predmetnog izlaganja. U izloženom smislu zadržavanje (stranog) broda moralo bi biti realizirano odgovarajućom mjerom krivičnog postupka, pa treba smatrati da nije pravilna praksa kad se u iste svrhe koriste mjere drugih (npr. upravnih) postupaka koji mogu teći paralelno s krivičnim postupkom. To zato što je kontrola zakonitosti i pravilnosti mjera prisile primijenjenih u krivičnom postupku znatno potpunija od istovjetnih mjera u drugim kategorijama postupaka. Stvar je dakako nacionalnog zakonodavstva koju će konkretnu mjeru krivičnog postupka koristiti u funkciji ostvarenja cilja postavljenog čl. 226 Konvencije, pri čemu bi trebalo težiti za što je moguće većom preciznošću u njezinu određivanju, po mojem mišljenju do stupnja izričitog predviđanja, kazuistički.

Zadržavanje je prema tekstu čl. 226, st. 1. Konvencije predviđeno da traje samo onoliko vremena koliko je zaista potrebno radi istraga predviđenih u čl. 216, 218 i 220, a kad se to poveže s odredbom čl. 226, st. 2. Konvencije koja čak i pregled broda ograničava na prijeko potrebne slučajeve, tada je jasno da je ta mjera svedena u strogo određene okvire, upravo na slučajeve u kojim je prijeko potrebna, nezamjenljiva, pri čemu načelo postupnosti, po mom mišljenju, važi u punoj mjeri.

U tijesnoj vezi sa zadržavanjem čl. 226, st. 1. uređuje pretragu broda izostavljajući i ovdje njeno posebno određenje. U spomenutoj odredbi Konvencije radi se o pretrazi stranog broda (takvog koji vije stranu zastavu). Pretraga broda je inače jedno od općeprihvaćenih ovlaštenja policijskih i drugih organa u području pomorske plovidbe koje se međutim u odnosu na brodove tuđe zastave može poduzeti samo u izričito predviđenim slučajevima. Pritome se dakako izdvajaju parcijalne pretrage poduzete u okviru rutinskih pograničnih i carinskih kontrola u vezi s prelaženjem državne granice. Pretraga u okviru razmatrane odredbe može biti osnovna, ograničena, takva koja se u smislu čl. 226, st. 1. Konvencije ograničava na ispitivanje svjedodžbi, zapisnika i drugih isprava koje brod mora imati na temelju općeprihvaćenih međunarodnih pravila i standarda ili bilo kojih isprava slična značaja koje brod ima.

Daljnja, izvedena, potpuna pretraga može se poduzeti samo u slučaju ako je poduzeta osnovna pretraga i ako postoje jasni razlozi za vjerovanje da stanje broda ili njegove opreme u znatnoj mjeri ne odgovara podacima

u ispravama, ili ako sadržaj isprava nije dovoljan da potvrdi ili dokaže krivično djelo za koje postoji sumnja da je počinjeno, odnosno ako brod nema valjane svjedodžbe ili zapismike (čl. 226, st. 1, I—III. Konvencije). Takvom stilizacijom i ove odredbe izraženo je već spomenuto načelo postupnosti koje je posebno značajno za primjenu mjere ili pojedinog njenog vida jačeg intenziteta.

Ustanova jamstva predviđena je kao zamjena za mjeru zadržavanja stranog broda u čl. 226, st. 1b. Konvencije. Određivanje jamstva kao zamjena spomenute mjere prema tekstu Konvencije je obligatorno osim u slučaju predviđenom u čl. 226, st. 1, t. c. Konvencije kada bi oslobađanje broda predstavljalo neopravdani rizik od štete za morski okoliš u kojemu slučaju se brod ne mora osloboditi ili to oslobođenje može biti uvjetovano odlaskom u najbliže remontno brodogradilište.

Upravo opisanim odredbama uređene su mjere prisile protiv stranog broda, mjere realnog zahvata u tok plovidbe i sustav odnosa na brodu. Odredba pak čl. 228 Konvencije uređuje pitanja toka i postojanja postupka. U st. 1. tog člana ustanovljena je osnova za prekid postupka pokrenutog zbog kršenja odgovarajućih propisa koje je učinio strani brod izvan teritorijalnog mora države koja je započela postupak. On će se prekinuti ako je država zastave broda sama pokrenula postupak u odnosu na to djelo u roku od šest mjeseci od dana kad je postupak prvi put pokrenut. Opisana odredba o prekidu postupka je prema stilizaciji teksta Konvencije obvezna. Međutim, ona se neće primijeniti u slučaju da se radi o zagađivanju koje je uzrokovalo veću štetu obalnoj državi, kao i ako je država zastave nekoliko puta zanemarila svoju obvezu da djelotvorno primijeni mjerodavna međunarodna pravila i standarde zbog krivičnih djela koja su učinili njezini brodovi. Iako je razmatrana odredba uvrštena u sklop postupovnih odredaba, njeno je značenje šire. Prije svega u njoj su sadržana pravila koja se tiču uređenja odnosa među državama u pogledu zasnivanja i ostvarenja njihove krivične sudbenosti, pri čemu se ovdje principijelno favorizira jurisdikcija zastave broda, ali istovremeno, kad za to postoje osnove, daje obalnoj državi ili državi luke mogućnost da i pored tog sama presudi konkretnu krivičnu stvar. Te su osnove, sada u funkciji uređenja odnosa u području važenja pravila *ne bis in idem* u njegovoj refleksiji na područje paralelnog postojanja više krivičnih postupaka, rok od šest mjeseci od pokretanja postupka u obalnoj državi ili državi luke, ako se radi o zagađivanju s posljedicom veće štete obalnoj državi ili ako je država zastave nekoliko puta zanemarila svoje obveze djelotvorne primjene međunarodnih pravila i standarda. Opisani tekst Konvencije očito je motiviran težnjom da se pod svaku cijenu provede postupak, naročito da se suzbije moguće favoriziranje brodova vlastite zastave. Ipak ne treba sumnjati da će primjena takvih odredaba u praksi izazvati stanovite probleme. Tako vrijednosni kriterij veće štete obalnoj državi kao sastojak materijalnopravne odredbe nacionalnog zakonodavstva može biti vrlo sporan u situaciji kad su npr. u opreci poimanja visokorazvijene države zastave i nerazvijene države luke ili obalne države. Kriterij ocjene o zanemarivanju međunarodnih obveza stilizacijom teksta postavljen je tako da može obuhvatiti ne samo primjenu odredaba (međunarodnog) krivičnog prava, već i van-krivična pitanja, što mi se čini suviše širokim, ekstenzivnim tumačenjem potpuno neprimjerenim krivičnom pravu. Stoga bi spomenuti sadržaj odred-

be trebalo tumačiti u smislu da se radi samo o odredbama krivičnog prava, kako takvih koje su neposredno uvrštene u krivičnopravni propis tako i blanketnih odredaba, dakle tumačenje svesti na smisao propusta u kažnjavanju delikata zagađivanja. Prekid postupka o kojemu govori razmatrana odredba Konvencije znači zastoј, privremeno mirovanje krivičnog postupka. Riječ je o takvom zastoju koji, osim u ranije opisanim dvama slučajevima, ima obligatorni značaj. Do njega dolazi na zahtjev države zastave broda koja tom zahtjevu mora priložiti cijeli spis predmeta.

Do definitivnog okončanja postupka u državi luke ili obalnoj državi dolazi kad je postupak završen u državi zastave broda. Treba smatrati da to pitanje ovisi o unutarnjem pravu države zastave broda i da se u njegove okvire moraju uvrstiti sve meritorne odluke koje su postale pravomoćne prema pravu države zastave broda. Spornim mogu postati formalne postupovne odluke s posljedicom okončanja postupka, posebno slučajevi odustajanja od krivičnog gonjenja i tim uvjetovane odluke, kojima nije došlo do meritornog odlučivanja o kaznenom zahtjevu.

Odredbe koje su opisane ne utječu na pravo države zastave da, bez obzira na pokretanje postupka od strane druge države, sama poduzme sve mjere uključivši i pokretanje postupka što je logična posljedica značaja principa zastave broda kao primarnog principa (st. 3).

Zastara pokretanja postupka, dakle zastara krivičnog gonjenja uređena je u čl. 228, st. 2. Konvencije. Određen je zastarni rok od tri godine od dana počinjenog djela koji vrijedi za pokretanje i za preuzimanje krivičnog gonjenja. Zastara izvršenja kazni predmetnom odredbom nije uređena pa se slijedom toga na taj institut primjenjuje nacionalno pravo. Principijelnu odredbu materijalnopravnog i procesnog značaja sadrži čl. 230 Konvencije. U st. 1. tog člana predviđa se da se za kršenja učinjena od strane brodova strane zastave izvan teritorijalnog mora mogu izreći samo novčane kazne, a to u načelu vrijedi i za takva kršenja učinjena u teritorijalnom moru, osim ako se radi o namjernim i težim djelima izvršenim u teritorijalnom moru.

U postupku za krivična djela učinjena od strane brodova strane zastave s mogućom posljedicom izricanja novčane kazne, čl. 230, st. 3. Konvencije zahtijeva poštivanje priznatih prava okrivljenika. Ta je odredba svojom stilizacijom krajnje konfuzna, posebno zato što bi se iz nje dalo zaključiti *ad absurdum* da obveza poštivanja prava okrivljenika ne važi u drugim postupcima, što je dakako neprihvatljivo. Zbog toga tu odredbu, koja je u skladu s temeljnim principom *favor defensionis*, treba tumačiti šire, tako da se ona odnosi na sve postupke za predmeta djela.

Zaključak

1. Morski okoliš zajedničko je dobro čovječanstva, izuzetno značajno za svjetsku zajednicu u cjelini. Takva njegova priroda zahtijeva i u području krivičnog prava univerzalnu, globalnu zaštitu koja se izražava postojanjem krivičnog djela zagađivanja morskog okoliša kao međunarodnog zločina. Izričito predviđenih elemenata za tu inkriminaciju nema u onom smislu kako je to predviđeno za npr. piratstvo, ali nema sumnje da se sadržaj međunarodnog delikta zagađivanja morskog okoliša jasno izražava posredstvom poj-

ma zagađivanja morskog okoliša (čl. 1, st. 4. Konvencije) kao drugim odredbama koje predviđaju elemente strukture tog fenomena (kao što je čl. 194 Konvencije). Zagađivanje morskog okoliša inkriminacija je posebne vrste, čija složena priroda, prije svega objekt zaštite, sklop radnje (njen sadržaj i modaliteti) i posljedice (s objektivnim uvjetom kažnjivosti) te normativnim elementima protupravnosti, kao i subjektivna strana djela, zahtijeva istančan osjećaj nacionalnog zakonodavca u konstruiranju konkretnih figura nacionalnog zakonodavstva čijim posredstvom živi i razmatrana ustanova međunarodnog krivičnog prava.

Posebnost inkriminacije zagađivanja morskog okoliša kao delikta međunarodnog prava, kao što je slučaj i s drugim međunarodnim zločinima, ogleda se i u tome što svojim obilježjima mora biti usklađen s ciljevima krivično-pravne zaštite dobra za koje je namijenjen, ali istovremeno mora biti tako koncipiran da njegova primjena u predmetima s elementom inozemnosti bude što jednostavnija, da sama po sebi ne stvara prepreke koje slabe krivičnu represiju u okvirima međunarodne zajednice.

2. Upravo istaknuto pitanje primjene inkriminacije zagađivanja morskog okoliša, u području njena važenja kao međunarodnog zločina ističe prvorazredno značenje što ga za to i za druga pitanja ima režim kaznene vlasti kojoj je predmetna inkriminacija podvrgnuta. Uz ostalo, takav značaj toj materiji daje okolnost što ona istovremeno predstavlja osnovu uređenja jurisdikcije. Kaznenu vlast bitno određuje prije svega konkretni princip prostornog važenja krivičnog zakona (a u istom smislu, samo s posrednim djelovanjem) i određen broj drugih pitanja kao što su: mjesto izvršenja krivičnog djela, njegov konkretni zakonski opis, priroda inkriminacije i konkretni vid njena ostvarenja, te drugi elementi.

Konvencijom je u stanovitom pogledu proširena vlast kažnjavanja prije svega obalne države, ali s bitno većom jasnoćom su uređena pitanja režima kaznene vlasti i u onim primjerima u kojima je dosada, također prema međunarodnom pravu, država imala vlast kažnjavanja. Takvim je uređenjem stvorena cjelovita osnova i za razradu materije krivične sudbenosti, što je u predmetnom radu bio glavni objekt ispitivanja.

3. Krivična sudbenost ovlaštenje je države da organi njene krivične represije odluče o konkretnoj krivičnoj stvari u predmetima s elementom inozemnosti u kojima postoje konkurirajuća ovlaštenja drugih država. U to područje Konvencija unosi također značajne novosti iako su ishodišta uređenja jasno prepoznatljiva u međunarodnim aktima koji su dosada regulirali tu materiju. Najvažnije je kod tog da Konvencija donosi cjelovito, na jedinstvenim osnovama koncipirano i detaljno razrađeno uređenje mreže jurisdikcijskih ovlaštenja država. Krivičnom pravu svojstveni, naročiti ciljevi, s obzirom na modalitete uređenja krivične sudbenosti, općenito su uvažavani i odstupanja u smislu preuzimanja modela rješenja primjerenih području međunarodnog privatnog prava zapravo su sporadična, rijetka i ne dovode u pitanje kakvoću uređenja u cjelini.

Sadržaj razmatranih konvencijskih odredaba po svojoj je strukturi vrlo složen. To će i bez obzira na njegovu konzistenciju u praksi izazvati poteškoće što predstavlja daljnji razlog da se pravovremeno, još u vrijeme kad

Konvencija nije stupila na snagu, izuče teoretska i praktična pitanja njegove primjene. Naposljetku, upravo cijeneći domašaj razmatranih odredaba na nacionalna zakonodavstva i praksu, potrebno je ukratko izložiti bitne elemente režima krivične sudbenosti u Konvenciji.

Polazna osnova uređenja jurisdikcije u Konvenciji je izvor, ishodište zagađivanja, koja okolnost po prirodi stvari bitno uvjetuje cjelokupni krivično-pravni režim, pa tako i krivičnu sudbenost. U tom smislu Konvencija razvrstava režim jurisdikcije u zavisnosti od toga da li se radi o

a) zagađivanju kopnenih izvora (čl. 21 Konvencije) određujući u tom slučaju krivičnu sudbenost na osnovi principa teritorijaliteta, uz lokalizaciju djela na temelju mjesta radnje, te bez dodatnih odredaba kojima bi bio izmijenjen redovni sadržaj primijenjenog principa,

b) zagađivanju djelatnostima na morskome dnu (čl. 214 Konvencije) pri čemu u onom dijelu tog vida delikta, koji se odnosi na radnje u nacionalnom podmorju, osnovu primjene predstavlja princip teritorijaliteta, dok se za djelatnosti s ishodištem izvan tog prostora kao osnova ukazuje princip zakona zastave broda ili državljanstva učinioca te, u granicama predviđenim Konvencijom, drugi principi ali u odnosu na konkurirajuću jurisdikciju drugih država, što uostalom vrijedi za sve situacije predviđene Konvencijom. Osnova lokalizacije i ovdje je radnja,

c) zagađivanju djelatnostima u Zoni (čl. 215 Konvencije) što bi u perspektivi prihvaćanja Konvencije trebalo biti uređeno prvenstveno međunarodnim pravilima, a zasada se Konvencijom predviđa princip zakona zastave broda kao osnova jurisdiksijskih ovlaštenja, proširen i na slučajeve postojanja faktične vlasti države nad objektima u Zoni i kod nepostojanja formalnih pretpostavki državne pripadnosti,

d) zagađivanju potapanjem (čl. 216 Konvencije) u kojem slučaju u ovisnosti o konkretnom vidu delikta osnova krivične sudbenosti je: princip teritorijaliteta (čl. 216a), zastave broda (čl. 216b) jedan od principa spomenutih pod a) i b) u ovisnosti o konkretnom sadržaju vida delikta krcanjem otpadaka,

e) zagađivanju s brodova (čl. 217, 218 i 220) što predstavlja područje najopsežnijeg uređenja. Kriterij rasporeda odredaba ovdje je prirodnom stvari izmijenjen u tom smislu da je kao osnova klasifikacije postavljeno razlikovanje ovlaštenja države zastave, luke i obalne države. Ovlaštenja države zastave broda postavljena su na osnovi principa zastave broda pri čemu Konvencija u dvostrukom smislu obvezuje tu državu: predviđanjem da vodi postupak na temelju pismenog zahtjeva druge države za akte izvršene bilo gdje izvan područja teritorijalnog suvereniteta države zastave (čl. 217, st. 6), kao i da pokreće istragu bez obzira na to gdje se kršenje dogodilo (čl. 217, st. 4), ali isto tako predviđa obvezu ustupanja predmeta toj državi (čl. 228, st. 1). Država luke, što je u radu posebno naglašeno, svoja ovlaštenja crpi (u onim slučajevima kad je riječ o dobrovoljnom boravku stranog broda u njenoj luci ili s njom u tom pogledu izjednačenoj stanici) na principu univerzaliteta, a imajući u vidu značajke režima tog principa prostornog važenja krivičnog zakona ustanovljuje primjenu principa oportuniteta kad su u pitanju konkurirajuća ovlaštenja države zastave broda i obalne države. Najznačajnije šire

nje područja jurisdikcijskih ovlaštenja uslijedilo je u odnosu na obalnu državu. To je posredno ostvareno već i zbog okolnosti da nema posebnih ograničenja lokalizacije delikta u nekom od ranije opisanih primjera, što znači da je u tom smislu mjerodavno pravilo ubikviteta. Uvećanje zone jurisdikcije obalne države prošireno je međutim i izričito odredbama čl. 220 Konvencije, pri čemu treba iz svega što je detaljno izloženo u toku rada izdvojiti redukciju prava neškodljivog prolaska koja proizlazi u korist jurisdikcije obalne države iz odredbe čl. 220, st. 2. Konvencije, uvođenje novih ovlaštenja za delikte učinjene u isključivoj gospodarskoj zoni (čl. 220, st. 3. Konvencije) te posljedično širenje prava obalne države za takve radnje kojima se zadire u tok plovidbe. Osnova krivične sudbenosti je princip teritorijalитета,

f) zagađivanja iz zraka i zrakom uređenom u propisu čl. 222 Konvencije, što predstavlja ipak znatno manje aktualno područje od upravo spomenutih. Uz odredbe o krivičnoj sudbenosti Konvencija sadrži i značajne fragmente procesnih odredaba koje upotpunjuju, prvenstveno određivanjem uvjeta poduzimanja određene radnje, osnovne odredbe o krivičnoj sudbenosti, kako je to u pojedinostima izloženo u toku ranije obrade teme.

Materija koja je razmatrana u toku predmetnog rada sasvim sigurno plijeni pažnju kako svojom strukturom, tako značajem posljedica koje izaziva u projekciji na nacionalna zakonodavstva. Da bi taj problem bio rasvijetljen u zunoj mjeri, trebat će istražiti cjelokupnu problematiku odredaba o kaznenoj vlasti te odredbe nacionalnih zakonodavstava komparativnom metodom.

LITERATURA

1. AMENDOLA, Gianfranco, La nuova legge sull'inquinamento delle acque. Giuffrè, Milano 1977.
 2. AMENDOLA, Gianfranco, Inquinamento idrico e legislazione penale. Giuffrè, Milano 1972.
 3. CARIC, Ante, Krivičnopravni status broda. Pravni fakultet, Split 1985.
 4. DEGAN, Đuro, Vladimir, Internal waters. Netherlands Yearbook of International Law, vol. XVII, 1986.
 5. DREHER, Eduard. Strafgesetzbuch. C. H. Beck, München 1977.
 6. JOHNSON, Bo, International environmental Law. Liber, Stockholm 1976.
 7. LEVI, Nino, Diritto internazionale penale. Giuffrè, Milano 1949.
 8. LOMBOIS, Claude, Droit pénal international. 12. ed. Dalloz, Paris 1979.
 9. MANCA, Plinio, Studi di diritto della navigazione. V. IV, Giuffrè, Milano 1963.
 10. OEHLER, Dietrich, Internationales Strafrecht. C. Heymanns, Köln 1973.
 11. PAVIŠIĆ, Berislav, Kaznena odgovornost za zagađivanje plovnih putova. Naša zakonitost, 11—12/1976.
 12. RUDOLF, Davorin, Međunarodno pravo mora. JAZU, Zagreb 1985.
 13. TIMAGENIS, J. Gr., International control of marine pollution. Oceana, New York 1980.
 14. VUKAS, Budislav, BOHTE, Borut, Zaštita morske okoline. Prinosi za proučavanje prava mora i međunarodno pravo, God. XV, br. 17, Pravni fakultet Zagreb, 1982.
 15. Jugoslavija i Konvencija UN o pravu mora. Pravni fakultet Rijeka, Zbornik, br. 4/1983.
 16. Jörn, WILLE, Die Verfolgung strafbarer Handlungen an Bord von Schiffen und Luftfahrzeugen. Berlin, 1974 (disertacija).
 17. ZLATARIĆ, Bogdan, Međunarodno krivično pravo. Informator, Zagreb 1979.
- Ostala literatura navedena je u bilješkama *in extenso*.

Summary

CRIMINAL JURISDICTION OVER THE DELICT OF MARINE POLLUTION
UNDER THE UN CONVENTION ON THE LAW OF THE SEA OF 1982

In regard to criminal jurisdiction, the State is authorized to have the organs of its penal authorities decide in a particular criminal matter. As a relational concept, »criminal jurisdiction« presupposes the existence of a concurrent authorization on the part of the State. This article analyzes the provisions on criminal jurisdiction over the delict of marine pollution and its elements as an international delict. In addition, it also deals with relevant questions regarding the penal authorities and phenomenological elements of the subject matter at hand. Attention is devoted primarily to an analysis of the provisions of Chapter XII of the UN Convention on the Law of the Sea and their application in Yugoslav law.

BROD KAO UZROČNIK ZAGAĐENJA MORA I NJEGOV POLOŽAJ S CARINSKOPRAVNOG GLEDIŠTA

Mr. PAVLE SIMIĆ, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 629.12:628.392:336.41.075
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Brod kao uzročnik zagađenja ima, uza sve ostale, i odgovarajuće carinskopravne posljedice ako je dotoga došlo u jugoslavenskom carinskopograničnom pojasu.

U ovom radu prikazuje se položaj broda i brodskog tereta s carinskopravnog gledišta općenito i, posebno, u situacijama koje se mogu javiti kao posljedica zagađenja.

1. UVOD

Brodovi u međunarodnoj plovidbi dok se nalaze u obalnom moru Jugoslavije istovremeno se nalaze na carinskom području Jugoslavije, pa se samim tim nalaze i pod jugoslavenskim državnim i carinskim suverenitetom. Ovo se jednako odnosi i na brodove koji viju jugoslavensku zastavu i na one sa stranom zastavom, jer ovi brodovi također, s gledišta carinskog prava, predstavljaju carinsku robu. Zbog toga za brodove u međunarodnoj plovidbi postoje određene carinske obveze i prava koje također mogu doći do izražaja ne samo u redovitim situacijama, tj. u plovidbi, boravku u luci i sl., već i u zvanrednim situacijama koje mogu nastati kao posljedica zagađenja.

Danas je općeprihvaćena suvremena dioba carinskog prava na carinsko istavno (državno) pravo, koje ima za predmet carinski suverenitet, carinsko obvezno (imovinsko) pravo, koje ima za predmet carinsku obvezu i carinskog obveznika i carinsko postupovno (procesno) pravo u središtu koga se nalaze sudionici u carinskom postupku kao nosioci raznih postupovnih dužnosti prava.¹

¹ TURINA, A.: Carinski sistem i carinski postupak, Rijeka 1968, str. 47.

U odnosu na izvore carinskog prava treba naglasiti da to nisu samo domaći i međunarodni propisi (zakoni i drugi podzakonski opći akti) već su to i carinske obavezne instrukcije, upravna praksa (drugostepena rješenja Savezne uprave carina) i sudska praksa (Saveznog suda).²

2. DIJELOVI MORA I CARINSKI SUVERENITET

2.1. *Dijelovi mora koji su sastavni dio državnog područja*

2.1.1. Unutrašnje morske vode

Smatra se općeprihvaćenim, na temelju općeg običajnog prava mora ili međunarodnih sporazuma pa i prema Konvenciji o pravu mora iz 1982, da ovi dijelovi mora (uključujući morsko dno i podzemlje) nesporno predstavljaju dijelove državnog područja obalne države. Dakle, s pravnog gledišta se proteže i carinski suverenitet obalne države na ovim dijelovima mora jednako kao i na kopnenom području iste obalne države. Uostalom, na ovom dijelu mora, kao najbližem svom kopnenom području, obalna država ima po prirodi stvari najveću vlast s gledišta međunarodnog prava mora. Međutim, s carinskog gledišta, mjere u okviru carinskog suvereniteta nisu i ne mogu biti samo rezultat blizine kopnenog područja, već istovremeno i blizine granice na moru, tj. blizine otvorenog mora. Naime, na moru općenito, kao i granici na moru, zbog veličine morskog prostranstva postoje znatne mogućnosti povrede carinskih propisa dotične obalne države i stoga sve obalne države imaju po prirodi stvari poseban interes za zaštitu svoje granice na moru i cijelog obalnog mora s ciljem da spriječe povrede carinskih propisa, kako u smjeru more — kopno, tako i u smjeru kopno — more, brod — brod i slično.

S gledišta prava mora ovi dijelovi nemaju u potpunosti izjednačenu suverenost s onom koja vrijedi na kopnenom području, ali s carinskog gledišta carinski je suverenitet u potpunosti izjednačen s onim koji vrijedi na kopnenom području obalne države. Ovo zbog toga što se carinski suverenitet jednako i u potpunosti odnosi (pravno i faktički) na cijelo carinsko područje dotične obalne države, pa samim tim i na unutrašnje morske vode.

U okviru unutrašnjih morskih voda razlikuju se tri različita pravna režima, iako na prvi pogled izgleda da se radi o jedinstvenom pravnom režimu.

2.1.1.1. More uzduž obale do najviše crte oseke

U ovom dijelu je najviše izražena potpuna suverenost obalne države i samo je ovdje, u biti, suverenost istovjetna sa suverenošću na kopnenom području iste obalne države, a i odredbe carinskog prava odnosne države to u pravilu i potvrđuju.

2.1.1.1.1. Carinsko područje i carinskogranični pojas

Carinsko područje (carinski teritorij, carinska oblast, engl. *customs area* ili *customs regions*, njem. *Zollgebiet*, franc. *territoire douanier*) predstavlja državno i političko područje dotične države na kojemu vrijedi i primjenjuje

² SIMIĆ, P.: *Carine i carinski postupak*, Rijeka 1988, str. 17—20.

se carinski sistem te države.³ Pod carinskim sistemom se u pravilu podrazumijeva skup svih carinskih izvora koje je ta država prihvatila, i nacionalnih i međunarodnih. U najvećem broju slučajeva carinsko je područje istovjetno (poklapa se) s odnosnim državnim i političkim područjem, ali ono može biti i različito, tj. može biti manje (slučajevi poznati kao »carinski isključci«) i veće (slučajevi poznati kao »carinski priključci«).

Po odredbama jugoslavenskog carinskog prava (čl. 2 Carinskog zakona) carinsko područje Jugoslavije obuhvaća teritorij Jugoslavije koji je ograničen carinskom crtom koja je istovjetna s državnom granicom Jugoslavije, s time što je carinsko područje Jugoslavije jedinstveno. Iz ove odredbe proizlazi da se jugoslavenski državni i carinski suverenitet prostire na istom prostoru budući da je carinsko područje istovjetno s državnim područjem, pa je suglasno tome i carinska crta (carinska granica) istovjetna s državnom granicom. Posebno treba istaći okolnost da je jugoslavensko carinsko područje jedinstveno, što znači da se na cijelom tom području jednako primjenjuju carinski propisi od strane jedinstvene carinske službe.

Carinsko područje je ograničeno (oivičeno) carinskom crtom (carinskom linijom, carinskom granicom itd.) koja je u pravilu istovjetna s državnom granicom (osim u slučajevima carinskih isključaka, priključaka, carinskih unija i sl.). Kako jugoslavensko carinsko područje obuhvaća teritorij Jugoslavije, samim tim je carinska crta istovjetna s državnom granicom na moru. Po talijanskom carinskom pravu, carinsku crtu na moru predstavlja morski žal (*il lido del mare*).

Kao što državna granica razdvaja države, isto tako to čini i carinska crta u odnosu na različita carinska područja i ujedno predstavlja granicu u odnosu na različite carinske suverenitete i samim tim carinske sisteme. Kako ovo načelo može imati u praksi značajne materijalne posljedice može pokazati primjer iz najnovije prakse. Naime, odgovarajućim propisom⁴ uvoz sirove nafte je oslobođen uvoznih taksa (ukupno 5,8 %), a ovaj propis stupio je na snagu 28. 5. 1988. Tanker koji je 27. 5. 1988. dopremio naftu u luku Omišalj imao je bitno različitu situaciju u odnosu na tanker koji je u istu luku dopremio naftu 29. 5. 1988.

Kako su ovi dijelovi mora pod punim suverenitetom Jugoslavije kao obalne države, ni s carinskog gledišta nema nikakve razlike u odnosu na ovlaštenja koja vrijede za kopneni dio jugoslavenskog carinskog područja.

Carinski pogranični pojas na moru obuhvaća dio carinskog područja Jugoslavije u širini od 5 km kopna od obale i područje od obale do vanjske granice teritorijalnog mora (čl. 3, st. 4. Carinskog zakona) i u biti predstavlja pojas uz carinsku crtu u kome se mogu poduzimati posebne mjere carinskog nadzora s obzirom na blizinu carinske crte. Ovo je naročito izraženo na moru s obzirom na to da ono po prirodi stvari predstavlja granicu koja se zbog svoga prostora ne može neprekidno imati pod carinskim nadzorom. Zbog toga je i uključen i kopneni dio obale širine 5 km, ali ipak treba posebno

³ TURINA, A.: op. c., str. 49.

⁴ Odluka o oslobođenju od plaćanja pristojbe (...) (»Službeni list SFRJ« br. 34/88).

naglasiti da, u prostoru carinskog pograničnog pojasa, po jugoslavenskom carinskom pravu, carinski organi nemaju posebna ili dodatna ovlaštenja za vršenje carinskog nadzora, pa se stoga u ovom prostoru mogu poduzimati samo one carinske radnje koje se općenito mogu poduzimati na cijelom carinskom prostoru Jugoslavije. Ovdje spadaju: zaustavljanje plovila radi pregleda isprava i/ili tereta, pretresa plovila, zabrana poduzimanja određenih radnji bez carinskog odobrenja i progon plovila. Dakle, radi se o »klasičnim« radnjama carinskog nadzora (čl. 6 Carinskog zakona) kao što su pregled i pretres prijevoznih sredstava i posade, tako i specifičnih instituta vezanih samo za more — progon broda.

2.1.1.1.2. Carinski nadzor nad brodovima

S carinskog gledišta nužno je da se brodovi i uopće plovila na moru razlikuju s obzirom na činjenicu da li saobraćaju s inozemstvom ili su u domaćem prometu (kabotaža). Ova je podjela posljedica carinskog nadzora, tj. brodovi u međunarodnom saobraćaju po prirodi stvari moraju biti podvrgnuti intenzivnijem carinskom nadzoru iako su i brodovi u domaćem saobraćaju također pod carinskim nadzorom, ali znatno blažeg intenziteta. Dakle, međunarodna plovidba je bitna okolnost, a ne državna pripadnost (zastava) dotičnog broda. Stoga je, s gledišta obalne države, najprirodnija dioba brodova na brodove u međunarodnoj plovidbi (domaći i strani) i brodove u domaćem saobraćaju. Istovremeno, odavde proizlazi zaključak da su domaći i strani brodovi u međunarodnoj plovidbi, u načelu, s carinskog gledišta, u istom položaju u postupovnom smislu, tj. imaju u biti iste obveze i prava u odnosu na carinski nadzor i carinski postupak.

U odnosu na brodove u međunarodnoj plovidbi, bez obzira na to da li se radi o domaćim ili stranim, treba naglasiti da se smatraju carinskom robom (čl. 5, st. 2, pod 3) Carinskog zakona). Osim brodova u međunarodnoj plovidbi, pod carinskom robom podrazumijevaju se i sve stvari koje su na jugoslavensko carinsko područje dospjele na ma koji drugi način (čl. 5, st. 2, pod 5) Carinskog zakona), tj. predmeti izbačeni na obalu ili nađene da plutaju (uključujući i potonule) u ovim dijelovima mora. Ovo ukazuje na zakonsku pretpostavku da se u ovim slučajevima radi o carinskoj robi, s tim što se u svakom pojedinom slučaju, u odgovarajućem carinskom postupku, utvrđuje da li se zaista radi o carinskoj robi.

Svi strani brodovi u ovom dijelu mora i općenito u carinskom pograničnom pojasa imaju status robe u provozu, a to se ne može odnositi na domaće brodove.

Kao posljedica činjenice da se svi domaći i strani brodovi u međunarodnoj plovidbi smatraju carinskom robom, oni podliježu carinskom nadzoru (čl. 7 Carinskog zakona) tj. mjerama i radnjama koje se poduzimaju s ciljem da se spriječi neovlašteno postupanje s teretom i/ili drugom robom na brodu i da se osiguraju njezine istovjetnosti dok se ne provede odgovarajući carinski postupak (čl. 6, st. 1. Carinskog zakona). Kao tipične mjere dolaze naj-

češće u obzir pregled, sprovođenje, čuvanje i pretraga broda, brodske posade i putnika (uključujući i prtljagu — čl. 6, st. 2. Carinskog zakona).

2.1.1.1.3. Plovidba i dodir s drugim brodovima

U ovim se dijelovima mora samo tolerira plovidba stranih trgovačkih brodova, tj. neškodljivi prolazak radi njihova ulaska i izlaska iz luke otvorene za međunarodni promet.⁵ Za vrijeme ove plovidbe strani i domaći brodovi u prometu s inozemstvom ne smiju bez odobrenja carinskog organa dolaziti u međusobni dodir, kao ni s domaćim brodovima u kabotaži. Također nije dopušten prekrcaj tereta ili druge robe s jednog na drugi od ovih brodova. Nepridržavanje ovih odredaba povlači primjenu kaznenih odredaba, tj. primanje ili predaja robe s plovila koja saobraćaju s inozemstvom, bez odobrenja carinskog organa, predstavlja carinski prekršaj (čl. 370, stav 1. pod 5) Carinskog zakona). Carinski prekršaj također predstavlja bacanje ili pokušaj bacanja robe u more s ciljem da se izbjegne carinski nadzor (čl. 370, st. 1, pod 6) Carinskog zakona).

2.1.1.1.4. Pristajanje brodova

Brodovi u međunarodnoj plovidbi mogu, u slučajevima više sile i nevolje na moru, pristajati i u lukama koje nisu otvorene za međunarodni promet i na drugim mjestima na obali, ali u takvim slučajevima zapovjednik broda mora o tome odmah obavijestiti najbližu carinarnicu-ispostavu ili općinski organ unutrašnjih poslova (čl. 104, st. 2. Carinskog zakona). Osim u ovim općenito priznatim i poznatim slučajevima u međunarodnom pravu, brodovi mogu pristajati i u lukama koje nisu otvorene za međunarodni promet na temelju prethodnog odobrenja nadležnog lučkog organa uz prethodnu suglasnost nadležne carinarnice (čl. 107, st. 2. i 3. Carinskog zakona). Prethodna suglasnost odnosno odobrenje je potrebno kao prirodna posljedica činjenice da u takvim lukama postoje u pravilu samo lučki organi, pa je stoga potrebno osigurati mjere carinskog nadzora. Ova suglasnost za pristajanje je potrebna bez obzira na razlog pristajanja (ukrcaj, iskrcaj, popravak, rasprema i sl.).

Pristajanje brodom u međunarodnoj plovidbi u luci koja nije otvorena za međunarodni promet predstavlja carinski prekršaj (čl. 377, st. 1, pod 4) Carinskog zakona).

U vezi s pristajanjem brodova na jugoslavenskom dijelu Sjevernog Jadrana, već je više godina prisutna jedna specifična situacija u vezi s naftnim terminalom u luci Omišalj na otoku Krku. Naime, ova luka od početka korištenja Jugoslavenskog naftovoda do danas nije bila otvorena za međunarodni promet i svako dosadašnje pristajanje tankera u toj luci zahtijeva podnošenje posebnog zahtjeva nadležnom lučkom organu.

⁵ DEGAN, V.Đ.: *Novo pravo mora* (skripta), Rijeka 1987, str. 4.

2.1.2. Luke otvorene za međunarodni promet

2.1.2.1. Carinske luke

Ovoj kategoriji pripada najveći broj luka u svijetu, a to je i prirodno s obzirom na to da se pod carinskom lukom podrazumijeva luka s redovitim carinskim režimom koji je istovjetan s ostalim carinskim područjem. Suprotan pojam su slobodne luke ili slobodne lučke zone u kojima (u cijeloj luci ili samo određenom dijelu luke) vrijedi povlašteni carinski režim u odnosu na ostalo carinsko područje.⁶ U pravilu, ovi slučajevi predstavljaju carinske isključke u odnosu na carinsko područje matične obalne države. Jugoslavenske carinske zone u lukama predstavljaju specifične institute slične slobodnim lučkim zonama, s time što nisu isključene iz jugoslavenskog carinskog područja. Po Zakonu o carinskim zonama,⁷ carinske zone se mogu osnivati u pomorskim lukama otvorenim za međunarodni promet, a carinska zona je dio carinskog područja Jugoslavije.

Jugoslavensko carinsko pravo ne vrši posebnu kategorizaciju luka, već slijedi postojeću podjelu po odredbama međunarodnog i internog prava, tj. podjelu na luke otvorene za međunarodni promet i luke otvorene za domaći promet.

Luke otvorene za međunarodni promet predstavljaju ne samo carinske putove, već i granične prijelaze. Odavde proizlazi da carinsko pravo sasvim opravdano ne određuje posebne carinske pojmove carinskih prijelaza i putova, već se koristi postojeći pojam graničnog prijelaza određen propisom o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu⁸ u smislu odredaba Zakona o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu (»Službeni list SFRJ« br. 34/79, 56/80 i 53/85). Dakle, morska luka kao granični prijelaz na moru predstavlja istovremeno i carinski prijelaz koji je ujedno i carinski put na moru. Odredbe jugoslavenskog carinskog prava i prakse ne poznaju pojam carinskog puta kao posebnog pojma, pa se brodovi moraju pridržavati općih međunarodnih i nacionalnih propisa o plovidbi u unutrašnjim morskim vodama.

Za razliku od kopnenih prijelaza, za granični ili pogranični promet na moru se razlikuju luke stalno otvorene za međunarodni promet i sezonske luke Rješenjem o određivanju sezonskih prijelaza za međunarodni pomorski promet.⁹

S carinskog gledišta je jedino mjerodavna okolnost da li je odnosna luka otvorena za međunarodni promet ili nije, a nije bitno da li se radi o luci za javni promet ili o posebnoj luci (luci za posebne namjene — petrolejska, industrijska, remontna, marina, sportska i sl.). Kako je posebna luka pomorsko dobro koje služi za posebne potrebe i namjene organizacija udruženog

⁶ TURINA, A.: op. c., str. 56.

⁷ »Službeni list SFRJ« br. 58/85.

⁸ U smislu odredaba Zakona o prelaženju državne granice i kretanju u graničnom pojasu (»Službeni list SFRJ« br. 34/79, 56/80 i 53/85).

⁹ »Službeni list SFRJ« br. 37/88.

rada, druge pravne osobe (sportska luka, marina i sl.) ili državnog organa (vojna) odnosno luka za posebne namjene (u smislu odredaba Zakona o pomorskom i vodnom dobru, lukama i pristaništima SRH i Zakona o posebne namjene može ali ne mora biti otvorena za međunarodni promet. Tako spomenuta naftna luka Omišalj predstavlja tipičnu luku za posebne namjene koja nije otvorena za međunarodni promet iako se faktički koristi kao takva. Obratno, remontna luka Remontnog brodogradilišta »Viktor Lenac« Rijeka u Martinšćici predstavlja također tipičan primjer posebne luke, ali kako je ona poseban lučki bazen u sklopu luke Rijeka, i sama dijeli režim te luke i samim tim ima status luke otvorene za međunarodni promet. Ovo je istovremeno i u skladu s obavezama iz međunarodnih konvencija, tj. smatra se lukom otvorenom za međunarodni promet budući da se nalazi u jednom dijelu dotične luke ili posebnom bazenu te luke s kojom čini jednu cjelinu. Sasvim je ispravno stajalište u jugoslavenskom pomorskom pravu da se na brodoremontnu luku, koja je smještena u luci i sjedinjena s lukom u njezinoj trgovačkoj i prometnoj funkciji, primjenjuje pravni režim koji vrijedi za luku javnog prometa.¹⁰ Prema tome, ako je ta luka istovremeno luka otvorena za međunarodni promet, tada vrijedi i ovaj pravni režim za brodoremontnu luku i time je ujedno udovoljeno i međunarodnim konvencijama koje rješavaju pitanja vezana za luke namijenjene međunarodnom prometu. Međutim, ako se u okviru luke otvorene za međunarodni i javni promet nalazi brodogradilišna luka, tada treba smatrati da se radi o posebnoj luci koja nije otvorena za međunarodni promet. Za ovo u praksi postoji primjer u luci Rijeka u odnosu na luku Brodogradilišta »3. maj« Rijeka. Konačno, može i od strane pomorskog upravnog organa biti određeno područje jedne luke, pa se u takvom rješenju poimenično navode pretovarni pogoni i drugi dijelovi luke uz istovremeno naznačavanje od kojih se carinskih gatova sastoji ta luka i granični prijelaz, a koji carinski gatovi u okviru iste luke nisu carinski gatovi. Novela Carinskog zakona iz 1985.¹¹ prvi put je u carinsko pravo uvela pojam marine i nautičkog centra u kojima se mogu otvoriti slobodne carinske prodavaonice i specijalizirana skladišta za opskrbu stranih turističkih plovila, ali bez uvjeta da to bude ujedno luka otvorena za međunarodni promet, već samo da je organizirana carinska kontrola (čl. 222 Carinskog zakona).

U odnosu na načelo jednakog postupanja, u smislu Ženevskog statuta, treba istaći da se ne spominje vrsta robe, pa to znači da obalna država može propisati i neki drugi, odnosno strožiji režim, ali to mora biti u granicama jednakog postupanja, dakle bez diskriminacije. Naime, može se raditi o zabrani pristupa brodovima koji prevoze određene vrste tereta, s time što se zabrane mogu odnositi na sve ili samo pojedine luke obalne države. Također se predviđaju iznimke u pogledu zabrane provoza robe čiji je uvoz zabranjen. U ovom smislu je Jugoslavija iskoristila ovlaštenje i kao prilog svom zala-

¹⁰ HLAČA, V.: Luka za posebne namjene u luci otvorenoj za međunarodni promet, UPPK br. 100/83, str. 118.

¹¹ »Službeni list SFRJ« br. 25/85.

ganju za primjenu stavova OUN u borbi protiv rasističkog režima Južnoafričke Republike donijela poseban propis¹² po kome je zabranjeno korištenje jugoslavenskih luka brodovima spomenute države, kao i vršenje prometa robe porijeklom iz te države s osobama bilo koje države. Ovo praktički znači da se brodom bilo koje zastave roba porijeklom iz ove države ne može dopremati u jugoslavensku luku za bilo koju treću državu. U suprotnom, radilo bi se o zabrani provoza ili uvoza i nadležna carinarnica bi morala rješenjem narediti vraćanje robe u inozemstvo (čl. 204 Carinskog zakona); bilo je u praksi pokušaja da se izigra ova zabrana koju su carinski organi spriječili kontrolom manifesta tereta, teretnica, oznaka na teretu i sl.

I pored mogućnosti uvođenja zabrane ulaska stranih brodova u svoje luke, obalna država nema pravo to vršiti uz primjenu diskriminacije. Osim zabrane ulaska u luku, ova preventivna mjera može se učiniti i zabranom ukrcaja i ta je mjera u biti ista, iako je formalnopravno blaža od zabrane ulaska u luku. Zabranu ukrcaja određenog provoznog tereta, kao preventivnu mjeru, predviđa i jugoslavensko carinsko pravo (čl. 296, st. 3, 4. i 5. Carinskog zakona). Koliko je ovo pitanje s carinskog gledišta važno i osjetljivo, pokazuje i posljednja novela Carinskog zakona iz 1988,¹³ koja je propisala kao novi carinski prekršaj (čl. 370, st. 1, pod 14) Carinskog zakona) i namjeru uplovljenja u carinsko-pogranični pojas na moru radi prijema na prijevoz robe čiji je uvoz zabranjen ili posebno reguliran.

2.1.2.2. Prijavljivanje brodova

Prijavljivanje broda po dolasku u luku u slučajevima dopreme tereta istim brodom ima, s carinskog gledišta, kako postupovne tako i obvezne elemente.

U postupovnom smislu prijavljivanje broda vrši se na temelju manifesta tereta istovremeno kada se prijavljuje i teret dopremljen tim brodom, a što je nužna pretpostavka za dobivanje »slobodnog saobraćaja« i samim tim dozvole za iskrcajno-ukrcajne operacije. Međutim, na isti način se vrši prijavljivanje brodova u slučajevima kada brod predstavlja carinsku robu u užem smislu (konačan uvoz, privremeni uvoz i sl.). Međutim, carinskopravna pitanja vezana za carinsku obvezu, status broda i sl. rješavaju se u posebnom carinskom postupku.

Prijavljivanje broda ima i određene, vrlo značajne obveznopravne elemente budući da je dan prelaska broda preko carinske crte mjerodavan za primjenu carinskih propisa u odnosu na brodski teret. Zbog toga je ovo u svakom pojedinom slučaju potrebno utvrditi na siguran način i koristiti pomoć drugih organa i organizacija. Naime, nisu rijetki slučajevi da je primjena određenog propisa o uvozu, sniženju ili povećanju carine itd. ovisila o nekoliko sati, tj. da li je brod u određenom slučaju do ponoći kritičnog

¹² Zakon o zabrani održavanja i uspostavljanja ekonomskih odnosa s Južnoafričkom Republikom (»Službeni list SFRJ« br. 45/63).

¹³ »Službeni list SFRJ« br. 28/88.

dana zaista na moru prešao carinsku crtu ili nije. Posebno je to specifično za tankere koji su obavezni ploviti središnjim dijelom Jadrana i samim tim u plovidbi za luke Sjevernog Jadrana prethodno jednim dijelom plovidbenog puta uđu i ponovo izađu iz teritorijalnog mora Jugoslavije (kod otoka Pala-gruže i Visa).

Dan prijavljivanja broda i određenog tereta u dotičnoj luci s carinskog gledišta predstavlja i dan uvoza tereta u Jugoslaviju. Ovaj pristup s carinskog i vanjskotrgovinskog gledišta, čini se, najobjektivnije odražava stvarno stanje. Naime, teret se može nalaziti na brodu koji je uplovio u teritorijalno more i carinsko područje Jugoslavije, ali bi bilo preuranjeno tvrditi da je teret uvezen kada još ni brod nije prijavljen nijednoj carinarnici i nema nikakve obaveze za brod s gledišta upravnih i carinskih propisa da taj teret prijavi i iskrca. S druge strane, tvrditi da je uvezen samo onaj teret koji je ne samo prijavljen već i iskrčan s broda, također nije sasvim opravdano. Naprimjer: ako brod na lučkom sidrištu čeka nekoliko dana na iskrcaj s obzirom na manjak vagona, a brod i dotični teret je prijavljen za iskrcaj u toj luci, nije opravdano smatrati da taj teret još nije uvezen.¹⁴

Za carinsko pravo i praksu veliko značenje je imala i sada ima Konvencija o olakšicama u međunarodnom pomorskom saobraćaju,¹⁵ pa se na cilj, definicije i opće odredbe treba uvijek pozivati ako u praksi nije moguće neko pitanje riješiti neposredno na temelju odredbe carinskog prava.

Što se tiče dvostranih međunarodnih sporazuma, u pravilu se u njima ističe da se brodovi, posada, putnici i teret moraju držati u skladu s carinskim poretkom u teritorijalnim vodama, unutrašnjem moru i pomorskim lukama druge ugovornice,¹⁶ kao i da svaka ugovorna strana, u granicama svojih zakona i drugih propisa, poduzima potrebne mjere kako bi se po-jednostavnile postojeće carinske formalnosti (čl. 4 tog Sporazuma).

2.1.2.3. Manifest

Svi brodovi u međunarodnoj plovidbi sa ili bez tereta, za vrijeme dok se nalaze u jugoslavenskom carinskom području, moraju imati manifest. Dakle svi plovni objekti u dolasku ili odlasku, kao i u plovidbi između domaćih luka moraju imati manifest u koji se, pored podataka o teretu koji se prevozi dotičnim brodom, moraju upisati i podaci o pogonskom materijalu (čl. 111 Carinskog zakona). Dakle, nafta ili naftini derivati kao brodski teret i pogonsko gorivo za brod (»bunker«) moraju biti upisani u manifest tereta, te je ova propisana obaveza sankcionirana kao carinski prekršaj samo u odnosu na teret (čl. 377, st. 1, toč. 16. Carinskog zakona).

¹⁴ SIMIĆ, P.: Carinski postupak u pomorskom i rečnom saobraćaju, Beograd 1976, str. 41.

¹⁵ »Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi« br. 8/66.

¹⁶ Naprimjer: čl. 5 Sporazuma Jugoslavije i Portugala o suradnji u pomorskom prometu (»Službeni list SFRJ — Međunarodni ugovori i drugi sporazumi« br. 10/84).

2.1.2.4. Pristajanje brodova

Brodovi u međunarodnoj plovidbi nisu pod carinskim nadzorom samo za vrijeme plovidbe već i za vrijeme pristajanja i općenito bavljenja u morskim lukama. Upravo su mjere carinskog nadzora najintenzivnije za vrijeme boravka brodova u luci budući da je ovdje i mogućnost povreda carinskih propisa najveća. Osim toga, u velikim ili većim lukama postoji pravilo da se cijeli lučki prostor ogradi i da se na odgovarajućem broju ulaza-izlaza vrši neposredan carinski nadzor, a u odnosu na cjelokupan promet osoba i kopnenih prijevoznih sredstava. Na taj način su u jedinstven lučki prostor uključeni carinski gatovi i obale, zatvoreni i otvoreni skladišni prostori i sl. U biti su to kombinacije prostora koji imaju status carinskog gata i carinskog skladišta, carinskog gata i carinske zone itd., a s druge strane je to istovremeno i prostor graničnog pomorskog prijelaza.

2.1.2.5. Brodska posada i putnici

S obzirom na pravni režim unutrašnjih morskih voda, uključujući luke otvorene za međunarodni promet, strani trgovački brod se nalazi pod suverenitetom obalne države i pod njezinom jurisdikcijom. Ovo se po prirodi stvari odnosi posebno i na krivičnu jurisdikciju koja nesporno predstavlja »klasičan« odraz državnog suvereniteta. U tom smislu je općeprihvaćeno načelo po kome obalna država ima punu teritorijalnu jurisdikciju u odnosu na sva krivična djela izvršena od strane članova posade i putnika na stranom trgovačkom brodu u luci i unutrašnjim morskim vodama. Sigurno je da se ovo odnosi i na carinska krivična djela, a jugoslavensko deliktno pravo poznaje, kako carinska krivična djela i carinske privredne prijestupe (ovi se mogu odnositi samo na domaće brodove), tako i carinske prekršaje. U odnosu na carinske prekršaje postavlja se pitanje primjene ovih propisa u okviru pravnog položaja broda u stranoj luci, tj. da li ih smatrati krivičnim ili disciplinjskim djelima. Kao općeniti kriterij za ovo služi okolnost iscrpljivanja prekršaja u granicama broda i okolnost da se posljedice manifestiraju izvan broda, pa se uzima da je u drugom slučaju obalna država u pravilu zainteresirana kao za sva druga djela izvršena na njezinom teritoriju. Teško bi se mogao prihvatiti ovakav pristup (kriterij) u odnosu na carinske prekršaje, jer bi se oni morali u potpunosti tretirati analogno krivičnim djelima. Naime, ne mogu se carinski prekršaji poistovjetiti s disciplinjskim deliktima s obzirom na bitno različit intenzitet, tj. stupanj društvene opasnosti, kategoriju osoba koje se javljaju kao prekršioc, vrstu sankcija i visinu zapriječene kazne i zaštitne mjere itd. U prilog ovoga ide i posljednja novela Carinskog zakona iz 1988.¹⁷ koji prvi put carinske prekršaje sistematizira na one koje vrše pravne osobe i one koje vrše fizičke osobe, i to kao domaće i strane fizičke osobe, a što dotada nije bio slučaj. S druge strane, bez obzira na razliku između krivičnih djela i prekršaja, ipak se baš za carinske prekršaje

¹⁷ »Službeni list SFRJ« br. 28/88.

može ustvrditi da su to u svojoj biti također društveno opasna odnosno štetna djela i da je ovdje razlika u intenzitetu društvene opasnosti svedena na malu ili neznatnu razliku (posebno u odnosu na prekršaje na moru s robom veće vrijednosti i/ili količine u odnosu na krivično djelo nedopuštene trgovine i sl.).

Jugoslavensko carinsko deliktno pravo je posebno pravo u odnosu na opće deliktno pravo koje se supsidijarno primjenjuje.¹⁸

U odnosu na carinske prekršaje koji su izvršeni na kopnu nema izuzeća, bez obzira na državljanstvo, s obzirom na načelo teritorijalnog suvereniteta. Naime, s obzirom na prirodu i cilj vršenja carinskih krivičnih djela i carinskih prekršaja, nema razloga da se postupak i kažnjavanje prepušta državi zastave broda budući da se radi o povredama propisa čije se posljedice protežu izvan broda i kada se izvrše na brodu, a pogotovu kada se izvrše na kopnu.

U odnosu na brodsku posadu i putnike vrijede svi opći carinski propisi o obaveznoj prijavljivanja robe koju sobom nose prilikom dolaska i odlaska broda, s time što brodska posada to čini u okviru »privatnog manifesta«.

2.1.2.6. Opskrba brodova

U ovoj oblasti najviše dolaze do izražaja opća načela koja se stranim trgovačkim brodovima u pravilu garantiraju, i to: načelo nacionalnog postupka (što znači da strani trgovački brod ima istovjetan položaj kao i brod dotične obalne države) i načelo najpovlaštenije nacije (što znači da je strani trgovački brod u dotičnoj luci u pogledu postupka u istoj situaciji kao i brodovi koji uživaju najpovlašteniji položaj). S gledišta međunarodnog prava i prakse nije nedopušteno da se ugovori i »postupak najveće blagonaklonosti« prema brodovima dotične države. To se u pravilu odnosi na dvostrane sporazume obalnih i neobalnih država koje također imaju pravo pristupa u morske luke i na temelju Nove konvencije o pravu mora iz 1982.

Prema sadašnjem vanjskotrgovinskom propisu¹⁹ dopuštena je opskrba brodova domaćom i stranom robom u lukama otvorenim za međunarodni promet i marinama, brodova u gradnji i brodova na popravku iz konsignacijskih skladišta, specijaliziranih skladišta, slobodnih carinskih prodavaonica i carinskih zona.

Pravo opskrbe stranom robom bez plaćanja carine i domaćom robom pod povoljnijom cijenom (ovo se smatra izvozom i ne podliježe naplati osnovnog poreza na promet) imaju domaći brodovi u međunarodnoj plovidbi i strani brodovi, a sve to u biti pretpostavlja potrošnju izvan carinskog područja Jugoslavije.

¹⁸ U smislu odredaba Zakona o prekršajima kojima se povređuju savezni propisi (»Službeni list SFRJ« br. 4/77, 20/82, 14/85 i 74/87).

¹⁹ Čl. 69 Zakona o prometu roba i usluga s inozemstvom (»Službeni list SFRJ« br. 66/85 i 38/86).

Strani brodovi se ne mogu u domaćim lukama opskrbljivati iz inozemstva gorivom, mazivom, živežnim namirnicama, pićem i cigaretama, ali prema tehničke robe i drugih dijelova broda za plovidbu ne smatra se opskrbom i nije zabranjena.

2.1.2.7. Provoz robe

Odredbe carinskog prava o provožu (tranzitu) robe (čl. 295—301 Carinskog zakona) ne predviđaju posebna ograničenja u pogledu provoza robe preko carinskog područja Jugoslavije i, u načelu, provoz je slobodan. Ipak postoje i iznimke, a odnose se na robu čiji je provoz zabranjen i propisom određenu robu (opojne droge, alkoholna pića, cigarete, oružje i sl.).

U odnosu na provoznu robu carinski organi su posebno ovlašteni za vršenje pregleda prijevoznih sredstava i robe ako se osnovano sumnja da se u prijevoznom sredstvu, kojim se roba prevozi, nalazi roba čiji provoz nije dopušten. Dakle, pored općeg carinskog ovlaštenja postoji i posebna potvrda u odnosu na provoz. Sve je ovo u skladu s međunarodnim ugovornim i običajnim pravom, a posebno s Konvencijom i Statutom o slobodi tranzita koji je još uvijek najvažniji međunarodni akt za pitanje tranzita robe, koji obavezuje i Jugoslaviju. U tom smislu svaka država-ugovornica ima pravo poduzimati potrebne mjere predostrožnosti da se osigura da su roba, podvrgnuta kakvom monopolu, brodovi i sl., stvarno u provožu.

Konvencija o pravu mora iz 1982. osigurava neobalnim državama pravo pristupa moru i slobodu provoza bez uvjeta uzajamnosti, a za razliku od prethodnih konvencija iz ove oblasti koje su tražile ovaj uvjet.

Sve stvari koje se provoze preko carinskog područja Jugoslavije predstavljaju carinsku robu koja se mora za to vrijeme nalaziti pod odgovarajućim carinskim nadzorom (čl. 5, st. 1 i čl. 7 Carinskog zakona).

2.1.2.8. Odlazak broda

S carinskog gledišta, u vezi s odlaskom broda iz luke, javljaju se dvije osnovne grupe pitanja, i to:

— ukrcaj robe u brod je moguć samo ako je ista roba prethodno izvezno ocarinjena, a ako se radi o istovrsnoj neupakiranoj (rinfuza) robi tada se može odobriti ukrcaj i prije carinjenja. Ova obaveza se odnosi samo na domaću robu, jer proвозna roba nije podložna postupku izvoznog carinjenja. Ovo istovremeno znači da se u slučaju izvoza naftinih derivata može odobriti ukrcaj i prije carinjenja (čl. 289 Carinskog zakona);

— svaki brodski teret (izvozni ili provozni) bez obzira na vrstu, količinu i ostale karakteristike može se po carinskom pravu ukrcati u brod na temelju prethodnog odobrenja nadležnog carinskog organa u luci. U carinskoj praksi se ova obaveza (čl. 290 Carinskog zakona) u pravilu ne vrši neposredno. Naime, posrednim putem (nalogom iskladištenja, nalogom ukrcaja i sl.) carinski se organ od strane krcatelja obavještava o namjeravanom ukrcaju, a stvar je carinskog organa da li će i na koji način vršiti kontrolu ukrcaja.

Na ovaj način je carinski postupak znatno pojednostavljen i ubrzan, a ostavljena je mogućnost vršenja odgovarajućeg carinskog nadzora.

U odnosu na ukrcaju robu u dotičnoj luci postoji zakonska obaveza da se ona, kao i roba namijenjena brodskim zalihama — uključujući i pogonsko gorivo — mora upisati u brodski manifest koji se sastavlja poslije, prije ili u toku ukrcaja, ali mora biti predan carinskom organu najkasnije dva sata prije isplavljenja broda.

2.1.3. More unutar ravnih polaznih crta

Ove vode su dio unutrašnjih morskih voda obalne države, s time što u biti u ovim vodama položaj stranih brodova u načelu odgovara položaju u teritorijalnom moru dotične obalne države.²⁰ Stoga je i u carinskom smislu situacija po prirodi stvari istovjetna, pa će o tome prikaz biti dan u dijelu o teritorijalnom moru.

Inače, još je Ženevska konvencija o teritorijalnom moru i vanjskom pojasu iz 1958. dopuštala obalnim državama da povuku ravne polazne crte od vanjskog ruba razvedene obale i otoka, kao polazne crte za mjerenje širine teritorijalnih voda.

2.2. Teritorijalno more

2.2.1. Carinski nadzor

S konvencijskog gledišta ovaj prostor spada pod suverenitet obalne države i uključen je u njeno državno područje.²¹ Međutim, ovaj prostor ipak nema isti pravni režim kao kopneno područje te države s obzirom na to da je dužna trpjeti neškodljiv prolazak stranih brodova. Neće se smatrati da se radi o neškodljivom prolasku ako je u pitanju vršenje radnji koje predstavljaju kršenje carinskih fiskalnih propisa, a država je ovlaštena da donosi propise za sprečavanje kršenja ovih propisa. Novi jugoslavenski Zakon o teritorijalnom moru i epikontinentalnom pojasu iz 1987,²² za razliku od prethodnog zakona, ima odredbu u kojoj se taksativno navodi koje djelatnosti stranog broda se ne smatraju neškodljivim prolaskom teritorijalnim morem. U tom smislu se smatraju i ukrcavanje ili iskrcavanje robe, novca ili ljudi suprotno carinskim, poreznim, zdravstvenim i drugim propisima Jugoslavije (čl. 18).

Teritorijalno more Jugoslavije nalazi se u sklopu carinskog područja Jugoslavije, kao i carinskog pograničnog pojasa na moru, pa stoga za ovaj prostor vrijede sva ovlaštenja i obaveze po carinskom pravu. Dakle, i u odnosu na brodove i brodski teret u načelu i pojedinostima je s carinskog gledišta istovjetna kao u unutrašnjim morskim vodama.

²⁰ DEGAN, V.-Đ.: op. c., str. 4.

²¹ DEGAN, V.-Đ.: op. c., str. 1.

²² »Službeni list SFRJ« br. 49/87.

S obzirom na ovu izričitu carinsku suverenost, nije sporno ovlaštenje za poduzimanje mjera kažnjavanja kada je strani brod u dolasku iz unutrašnjih morskih voda radi kažnjavanja prekršaja izvršenog u luci ili unutrašnjim morskim vodama. S druge strane, iako obalna država »ne bi trebala« zaustavljati strani brod ili ga skretati s puta, ipak je ovlaštena to činiti zbog kršenja njenih carinskih propisa počinjenih za vrijeme plovidbe vodama te obalne države.

2.2.2. Manifest

Osnovna isprava za vršenje carinskog nadzora u odnosu na brod u plovidbi teritorijalnim morem jest manifest tereta. Ovu ispravu moraju imati brodovi kada pređu carinsku crtu na moru i uplove u jugoslavensko teritorijalno more, dok plove ovim morem između domaćih luka, i kada napuste domaću luku u plovidbi za neku stranu luku dok ne pređu carinsku crtu u smjeru otvorenog mora i samim tim napuste teritorijalno more Jugoslavije.

U slučaju da carinski organ iskoristi svoje ovlaštenje za zaustavljanje broda u plovidbi teritorijalnim morem, tada manifest tereta služi kao isprava za kontrolu tereta koji se nalazi na brodu.

Plovidba broda bez manifesta tereta predstavlja carinski prekršaj (čl. 377, st. 1, toč. 15. Carinskog zakona).

2.3. Dijelovi mora u kojima postoje »suverena« ili neka druga prava

2.3.1. Vanjski morski pojas

Jugoslavija od 1979. nema vanjski morski pojas (zona specijalnih prava) jer je proširila teritorijalno more s 10 na 12 naut. milja i u tom smislu je iz naziva i teksta temeljnog propisa izostavila ovaj pojas.²³ S carinskog gledišta ovo istovremeno znači da je za 2 naut. milje pomaknut carinski pogranični pojas na moru s obzirom na to da otada do danas, i pored nekoliko novela Carinskog zakona, ovo pitanje nije izmijenjeno, tj. da i dalje vrijedi načelo da carinsko-pogranični pojas na moru obuhvaća i područje u širini od 2 nautičke milje računajući od vanjske granice teritorijalnog mora u pravcu otvorenog mora (čl. 3, st. 4. Carinskog zakona). U prilog ovog stajališta ide i sudska praksa²⁴ koja i dalje prihvaća da se zatečeni plovni objekt udaljen 13 naut. milja od otoka Svetac nalazi u jugoslavenskom carinskom pograničnom pojasu na moru, a radilo se o uplovljenju u ovaj pojas bez odobrenja nadležnog carinskog organa (čl. 370, st. 1, pod 13) Carinskog zakona) koja radnja predstavlja carinski prekršaj.

Spomenuto stajalište se ne može prihvatiti kao pravno osnovano i ispravno usprkos činjenici da Savezni sud ima suprotno mišljenje. Naime, ne radi se o institutu koji bi mogao i/ili trebao biti drukčije riješen u specijalnom

²³ »Službeni list SFRJ« br. 13/79.

²⁴ Presuda Saveznog suda Psz. br. 210/82 od 29. 10. 1982. kojom je odbijen zahtjev za sudsku zaštitu protiv rješenja Saveznog vijeća za prekršaje.

(carinskom) propisu za razliku od temeljnog propisa (Zakon o obalnom moru i epikontinentalnom pojasu Jugoslavije). S druge strane, s obzirom na to da je temeljni propis i u svojim odredbama i u nazivu brisao ovaj institut, osnovano se može ustvrditi da je bila namjera da se ovaj institut isključi iz jugoslavenskog pravnog sistema,²⁵ a u prilog tome govori i činjenica da je novi propis iz te materije, donijet u 1987, ovo pitanje na isti način riješio. Konačno, to bi bilo suprotno Ženevskoj konvenciji iz 1958, koju je Jugoslavija ratificirala, a koja dopušta ukupnu širinu vanjskog pojasa zajedno s teritorijalnim morem od 12 naut. milja. Sve ovo ne znači nezainteresiranost za ovaj pojas, koji ima upravo prvenstveni cilj zaštitu carinskih interesa obalne države, već je u pitanju prividna neusklađenost propisa sa stvarnim fiskalnim interesom.

Nova Konvencija o pravu mora iz 1982. je po ovom pitanju vrlo značajna i precizna (širina pojasa je najviše do 24 morske milje), ali ovaj pojas obalna država ne stječe automatski, već samo izričitim proglašenjem — posebno ili u sklopu ekonomske zone. Ovo istovremeno znači da je sada ovaj pojas sastavni dio otvorenog dijela Jadrana s obzirom na to da Jugoslavija još nije izvršila nijedno od mogućih proglašenja. Kada spomenuta Konvencija stupi na snagu, u odnosu na Jugoslaviju automatski će se postaviti pitanje opravdanosti i/ili potrebe za ovim pojasom koji se nalazi uz vanjsku granicu jugoslavenskog teritorijalnog mora u kojemu postoji nesporni neposredni interes za zaštitu vlastitih carinskih i fiskalnih propisa.²⁶ Uostalom, zaštita carinskih interesa imala je najveću ulogu pri stvaranju ovog instituta, jer je za svaku obalnu državu ovaj pojas uz carinsku crtu na moru od prvorazredne važnosti. Ovo pokazuje i nova Konvencija koja je prvi put uvela mogućnost suzbijanja i kažnjavanja u ovom pojasu nedopuštenog prometa arheološkim i povijesnim predmetima, nađenim (izvađenim) u unutrašnjim morskim vodama, teritorijalnom moru i vanjskom pojasu obalne države. Dakle, radi se o pojasu u kojem obalna država vrši neku isključivu jurisdikciju ili suverenu vlast, pa prema tome i carinsku. U biti radi se o pojasu nadzora u kome obalna država ima pravo sprečavati i kažnjavati povrede svojih carinskih i fiskalnih propisa na kopnu, u unutrašnjim morskim vodama i u teritorijalnom moru.

3. BROD S CARINSKOPRAVNOG GLEDIŠTA

Opće je poznato da se velik dio međunarodne trgovačke razmjene odvija prekomorskim putem, a u odnosu na sirovu naftu to je najveći dio. Stoga je potrebno utvrditi kakav je s carinskopravnog gledišta status broda kojim se doprema nafta u jugoslavensko carinsko područje, a to je u praksi najviše izraženo u Jugoslaviji u Kvarnerskom zaljevu s obzirom na koncentraciju naftnih terminala Rafinerije nafte u Urinju i Jugoslavenskog naftovoda u Omišlju.

²⁵ RUDOLF, D.: *Međunarodno pravo mora*, Zagreb 1985, str. 196.

²⁶ SIMIĆ, P.: *Carine i carinski postupak*, Rijeka 1988, str. 41.

U pravilu se brod javlja u carinskom postupku kao prijevozno sredstvo kojim se nafta doprema (ili, rjeđe, otprema), a rjeđe se javlja kao predmet uvoza, privremenog uvoza, pljenidbe, prodaje i sl. Stoga je, s gledišta carinskog prava i prakse, najpravičnije izvršiti podjelu brodova s postupovnog i obveznog gledišta.

3.1. *Brod u carinskopostupovnom smislu*

Po carinskom pravu, pod carinskom robom ne smatraju se samo sve stvari koje se u carinsko područje Jugoslavije uvoze, iz tog područja izvoze ili preko tog područja provoze, već i prijevozna sredstva kojima se roba prevozi preko carinske crte ili su namijenjena za ovu svrhu (čl. 5, st. 1. i st. 2. pod 3) Carinskog zakona). Prema tome je nesporno da se i brodovi u međunarodnoj plovidbi smatraju carinskom robom.

Carinsko pravo po prirodi stvari ne daje definiciju broda, ali ipak treba ukazati na to kojim pojmovima se služi, i to:

— u odredbama koje utvrđuju što se smatra carinskom robom u postupovnom smislu i koja roba podliježe carinskom nadzoru, koristi se najširi mogući pojam »prijevozno sredstvo«, a ovdje nesporno spadaju i brodovi. Namjera je zakonodavca da općom odredbom, odnosno formulacijom obuhvati sve vrste prijevoznih sredstava koja vrše prijevoz robe u međunarodnom prometu. Međutim, već u odredbi koja određuje iznimke od postupka carinskog nadzora nije se mogao izbjeći naziv broda, kao naprimjer: domaći i strani brodovi koji viju stranu ili domaću vojnu pomorsku zastavu i brodovi organa unutrašnjih poslova [čl. 5, st. 2, pod 3), čl. 6, st. 2, pod 5), čl. 7 i čl. 8, st. 1, pod 1) i 3) Carinskog zakona];

— u dijelu o carinskom postupku u prometu vodenim putovima, carinsko pravo razlikuje brodove za prijevoz tereta i/ili putnika, ratni brod, službeni brod, brod koji služi u znanstvene svrhe, ribarski brod, brod poljoprivrednika i sportski brod (čl. 104—138 Carinskog zakona);

— prekršajne odredbe su najraznovrsnije u odnosu na pojam broda, a zavisno od toga koja radnja u odnosu na brod i/ili teret je sankcionirana. Ovdje se razlikuje plovni objekt, prijevozno sredstvo i za pojedine slučajeve nije dat nikakav pojam pa stoga dolazi u obzir najširi mogući pojam (naprimjer, »tko uplovi s određenom robom« i sl.);

— odredbe o zaštitnoj mjeri u prekršajnom postupku odnose se općenito na sve vrste prijevoznih sredstava (čl. 285—387 Carinskog zakona).

3.2. *Međunarodna i domaća plovidba*

U odnosu na brodove, s carinskog gledišta je najvažnija podjela na brodove koji saobraćaju s inozemstvom i brodove u domaćem saobraćaju (kabotaža). Nesporno je da su s carinskog gledišta brodovi u međunarodnoj plovidbi od značaja i da samo oni ujedno predstavljaju carinsku robu. Domaći brodovi u međunarodnoj plovidbi u postupovnom smislu su izjednačeni sa stranim brodovima i predstavljaju također carinsku robu. Međutim, strani brodovi imaju istovremeno i status robe u provozu dok se nalaze u carinskom području Jugoslavije.

Za carinsko pravo i praksu bitna je samo činjenica međunarodne plovidbe, a nije važna kategorija međunarodne plovidbe, da li se radi o linijskom brodu, i sve drugo što je s tim u užoj ili široj vezi. Trajanje statusa broda u međunarodnoj plovidbi, odnosno početak i prestanak ovog statusa nije predmet carinskog prava, osim obaveze da se o tome obavijesti nadležni carinski organ jer o tome ovise mjere carinskog nadzora u odnosu na brod.

3.3. Razlikovanje stranog i domaćeg broda

S carinskopostupovnog gledišta strani i domaći brodovi u međunarodnoj plovidbi su izjednačeni, pa samim tim nije od odlučujućeg značaja da li se radi o brodu strane ili domaće zastave. Posebno u odnosu na brodove koji viju zastavu jugoslavenske trgovačke mornarice nije od značaja da li se radi o brodu za koji po jugoslavenskom pravu postoji obaveza upisa u jugoslavenski registar brodova ili o brodu stranog vlasništva koji se može upisati u jugoslavenski registar brodova.

3.4. Popravak i rasprema broda

Strani brodovi dok se nalaze na popravku (remontu) u jugoslavenskom carinskom području, osim što zadržavaju status carinske robe, dobivaju za to vrijeme još jedan dodatni vanjskotrgovinski i carinski element, tj. smatraju se privremeno uvezenom robom. Ovaj element se u postupovnom smislu prvenstveno odnosi na domaće remontno brodogradilište koje se javlja u funkciji carinskog obveznika privremeno uvezenog broda.

3.5. Brod u carinskoobveznom smislu

Po jugoslavenskom carinskom pravu vrijedi opće obvezno načelo prema kome roba koja se uvozi u carinsko područje Jugoslavije podliježe plaćanju carine po Carinskoj tarifi (čl. 18, st. 1. Carinskog zakona). U ovom općem smislu podrazumijeva se i uvoz brodova koji se poslije izvršene primopredaje u inozemstvu (po ugovoru o gradnji li kupovini) upućuju u Jugoslaviju, tj. u pravilu u matičnu luku sa ili bez tereta i u ovom slučaju vrijedi opće načelo o nastanku carinske obveze danom kada je brod prešao carinsku crtu na moru (čl. 19, st. 1, pod 1) Carinskog zakona). Pri uvozu brodova treba voditi računa o pojmovima i definicijama za brodove u Carinskoj tarifi²⁷ koja u priličnoj mjeri u Glavi 89. slijedi definicije iz našeg Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi (čl. 6), a koja se temelji na Međunarodnoj konvenciji o harmoniziranoj nomenklaturi i šifarskih oznaka robe.

Iznimka od spomenutog općeg pravila je slučaj kada domaća organizacija udruženog rada brod nabavljen u inozemstvu, prije nego što dođe u Jugoslaviju, počinje iskorištavati u inozemstvu. Tada carinska obveza nastaje danom dobivanja privremenog plovidbenog lista (čl. 19, st. 1, pod 2) Carinskog

²⁷ »Službeni list SFRJ« br. 81/87.

zakona). Dakle, ovdje se pretpostavlja da će brod biti upisan u jugoslavenski upisnik brodova i da se radi o obaveznom upisu (čl. 174 Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi). U slučajevima obaveznog upisa brodova domaćih organizacija udruženog rada praksa je da nadležni sud traži i uvoznu carinsku deklaraciju kao dokaz da je brod uvozno ocarinjen i da bez tog dokumenta ne vrši konačan upis, iako to nije propisano ni pomorskim ni carinskim pravom.

3.6. *Razlikovanje stranog i domaćeg broda u carinskoobveznom smislu*

Počevši od sredine 1985. do danas znatno se nabolje promijenio carinski pristup u odnosu na brodove stranog vlasništva koje domaći brodari koriste temeljem više različitih pravnih situacija. Međutim, kako ovaj pristup nije promijenjen uz istovremenu izmjenu ili dopunu odredaba carinskog prava, carinska praksa po ovim pitanjima još nije u potpunosti jednoobrazna i samim tim ovo pitanje još nije dokraja i precizno razriješeno. Ipak treba spomenuti bar nesporna pitanja u okviru ove problematike, i to:

— sredinom 1985. dato je uputstvo o tome kako s carinskog gledišta treba tretirati brodove nabavljene u inozemstvu za korištenje u inozemstvu od strane pogona domaćih organizacija udruženog rada i mješovitih tvrtki osnovanih u inozemstvu s djelomičnim kapitalom domaćih organizacija, kao i zakup i dugoročni najam broda, a sve to u zavisnosti da li je brod upisan u jugoslavenski ili strani upisnik brodova;

— sredinom 1985. proširena je mogućnost fakultativnog upisa brodova stranog vlasništva u jugoslavenski upisnik (čl. 175, st. 1, pod 5) Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi) i za ovaj upis nije potrebna prethodna carinska postupovna ili neka druga suglasnost;

— počevši od 1. 1. 1986. pod vanjskotrgovinskim prometom se smatra i privremeni izvoz i uvoz, pa je najvažniji dio materije o privremenom uvozu i izvozu iz Carinskog zakona prebačen u Zakon o prometu robe i usluga s inozemstvom²⁸ i prvi put je predviđena mogućnost privremenog uvoza brodova u zakup.²⁹

4. PRIVREMENE MJERE I PRODAJA BRODA S CARINSKOG GLEDIŠTA

4.1. *Privremene mjere*

Po jugoslavenskom pravu, za odlučivanje o prijedlogu za određivanje i provođenje privremenih mjera na brodu, mjesno je nadležan sud na čijem je području brod u vrijeme podnošenja prijedloga (čl. 873 Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi). Za luke Sjevernog Jadrana to su nadležni sudovi

²⁸ »Službeni list SFRJ« br. 66/85.

²⁹ Čl. 13 i 14 Uredbe o uvjetima za privremeni uvoz i izvoz robe (»Službeni list SFRJ« br. 72/85).

u Rijeci i Kopru koji u praksi, u pravilu, odluku o zabrani isplovljenja dostavljaju i nadležnoj carinarnici Rijeka, Pula ili Koper, ali je Lučka kapetanija organ nadležan za provođenje ove odluke. Ako brod ipak isplovi zbog nebudnosti ili greške ovih dvaju organa, tada bi se i zahtjev za naknadu štete mogao upraviti protiv njih (u odnosu na carinarnicu, tužba mora biti podnijeta protiv Države SFRJ — Savezne uprave carina — carinarnice i dostavlja se od strane suda Saveznom javnom pravobranilaštvu). U posljednjih 10 godina Okružni privredni sud u Rijeci izdao je oko 100 zabrana isplovljenja.

Za vrijeme trajanja privremene mjere, bez obzira na dužinu trajanja, s carinskog gledišta se u biti u odnosu na status broda ništa ne mijenja i brod može nastaviti zadržavanje u luci, ima pravo na opskrbu i sl. Određena promjena može nastati premještanjem broda iz luke u neku bližu ili dalju uvalu, sidrište i sl., te ovo podliježe prethodnom odobrenju nadležnog carinskog organa s obzirom na mjere carinskog nadzora.

S obzirom na sve veći broj stranih turističkih plovila i koncentraciju većih marina na području Sjevernog Jadrana (Rab, Mali Lošinj, Punat, Opatija, Pula, Rovinj, Portorož itd.) moguća su također zagađenja mora manjeg intenziteta. Međutim, postupak predviđen za brodove, može se provoditi samo u odnosu na strane jahte, a u odnosu na čamce, glisere, jedrilice i druga turistička plovila primjenjuju se načela općeg izvršnog postupka (čl. 867, st. 4. Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi). S gledišta carinskog prava nema razlike u odnosu na jahte i druga turistička plovila, koja se ne mogu smatrati brodom.

4.2. *Prodaja broda sudskim putem*

Ako ne dođe do naplate potraživanja, vjerovnici u pravilu podnose nadležnom sudu prijedlog za prodaju broda radi namirenja potraživanja i cijeli postupak je propisan u jugoslavenskom internom pravu (Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi kojim se uređuju osnovni materijalnopравни odnosi u pogledu brodova i izvršenje i osiguranje na brodovima). S obzirom na to da u praksi može doći do prodaje stranog broda, koji ujedno predstavlja carinsku robu, to je, s carinskog gledišta, potrebno naglasiti sljedeće.

Moguće su dvije osnovne situacije zavisno od toga da li se radi o domaćem ili stranom brodu, kao i da li je kupac broda domaća ili strana osoba, tj. da li se radi o uvozu ili provozu (tranzitu).

Ako je brod upisan u jugoslavenski registar brodova, nema carinskih obveza bez obzira na to da li je kupac domaća ili strana osoba. Iznimno, ako je u pitanju brod stranog vlasništva koji prethodno, tj. prilikom upisa, nije bio uvozno ocarinjen (slučajevi fakultativnog upisa u smislu čl. 175, st. 1, toč. 1. i 5. Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi) a kupac je domaća osoba, tada postoji carinska obveza jer ovaj slučaj u biti predstavlja uvoz broda. Postignuta kupovna predstavlja carinsku osnovicu za obračun i plaćanje carine, a prema propisima koji vrijede na dan pravomoćnosti sudskog rješenja o dosudi broda.

Što se tiče prodaje brodova upisanih u strani upisnik, situacija je nešto kompliciranija i u praksi se također javljaju dvije osnovne situacije.

Ako je kupac domaća osoba tada se nesporno radi o uvozu broda i postignuta kupovna predstavlja carinsku osnovicu za obračun i plaćanje carine, a prema propisima koji vrijede na dan pravomoćnosti sudskog rješenja o dosudi broda. U slučaju da se prodaja vrši za strana sredstva plaćanja, jugoslavenski kupac mora, s vanjskotrgovinskog i deviznog gledišta, ispunjavati sve propisane uvjete za uvoz broda bez obzira na to da li će mu namjena biti plovidba, rezanje i sl. Dakle, u ovim slučajevima se prilikom razdiobe kupovnine mora voditi računa i o carinskoj obvezi plaćanja carine, s time što je ovdje u pitanju zakonsko založno pravo koje se temelji na domaćem i konvencijskom pravu o pomorskim privilegijama.

Ako je kupac broda strana osoba tada je po prirodi stvari jasno da se ne radi o uvozu broda i da stoga nema carinskih obveza, ali ipak već desetak godina, prema sadašnjoj situaciji i tumačenju ovakvih slučajeva, postoji carinska obveza budući da već sama sudska prodaja predstavlja stavljanje broda u slobodan promet bez obzira na to da li će se zadržati u Jugoslaviji, kao i da sudska prodaja stvara pravnu situaciju istovjetnu prodaji broda predatog u tu svrhu carinskom organu po odredbama carinskog prava (čl. 397 i 398 Carinskog zakona). Dakle, ne osporava se pravna mogućnost prodaje broda kao carinske robe u sudskom postupku, već se traži plaćanje carine, jer se u ovom slučaju brod ne može smatrati carinskom robom u provozu. Ovakva situacija nastala je kao rezultat jednog slučaja u kome se Savezni sud izjasnio u navedenom smislu³⁰ i kasnije je u tom smislu Savezna uprava carina dala objašnjenje svim carinarnicama da tako postupaju.³¹

Izloženo stajalište je pravno neodrživo i nelogično, jer nije uopće sporno da se strani brod, dok se nalazi u obalnom moru Jugoslavije, smatra carinskom robom, ali to ni pravno ni faktički ne predstavlja automatsku obvezu te robe da bude uvozno ocarinjena, odnosno da podliježe obvezi plaćanja carine.³² Pojam carinske robe znatno je širi i nije ga uopće moguće smatrati istovjetnim pojmu robe na koju postoji obveza plaćanja carine. Tipičan primjer za ovo je proвозna (tranzitna) roba koja je nesporno carinska roba, ali je općepoznato da ne podliježe obvezi plaćanja carine sve dok zadržava takav status. Najbitnije je istaći da se carina plaća samo na onu carinsku robu koja se uvozi u carinsko područje Jugoslavije (čl. 18, st. 1. Carinskog zakona) a nesporno je da se strani brod kupljen na javnoj dražbi ili putem neposredne pogodbe od strane inozemnog kupca uopće ne može smatrati uvozom broda u Jugoslaviju, kako s gledišta carinskog prava, tako ni s gledišta vanjskotrgovinskog, deviznog i poreznog prava. Osim toga, ovdje se ne radi o oduzetim brodovima sudskom odlukom (čl. 17 Carinskog zakona) a sudska prodaja broda se ni »shodnom« primjenom ne može smatrati prodajom oduzete robe.

³⁰ Presuda br. 2/75 od 10. 12. 1975. objavljena u »Zbirci carinskih propisa sa komentarom« autora KARADŽIĆ — SIBALIĆ — CELNER, Beograd 1983, str. 33—34.

³¹ Objašnjenje br. D-3671 od 10. 5. 1983.

³² SIMIĆ, P.: Sudska prodaja brodova u Jugoslaviji s carinskopravnog gledišta, Pomorski zbornik Rijeka, br. 22/84, str. 210.

Carinska praksa prihvaća sudsku praksu (Saveznog suda) kao izvor carinskog prava, ali u ovom slučaju se radi o pogrešnoj primjeni carinskog prava i Savezna uprava carina bi morala odustati od svog spomenutog objašnjenja. Ovo to prije što ovakav stav ne prihvaća praksa sudova nadležnih za pomorske sporove,³³ tj. smatra da se radi o specifičnoj kupoprodaji stranih brodova u Jugoslaviji po propisima pomorskog plovidbenog izvršnog prava, da zato što je krajnje atipičan nije ni uređen odredbama carinskog prava, da pravni institut »oduzimanja broda« nema sličnosti s pravnim institutom »zaštitna mjera zaustavljanja ili zabrane isplavljenja broda«, tj. ne postoji ni suštinska ni terminološka sličnost između ovih instituta, da bi obveza za plaćanje carine postojala kada bi brod na dražbi bio prodan domaćem kupcu jer bi tada roba stvarno bila uvezena i potpala pod obavezu carinjenja i da je teško ustvrditi da bi Savezni sud ustrajao na svom stanovištu da je jedino bitno to, što je javna dražba održana u Jugoslaviji, a da nije bitno što nema uvoza kada se radi o provozi stranog broda kroz Jugoslaviju, jer je sporna presuda donijeta prije stupanja na snagu Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi.

4.3. Prodaja tereta

Pod pretpostavkom da dođe do sudske prodaje tereta radi namirenja određenih potraživanja u vezi s prijevozom ili zagađenjem, treba istaći sljedeće.

Radi se nesporno o carinskoj robi i ta roba prodana domaćoj osobi obavezuje tu osobu da izvrši uvezno carinjenje analogno postupku za slučaj kada strani brod kupi domaća osoba. Ako je kupac strana osoba, tada nema carinskih obveza i roba se vraća u inozemstvo (próvoz).

Situacija se razlikuje ako se prodaja vrši od strane carinskog organa, jer se od postignute kupovnine najprije podmiruju troškovi i carina, a ostatak se vraća vlasniku tereta ili vjerovniku (čl. 398, st. 2. Carinskog zakona). Ovo su u praksi najčešće slučajevi kada uvezna roba duže vrijeme leži uskladištena i protokom zakonskih rokova prodaje se na javnoj dražbi (čl. 229 Carinskog zakona).

Brodar, temeljem zakonskog ovlaštenja za prodaju tereta radi podmirenja neplaćene vozarine, nije ovlašten da sam, tj. neposredno vrši prodaju tereta, niti je carinski organ ovlašten da mu to dopusti uz prethodnu procjenu i obračun carine. Naime, po odredbama carinskog prava, ovlaštenje za prodaju carinske robe ne može proizlaziti iz zakonskog založnog prava iz obveznopравnih odnosa neposredno, već samo iz odredaba carinskog prava. Kao iznimka ostaje jedino mogućnost pokretanja postupka kod nadležnog suda radi namirenja potraživanja prodajom robe u sudskom postupku.

4.4. Spasavanje i vađenje potonulih brodova i tereta

Svi potonuli strani brodovi i teret u teritorijalnom moru i unutrašnjim morskim vodama Jugoslavije predstavljaju carinsku robu u trajanju od pet odnosno deset godina, računajući od prelaska broda preko carinske crte na

³³ Presuda Višeg privrednog suda Hrvatske II Pž-440/86-2 od 15. 12. 1987.

moru, a ovi rokovi predstavljaju relativnu i aposlutnu zastaru za pokretanje carinskog postupka (čl. 56 Carinskog zakona). Ovo znači da protekom zakonskih rokova brod i teret prestaju biti carinskom robom. Ali ako prije isteka ovih rokova uslijedi vađenje broda ili tereta, treba voditi računa o carinskim obvezama bez obzira na to da li se radi o opasnom teretu, po čijem nalogu dolazi do vađenja, da li vađenje vrši domaća ili strana osoba itd. Izvođač radova po carinskom pravu nema prednost ispred obračuna carine ako dođe do prodaje izvađenog broda ili tereta domaćoj osobi u postupku prodaje kod carinskog organa, a carina spada u zakonsko založno pravo u slučaju sudske prodaje. Dakle, dolazi u obzir namirenje potraživanja samo u slučaju da poslije obračuna carina preostane sredstava iz postignute kupovnine. Pri vađenju turističkih plovila ni to u praksi ne dolazi u obzir, jer se strani vlasnici u pravilu odreknu svog plovila u korist Države SFRJ, pa u ovim slučajevima eventualni višak sredstava, postignut prodajom kod carinskog organa, pripada budžetu federacije (čl. 398, st. 2. Carinskog zakona).

U načelu je istovjetna situacija i kod spasavanja brodova i tereta s carinskog gledišta, pa sve rečeno ukazuje na izrazito nepovoljan carinski tretman ovih slučajeva. Stoga ima opravdane potrebe za izmjenom odgovarajućih odredaba carinskog prava. Naime, institut spasavanja i vađenja potonulih stvari ima svoje sigurnosno i općedruštveno značenje, pa bi stoga za ove slučajeve trebalo propisati odgovarajuće izuzeće carinskog založnog prava, koje općenito vrijedi za carinsku robu, u korist onih koji vrše spasavanje ili vađenje potonulih stvari. Ovo treba jednako primijeniti na carinske i sudske prodaje te da se potraživanja iz ovih osnova smatraju troškovima koji imaju prednost ispred naplate carine.³⁴

5. ZAKLJUČAK

Jugoslavensko carinsko pravo pored općih odredaba sadrži i odredbe o postupku s brodovima i teretom koji se doprema i otprema morem, kao i odredbe o prodaji carinske robe. Ove odredbe u pravilu predviđaju tipične situacije i kao takve u biti zadovoljavaju. Nije stoga u praksi problem ako pojedini atipičan slučaj nije predviđen, ako se on rješava po načelu analogije i legaliteta. Problemi povremeno u praksi nastaju ako se takvi slučajevi od strane pojedinih carinskih ili sudskih organa pokušavaju rješavati primjenom maksime *in dubio pro fisco*, mada je nesporno da je to u suprotnosti s našim pravnim uređenjem, pa i kada se radi o carinama kao prihodu budžeta federacije.

Ovo istovremeno ukazuje i na određeni oprez budući da carinska praksa pokazuje da se i nesporno pogrešni stavovi izraženi u sudskoj praksi koriste kao izvor carinskog prava, ako je to u fiskalnom interesu. Posebno je ovo neopravdano kada su takvi stavovi u direktnoj suprotnosti s konvencijskim pravom koje je Jugoslavija prihvatila.

³⁴ Ovo je moguće izvršiti izmjenom i dopunom odredbe toč. 22. Odluke o načinu prodaje carinske robe (...) (*Službeni list SFRJ* br. 35/76).

U načelu, a posebno u odnosu na prijevoz nafte i naftnih derivata, odredbe carinskog prava i prakse u biti nisu smetnja ako nastanu pravni odnosi kao posljedica zagađenja jugoslavenskog obalnog mora koje istovremeno predstavlja carinsko područje Jugoslavije. Osim toga, carinska praksa ne zahtijeva carinski postupak ili plaćanje carine za otpadna ulja s brodova bez obzira na to da li se uništava ili koristi za daljnju preradu, a kao posredan doprinos izvršavanju jugoslavenskih konvencijskih obaveza u vezi sa sprečavanjem zagađenja mora.

LITERATURA

1. DEGAN, V.-Đ.: Novo pravo mora, Pravni fakultet Sveučilišta »V. Bakarić«, Rijeka, skripta, 1987.
2. HLAČA, V.: Luka za posebne namjene u luci otvorenoj za međunarodni promet, UPPK Zagreb, br. 100/83.
3. JAKAŠA, B.: Međunarodni režim morskih luka, Narodne novine, Zagreb 1965.
4. MIJUŠKOVIĆ, B.: Status carinskog pograničnog pojasa na moru u pravnom sistemu SFRJ i važećem međunarodnom pravu mora, Naša zakonitost, br. 7—8/87.
5. RUDOLF, D.: Međunarodno pravo mora, JAZU Zagreb, 1985.
6. SIMIĆ, P.: Carinski postupak o pomorskom i rečnom saobraćaju, Carinski pregled, Beograd 1976.
7. SIMIĆ, P.: Neka pitanja u vezi sa spasavanjem i vađenjem stranih plovnih objekata s carinskog gledišta, Carinski pregled, br. 24/81.
8. SIMIĆ, P.: Popravak broda s carinskopravnog gledišta, Pomorski zbornik, Rijeka, br. 19/81.
9. SIMIĆ, P.: Sudska prodaja brodova u Jugoslaviji s carinskopravnog gledišta, Pomorski zbornik, Rijeka, br. 22/84.
10. SIMIĆ, P.: Carine i carinski postupak, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj Sveučilišta »V. Bakarić«, Rijeka 1988.
11. TURINA, A.: Carinski sistem i carinski postupak, Pomorska škola, Bakar 1968.

Summary

SHIPS AS THE CAUSE OF MARINE POLLUTION AND THEIR POSITION
FROM THE VIEWPOINT OF CUSTOMS LAW

If a ship has caused pollution, this also has corresponding effects in the area of customs law in cases where the pollution has occurred in the Yugoslav customs zone. This article analyzes the position of the vessel and its cargo from the viewpoint of customs law in general and in particular the situations which may occur as a result of such pollution.

IZVORI PRAVA NA PODRUČJU ZAGAĐIVANJA MORA S BRODOVA

GORDAN STANKOVIĆ, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 628.392(094.8):629.12
Pregledni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

U radu se daje cjelovit pregled svih međunarodnih i naših propisa koji su isključivo ili dijelom svoga sadržaja namijenjeni sprečavanju zagađivanja mora s brodova. Izvori su prikazani kronološkim slijedom njihova nastanka, i to najprije međunarodni, a zatim domaći. Kod međunarodnih izvora naznačeno je da li obvezuju našu zemlju i otkada. Od naših propisa uvršteni su savezni i oni donijeti u SR Hrvatskoj, koji su iz razumljivih razloga (dužina obale, broj i promet luka, udio pomorstva u republičkom gospodarstvu) i najrazrađeniji. Uz naznaku izvora (eventualno i njegova skraćenog naziva), mjesta i godine donošenja, daje se sažeti prikaz sadržaja te informacija o eventualnim kasnijim izmjenama i dopunama. U zaključku se ukazuje na povezanost Društvenog dogovora o zaštiti i unapređenju čovjekove okoline i uređenju prostora u SFRJ — s našom zakonskom regulativom i razvijanjem međunarodne suradnje.

1. UVOD

Zagađivanje mora predstavlja alarmantan problem današnjice. Zagađivanje s brodova, bilo ono hotimično ili slučajno, značajan je uzrok takva stanja¹, a katkada znade poprimiti katastrofalne razmjere. Organiziranoj borbi protiv takva zagađenja adekvatna pravna regulativa neophodan je preduvjet. Danas postoji moderan i obuhvatan sistem normi koje se na ovaj ili onaj način bore protiv zagađenja.² Velik je broj specijaliziranih međuna-

¹ Premda ne i najzastupljeniji. Najčešće i najintenzivnije zagađenje morskog okoliša je ono iz kopnenih ishodišta. Vidi: RUDOLF, Davorin, *Međunarodno pravo mora*, Zagreb, JAZU, 1985, str. 371 i bilj. 130.

² Sve se ove norme obično dijele u dvije velike skupine. Prva sadrži propise koji idu na samo sprečavanje zagađenja. U drugu skupinu spadaju propisi koji se bave pravnim posljedicama nastalog zagađenja. Vidi: GOLD, Edgar, *The Development of Marine Pollution Responsibilities*, u: *International Maritime Law, Basic Principles*, Halifax, International Centre for Ocean Development, 1986, str. 201.

rodnih instrumenata, ima i međunarodnih akata posvećenih drugim temama a koji ne propuštaju osvrnuti se na zaštitu od zagađenja. Cjelovitosti ovog sistema normi doprinosi i čitav niz internih propisa država. Svoje obaveze preuzete međunarodnim instrumentima one pretaču u svoje interne akte, razrađuju ih i konkretiziraju.

Cilj je ovoga članka pružiti pregled svih relevantnih međunarodnih i internih propisa koje valja uzeti u obzir kada je u pitanju sadašnji moment borbe protiv zagađenja jugoslavenskog mora s brodova. Ovi izvori bit će prikazani kronološki, redom njihova nastanka i to najprije međunarodni, a zatim domaći. Kada je o ovim posljednjima riječ, treba napomenuti da su za potrebe ovoga projekta uzeti u obzir samo akti federacije i SR Hrvatske a ne i ostalih federalnih jedinica.

Krenimo redom.

2. MEĐUNARODNI AKTI

2.1. AKTI OPĆEG KARAKTERA

Akti prikazani u ovoj skupini nemaju za glavni cilj suzbijanje zagađenja već se bave nekim drugim temama. Ponekom svojom odredbom oni ipak dotiču tu materiju ili ostvarenjem svojega cilja posredno utječu na smanjenje zagađenja. Na taj način oni znatno upotpunjuju i ojačavaju čitav sistem međunarodnih normi posvećen suzbijanju zagađenja s brodova.

2.1.1. KONVENCIJA O OTVORENOM MORU, Geneve 1958

[Službeni list SFRJ, Međunarodni ugovori (u daljnjem tekstu: SL, MU), br. 4/65]

Premda joj sprečavanje zagađenja nije prvenstveni cilj, ova konvencija u svojim članovima 24 i 25 nalaže državama stanovite obaveze u tom pogledu³.

2.1.2. KONVENCIJA O TERETNIM LINIJAMA, London 1966

(SL, MU, br. 4/69, te 1/78, 10/78 i 11/81)

2.1.3. KONVENCIJA O MEĐUNARODNIM PRAVILIMA ZA IZBJEGAVANJE SUDARA NA MORU, London 1972

(SL, MU, br. 60/75)

2.1.4. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O ZAŠTITI LJUDSKIH ŽIVOTA NA MORU (SOLAS), London 1974 (SL, MU, br. 2/81)

³ Vidi čl. 24 i 25 Konvencije. Namjera je člana 24 potaći što veći broj država da ratificiraju OILPOL konvenciju (v. dalje 2.2.1). Tako GOLD, op. cit., str. 216—217. Danas tu odredbu možemo promatrati i kao poziv državama da usvoje i svaki novi međunarodni akt na tom području. — U čl. 25 nalaže se obaveza državama da poduzimaju mjere na suzbijanju potapanja radioaktivnih tvari.

2.1.5. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O STANDARDIMA ZA OBUKU, IZDAVANJE OVLAŠTENJA I VRŠENJE BRODSKE STRAŽE (STCW), London 1978 (SL, MU, br. 3/84)

I posljednja četiri spomenuta međunarodna akta tek posredno utječu na suzbijanje zagađenja i to tako da — svaka na svoj način — doprinose eliminiranju pomorskih udesa. Upravo pomorski udesi značajan su uzrok zagađenju mora s brodova. K tome SOLAS konvencija svojim obuhvatnim sustavom tehničkih normi te STCW svojim standardima osposobljavanja pomoračkog kadra⁴ znatno su doprinijele smanjenju zagađenja tokom uobičajene uporabe broda.

2.2. SPECIJALIZIRANI AKTI

U ovu skupinu spadaju oni međunarodni akti koji direktno uređuju materiju zagađenja mora s brodova. Kao što je već rečeno, oni sadrže dvije vrste pravila: jedna reguliraju prevenciju samog zagađenja i sprečavanje još veće štete, dok oni drugi uređuju pravne posljedice nastalog zagađenja.

2.2.1. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O SPREČAVANJU ZAGAĐENJA MORA ULJEM (OILPOL), London 1954 (SL, MU, br. 60/73)

Ova je konvencija »prvi multilateralni dokument zaključen s prvenstvenim ciljem zaštite okoliša«⁵, te ju se samo iz tog razloga i spominje. Naime, stupanjem na snagu MARPOL konvencije⁶ OILPOL je prestala važiti za sve članice MARPOL-a, pa tako i za SFRJ.

2.2.2. MEĐUNARODNA KONVENCIJA ZA IZJEDNAČENJE NEKIH PRAVILA O OGRANIČENJU ODGOVORNOSTI VLASNIKA POMORSKIH BRODOVA, Bruxelles 1957.

Ova konvencija donosi propise o tzv. općem ograničenju odgovornosti brodarara. Budući da za slučajeve zagađenja uljem s tankera (vidi dalje 2.2.6) i zagađenjem od nuklearnog broda (v. dalje 2.2.3) postoje specijalni režimi ograničene odgovornosti, ovo će se opće ograničenje primjenjivati na sve druge slučajeve zagađenja s broda.

Premda je SFRJ nije ratificirala, ona je režim općeg ograničenja brodarove odgovornosti u svojem Zakonu o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi uređila po uzoru na ovu konvenciju (v. dalje 3.3).

⁴ O ovome vidi pobliže u: STANKOVIĆ, Predrag, Propisi koji se odnose na sigurnost plovidbe tankera i sprečavanje zagađivanja, Sigurnost na tankerima, Autorizirana predavanja, Rijeka, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj, 1984, str. 267—269; CAPAR, Rudolf, Pomorsko upravno pravo, Zagreb, Školska knjiga, 1987, str. 140 i d.

⁵ Iz Preambule Međunarodne konvencije o sprečavanju zagađenja mora s brodova (MARPOL) iz 1973 (v. dalje 2.2.9).

⁶ Vidi dalje 2.2.9.

2.2.3. KONVENCIJA O ODGOVORNOSTI PODUZETNIKA NUKLEARNIH BRODOVA, Bruxelles 1962.

Ni ova konvencija ne obavezuje našu zemlju. Njezina načela prihvatio je naš Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi i tako ih unio u jugoslavensko zakonodavstvo (v. dalje 3.3).

2.2.4. KONVENCIJA O GRAĐANSKOJ ODGOVORNOSTI ZA NUKLEARNE ŠTETE, Beč 1963 (SL, MU, br. 5/77)

Mada općenitog sadržaja, za nas je ova konvencija od važnosti za utvrđivanje odgovornosti kod onog dijela nuklearnih šteta koje nisu pokrivena Konvencijom o odgovornosti poduzetnika nuklearnih brodova (tj. odgovarajućim odredbama našeg zakona) a to su u našem slučaju štete nastale uslijed pomorskog prijevoza, kao i uslijed potapanja nuklearnih tvari.

U omjeru u kojemu je značajna za zagađenje s brodova, ovu konvenciju valja primjenjivati uz novelirani Zakon o odgovornosti za nuklearne štete (v. dalje 3.4).

2.2.5. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O INTERVENCIJI NA OTVORENOM MORU U SLUČAJU NEZGODE KOJA UZROKUJE ILI BI MOGLA UZROKOVATI ZAGAĐENJE NAFTOM (Intervencijska '69), Bruxelles 1969 (SL, MU, br. 2/77)

Ovom je konvencijom dopušteno državama poduzimanje potrebnih mjera na otvorenom moru radi sprečavanja, otklanjanja i ublažavanja »ozbiljne i neizbježne opasnosti za njihove obale ili uz obalu vezane interese« od zagađivanja naftom uzrokovanog pomorskom nezgodom ili djelatnostima vezanim za tu nezgodu (čl. I).

Konvencija je stupila na snagu 6. V. 1975. Jugoslavija ju je ratificirala 1976.

Ova konvencija je 1973. upotpunjena *Protokolom o intervenciji na otvorenom moru u slučaju zagađenja mora tvarima koje nisu nafta* (SL, MU, 12/81). Protokol još nije stupio na snagu, ali naša ga je zemlja ratificirala.

2.2.6. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O GRAĐANSKOJ ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU UZROKOVANU ZAGAĐENJEM NAFTOM (CLC '69), Bruxelles 1969 (SL, MU, br. 7/77)

Ovim se aktom uspostavlja sistem izvanugovorne odgovornosti za materijalne štete u slučaju zagađenja naftom koja se prevozi brodom kao raskuti teret.

Naš Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi prihvatio je načela ove konvencije (u članovima 840—849).

⁷ Misli se na štete koje se između ostalog sastoje u radioaktivnoj kontaminaciji.

Konvencija je stupila na snagu 16. X. 1978. Jugoslavija ju je ratificirala 1977. godine.

**2.2.7. MEĐUNARODNA KONVENCIJA O OSNIVANJU
MEĐUNARODNOG FONDA ZA NAKNADU ŠTETE USLIJED
ZAGAĐENJA NAFTOM (Konvencija o Fondu '71), Bruxelles 1971
(SL, MU, 3/74)**

Ova je konvencija dopuna CLC '69 konvenciji. Cilj joj je dvojak: oštećenima kod većih šteta pružiti potpunu naknadu štete a istovremeno rasteretiti brodovlasnika prevelikih financijskih opterećenja.

Konvencija je stupila na snagu 16. X. 1978. Jugoslavija ju je ratificirala 1977. godine.

**2.2.8. KONVENCIJA O SPREČAVANJU ZAGAĐIVANJA MORA
IZBACIVANJEM OTPADAKA (LDC '72), London 1972 (SL, MU, br. 13/77)**

Ova se konvencija bavi suzbijanjem zagađenja mora tzv. potapanjem. U tu svrhu ona donosi tzv. »crne« i »sive« popise. Potapanje tvari navedenih u »crnom« popisu apsolutno je zabranjeno dok se za potapanje tvari sa »sivog« popisa mogu izdavati posebne dozvole od strane organa kojega određuje svaka država za sebe⁸.

Konvencija je stupila na snagu 30. VIII. 1975. Jugoslavija ju je ratificirala 1976. godine.

**2.2.9. KONVENCIJA O SPREČAVANJU ZAGAĐIVANJA MORA
S BRODOVA, London 1973. i Protokol iz 1978 (MARPOL 73/78),
SL, MU, 2/85)**

Ovaj je akt dosad najvažniji i najtemeljitiiji međunarodni ugovor o sprečavanju zagađenja mora s brodova. On na jednom mjestu okuplja pravila o suzbijanju zagađenja svim štetnim tvarima i svim načinima zagađenja s brod (osim potapanjem^{8a}). MARPOL se odnosi na zagađenje mora uljem (Prilog I), drugim štetnim tvarima koje se prevoze brodom rasute (Prilog II), štetnim tvarima koje se prevoze brodom upakirane (Prilog III), fekalijama s brodova (Prilog IV) te otpacima s brodova (Prilog V). Prilozi I. i II. su obavezni prilozi. Ostali će stupiti na snagu tek pošto sakupe dovoljan broj ratifikacija.

MARPOL 73/78 stupio je na snagu 2. X. 1983. zajedno s Prilogom I. Na snazi su Prilozi II. i V. Ovaj dokument Jugoslavija je ratificirala 1980. godine.

⁸ Normativnom sustavu ove konvencije valja dodati i već ranije spomenutu odredbu čl. 25 Konvencije o otvorenom moru iz 1958. koja se odredba bavi potapanjem radioaktivnih otpadaka (v. prije 2.1.1. i bilj. 3).

^{8a} Regulirano posebnim aktom (v. prije 2.2.8).

Stupanjem na snagu ovog dokumenta za sve države članice prestala je važiti OILPOL konvencija⁹ sa svim svojim izmjenama i dopunama. Takav je slučaj i s Jugoslavijom.

2.2.10. KONVENCIJA UN O PRAVU MORA, Montego Bay 1982.

Kao sveobuhvatan međunarodni kodeks novog prava mora ova konvencija sadrži i cjelovit normativni sistem posvećen suzbijanju zagađivanja mora i morskog okoliša. On je sadržan uglavnom u dijelu XII. Konvencije.

Konvencija još nije stupila na snagu, no to valja očekivati. Zbog njezine važnosti u budućem režimu prava mora, kao i zbog činjenice da ju je Jugoslavija ratificirala 1986. godine, Konvenciju UN o pravu mora '82 u ovom se pregledu nije smjelo zaobići.

2.2.11. KONVENCIJA O ZAŠTITI SREDOZEMNOG MORA OD ZAGAĐIVANJA, Barcelona 1976 (SL, MU, 12/77)

Ova konvencija jedan je od mnogih regionalnih sporazuma o zaštiti mora, koji nastaju kao rezultat djelovanja UNEP-ova Regionalnog programa o morima od 1974. godine.

Pored općenite obaveze država stranaka da poduzimaju sve odgovarajuće mjere radi zaštite Sredozemnog mora od zagađivanja iz svih ishodišta, ova konvencija sadrži i odredbe o suradnji, o zaključivanju bilateralnih i multilateralnih sporazuma i ostalim vidovima zajedničkog i usklađenog djelovanja.

Konvencija je popraćena sa još 4 protokola od kojih su dva važna za našu temu:

- Protokol o sprečavanju zagađivanja Sredozemnog mora potapanjem otpadaka i drugih tvari s brodova i zrakoplova, Barcelona 1976. te
- Protokol o suradnji radi suzbijanja zagađivanja Sredozemnog mora naftom i drugim štetnim tvarima u slučaju nezgode, Barcelona 1976 (oba u SL, MU, br. 12/77).

Konvencija je, zajedno s ova dva protokola, stupila na snagu 12. II. 1978. Jugoslavija ih je ratificirala 1977. godine.

2.2.12. JUGOSLAVENSKO-TALIJANSKI UGOVOR O SURADNJI NA ZAŠTITI VODA JADRANSKOG MORA I OSTALIH PODRUČJA OD ZAGAĐIVANJA, Beograd 1974 (SL, MU, br. 2/77)

Ovim subregionalnim sporazumom utemeljena je suradnja dviju država u suzbijanju zagađivanja Jadranskog mora. Formirana je i Mješovita komisija kao inicijativno i operativno tijelo na tom zadatku.

Sporazum je stupio na snagu 2. X. 1976. godine.

⁹ Vidi prije 2.2.1.

¹⁰ Vidi članove 18, 21, 22 i 24.

3. JUGOSLAVENSKI PROPISI

Naš zakonodavac donio je brojne propise na području suzbijanja zagađenja. Njima se razrađuju i konkretiziraju propisi prihvaćenih međunarodnih akata a katkada se preuzimaju rješenja onih međunarodnih akata kojima Jugoslavija nije pristupila. Evo onih koji su važni za našu temu.

3.1. ZAKON O OSNOVAMA REŽIMA VODA VAŽNIH ZA DVIJE REPUBLIKE ILI VIŠE REPUBLIKA ODNOSNO AUTONOMNIH POKRAJINA I O MEĐUDRŽAVNIM VODAMA

[Službeni list SFRJ (u daljnjem tekstu: SL) br. 274 i 24/76]

U dijelu posvećenom zaštiti voda od zagađenja ovaj zakon daje i neke prilično općenite propise o suzbijanju zagađenja s brodova. On uglavnom reproducira te poziva na poštivanje preuzetih međunarodnih ugovora o suzbijanju zagađenja. Nepoštivanje ovih svojih propisa Zakon kažnjava kao priredne prijestupe.

3.2. ZAKON O POMORSKOM I VODNOM DOBRU, LUKAMA

I PRISTANIŠTIMA SRH [Narodne novine (u daljnjem tekstu: NN) br. 19/74, 24/74, 39/74, 39/75, 17/77, 18/81, 31/86]

Ovim zakonom reguliraju se obveze preuzete OILPOL i MARPOL konvencijama. Osim što regulira ispuštanje otpadnih tvari s broda, ovaj zakon razrađuje neke ingerencije lučkih kapetanija na području suzbijanja zagađenja s brodova.

3.3. ZAKON O POMORSKOJ I UNUTRAŠNJOJ PLOVIDBI SFRJ (SL, br. 22/77, 13/82, 30/85)

Ovaj zakon posvećuje veliku pažnju suzbijanju zagađenja s brodova. Tako npr. odgovarajuće odredbe postoje u dijelu o sigurnosti plovidbe (čl. 29), utvrđivanju sposobnosti broda za plovidbu (čl. 41/1 t. 1e; čl. 51; čl. 56/2), o brodskim ispravama i knjigama (čl. 67; čl. 81; čl. 87; čl. 88; čl. 97), o dužnostima članova posade (čl. 115; čl. 125) i zapovjednika (čl. 132/1; čl. 134/1—2; čl. 135/1; čl. 139/1), o inspekcijskom nadzoru (čl. 155), o postupku brodarka s ukranim opasnim (čl. 559) ili neispravno označenim teretom (čl. 564), o vađenju potonulih stvari (čl. 785) te o kaznenim odredbama.

Zakon sadrži i cjelovit sistem građanske odgovornosti za zagađenje od strane broda. Zaseban režim postoji za zagađenje naftom koja se prevozila brodom u rasutom stanju (čl. 840—849)¹¹ kao i za odgovornost poduzetnika nuklearnog broda (čl. 850—866)¹². Odgovornost brodarka za sve ostale slučajeve zagađenja s broda pokrivena je odredbom člana 838 uz koji valja pri-

¹¹ Vidi prije 2.2.6.

¹² Vidi prije 2.2.3.

mijeniti i odredbe ovog zakona o općem ograničenju odgovornosti brodara (čl. 379—396)¹³.

Valja svakako imati na umu i odluke Saveznog izvršnog vijeća o novčanim svotama ograničenja brodareve odgovornosti. Posljednja je stupila na snagu 31. V. 1986 (SL, br. 29/86).

3.4. ZAKON O ODGOVORNOSTI ZA NUKLEARNE ŠTETE (SL, br. 22/78 i 34/79)

Regulirajući odgovornost korisnika nuklearnog postrojenja za nuklearnu štetu nastalu tokom prijevoza nuklearnih tvari, ovaj zakon upućuje i na to kada će postojati i kakva će biti odgovornost vozara u slučaju ovakve štete.

Član 4 novelirane verzije prihvaća, čini se, osnovnu poruku Konvencije o građanskoj odgovornosti za pomorski prijevoz nuklearnih tvari (Bruxelles 1971). Stoga po pitanju građanske odgovornosti za nuklearne štete u pomorskom prijevozu nuklearnih tvari ovaj zakon uvijek valja primjenjivati zajedno s Bečkom konvencijom o građanskoj odgovornosti za nuklearne štete iz 1963 (v. prije 2.2.4).

3.5. ZAKON O PREVOZU OPASNIH TVARI (SL, br. 20/84)

Ovaj zakon predstavlja sažetak svih međunarodnih akata koji nas obavezuju pri bilo kojem obliku prijevoza ma koje opasne tvari. Sadrži mjere sigurnosti i sankcije za njihovo kršenje¹⁴.

3.6. PRAVILNIK O RUKOVANJU OPASNIM TVARIMA U LUKAMA I PRISTANISTIMA SRH (NN, br. 2/82 i 55/85)

Ovdje se detaljno razrađuju postupci rukovanja opasnim tvarima (o čemu odredbe postoje i u saveznom zakonu, v. prije 3.5) kada je riječ o plovidbenim terminalima. Sprečavajući eksploziju ili požar pri rukovanju opasnim tvarima, ova pravila sprečavaju i zagađenje koje tom prilikom može nastupiti.

3.7. ZAKON O OBALNOM MORU I EPIKONTINENTALNOM POJASU SFRJ (SL, br. 49/87)

Suzbijanju zagađenja s brodova ovaj zakon doprinosi na svoj način. Svako »namjerno ili svako drugo znatnije zagađenje mora i okolice« u jugoslavenskom teritorijalnom moru on proglašava škodljivim prolaskom (čl. 18). Pri istraživanju epikontinentalnog pojasa moraju se poduzeti mjere za zaštitu mora, dna i okolice od zagađenja (čl. 24). Nepridržavanje ovih propisa smatra se privrednim prijestupom.

¹³ Kod odgovornosti za zagađenje nuklearnim tvarima s broda valja ipak konzultirati Zakon o odgovornosti za nuklearne štete (vidi dalje 3.4).

¹⁴ Vidi članove 1—8 te 92—95.

4. ZAKLJUČAK

Borba protiv zagađivanja mora, koju međunarodna zajednica već desetljećima organizirano vodi, rezultirala je do danas ogromnom i obuhvatnom regulativom na tu temu. Zagađivanje s brodova predstavlja ovdje znatan i značajan dio.

I u nas na ovom području vlada intenzivna zakonodavna aktivnost. Jugoslavija je ratificirala većinu najvažnijih međunarodnih akata o zagađivanju mora s brodova. Svojim vrlo brojnim internim propisima ona preuzima i razrađuje odredbe prihvaćenih međunarodnih akata, a također usvaja i rješenja nekih neratificiranih međunarodnih instrumenata i pretače ih tako u svoje zakonodavstvo.

Razmatrajući problematiku zagađivanja mora s brodova valja stalno imati na umu da svi akti koji tu temu tretiraju nisu uvijek posvećeni upravo njoj, već od nje znaju biti više ili manje udaljeni. Oni k tome problem promatraju svaki sa svog aspekta (sigurnosnog, upravnog, javnog, civilnopravnog, kaznenopravnog) s većim ili manjim stupnjem specijaliziranosti. Jedino promatranjem sviiju njih zajedno može se steći uvid u taj cjelovit, sveobuhvatan i »nepropustan« sistem normi koji danas postoji.

Zakonodavna aktivnost na međunarodnom planu ne sustaje. Radi se na novim i modernijim međunarodnim instrumentima, usavršavaju se postojeći¹⁵. Takva težnja postoji i u nas. Društveni dogovor o zaštiti i unapređenju čovjekove okoline i uređenju prostora u SFRJ¹⁶, kao jedan od ciljeva predstojeće široke društvene akcije, postavlja i zaštitu Jadrana od zagađivanja. U tu svrhu on poziva, između ostalog, na unapređenje zakonske regulative i donošenje novih saveznih i republičkih zakonskih i podzakonskih akata, kao i na daljnje razvijanje međunarodne suradnje.

LITERATURA

- CAPAR, Rudolf, Pomorsko upravno pravo, Zagreb, Školska knjiga, 1987.
- GOLD, Edgar, The Development of Marine Pollution Responsibilities, International Maritime Law, Basic Principles, Halifax, International Centre for Ocean Development, 1986, str. 215—235.
- GRABOVAC, Ivo, Konvencije pomorskog imovinskog prava s komentarom, Split, Književni krug, 1986.
- IMO's Work Plan up to 1994, IMO News no. 1/1988, str. 4—5.
- Odredbe koje se odnose na sprečavanje zagađivanja uljem s brodova, Split, Jugoslavenski registar brodova, 1983.

¹⁵ Vidi npr. IMO's Work Plan up to 1994, IMO News no. 1/1988, str. 4—5.

¹⁶ SL, br. 9/88. Dogovor je stupio na snagu 6. II. 1988.

STANKOVIĆ, Predrag, Propisi koji se odnose na sigurnost plovidbe tankera i sprečavanje zagađenja, Sigurnost na tankerima, Autorizirana predavanja, Rijeka, Fakultet za pomorstvo i saobraćaj, 1984, str. 233—271.

STANKOVIĆ, Predrag, Pomorske havarije, 2. izd., Zagreb, Školska knjiga, 1988.

Summary

SOURCES OF LAW RELATING TO MARINE POLLUTION FROM SHIPS

This article presents a complete survey of all international and the most important internal provisions dealing exclusively or in part with the prevention of marine pollution from ships. The sources are listed in their chronological order of origin, first the international, then the internal ones. In regard to the international sources, in each case it is indicated whether the particular international source is binding on the SFR of Yugoslavia; the date of entry into force in Yugoslavia is also noted. The section on internal rules and regulations includes federal provisions and those enacted in the SR of Croatia. In view of the length of its coast, the number and capacity of its ports, and the percentage of navigation under republican management, it is understandable that the Croatian provisions are the most detailed of all the republics and provinces. In addition to the source (abbreviations of titles are sometimes included) and place and date of enactment, a brief summary of the content is presented as well as information on later revisions and amendments. In his conclusion the author mentions the Social Compact on the Protection and Improvement of Man's Environment and the Use of *Lebensraum* in the SFR of Yugoslavia, pointing out how this document is related to Yugoslav legal regulations and the development of international cooperation.

SADRŽAJ I ZNAČENJE KONVENCIJE »MARPOL« 1973/78, OBVEZE SFRJ NA OSNOVI NJENE RATIFIKACIJE I ŠTO BISMO MORALI UČINITI DA IM U CIJELOSTI UDOVOLJIMO

Dr. PREDRAG STANKOVIĆ, red. prof.
Fakultet za pomorstvo i saobraćaj
u Rijeci

UDK 341.24:341.225:628.392:662.75
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Ovaj tekst predstavlja prvi dio rada označenog u naslovu (Sadržaj i značenje Konvencije MARPOL 1973/78), dok će se preostala pitanja (Obveze SFRJ ...) razmatrati i obraditi u nastavku rada na projektu. Poslije uvodna sistematiziranja izvorišta zagađivanja mora i impostacije teme, navodi se međunarodna regulativa koja je prethodila MARPOL-u, a zatim sadržaj i uvjeti za primjenu same Konvencije. Detaljnije su razrađene odredbe Konvencije koje se odnose na sprečavanje zagađivanja mora uljem (1.2.1), štetnim tekućim tvarima koje se prevoze u rasutom stanju (1.2.2) i otpacima s brodova (1.2.3), jer su odgovarajući prilozi Konvencije (I, II. i V) već stupili na snagu za sve zemlje koje su izvršile ratifikaciju, pa tako i za Jugoslaviju.

Uvod

Nastojanja međunarodne zajednice da smanji i spriječi zagađivanje mora intenziviraju se od polovice našeg stoljeća, tj. od završetka drugog svjetskog rata. Sporadičke akcije kojih je bilo i između dva svjetska rata imale su većinom nacionalni opseg i primjenu (npr. u Velikoj Britaniji, SAD, nekim baltičkim zmljama). Pokušaji međunarodnog usklađivanja (npr. na konferenciji LN 1926. u Washingtonu) ostali su na razini zajedničkih deklaracija i rijetkih bilateralnih ili čak multilateralnih akata, ali u drugom kontekstu (npr. uređenja odnosa u ribolovu i zajedničkih napora za očuvanje nekih ugroženih vrsta morske faune). U svakom slučaju, upravo drugi svjetski rat je bezbrojnim primjerima pokazao kakve goleme štete mogu čovjek i njegova ratna tehnika nanijeti moru.

Međunarodna akcija zaštite mora od zagađivanja (posebno otvorenog mora, kao »zajedničke baštine čovječanstva«) tijekom posljednjih decenija dovela je do sveobuhvatne definicije zagađivanja mora i pravno-tehničke sistematizacije mogućih zagađivanja prema njihovu izvorištu.

Definicija se nalazi u Konvenciji UN o pravu mora¹ iz 1982, u članu 1 (4) i glasi:

»(...) 'zagađivanje morskog okoliša' znači čovjekovo izravno ili posredno unošenje tvari ili energije u morski okoliš, uključujući široka riječna ušća, koje uzrokuje ili može uzrokovati takve škodljive posljedice kao što su šteta živim bićima i morskoj fauni i flori, ugrožavanje zdravlja ljudi, ometanje pomorskih djelatnosti, uključujući ribolov i druge zakonite upotrebe mora, pogoršavanje kakvoće morske vode za upotrebu i umanjenje privlačnosti prostora za stanovanje i rekreaciju.«

Prema svojim izvorištima, zagađenja se obično sistematiziraju ovako²:

- zagađenja s kopna,
- zagađenja iz zraka ili putem zraka,
- zagađenja s brodova,
- zagađenja (namjernim) potapanjem i
- zagađenja uzrokovana djelatnostima u podmorju.

Kakav je omjer pojedinih izvorišta zagađenja u ukupnim štetama koje se nanose moru godišnje ili tijekom jednog desetljeća — teško je reći. To je predmet stalnog praćenja i istraživanja mnogih nacionalnih ekoloških stručnjaka i institucija, a njihovi se nalazi često i razlikuju. Ipak, u jednom se slažu: zagađenja s kopna (putem rijeka, nasipavanjem, izljevima mnogobrojnih gradova na morskim obalama) i zagađenja putem zraka (industrijski sumpor, ugljični dioksid, kisele kiše, ostala prašina industrijskog porijekla) vjerojatno donose oko 4/5 svih štetnih materija u more, dok ostala tri izvorišta (brodovi, potapanje štetnih tvari i djelatnosti u podmorju) zajedno uzrokuju preostalu 1/5 štetnih efekata. Takav omjer, naravno, ne mora biti zastupljen baš kod svih polutanata. Primjerice, od cca 30 milijuna tona nafte i drugih perzistentnih ulja, koji godišnje dopijevaju u svjetska mora, računa se da približno 1/3 ili oko 10 milijuna tona godišnje potječe s brodova!

Prema preuzetoj obvezi, u ovom izlaganju bavit ćemo se prvenstveno onim zagađenjima mora koja imaju izvorište s brodova. To se vidi i iz samog naslova ovoga dijela projekta. U tom kontekstu opet, prvenstveno se pažnja posvećuje zagađivanju mora uljem i opasnim kemikalijama koje se prevoze u rasutom stanju, mada će biti riječi i o ostalim polutantima istog izvorišta. Time smo ne samo obuhvatili polutante koji su, kao što će se vidjeti, najopasnije regulirani Konvencijom MARPOL, već istovremeno i one koji su po mišljenju mnogih ekologa glavni uzročnici zagađenja s brodova u regionu sjevernog Jadrana.

DIO 1.

1.1. *Međunarodna regulativa koja je prethodila Konvenciji MARPOL*

Podsjetimo se kronološkim redom međunarodnih akata koji su postupno doveli do usvajanja ovog apsolutno najvažnijeg i najobuhvatnijeg među-

¹ Jugoslavija ju je ratificirala 27. studenoga 1985.

² V. RUDOLF, D., *Međunarodno pravo mora*, Zagreb 1985, str. 341—342.

narodnog akta, kojemu je cilj maksimalno sprečavanje zagađivanja mora s brodova.

Propisi međunarodnog karaktera o sprečavanju zagađenja mora uljem s brodova također se razrađuju već između dva svjetska rata i počinju se usvajati desetak godina po završetku drugoga svjetskog rata. Na samom početku toga procesa, međunarodna pažnja i propisi bili su usmjereni isključivo na tankere, a onda postupno prošireni na ostale brodove kao moguće uzročnike zagađenja.

Prvi značajniji akt predstavljala je *Međunarodna konvencija o sprečavanju zagađivanja mora uljem*, donijeta u Londonu 1954. godine. Bila je mijenjana i dopunjavana 1962, 1966, 1969. i 1971. godine. Sve njene verzije ratificirala je i naša zemlja. Glavna svrha te Konvencije bila je suzbijanje ispuštanja balasta i zauljene morske vode iz tankera prije ukrcavanja novog tereta. Smatralo se naime da je zagađivanje mora naftom najčešće uzrokovno pranjem teretnih tankova u kojima su se prethodno prevozila perzistentna ulja. U dijelovima mora koji se nalaze pod suverenitetom obalnih država ispuštanje zauljene vode (tj. balasta, kaljuže, ostataka pranja tankova) bilo je mnogim nacionalnim propisima i ranije zabranjeno. Konvencijom se stoga nastojalo prije svega zaštititi ugrožene dijelove otvorenog mora i to — zabranom ispuštanja zauljene tekućine iz tankera na stanovitim udaljenostima od najbliže obale. Za ostale brodove veće od 500 BR tona (tj. za one koji nisu tankeri) bilo je početno utvrđeno jedino da se eventualno ispuštanje zauljene tekućine smije vršiti »što dalje od obale«. Izmjenama iz 1962. uvode se stanovite zone u kojima je svako ispuštanje zabranjeno (Sjeverno more, Baltik, Sredozemlje, Crno more, Crveno more itd.). Izmjenama iz 1969. zabranjeno je u načelu svako ispuštanje zauljene tekućine iz bilo kojega broda i u bilo kojem predjelu mora. Izuzeci dopušteni tankerima bili su vezani uz toliko restriktivnih uvjeta (5), da nisu bili ni od kakve praktične koristi za brodarku i posadu. Takva načelna zabrana ispuštanja ulja i zauljene tekućine nije se morala poštivati pri izbacivanju zbog sigurnosti broda (npr. u okviru zajedničke havarije), pri spašavanju ljudi i kada se zbog oštećenja broda ispuštanje nije ni moglo izbjeći.

Brod koji prekrši zabrane trebao se kažnjavati po zakonima svoje zemlje, time da su države-potpisnice bile dužne postupati »sa strogošću koja će obeshrabriti prekršitelje«. Istodobno su države-potpisnice bile dužne osigurati postavljanje prihvatnih uređaja za otpadne i zauljene vode ili ostatke nafte u svojim lukama, naftnim terminalima i remontnim brodogradilištima.

Na svakom brodu iznad 500 BR tona, odnosno na tankeru iznad 150 BR tona bilo je propisano da se mora voditi knjiga ulja prema propisanom obrascu. U njoj su se trebali evidentirati svi postupci s uljima i uljnim mješavinama. Za vrijeme boravka broda u vodama svih ostalih država-potpisnica, svaki brod može biti podvrgnut kontroli njihovih organa.

Za gradnju tankera donijete su 1971. precizne odredbe o dopuštenoj veličini i razmještaju tankova za teret.

Konvencijom o otvorenom moru, Geneve 1958, propisuje se općenito da je »svaka država dužna donijeti pravila u cilju sprečavanja zagađivanja mora naftom iz brodova ili cjevovoda (...) vodeći računa o postojećim ugovorima

o tome predmetu« (čl. 24). Ta je odredba trebala potaknuti što više zemalja da ratificiraju Konvenciju iz 1954. Konvencija o otvorenom moru obvezuje i našu zemlju.

Međunarodna konvencija o intervenciji na otvorenom moru u slučaju nesreće koja uzrokuje ili bi mogla uzrokovati zagađivanje naftom, Bruxelles 1969, ovlašćuje države-potpisnice da poduzimaju sve potrebne mjere na otvorenom moru, kako bi spriječile, smanjile ili otklonile opasnosti koje njihovim interesima prijete od zagađenja. Riječ je o sprečavanju šteta koje bi zagađenje moglo nanijeti lukama, obali, ribarstvu, turizmu, zdravlju i blagostanju obalnog stanovništva. Mjere se prethodno saopćavaju ostalim zainteresiranim državama, a posebno onoj državi kojoj pripada brod u nezgodi. Predviđeno je i konzultiranje s odgovarajućim neovisnim međunarodnim stručnjacima. Od 1976. ta Konvencija obvezuje i Jugoslaviju.

Što se tiče imovinskih posljedica zagađenja, najvažnija je *Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađenjem naftom*, Bruxelles 1969. Ta Konvencija obvezuje i našu zemlju od 1977. godine. Primjenjuje se na brodove i sva ostala plovila bilo koje vrste koji prevoze ulja kao teret u rasutom stanju (osim ratnih brodova i državnih brodova nekomercijalne namjene). Time su naravno na prvom mjestu obuhvaćeni tankeri.

Za »štetu uzrokovanu zagađivanjem« smatra se svaki gubitak ili šteta izvan broda, uzrokovani zagađivanjem zbog izbacivanja ili otjecanja ulja³ s broda koji ga prevozi. Pojam štete obuhvaća i troškove svih zaštitnih mjera koje su bile poduzete u vezi s takvim događajem.

Osoba odgovorna za štetu je vlasnik broda (odnosno u nas nosilac prava raspolaganja s brodom), a ne brodar! Njegova odgovornost je objektivna, tj. zasnovana na načelu uzročnosti: ako je šteta od zagađivanja nastala s njegova broda, on je dužan i da je naknadi. To je naravno jedan od težih načina odgovornosti. Izuzetno, vlasnik broda neće biti odgovoran ako dokaže da je izlivanje ili izbacivanje ulja posljedica više sile (tj. rata, neprijateljstva, pobune ili prirodne pojave izuzetnog, neizbježnog i neodoljivog karaktera), uzrokovano u cijelosti radnjom ili propustom neke treće osobe koja je namjerno izazvala štetu, ili uzrokovano u cijelosti radnjom ili propustom nekog organa za sigurnost plovidbe pri obavljanju njegove dužnosti. Konačno, ako vlasnik broda dokaže da je šteta od zagađivanja nastala u cijelosti ili djelomično upravo stoga što je sama oštećena osoba djelovala tako da izazove štetu ili zbog njena nemara, sud može vlasnika broda osloboditi od odgovornosti ili od dijela te odgovornosti.

U slučaju da je do zagađenja došlo iz dva broda ili više njih, a ne može se utvrditi koliki je dio štete uzrokovao koji od njih, vlasnici tih brodova odgovarat će solidarno za cijelu štetu.

Zahtjev za naknadu štete od zagađenja uljem ne može se postaviti izravno onoj fizičkoj osobi koja je svojim postupkom upravo izazvala zagađenje.

³ Termin obuhvaća »sva postojana ulja, a posebice sirovu naftu, gorivo ulje, teško dizelsko ulje, mazivo ulje i kitovo ulje, bez obzira na to prevoze li se na brodu kao teret ili kao gorivo za pogon takva broda«.

Međutim, kada vlasnik broda isplati naknadu oštećenom, on može zahtijevati regres od pravog krivca.

Zbog zaista golemih iznosa koje štete od zagađenja uljem mogu doseći (a već su i dosizale!), Konvencijom je predviđena granična svota odgovornosti brodovlasnika. Ta svota bila je izražena zlatnim jedinicama⁴, koje se množe s neto registarskom tonažom broda-uzročnika (uvećanom za prostor strojarnice), a zatim pretvaraju u nacionalnu valutu države u kojoj se ograničenje odgovornosti zahtijeva. Vlasnik se tankera ne bi mogao koristiti takvim ograničenjem svoje odgovornosti, ako je događaj iz kojega je šteta proizašla nastao njegovom osobnom krivnjom. Prema Konvenciji, vlasnik svakog broda kojim se prevozi više od 2.000 tona ulja kao rasuti teret, dužan je zaključiti ugovor o osiguranju ili se pobrinuti za kakvo drugo financijsko jamstvo do visine ranije navedene svote, radi pokrivanja svoje odgovornosti. O takvom osiguranju ili jamstvu brod mora imati urednu potvrdu⁵.

Upravo zbog čestih promjena vrijednosti zlata prema pojedinim nacionalnim valutama, ubrzo se uvidjelo da bi zlatne jedinice kojima se izračunava svota ograničene odgovornosti brodovlasnika — trebalo zamijeniti nekim manje promjenljivim mjerilom. Stoga je u Londonu 1976 (dakle, već poslije usvajanja Konvencije MARPOL iz 1973) usvojen *Protokol o izmjeni Konvencije o građanskoj odgovornosti za štete od zagađivanja naftom*, kojim su umjesto zlatnih jedinica uvedena »specijalna prava vučenja«⁶. Iako je bila zastupljena na konferenciji koja je Protokol usvojila, naša zemlja ga još nije ratificirala. To znači da bi nosilac prava raspolaganja našeg tankera u slučaju zagađenja odgovarao prema izvornom tekstu Konvencije iz 1969, odnosno do sume dinarske protuvrijednosti zlata, koju povremeno utvrđuje i usklađuje s kretanjem vrijednosti dinara naše Savezno izvršno vijeće.

Konvencijom o osnivanju međunarodnog fonda za naknadu štete nastale zbog zagađivanja naftom, donijetom u Bruxellesu 1971, predviđeno je formiranje još jednog pouzdanog izvora za naknadu štete od zagađivanja. Fond se koristi u slučajevima kada zaštita, koja proistječe iz Konvencije o građanskoj odgovornosti — nije dovoljna. Fond bi trebao tada pomoći vlasnicima brodova da podnesu dodatni financijski teret koji im se nameće u vezi sa zagađivanjem većeg opsega na teritoriju svake države-ugovornice. Fond bi trebao isplaćivati naknadu onim oštećenim osobama koje nisu mogle biti potpuno podmirene zato što Konvencija o građanskoj odgovornosti ne predviđa odgovornost za takvu štetu, ili zato što odgovorni vlasnik broda nije u stanju odgovoriti svojim obvezama, ili zato što je nastala šteta veća od svote njegove

⁴ Radi se o 2.000 tzv. Poincaréovih zlatnih franaka (65,5 miligrama zlata čistoće 900/1.000) po jednoj registarskoj toni broda za svaki štetni događaj, ali tako da ukupna svota odgovornosti ne može biti veća od 210 milijuna franaka po događaju.

⁵ Osiguranje svoje odgovornosti od eventualnog zagađenja mora naši i strani vlasnici tankera postići preko P. & I. klubova, te učlanjenjem u organizacije poput »TOVALOPA«, »CRISTALA« i »PLATOA«. »Tovalopa«, »Cristala« i »Platoa«.

⁶ Engl. »Special Drawing Right« (SDR), koje određuje MMF i koje se pretvara u nacionalnu valutu pojedine države prema vrijednosti u trenutku osnivanja fonda ograničene odgovornosti.

ograničene odgovornosti. Odgovornost Fonda ograničena je po svakom događaju na ukupnu svotu od 450 milijuna Poincaré franaka. Naša zemlja je Konvenciju o Fondu ratificirala 1977.

Zbog istih razloga kao i kod Konvencije o građanskoj odgovornosti, svota izražena u zlatnim francima je Protokolom iz 1976. zamijenjena s ukupno 30 milijuna »specijalnih prava vučenja«, što Jugoslavija također još nije prihvatila.

Što se tiče odgovornosti ostalih trgovačkih brodova (dakle onih koji se ne smatraju tankerima) za zagađivanje mora naftom, ona je riješena međunarodnim propisima o općem ograničenju odgovornosti brodara. To znači da brodari ostalih trgovačkih brodova odgovaraju za zagađivanje mora naftom do iste granice odgovornosti kao i za ostale svoje ugovorne i izvanugovorne obveze. U tom pogledu za nas je relevantna *Međunarodna konvencija o ograničenju odgovornosti vlasnika pomorskih brodova*, Bruxelles 1957, koju doduše nismo ratificirali, ali smo njena načela ugradili u odgovarajuće odredbe našeg Zakona o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi iz 1977. Zbog njihove prirode i šire namjene, ovdje ih nećemo komentirati.

1.2. *Sadržaj, primjena i značenje Konvencije MARPOL 1973/78 u prevenciji zagađivanja mora s brodova*

Međunarodna konvencija o sprečavanju zagađivanja mora s brodova (MARPOL) usvojena je u Londonu 1973, kao nova i proširena verzija naprijed spomenute Konvencije o sprečavanju zagađivanja mora uljem iz 1954. i svih njenih mnogobrojnih izmjena, koje su u međuvremenu uslijedile. Međutim, još prije nego što je Konvencija MARPOL postigla dovoljan broj ratifikacija i stupila na snagu⁷, u Londonu je 1978. održana Konferencija o sigurnosti tankera i sprečavanju zagađenja (engl. Tanker safety and pollution prevention — TSPP), na kojoj su između ostalog usvojene izmjene i dopune teksta MARPOL-a u obliku Protokola (MARPOL Protocol 1973). Kako izvorni tekst MARPOL-a iz 1973. nije nikad postigao dovoljan broj ratifikacija da bi samostalno stupio na snagu, već je to ostvareno samo kod teksta dopunjenog Protokolom iz 1978, ispravno je govoriti i pisati o Konvenciji »MARPOL 1973/78«. O izmjenama i dopunama koje su u takav tekst unijete 1984. i 1985. godine bit će naknadno riječi.

Konvencija MARPOL 1973/78 zaista je cjelovit i jedinstven međunarodni akt. Cilj mu je potpuno eliminiranje svakog — namjernog ili slučajnog — onečišćenja morskog okoliša s brodova svim štetnim tvarima za ljude, ostala živa bića, blagodati i korištenje mora i to na bilo koji način — izbacivanjem, ispuštanjem, pražnjenjem, izlivanjem ili curenjem. Njegov tekst ne odnosi se jedino na namjerno odlaganje otpadnih tvari u more, jer je takav postupak reguliran posebnom Konvencijom iz Londona 1972.

⁷ Prema članu 15 (1) teksta iz 1973, Konvencija je imala stupiti na snagu dvanaest mjeseci nakon dana do kojega najmanje 15 država, kojih ukupna trgovačka flota iznosi najmanje 50 % bruto-tonaže svjetske trgovačke mornarice, postanu njezine ugovornice.

Po takvoj svojoj namjeni, Konvencija MARPOL je u pet svojih priloga (engl. *Annex*) obuhvatila pet glavnih i najopasnijih polutanata koji potječu ili bi mogli potjecati s brodova. *Prilog I* odnosi se na zagađivanje mora s brodova uljem, *Prilog II* na zagađivanje drugim štetnim tvarima, *Prilog III* na zagađivanje štetnim tvarima u posebnim pakovanjima, *Prilog IV* na zagađivanje fekalijama s brodova i *Prilog V* na zagađivanje mora otpacima s brodova.

Recimo odmah da je sadržaj prva dva priloga obavezan za zemlje potpisnice, dok se preostala tri priloga smatraju opcionim, tj. mogu se izostaviti iz primjene ako pojedina država potpisnica tako želi.

Uvodni tekst Konvencije MARPOL 1973/78 i Prilog I stupili su na snagu 2. listopada 1983, a Prilog II — 6. travnja 1987. Prilog V (otpaci s brodova, uključujući plastične vrećice i drugu ambalažu) ispunio je također potrebne uvjete i stupit će na snagu 31. prosinca 1988. godine. Od preostala dva priloga, zasada samo Prilog III ima dobre šanse za skoro stupanje na snagu⁸.

Svojim ratifikacijama od 13. lipnja 1980. i 12. veljače 1981. SFRJ prihvatila je integralni tekst MARPOL-a i MARPOL Protokola (»Službeni list SFRJ«, Međunarodni ugovori, broj 2, od 8. veljače 1985). Stoga, od svog naznačenog stupanja na snagu našu zemlju obvezuju prilogi I i II, dok će nas Prilog V obvezivati od konca 1988. nadalje. Što se tiče priloga III i IV, zasada naravno ne postoji naša međunarodna obveza, mada smo ratifikacijom integralnog teksta iskazali našu spremnost da poštivamo i primjenjujemo i njihove odredbe kada za to dođe vrijeme.

U vezi s obvezama potpisnica ovdje treba dodati još jednu napomenu. Naime, Konvencija MARPOL, kao i neki drugi akti iz oblasti sigurnosti plovidbe (npr. SOLAS 1974) ima u svome tekstu ugrađene odredbe o postupku prešutnog prihvata budućih izmjena i dopuna (engl. *tacit acceptance procedure*). Odredba člana 16 (2) f/iii doslovce glasi:

»izmjena i dopuna dodatka nekom prilogu ove konvencije smatrat će se prihvaćenom na koncu razdoblja koje odredi odgovarajući organ u vrijeme njezina prihvaćanja, ali koje ne smije biti kraće od deset mjeseci, osim ako u tom razdoblju Organizaciji ne uloži prigovor najmanje jedna trećina ugovornica ili ugovornice kojih ukupna trgovačka flota iznosi najmanje 50 % bruto-tonaže svjetske trgovačke flote, prema tome koji je od navedenih uvjeta ispunjen.«

Ne treba sumnjati u to da će se međunarodni standardi i norme, kojima je cilj sprečavanje zagađivanja mora, konstantno razrađivati i postrožavati. Ako se novostima izričito ne suprotstavimo (a to nikako ne bismo trebali učiniti!), ili ako naše eventualno protivljenje ne bi doživjelo podršku potrebnog broja drugih zemalja koje je Konvencija obvezivala — mi ćemo u budućnosti morati dijeliti sudbinu MARPOL-a i dosljedno poštivati njene odredbe. Zbog ilustracije ističemo da su stanovite izmjene u Prilogu I iz 1984. i u Prilogu II iz 1985. godine ovim postupkom već došle do obavezne primjene.

⁸ U ovom trenutku (tj. u svibnju 1988) Prilog III postigao je ratifikaciju od strane 30 država, s 45,22 % svjetske tonaže.

Inače, cijeli sistem Konvencije MARPOL 1973/78 zasniva se na ovim metodama:

a) na procjeni opasnosti pojedinih polutanata na koje se odnose njeni prilozi, uz eventualnu kategorizaciju opasnih tvari u pojedinom prilogu,

b) na apsolutnu zabranu ispuštanja, iznimno na utvrđenje maksimalnih količina pojedine tvari koje se smiju ispustiti u more i postupaka pri tome ispuštanju,

c) na navođenju korisnika brodova (tj. brođara i naručitelja prijevoza) na upotrebu uređaja u lukama za prihvat štetnih tvari ili njihovih mješavina i ostataka, i

d) na kontrolnim postupcima i mjerama u slučaju prekršaja.

Analizirajući ove metode i njihovu aplikaciju u odnosu na pojedine polutante, odnosno priloge MARPOL-a, prvenstveno ćemo pažnju posvetiti uljima (Prilog I), štetnim kemikalijama koje se prevoze u rasutom stanju (Prilog II) i otpacima s brodova (Prilog V), kako stoga što su najopasniji u području sjevernog Jadrana, tako i stoga što odredbe koje se na njih odnose u ovom času već predstavljaju našu međunarodnu obvezu (ulja i kemikalije) ili će to veoma brzo postati (otpaci). Naravno, odredbe o konstrukciji i opremi brodova za prijevoz ili manipulaciju spomenutim tvarima nećemo pri tome komentirati. One se u najvećoj mjeri poštuju, kako od strane brođograditelja i registarskih zavoda, tako i od strane samih brođara. Naši dosadašnji propusti, čini se, kriju se pretežno u osiguranju prihvatnih uređaja i u primjeni kontrolnih postupaka i mjera, o čemu će biti riječi u Drugom dijelu ovoga rada.

1.2.1. Odredbe MARPOL-a o sprečavanju zagađivanja mora uljem s brodova (Prilog I)

Prema definiciji iz Priloga I (Pravilo 1/1), »ulje« znači petrolej u bilo kojem obliku, uključujući sirovu naftu, tekuće gorivo, talog, uljne otapke i prerađene proizvode (osim petrokemijskih prerađevina koje su podvrgnute odredbama Priloga II, kao opasne kemikalije). Na kraju Priloga I dan je iscrpan popis takvih ulja, s izričitom napomenom da ga ne treba smatrati sveobuhvatnim. »Mješavinom ulja« smatra se mješavina s bilo kojim omjerom ulja.

Na osnovi pregleda (osnovnih, redovnih i međupregleda), svakom tankeru od 150 BRT ili više i svakom drugom brodu od 400 BRT ili više, koji vrše putovanja do drugih država-ugovornica, izdaje se međunarodna svjedodžba o sprečavanju zagađivanja uljem, na propisanom obrascu.

Prema izričitoj odredbi Priloga I (Pravilo 10), cijelo Sredozemno more zajedno sa zaljevima i morima unutar njega pripada među posebna područja, u kojima je svako ispuštanje ulja ili uljne mješavine s tankera i sa svakog drugog broda od 400 BRT ili više — apsolutno zabranjeno. Takvi brodovi za vrijeme dok se nalaze u posebnom području moraju zadržati na brodu sve ulje koje je isteklo i talog ulja, prljavi balast i vodu od pranja tankova te ih ispustiti jedino u lučke uređaje za prihvat takvih tvari.

U posebnim područjima (među koja zasigurno pripada cijeli Jadran, kao dio Sredozemlja) izuzetno se ispuštanje dozvoljava brodovima manjim od 400 BRT koji nisu tankeri, uz uvjet da omjer ulja u izljevu bez razrjeđivanja

ne prelazi 15/1,000.000 dijelova (engl. *15 parts per million*, 15 PPM). Takvi brodovi mogu izuzetno ispuštati i ako je (alternativno) udovoljeno ovim uvjetima:

- da je brod u vožnji,
- da je omjer ulja u izljevu manji od 100 dijelova na milijun (100 PPM), i
- da se ispuštanje obavlja, koliko je to izvodljivo, na što većoj udaljenosti od kopna, ali nikada na manjoj od 12 NM do najbliže obale.

Nikakvo ispuštanje u more ne smije sadržavati kemikalije ili druge tvari u količinama ili u koncentracijama koje su štetne za morski okoliš. Svi uljni ostaci koji se ne mogu ispustiti u more (jer nisu zadovoljeni navedeni uvjeti) moraju se također zadržati na brodu ili iskrcati u prihvatne uređaje u lukama.

Vlade država-ugovornica bile su dužne osigurati da svi terminali za prekrcaj nafte i remontna brodogradilišta u posebnim područjima (pa tako i u nas) budu opremljeni odgovarajućim uređajima za prihvatanje nečistog balasta i tekućine preostale od pranja tankova na tankerima. Usto, luke u posebnim područjima moraju imati odgovarajuće uređaje za prihvatanje drugih ostataka ulja i uljnih mješavina sa svih brodova. Lučki uređaji za prihvatanje trebali bi biti takvih kapaciteta da ne uzrokuju nepotrebne zastoje brodova koji ih koriste. Prvotni rok za ispunjenje tih zahtjeva u posebnim područjima bio je početak 1977. godine, dakle nekoliko godina prije nego što je Konvencija MARPOL postala našom obvezom.

Opće odredbe o uređajima za prihvatanje u svim državama-ugovornicama (dakle, osim posebnim zahtjevima za luke u posebnim područjima) sadržane su u Pravilu 12 našeg Priloga I. Uređaji za prihvatanje otpadnih tvari moraju se načelno nalaziti u:

- svim lukama i terminalima u kojima se sirova nafta krca na tankere, koji su prije dolaska završili putovanje s balastom u trajanju od najviše 72 sata ili ne duže od 1.200 nautičkih milja;
- svim lukama i terminalima u kojima se u rasutom stanju krca ulje, osim sirove nafte, u prosječnoj dnevnoj količini koja je veća od 1.000 metričkih tona;
- svim lukama koje imaju brodogradilište za popravak brodova ili uređaje za čišćenje tankova;
- svim lukama i terminalima koji primaju brodove s tankovima za uljni talog (prema Pravilu 17 Priloga I);
- svim lukama u kojima se zauljene kaljužne vode i drugi ostaci ne mogu ispustiti (u skladu s Pravilom 9 Priloga I);
- lukama za ukrcaj rasutih tereta, u odnosu na uljne ostatke iz višenamjenskih brodova koji se ne mogu iskrcati (u skladu s Pravilom 9 Priloga I).

Uviđajući novčane, tehničke i kadrovske poteškoće mnogih zemalja-potpisnica pri udovoljenju ovim uvjetima (posebno zemalja u razvoju), organi Međunarodne pomorske organizacije su nekoliko puta odlagali rok za ispunjenje tih obveza. Ipak, obveza je konačno stupila na snagu 2. listopada 1984, odnosno godinu dana nakon stupanja na snagu same Konvencije MARPOL

1973/78 i njena Priloga I. Međutim, prema jednoj analizi sredinom 1986. još oko 50 % država koje je obvezivao Prilog I — nisu uopće ili nisu u cijelosti bile udovoljile svojim obvezama u pogledu prihvatnih uređaja. Vidjet ćemo da je među njima bila i naša zemlja.

Recimo na kraju (imajući u vidu područje sjevernog Jadrana i njegovu ugroženost od zagađenja uljem) da se sve odredbe o kontroli ispuštanja u posebnim područjima neće primjenjivati na:

— ispuštanje u more ulja ili uljne mješavine koji su potrebni zbog sigurnosti broda ili spašavanja života na moru (npr. u okviru čina zajedničke havarije), ili

— ispuštanje u more ulja ili uljne mješavine kao rezultat oštećenja broda ili njegove opreme⁹, ili

— ispuštanje u more tvari koje sadrže ulje, a odobrene su od državnih vlasti, kada se upotrebljavaju s ciljem da suzbiju specifične incidente zagađivanja, kako bi se štete svele na minimum.

1.2.2. Odredbe MARPOL-a koje se odnose na kontrolu zagađivanja štetnim tekućim tvarima koje se prevoze u rasutom stanju (Prilog II)

Zbog boljeg razumijevanja ovih odredaba, valja istaći da Prilog II MARPOL-a počiva u najvećoj mjeri na procjeni opasnosti i otuda proizašloj kategorizaciji opasnih tvari koje se prevoze morem u rasutom stanju (tj. u trupu takozvanih kemijskih tankera).

Opasnost pojedine tvari procjenjuje se u odnosu na:

- biološke skupine u moru,
- štete po izvore životnih tvari (tj. hranu iz mora),
- opasnost po ljudsko zdravlje kod uzimanja u usta,
- opasnost po ljudsko zdravlje pri dodiru na koži, i
- smanjenje prirodne ljepote okoliša.

Prema tim kriterijima, posebna grupa stručnjaka razvrstala je opasne tekuće tvari u 4 kategorije, koje su zatim prenijete i u Pravilo 3 ovog Priloga:

Kategorija A — štetne tekuće tvari koje bi predstavljale, ako se ispuste u more, znatan rizik za bogatstvo mora ili za zdravlje ljudi, ili bi uzrokovali ozbiljne štete blagodatima i korištenju mora, pa stoga opravdavaju primjenu striktnih mjera protiv zagađivanja. Zbog ilustracije navodimo da u ovu kategoriju pripadaju aceton, cianohidrin, akrolein, ugljični disulfid, krezoli, naftalin, olovni tetraetil i olovni tetrametil;

Kategorija B — štetne tekuće tvari koje bi predstavljale, ako se ispuste u more, rizik za bogatstvo mora i za zdravlje ljudi, ili bi uzrokovale štetu blagodatima i korištenju mora, pa stoga opravdavaju primjenu posebnih mjera protiv zagađivanja. Tu pripadaju akrilonitril, butiraldehid, ugljični tetraklorid, epiklorhidrin, etilendiklorid i fenol;

⁹ Dodatni je uvjet da su nakon oštećenja ili ispuštanja poduzete sve mjere za minimizaciju štete te da vlasnik ili zapovjednik broda nisu djelovali namjerno ili bezobzirno u toj nezgodi.

Kategorija C — štetne tekuće tvari koje bi predstavljale, ako se ispuste u more, manji rizik za bogatstvo mora i za zdravlje ljudi, ili bi uzrokovale manju štetu blagodatima i korištenju mora, pa stoga iziskuju posebne uvjete rukovanja. Tu pripadaju acetaldehid, benzin, etilbenzen, pentan, stiren, vinilacetat, ksilen.

Kategorija D — štetne tekuće tvari koje bi predstavljale, ako se ispuste u more, uočljiv rizik za bogatstvo mora i za zdravlje ljudi, ili bi uzrokovale minimalnu štetu blagodatima i korištenju mora, pa stoga iziskuju stanovitu pozornost pri uvjetima rukovanja. Tu pripadaju fosforna kiselina, vosak, loj. Treba napomenuti da dodatak (III) ovoga Priloga sadrži i listu tvari za koje se smatra da ne nanose štete ljudskom zdravlju, morskim resursima, ljepoti okoliša, niti kakvom legitimnom iskorištavanju mora. Među takve tvari pripadaju aceton-nitril, etil-alkohol, vino i slatka voda.

Mogućnosti za ispuštanje opasnih tvari u more (Pravilo 5) ovise naravno o kategoriji dotične tvari. Ispuštanje u more bilo koje tvari Kategorije A u načelu je zabranjeno na svim morskim područjima. Kada se opere tank u kojemu su takve tvari bile ukrcane, tekućina kojom je tank opran ima se iskrcati u lučke uređaje za prihvata. Ako je na taj način tank bio ispražnjen, odnosno ako je ostatak tvari Kategorije A u tanku smanjen do ili ispod propisanog omjera¹⁰, izuzetno se dopušta ispustiti ga u more uz ove uvjete:

— da se prethodno pomiješa s vodom koja količinski predstavlja najmanje 5 % ukupne zapremnine tanka,

— da brod bude u pokretu, uz brzinu od najmanje 7 čvorova ako ima vlastiti pogon, odnosno od najmanje 4 čvora ako je tegljen ili potiskivan,

— da se ispuštanje obavlja kroz otvore ispod vodene linije, ali vodeći istovremeno računa o razmještanju otvora za usisavanje mora, i

— da se takvo ispuštanje obavlja na udaljenosti najmanje 12 NM od najbliže obale i na dubini mora koja nije manja od 25 metara.

Ispuštanje u more svih tvari Kategorije B, odnosno balastne vode, ostataka od pranja tankova ili bilo koje druge mješavine koja sadrži tvari Kategorije B dozvoljeno je jedino ako se ispune ovi uvjeti:

— da brod bude u pokretu uz brzinu od najmanje 7 odnosno 4 čvora, ovisno o vlastitom pogonu ili tegljenju — potiskivanju,

— da postupci i mjere pri takvom ispuštanju odobri državna vlast zastave broda; oni se moraju zasnivati na međunarodnim standardima koje je utvrdila Međunarodna pomorska organizacija, te moraju osiguravati da koncentracija tvari Kategorije B u brazdi broda ne prelazi omjer od 1 : 1.000.000 (1 PPM),

— da ukupna količina tako ispuštene tvari iz svakog tanka i njegovog sistema cijevi nipošto ne prelazi jedan kubni metar ili 1/3.000 dio kapaciteta tanka,

¹⁰ Prema specifikaciji u Dodatku II, za tvari Kategorije A taj omjer iznosi 0,05 % u posebnim zonama, a najviše 0,1 % izvan njih. Za ugljični disulfid i prirodni fosfor maksimalno dopušteni omjer je još 10 puta manji (0,005—0,01 %).

— da se ispuštanje obavlja kroz otvore ispod vodene linije broda, vodeći pritom računa o razmještaju otvora za usisavanje mora,

— da se takvo ispuštanje obavlja na udaljenosti najmanje 12 NM od najbliže obale i na dubini mora koja nije manja od 25 metara.

Ispuštanje u more tvari Kategorije C uvjetovano je uglavnom istim zahtjevima kao što je upravo navedeno za Kategoriju B, osim što su omjeri nešto blaži: kod drugog uvjeta maksimalna dopuštena koncentracija tvari u brazdi broda ograničena je na 10 : 1.000.000 (10 PPM), a kod trećeg uvjeta najveća dopuštena količina ispuštanja po jednom brodskom tanku iznosi tri kubna metra ili 1/1.000 dio kapaciteta tanka.

Konačno, za ispuštanje tvari kategorije D u more traži se:

— kretanje broda uz brzinu od 7 odnosno 4 čvora,

— prethodno razrjeđivanje takvih tvari vodom, u omjeru od najmanje 1 : 10,

— udaljenost broda najmanje 12 NM od najbliže obale.

Svi navedeni uvjeti i ograničenja ne primjenjuju se na ona ispuštanja koja su neophodna za sigurnost broda ili za spašavanje ljudskih života na moru, odnosno koja su uzrokovana oštećenjem broda ili upravo nastojanjem da se okoliš zaštiti od zagađenja. U svim takvim izuzetnim slučajevima, međutim, ispuštanje treba maksimalno ograničiti i kontrolirati, već prema konkretnim prilikama.

Prema odredbama Priloga II (Pravilo 1/7) postojala su samo dva »posebna područja«, u kojima je ispuštanje tvari iz kategorija A, B i C bilo još drastičnije ograničeno. To su bila područja Baltika i Crnog mora.

Međutim, u svibnju 1985. predložena su dopunska ograničenja i uvjeti, koji su stupili na snagu u travnju 1987. Radi se ustvari o temeljitim izmjenama cijelog Priloga II. Najvažnije novosti svode se na ovo:

— odredbe o nadzoru i izdavanju svjedodžbi tankerima za prijevoz kemikalija usklađene su s odgovarajućim odredbama koje se odnose na tankere za prijevoz ulja, tj. s odredbama Priloga I (Pravila 10—12);

— uvode se ograničenja za prijevoz tvari kategorija B i C i nova količinska ograničenja za ispuštanje u more tvari iz posljednje tri kategorije;

— uvode se obrasci (sheme) za obavezno pretpranje tankova za teret;

— usvojeno je novo pravilo o ulju sličnim štetnim tekućim tvarima (Pravilo 14);

— popis štetnih i drugih tvari u dodatku Priloga II proširen je i dopunjen;

— izmijenjen je obrazac knjige tereta (Pravilo 9);

— Priručnik o postupcima i mjerama (engl. *Procedures and Arrangements Manual, P & A Manual*) mora se obavezno nalaziti na svakom brodu za prijevoz tvari svih kategorija.

Najveća je novost, međutim, činjenica da se od travnja 1987. *Međunarodni pravilnik o konstrukciji i opremi brodova za prijevoz opasnih kemikalija u rasutom stanju* (tzv. IBC Code) smatra sastavnim dijelom MARPOL Konvencije. Njegove veoma opsežne odredbe premašuju opseg i svrhu našeg

izlaganja. Ograničavamo se na konstataciju da ga u praksi poštivaju i primjenjuju sva brodogradilišta i brodari koji posluju s kemijskim tankerima.

Prema vijestima iz Međunarodne pomorske organizacije saznaje se da je Odbor za sprečavanje zagađenja mora u prvoj polovici 1988. godine razmatrao nove prijedloge za dopunu Priloga II, kao i za uvođenje novih posebnih područja u režimu prijevoza štetnih kemikalija. Nekoliko mediteranskih zemalja predlaže da se takvu režimu podvrgne cijelo Sredozemlje.

Što se tiče lučkih uređaja za prihvrat štetnih tekućih tvari, mjerodavne su odredbe Pravila 7. Vlada svake države-ugovornice dužna je osigurati uređaje za prihvrat:

— u svojim lukama i terminalima za ukrcavanje i iskrcavanje tereta, tako da mogu prihvatiti talog i mješavine koje sadrže štetne tvari, a preostaju s brodova nakon prijevoza kao posljedica primjene odredaba o ograničenju ispuštanja takvih tvari u more; prihvaćanje štetnih tvari moralo bi se obavljati bez neopravdanih zastoja za brod;

— u svojim remontnim lukama za popravak kemijskih tankera, tako da mogu prihvatiti ostatke i mješavine koje sadrže štetne tvari.

Svaka vlada pozvana je da utvrdi vrste takvih uređaja za svaki svoj pretovarni terminal ili remontno brodogradilište te da o tome obavijesti Međunarodnu pomorsku organizaciju.

1.2.3. Odredbe MARPOL-a o sprečavanju zagađivanja mora otpacima s brodova (Prilog V)

Prema definiciji (Pravilo 1/1) »otpacima« znače sve vrste živežnih, domaćinskih otpadaka kao i otpadaka od svih radova na brodu (isključujući svježu ribu i njene dijelove), koji nastaju za vrijeme normalnog poslovanja broda i koje je potrebno odstranjivati stalno ili povremeno, osim onih tvari koje su definirane ili propisane u drugim prilogima MARPOL-a.

Posebnim se smatraju ona područja gdje je zbog priznatog oceanografskog i ekološkog stanja te naročite prirode pomorskog prometa potrebno primijeniti posebne, obavezne metode za sprečavanje zagađenja otpacima. Uz Baltičko, Crno, Crveno more i Perzijski zaljev, posebnim područjem smatra se i cijelo Sredozemlje sa svim svojim zaljevima i morima (Pravilo 5/a). Imajući to u vidu, kao i opći cilj našeg razmatranja, navodimo samo one odredbe o otpacima koje se odnose na posebna područja.

Zabranjeno je izbacivati u more *sve plastične tvari* (uključujući sintetičke konope, sintetičke mreže za ribolov i plastične vreće za smeće ili otpatke) i *sve druge otpatke* (uključujući proizvode od papira, te staklo, krpe, metal, boce, zemljano posuđe, materijale od drva kao i materijale za oblogu i ambalažu). Bacanje *otpadaka hrane* u more ima se obavljati što je moguće dalje od obale, ali nipošto na udaljenosti manjoj od 12 NM.

Vlada svake države-ugovornice čija obalna linija graniči s posebnim područjima dužna je osigurati da se u njenim lukama i terminalima nalaze uređaji za prihvrat otpadaka takvih kapaciteta i tehničkih karakteristika da zadovolje potrebe brodova koji posluju u tome području bez nepotrebna zadržavanja.

Kao što je već napomenuto, očekuje se da će Prilog V (zajedno s obvezama koje predviđa) stupiti na snagu za sve države koje su ga prihvatile (pa tako i za našu zemlju) 31. prosinca 1988.

Summary

CONTENT AND MEANING OF THE MARPOL CONVENTION 1973/78, OBLIGATIONS OF THE SFRY ON THE BASIS OF HER RATIFICATION AND WHAT SHOULD BE DONE TO FULFILL THEM IN FULL

This text represents the first part of the subject matter indicated in the title (Content and Meaning of the MARPOL Convention 1973/78), while the remaining questions (Obligations of the SFRY . . .) will be dealt with in another article. Following the introductory systematization of the sources relating to marine pollution and delimitation of the subject matter, the international regulations are mentioned which preceded MARPOL. Thereafter, the content and conditions for the application of the Convention itself are presented. The provisions of the Convention on the prevention of marine pollution by oil, those on hazardous liquid substances carried in bulk as cargo, and those on refuse from vessels are analyzed in detail because the corresponding annexes (I, II, and V) have already entered into force for all countries which have ratified the Convention, including Yugoslavia.

MEĐUNARODNO PRIVATNOPРАВNA PROBLEMATIKA IZVANUGOVORNE ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU NASTALU ZAGAĐIVANJEM MORA NAFTOM S BRODOVA

Mr. VESNA TOMLJENOVIC, asist.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 347.5:628.392:662.75:629.12
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Nadoknađivanje štete koja je nastala zagađivanjem mora naftom s brodova predstavlja pravni problem, koji postaje još složeniji u slučajevima kada je pravni odnos izvanugovorne odgovornosti za tako nastalu štetu međunarodno obilježen, odnosno kada prelazi okvire jednog pravnog područja. U takvim situacijama meritornom odlučivanju o naknadi nužno prethodi iznalaženje mjerodavnog prava na temelju čijih će se materijalnih pravila rješavati pravna osnovanost postavljenog zahtjeva. Iako je odgovornost za štetu uzrokovanu zagađivanjem mora naftom regulirana mnogim međunarodnim konvencijama, koje svojim jednoobraznim materijalnim pravilima isključuju problematiku izbora mjerodavnog prava, izvan dosega primjene konvencijskih pravila ostaje ipak velik broj slučajeva za rješavanje kojih će prethodno biti potrebno konzultirati pravila međunarodnog privatnog prava. U okvirima ovog rada pokušali bismo utvrditi da li u ovom području specifične izvanugovorne odgovornosti jugoslavensko zakonodavstvo sadrži izričita kolizijska pravila, ili pak sudovi moraju sami iznalaziti kolizijskopravne principe određivanja mjerodavnog prava u svakom konkretnom slučaju.

UVODNA RAZMATRANJA

Zagađivanje mora naftom (uljem) i drugim opasnim i štetnim tvarima predstavlja danas za pomorski svijet problem nesagledive važnosti. Koliko se značaja pridaje ovom problemu očituje se i u činjenici veoma brze međunarodne unifikacije pravila o izvanugovornoj odgovornosti za štetu prouzrokovanu zagađivanjem mora naftom. Naime, iako se međunarodnoj unifikaciji pravnog režima naknađivanja štete prišlo, za razliku od ostalih pravnih područja, veoma kasno¹, prije nešto više od tri desetljeća, do danas su već

¹ TIMAGENIS, Gr. J., *International Control of Marine Pollution*, New York 1980, str. 4—16.

donijete i prihvaćene određene međunarodne konvencije kojima se uspješno jednoobrazno regulirati ne samo pitanje naknađivanja štete već i veoma važna pitanja sprečavanja i kontrole mogućih ekoloških katastrofa. Nastojanje država da što je moguće više utječu na smanjenje slučajeva mogućeg zagađivanja mora, očituje se ne samo u broju država koje su ratificirale odnosno međunarodne konvencije već i u činjenici da se u mnogim državama putem posebne pozitivnopravne regulative nastoji preventivno djelovati na smanjenje takvih slučajeva.

Uzrok zagađivanja mora naftom nisu samo brodovi i ostala plovila već priobalna postrojenja. Upravo stoga je shvatljivo da je područje Sjevernog Jadrana, te općenito Jadrana, svakodnevno podložno potencijalnom zagađivanju većeg ili manjeg opsega i zbog prisutnosti velikog broja domaćih i stranih brodova i zbog rastuće priobalne petrokemijske i naftne industrije. Stoga je, bez sumnje, potrebno analizirati pozitivnopravna rješenja odnosnog problema kako bi se time mogle uočiti potrebne promjene postojećeg zakonodavstva kao i nužnost donošenja novih, odgovarajućih pravnih pravila.

U okvirima ovog rada pokušat ćemo ukazati na probleme međunarodnog privatnog prava u sferi izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora s brodova, posebno sa stajališta pozitivnih kolizijskopравnih rješenja. Dakle, nećemo se baviti razradom postojećih nacionalnih i međunarodnih supstancijalnih, materijalnih odredbi kojima se regulira izvanugovorna odgovornost za štetu od zagađivanja mora s brodova. Okosnicu rada će sačinjavati razrada kolizijskopравne problematike utvrđivanja mjerodavnog prava za reguliranje izvanugovorne odgovornosti za štetu od zagađivanja mora naftom s brodova u slučajevima kada je za spomenuti pravni odnos izvanugovorne odgovornosti karakteristično prisustvo stranog, međunarodnog elementa te kada zbog određenih okolnosti nije moguće primijeniti jednoobrazna pravila međunarodnih konvencija (bilo da se radi o njenim supstancijalnim ili kolizijskim pravilima).

1. OPĆI PRINCIPI MEĐUNARODNOG PRIVATNOPRAVNOG REGULIRANJA IZVANUGOVORNE ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU SA STRANIM ELEMENTOM

Pravila međunarodnog privatnog prava, kolizijska pravila, kogentne su pravne prirode, što znači da ih nadležni jugoslavenski organ, rješavajući privatnopravne odnose sa stranim elementom, mora po službenoj dužnosti primijeniti.

S tim u vezi potrebno je utvrditi kada se radi o pravnom odnosu kod kojeg je prisutan strani element, odnosno koja činjenica strano obilježena utječe na nužnost primjene kolizijskopравne metode utvrđivanja mjerodavnog prava.

1.1. *Strani element kod pravnog odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu*

Strani, međunarodni element se općenito kod svih privatnopravnih odnosa može izražavati posredstvom subjekta (u slučaju da se kao subjekt pravnog odnosa pojavljuje stranac ili strana pravna osoba ili, pak, domaća fizička ili pravna osoba s prebivalištem odnosno sjedištem u inozemstvu), objekta (npr. mjesto nalaženja stvari, državna pripadnost broda itd.), ili posred-

stvom prava i obaveza (u slučaju da je pravni posao sklopljen u inozemstvu, protupravna radnja izvršena u inozemstvu itd.). Iako nema pozitivnih propisa kojima bi se odredio minimum postojanja međunarodnog elementa koji uvjetuje primjenu kolizijskih pravila, u jugoslavenskoj doktrini prevladava shvaćanje² da je pravni odnos međunarodno obilježen ako je strani element izražen u samo jednom od njegovih elemenata, to jest, bilo samo u subjektu, u objektu, ili u pravima i obavezama.

Tako kod izvanugovorne odgovornosti za štetu o prisutnosti stranog elementa govorimo onda kada se neki događaj ili, pak, propust dužnog djelovanja, koji je rezultirao štetom, odigrao u inozemstvu između stranih ili domaćih državljana ili između domaćih državljana i stranaca (u kojem slučaju se strani element izražava u pravima i obavezama i u subjektu) ili, pak, kad je šteta nastupila na domaćem teritoriju, a prouzrokovao ju je stranac ili stranac u odnosu s domaćim državljanom (u kojem slučaju govorimo o stranom elementu izraženom u subjektu pravnog odnosa)³.

1.2. O općem kolizijskopravnom rješenju određivanja mjerodavnog prava za odnos izvanugovorne odgovornosti za štetu sa stranim elementom

Različitost nacionalnih, materijalnih zakonodavstava u pogledu reguliranja izvanugovorne odgovornosti za štetu, razlog je zbog kojega se u međunarodnom privatnom pravu svake pojedine zemlje kolizijskopravnom rješavanju izvanugovorne odgovornosti za štetu pridaje posebna pažnja.

Pojedini elementi pravnog odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu u pravima pojedinih država imaju različit značaj, a ponekad se i utvrđuju različitim metodama. Tako, naprimjer, u pogledu određivanja osnove odgovornosti, to jest, pitanja što je pravna osnova građanskopravne odgovornosti: da li krivnja (subjektivna odgovornost) ili pak sama činjenica uzrokovanja štete (objektivna odgovornost) ne postoji jedinstven stav, već se to pitanje tretira različito u pojedinim pravnim sistemima. Neslaganje postoji također i u pogledu priznavanja određenih vrsta naknade štete, u pogledu utvrđivanja opsega nastale štete, određivanja same naknade itd. Problem se posebno javlja u situacijama u kojima jedan pravni sistem isključuje odgovornost štetnika, dok u drugom pravnom sistemu takva osnova isključenja odgovornosti ne postoji. Nadasve se različitost pravnih sistema u pogledu odštetnog, deliktne prava očituje u određivanju sadržaja pojma protupravne radnje — građanskog delikta⁴.

² MATIĆ, Ž., *Međunarodno privatno pravo*, posebni dio, Zagreb 1982, str. 31—32; VARADI, T., *Međunarodno privatno pravo*, Novi Sad 1987, str. 26—36.

³ O prisutnosti stranog elementa kod odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu vidi PAK, M., *Deliktne odgovornost za prouzrokovanu štetu u međunarodnom privatnom pravu*, Beograd 1972, str. 15, 26, 33; JEZDIĆ, M., *Međunarodno privatno pravo I*, Beograd 1978, str. 194—196.

⁴ Određena radnja ne mora biti protupravna u svim pravnim sistemima. Naprimjer, u nekim je pravnim sistemima vjeridba regulirana kao institut porodičnog prava. Samim time, raskid vjeridbe predstavlja protupravnu radnju te oštećena osoba ima pravo na naknadu štete.

Upravo stoga je važno pri rješavanju izvanugovorne odgovornosti za štetu, koja s obzirom na činjenično stanje zadire u pravne sisteme dviju država, utvrditi koje od tih prava može biti mjerodavno za odlučivanje o osnovanosti zahtjeva za naknadu štete. Mjerodavno pravo odredit će se na temelju kolizijskog pravila. Kolizijsko pravilo uputit će na domaće ili strano pravo ovisno o relevantnim činjenicama spornog pravnog odnosa. Inače, tako utvrđeno mjerodavno pravo naziva se i deliktinim statutom, i taj je statut tada *lex causae* uglavnom za sva pitanja, to jest elemente odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu.

1.2.1. *Lex loci delicti commissi*

Zanimljivo je da je, umatoč već spomenutoj različitosti stranih materijalnih pravila kojima se regulira izvanugovorna odgovornost za štetu, u međunarodnom privatnom pravu velikog broja zemalja, kao relevantna za određivanje mjerodavnog prava prihvaćena, u načelu, jedna te ista poveznica (okolnost pravnog odnosa koja upućuje na pravni poredak s kojim je sporni odnos u najbližoj vezi). Mjesto izvršenja delikta ili *locus delicti commissi* kao poveznica kolizijskog pravila za izvanugovornu odgovornost za štetu koristila se još u XIV. st., a u XVII. st. u Nizozemskoj koristi se u punom svom značenju⁵. Pravo koje je mjerodavno na temelju poveznice mjesta izvršenja delikta je *lex loci delicti commissi*.

Primjena prava države izvršenja delikta posebno je bila prihvaćena za delikte izvršene na domaćem teritoriju, dakle, u pogledu izvanugovorne odgovornosti za štetu gdje je strani element bio izražen u subjektu, ako je o zahtjevu za naknadu štete odlučivao domaći nadležni organ⁶.

Lex loci delicti commissi, kao kolizijskopravno rješenje određivanja mjerodavnog prava, prihvaćen je i danas kao opće pravilo u mnogim stranim zakonodavstvima i judikaturoj. Kako je komparativni prikaz kolizijskopравниh rješenja stranih zakonodavstava predmet drugog rada u okviru Projekta o pravnim aspektima zagađivanja mora naftom, ovdje ćemo se samo ilustrativno osvrnuti na neka od pravnih rješenja stranih pravnih sistema. Princip *lex loci delicti commissi* prihvaćen je bez izuzetka u Francuskoj, Španjolskoj, Italiji⁷, dok se u ostalim zemljama prihvaća kao opće pravilo uz određene izuzetke, kao npr. u Nizozemskoj⁸, Portugalu⁹, Austriji¹⁰, Švicarskoj¹¹, Čehoslovačkoj¹², Njemačkoj DR¹³, Poljskoj¹⁴ itd. Navedeni primjeri ukazuju na činjenicu još uvijek prisutnog značaja poveznice mjesta izvršenja delikta, koji se izražava kroz zakonsku regulativu u smislu da se princip *lex loci delicti commissi* prihvaća i danas kao opće rješenje određivanja mjerodav-

⁵ VARADI, op. cit., str. 253.

⁶ BLAGOJEVIĆ, T. B., *Međunarodno privatno pravo*, Beograd 1950, str. 368; PAK, M., djelo iz bilj. 3, str. 15—33; PAK, M., *Međunarodno privatno pravo*, Beograd 1986, str. 861.

⁷ MORSE, C. G. J., »Choice Of Law In Tort: A Comparative Survey«, *The American Journal of Comparative Law*, 1984, 1, str. 52—56, 67, 61. Princip *lex loci delicti commissi* prihvaćen je kao apsolutan princip još u nekim drugim zemljama kao npr. u Egiptu (Građanski zakon iz 1948, čl. 21), Grčkoj (Građanski zakon iz 1940, čl. 26) itd.

nog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu. Naravno da u posljednje vrijeme, zbog novih momenata u razvoju trgovine i industrije uopće, taj princip mora dati prednost novim i adekvatnijim kolizijskim rješenjima koja se pojavljuju kao izuzeci od općeg pravila¹⁵. Posebna rješenja koja predstavljaju izuzetke od principa *lex loci delicti* govore u prilog primjene domaćeg prava, ili *lex fori*, ili, pak, domovinskog prava pravnih subjekata tj. *legis nationalis*.

Princip koji se, pak, u velikoj mjeri razlikuje od principa *lex loci delicti commissi*, prihvaćen je od strane američke judikature. Sudovi ostalih anglo-američkih država ga ne prihvataju¹⁶. Najnoviji primjeri američke judikature¹⁷ pokazuju da je npr. Vrhovni sud SAD počeo rješavati sukobe zakona na temelju dviju poznatih teorija izbora mjerodavnog prava: teorije najbliže veze, koja je usvojena u Restatementu II iz 1971. god.¹⁸ i teorije državnog interesa poznatog teoretičara Curriea¹⁹ čija je primjena danas veoma aktualna u SAD. U skladu s prvom teorijom sudac mora primijeniti, u slučaju sukoba zakona, pravo najbliže veze, odnosno pravo koje je najbliže spornom odnosu izvanugovorne odgovornosti za štetu, dok se prema drugoj teoriji mjerodavno smatra pravo koje ima »zakoniti interes« u primjeni svojih odredbi. Da bi se utvrdio takav interes potrebno je da sudac analizira odnosno tumači interese potencijalno mjerodavnih prava.

⁸ MORSE, op. cit., str. 61—64.

⁹ Ibid., str. 64—67.

¹⁰ Ibid., str. 67—70.

¹¹ Ibid., str. 70—81.

¹² Ibid., str. 81—82.

¹³ Ibid., str. 82—85.

¹⁴ Ibid., str. 88—90.

¹⁵ Izuzeci se pojavljuju kao posebna kolizijska pravila koja su usvojena haškim konvencijama. Vidi o tome u tekstu toč. 14, str. 13—15.

¹⁶ Iako se američko međunarodno privatno pravo razvilo iz engleskog, te iako između ta dva pravna poretka postoji veliki međusobni utjecaj, zanimljivo je da je rješenje izbora mjerodavnog prava koje su prihvatili američki sudovi neprihvatljivo i za englesko pravo. Vidi o tome FAWCETT, J. J., »Is American Governmental Interest Analysis The Solution To English Tort Choice of Law Problems?« The International and Comparative Law Quarterly, 1982, 4, str. 166.

¹⁷ Odluka Vrhovnog suda Kalifornije 16.cal.%d 313, 546 P2d 719, 127 Cal. Rep. 215 (1976) u slučaju Bernard v. Harrah's Club, Journal du droit international, 1980, 4, str. 915. Isto tako i odluka Vrhovnog suda SAD u slučaju Allstate od 13. 1. 1981. godine. Vidi o tome Rivista di diritto privato e processuale.

¹⁸ Restatement of Law II, paragraf 145. Prava i obveze stranaka iz delikta određuju se po pravu države koja je u najtješnjoj vezi sa štetnim događajem i strankama prema principima utvrđenim u paragrafu 6. Veze koje se uzimaju u obzir prilikom primjene pravila iz paragrafa 6 određuje pravo mjerodavno za delikt uključujući: a) mjesto gdje je nastala šteta; b) mjesto na kojem je došlo do ponašanja kojim je prouzrokovana šteta; c) prebivalište, boravište, državljanstvo, mjesto osnivanja inkorporacije, mjesto zaključenja posla između stranaka; d) mjesto gdje je i ako je odnos između stranaka usmjeren. Ove veze se procjeњуju prema njihovom relativnom značenju za svaki delikt.

¹⁹ SAJKO, K., Međunarodno privatno pravo, opći dio, Zagreb 1982, str. 126—129.

1.2.2. Problemi koji se javljaju pri primjeni principa *lex loci delicti commissi*

Iako na prvi pogled utvrđivanje deliktneog statuta na temelju poveznice *locus delicti commissi*, to jest mjesta nastanka štete, izgleda veoma jednostavno, tome nije tako. Probleme izaziva potreba određivanja mjesta nastanka štete. A upravo za pravilnu primjenu kolizijske odredbe *lex loci delicti commissi* prijeko je potrebno odrediti koje se mjesto ima smatrati mjestom izvršenja delikta. Mjesto delikta teško je utvrditi u slučajevima kada se mjesto izvršenja štetne radnje ne nalazi u istoj državi kao i mjesto nastupanja štetnih posljedica (*locus laesionis*), kada se protupravna radnja sastoji od više radnji odnosno neradnji koje su izvršene u različitim državama, ili ako je posljedica tj. šteta nastupila na području više država, kada je štetna radnja odnosno štetna posljedica nastupila na otvorenom moru itd. Također se u pogledu određivanja pojma *locus delicti* ističe i problem određivanja mjesta građanskog delikta u slučaju da je šteta nastala propuštanjem. Interesantno je napomenuti da rijetko koji pravni sistem svojim pozitivnim zakonskim propisima izričito daje odgovor na pitanje što je to *locus delicti*.

Problem kvalifikacije pojma mjesta izvršenja delikta najčešće se javlja uz dislokaciju mjesta izvršenja delikta i mjesta nastupanja štetnih posljedica. Donedavno se o ovom problemu govorilo uglavnom kao o teorijskoj mogućnosti, danas, međutim, sve veća prisutnost mogućnosti nastanka štete radioaktivnim zračenjem, zagađivanjem mora naftom ili drugim štetnim tvarima, upotrebom neispravnih proizvoda proizvedenih u jednoj državi a korištenih u drugoj, razvoj telekomunikacija i mogućnost nastanka štete s tim u vezi itekako mogu dovesti do situacije u kojoj je mjesto izvršenja štete odnosno štetne radnje u jednoj državi, a mjesto nastupanja štetnih posljedica u drugoj državi, ili se, pak, ta mjesta mogu nalaziti u više različitih država. Pod pojmom *locus delicti* podrazumijeva se najčešće mjesto u kojem je izvršena štetna radnja, odnosno mjesto u kojem se u trenutku izvršenja nalazio štetnik²⁰, a kao razlog ističe se potreba da se radnja koja je izazvala štetu ocjenjuje uvijek po pravu države u kojoj je izvršena, uzimajući u obzir i okolnosti pod kojima je izvršena. U nekim se pravnim sistemima (američka judikatura) pridaje važnost mjestu nastanka štetne posljedice s obrazloženjem da se u konkretnom mjestu nalazi oštećeni, odnosno oštećeno dobro i unatoč tome na taj način se daje prednost oštećenom, tj. osigurava se njegov zahtjev za naknadom štete²¹.

Kako odrediti mjerodavno pravo u situacijama u kojima je štetna radnja sastavljena od više radnji, ili više sukcesivno povezanih radnji, koje su izvršene u različitim državama, ili u slučaju da je štetna posljedica nastupila u više različitih država? Da li u konkretnom slučaju kao mjerodavno primijeniti kumulativno pravo svake od država u kojima je protupravna radnja izvršena ili posljedica nastupila? Da li prihvatiti alternativnu mjerodavnost datih pravnih poredaka i primijeniti ono koje je za oštećenoga najpovoljnije?

²⁰ CIGOJ, S., Međunarodno zasebno pravo, knjiga 2, Ljubljana 1979, str. 139.

²¹ Ibid., str. 139.

U jugoslavenskoj doktrini autori se priklanjaju ovom posljednjem rješenju, koje ide u prilog oštećenom²², međutim, postoje i drukčija mišljenja. S tim u vezi ispravno je smatrati »da se svako mjesto, u kojem se ostvaruje dio činjeničnog stanja ima smatrati mjestom počinjenog delikta te se prema tome odštetni zahtjev ima smatrati opravdanim, ako po pravu jednog od tih mjesta postoje pretpostavke za zahtjev *ex delicto*, makar po pravu drugog to nije slučaj«²³. O problemu kvalifikacije pojma mjesta izvršenja delikta, u slučajevima kada se delikt dogodi na ničijoj zemlji, na otvorenom moru, na brodu ili zrakoplovu bit će govora pod toč. 1.3. ovog rada.

I ukratko da zaključimo — nadležni organ će pojam mjesta izvršenja delikta, odnosno mjesta nastanka štete kvalificirati uvijek po svom pravu, to jest po *lex fori*.

1.3. *Opća kolizijskopravna rješenja izvanugovorne odgovornosti za štetu sa stranim elementom prema jugoslavenskom pozitivnom pravu*

1.3.1. Opća kolizijska pravila unutrašnjih pravnih izvora

1. 1. 1983. god. stupio je na snagu Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima²⁴ kojim je skoro u cijelosti kodificirana materija međunarodnog privatnog i međunarodnog procesnog prava. U glavi drugoj Zakona sadržana su opća kolizijska pravila kojima se određuje mjerodavno pravo za statusne, porodične i imovinske, odnosno druge materijalnopravne odnose s međunarodnim elementom (*inter alia* i odnose izvanugovorne odgovornosti za štetu). U glavi trećoj ZRSZ-a sadržane su odredbe o međunarodnoj nadležnosti jugoslavenskih organa. Tim je odredbama, između ostalog, predviđena opća i posebna međunarodna nadležnost za slučaj spora o izvanugovornoj odgovornosti za štetu²⁵. Međutim, kako ćemo se u okvirima ovog rada zadržati samo na kolizijskopravnoj problematici izvanugovorne odgovornosti za štetu s posebnim naglaskom na izvanugovornu odgovornost za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom s brodova, odredbe o međunarodnoj nadležnosti nećemo analizirati. U pogledu vremenskog polja primjene ZRSZ-a treba imati na umu činjenicu da se njegove odredbe primjenjuju samo na odnose koji su nastali nakon njegova stupanja na snagu, dakle isključuje se njegova retroaktivna primjena (odredba čl. 107).

Opća kolizijskopravna rješenja za slučaj izvanugovorne odgovornosti za štetu sa stranim elementom, ZRSZ sadrži u odredbama čl. 28 i 29.

²² JEZDIĆ, M. i PAK, M., *Međunarodno privatno pravo III*, Beograd 1978, str. 168; KATIČIĆ, N., *Međunarodno privatno pravo*, bilješke s predavanja, Zagreb 1979, str. 57.

²³ EISNER, B., *Međunarodno privatno pravo I*, Zagreb 1953.

²⁴ Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima iz 1982, Sl. list SFRJ, 43/82 i 72/82 (u daljnjem tekstu: ZRSZ).

²⁵ ZRSZ odredbom čl. 46 određuje kriterije opće međunarodne nadležnosti suda i drugih organa SFRJ u stvarima s međunarodnim elementom. Odredbom čl. 53 određuje posebnu međunarodnu nadležnost za sporove o izvanugovornoj odgovornosti za štetu kojom se, uz opće kriterije za utvrđivanje međunarodne nadležnosti, utvrđuje i poseban kriterij: mjesto nastanka štete.

Odredbom čl. 28, st. 1. ZRZS predviđa da će se za izvanugovornu odgovornost za štetu, ako za pojedine slučajeve nije drukčije određeno, kao mjerodavno primijeniti pravo mjesta gdje je radnja izvršena ili pravo mjesta gdje je posljedica nastupila, ovisno o tome koje je od ta dva prava povoljnije za oštećenika. Na temelju formulacije spomenute odredbe zaključujemo da je zakonodavac kao opće pravilo određivanja mjerodavnog prava prihvatio *lex loci delicti commissi*. Međutim, ono što je posebno važno formulacijom čl. 28, st. 1. uklonjen je problem o kojem smo govorili pod toč. 1.2.2. ovog rada, koji nastaje pri određivanju pojma mjesta nastanka štete budući da, kao što smo vidjeli, to može biti i mjesto izvršenja štetne radnje i mjesto nastupanja štetnih posljedica. Naime, spomenuta odredba prihvaća obje okolnosti alternativno. Prednost između dviju navedenih poveznica ima ona koja upućuje na pravo koje je povoljnije za oštećenika.

Međutim, s tim u vezi pojavljuje se drugo pitanje na koje zakonodavac nije izričito dao rješenje zakonskom odredbom, a niti se ono može dobiti tumačenjem samog propisa, a to je: tko određuje koje je pravo povoljnije za oštećenika? Odgovor je od posebne važnosti zato što je kolizijsko pravilo iz odredbe čl. 28, st. 1. alternativno kolizijsko pravilo koje će dovesti do mjerodavnog prava samo pod pretpostavkom da se ustanovi njegova povoljnost za oštećenika. Da li pravo izbora ima sam oštećeni ili, pak, nadležni organ koji odlučuje o naknadi štete? Mišljenje koje se pojavljuje u jugoslavenskoj pravnoj doktrini zastupa princip prema kojem je nadležni organ dužan po službenoj dužnosti voditi računa o povoljnijem pravu, te taj isti organ bez obzira na očitovanje stranke odnosno oštećenog mora primijeniti ono pravo koje je po njegovu mišljenju povoljnije²⁶.

Zakonodavac daje odgovor na pitanje kako utvrditi mjerodavno pravo u slučaju dislokacije mjesta izvršenja protupravne radnje i mjesta nastupanja štetne posljedice. Ništa, međutim, ne određuje za ostale slučajeve koje smo u toč. 1.2.2. ovog rada istakli kao problematične u vezi s primjenom pravila *lex loci delicti commissi*. Kako odrediti koje je pravo mjerodavno u slučaju u kojem se štetna radnja sastoji od više povezanih radnji koje se ostvaruju na području različitih država ili, pak, slučaj u kojem se mjesto nastupanja posljedice nalazi u više različitih država. Izričitog zakonskog rješenja nema ni u pogledu kvalifikacije mjesta izvršenja štetne radnje kada se ona ustvari sastoji u propuštanju odnosno neizvršenju određene obveze.

U pogledu određivanja mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu nastalu izvršenjem protupravne radnje u više različitih država, mišljenja se u jugoslavenskoj doktrini razilaze²⁷. Prema jednom mišljenju sve

²⁶ PAK, djelo iz bilješke 6, str. 865—866; s tim u vezi vidi SAJKO, op. cit., str. 66; u teoriji se ističe da rješenje problema treba analogno preuzeti iz interlokalnih kolizijskih pravila. Vidi o tome: ILEŠIĆ, M., i drugi, *Međunarodno zasebno pravo* — Zakon s komentarjem, Maribor 1983, str. 47. Tako se odredbom čl. 1102 Zakona o obveznim odnosima, u njenom st. 4, određuje sljedeće: »Organ nadležan da odlučuje o naknadi štete pri izboru između više mjerodavnih prava primijenit će pravo koje je za oštećenika najpovoljnije.« Vidi o tome: GOLDŠTAJN, A., i drugi, *Obvezno pravo*, Zagreb 1979, str. 389—390.

²⁷ PAK, djelo u bilješci 6, str. 864.

se te protupravne radnje tretiraju kao jedan delikt, pa se odgovarajuće tome mjerodavno pravo određuje kumulativnom primjenom prava država na području kojih je do izvršenja delikta došlo. Protupravna radnja se isključuje ako štetna radnja nije protupravna po jednom od tih prava. Po drugom mišljenju svaka štetna radnja, tj. odgovarajući odnos izvanugovorne odgovornosti za štetu prosuđuje se prema pravu mjesta za koje je vezan. Smatramo da bi bilo prikladnije prihvatiti ovo drugo mišljenje, budući da je za oštećenog povoljnije. Međutim, posebno u ovom slučaju, budući da zakonodavac nije dao izričito rješenje, postavlja se pitanje da li će izbor mjerodavnog prava ovisiti o činjenici da je ono, pravo, povoljnije za oštećenika. Pitanje je štoviše potrebno postaviti zato što se u konkretnom slučaju povećava broj potencijalno mjerodavnih pravnih poredaka, a samim time povećava se i mogućnost izbora povoljnijeg prava.

Pak smatra da u ovakvom slučaju princip favoriziranja oštećenog ne bi trebalo primijeniti, budući da bi u protivnom moglo doći do primjene određenog prava koje je u ne baš kvalitativno uskoj vezi sa samim odnosom, jer mjesto izvršenja štetne radnje u više država ili mjesto nastupanja štetne posljedice u više različitih država može biti posve slučajno²⁸.

Na problem određivanja mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu nastalu izvršenjem protupravne radnje na području više različitih država, odnosno nastupanjem štetne posljedice u više različitih država, za koji slučaj ZRSZ nije predvidio kolizijskopravno rješenje, nadovezuje se zanimljiva odredba čl. 28, st. 3. ZRSZ-a. Tom se odredbom određuje pravo mjerodavno za kvalifikaciju pojma protupravne radnje. U skladu sa spomenutom odredbom protupravnost radnje procjenjuje se po pravu mjesta gdje je odnosna radnja izvršena ili po pravu države gdje je posljedica nastupila. Međutim, istom se odredbom predviđa i sljedeće: ako je radnja izvršena ili je posljedica nastupila na više mjesta — dovoljno je da je radnja protupravna po pravu bilo kojeg od tih mjesta. Na prvi je pogled uočljiv princip favoriziranja oštećenog koji predstavlja suštinu ove odredbe. Samim alternativnim kolizijskim rješenjem favorizira se oštećeni budući da se na taj način smanjuje mogućnost da se njegov zahtjev za naknadom štete odbije s obrazloženjem da se radi o neosnovanom pravnom zahtjevu budući da protupravnog ponašanja štetnika nema. To posebno vrijedi za slučaj štete nastale izvršenjem radnje u više različitih država. S druge strane, stvara se određen stupanj pravne nesigurnosti za štetnika koji može predvidjeti da li je njegovo ponašanje protupravno prema pravima država u kojima djeluje, ali to ne može u slučaju u kojem su štetne posljedice nastupile u više razli-

²⁸ Ibid., str. 864. Interesantno je napomenuti da je u jugoslavenskom interlokalnom sukobu zakona (Zakon o obveznim odnosima, čl. 1102, st. 2) izričito predviđeno interlokalno kolizijskopravno rješenje za slučaj u kojem je šteta prouzrokovana sukcesivnim radnjama, ili kada su istom radnjom nastupile višestране posljedice, u kom slučaju je predviđena mjerodavnost prava republike odnosno autonomne pokrajine na čijem je teritoriju radnja barem djelomično poduzeta ili je posljedica barem djelomično nastupila. To je moguće kod interlokalnog sukoba zbog nevelike različitosti između odgovarajućih službi republika i pokrajina. Međutim, to nije tako i u slučaju međunarodnog sukoba zakona.

čitih država, pa se pitanje da li je radnja štetnika protupravna ili ne prosuđuje po jednom od tih prava, posebno u slučajevima nastupanja štetnih posljedica nezavisno od volje štetnika.

Na temelju prethodno navedenog možemo zaključiti da je spomenuto pravilo *lex loci delicti commissi* prihvaćeno u jugoslavenskom međunarodnom privatnom pravu kao opći princip određivanja mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu sa stranim elementom. Izuzetak od navedenog pravila zakonodavac prihvaća jedino u slučaju kada je primjena principa *lex loci delicti commissi* nemoguća. Naime, za protupravne događaje iz kojih proizlazi obveza na naknadu štete, koji su nastali na brodu, na otvorenom moru ili u zrakoplovu mjerodavno će biti pravo države državne pripadnosti broda, odnosno pravo države u kojoj je zrakoplov registriran (čl. 29 ZRZS-a). Pravom mjesta gdje su se dogodile štetne činjenice, o kojima je riječ, smatra se pravo državne pripadnosti broda odnosno pravo registracije zrakoplova. Kolizijsko rješenje sličnog značenja sadrži i Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi²⁹ u odredbi čl. 996, st. 1, toč. 3, kojom određuje da je za pravne posljedice događaja na brodu, kada je za odnosne događaje mjerodavna *lex loci*, pravo mjesta gdje se događaj dogodio, mjerodavno pravo državne pripadnosti broda. Međutim, dok se pravilo odredbe čl. 29 ZRZS-a primjenjuje samo na događaje koji su se zbili na brodu na otvorenom moru, rješenje ZPUP-a odnosi se i na situacije kada se brod nalazi u obalnom moru i unutrašnjim vodama. To znači da se pravo državne pripadnosti broda primjenjuje i u slučaju događaja koji su se zbili na stranom brodu u domaćem teritorijalnom moru, međutim, samo pod uvjetom uzajamnosti (čl. 996, st. 2. ZPUP-a)³⁰.

Time su iscrpljena kolizijska rješenja ZRSZ-a u pogledu određivanja mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu. Za neka pitanja, od kojih je veoma važno pitanje deliktne sposobnosti, zakonodavac nije dao izričito kolizijsko rješenje. Međutim, u doktrini se mišljenja jugoslavenskih teoretičara uglavnom podudaraju. Prema njima³¹ deliktna sposobnost prosuđivat će se u skladu s odredbama deliktne statuta.

Po deliktnom statutu, kao mjerodavnom pravu, procjenjuju se svi subjektivni i objektivni elementi odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu, kao što su naprimjer sva pitanja koja se odnose na izvršioca ili, pak, oštećenog, na vrstu i opseg štete, vrstu i visinu naknade štete, zatim okolnosti za isključenje odgovornosti itd. Izuzetak predstavlja pitanje protupravnosti radnje

²⁹ Zakon o pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi iz 1977, Sl. list SFRJ, 22/77, 13/82 i 30/85 (u daljnjem tekstu: ZPUP).

³⁰ Matić inače kritizira formulaciju spomenute odredbe smatrajući da pojam »pravne posljedice događaja na brodu« obuhvaća štetne protupravne radnje, ali omogućuje i šire tumačenje, u smislu da su tim pojmom obuhvaćene i ostale situacije koje nastaju na brodu, a za koje je inače mjerodavna *lex loci* kada se dogode na kopnu. Stoga bi odnosno pravilo trebalo primjenjivati i na takve slučajeve. Vidi o tome: MATIĆ, op. cit., str. 55—56.

³¹ Vidi o tome: CIGOJ, op. cit., str. 43; BLAGOJEVIĆ, op. cit., str. 372; ILEŠIĆ i drugi, op. cit., str. 48; MATIĆ, Ž., »Međunarodno privatno pravo obveza iz vanugovorne odgovornosti za štetu«, Zbornik za pomorsko pravo, Zagreb 1967, str. 288.

koje predstavlja posebnu kategoriju vezivanja za koju zakonodavac, kao što smo vidjeli, utvrđuje posebno kolizijsko pravilo.

1.3.2. Opća kolizijska pravila međunarodnih pravnih izvora

Sve intenzivnija migracija stanovništva te sve brži razvoj kulturnih, ekonomskih te trgovačkih međunarodnih odnosa uopće dovodi do sve učestalije potrebe za međunarodnom unifikacijom određenih privatnopravnih pitanja. No, i uza sve to veoma je teško postići međunarodnu unifikaciju određenog pravnog pitanja višestranom međunarodnom konvencijom. Naime, teško je u takvim slučajevima postići kompromis koji bi odgovarao mnogim državama i koji bi se uklapao u njihove pravne sisteme. Jedno od takvih pitanja je i odnos izvanugovorne odgovornosti za štetu. Već smo naglasili da se prava država, kada je riječ o odštetnom pravu, razlikuju u mnogim važnim pitanjima. Stoga ne postoji jedna višestrana međunarodna konvencija za koju bi mogli reći da je njome unificirano kolizijsko pravilo koje bi imalo značaj općeg kolizijskog pravila za izvanugovornu odgovornost za štetu. Međutim, značaj naknađivanja štete u pojedinim slučajevima ipak je rezultirao unificiranjem materijalnih ili kolizijskih pravila za slučaj izvanugovorne odgovornosti za štetu, ali samo u pogledu datog konkretnog pitanja. Jugoslavija je ratificirala neke od tih višestranih konvencija³². Time je, kada je riječ o međunarodnim konvencijama kojima su unificirane kolizijske odredbe za posebne slučajeve izvanugovorne odgovornosti za štetu, prihvatila i u svoje zakonodavstvo unijela posebna kolizijska pravila. Posebna su stoga što je njihova primjena ograničena *ratione materiae*³³ samo na konkretne slučajeve izvanugovorne odgovornosti za štetu.

Kolizijska pravila međunarodnog karaktera mogu se nalaziti pored višestranih i u dvostranim međunarodnim konvencijama. Donošenje i usvajanje dvostranih međunarodnih ugovora mnogo je jednostavnije, budući da se kod tih konvencija, za razliku od višestranih, o određenim pravnim pitanjima

³² Međunarodne konvencije koje obuhvaćaju materijalnopravne odredbe u oblasti izvanugovorne odgovornosti su sljedeće: Briselska konvencija o unifikaciji nekih pravila o sudaru brodova iz 1910. god.; Rimski konvencija o odgovornosti stranih zrakoplova za prouzrokovanu štetu na površini zemlje trećim osobama iz 1959. god.; Pariška konvencija o građanskoj odgovornosti u oblasti nuklearne energije iz 1960. god.; Dopunska konvencija uz Parišku konvenciju iz 1960. god. o građanskoj odgovornosti u oblasti nuklearne energije iz 1963. god.; Bečka konvencija o građanskoj odgovornosti u oblasti nuklearnih šteta iz 1963. god.; Briselska konvencija o odgovornosti korisnika nuklearnih brodova iz 1962. god.; Briselska konvencija o građanskoj odgovornosti za štetu uslijed zagađivanja mora uljem iz 1969. godine. Nadalje, naša je zemlja ratificirala i dvije haške konvencije koje sadrže posebna kolizijska pravila za posebne slučajeve izvanugovorne odgovornosti za štetu. To su: Haška konvencija o pravu koje se primjenjuje na odgovornost proizvođača za njihove proizvode iz 1973. god. (Sl. list, MUS 3/77); Haška konvencija o pravu koja se primjenjuje na prometne nezgode na cestama iz 1971. god. (Sl. list, MUS 26/76).

³³ Iz samog naziva haških konvencija (vidi prethodnu bilješku) proizlazi da se one primjenjuju samo na posebne slučajeve izvanugovorne odgovornosti za štetu: na odgovornost proizvođača, i odgovornost za štetu nastalu saobraćajnom nezgodom.

sporazumijevaju i dogovaraju samo dvije države. Ako se pritom radi o državama istog ili sličnog ekonomskog i političkog uređenja ili, pak, sličnih pravnih sistema, usvajanje određene konvencije neće biti podložno mnogim problemima. Jugoslavija je također strana ugovornica mnogih dvostranih međunarodnih konvencija³⁴. Zanimljivo je istaći da se njima reguliraju, bilo supstancijalnim bilo kolizijskim pravilima, mnoga pitanja međunarodnog privantog prava, ali ne i pitanja deliktne odgovornosti za štetu.

1.4. Posebna kolizijskopravna rješenja izvanugovorne odgovornosti za štetu sa stranim elementom prema jugoslavenskom pravu

1.4.1. Posebna kolizijska pravila unutrašnjih pravnih izvora

Vidjeli smo da ZRZS sadrži, u odredbi čl. 28, opće pravilo mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu. Prije stupanja na snagu odnosnog Zakona, u našem pravu nije postojala opća odredba o mjerodavnom pravu za konkretno pitanje.

Međutim, postojala su neka posebna kolizijska pravila sadržana u saveznim zakonima, kojima se reguliraju posebna pravna područja. Radi se o kolizijskim pravilima sadržanim u ZPUP-u³⁵ za štetu nastalu npr. sudarom brodova (čl. 1005) i kolizijskom pravilu sadržanom u Zakonu o obveznim i osnovnim materijalnim odnosima u zračnoj plovidbi³⁶ kojom je regulirano pitanje sukoba zakona u pogledu izvanugovorne odgovornosti za štetu koju zrakoplov u letu nanese na zemlji (čl. 228).

I tim posebnim kolizijskim pravilima načelno je prihvaćena mjerodavnost *lex loci delicti commissi*.

Tako, naprimjer, ZPUP za određivanje mjerodavnog prava za naknadu štete uzrokovane sudarom brodova u obalnom moru ili unutrašnjim vodama neke države prihvaća princip *lex loci delicti commissi*, tj. kao mjerodavno određuje pravo države u kojoj se sudar dogodio. No, to nije jedini princip određivanja mjerodavnog prava.

³⁴ Dvostrani međunarodni ugovori koje je ratificirala SFRJ mogu se svrstati u nekoliko grupa; ugovori o pravnoj pomoći, konzularne konvencije i ugovori o trgovini i plovidbi. Vidi o tome: SAJKO, K., *Zakon o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima*, Zagreb 1982, str. X—XII. Kako ti ugovori ne reguliraju i materiju izvanugovorne odgovornosti za štetu, neće ih posebno imenovati.

³⁵ Pored odredbe čl. 1005, kojom se određuje mjerodavno pravo za sudar brodova, smatramo da ZPUP sadrži još jedno kolizijsko pravilo u materiji izvanugovorne odgovornosti. To je pravilo sadržano u odredbi čl. 996, st. 1, t. 3, prema kojem se pravo državne pripadnosti broda primjenjuje u pogledu pravne posljedice događaja na brodu na koje se mora primijeniti zakon mjesta gdje je događaj nastao.

³⁶ *Zakon o obveznim i osnovnim materijalnim odnosima u zračnoj plovidbi* iz 1977. god., Sl. list SFRJ 22/77 i 12/85 (u daljnjem tekstu: ZOMPZ).

³⁷ U skladu s odredbom čl. 228 ZOMPZ-a, za štete koje zrakoplov u letu nanese na zemlji primjenjuje se pravo države na čijem je području nastala šteta (*lex loci delicti commissi*).

Zbog nemogućnosti primjene tog osnovnog principa u situaciji kada je do sudara došlo na otvorenom moru, ZPUP predviđa posebno kolizijsko-pravno rješenje i za tu situaciju. Tako, ako se sudar dogodio na otvorenom moru, za pitanja izvanugovorne odgovornosti za štetu primijenit će se kao mjerodavno *legis fori*, tj. jugoslavensko pravo (čl. 1005, st. 1, t. 2).

Zanimljivo je da se u oba slučaja odstupa od mjerodavnosti tako utvrđenih prava u situacijama kada okolnosti ukazuju na neko drugo pravo kao pravo najbliže odnosu izvanugovorne odgovornosti za štetu. Radi se o slučaju kada se sudar dogodio između brodova iste države pripadnosti pa se kao mjerodavno treba primijeniti pravo države čiju pripadnost brodovi imaju te o slučaju kada brodovi imaju pripadnost različitih država čije je pravo jednako ili slično pa se primjenjuju odredbe tog prava (čl. 1005, st. 2, t. 1. i 2).

Ovom kolizijskopravnom određivanju mjerodavnog prava za naknadu štete uzrokovane sudarom ZPUP postavlja određena ograničenja s obzirom na njegovo područje primjene i to kako u subjektivnom tako i u objektivnom smislu. Naime, odredbom čl. 1006 ZPUP predviđa isključivu primjenu jugoslavenskog prava bez obzira na to što kolizijskopravno rješenje (iz čl. 1005) upućuje na primjenu stranog prava kao mjerodavnog, ali samo u situacijama koje su spomenutom odredbom taksativno navedene: npr. ako su sve zainteresirane osobe jugoslavenskog državljanstva ili državne pripadnosti, ako je jedan od brodova jugoslavenski ratni ili javni brod, itd.

Kolizijsko pravilo ZOMPZ-a u pogledu izvanugovorne odgovornosti za štetu koju zrakoplov u letu nanese na zemlji (čl. 228) tipičan je primjer principa *lex loci delicti commissi*. Naime, elementi takve odgovornosti prosuđuju se prema propisima države na čijem je teritoriju šteta nanesena, odnosno na čijem je teritoriju šteta nastala. Pitanje je da li to znači primjenu prava države u kojoj je do štetne radnje došlo ili, pak, države u kojoj su nastupile štetne posljedice? Čini nam se da specifičnost tako nastale štete upućuje uglavnom na mjerodavnost prava države u kojoj su nastupile štetne posljedice.

Na temelju ovog kratkog prikaza kolizijskopравnih rješenja izvanugovorne odgovornosti za štetu u plovidbenim i zračnim odnosima zaključujemo da je princip *lex loci delicti commissi* primarno sadržan i u datim odredbama. No, primjena prava na kojeg upućuje mjesto nastanka štete, kao što je to slučaj kod sudara brodova, uzmiče pred primjenom drugog prava koje je jače povezano sa štetnim događajem, naprimjer u slučaju da je došlo do sudara između brodova iste države pripadnosti. Očito je da specifičnost pojedinih slučajeva odgovornosti za štetu zahtijeva i odgovarajuće kolizijskopravno rješenje.

1.4.2. Posebna kolizijska pravila međunarodno pravnih izvora

Već smo u toč. 1.3.2. ovog rada, u odgovoru na pitanje da li međunarodne konvencije koje je Jugoslavija ratificirala sadrže opće kolizijsko pravilo za izvanugovornu odgovornost za štetu, naglasili da one sadrže samo posebna kolizijska pravila. Radi se o sljedećim konvencijama: Haškoj konvenciji o pravu koje se primjenjuje na prometne nezgode na cestama od 1971. god. i Haškoj konvenciji o pravu koje se primjenjuje na odgovornost proizvođača za njihove proizvode od 1973. god.

Haškom konvencijom o pravu koje se primjenjuje na prometne nezgode usvojen je princip *lex loci delicti commissi* kao osnovno rješenje. U skladu s odredbom čl. 3 mjerodavno pravo je domaće pravo države na teritoriju koje se dogodila nesreća. Konvencijom je, međutim, predviđen velik broj izuzetaka u korist drugog mjerodavnog prava, a to je pravo mjesta registracije vozila. Odredbom čl. 4 Konvencije određuju se slučajevi primjene prava države registracije vozila kao prava koje se smatra, uz podudarnost određenih okolnosti, pravom najbliže veze u konkretnom slučaju.

Haškom konvencijom o pravu koje se primjenjuje na odgovornost proizvođača za njihove proizvode, u naše su pravo unijete veoma zanimljive posebne kolizijske odredbe. Tom se Konvencijom odstupa u velikom broju slučajeva od općeg principa *lex loci delicti commissi*, koje je primarno mjerodavno samo ako je *locus delicti* ujedno i mjesto redovnog boravišta oštećenog ili glavno poslovno mjesto odgovorne osobe ili mjesto u kojem je oštećeni pribavio proizvod. Dakle, *lex loci delicti commissi* primjenjuje se uvjetno (čl. 4). Pravo mjesta redovnog boravišta oštećenog primijenit će se kao primarno mjerodavno pravo također pod uvjetom da je to pravo proizvođač mogao predvidjeti te da je ono ujedno i pravo države glavnog mjesta poslovanja štetnika ili države u kojoj je oštećeni pribavio proizvod (čl. 5). I, konačno, prema Konvenciji se (čl. 6) kao mjerodavno može primijeniti i pravo države u kojoj se nalazi glavno mjesto poslovanja osobe koja je odgovorna za štetu, osim ako se tužitelj, zbog njegove povoljnosti, ne pozove na primjenu *lex loci delicti commissi*.

I ovako gruba slika posebni kolizijskih pravila spomenutih konvencija dovoljna je da se na temelju nje zaključi da pravilo *lex loci delicti commissi* nema više apsolutnu primjenu, te da je od njega potrebno odstupiti u svim onim situacijama u kojima to pravo nije više pravo najbliže veze, već bi se njegova primjena temeljila na slučajnoj okolnosti koja u datom slučaju nema bitno značenje poveznice kao elementa kolizijskog pravila.

1.5. Odnos između općih i posebnih kolizijskopравnih rješenja

U jugoslavenskom međunarodnom privatnom pravu, što možemo vidjeti na temelju dosad navedenog, postoje paralelno dva sistema pravila izbora mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu: opća (ZRSZ) i posebna kolizijska pravila, od kojih se ova druga nalaze u dvije spomenute haške konvencije i saveznim zakonima (ZPUP, ZOMPZ).

Postojeći dualizam nameće veoma važno pitanje odnosa između općih i posebnih kolizijskih pravila, a u pogledu njihove primjene. Odgovor na postavljeno pitanje možemo tražiti i u općeprihvaćenim pravnim načelima, no izričito ga daje sam ZRSZ. Njegovom se odredbom čl. 3 predviđa da se zakonska rješenja privatnopravnih odnosa s međunarodnim obilježjem neće primijeniti ako su ti odnosi regulirani drugim saveznim zakonima ili, pak, međunarodnim ugovorima. Dakle, za odnos između općih i posebnih kolizijskih pravila za izvanugovornu odgovornost za štetu sadržanih u saveznim zakonima potvrđeno je pravno načelo: *lex specialis derogat legi generali*. U pogledu posebnih kolizijskih pravila, sadržanih u međunarodnim konvencijama, ZRSZ utvrđuje njihov izričit primat u odnosu na odredbe ZRSZ-a.

2. MEĐUNARODNO PRIVATNOPRAVNO REGULIRANJE IZVANUGOVORNE ODGOVORNOSTI ZA ŠTETU NASTALU ZAGAĐIVANJEM MORA NAFTOM S BRODOVA

Kada je riječ o problemu zagađivanja mora naftom, danas se utvrđuje pravna regulativa, kako nacionalnog tako i međunarodnog karaktera, koja zadire ne samo u pravna već i druga znamstvena područja.

U granicama ovog rada, o čemu je bilo govora i u uvodnim razmatranjima, pokušali bismo u osnovnim točkama analizirati kolizijskopravnu problematiku izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom.

Pritome se nećemo osvrtni na postojeće materijalne odredbe ZPUP-a, kojima se u dijelu VII. pod nazivom Plovidbene nezgode u glavi petoj pod nazivom Izvanugovorna odgovornost broдача regulira, između ostalog, problematika izvanugovorne odgovornosti za zagađivanje mora naftom s brodova. Također se nećemo baviti odredbama međunarodnih konvencija koje je naša zemlja ratificirala³⁸, budući da su sve one materijalnopravnog karaktera pa stoga, u ovoj domeni u okviru svog područja primjene, isključuju kolizijskopravnu problematiku.

Odnosnim međunarodnim konvencijama, kao i ostalima koje Jugoslavija nije ratificirala, željelo se unifikacijom materijalnih pravila postići sljedeće: pooštriti režim odgovornosti za štetu, efikasnije zaštititi oštećene osobe i samim time stvoriti pravni režim efikasnijeg naknađivanja štete. To je bilo moguće samo unificiranjem materijalnih pravila, budući da unificiranje kolizijskih pravila još uvijek ne dovodi do jednoobraznosti pravnih rješenja zbog, već više puta isticane, različitosti nacionalnih odštetnih prava.

Kao i u mnogim drugim pravnim područjima, međunarodna unifikacija, međutim, ne regulira sve slučajeve izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom s brodova. U tom području, stoga, još uvijek

³⁸ U oblasti zagađivanja mora naftom Jugoslavija je ratificirala značajan broj međunarodnih konvencija. To su: Međunarodna konvencija o sprečavanju zagađivanja mora uljem, London 1954, s amandmanima od 1962, 1966. i 1971. god. (Sl. list SFRJ 60/73 i 53/74); Međunarodna konvencija o intervenciji na otvorenom moru u slučaju nesreće koja uzrokuje ili bi mogla uzrokovati zagađivanje naftom, Bruxelles 1969 (Sl. list, Dodatak međ. ug. 2/1977); Konvencija o sprečavanju zagađivanja mora izbacivanjem otpadaka, London, Mexico City, Moskva, Washington 1972 (Sl. list, Dod. međ. ug. 13/77). — Od regionalnih konvencija Jugoslavija je ratificirala Konvenciju o zaštiti Sredozemnog mora od zagađivanja, Barcelona 1976 (Sl. list, Dod. međ. ug. 12/77) i dodatni Protokol o sprečavanju zagađivanja Sredozemnog mora zbog potapanja opasnih i drugih tvari s brodova te Protokol o suradnji u borbi protiv zagađivanja Sredozemnog mora naftom i drugim štetnim tvarima u slučaju nezgode. — Tu su još i međunarodne konvencije o zagađivanju mora koje reguliraju imovinskopravni aspekt tog problema: Međunarodna konvencija o građanskoj odgovornosti za štete prouzrokovane zagađivanjem naftom, Bruxelles 1969 (Sl. list, Dod. međ. ug. 7/77) u pogledu koje su zaključeni i Protokoli iz 1976. i 1984. god. koje Jugoslavija nije ratificirala te Međunarodna konvencija o osnivanju međunarodnog fonda za naknadu štete nastale zbog zagađivanja naftom, Bruxelles 1971 (Sl. list, Dod. međ. ug. 3/77) koja je također mijenjana Protokolima iz 1976. i 1984. god., a koje Jugoslavija također nije ratificirala.

dolazi do potrebe kolizijskopavnog utvrđivanja mjerodavnog prava. Pravna pitanja i odnosi s međunarodnim obilježjem, s obzirom na imperativnost kolizijskih pravila, nameću kao potrebu izbor mjerodavnog prava. U daljnjem tekstu pokušat ćemo odgovoriti na pitanja: da li u jugoslavenskom pozitivnom međunarodnom privatnom pravu postoje izričita kolizijska rješenja za određivanje mjerodavnog prava u materiji odgovornosti za zagađivanje mora naftom te, ako ne postoje, na koji će način nadležni jugoslavenski organ utvrditi odgovarajuća materijalnopravna pravila na temelju kojih će odlučiti o naknađivanju štete.

Kako se u ZPUP-u materijalnopravna problematika izvanugovorne odgovornosti za slučaj zagađivanja mora s brodova razmatra u odnosu na dvije različite pravne situacije: odgovornost u slučaju zagađivanja mora teretom nafte s pomorskih brodova (čl. 840—849) i odgovornost u slučaju zagađivanja mora opasnim i štetnim stvarima (čl. 838—839) i mi ćemo se u daljnjem tekstu koristiti ovom podjelom.

2.1. Kolizijskopavno reguliranje izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom koju brod prevozi kao teret

Materijalnopravne odredbe jugoslavenskog prava u pogledu izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom koja se prevozi kao teret sadržane su u odredbama čl. 840—849 ZPUP-a³⁹. Ta su pravila preuzeta iz Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem naftom od 1969. Već smo naglasili da je u svim onim slučajevima zagađivanja mora, koji s obzirom na svoje činjenično stanje ulaze u područje primjene Konvencije, kolizijskopravna problematika isključena.

Područje primjene Konvencije određuje se teritorijalnim principom (čl. II). Njene odredbe primjenjuju se isključivo na štetu nastalu na teritoriju države-ugovornice, uključujući teritorijalno more, a i na zaštitne mjere čija je svrha da se spriječi ili umani opseg nastale štete⁴⁰. Pritom je bez značaja činjenica gdje je do izlivanja odnosno izbacivanja nafte došlo. Dakle, u svim slučajevima štete nastale na teritoriju SFRJ primjenjuju se odredbe Konvencije.

Rijetki će biti slučajevi koji neće biti pokriveni odnosno regulirani odredbama Konvencije. Prije svega to su slučajevi koje sama Konvencija izričito isključuje iz svog područja primjene. Tako, naprimjer, prema odredbi čl. XI, Konvencija se ne primjenjuje na ratne brodove i na druge brodove koji pripadaju jednoj državi ili kojima se ona koristi i koji su, u razmatranom raz-

³⁹ Vidi o tome: JAKAŠA, B., Udžbenik plovidbenog prava, Zagreb 1979, str. 373—379; GRABOVAC, I., »Imovinskopravna odgovornost za posljedice zagađivanja s brodova«, Pomorski zbornik, 1985, 1 (23), str. 416—420.

⁴⁰ Protokolom o izmjenama Međunarodne konvencije o građanskoj odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem mora naftom iz 1969, od 25. 5. 1984. god. mijenja se odredba čl. II. Konvencije time da se područje primjene Konvencije proširuje i na isključivu ekonomsku zonu države ugovornice uspostavljenu u skladu s međunarodnim pravom. Vidi o tome: GRABOVAC, I., Konvencije pomorskog imovinskog prava s komentarom, Split 1986, str. 216.

doblju, bili isključivo namijenjeni netrgovačkoj djelatnosti države (javni brodovi).

Nadalje, kako se Konvencija primjenjuje isključivo na štete zagađivanja uzrokovane pomorskom nezgodom — sudarom ili nasukanjem — njene se odredbe neće primijeniti na štete zagađivanja nastale požarom ili eksplozijom. Konvencija se ne primjenjuje ni u pogledu izvanugovorne odgovornosti za tjelesne štete⁴¹, a posebno je zanimljivo da se ne primjenjuje ni u vezi sa štetom nastalom na otvorenom moru. Dakle, još uvijek je prisutna mogućnost zagađivanja mora u pogledu kojeg se neće primijeniti odredbe Konvencije. Ako se pritom radi o odnosu izvanugovorne odgovornosti za štetu kod kojeg je prisutno međunarodno obilježje, pitanje koje će se bez sumnje postaviti jugoslavenskom nadležnom organu jest koje će kolizijskopravno rješenje odrediti mjerodavno pravo.

ZPUP sadrži kolizijske odredbe u pogledu naknađivanja štete, odnosno izvanugovorne odgovornosti za štetu uzrokovanu sudarom brodova. Za slučaj izvanugovorne odgovornosti broдача za zagađivanje mora naftom nema izričitih kolizijskih pravila. Međutim, ZPUP je takav slučaj postojanja pravnih praznina u zakonskom tekstu, upravo kada se radi o kolizijskopravnom reguliranju plovidbenih odnosa, pokušao ublažiti donošenjem izričite odredbe o njihovoj popunjavanju. Na temelju odredbe čl. 1012 o popunjavanju pravnih praznina jugoslavenski sud mora, rješavajući o izvanugovornoj odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom, pokušati analogijom izvesti kolizijsko pravilo koje će odgovarati konkretnom slučaju. Pritome se, u skladu sa spomenutom odredbom, kolizijsko pravilo treba analogijom izvesti na temelju sljedećih pravnih izvora i načela samog ZPUP-a; odredbi i načela drugih saveznih zakona koji uređuju odnose s međunarodnim obilježjem; načela pravnog poretka SFRJ i općeprihvaćenih načela međunarodnog privatnog prava.

Na koje se konkretne odredbe i načela nadležni organ u konkretnom slučaju može osloniti?

Prvenstveno, kao što je samom odredbom o pravnim prazninama predviđeno, potrebno je konzultirati posebna kolizijska pravila i načela ZPUP-a. Jednaku važnost kod popunjavanja odnosno pravne praznine ima i opće kolizijsko pravilo ZRSZ-a kojim se reguliraju odnosi izvanugovorne odgovornosti za štetu. Činjenica, da se odredbom čl. 1012 ZPUP-a o općeprihvaćenim načelima međunarodnog privatnog prava govori na samom kraju te odredbe, rezultat je stanja u međunarodnom privatnom pravu u vrijeme donošenja ZPUP-a. Naime, tada nije bilo ZRSZ-a kojim je, tek kasnije, uglavnom u cijelosti kodificirana materija međunarodnog privatnog i procesnog prava. Osim navedenih kolizijskih odredbi nadležni organ, iznalazeći odgovarajuće rješenje, mora voditi računa i o načelima ZRSZ-a i uopće pravnog sistema SFRJ. Da još jednom, stoga, ponovimo. U pogledu naknade štete zbog sudara brodova, ZPUP (čl. 1005) predviđa sljedeće kolizijskopravno rješenje:

⁴¹ GRABOVAC, djelo u bilješci 40, str. 1171.

- ako se sudar dogodio u obalnom moru ili u unutrašnjim vodama neke države, primjenjuje se pravo te države (*lex loci delicti commissi*);
- ako se sudar dogodio na otvorenom moru, primjuje se *lex fori*, dakle, odgovarajuće odredbe ZPUP-a;
- u oba prethodno navedena slučaja odstupit će se od tako određenog mjerodavnog prava u dva slučaja: ako brodovi imaju istu državnu pripadnost primijenit će se pravo države njihove pripadnosti i ako imaju pripadnost različitih država, a njihova prava su ista, primijenit će se odredbe tih prava.

Opće kolizijsko pravilo za određivanje deliktnog statuta, izričito određeno odredbom čl. 28, st. 1. i 3. ZRSZ-a, predviđa da će se izvanugovorna odgovornost za štetu prosuđivati po pravu države u kojoj se zbio štetni događaj ili po pravu države u kojoj je nastupila štetna posljedica, ovisno o tome koje je pravo povoljnije za oštećenika.

Očito je da je zakonodavac posebnim kolizijskim pravilom za sudar brodova (ZPUP) i općim kolizijskim pravilom za deliktni statut (ZRSZ), u osnovi, prihvatio princip *lex loci delicti commissi*.

Stoga, ako sporni odnos izvanugovorne odgovornosti za štetu uzrokovanu zagađivanjem mora izlivanjem ili izbacivanjem tereta nafte treba riješiti primjenom kolizijske metode izbora mjerodavnog prava, nadležni organ će moći, analognom primjenom spomenutih kolizijskopравnih odredbi, iznaći odgovarajuće rješenje.

Kada strani brod izbacivanjem ili izlivanjem nafte uzrokuje štetne posljedice zagađivanja na teritoriju SFRJ, pitanja njegove deliktne odgovornosti i naknade štete prosuđivat će se prema jugoslavenskom pravu. Primjena jugoslavenskog prava u konkretnom slučaju temeljila bi se, stoga, na primjeni principa *lex loci delicti commissi*.

Međutim, koje bi pravo bilo mjerodavno u slučaju da do zagađivanja dođe u obalnom moru ili teritorijalnim vodama strane države kada nastalu štetu uzrokuje brod jugoslavenske državne pripadnosti? Malo je vjerojatno da će se takvo pitanje pojaviti u jugoslavenskoj sudskoj praksi, budući da bi u tim slučajevima međunarodno nadležni bili sudovi odnosne strane države (na temelju posebnog kriterija međunarodne nadležnosti — mjesta nastanka štete)⁴². Međutim, u takvoj bi situaciji mogao biti međunarodno nadležan jugoslavenski sud na temelju odredbe čl. 46 ZRSZ-a kojom se određuje opća međunarodna nadležnost na temelju prebivališta (sjedišta) ili boravišta tuženoga, ako pretpostavimo da je štetu prouzrokovao brod jugoslavenske državne pripadnosti.

Ako je šteta nastala na teritoriju strane države, te ako se i ovdje primijeni princip *lex loci delicti commissi*, smatramo da bi se, kao opravdano, trebalo primijeniti pravo te strane države.

⁴² Pod pretpostavkom da pravo strane države prihvaća takvu međunarodnu nadležnost. Međutim, uglavnom u velikom broju pravnih sistema međunarodna nadležnost temelji se i na poveznici mjesta nastanka štete. S tim u vezi vidi odredbu čl. 53 ZRSZ-a.

Međutim, u pogledu primjene stranog prava potrebno je da se podsjetimo činjenice da ga ZPUP, u točno određenim slučajevima i taksativno navedenim pitanjima, isključuje a u korist primjene prava SFRJ. Odredbom čl. 1006 ZPUP određuje da će se, bez obzira na činjenicu da se odredbom čl. 1005 upućuje na primjenu stranog prava, određena pitanja, koja su taksativno navedena, uvijek prosuđivati prema jugoslavenskom pravu, odnosno prema ZPUP-u. Između ostalog⁴³, radi se o slučajevima u kojima se kao zainteresirane osobe pojavljuju jugoslavenski državljani ili jugoslavenske pravne osobe, ako je jedan od brodova između kojih se dogodio sudar jugoslavenski ratni ili javni brod; nadalje, po jugoslavenskom pravu prosuđivat će se pitanje opsega naknade štete, zastare potraživanja itd.

Smatramo, stoga, da se ograničenja od primjene stranog prava (čija mjerodavnost je utvrđena pravilom *lex loci delicti commissi*), koja su predviđena za slučaj sudara brodova trebaju također primijeniti i u slučaju zagađivanja mora naftom kada je do zagađivanja došlo na teritoriju strane države. Iako će se kao mjerodavno primijeniti pravo te države, jugoslavensko pravo će se primijeniti na slučajeve i pitanja predviđena odredbom čl. 1006 ZPUP-a. Naravno, pod uvjetom da se radi o pitanjima koja kao takva postoje i u okviru upravnog odnosa izvanugovorne odgovornosti za štetu od zagađivanja. To će pitanje morati prosuditi nadležni sud.

Jedan od sljedećih slučajeva zagađivanja mora naftom, koji nije reguliran odredbama spomenute Konvencije, jest i slučaj zagađivanja do kojeg je došlo na otvorenom moru. Koje će pravo kao mjerodavno primijeniti jugoslavenski sud odlučujući o osnovanosti zahtjeva za naknadom tako nastale štete? Kolizijsko rješenje za sudar brodova na otvorenom moru ZPUP upućuje na mjerodavnost *legis fori*, tj. jugoslavenskog prava. ZRSZ u odredbi čl. 29, kao što smo vidjeli, regulira samo slučajeve deliktne odgovornosti za štetu nastalu na brodu na otvorenom moru, u kom slučaju upućuje na pravo državne registracije broda. Vidjeli smo da sličnu odredbu sadrži i ZPUP (čl. 996, st. 2). Kako se štetne posljedice zagađivanja mora naftom s brodova neće pojavljivati na brodovima već upravo izvan njih, princip, kojim se s ciljem da se utvrdi mjerodavno pravo poveznica državne pripadnosti broda koristi kao poveznica *locus delicti*, neće se moći primijeniti. Stoga smatramo da je kolizijskopravno rješenje izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu na otvorenom moru primjena *legis fori*, tj. jugoslavenskog prava.

Vidjeli smo da ZPUP *lex loci delicti commissi* prihvaća kada je riječ o sudaru brodova, kao opći princip. Međutim, od tog principa ZPUP predviđa izuzetke, a u korist primjene prava države čiju pripadnost imaju brodovi koji su sudjelovali u sudaru, ili u slučaju da se radi o brodovima koji imaju pripadnost različitih država čije je pravo međutim isto, u korist primjene odredbi tih prava.

Primjena prava države utvrđenog na temelju zajedničke državne pripadnosti brodova opravdana je samo u slučaju kada se radi o pravnom odnosu vezanom za tu jednu državu, dakle kada su zainteresirane osobe stranci.

⁴³ Vidi odredbu čl. 1006 ZPUP-a. O tome vidi MATIĆ, op. cit., str. 49.

Smatramo da do takvih slučajeva neće doći kod zagađivanja mora naftom s brodova. Stoga i primjena (analogna) navedenih izuzetaka od *lex loci delicti commissi*, nema svoju primjenu u ovoj domeni.

Dakle, na temelju navedenog, zaključujemo sljedeće. Izvanugovorna odgovornost za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom koja se prevozi kao teret, prosuđivat će se pred nadležnim jugoslavenskim organom

— prema jugoslavenskom pravu, kao *legis loci delicti commissi*, ako se šteta dogodila na teritoriju SFRJ;

— prema stranom pravu, kao *legis loci delicti commissi*, ako je šteta nastupila na području strane države. Primjena stranog prava odnosi se na sva pitanja izvanugovorne odgovornosti za štetu osim onih pitanja i slučajeva u pogledu kojih ZPUP odredbom čl. 1006 predviđa isključivu primjenu jugoslavenskog prava;

— prema jugoslavenskom pravu, kao *legis fori*, u slučaju da je do štete došlo na otvorenom moru.

S tim u vezi potrebno je osvrnuti se na još neka pitanja. Prije svega to je pitanje primjene principa favoriziranja oštećenog. Taj je princip ustanovljen ZRSZ-om kao kriterij izbora između dva alternativno određena mjerodavna prava: prava države u kojoj je izvršena protupravna radnja i prava države u kojoj je nastupila štetna posljedica.

Navedeni princip će veoma rijetko naći svoju primjenu u području građanske odgovornosti za zagađivanje mora naftom. Prije svega mjesto izvršenja štetne radnje bit će u velikoj većini slučajeva i mjesto nastupanja štetne posljedice, pa stoga ne bi bilo potrebno vršiti izbor između ta dva potencijalno mjerodavna prava. Ako je i mjesto štetne radnje dislocirano od mjesta nastupanja štetne posljedice, izbor između ta dva prava bi se, po našem mišljenju, trebao izvršiti na temelju principa favoriziranja oštećenog, ne zanemarujući pritom i druge okolnosti koje same po sebi proizlaze iz same prirode problema zagađivanja mora, koje dovode do toga da se kao pravo najbliže veze treba primijeniti pravo države na teritoriju koje su nastupile štetne posljedice, iako to pravo nije ujedno i ono najpovoljnije za oštećenika.

I, konačno, potrebno je osvrnuti se na još jedan problem. Što ako je štetu uzrokovao strani ratni ili javni brod? Kada smo govorili o području primjene Konvencije napomenuli smo da se njene odredbe ne primjenjuju na štete uzrokovane ratnim ili javnim brodovima (čl. XI). Dakle, ako do takve štete dođe, pitanje odgovornosti trebat će riješiti primjenom odredbi međunarodnog privatnog prava. No, u ovom konkretnom slučaju, Jugoslavenski sud ostao bi samo na prvoj stepenici procesnog karaktera i primjeni međunarodnog procesnog prava. Razlog tome je poseban karakter i status ratnih i javnih brodova u procesnom smislu. I prema stajalištu zastupljenom u jugoslavenskoj doktrini⁴⁴, a i zakonodavstvu⁴⁵ ratni i javni brodovi, pritom mislimo na brodove strane državne pripadnosti, izuzeti su od građanske jurisdikcije i uživaju pravo imuniteta. Takav je stav usvojen i mnogobrojnim

⁴⁴ VUKOVIĆ, Đ., *Izuzete od građanske jurisdikcije*, Zagreb 1981, str. 39, 43.

⁴⁵ S tim u vezi vidi odredbu čl. 869, st. 1, toč. 1. i čl. 1006, st. 1, toč. 1. ZPUP-a.

međunarodnim konvencijama⁴⁶. Stoga jugoslavenski sud o odgovornosti za naknadu štete uzrokovane zagađivanjem od strane stranog ratnog ili javnog broda neće ni odlučivati, pa je pitanje mjerodavnog prava ovdje sasvim izlišno.

2.2. Kolizijskopravno reguliranje izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora opasnim i štetnim tvarima s brodova

Materijalnopravne odredbe jugoslavenskog prava po pitanju izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom, kao opasnom i štetnom tvari s brodova, sadrži ZPUP u odredbama čl. 838—839⁴⁷. Radi se o šteti koju brod uzrokuje izlijevanjem ili izbacivanjem ulja (nafte) kao otpadnog tekućeg goriva itd.

Ovdje se radi, za razliku od prethodnog slučaja, o zagađivanju mora naftom koja se ne prevozi kao teret, već koja, naprimjer, služi kao pogonsko gorivo.

Veoma je važno, s tim u vezi, istaknuti da, kada je riječ o ovoj vrsti zagađivanja, nema odredbi međunarodnih konvencija kojima bi se pitanje odgovornosti za takvo zagađivanje mora unificiralo materijalnim pravilima. Stoga, pitanje izvanugovorne odgovornosti za zagađivanje mora naftom, u ovom konkretnom slučaju, treba rješavati primjenom pravila međunarodnog privatnog prava. Naravno, pod uvjetom da se radi o odnosu izvanugovorne odgovornosti za štetu kod koje je prisutan strani element.

Ni u ovom, kao ni u prethodnom slučaju, ZPUP ne predviđa posebno kolizijsko pravilo u pogledu izbora mjerodavnog prava. Prema tome i ovdje je potrebno konzultirati odredbu čl. 1012 ZPUP-a o popunjavanju pravnih praznina s ciljem da se iznađe odgovarajuće kolizijsko pravilo. S tim u vezi i ovdje će vrijediti sve ono što je rečeno o iznalaženju kolizijskog pravila za slučaj zagađivanja mora naftom koja se prevozi kao teret (vidi toč. 2.1).

3. ZAKLJUČAK

Jugoslavensko međunarodno privatno pravo nema izričitih kolizijskih pravila za poseban slučaj izvanugovorne odgovornosti za štetu nastalu zagađivanjem mora s brodova. Stoga će, odlučujući o takvom pravnom odnosu, nadležni jugoslavenski sud morati sam iznaći odgovarajuće kolizijskopravno rješenje da bi na temelju njega mogao utvrditi mjerodavno pravo u skladu s čijim materijalnim propisima će odlučivati o naknađivanju štete. Takvo kolizijskopravno rješenje moguće je formulirati analognom primjenom postojećih, pozitivnih kolizijskih pravila za izvanugovornu odgovornost za štetu. Radi se o kolizijskoj odredbi čl. 28 ZRSZ-a koja predstavlja opću odredbu o izboru mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost, kolizijskim odredbama čl. 1005 i 1006 ZPUP-a kojima se određuje mjerodavno pravo za

⁴⁶ Vidi VUKOVIĆ, op. cit., str. 29—48.

⁴⁷ O tome vidi: GRABOVAC, djelo u bilješci 39, str. 420—421.

naknadu štete uzrokovane sudarom brodova, kao i kolizijske odredbe čl. 228 ZOMZP kojom se određuje mjerodavno pravo za izvanugovornu odgovornost za štetu koju zrakoplov u letu nanese na zemlji.

Analognom primjenom spomenutih odredbi, posebno onih sadržanih u ZPUP-u i ZRSZ-u, kao i uvažavanjem ostalih općih načela jugoslavenskog međunarodnog privatnog prava, izvanugovorna odgovornost za štetu nastalu zagađivanjem mora naftom prosuđivala bi se u skladu s jugoslavenskim pravom (odnosno odgovarajućim odredbama ZPUP-a), kao *legis loci delicti commissi*, ako se šteta dogodila na teritoriju SFRJ ili, pak, ako su na teritoriju SFRJ nastupile štetne posljedice. Prema jugoslavenskom pravu, kao *legis fori*, prosuđivala bi se i odgovornost za štetu uzrokovanu zagađivanjem na otvorenom moru. Međutim, kada šteta, odnosno štetne posljedice zagađivanja nastupe na području strane države jugoslavenski sud bi pojedine elemente izvanugovorne odgovornosti trebao utvrđivati u skladu s pravom te strane države. Pritom treba voditi računa o posebnoj kategoriji pravnih pravila ZPUP-a, kojima je dat značaj pravila neposredne primjene time što se njihova primjena predviđa uvijek, pa i onda kada kolizijska pravila jugoslavenskog prava upućuju na primjenu stranog prava (čl. 1006 ZPUP-a). Ovo su samo načelno moguća kolizijskopravna rješenja izbora mjerodavnog prava za izvanugovornu odgovornost za štetu uzrokovanu zagađivanjem mora. No kako izričitog kolizijskog pravila nema, te kako okolnosti pojedinih slučajeva mogu biti veoma složene, konačno rješenje izbora mjerodavnog prava ovisit će o svakom konkretnom slučaju, s time da osnovni princip od kojeg treba poći mora biti uvijek *lex loci delicti commissi*.

Summary

TORTIOUS LIABILITY FOR MARINE POLLUTION DAMAGE CAUSED BY OIL FROM SHIPS: CHOICE-OF-LAW PROBLEMS

The problem of compensation for marine pollution damage caused by oil from ships becomes even more complicated in cases in which the legal relationship underlying the tortious liability for such damage is characterized by a foreign element, i. e., when more than one legal system is involved. Before a decision on compensation can be rendered in such cases, it is first necessary to establish which law shall be applicable for weighing the merits of the claim. Although the liability for oil pollution damage is governed by numerous international conventions containing unilateral substantive rules which exclude the choice-of-law problem, there is still a large number of cases outside the scope of these conventions which can be solved only by consulting the relevant choice-of-law rules. In this article the author attempts to determine whether Yugoslav legislation contains special choice-of-law rules for this specific type of tortious liability or whether the courts are forced to determine the applicable law on the basis of the conflicts principles involved in each individual case.

RADNICI — NEZAIBILAZAN SUBJEKT U SPREČAVANJU ZAGAĐENJA MORA OD STRANE BRODOVA

Dr. MARINKO Đ. UČUR, izv. prof.
Pravni fakultet u Rijeci

UDK 627.2-05:628.392:629.12
Izvorni znanstveni članak
Ur.: 5. 1. 1989.

Privredni razvoj brojnih djelatnosti, a pogotovo privrednih djelatnosti morskog tehnološkog, dostigao je zavidnu razinu u unapređenju i modernizaciji proizvodnje. Ona će sve više ovisiti o kadrovima kao nezamjenjivoj snazi sveukupnog društvenog i materijalnog napredka. Nemilosrdna konkurencija između uzroka zagađenja i onih koji to sprečavaju i djelomično saniraju, bez specijalno obučanih kadrova, bit će sve naglašenija.

Rad upozorava na ove elemente: kadrovsku strukturu, programe obrazovanja, promocije, permanentno usavršavanje i specijalizaciju kadrova, modernizaciju i proširenje kapaciteta u onim organizacijama koje će zapošljavati radnike na poslovima sprečavanja i saniranja zagađenja mora s brodova, organizaciju rada i radnog vremena i odmora, zaštitu na radu, nagrađivanje, i na druga pitanja ostvarivanja prava i zaštite prava radnika.

U posebnim glavama rada govori se o djelatnosti, kao determinanti kadrovske strukture i radnopravnog statusa, o radnim operacijama i zaposlenima u lukama, o mogućim projekcijama kadrova koji bi radili s opremom za čišćenje mora, jer od toga što bi sadržavalo opremu za čišćenje mora uveliko zavisi profil i broj radnika koji bi radili na tim poslovima. Na plovnom objektima rad s uređajima obavljaju radnici na ovim poslovima: prihvatanje i odvajanje voda s brodova, protupožarna zaštita i ekološka zaštita. Posebni su problemi vezani za radno vrijeme. Karakteristiku ovih odnosa čini i način angažiranja kadrova, mjesto rada i nužnost permanentne obuke u koordinaciji i subordinaciji.

Izučavanje ovih pitanja zahtijeva istraživanje u konkretnoj organizaciji.

1. UVOD

Rad i život uz more i na moru stalan su izazov u zadovoljavanju čovjekovih potreba, koordinacije i koegzistencije sve brojnijih subjekata u tim odnosima. Čovjekove proizvodne mogućnosti u tome imaju primarnu ulogu. Međusobne uzročno-posljedične veze i aktivnosti potreba i sposobnosti su

izrazite: novostvorene sposobnosti utječu na razvijanje novih potreba, a one, povećane, djeluju na stvaranje još većih i svestranijih mogućnosti.

Privredni razvoj brojnih djelatnosti, a pogotovo privrednih djelatnosti morske tehnologije, dostigao je zavidnu razinu u unapređenju i modernizaciji proizvodnje. Ona će sve više ovisiti o kadrovima kao nezamjenjivoj snazi sveukupna društvenog i materijalnog progressa.

U okviru ovog rada to se prvenstveno odnosi na one kadrove koji će određene radne operacije obavljati u sprečavanju zagađenja mora od brodova u najširem smislu riječi. Nemilosrdna konkurencija između uzroka zagađenja i onih koji to sprečavaju i djelomično saniraju bit će, bez specijalno obučanih kadrova, sve izraženija. Sve promjene koje uzrokuje primjena znanosti, uvođenje nove tehnike i tehnologije i tehnički progres neminovno izazivaju promjene u kvalifikacionoj, profesionalnoj i socijalnoj strukturi zaposlenih radnika u onim organizacijama koje obavljaju djelatnost sprečavanja i saniranja zagađenja mora s brodova.

Kao osnova za detaljnije izučavanje pojedinih pitanja, u ovom se radu pokušava naznačiti koji sve elementi moraju biti konstatirani i analizirani kada je riječ o radno-pravnom i socijalno-pravnom, te kadrovskom aspektu u sprečavanju i saniranju zagađenja mora s brodova.

To su, između ostalih, i ova:

- kadrovska (odgovarajuća) struktura,
- programi obrazovanja, promocije, relativnosti i permanentnog usavršavanja i specijalizacije kadrova,
- modernizacija i proširenje kapaciteta u onim organizacijama koje će zapošljavati radnike na poslovima sprečavanja i saniranja zagađenja mora s brodova,
- organizacija rada i radnog vremena i odmora,
- zaštita na radu,
- nagrađivanje i druga pitanja ostvarivanja prava i zaštite prava radnika o kojima se u ovom radu govori.

Neosporno je da to treba temeljiti i na pokazateljima o razvoju morskog brodarstva, o kapacitetima lukâ Kupar, Pula i Rijeka, prvenstveno, o domaćim i stranim brodarima koji ove luke koriste, i drugom.¹

S druge pak strane trgovačka mornarica svijeta raste i modernizira se.

Na dan 31. XII. 1987. godine radne organizacije morskog brodarstva SR Hrvatske zapošljavale su 13.044 radnika.² Na brodovima rade stručno osposobljeni kadrovi (zapovjednici, I, II. i III. časnik palube, radiotelegrafisti,

¹ Za razdoblje 1981—1985. godine u SR Hrvatskoj bilo je planirano 112 brodova, a izgrađeno i nabavljeno 49 ili samo 43,8 %. Planirano je 881.900 BRT, a ostvareno 562.615 ili 63,8 %. Na dan 31. XII. 1985. godine morsko brodarstvo SRH raspolagalo je s 253 broda, s 1.865.543 BRT. Te godine 63 % naših brodova bilo je starije od 15 godina. »Planira se u razdoblju 1986—1990. godine izraditi 63 broda sa 617.075 BRT.« Informacija o problematici pomorskih kadrova u SRH, Sindikat radnika u morskome i riječnome brodarstvu, lukama i pristaništima SRH, Rep. odbor, Rijeka, svibanj 1988, str. 6 i 7.

² Isto.

vođe palube, tesari, kormilari, mornari i upravitelji stroja, I, II. i III. časnik stroja, vođa stroja, mehaničari, čistači stroja, električari, konobari, kuhari i drugo pomoćno osoblje). Postavlja se pitanje da li u okviru okvirmog i izvedbenog obrazovnog programa obrazujemo potrebne i deficitarne kadrove, pa i za poslove i zadatke sprečavanja i sanacije zagađenja mora s brodova. Na drugoj strani na evidencijama za zapošljavanje sve je više nezposlenih.³

Kada se ovome dodaju i druge specifičnosti, onda treba istaći da će biti sve izraženija konkurencija sposobnosti prilikom zasnivanja radnog odnosa ali i odabir prema posebnim uvjetima (naročito zdravstvenim) jer će radno vrijeme, odmori, radne operacije i uvjeti rada u cjelini zahtijevati sve više napora od tih radnika.

Direktni »partner« ovim organizacijama i radnicima jesu luke i lučki radnici i one organizacije i njihovi radnici koji obavljaju direktno i indirektno određene lučke operacije pa i one koje se tiču zagađenja mora i čišćenja mora od zagađenja i sanacije tog zagađenja.⁴

U lukama je još uvijek tehnologija u odnosu na svjetsku zaostala, zastarjela je lučka oprema, a posebno tehničko-pretovarni kapaciteti i prekrcajna oprema. Izraziti su i nedostaci u organizaciji rada.

Pomorsko brodarstvo i morske luke direktni su sudionici procesa o kojima ovdje govorimo. Pomorski brodari i luke uvode i nove tehnologije (kontejnerski terminal u luci Rijeka s novom operativnom obalom, novom dizalicom za kontejnere, primjenom kompjutorizacije u cjelokupnoj informatici i drugo). Brodarske organizacije nabavljaju kontejnerske i polukontejnerske i RO-RO brodove. Međutim, uza sve to treba nezamjenjiva čovjekova ruka, znanje i svijest o sebi, o svojim potrebama i općeljudskim interesima, o zdravoj okolini, o zdravom moru.

Taj nezamjenjivi faktor izučavamo i na brodu i na kopnu s ovim karakteristikama:

- kadrovska struktura,
- problemi osposobljavanja radnika pomoraca i radnika u lukama,
- uvođenje u posao i adaptacija na radnu okolinu,
- problemi specifične (posebne) zaštite na radu i smanjenje broja ozljeda na radu i prevencija invalidnosti u širem smislu,
- radne operacije vezane za pristajanje, sidrenje i zaštitu brodova, ukrcavanje i iskrcavanje putnika i robe, uskladištenja i ostala manipulira-

³ Isto, str. 14 i dr. U SRH na dan 31. XII. 1987. godine bilo je ukupno 2.058 radnika pomorskih zanimanja koji su tražili zaposlenje.

⁴ »Luke Hrvatske u 1987. godini ostvarile su pretovar robe od 12,892.211 tona. Radi se o uvozu, izvozu, razvoju, a i o tranzitnom prometu. Luke Hrvatske su izmanipulirale u 1987. godini 54.572 TEU kontejnera, dok je kontejnizirane robe izmanipulirano 328.190 tona. Po vrstama tereta od ukupnog prometa, najveći količinski promet ostvaren je kod rasutog tereta. Generalnog tereta bilo je 3,6 milijuna tona ili 536.859 tona tekućeg tereta. Kod rasutih tereta evidentiran je manji promet željezne rude i uglja, te starog željeza. Povećan je izvoz umjetnog gnojiva i žive stoke. Povećan je pretovar drva u tranzitu.« Poslovni rezultati po grupacijama za 1987. godinu, Mat. Rep. odbora Sindikata (kao pod 1), Rijeka, svibanj 1988.

- nja robom; posebni problemi proizvodnje, oplemenjivanja i dorade robe i druge operacije koje su u međusobnoj (tehnološkoj) vezi,
- obučenosť za rad sa svim vrstama tereta (generalni, rasuti, tekući, opasni, s drvetom i dr.); na terminalima, u silosima, skladištima, operativnim obalama i otvorenim površinama uz obale, s različitom mehanizacijom i sl.,
 - značaj permanentnog obrazovanja za rad »na moru i uz more«,
 - racionalizacija (promjene u organizaciji rada, u upravljanju i u korištenju postojećih tehničkih uređaja, pojednostavljenje operacija i sl.) i specijalizacija svih elemenata rada,
 - druga nezaobilazna pitanja kada je riječ o kadrovima, njihovom radu i radno-pravnom statusu.

2.

DJELATNOST — DETERMINANTA KADROVSKE STRUKTURE I RADNO-PRAVNOG STATUSA

U strukturi ukupnog lučkog prometa bitna komponenta jest i tzv. »pravac kretanja robe«: unutrašnji i međunarodni promet, i u istovaru i u utovaru, a posebno u izvozu odnosno uvozu ili tranzitu kako domaćim tako i stranim brodovima.⁵

Kada se analizira rad u luci Koper onda valja zaključiti da raste promet roba u uvozu i u tranzitu. Radi se o proizvodima metalurgije, cementa, žita i žitnih proizvoda, ali raste (iako manje) i promet ugljena, obrađenog i neobrađenog drveta, rude i koncentrata i nemetala.

Luka Rijeka, od ukupnog prometa roba preko svih luka Jugoslavije, ostvaruje 56 % u 1983. godini, 55 % u 1985. godini, 51 % u 1986, oko 55 % u 1987. godini, ili više od polovine ukupnog prometa. Luka Koper je 1985. godine pustila u promet rad novog terminala za rasute terete. Značajan udio u ukupnom prometu ima i promet kontejnera koji se odvija preko najsvremenijeg kontejnerskog terminala.

Luke nastoje, uz angažiranje transportne tehnologije i primjene novih znanstvenih spoznaja, pružati sve kvalitetnije usluge. To se naročito vidi u sve većem ostvarenju prometa kontejnera preko naših luka, koje imaju suvremeno opremljene kontejnerske terminale. Luci Koper, našoj najznačajnijoj kontejnerskoj luci, pripada oko 55 % kontejnerskog prometa, a luci Rijeka 36 %.

Cjelokupna lučka djelatnost determinira kadrovsku strukturu, ali direktno utječe i na zagađenje ne samo lučkih objekata i infrastrukture već i mora. To se posebno odnosi na izvoz (proizvoda metalurgije, gnojiva, građevnog i mineralnog materijala, drva, cementa, ugljena, nafte i naftnih derivata i osta-

⁵ Vidi analizu poslovanja i ekonomskog položaja lučkih radnih organizacija u 1987. godini u izdanju Privredne komore Jugoslavije, udruženja saobraćaja, grupacija morskih luka, Koper, travanj 1988. godine.

lih roba), ali i uvoz (ugljena za koksiranje, nafte i derivata, ruda i koncentrata nemetala, proizvoda metalurgije, drva i gnojiva) te tranzit (istih roba, u prekrcaju rasutog tereta, drva, generalnog tereta, umjetnih gnojiva i dr.) gdje sudjeluju brojni radnici koji, što direktno što indirektno, mogu sprečavati zagađivanje mora.⁶

3.

RADNE OPERACIJE I ZAPOSLENI U LUKAMA

Posebnu pažnju i analizu zavređuje pitanje da li je čovjek glavni faktor u veličini kapaciteta s već instaliranim uređajima, jer je vrlo značajno radi li se 3,7 sati ili pet, odnosno sedam sati. Isto vrijedi i za rad u jednoj, dvjema ili trima smjenama kao i za kontinuirani rad na uređajima s instaliranim kapacitetima. Operativne obale, lučki teritorij, alkvatoriji, sidrišta i lučka mehanizacija postoje, ali postoji i čovjek koji na njima i s njima radi. Od radnika se traži brži utovar — istovar, odnosno što kraće zadržavanje tereta u lukama, kao i što brži obrt brodova, vagona, kamiona i dr. To direktno utječe i na zagađenost.

3.1. *Zaposleni radnici* u lukama nezaobilazan su činilac svih tih odnosa.

Luka Rijeka ima 36,9 % ukupno zaposlenih u svim jugoslavenskim lukama, a luka Koper 12,7 %. Broj zaposlenih određuje mnogo faktora: veličina lučkih operacija, koeficijent iskorištenosti radnog vremena, tehnička opremljenost, rad i drugo.

U strukturi zaposlenih najveći udio otpada na KV i NKV radnike. Prosječna starost zaposlenih u luci Rijeka je 40 godina. Fluktuacija je i dalje izražena, iako je ona u luci Rijeka 0,02 koeficijent dolaska, odnosno 0,07 koeficijent odlaska. Luka Koper ostvarila je 4,060.483 sata u 1987. godini a luka Rijeka 11,775.809. Od toga je u luci Koper: po normi 1,754.336 i po »režijik« 1,416.064, prekovremeno 234.054, bolovanja do 30 dana 273.802 i godišnjeg odmora 381.227 sati. U luci Rijeka je u normi 8,648.929, prekovremeno 1,220.193, bolovanja do 30 dana 544.432 i godišnjeg odmora 1,362.255 sati.⁷

Kod 1.816 prosječno zaposlenih radnika u luci Koper 1987. godine, prosječni osobni dohodak mjesečno iznosio je 305.823 dinara, a u luci Rijeka, 5.372 zaposlena, prosječni osobni dohodak u 1987. godini bio je 254.316 dinara.⁸

U luku Rijeka prispjelo je 8.780 brodova s 4,279.000 NRT 1960. godine, a 1970. 8.616 brodova, odnosno 1980. godine 6.076 brodova sa 10,560.000 NRT.⁹ Posao obavi veliki broj radnika koji moraju ispunjavati unaprijed propisane

⁶ Luke Sjevernog Jadrana prekrcale su 1987. godine 10.278 tona razne robe, što je 51,4 % od ukupno prekrcane robe jugoslavenskih luka te godine — kao u bilješci 5, str. 24.

⁷ Kao u pozivnoj bilješci, str. 30—37.

⁸ Isto, str. 154.

⁹ Luka Rijeka, Promet, 1981.

uvjete za rad na određenim radnim mjestima.¹⁰ No, i uza sve to česte su ozljede na radu koje se događaju ručnom manipulacijom; »slobodnim padom« tereta, prilikom kretanja (pokliznuća) zbog nesreća izazvanih oštrim predmetima, padom u otvore, na stepeništu itd. Najčešće su nezgode kod početnika odnosno kod radnika sa stažom do godinu dana, a naročito kod radnika bez ikakvih kvalifikacija.¹¹

Ozljede će biti veće ako se ne bude povećavala kvalifikaciona struktura jer, u konkurenciji da se izvrši što više lučkih operacija, dolazi i do zanemarivanja mjera i sredstava zaštite na radu, a utvrđena organizacija rada se često zaobilazi.

Imajući u vidu da je luka mjesto i oblik jedinstva tehničko-tehnološke cjeline i integralnog jedinstva, nužno je »živi rad« vrlo precizno, izučeno i organizirano koristiti jer operacije utovara, istovara i skladištenja tereta, posebno tzv. komadnog tereta, oduvijek su predstavljale »usko grlo« transporta. Nakon toga stizali su i brojni problemi, pa i oni vezani za veću zagađenost mora, što s brodova direktno što od tih lučkih operacija.

Suvremena tehnička sredstva za manipuliranje i transport, kao i suvremena organizacija rada, u tome puno pomaže. Radi se prije svega o paletizaciji, kontejnerizaciji, LACH-sistem, RO-RO i drugi.¹²

No, sve to treba da prate i drugi elementi, jer snagu organizacije udruženog rada čine harmonija, izgrađenost i organiziranost kadrova. Naznačimo da će potpunija kadrovska funkcija zahtijevati analizu i stalno usavršavanje ovih elemenata: sistematizaciju radnih mjesta, dijagnoze stanja u OUR-u, projektiranje profila stručnosti, definiranje potrebe za kadrovima, planiranje obrazovanja kadrova, praćenje razvoja i napredovanja kadrova, praćenje fluktuacije kadrova, izgradnju sistema vrednovanja rada i stimulativne raspodjele osobnih dohodaka, obrazovanje, osposobljavanje, usavršavanje i pre-kvalifikacija kadrova, mjerenje doprinosa kadrova, analizu reizbornosti i rotacije kadrova, kulturno uzdizanje kadrova, brigu o zdravlju i rekreaciji i permanentno učenje za ostvarivanje suštine radnog odnosa.

Na taj način sve bliže će se biti znanstveno-tehničkoj revoluciji čija se osnovna značajka »očituje u tome što fizičku funkciju čovjeka zamjenjuje mehanizacija, a njegovu intelektualnu funkciju zamjenjuje automatizacija (kibernetika i kompjutor). To iziskuje korjenite promjene u strukturi radne snage, kao i u položaju radnog čovjeka u društvu, stupanj stručnosti radnog potencijala u cjelini pomjera se na sve viši nivo«.¹³

¹⁰ Tako, npr. za pregradnika LTR traži se visoka kvalifikacija (ispit za VKV radnika, poznavanje mjera zaštite na radu, ispit za vinčman-mantistu, radno iskustvo 2 godine kao LTR); a LTR podijeljeni su prema kategorijama s visokom, višom, KV LTR i LTR PK, LTR NK, pa onda za pomoćnog LTR, skladištara itd. — prema Pravilniku o organizaciji i sistematizaciji poslova i zadataka — uvjeti za popunjavanje poslova i zadataka; OOUR »Pogon Rijeka« RO »Luka« Rijeka, kolovoz 1980. godine.

¹¹ Podaci — Luka Rijeka: analiza korištenja radnog vremena.

¹² Vidi detaljnije Ratko ZELENKA, Međunarodna špedicija u Jugoslaviji, Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1978.

¹³ Isto, str. 69.

4. MOGUĆE PROJEKCIJE KADROVA KOJI BI RADILI S OPREMOM ZA ČIŠĆENJE MORA

Ozbiljnija i potpunija istraživanja zahtijevala bi konkretniju sugestiju o tome koji kadrovi bi bili potrebni za rad s opremom za čišćenje mora.

Područje (mjesto rada i radnih operacija) bilo bi daleko šire od, uvjetno rečeno, sjedišta organizacije u kojoj bi oni zasnivali radni odnos. To bi bilo područje Sjevernog Jadrana, a i šire.

Od toga što bi sadržavalo opremu za čišćenje mora zavisi i profil a i broj radnika koji bi radili na tim poslovima. Neosporno je da će se raditi na plovnim objektima i s opremom koja se može na taj objekt instalirati pa će se na ovome zapošljavati dvije grupe radnika: radnici koji moraju biti posada plovnog objekta po propisima koji važe u toj oblasti, i radnici koji će najdirektnije raditi s opremom za čišćenje mora. Moguće je da će te radne operacije biti izvođene na većim ili manjim plovnim objektima, pa će i to određivati spomenutu kategoriju.

Na opremi i uređajima za čišćenje mora moraju prvenstveno raditi radnici određenih kvalifikacija, stručni za rad s tom opremom i uređajima, ali i osposobljeni za čišćenje mora.

Kako će se oprema s jednog plovnog objekta na drugi plovni objekt moći prenositi, radnici će na ovim poslovima biti raspoređeni, u pravilu, na poslove i radne zadatke čišćenja mora, a izvođenje posla na jednom ili drugom plovnom objektu nema karakter raspoređivanja radnika u radno-pravnom smislu.

Uz radnike koji te radne operacije direktno obavljaju, mogu na plovnom objektu raditi i radnici posebnih stručnosti, specijalisti za rad u priručnom laboratoriju npr., i drugi.

Kako naše obrazovne institucije najvjerojatnije neće u svojim izvedbenim obrazovnim programima predviđati i ovako »specijalističko« obrazovanje radnika za rad na plovnim objektima za čišćenje mora, to će u onim organizacijama udruženog rada koje budu obavljale te poslove biti nužno provoditi svojevrsan postupak uvođenja u posao i nešto specifičniju edukaciju i pripremu tih radnika. Dio tog »uhodavanja« i uvođenja u posao morao bi se obaviti u onim organizacijama koje već obavljaju te poslove.

Prilikom utvrđivanja posebnih uvjeta potrebnih za obavljanje ovih poslova i radnih zadataka, valja imati na umu da će se raditi na takvim poslovima koji zahtijevaju ne samo posebnu obučenost već i posebne zdravstvene uvjete zbog primjene posebnih mjera zaštite na radu (npr. rad sa zaštitnim branama, s uređajima za dizanje i spuštanje u more i sl.).

Na plovnim objektima rad s uređajima obavljaju radnici na ovim poslovima:

- prihvata uljnih voda s brodova,
- protupožarna zaštita,
- ekološka zaštita.

Radi se s ugrađenim pumpama i uz tankere za prihvata uljnih otpada. Radi se i na površinskom čišćenju mora.

Poslovi spadaju u grupu stručnih, pa ih mogu obavljati samo radnici

osposobljeni za rad sa sredstvima za čišćenje zagađenog mora uljnim polucijama (prolijevanjima) i to za obavljanje radnji vezanih uz to.

U tijeku trajanja radnog odnosa potrebno je permanentno educiranje i to prvenstveno iz ovih oblasti:

- upoznavanje s uljnim zagađenjima,
- regulativa (međunarodna i nacionalna) iz oblasti zaštite i sprečavanja zagađenja mora s brodova i inače,
- finansijski aspekti zagađenja mora,
- mjere za sprečavanje zagađenja,
- izrada planova akcija u slučaju velikih uljnih izljeva i način suradnje organa i organizacija pa i susjedne Italije,
- mjere i sistemi za dojava i intervencije,
- metode i sistemi za čišćenje u slučaju zagađenja,
- analiza nesreća koje se dogode u zagađenju mora, i drugo.

Jedan broj radnika radio bi na stanicama za prihvatanje balastnih voda s tankera, u skladu s međunarodnom konvencijom »MARPOL 73/78«. Naime, ova konvencija obavezuje luke za pretovar nafte, remontna brodogradilišta, kao i ostale luke za međunarodni promet da imaju uređaje za prihvatanje i obradu balastnih i zauljenih voda.

Istaknimo da je rad na tankerima, koji su opremljeni najmodernijim navigacijskim uređajima, prvenstveno rad na plovnom objektu koji mora imati svoju posadu, ali s tankerima isključivo za balastnu vodu (voda ne dolazi u kontakt s naftom), sa separatorima (gravitacijskim) za odjeljivanje ulja od vode radili bi posebno obučeni radnici.

Naročitu pažnju treba posvetiti sprezi pomoraca na svim plovnim objektima i radnika koji rade na sprečavanju i čišćenju mora od zagađenja. U prvi plan dolazi preventiva, kao svakodnevni posao (praćenje svih brodova koji plove teritorijalnim vodama, snimanje iz aviona u slučaju zagađenja, stalna pripravnost ljudi i opreme i sl.).

Gradit će se i nova sredstva kojima se intervenira: remorkeri, brane, skimeri, rekuperatori i sl.

5.

NEKI PROBLEMI ORGANIZACIJE I RADNOG VREMENA

Radnici koji će rukovati opremom u slučaju zagađenja i koji će intervenirati kada je potrebno, najveći dio radnog vremena neće biti aktivni. Za to vrijeme je neophodno raditi druge poslove i radne zadatke, jer tzv. »pripravnost na radnom mjestu« i »režija« ili »čekanje« ne bi bili u interesu ni organizacije ni radnika. Zbog toga treba planirati takvu organizaciju rada i radnog vremena da radnici rade i druge poslove i radne zadatke u toj organizaciji za koje su obučeni. U svijetu već postoje takva rješenja. Npr. u Marseilleu, u dijelu luke Port de Bonc, nalazi se vatrogasni odjel za cijelo područje luke Marseille. Vatrogasno osoblje, osim za intervencije gašenja po-

žara, osposobljeno je da rukuje opremom u slučaju zagađenja kao i da intervenira kada je potrebno.¹⁴

Radilo bi se jednokratno, dvokratno, u smjenama i bez smjena, a i kontinuirano danonoćno i svakim danom u godini.

Jedan dio poslova obavljao bi se samo danju.

6.

NEKI PROBLEMI »OPISA I POPISA« POSLOVA

Radne operacije su vrlo heterogene ali specifične i specijalističke. Radi se u čamcima, brodovima i drugim plovnim objektima (gliserima, npr.) radi razvlačenja brana, opasivanja uljnih mrlja i drugih zagađenja, skupljanja brana i dr.

Rukovanje branama je posebna operacija: uzimanje brana iz skladišta, ukrcavanje brana na kamion, iskrcavanje brana iz kamiona, spuštanje brana u more a, nakon što se operacija obavi, treba istu operaciju povratnim redom obaviti. Ako se pak radi o rukovanju branama s plovnog objekta, onda je to još izrazitije u specifičnim radnim operacijama. Potrebno je opasati branama uljne (i druge) mrlje i pomoću skimera skupiti ulje s površine.

Poseban proces je odlaganje sakupljenog ulja u tankove plovnog objekta (najčešće tankera) koji služe kao spremišta za sakupljeno ulje pri postupku čišćenja u slučaju zagađenja.

Poslovi specijalista su: meteorološki, laborantski, radiotelegrafski, služba obavještavanja i dr.

U lukama će raditi radnici s ekipama na poslovima i zadacima za prihvatanje balastnih i zauljenih voda s brodova.

Rad se odvija pod kontrolom.

Radnu operaciju priprema, vodi i koordinira radnik rukovodilac grupe.

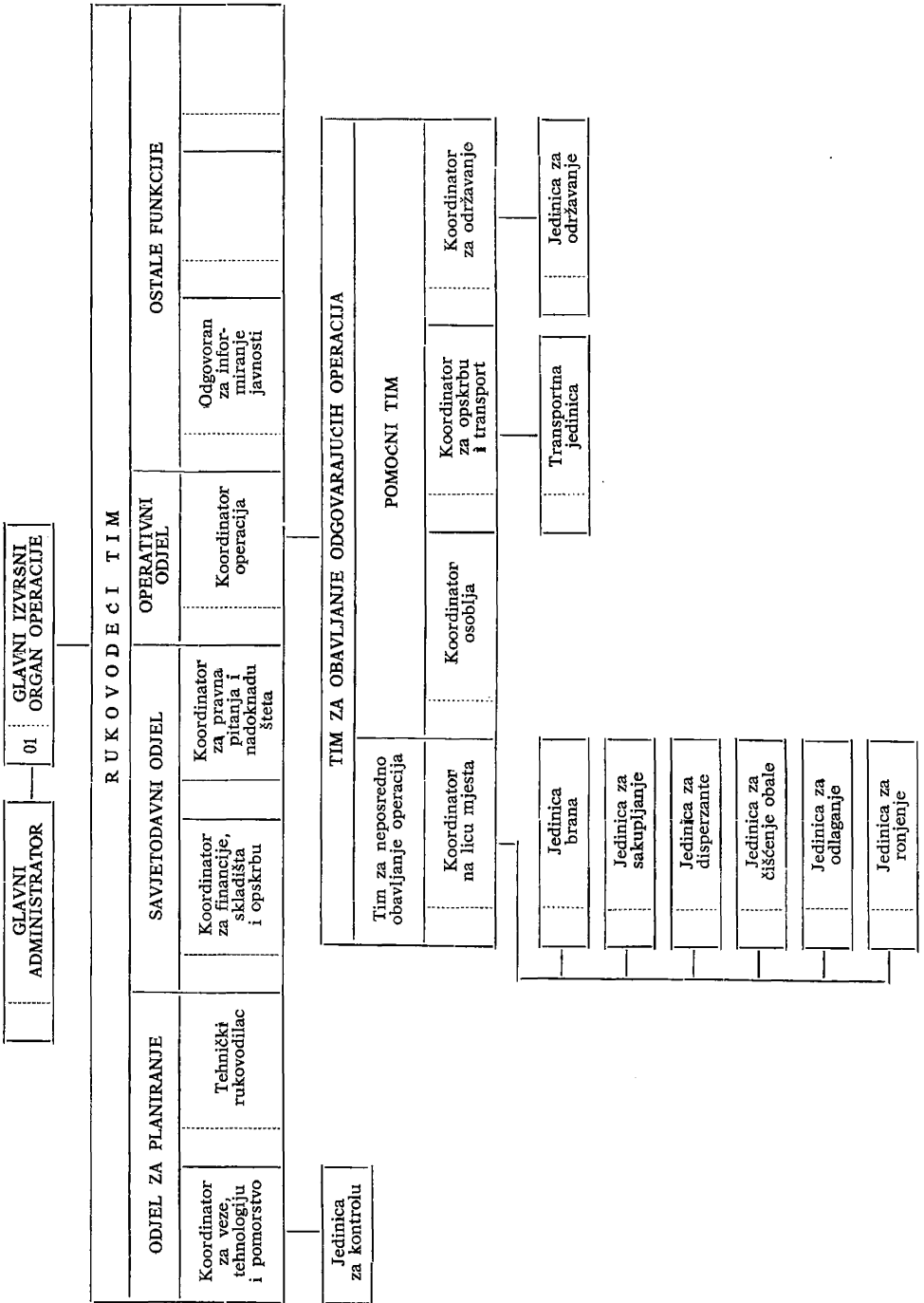
Dio »standardnih poslova« obavljaju vozači, radnici bez kvalifikacija i drugi »pomoćni« radnici koji su neophodni radi manipuliranja opremom i dr.

U samoupravnim općim aktima organizacije u kojoj se ova djelatnost odvija, treba predvidjeti »polivalentna« radna mjesta pa i s tzv. dvojnim zanimanjima.

Multidiscipliniranost i radnu »širinu« profila radnika koji rade na ovim poslovima određuje odgovornost za njihovo obavljanje gdje je potrebno znanje, stvorena ekonomska sredstva i planski i organizirano korištenje uvjeta za kvalitetnu zaštitu mora (kapitalnog izvorišta hrane, energije i drugih sirovina).

Radnici »širokog spektra« moraju poznavati biocenuzu i zoocenuzu mora, suvremenu tehnologiju za zaštitu mora od zagađenja i prihvate brodova, utjecaj pojedinih zagađivača, a posebno brodova koji u Riječki zaljev dolaze, sidre ili odlaze, a i ostali dio Sjevernog Jadrana.

¹⁴ Prema posebnom izvještaju s tečaja »MEDIPOL 82« održanog u Marseilleu — u: mr. Margita MASTROVIĆ, dipl. inž. kem., savjetnik za ekologiju u Zavodu za prostorno planiranje i zaštitu čovjekove okoline, na čijoj se svrsishodnoj stručnoj pomoći i ovim putem zahvaljujem.

Kada se usporedo izučavaju radno-pravni odnosi radnika u pomorstvu u lukama i u ovoj specifičnoj oblasti onda je to prvenstveno zbog organske veze njihova rada i rezultata rada te rada i direktnih uzročno-posljedičnih odnosa u kojima se djelatnost morske tehnologije nalazi. I u Sjeverni Jadran ulaze brodovi svih zastava na kojima rade pomorci svih država svijeta. Njihova obučenosť i radni moral pa i odnos prema moru su različiti. Navodno, u svijetu ima 1,3 milijuna pomoraca. Njihove vrijednosti kvaliteta u pomorskoj plovidbi su nepoznate kao i njihov moral, savjest i odgovornost.

Jednako je i s radnicima u lukama. Oni što direktno rade na čišćenju zagađenog mora najbolje vide što je čuvanje, sprečavanje i manje ili veće smanjenje mogućeg zagađenja. Nažalost, najčešće je u pitanju ispuštanje nafte u more: slučajno, otpustom, s kopna, prirodnim prokopanjem, atmosferskim isparavanjem i na drugi način. Međutim, do toga dolazi i zbog požara, nasukavanja brodova i sl.

Stalna kontrola je neophodna i zbog onih nekorektnih brodara (bolje reći pomoraca na njihovim plovničkim objektima) koji »svjesno« ispuštaju balastne vode na otvorenom moru.

To bi zahtijevalo daleko veću opremu i veći broj izvršilaca.

U rasporedu rada može se koristiti i takva »distribucija« kadrova da radnici jedno vrijeme vrše obilazak akvatorija, a drugi dio da rade, po potrebi, u skladišnim prostorima u luci ili na za to određenim mjestima za prihvat ulja i balastnih voda.

Zbog specifične djelatnosti, za njeno realiziranje moraju se imati u vidu ove funkcije:

- funkcija tehničko-komercijalne djelatnosti,
- funkcija kadrovsko-pravne djelatnosti,
- financijsko-računovodstvena funkcija,
- znanstveno i razvojno-istraživačka funkcija.

Obavljanje pojedinih poslova dijeli se u načelu na preventivu i na čišćenje mora i obala, ali i na prihvat brodova i primarnu obradu otpadnih ulja s brodova.

U pojedinim organizacijskim dijelovima radit će radnici na izradi rješenja za montažu i montažu plivajućih brana, vršiti kemijska ispitivanja za potrebe čišćenja, ispitivanje porijekla zagađenja, fizikalno-kemijska istraživanja i druga.

7.

NAČIN ANGAŽIRANJA KADROVA

Kadrovi u OUR-u, koji bi bio registriran za obavljanje ove djelatnosti, bili bi angažirani na nekoliko godina.

Prvo, izvor kadrova valja potražiti u OUR-ima koji imaju svoje sjedište upisano u registar Okružnog privrednog suda u Rijeci, koji već sada osposobljeno rade na poslovima i zadacima zaštite čovjekove okoline, a time i na očuvanju sprečavanja i smanjenju zagađenja mora.

Drugo, jedan broj radnika bi se nakon usmjerenog obrazovanja ili drugih organa i organizacija angažirao na poslovima operativne preventive (u ovisnosti o novoj opremi, mehanizaciji, uređajima i sl.).

Treće, kako će se u okviru »osnovnih« poslova obavljati operativni i pomoćni poslovi (održavanja, mehaničko-fizikalno-kemijski laboratorij, čišćenje, transport) to će ovaj »profil« radnika biti angažiran iz drugih OUR-a.

Konačno, na određeni način, pa i u dopunskom radnom odnosu, bio bi angažiran određeni broj radnika za znanstveno-istraživačku djelatnost. Bez obzira na to o kojoj se kategoriji radnika radi, nužan je apsolutni angažman svakog zaposlenog da se uključi u aktivnosti zaštite, očuvanja, sprečavanja i umanjenja zagađenja mora.

Kadrovi moraju raditi brzo, hitno intervenirati. To se mora imati u vidu i pri njihovu obrazovanju i uvođenju u posao nakon pažljiva odabira onih koji znaju i hoće da obavljaju te poslove. Dapače, moraju posjedovati visoku razinu odgoja za zaštitu čovjekove okoline u najširem smislu riječi.

Nužna je spretnost, izražena vještina u radu: posebno kod onih radnika koji dolaze na odredište i poduzimaju mjere čišćenja, koriste odgovarajuću opremu i sl.

Utvrđivanje potrebnog staža, što ga mora posjedovati radnik, treba biti s ciljem da ovi radnici moraju biti i s određenim iskustvom.

Brojni programi usmjerenog obrazovanja, nažalost, nisu u stanju provesti edukaciju budnosti, koordiniranog rada i visokog stupnja ljudskog morala i savjesti, požrtvovnosti i odricanja, ali će odluke o izboru kadrova moći zamijeniti neke od tih elemenata.

8.

MJESTA RADA

Radnici će radne operacije obavljati na moru i kopnu: na plovnim objektima (tehničko plovilo za prihvat otpadnih ulja s brodova), na tehničkim plovilima za preventivnu zaštitu i dežurstvo prilikom manipulacije na brodovima opskrbljenim plivajućim branama, na tehničkim plovilima za čišćenje morske površine bez vlastita pogona (skimer), na čamcima opskrbljenim motorima, na kamionima, cisternama, na crpkama i na kompresorima, s radio-opremom i u skladištima, radionicama i laboratorijima.

Mjesto rada određuje brojne sadržaje radnog odnosa. Međutim, bez povezanih poslova svih izvršilaca ne može se govoriti o organizacijskoj funkciji, kao skupu povezanih mjesta, bolje reći poslova, koji čine jedinstvenost u izvršenju ukupnog zadatka.

Organizacijom rada precizno se određuju pojedini poslovi: »preventiva, čišćenje mora, kemijsko i mehaničko čišćenje, prihvat i obrada otpadnih ulja, održavanje, transport i skladišta i dr.« i mjesta njihova izvršavanja.

9.

NUŽNOST PERMANENTNE OBUKE

Nije problem kod relativno čestih ali manjih zagađenja mora i morske obale mineralnim uljima. Posljedice se i s manjom opremom i ljudstvom mogu sanirati. Međutim, kod izljeva većih razmjera, do kojih dolazi uslijed havarija brodova i instalacija na kopnu, zbog sudara, nasukavanja i sl., rezultati su manje povoljni, između ostalog i zbog nedovoljnog broja obučenog i pripremljenog kadra, koji može sudjelovati u akciji čišćenja, spašavanja, gašenja eventualnih požara i sl.

Dobro osposobljen kadar u stanju je brzo intervenirati, jer do katastrofe dolazi iznenada i do nje može doći u svakom trenutku.¹⁵

Nadalje, radnici na ovim poslovima moraju se permanentno obučavati i zbog različitih okolnosti u kojima rade (loše vrijeme, mnogo sudionika u akciji, emocionalni faktori) i zbog brzine akcije koju treba izvršiti, a i zbog stalnog usavršavanja opreme s kojom se radi.

Jedan dio kadrova trebalo bi angažirati u dopunskom radnom odnosu, jer nije potrebno za sve profile zasnivati stalni radni odnos, budući da takvih, već obučanih, ima u drugim organima i organizacijama.

Jedan broj radnika radio bi i s radnim vremenom kraćim od punog radnog vremena. Ovdje se prvenstveno misli na angažiranje ronilačkih ekipa radi otkrivanja mjesta curenja kod havarija tankera ili brodova, pomoć kod prekrcaja mineralnih ulja iz havariranog broda u maune ili tankove koji nisu oštećeni, izviđanje i kontrole broda za vrijeme samih operacija.

U postupku osiguravanja odgovarajućeg broja radnika, opreme i materijala, a posebno u potrebnoj obuci i uvježbavanju, treba da sudjeluju lučke kapetanije Pula, Rijeka, Koper i dr.

Nužnost permanentne obuke posebno važi za rukovodeći tim koji kontrolira zagađeno područje, donosi odluku o metodama za kontrolu zagađenja, odlučuje o odlaganju sakupljenog zagađenog materijala i primjenjuje ili educira druge u primjeni suvremenih metoda i sredstava.

10.

KOORDINIRANJE I SUBORDINACIJA

Izražena specifičnost ovih poslova zahtijeva timski rad većeg broja izvršilaca. Rad se mora koordinirati, a pogotovo kod većeg zagađenja mora. Radi se o obavljanju ovih operacija: lokaliziranje uljnog izljeva, sakupljanje ulja, dispergiranje ulja, čišćenje obale, privremeno spremanje sakupljenog zauljenog materijala, konačno odlaganje sakupljenog zauljenog materijala, operacija ronjenja i dr.

Jednako važi i za tzv. pomoćne poslove: prijevoz sakupljenog zauljenog materijala, dobava kemikalija i njihov prijevoz, dobava goriva i opreme, održavanje opreme i vozila, opskrba hranom, smještaj i dr., u slučaju dužih intervencija s kopna ili plovnih objekata.

Koordinacija je neophodna u svim operacijama: postavljanje brana, rekuperiranje, disperziranje, čišćenje kopna, odlaganje, ronjenje i dr.

Koordinacija je neophodna i zbog ekološkog monitoringa, kako za vrijeme odgovarajućih operacija tako i nakon njihova završetka.

¹⁵ Prema dokumentaciji Privredne komore u Rijeci, u luku Rijeka godišnje pristigne oko 7.000 brodova sa sve većom tonažom u NRT. Od 1975. do 1979. godine zabilježeno je 30 slučajeva zagađenja naftom i uljima od poznatog počinioca, a prosječni godišnji troškovi čišćenja iznosili su cca 28.000 \$ u tim godinama.

¹⁶ Promet prekrcaja mineralnih ulja u Rafineriji nafte Rijeka i na terminalu u Omišlju kreće se oko 10 milijuna tona godišnje. INA Rafinerija nafte Rijeka pre-radi oko 8 milijuna tona nafte godišnje (najveća u Jugoslaviji). Petrokemijski kompleks u Omišlju predstavlja stalnu opasnost od većeg izljeva. — Podaci iz Zavoda za prostorno planiranje i zaštitu čovjekove okoline, 1984.

Zbog svega navedenog, izrazita karakteristika u radnim odnosima radnika ove djelatnosti jest subordinacija koja je inače sporan (bitan) element radnog odnosa.

11.

UMJESTO ZAKLJUČKA

U nastavku ovog rada izvršit će se projekcija konkretne organizacije rada, kadrovske i radno-pravne funkcije, s osvrtom na postojeće stanje: rad broda »Jastog« u radnoj organizaciji »Dezinsekcija« Rijeka i broda »Ecomar« OOUR »Plovni objekti« RO »Luka« Rijeka.

Temeljem uočenih manjkavosti projektirat će se organizacija obrazovanja kadrova, njihovo uvođenje u posao, kretanje, promocija, zaštita na radu, odmor i dopusti, nagrađivanje i drugi elementi koji ovu kategoriju radnika izdvajaju od drugih.

Summary

WORKERS — AN INEVITABLE SUBJECT IN THE PREVENTION OF MARINE POLLUTION FROM SHIPS

The development of a number of commercial activities, particularly commercial activities related to marine technology has reached an enviable level in the advancement and modernization of production. Further development, however, will depend more and more on personnel as the inevitable force behind social and material progress. The merciless competition between the causes of pollution and those who prevent and attempt to clean it up will become even more accentuated without personnel specially trained for this purpose.

In the article emphasis is placed on the following elements: personnel structure, educational programs, promotion, continuous advanced and vocational training of personnel, modernization and expansion of capacities in those work organizations which employ workers to prevent and clean up pollution from ships, organization of the work to be performed as well as working hours and breaks, protection on the job, remuneration, and other matters relating to the realization and protection of workers' rights.

Individual sections of the article deal with activities as a determinant factor in personnel structure and legal status in labor relations, labor operations and employment in ports, an employment strategy in regard to personnel who would operate equipment for cleaning up the sea (the type of equipment will largely depend on the profile and number of workers to be engaged for that purpose). On floating objects workers operate machines to perform the following jobs: drawing oily water from ships, fire protection, and environmental protection. Moreover, special problems arise in connection with the working hours. The manner of employing personnel is also an aspect to be taken into account as well as the place of work and the need for continuous training in coordination and subordination.

Preparing a study on this topic requires doing research in the particular work organization.

ZNANSTVENA AKTIVNOST NASTAVNIKA

I. Objavljeni radovi

Dr. VINKO HLAČA, izv. prof.

1. Pomorskopravne norme u Krčkom statutu, »Pomorski zbornik«, 26, 1988, str. 493—507.
2. Uvodni tekst i referat Odgovornost za zagađivanje u posebnim lukama, u posebnoj publikaciji referata i diskusije s Okruglog stola na temu »Zagađivanje mora od strane brodova i problemi vezani za osiguranje brodova i njihove odgovornosti«, u izdanju organizatora Zajednice osiguranja »Croatia«, filijale ZROTIK-a Rijeka, 1988.
3. Kukuljani umiru na rate (2), članak protiv zagađivanja čovjekove okoline, »Novi list«, od 24. svibnja 1988.

Dr. LADISLAV HORVAT, izv. prof.

1. Financiranje upravne djelatnosti — znanstvena monografija, Narodne novine, Zagreb 1988, str. 120.
2. Socijalizam i samoupravljanje — skripta, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb 1988, str. 142.
3. Pravno uređenje zaštite čovjekove okoline u Jugoslaviji, posebno u oblasti prometa, Suvremeni promet, br. 4—5/1988, str. 397—399.
4. Das neue jugoslawische Unternehmenrecht (I), Jugoslavija-Wirtschaft, Berichte zur Wirtschaftskooperation mit der SFR Jugoslawien, Hamburg, Nr. 1—2/1989, str. 1—5.
5. Das neue jugoslawische Unternehmenrecht (I), Jugoslavija-Wirtschaft, Berichte zur Wirtschaftskooperation mit der SFR Jugoslawien, Hamburg, br. 3—4/1989, str. 33—41.
6. Das neue jugoslawische Unternehmenrecht (III), Jugoslavija-Wirtschaft, Berichte zur Wirtschaftskooperation mit der SFR Jugoslawien, Hamburg, u tisku, Nr. 5—6/1989.
7. Imovina u poreznom sistemu, Teorijski i praktični problemi financijskog sistema Jugoslavije — Zbornik radova, Institut za javne financije, Zagreb 1989, str. 181—185.
8. Porez na imovinu i prihode od imovine u Gradskoj zajednici Novi Sad, studija Poreski sistem i poreska politika u Gradskoj zajednici Novi Sad s posebnim osvrtom na praksu u pojedinim opštinama i gradovima u Jugoslaviji, Institut privrednopravnih i ekonomskih nauka Pravnog fakulteta, Novi Sad 1989, str. 248—261.
9. Socijalizam i samoupravljanje, II. prošireno i izmijenjeno izdanje, Fakultet prometnih znanosti, Zagreb 1989, str. 162.

Dr. BORIS KANDARE, doc.

1. Pobijanje arbitražne odluke po talijanskom pravu, »Naša zakonitost«, br. 4/1988, Zagreb 1988, str. 406—428.
2. Izpodbijanje arbitražne odlučbe po francosko mpravu, »Pravnik«, br. 11—12/1988, str. 611—627, Ljubljana.

Dr. PETAR ŠARČEVIĆ, red. prof.

1. Some Legal Aspects of the Foreign Debt Problem, u: »Jugoslovenska revija za međunarodno pravo« 1, 1988, str. 62—74.
2. Global Unification: Problems of Realization, u: J. Erauw, B. Bouckaert, H. Bockker, H. Gaus, M. Storme (urednici), »Liber Memorialis François Laurent 1810—1878«, Gent, 1989, str. 1007—1015.
3. »Essays on International Commercial Arbitration«, urednik, London, Dordrecht, Boston, 1989, str. 380.
4. The Setting Aside and Enforcement of Arbitral Awards under the UNCITRAL Model Law, u: P. Šarčević (urednik), »Essays on International Commercial Arbitration«, London, Dordrecht, Boston 1989, str. 177—196.

Dr. SUSAN ŠARČEVIĆ, doc.

1. The Challenge of Legal Lexicography: Implications for Bilingual and Multilingual Dictionaries, u: M. Snell-Hornby (urednica), »ZüriLEX '86 Proceedings«, Tübingen 1988, str. 307—314.
2. Bilingual and Multilingual Legal Dictionaries: New Standards for the Future, u: »Revue générale de droit« (Université d'Ottawa), 19, 1988, str. 961—978.
3. Translation of legislation — with special emphasis on languages of limited diffusion, u: »Proceedings of the XIth World Congress of FIT (International Federation of Translators)«, Euroterm, Maastricht 1988, str. 455—462.

Dr. MARINKO Đ. UČUR, izv. prof.

1. Osnove reforme privrednog sistema i radni odnos u Nacrtu Zakona o poduzećima i drugima, radni odnosi i samoupravljanje, Pravno ekonomski centar Beograd, broj 12, 1988, str. 17—29.
2. Heterogenost i poroznost tehnokratizma, u Zborniku Tehnologija — realna ili izmišljena opasnost, Centar za idejno-teorijski rad UKSKH Rijeka, 1988, str. 133—147.
3. Radno-pravni aspekt sezonskih poslova u saobraćaju i turizmu, Zbornik Savjetovanja »Saobraćaj u funkciji turizma« 19—22. travnja 1989. u Zagrebu i Poreču, str. 1—16.
4. Nomotehničke napomene uz amandmane na Ustav SFRJ, Pravni vjesnik, Pravni fakultet Osijek, god. 4, br. 4, Osijek, listopad — prosinac 1988, str. 371—738.
5. Normativno reguliranje kadrovskih procesa u svjetlu amandmana na Ustav SFRJ i reformskih zakona, Kadrološka škola Saveza kadrovskih radnika Jugoslavije, Sarajevo, 20—24. 2. 1989, str. 1—22.
6. Ostvariavnje samoupravljanja, upravljanje, kontrola i odgovornost prema Zakonu o poduzećima, Primjena Zakona o poduzećima u praksi, Društvo pravnika u udruženom radu — Rijeka i Pravni fakultet Sveučilišta »Vladimir Bakarić« u Rijeci, Rijeka 1989, str. 13—20.
7. Neke napomene uz Nacrt Zakona o radnim odnosima, Naša zakonitost, časopis za pravnu teoriju i praksu, godina XLII, Zagreb, studeni — prosinac 1988, broj 1—12, str. 1324—1336.

8. Samoupravno reguliranje radnih odnosa u društvenom poduzeću (prema projektu Zakona o osnovnim pravima iz radnog odnosa), Savez kadrovskih radnika Jugoslavije, IV. tematska skupština, Novi Sad, 24. i 25. 4. 1989. god., str. 1—18.

Mr. ROBERT BLAŽEVIĆ, asist.

1. knjiga: Politička vladavina, ICR, Rijeka 1988.

Mr. NADO GRUBIĆ, asist.

1. Ustavne promjene — korak naprijed ili dva koraka nazad, »Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu«, 4, 1988, str. 591—595.

Mr. KREŠIMIR PIRŠL, asist.

1. Prikaz: Uncitral Legal Guide of Drawing up International Contracts for the Construction of Industrial Works, United Nations, New York 1988, u: »Privreda i pravo«, br. 5—6/1988, str. 472—475.

ŽELJKO BARTULOVIĆ, asist.

1. »Stvarna i obvezna prava u Senjskom statutu iz 1388. god.«, u »Senjskom zborniku«, god. XIII, 1988.
2. »Stvarna i obvezna prava u Vinodolskom zakonu te Krčkom i Senjskom statutu« (u objavljivanju), izdanje JAZU.

ALAN UZELAC, stručni suradnik

1. Thomas Paine: Prava čovjeka i drugi spisi, Naše teme, 33:1—2, 1989, str. 278—288.
2. Kristian Kühn: Eigentumsordnung als Freiheitsordnung, Zur Aktualität der Kantischen Rechts- und Eigentumslehre, prikaz, Filozofska istraživanja, 8:25, 1988, str. 1298—1302.
3. Teodor Fiveg: Topika i jurisprudencija, prikaz, Filozofska istraživanja, 8:25, 1988, str. 698—701.
4. Međunarodni tečaj u Dubrovniku »Wittgenstein and the Philosophy of Culture«, prikaz skupa, Filozofska istraživanja, 8:26, 1988, str. 1072—1074.
5. International Seminar in Dubrovnik »Wittgenstein and the Philosophy of Culture«, Synthesis Philosophica, 2:6, 1988, str. 662—664 (prijevod na engleski G. Antunović).
6. Soriat, G., Prilog interpretaciji opisa u pravnom jeziku, Filozofska istraživanja, 8:25, 1988, prijevod s njemačkog.
7. Dworkin, R., Liberalizam, Dometi, 21:11, 1988, prijevod s engleskog.
8. Fishkin, J. S., Liberalna teorija i problem opravdanja, Dometi, 22:2—3, 1989, prijevod s engleskog.

II. Aktivno sudjelovanje na znanstvenim skupovima

Dr. VINKO HLAČA, izv. prof.

1. Izvještaj voditelja projektnog zadatka »Sprečavanje zagađivanja mora od strane brodova — pravni aspekti« za 1988. godinu, u okviru znanstvenog projekta »Pomorsko i riječno brodarstvo, luke i pristaništa« čiji je nosilac Fakultet za pomorstvo i saobraćaj u Rijeci.

2. Suradnja u Savjetu za pomorstvo JAZU, na Plenumu održanom 10. svibnja 1989. u Zagrebu.

Dr. LADISLAV HORVAT, izv. prof.

1. Sigurnost i ekološki aspekti prometnog sistema Jugoslavije, Zagreb, 9—11. studenog 1988, znanstveni skup u organizaciji JAZU — referat.
2. Teorijski i praktični problemi financijskog sistema Jugoslavije, savjetovanje u organizaciji Instituta za javne financije, Brioni, 20—22. travnja 1989, referat.

Dr. PETAR ŠARČEVIĆ, red. prof.

1. Vienna Convention on the International Sale of Goods, održao ciklus predavanja na ljetnom tečaju Sveučilišta Padova u Bressanoneu, 9—10. kolovoza 1988.
2. The Foreign Debt Problem, izvjestilac Potkomiteta »Novac i financije« ILA Committee on Legal Aspects of a New International Economic Order na 63rd Conference of the International Law Association u Varšavi, 21—29. kolovoza 1988.
3. Recent Developments in Private International Law: Specific Aspects of International Commercial Relations, održao ciklus predavanja u svojstvu visiting profesora na University of Florida School of Law u Gainesvilleu, Florida, 25. rujna — 30. listopada 1988.
4. International Sale of Goods: Problems of Unification, održao predavanje na Pravnom fakultetu University of Colorado u Boulderu, 10. listopada 1988.
5. Recent Developments in International Commercial Arbitration with Special Emphasis on Arbitration Clauses, održao predavanje za članove International Committee of the Colorado Bar Association u Denveru, 11. listopada 1988.
6. Economic Development the Yugoslav Way: A Model Neither East nor West, održao predavanje za članove Florida Foreign Law Society, Inc. u Gainesvilleu, 18. listopada 1988.
7. The Impact of National Monetary Policy on International Loan Agreements, održao predavanje na Pravnom fakultetu Case Western Reserve University u Clevelandu, Ohio, 24. listopada 1988.
8. Support Obligations in Socialist Countries, održao predavanje na Pravnom fakultetu Case Western Reserve University u Clevelandu, Ohio, 25. listopada 1988.
9. The Impact of National Monetary Policy on International Loan Agreements, održao predavanje za nastavnike Pravnog fakulteta University of Florida u Gainesvilleu, 27. listopada 1988.
10. Direktor Postdiplomskog tečaja »International Contracts and Payments« na Inter-univerzitetskom centru za postdiplomski studij u Dubrovniku, 13—24. ožujka 1989. i predavač na temu The Law Applicable to International Financial Contracts.
11. The Economic Impact of Divorce in Yugoslavia, na kolokviju »The Economic Impact of Divorce«, organiziranom od Pravnog fakulteta Harvard u Bellagio, 3—8. travnja 1989.
12. The Hague-Zagreb-Ghent Colloquium on the Law of International Trade u Gentu, 7—12. svibnja 1989 (član jugoslavenske delegacije).
13. Sukob zakona kod međunarodnih trgovačkih ugovora s posebnim osvrtom na problem prisilnih propisa, održao predavanje 16. svibnja 1989. u Radencima na seminaru: »Posebnosti pravnih poslova u međunarodnih ekonomskih odnosih« (2 sata). Seminar organizirao Centar za usposabljanje zunanjetrgovskih delavcev Gospodarske zbornice Slovenije u Radencima.
14. Time-Sharing nach jugoslawischem Recht, prikaz dat na skupu: »Der Marktwirtschaft entgegen — Ausländische Investitionen in Jugoslawien (neue Gesetzgebung)«, u Frankfurtu, 1. lipnja 1989.

Dr. MARINKO Đ. UČUR, izv. prof.

1. Društvo pravnika u udruženom radu Rijeka, Društvo kadrovskih radnika primorsko-goranskog područja Rijeka i Savez sindikata Hrvatske — Općinsko vijeće Rijeka — Izmjene i dopune Zakona o radnim odnosima radnika u udruženom, 4. listopada 1988, voditelj i referent na istu temu.
2. Informativni privredni centar Rijeka, Seminar za novinare u udruženom radu, referent s temom Obavještanje kao ustavno pravo i dužnost radnih ljudi i građana u Jugoslaviji, 14. 6. 1988, Rijeka.
3. Vijeće Saveza sindikata Hrvatske, Republički odbor radnika u pomorstvu, luka i pristaništima, izlaganje na temu Amandmani na Ustav SFRJ, 24. i 25. 5. 1988, Kardeljevo.
4. Općinsko vijeće Saveza sindikata Hrvatske Pula, voditelj i referent: »Izmjene i dopune ZUR-a«, 9. 6. 1988.
5. IV. kongres pravnika Jugoslavije, 15—18. 6. 1988. u Beogradu.
6. Pula, Društvo pravnika u privredi, Savjetovanje, Izmjene i dopune ZRORUR-a, voditelj i referent, 8. 11. 1988.
7. Promocija knjige mr. Rakovca Dizentar i kriza, Poreč, 22. 11. 1988.
8. Promocija Zbornika Društva kadrovskih radnika primorsko-goranskog područja, Rijeka, 14. 7. 1988.
9. Društvo socijalnih radnika Rijeka, Socijalna zaštita u projektu novih propisa, 13. 10. 1988.
10. Društvo psihologa Rijeka, Okrugli stol, Socijalno-psihološki aspekti štrajka, 22. 12. 1988.
11. Amandmani na Ustav SRH, Konferencija SSRN ZO-a Rijeka, 27. 12. 1988.
12. Savjetovanje: VI. susret saobraćajnih inženjera Jugoslavije SSIJ '89, »Saobraćaj u funkciji turizma«, Zagreb — Poreč, 19—22. 4. 1989, s referatom.
13. Privredna komora Hrvatske i Ekonomski institut Zagreb, Poslovodna škola, ciklus predavanja, 13—17. 3. 1989. i 10—14. 4. 1989, s temom »Reguliranje organizaciono-samoupravnih odnosa poduzeća«.
14. Savez kadrovskih radnika Jugoslavije, Kadrološka škola, Sarajevo, 20—24. 2. 1989, ciklus predavanja.

Mr. ROBERT BLAŽEVIĆ, asist.

1. Referat »U potrazi za novom osnovom legitimiteta socijalističkih poredaka na Okruglom stolu u organizaciji Centra za idejno-teorijski rad GK SKH Zagreb. Rasprava je održana 15. 3. 1989.

Mr. NADO GRUBIĆ, asist.

1. Stabilnost ustava (*»materia constitutionis«*) i Amandmani na Ustav SR Hrvatske), Okrugli stol: »Amandmani na Ustav SR Hrvatske«, Rijeka 1989.

Mr. KREŠIMIR PIRŠL, asist.

1. Tribina Društva pravnika u udruženom radu Rijeka, 26. siječnja 1989, »Zakon o stranim ulaganjima«.

ŽELJKO BARTULOVIĆ, asist.

1. Referat: »Stvarna i obvezna prava u Senjskom statutu iz 1388. god.« na znanstvenom skupu u Senju 24. 6. 1988. povodom 600. obljetnice donošenja Senjskog statuta.

2. Referat: »Stvarna i obvezna prava u Vinodolskom zakonu te Krčkom i Senjskom statutu« na međunarodnom znanstvenom skupu JAZU — Zagreb — Novi Vinodol — Vrbnik, 19—23. 9. 1988. povodom 700. obljetnice Vinodolskog zakona i 600. obljetnice Senjskog i Krčkog statuta.

ALAN UZELAC, stručni suradnik

1. Međunarodni seminar na IUC Dubrovnik »Marxismus und Philosophie: Marxismus und Existentialismus«, 21. 3—4. 4. 1988.
2. Znanstveni skup »Temeljni problemi metodologije pravnih i društvenih istraživanja na Pravnom fakultetu u Rijeci, 2—3. 6. 1988.
3. Znanstveni skup na Pravnom fakultetu Rijeka u organizaciji CITER Rijeka »Metodologija društvenih i prirodnih znanosti. Praktičko i teorijsko rasuđivanje«, od 17—18. 3. 1989. Održao izlaganje pod naslovom »Praktičke i teorijsko-političke implikacije jednog modela pravnog rasuđivanja«.
4. Okrugli stol u CITER Rijeka »Pravo, moral i međunarodna zajednica: globalizacija problema pravnih i drugih društvenih istraživanja i integracija njihovih primarno-metodskih okvira«, 25. 5. 1989, povodom izlaska nove knjige I. Padjena.

TRANSJUG RIJEKA

MEĐUNARODNA ŠPEDICIJA

51000 RIJEKA, Tršćanska obala 8, pp 290

Telefon: (051) 31-111

Telegram: TRANSJUG RIJEKA

Telex: 33-747, 32-417

DJELATNOST

Organizacija redovnog uvozno-izvoznog i tranzitnog prometa, zbirni, reeksportni i kontejnerski promet sa svim zemljama svijeta, međunarodni saobraćajno-agencijski poslovi, zaključivanje linijskog i tramperskog brodskog prostora, ugovorna kontrola kvalitete i kvantitete robe, zastupanje inozemnih firmi.

OUR i RZ

Beograd, Izvoz Rijeka, Koper, Ljubljana, Pula, Saobraćajna agencija Rijeka, Sarajevo, Servisne jedinice Rijeka, Skladište Rijeka, Šibenik, Tranzit Rijeka, Uvoz Rijeka, Zagreb, RZ Zajedničko računovodstvo RO, RZ Zajedničke službe RO.

FILIJALE, POSLOVNICE, ISPOSTAVE, PREDSTAVNIŠTVA I RADNA MJESTA U SFR JUGOSLAVIJI

Apatin, Bakar, Bar, Batina, Bor, Banja Luka, Beli Manastir, Bosanski Novi, Brnik, Celje, Dimitrovgrad, Dubrovnik, Gospić, Idrija, Jesenice, Karlovac, Koprivnica, Kotoriba, Kozina, Kragujevac, Kraljevo, Kranj, Krško, Kardeljevo, Kutina, Leskovac, Majdanpek, Maribor, Murska Sobota, Niš, Nova Gorica, Novi Sad, Novo Mesto, Omišalj, Osijek, Piroć, Pleso, Prevalje, Priština, Sežana, Sisak, Slavonski Brod, Split, Subotica, Šentilj, Šenjanž pri Dravogradu, Titograd, Tuzla, Umag, Varaždin, Velenje, Veliko Gradište, Vranje, Vršac, Vukovar, Zadar, Zrenjanin.

PREDSTAVNIŠTVA U INOZEMSTVU:

Beč, New York.

KORESPONDENTI:

u svim većim lukama i važnim ekonomskim središtima svijeta.

Tiskanje ovog broja Zbornika
pomogli su:

Samoupravna interesna zajednica za znanost SR Hrvatske

RO PTT saobraćaja Rijeka

RO »Transjug« Rijeka

RO »Jadroagent« Rijeka

OOUR »Koksara« Bakar

Skupština općine Rab

Samoupravna interesna zajednica zdravstvenog osiguranja
radnika i poljoprivrednika Rab

URO »Imperial« Rab
